Sosyal, Beşerî ve İdarî Bilimlerde Akademik Çalışmalar ve Yeni Vizyonlar

Editör: Doç. Dr. Naci YILMAZ

DUVAR

SOSYAL, BEŞERÎ VE İDARÎ BİLİMLERDE AKADEMİK ÇALIŞMALAR VE YENİ VİZYONLAR

Editör

Doç. Dr. Naci YILMAZ*

* Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, nyilmaz@dogus.edu.tr ORCID: 0000-0003-0107-6448.

Sosyal, Beşerî Ve İdarî Bilimlerde Akademik Çalışmalar ve Yeni Vizyonlar
Editör: Doç. Dr. Naci YILMAZ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar DESIGN
Basım Tarihi: Mart 2026
Yayıncı Sertifika No: 49837
E-ISBN: 978-625-8756-08-1

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvaryayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm 1
6183 Sayılı Kanun Kapsamında Kamu Alacaklarının Karşılıksız Kalmasını Önlemeye Yönelik Diğer Korunma Yöntemlerinin Değerlendirilmesi
Taner ERCAN

2. Bölüm 19
Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Bağlamında Karşılaştırılması:
Güçlü ve Zayıf Yönleri Bağlamında Bir İnceleme
Aybala Sena DİLBER , Ercan OKTAY

3. Bölüm 39
Kadınların Sosyal Medyada Görünürlük Deneyimleri:
Stratejik Yönetim ve İnisiyatif
Güher Ceylan KUŞOĞLU , Çağrı ELMAS

4. Bölüm 52
Duygusal Durumlar ve Beslenme İlişkisi
Emel DURAN , Abdülkadir DİLBER

5. Bölüm 73
Anne Baba Tutumları ve Kardeş Kıskançlığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psikososyal Bir İnceleme
Filiz ER, Hanife DÜZENLİ, Sude YANGIN, Rümeysa KAYA

6. Bölüm 101
Kadın Cinayetlerinin Gazete Haberlerinde Temsili:
25 Kasım 2024 Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi
Vesile ÇOLAK, Şahinde YAVUZ

7. Bölüm 129
Girişimcilik Dersleri ve Öğrenci Nitelikleri ile Uyumu: Hatay Örneği
Sema Suzan BAŞARAN , Hakan ERYÜZLÜ

8. Bölüm 151
Girişimcilik Niyeti Kuramları:
Kuramsal Yaklaşımlar ve Güncel Tartışmalar
Ayjemal NURMATJANOVA , Ramazan UYGUN

9. Bölüm 167
Psikolojik Danışmanlık ve Manevi Danışmanlık Arasındaki Sınırlar ve
Etkileşim Alanları
Gülistan DEMİRKAYA

10. Bölüm 190
Hilelerin Önlenmesine Yönelik Yeni Yaklaşımlar (Proaktif Yaklaşımlar)
Halim AKBULUT , Gökhan OFLUOĞLU

11. Bölüm 201
Karayolu ve Otoyol Güvenliğinde Kayma Direncinin Ölçümü:
GripTester Test Cihazı Yaklaşımı
Gültekin ÇOŞKUN, Selma ŞİMŞEK

12. Bölüm 223
Dış Ticaret Muhasebesi Kapsamında KDV İşlemleri ve Uygulamaları
Mehmet Burak CERAN

13. Bölüm 253
Kurumsal Yönetim ve Sürdürülebilirlik ile Firma Finansal Performansı
Arasındaki İlişki: BIST Örneği
Naci YILMAZ

14. Bölüm 271
ESG ve Sürdürülebilir Finansın Firma Performansıyla İlişkisi
Naci YILMAZ

15. Bölüm 282
Türkiye'de Çevresel Kalite Üzerine Ampirik Bir Analiz: Ekonomik Büyüme, BİT, Ar-Ge, Fosil ve Yeşil Enerjinin Etkileri
Melek KIDEMLİ

16. Bölüm 300
Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Hak Sahipliği: Hukuken Geçersiz veya Tartışmalı Birliktelikler (Suriyeliler Örneği)
Serap SAMANCI

17. Bölüm 318
"Asimetrik Güç" Kavramı Çerçevesinde Filistin-İsrail Meselesinde Uzlaşı
Selin CENGİZ, Muharrem Hilmi ÖZEV

18. Bölüm 340
Tarımsal Üretim Tarzlarının Tarihsel Evrimi ve Kapitalist Dönüşüm Teorileri Üzerine Bir İnceleme
Ahmet Emre BİBER

19. Bölüm 357
Duygusal Tasarım (Affective Design) Literatürünün Bibliyometrik Analizi: 2003–2025 Yılları Üzerine Bir İnceleme
Tayfun YÖRÜK , Nedime Yeşim IŞIK

20. Bölüm 373
Yükseköğretimde Kalite Güvencesi Bağlamında Kurumsal Marka Değerinin Değerlendirilmesi
Sefa ÜSTÜNER

21. Bölüm 388
Yeni Nesil Direniş: Sessiz İstifa
Zafer SAYGILI

22. Bölüm 401
Yerel Ekonomik Kalkınmanın Teşvikinde Özel Endüstri Bölgeleri:
Dünya ve Türkiye Uygulamaları
Filiz KUTLUAY TUTAR, Ceylan ÇELİK

23. Bölüm 439
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin Türk Dünyası ile Kültürel ve
Politik Etkileşimi: 1923-1940 Dönemi
Furkan SARAÇ

1. Bölüm

6183 Sayılı Kanun Kapsamında Kamu Alacaklarının Karşılıksız Kalmasını Önlemeye Yönelik Diğer Korunma Yöntemlerinin Değerlendirilmesi

Taner ERCAN[1]

Giriş

Devletin yüküm veya borç münasebeti sonucu idari işlemler aracılığıyla sağladığı ve kamu gelirleri statüsüne sahip kamu alacağının tahsil sürecinde aksamanın yaşanmaması hayli önem taşımaktadır. Bu çerçevede yasa koyucu kamu alacaklarına yönelik suiniyetli yaklaşımları ve davranışları engellemek için birtakım önlemleri 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununda (AATUHK) hüküm altına almıştır. AATUHK amme alacaklarının türlerini, borçluya sağlanan kolaylıkları, cebren tahsil sürecini ve alacağın güvence altına alınmasına yönelik tedbirleri düzenlemektedir. Yasanın etkin bir şekilde tatbik edilebilmesi ve kamu alacaklarının hızlı bir şekilde tahsili, bu alacakların korunmasına, güvenlik önlemlerinin doğru şekilde uygulanmasına bağlıdır. Söz konusu tedbirler mezkur yasanın kamu alacaklarının korunması başlıklı ikinci bölümünde dört alt başlık altında "teminat isteme, ihtiyati tahakkuk, ihtiyati haciz ve diğer koruma tedbirleri" şeklinde düzenlemiştir. Yasa kapsamındaki diğer koruma tedbirleri ile ilgili sair hükümler; "amme alacaklarında öncelik hakkı, tasarrufun iptali davasının açılması ve amme borçlusunun hükümsüz sayılan sair tasarruflar" şeklinde addedilmektedir. Bu önlemler suiniyetli amme borçlusunun kamu alacağını temerrüde düşürmesini, alacağa mesnet olan tahsilatı geciktirmesini, birtakım hukuki işlemlerle kamu alacağına kaynak oluşturacak mal varlığı unsurlarını kaçırmasını önleme gayesi taşımaktadır. Yasa nezdinde kamu alacaklarının korunmasını amaçlayan diğer koruma yöntemleri 21 ila 31. maddelerinde hüküm altına alınmıştır. Kanunda yer alan koruma hükümleri bir yandan amme alacağını güvenlik altına alan unsurları ve bu çerçevede yapılması gerekenleri anlatırken diğer yönden de kamu borçlusu tarafından borcun belirtilen zamanda, eksiksiz ve tam bir şekilde ödenmesini sağlamaktadır.

[1] Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, taner.ercan@klu.edu.tr,
Orcid; 0000-0001-9647-0127

Bu minvalde çalışmada, kamu alacağının tahsili sürecinde amme alacağına zarar veren birtakım tasarrufların önlenmesi amacını taşıyan, alacağı muhafaza altına almaya yönelik bir gayeyi hedefleyen, yasa nezdindeki diğer koruma tedbirlerinin değerlendirilmesi yapılacak ve bunlara yönelik yasa değişiklikleri hakkında önerilerde bulunulacaktır.

1. Kamu Alacağının Kavramsal Boyutu

Bir kişinin bir başka kişi veya kişilere karşı belirli bir edimi ifa etme mükellefiyeti altına sokan hukuki bağ borç ilişkisidir. Bu münasebetin varlığı durumunda borçlu, ilişkinin diğer süjesi olan alacaklıya karşı bir yükümlülük altına girerken alacaklı da alacağını isteme hakkını elde etmektedir. Diğer taraftan alacak hakkı, bu ilişkinde alacaklı tarafın borçlu taraftan ifa edilmesi gereken edimi talep etme yetkisi veren hak olarak tanımlanabilir (Eren, 2003: 6). Alacak-borç ilişkisi, özel hukuk çerçevesinde kişiler arasında irade serbestisi bağlamında hak ve çıkarların oluşturulması bunların yerine getirilmesi amacıyla doğabilir (Gözler, 2016: 77). Mevzubahis alacak-borç ilişkisi kamu hukuku çerçevesinde de ortaya çıkabilir. Devlet, kamu hizmetlerini sunması durumunda bu faaliyetlerin finansmanı için gelir unsurları talep etmekte, doğal olarak bu hususun varlığında borç-alacak ilişkisi şekillenmektedir. Nihayetinde hizmeti sunan alacaklı taraf devlet, söz konusu hizmetlerden faydalanan taraf da borçlu sıfatına haiz olmaktadır (Doldur, 2017: 139). Bu minvalde devlet kurumu, verdiği hizmetlerin karşılanması amacıyla egemenlik yetkisine ve kamu gücüne dayanarak yasalardaki mali yükümlülükleri vatandaşlarından alacaklı sıfatı ile talep etmektedir. Kamusal hizmetlerden faydalanan vatandaşlar, üzerine mali yükümlülük tesis edilmiş mükellefler bu hizmetlerin karşılığında kamu borçlusu olarak üzerlerine terettüp eden edimlerini ifa etmek zorundadır (Kaplan, 2013: 190). Kamu hukuku kapsamında ortaya çıkan ilişki ile şekillenen alacak-borç mefhumu kamu alacağı, kamu borçlusu kavramlarını öne çıkmaktadır (Özmen, 1996: 9). Bu vetireler doğrultusunda kamu alacakları; kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine binaen ortaya çıkan finansman gerekliliğinin devlet ve vergilendirme salahiyetine sahip kuruluşlar tarafından egemenlik hakkına dayalı olarak tahsil edilen, belirli hususiyet ve ayrıcalık vasfına haiz alacaklar olarak nitelendirilebilir (Tuncer, 1984: 7).

Temel olarak kamu alacağı yalnızca devlete ait olan alacaklar ile tahdit edilemeyen, devlet namına hizmet ifa eden kurum ve kuruluşların alacaklarını kapsayan niteliğe sahiptir. Bununla birlikte doktrinde kamu alacağı kavramına yönelik farklı açıklamalar ve yaklaşımlar mevcut olup bu minvalde yapılan tanımlamalar şu şekillerde ifade edilmiştir.

Gerçek kamu alacağını; *"kamu hizmetlerinin sürekliliği prensibi kapsamında ifa edilen ve bu faaliyetler için gerekli olan finansmanı amacıyla toplanma zarureti olan, ilgili kamu bütçelerinde yer alan ve tahsil kabiliyeti idari işlemler vasıtasıyla icra edilen, kamu gücü marifetiyle konulmuş mali yükümlülükler çerçevesindeki kamuya ait gelirlerdir"* biçiminde ifade etmiştir (Gerçek, 2023: 3).

Onar ise kamu alacağını, *"devletin ve yetkili idarelerin amme kudretinden ve ceza tenfiz hakkından doğan alacaklarıyla vergi, resim, harç gibi amme hizmetlerine karşılık olmak üzere alınan paralar ve amme hizmetlerinin ayni vasıtaları olan amme emlaki makamına kaim olmak üzere muhtelif sebeplerden dolayı tekevvün eden alacaklarla idari mukavelelerden doğan ve amme hizmetinin devam ve istikrarını sağlayan alacaklar"* olarak tanımlamıştır (Onar, 1966: 1647).

Karakoç'a göre kamu alacağı, *"kamu hizmetlerinin kesintisiz devam etmesini sağlamaya yönelik olarak kamu gücü marifetiyle konulmuş mali yükümlülükler sebebiyle ortaya çıkan, tahsilat süreci idari işlemler vasıtasıyla gerçekleştirilen ve kamu faaliyetlerini yürüten idarelerin bütçelerinde yer alan kamuya ait olan gelirlerdir"* (Karakoç, 2016: 81).

Kumrulu kamu alacağı kavramını, *"devlet, il özel idareleri ve belediyelere ait vergi ve benzeri mali yükümlülükler, yargılama ve kovuşturma masaraları, birincil alacaklar (vergi cezası, para cezası, vb.), ikincil alacaklar (gecikme faizi, pişmanlık zammı, vb.) ile her türlü idari sözleşmeler ve kamu hizmetlerinden doğan alacaklar"* şeklinde zikretmiştir (Kumrulu, 1981: 657).

Öncel/Kumrulu/Çağan kamu alacağını, *"devletin yüküm ya da borç ilişkisi sonucu idari işlemlerle sağladığı kamu gelirleri"* şeklinde vurgulamıştır (Öncel vd., 2006: 159).

Çelik'e göre kamu alacağı, *"alacaklı kamu idarelerinin, kamu hukukundan doğan ve idari işlemler vasıtasıyla kamu gücüne dayanarak tahsil ettiği kamu gelirleri"* olarak tanımlanabilir (Çelik, 2018: 5).

Bayraklı ise kamu alacağına yönelik şu ifadeleri kullanmıştır; *"kamu alacakları; vergiyi doğuran olayın vukuu bulması ile meydana gelmekte, vergilendirme süreci vasıtasıyla tezahür etmekte ve kesinleşmektedir. Oluşan kamu alacağının sona ermesi amme borçlusu tarafından ödenmesi ya da alacaklı tahsil dairesi tarafından cebren tahsilatı ile gerçekleşmektedir"* (Bayraklı, 2001: 19).

Aksüt'e göre kamu alacağı, *"AATUHK'nun 1. maddesi çerçevesinde kamu hizmetlerinin tesisi ve idame ettirilmesi için zaruri olan ve bu sürecin asli unsurunu, mali kaynağını meydana getiren gelir vasıtalarından doğan alacaklar"* olarak nitelendirmektedir (Aksüt, 2014: 4672).

Kamu alacağının kapsamı tahsil hukukuna ilişkin düzenleme mevzuatımızda "28.07.1953 tarih ve 8469 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun" (AATUHK) çerçevesinde hüküm altına alınmıştır. Buna göre kamu alacağının şümulü yasa nezdinde şu şekilde belirtilmektedir; *"Devlete, vilayet hususi idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim, harç, ceza tahkik ve takiplerine ait muhakeme masrafı, vergi cezası, para cezası gibi asli, gecikme zammı, faiz gibi fer'i amme alacakları ve aynı idarelerin akitten, haksız fiil ve haksız iktisaptan doğanlar dışında kalan ve amme hizmetleri tatbikatından mütevellit olan diğer alacakları ile bunların takip masrafları hakkında bu Kanun hükümleri tatbik olunur. Türk Ceza Kanunu'nun para cezalarının tahsil şekli ve hapse tahvili hakkındaki hükümleri mahfuzdur"* (Resmi Gazete, 1953/6183, 1). Ayrıca mezkur yasada amme alacaklarının ödenmesi, tediye sürecinde borcun ödemesine yönelik sağlanan imkanlar, bu yönde aksi fiillerin varlığı halinde tatbik edilecek müeyyideler, kamu alacaklarının tahsilini tehlikeye düşüren hallerde ve alacağın temerrüdü durumlarında uygulanacak cebren tahsil hükümlerine yer verilmiştir (Şenyüz vd., 2025: 319). AATUHK özellikle kamu alacaklarının muhtevasına ve buna dair hükümleri içermemektedir. Aynı zamanda sosyal, iktisadi gelişmelerin etkisiyle çeşitlenen kamusal hizmetlerine yönelik kamu alacaklarının gelişen kapsamına da cevap vermektedir (Karakoç, 2016: 47). Yasa koyucu tekamül eden koşullara kamu alacak unsurlarının adapte edilmesi adına kamu hizmeti ifa eden çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının kendi yasalarına gönderme yapmak suretiyle (atıf yapılan alacak içeriğine bakılmaksızın) bu alacakların kamu alacağı vasfına haiz olmasını sağlamıştır (Serim, 2007: 12).

Mevzubahis yasa çerçevesinde değerlendirme yapılacak olursa oluşan alacak unsurunun kamu alacağı olarak tavsif edilebilmesi için *"Devlete, il özel idarelerine ya da belediyelere ait olması, asli kamu alacağı, fer'i kamu alacakları, kamu hizmetlerinin görülmesinden doğan alacak ve bunların takip masrafları"* kapsamında yer alması gerekmektedir (Gerçek, 2023: 5). Bu minvaldeki niteliklere sahip alacaklar kamu alacağı cihetinde sınıflandırılabilir. Ayrıca bir alacağın kamu alacağı olarak nitelendirebilmesi birtakım özellikleri barındırmasına bağlıdır (Edizdoğan vd., 2017: 116). Buna göre kamu alacağı, kamu hizmetlerinin ifa edilmesini desteklemek amacıyla toplanmalıdır. Ayrıca mezkur amme alacağı kamu gücü nispetinde mali çerçevedeki yükümlerden kaynaklanmalı, kamu idarelerinin bütçeleri dahilinde olmalı ve idari işlemler vasıtasıyla tahsil edilmelidir (Sarılı, 2018: 3). Bununla birlikte kamu alacağının usule yönelik işlemlerinde oluşabilecek aksaklıklara mahal verilmemesi adına AATUHK'un 100. maddesinde yasada yer alan gönderme bağlamında amme

alacaklarının iflas yolu vasıtasıyla takibinde 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu (İİK) hükümleri tatbik edilmektedir (Çiftçi, 2012: 328).

2. Kamu Alacaklarının Diğer Korunma Hükümlerinden Öncelik Hakkı

Kamu alacağı yasada belirtilen şekilde ve zamanda kamu borçlusu tarafından ödenmesi akabinde nihayete ermektedir (Karakoç, 2009: 77). Ancak aksi uygulamaların varlığı halinde amme alacağının tahsili tehlikeye girmektedir. Bu durumda alacağın güvence altına alınması, borca yönelik tahsilatın etkin ve verimli bir biçimde yapılması hususu önem arz etmektedir (Kızılot vd., 2006: 90). Kamu alacağının tahsil edilememesi riskinin oluşması, alacağın temerrüdü halinde güvence unsurlarının neler olması gerektiği konuları amir yasa olan AATUHK'un 9 ila 36. maddeleri çerçevesinde hüküm altına alınmıştır (Kırbaş, 1997: 119). Bu minvalde tahakkuk etmiş ve etmemiş alacakların korunmasına yönelik hükümler; *"Tahakkuk etmemiş kamu alacaklarının korunması yöntemleri; teminat isteme ve şahsi kefalet, ihtiyati haciz ve ihtiyati tahakkuk. Tahakkuk etmiş kamu alacaklarının korunması yöntemleri; rüçhan hakkı amme alacağı ödenmeden yapılamayacak işlemler, iptal davası açılmasıdır"* şeklinde özetlenebilir (Resmi Gazete, 1953/6183, 9-36).

Mezkur yasada kamu borçlarını himaye altına alan alacaklara yönelik öncelik tanıyan rüçhan hakkı hususu düzenlenmiştir. Kavram olarak üstünlük, üstün olma, efdaliyyet manalarına gelen bu mefhum hukuksal çerçevede öncelik hakkı olarak da belirtilebilir (Pekcanıtez vd., 2015: 229). Alacak-borç ilişkisi sürecinde borcun ifa edilmesi adına kullanılacak malvarlığı tüm bakiyeyi ödemeye yetmiyorsa ve bu ilişkide birden fazla alacaklı varsa bazı alacaklıların diğerlerine nazaran öncelikli sayılmasını gerekmektedir (Develliоğlu, 2011: 319). İşte böyle bir durumun varlığında özel hukuk ve kamu hukukunda belirli bir alacağın diğerlerine kıyasla öncelikli olması, alacağa öncelik hakkı verilmesi "rüçhan hakkı" olarak kabul edilmektedir (Pehlivan, 2010: 74). Yani hukuk yazınında "bir hakkın var olan diğer haklardan üstün olduğunu ve öncelikli olarak bu hakkın yerine getirilmesini" ifade eden kavram rüçhan hakkı, temelde öncelik hakkıdır (Güzel ve Özdemir, 2007: 41). AATUHK'nun "Diğer Koruma Hükümleri" başlığı altında yer alan 21. maddesinde kamu alacaklarına öncelik tanınması hususunda hükümler yasaya derç edilmiştir. Kamu borçlusunun başka borçlarının arasında üstünlük hakkı kuran müessese, belirli hususların varlığı halinde öncelik hakkını alacaklı tahsil dairesine vermektedir. Mezkur yasa maddesiyle haczedilen malların nakde çevrilmeden önceki durumuna ve öncelik tanınan kamu alacağının diğer alacaklar nezdindeki sıralamasına açıklık getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre amme alacaklarında haciz ve iflasta kamu alacaklısına alacağın tahsili açısından ayrıcalık tanıyan rüçhan hakkı; *"Üçüncü*

şahıslar tarafından haczedilen mallar paraya çevrilmeden evvel o mal üzerine amme alacağı için de haciz konulursa bu alacak da hacze iştirak eder ve aralarında satış bedeli garameten taksim olunur. Genel bütçeye gelir kaydedilen vergi, resim, harç ile vergi cezaları ve bunlara bağlı zam ve faizler için tatbik edilen hacizlerde 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun 268 inci maddesinin birinci fıkrasının son cümlesi hükmü uygulanmaz. Rehinli alacaklıların hakları mahfuzdur. Gümrük resmi, bina ve arazi vergisi gibi eşya ve gayrimenkulün aynından doğan amme alacakları o eşya ve gayrimenkul bedelinden tahsilinde rehinli alacaklardan sonra gelir. Borçlunun iflası, mirasın reddi ve terekenin resmi tasfiyeye tabi tutulması hallerinde amme alacakları imtiyazlı alacak olarak 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun 206. maddesinin üçüncü sırasında, bu sıranın önceliğini alan alacaklar da dahil olmak üzere tüm imtiyazlı alacaklar ile birlikte işleme tabi tutulur" şeklinde düzenleme ile icra olunur (Resmi Gazete,1953/6183, 21). Mezkur hükümde İİK'nın 268. madde hükmünün uygulanmayacağına dair ifade ile üçüncü kişiler vasıtasıyla haczedilmiş mallara, kamu alacakları için rehin işlemi akabinde haciz tatbik edilmesi durumunda rehinden evvel üçüncü kişiler tarafından konulmuş hacizlere de iştirak olunmasına imkan sağlanmıştır (Ay ve Baran, 2014: 56). Bununla birlikte kamu alacağını korumak adına mevzubahis alacak için konulmuş olan hacze aynı borçludan alacaklı vasfına sahip üçüncü kişilerin iştirakine müsaade edilmemiştir (Yılmaz, 2006: 170).

AATUHK'nun 21. maddesinde 5479 sayılı "Gelir Vergisi Kanunu, Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, Özel Tüketim Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un 4. maddesi çerçevesinde yapılan değişiklik ile İİK'nın 4949 sayılı Yasa ile değişik 206. maddesi göz önünde bulundurularak borçlunun iflas etmesi, reddi miras hali ve terekenin resmi olarak tasfiyesi durumlarında kamu alacakları imtiyazlı alacak olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu alacakların İİK'nın 206. maddesinin üçüncü sırasında ve bu sıranın "önceliğini alan alacaklar da dahil olmak üzere bütün imtiyazlı alacak statüsüne sahip alacaklar ile beraber işleme tabi tutulacağı" hüküm altına alınmıştır (Resmi Gazete, 2006/5479, 4). Buna göre mevzubahis değişikler dahilinde haczin paraya çevrilmesi hususunda alacaklıların ödemeleri bu çerçevede değerlendirilecektir; *"İflas masası alacakları, malın aynına bağlı kamu alacakları, rehinli alacaklar, imtiyazlı alacaklar (1- İşçilerin, ihbar ve kıdem tazminatları dahil tüm alacakları, işverenlerin, işçiler için sosyal güvenlik kurumları ve yardım sandıklarına olan borçları, aile hukukundan doğmuş olan her çeşit nafaka alacakları. 2- Velayet ve vesayet sebebiyle doğmuş olan tüm alacaklar. 3- Özel kanunlarda imtiyazlı olduğu belli edilen alacaklar yani kamu alacakları), imtiyazsız adi alacaklar (imtiyazlı olmayan*

diğer tüm alacaklar)" (Resmi Gazete, 1932/2004, 206). Mezkur yasaya göre üçüncü sırada önceliğe haiz bir başka alacağın varlığı halinde kamu alacağı yine aynı sırada değerlendirilecektir. Yapılan tahsilat sonucu bu sıraya isabet eden tutar, kamu alacağı ve diğer öncelik hakkı olan alacak tutarından az olması halinde garameten taksim edilecektir. Bununla birlikte kamu alacağının özel yasalarında İİK'nın 206. maddesi çerçevesinde "üçüncü sırasında imtiyazlı alacak" bağlamında tanımlanmış alacaklardan önceliğinin varlığına yönelik özel hükümlerin bulunması halinde icrai işlemlerin buna hükme göre yapılması elzemdir (Balcı, 2021: 578). Diğer taraftan AATUHK bir usul kanunu olması hasebiyle 5479 Sayılı Kanunla, AATUHK 21. maddesinde yapılan değişiklik icabı, *"halen tahsil edilmemiş olan kamu alacakları ile ilgili olarak tatbik edilmiş ancak paraya çevrilmemiş veya satış bedeli ilgili dairenin veznesine yatırılmamış hacizlerde, anılan maddenin üçüncü fıkrasındaki değişikliğin ise kesinleşmemiş sıra cetvellerinde dikkate alınması"* gerekmektedir (Mutluer vd., 2010: 430).

3. Kamuda Amme Borcuna Yönelik Tediye Olmadan İcra Edilemeyecek İşlemler

Kamu alacağının muhafazasını sağlamak gayesiyle günün gelişen ekonomik ve teknolojik gereklilikleri kapsamında yeni önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu minvalde ortaya çıkan ihtiyaçlara binaen 5766 Sayılı "Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da (AATUHK) Yapılan Değişiklikler" adlı Kanun'un 2. maddesi ile eklenen 22/A hükmü yasaya derç edilmiştir (Resmi Gazete, 2008/5766, 2). AATUHK'na ilave edilen mezkur yasa hükmüyle birlikte "kamu alacağı ödenmeden yapılamayacak işlemler" kenar başlıklı yeni bir koruma usulü kabul edilmiştir[2]. Yasada gerçekleştirilen ilave hüküm ile

[2] AATUHK m.22/A: "Maliye Bakanı, aşağıdaki ödeme ve işlemlerde, Maliye Bakanlığına bağlı tahsil daireleri-ne vadesi geçmiş borcun bulunmadığına ilişkin belge aranılması ve yapılacak ödemelerden istih-kak sahiplerinin amme borçlarının kesilerek ilgili tahsil dairesine aktarılması zorunluluğu ile kesintilere asgari tutar ve oran getirmeye, kapsama girecek amme alacaklarını tür, tutar, ödeme ve işlemler itibarıyla topluca veya ayrı ayrı tespit etmeye, zorunluluk getirilen ödeme ve işlemlerde hangi hallerde bu zorunluluğun aranılmayacağını ve uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir.
1. 10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanununa tabi kamu idareleri ile bu idarelere bağlı döner sermaye işletmelerinin yapacağı her türlü ödemelerde,
2. 4/1/2002 tarihli ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu kapsamına giren kurumlar ile kamu tüzel kişiliğini haiz kurum ve kuruluşların (meslekî kuruluşlar ve vakıf yüksek öğretim kurumları hariç) mal veya hizmet alımları ile yapım işleri nedeniyle hak sahiplerine yapacakları ödemelerde,
3. Kanun ve diğer mevzuatla nakdi olarak sağlanan Devlet yardımları, teşvikler ve destekler nedeniyle yapılacak ödemelerde,
4. 2/7/1964 tarihli ve 492 sayılı Harçlar Kanununa ekli tarifelerde yer alan ticaret sicil harçlarından kayıt ve tescil harçları, noter harçlarından senet, mukavelename ve kâğıtlardan alınan harçlar, tapu ve kadastro harçlarından tapu işlemlerine ilişkin alınan harçlar, gemi ve liman harçları ile (8) sayılı tarifeye konu harçlar (diploma harçları hariç) ve trafik harçlarına mevzu işlemlerde,
5. 26/5/1981 tarihli ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda yer alan bina inşaat harcı ve yapı kullanma izin harcına mevzu işlemlerde. Bu madde kapsamında zorunluluk getirilen ödemelere ilişkin olarak işçi ücreti

kamuda icra edilen belirli iş ve işlemlerin ifa edilmesinde amme borcunun olup olmadığına dair talep edilen belge ile kamu alacağının korunması ve nihayetine tahsilatın hızlandırılması sağlanmaktadır (Pınar ve Bacaksız, 2008: 116). Ayrıca mezkur hüküm vasıtasıyla borcun bulunmadığına dair belge aranılması, istihkak sahiplerinin amme borcu olması halinde alacağın tediye sürecinde kaynakta kesilerek tahsil dairesine gelirin nakli konusunda Hazine ve Maliye Bakanlığına salahiyet verilmiştir (Apalı, 2017: 262). Verilen yetki çerçevesinde Bakanlık 23 Aralık 2017 tarih ve 30279 sayılı Resmi Gazetede "Tahsilat Genel Tebliği Seri: A Sıra No: 1'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Seri: A Sıra No: 9)" yayımlamıştır. Buna göre "vadesi geçmiş borç" bağlamında göz önünde bulundurulacak amme alacakları ile "vadesi geçmiş borcu yoktur" belgesi sunmadan yapılması mümkün olmayan işlemler mezkur tebliğde saptanmıştır (Resmi Gazete, 2017/Seri A/1, 9). Ödeme zorunluluğu getirilen kamu alacakları 2 no'lu Tahsilat Genel Tebliği[3] ve 5 no'lu Tahsilat Genel Tebliği[4] yayımlanarak yapılacak işlemlerin hangilerinin olacağı sayma usulü belirlenmiştir. Zorunluluk kapsamına giren ödemeler 2 no'lu Tahsilat Genel Tebliğinde şu şekilde ifade edilmiştir; *"4734 sayılı Kamu İhale Kanunu kapsamına giren kurumların[5] bu Kanun kapsamında hak sahiplerine yapacakları ödemeler:*

a) 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, bazı kamu idarelerinin her türlü kaynaktan karşılanan mal ve hizmet alımları ile yapım işleri ihalelerinde uygulanacak esas ve usulleri düzenleyen kanundur. 4734 sayılı Kanun kapsamında olan idareler Kanunun 2 nci maddesinde aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

- *Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ile özel bütçeli idareler, il özel idareleri ve belediyeler ile bunlara bağlı; döner sermayeli kuruluşlar, birlikler (meslekî kuruluş şeklinde faaliyet gösterenler ile bunların üst kuruluşları hariç) ve tüzel kişiler.*

alacakları hariç olmak üzere, yapılacak her türlü devir, temlik ve el değiştirme, Maliye Bakanlığına bağlı tahsil dairelerine vadesi geçmiş borcu karşılayacak kısım ayrıldıktan sonra kalan kısım üzerinde hüküm ifade eder. Şu kadar ki bu hükmün uygulanmasında diğer kamu idarelerinin alacaklarına karşılık kesinti yapılması gereken hallerde kesinti tutarı garameten taksim olunur. Takibata salahiyetli tahsil dairesince, bu madde kapsamında getirilen zorunluluğa rağmen borcun olmadığına dair belgeyi aramaksızın ödeme yapanlara ve işlem tesis eden kurum ve kuruluşlara dört bin Türk lirası idari para cezası verilir. İdari para cezası, ilgilisine tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde ödenir. İdari para cezasına karşı tebliğ tarihini takip eden otuz gün içinde idare mahkemesinde dava açılabilir".

[3] RG: 29.06.2008; 26921.

[4] RG: 11.09.2013; 28762.

[5] "Mezkur kurumlar, genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ile özel bütçeli idareler, il özel idareleri ve belediyeler ile bunlara bağlı; döner sermayeli kuruluşlar, birlikler, tüzel kişiler; Kamu iktisadi kuruluşları ile iktisadi devlet teşekküllerinden oluşan kamu iktisadi teşebbüsleri; Sosyal güvenlik kuruluşları, fonlar, özel kanunlarla kurulmuş ve kendilerine kamu görevi verilmiş tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar (meslekî kuruluşlar ve vakıf yüksek öğretim kurumları hariç) ile bağımsız bütçeli kuruluşlar olarak sayılabilir".

- *Kamu iktisadi kuruluşları ile iktisadi devlet teşekküllerinden oluşan kamu iktisadi teşebbüsleri.*
- *Sosyal güvenlik kuruluşları, fonlar, özel kanunlarla kurulmuş ve kendilerine kamu görevi verilmiş tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar (meslekî kuruluşlar ve vakıf yükseköğretim kurumları hariç) ile bağımsız bütçeli kuruluşlar.*
- *Yukarıda belirtilenlerin doğrudan veya dolaylı olarak birlikte ya da ayrı ayrı sermayesinin yarısından fazlasına sahip bulundukları her çeşit kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketler.*
- *Yapım ihalelerine münhasır olmak üzere, 4603 sayılı Kanun kapsamındaki bankalar"* (Resmi Gazete, 2014/Seri A/2, 1). Söz konusu zorunluluğa uymayan kamu kurum ve kuruluşlarının tespiti halinde bu yönde idari para cezası öngörülmüştür (Arslaner, 2017: 167).

Kamu ihale kanunu çerçevesinde ödeme yapacak kurumların istihkak sahiplerine yaptıkları ödemelerde de borç durumunu gösterir belgenin temini gereklidir. Mezkur tebliğe göre *"Hak sahiplerine, tahsil dairesince düzenlenen vadesi geçmiş borç durumunu gösterir belgelerde belirtilen borç tutarının üzerinde bir tutarda ödeme yapılması gereken hallerde, borçlunun da talebi alınmak suretiyle borç tutarı kadar kısım ilgili tahsil dairelerine bakiyesi de borçluya ödenebilecektir. Ayrıca, borç tutarının yapılacak ödemeden yüksek veya buna eşit olduğu durumlarda da borçlunun talebi üzerine ödenecek tutar ilgili tahsil dairesine aktarılabilecektir. Borçlunun talebi üzerine kesinti yapan kurum; Genel bütçeli idare ise muhasebe işlem fişinin düzenlendiği tarihte, Genel bütçe dışında bir idare ise kesilen tutarın tahsil dairesi hesaplarına yatırıldığı tarihte, ödeme yapılmış sayılacağından, ödeme tarihine kadar geçen süre için amme alacağına 6183 sayılı Kanunun 51 inci maddesine göre gecikme zammı hesaplanacaktır"* (Resmi Gazete, 2014/Seri A/2, 4.1/b).

Kanun, karar, kararname ve sair mevzuat hükümleri vasıtasıyla nakdi olarak sağlanan Devlet yardımları, teşvikler, destekler kapsamında kamu kurumlarının ilgili mükelleflere yapacakları ödemelere dair de "borcu yoktur" belgesi aranmaktadır. Bu minvalde tebliğde ilgili hususlarda önemli düzenlemeler icra edilmiş ve yapılması gerekenler belirtilmiştir, buna göre; *"6183 sayılı Kanunun 22/A maddesi uyarınca, kaynağına bakılmaksızın Kanun, kararname ve diğer mevzuatla düzenlenmiş olan ve sadece nakdi olarak ödenen Devlet yardımları, teşvikler ve destekleri ödeyecek olan kurum ve kuruluşlarca bu ödemeler yapılmadan önce ilgililerden vadesi geçmiş borç durumunu gösterir belge aranılacak ve bu Tebliğ ile belirlenen tutarın üzerinde vadesi geçmiş borç bulunması halinde ödeme yapılmayacaktır. Ancak, borçlunun tahsil dairesine*

olan borçlarını ödemesi veya sair sebeplerle, mevzuat gereğince kendisine yapılması gereken ödemenin yapılmasını engelleyen durumun kalkması üzerine, yeni alacağı belgeye göre ilgili kurum ve kuruluşların gerekli ödemeyi hak sahibine yapabilecekleri tabiidir. Madde kapsamında zorunluluk getirilen bu tür ödemeleri bankalar aracılığı ile yapan kurumlar, bu tutarları ilgilisine ödenmek üzere bankaya göndermeden önce yukarıdaki belgeyi arayacaklardır. İlgililere, tahsil dairesince düzenlenen vadesi geçmiş borç durumunu gösterir belgede belirtilen borç tutarının üzerinde ödeme yapılması gereken hallerde, borçlunun da talebi alınmak suretiyle borç tutarı kadar kısım ilgili tahsil dairelerine, bakiyesi de borçluya ödenebilecektir. Ayrıca, borç tutarının yapılacak ödemeden yüksek veya buna eşit olduğu durumlarda da borçlunun talebi üzerine ödenecek tutar ilgili tahsil dairesine aktarılabilecektir. Borçlunun talebi üzerine kesinti yapan kurum; Genel bütçe kapsamında bir kamu idaresi ise muhasebe işlem fişinin düzenlendiği tarihte, Genel bütçe kapsamı dışında bir idare ise kesilen tutarın tahsil dairesi hesaplarına yatırıldığı tarihte, ödeme yapılmış sayılacağından, ödeme tarihine kadar geçen süre için amme alacağına 6183 sayılı Kanunun 51 inci maddesine göre gecikme zammı hesaplanacaktır" (Resmi Gazete, 2014/Seri A/2, 4.2).

4. Amme Borcunu Korumak Adına Açılan İptal Davası

Kamu icra hukukunda borçlunun yedinde olan mallarının haczinden ya da borçlunun iflasına karar verilmesinden evvel mal ve hakları üzerindeki "tasarruf yetkisi" sınırlandırılmamıştır. Hayatın olağan akışı içerisinde suiniyetli kamu borçlusunun alacaklısına zarar veren tasarruflarda bulunması, alacaklısından mallarını kaçırmak gayretiyle birtakım hukuki işlemlere başvurması olasıdır (Yılmaz, 2015: 129). Benzer durumların varlığında veya emsal vakıaların zuhur etmesi halinde alacaklı, yapacağı yasal takibin neticesinde alacağına kavuşmak adına başvuracağı borçluya ait malvarlığına ulaşamamaktadır. Yahut alacaklı yasal süreç sonunda alacağı karşılayamayacak cüz'i bir varlık ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla kanuni takip alacağın tatmini yönünden talep edilen şekilde sonuçlanmamaktadır (Karataş ve Ertekin, 1995: 764). Kanun koyucu kamu alacaklarının muhafaza altına alınmasına yönelik tedbirleri olası suiniyetli girişimleri ve bu çerçevedeki tasarrufları da dikkate alarak çeşitlendirme yoluna gitmiştir (Yıldırım, 1995: 2). Bu minvalde amme alacağının korunmasını amaçlayan iptal davası müessesi AATUHK'nın 24 ila 31. maddeleri arasında hüküm altına alınmıştır (Savaş, 2001: 3). Hukuki mahiyeti itibarıyla "herhangi bir karar ve fiilin hükümsüzlüğünü sağlamak için açılan dava" iptal davası olarak belirtilebilir. Tasarrufun iptali davası olarak bilinen bu dava "borçlunun kamu alacağına zarar veren bazı tasarruflarının hükümsüz hale gelmesini

sağlamak için tahsil dairesi tarafından açılan bir dava" şeklidir (Özbalcı, 2008: 309). Yargıtay vermiş olduğu kararlarda iptal davasının temel gayesini kamu alacağının güvenliğini temin etmek[6] ve kamu alacağının yasada derç edilmiş gerekli şartların varlığı halinde cebri icra yoluyla alınmasını sağlamak[7] olarak yorumlamaktadır.

Amme borçlusunun kötü niyetli hukuki fiillerini engellemeye, borçlunun mal kaçırmaya yönelik icraatlarını engellemek amacıyla kamu alacağını korumak adına yasa koyucunun aldığı bir tedbir olan iptal davası, AATUHK'da hüküm altına alınmış belirli tasarrufların varlığı halinde değerlendirilmektedir (Öz ve Demirtaşoğlu, 2012: 39). Mezkur yasanın 24. maddesinde iptal davasının konusuna giren muameleler; "*İvazsız tasarruflarla hibe olarak sayılan tasarruflar, batıl olarak ele alınan diğer tasarruflar ve amme alacağının tahsiline imkân tanımamak amacıyla yapılan tasarrufları"* içermektedir (Resmi Gazete, 1953/6183, 27-30). Bu yönde yapılan işlemler amme borcunun olduğu bir zamanda hayatın olağan akışı içerisinde icra edilebilecek fiiller değildir yani söz konusu işlemler borçlu tarafın rutin bir zamanda, her şeyin yolunda olduğu bir süreçte ifa edeceği tasarruflardan değildir (Zarplı ve Duran, 2021: 324). AATUHK'da iptal talebine muhatap olabilecek kişiler yasanın 25. maddesinde belirtilmiştir; *"Borçlu taraf ile hukuki alışverişte bulunan kimselere, borçlunun tarafından herhangi bir şekilde yapılan tediyeler, bunların mirasçılarına, suiniyet taşıyan diğer üçüncü kişilere karşı dava açılır"* (Resmi Gazete, 1953/6183, 25). Yasa hükmü gereği söz konusu tasarrufları amme borçlusu ile ilişki kurmak, bu konularda tasarrufta bulunmak suretiyle gerçekleştiren kişiler arasında "zorunlu dava arkadaşlığı" mevcuttur. Böylelikle iptal davasının yasa nezdinde ifade edilen "lehlerine tasarruf yapan kimseler ya da mirasçıları aleyhine" açılması gereklidir. Bu süreçten borçlu da etkileneceğinden dolayı ilgili tasarrufun iptal edilecek kısmı hakkında amme borçlusunun savunmasının alınıp sunacağı kanıtların derlenip mülahaza edilmesi zaruridir (Budak ve Benk, 2011: 72). Yargıtay'ın mezkur yasanın 25. maddesi çerçevesinde iptal davasına muhatap[8] olacaklara yönelik kararları mevcuttur[9]. Mevzubahis davaya ilişkin

[6] "Yargıtay 17. HD., 21.01.2008 tarih ve E: 2007/3085, K: 2008/200" sayılı ilamı; "6183 Sayılı Yasaya dayalı tasarruf iptal davalarının amacı, kamu alacağını ödemeyen, malı bulunmayan veya borca yetmeyen borçlunun, kamu alacağının tahsiline olanak vermemek için yaptığı tasarrufların hükümsüzlüğünü sağlayarak dava konusu malın haciz ve satışını istemek suretiyle kamu alacağının tahsilini sağlamaktır".

[7] "Yargıtay 4. HD., 30.05.1977 tarih ve E: 1976/11500, K: 1977/3670" sayılı ilamı; "Yapılan işlemin iptaliyle birlikte, davacının (tahsil dairesi) dava konusu edilen mal üzerinden, hakkını cebri icra yoluyla almasıdır. Eğer davanın konusu gayrimenkul ise davacı, davalı üçüncü şahıs üzerindeki kaydın düzeltilmesine gerek olmadan taşınmazın haczini ve satışını isteyebilir. İptal davası, dava konusu edilen malın aynına ilişkin aynî bir dava olmayıp kişisel bir davadır. Alacaklıdan mal kaçırmaya yönelik taşınmaz satışının iptali davasında aynî nitelikte karar verilemez, sadece satış sözleşmesinin iptali karar altına alınabilir".

[8] "Yargıtay 15.HD. , 21.10.1991 tarih ve E: 1991/4234, K: 1991/4949" sayılı ilamı; "Kural olarak zorunlu dava arkadaşlığı söz konusu olduğu yerde hasmın ayrıca dava edilmesine gerek olmayıp, dava dilekçesinin

olarak bir süre öngörülmüş olup yasanın "Hükümsüz sayılmada zamanaşımı" başlıklı 26. maddesinde hak düşürücü bağlamında mezkur süre 5 yıl olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte mevzubahis yasanın 27 ila 30. maddelerinde "geçersiz sayılacak işlemler" hüküm altına alınmış[10] mevzubahis tasarruflara karşı ilgili işlemlerin hükümsüz sayılması için açılabilecek iptal davası kararlaştırılmış ayrıca bu dava yasada belirli koşullara bağlanmıştır (Gök, 2025: 9). Bu minvalde öncelikle dava açılabilmesi için kamu alacağının kesinleşmiş[11] ve ödenebilir durumda olması elzemdir. Ayrıca bu şarta ilave olarak alacaklı tahsil dairesinin amme borcuna yönelik icra ettiği kovuşturmanın sonuçsuz kalması, borçlunun bu çerçevede teminat göstermemiş olması gerekmektedir (Serim, 2010: 56). Fakat teminata bağlanmış, ödeme emri sürecine dahil olmuş,

---

kendisine tebliği ve duruşma için davetiye çıkarılması suretiyle davaya dahil edilmesi mümkündür. Eğer bunlardan yalnız birisi hakkında dava açılmışsa, kanundan kaynaklanan görevi nedeniyle hakim bu hususu re'sen dikkate almalı, ilgilinin davaya dahil edilmesi için davacıya süre tanımalı ve bu yolla eksik husumet tamamlanmalıdır".

[9] "Yargıtay 15.HD., 14.11.1996 tarih ve E: 1996/1126, K: 1996/1085" sayılı ilamı; "25. maddede husumetin kimlere yöneltileceği gösterilmiş olup, anılan maddeden de anlaşılacağı gibi, bu kişiler arasında zorunlu dava arkadaşlığı bulunduğundan, davada bunların tümüne husumetin yöneltilmesi gerekir. 25. maddede her ne kadar borçlunun da davada hasım olarak gösterileceğine dair bir kayıt yoksa da tasarrufun iptali davası sonucunda verilecek olan kararın borçlunun haklarını ilgilendirmesi nedeniyle onun da davada hasım olarak gösterilmesi gerekir. Yargıtay 15. HD.'sinin yerleşmiş içtihatları da bu doğrultudadır (Yrg. 15. HD. 26.09.1990 gün, 1949/3600 ve 05.11.1992 gün, 4450/5134 sayılı kararlar). Davada borçlunun da hasım gösterilerek husumet tevcih edilmesi gerekirken bu yön göz ardı edilerek eksik hasımla davanın görülerek sonuçlandırılması usul ve yasaya aykırı bulunmuştur".

[10] Madde 27 – "İvazsız tasarrufların hükümsüzlüğü: Amme alacağını ödememiş borçlulardan, müddetinde veya hapsen tazyikine rağmen mal beyanında bulunmayanlarla, malı bulunmadığını bildiren veyahut beyan ettiği malların borcuna kifayetsizliği anlaşılanların ödeme müddetinin başladığı tarihten geriye doğru iki yıl içinde veya ödeme müddetinin başlamasından sonra yaptıkları bağışlamalar ve ivazsız tasarruflar hükümsüzdür".

Madde 28 – "Bağışlama sayılan tasarruflar: Yirmi yedinci maddenin tatbiki bakımından aşağıdaki tasarruflar bağışlama hükmündedir:

1. Üçüncü dereceye kadar (bu derece dahil) kan hısımlarıyla, eşler ve ikinci dereceye kadar (bu derece dahil) sıhri hısımlar arasında yapılan ivazlı tasarruflar,
2. Kendi verdiği malın, akdin yapıldığı sıradaki değerine göre borçlunun ivaz olarak pek aşağı bir fiyat kabul ettiği akitler,
3. Borçlunun kendisine yahut üçüncü bir şahıs menfaatine kaydı hayat şartiyle irat ve intifa hakkı tesis ettiği akitler".

Madde 29 – "Hükümsüz sayılan diğer tasarruflar: Amme alacağını ödemeyen borçlulardan müddetinde veya hapsen tazyikine rağmen mal beyanında bulunmayanlarla, malı bulunmadığını bildiren veyahut beyan ettiği malların borcuna kifayetsizliği anlaşılanların ödeme müddetinin başladığı tarihten geriye doğru iki yıl içinde veya ödeme müddetinin başlamasından sonra yaptıkları tasarruflardan aşağıda belirtilenler hükümsüzdür:

1. Borçlunun teminat göstermeyi evvelce taahhüt etmiş olduğu haller müstesna olmak üzere borçlu tarafından mevcut bir borcu temin için yapılan rehinler,
2. Borca karşılık para veya mutat ödeme vasıtalarından gayrı bir suretle yapılan ödemeler,
3. Vadesi gelmemiş bir borç için yapılan ödemeler".

Madde 30- Amme alacağının tahsiline imkan bırakmamak amacıyla icra edilen tasarruflar: "Borçlunun malı bulunmadığı veya borca yetmediği takdirde amme alacağının bir kısmının veya tamamının tahsiline imkan bırakmamak maksadıyla borçlu tarafından yapı-lan bir taraflı muamelelerle borçlunun maksadını bilen veya bilmesi lazım gelen kimselerle yapı-lan bütün muameleler tarihleri ne olursa olsun hükümsüzdür".

[11] "Yargıtay 4. HD., 23.12.1982 tarih ve E: 1982/10311, K: 1982/11654" sayılı ilam özeti; "Tasarrufun iptali davalarında malın aynen geri alınması her zaman mümkün değildir. Mal üçüncü kişiye geçmiş ve kötü niyet ispatlanamamışsa, dava bedel davasına dönüşür. Bu durumda davalı, malın elden çıkarıldığı tarihteki gerçek değerinden sorumlu olur. Yani borçludan aldığı malı elinden çıkaran davalıdan üçüncü kişinin kötü niyeti ispatlanamıyorsa taşınmazın elden çıkarıldığı tarihteki gerçek bedelinin tahsiline karar verilir".

ihtiyati haciz veya ihtiyati tahakkuk aşamasına başlanmış kamu alacakları özelinde idarenin iptal davası açması mevzubahis değildir. Çünkü bahsi geçen durumlarda alacaklı idarenin borcun tahsil edilmesine yönelik olanaksız bir vaziyeti söz konusu değildir. Aksine idare mezkur vasıtalar ile "kamu alacağını güvence altına almak ve tahsil sürecini işletmek gayesiyle" işlem yapmaktadır (Saraçoğlu vd., 2017: 65). İptal davasının açılabilmesinde göz önünde bulundurulması gereken diğer önemli husus ise ivazsız tasarrufun icra edildiği zaman dilimidir. Yani ifa edilen tasarrufun "ödeme tarihinden itibaren geriye doğru iki yıl içinde yapılmış olması" gerekmektedir (Gök, 2025: 27). Ödenmesi gerekli amme alacaklarının tahsiline imkan kalmaması halinde borçlunun icra ettiği tasarruf işlemleri sonucu üçüncü kişilerin uhdesinde bulunan mallara yönelik gerçekleştirilen tasarruflara karşı iptal davası açmak için; *"borcun tasarruf ediniş tarihinden önce vuku bulmuş olmasına ve borçlu olan tarafın karşılıksız tasarruflarının ödeme süresinin başladığı tarihten itibaren geriye doğru iki yıl içinde yapılmış olması"* şartı aranmaktadır (İVDB, 2006: 130).

İptal davasının açılması ve sona ermesi tarafları birtakım sorumluluklara da yöneltmektedir. Dava eğer alacaklı idare lehine sonuçlanıyorsa dava konusu olan malvarlığı dahilinde bulunan değerler "malın borçlu veya üçüncü kişi üstünde olması fark etmeksizin" haczedilerek satış işlemi gerçekleştirilir. Ancak bu işlemlerin amme borcunun miktarını aşmayacak şekilde tesis edilmesi, mahkemenin de bu yönde bir karar alması gereklidir. Aksi yönde verilen yargı kararların varlığında ilgili işlemlerin hukuka uygunluğu tartışma konusu olacaktır (Karakoç, 2007: 600). Eğer dava alacaklı idarenin aleyhine sonuçlandığı takdirde davanın açılması safhasında var olan ihtiyati haciz kararı derhal kaldırılmalıdır. Fakat idareye mahkeme bu dava sonucunda hak vermişse, AATUHK'nun 31. maddesinde[12] ifade edildiği üzere yasa nezdinde hükümsüz sayılan tasarruflar vasıtasıyla fayda elde edenler öncelikle bunları vermeye mecburdurlar (Özmen, 1996: 402). Ayrıca idarenin lehine sonuçlanan davanın bir sonucu da mezkur yasanın 110. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Buna göre "kamu alacağının tahsiline engel olanlar" altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaktadır[13]. Mevzubahis sürecin öznesi olan mükellefe idarenin güveni sarsıldığından dolayı idare, kamu alacağının

[12] Madde 31-Üçüncü şahısların hakları ve mecburiyetleri: "27, 28, 29 ve 30 uncu maddelerde sözü edilen tasarruf ve muamelelerden faydalananlar elde ettiklerini, elden çıkarmışlarsa takdir edilecek bedelini vermeye bu kanun hükümleri dairesinde vermeye mecburdurlar. Bunlar karşılık olarak verdikleri şeyden dolayı alacaklı amme idaresinden bir talepte bulunamazlar".

[13] "Amme alacağının tahsili için hakkında takip muamelelerine başlanan borçlu kısmen veya tamamen tahsile engel olmak veya tahsili zorlaştırmak maksadıyla mallarından bir kısmını veya tamamını:
1. Mülkünden çıkararak, telef ederek yahut değerden düşürerek gerçek surette,
2. Gizleyerek, kaçırarak muvazaa yolu ile başkasının uhdesine geçirerek veya aslı olmayan borçlar ikrar ederek yahut alındılar vererek gerçeğe aykırı surette, varlığını yok eder veya azaltır ve geri kalan mallar borcu karşılamaya yetmezse altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır".

güvenliğini tedarik etme adına "ileride tahakkuk edecek alacakları için ihtiyati tahakkuk uygulayacak ve bu tutar kadar da ihtiyati haciz kararı" tatbik edebilecektir (Sümer, 2023: 327).

Sonuç

Ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan hızlı dönüşümler topluma sunulan kamusal hizmetlerinin artmasına, çeşitlenmesine sebep olmuştur. Doğal olarak artan kamu hizmetlerinin finansmanı bu hizmetler açısından önemli bir hususu teşkil etmektedir. Söz konusu kamusal faaliyetlerin aksamadan yürütülebilmesi bütçeye ilave yükler getiren ve farklılaşan kamu hizmetlerine kaynak teşkil eden kamu alacaklarının zamanında noksansız tahsil edilmesine bağlıdır. Mevzubahis alacakların takip ve tahsil sürecine yasalar nezdinde büyük önem verilmektedir. Bu çerçevede kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinin temel kaynağı olması hasebiyle kamu alacakları, yasa koyucu tarafından imtiyazlı alacak statüsünde değerlendirilmiştir. Ayrıca AATUHK'da alacağın takip ve tahsiline yönelik hükümlerin beraberinde kamu alacaklarının korunmasına yönelik hükümler de düzenlenmiştir. Yasaya ilave edilmiş bu yöndeki hükümler alacağın tahsilinin tehlikeye girmesi, buna yönelik tasarruflarda bulunulması gibi hususlarda tahsil aşaması bitmeden amme alacağını korumaya yöneliktir. Mevzubahis önlemler teminat isteme, ihtiyati haciz ve ihtiyati tahakkuk başlıklarında yer almaktadır. Bunların haricinde ayrı bir başlıkta diğer koruma tedbirleri ifade edilmiş olup bunlar; "amme alacaklarında rüçhan hakkı, tasarrufun iptali davasının açılması, amme borçlusunun hükümsüz sayılan sair tasarruflar" olarak belirtilmektedir.

Kamu alacaklarının korunmasına yönelik diğer koruma tedbirleri günün gelişen koşullarında ortaya çıkabilecek, amme alacağına verilecek olası zararları gidermeye yönelik tedbirlerden teşekkül etmektedir. AATUHK'da hüküm altına alınan diğer koruma tedbirlerinin fayda sağlaması adına ekonomik ve sosyal hayatın gelişen unsurları çerçevesinde ilgili tedbirler tadil edilmelidir. Ancak bu sayede kamu finansmanın temel faktörü cihetinde olan kamu alacaklarının tahsil sürecinde olası gecikmeler engellenecektir. Bu bağlamda alacak güvenliğinin sağlanmasına yönelik önlemlerin etkin şekilde tatbik edilebilmesi için birtakım düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır. Kamu alacaklarında tahsilatın sorunsuz bir şekilde sağlanması için yasanın 21. maddesinde yer alan öncelik haklarının kapsamı genişletilmeli, bu tedbir türü tüm kamu alacakları için tatbik edilmelidir. Ayrıca amme borcu ödenmeden yapılamayacak işlemlerin etki alanının genişletilmesi önem arz etmektedir. Bunun yanında kamu borcu olan mükelleflerin başta tüm kamu kurumları ile işlem tesis etmesi engellenmeli, tapu, trafik ve bankacılık işlemlerinde borcu yoktur belgesi aktif bir şekilde aranmalıdır.

Alacaklı tahsil dairesinin elindeki önemli koruma vasıtası da iptal davasıdır. Mezkur davaya ilişkin AATUHK'nın 26. maddesinde 5 yıllık bir zaman aşımı süresi öngörülmüştür ancak suiniyetli girişimleri engellemek ve mükellef aidiyetine katkı sağlamak adına hak düşürücü süre 8 yıla çıkarılmalıdır. Diğer taraftan mezkur yasanın 27. maddesinde *"ödeme müddetinin başladığı tarihten geriye doğru iki yıl içinde veya ödeme müddetinin başlamasından sonra yaptıkları bağışlamalar ve ivazsız tasarruflar hükümsüzdür"* ifadesi yer almaktadır. Ancak hususiyetle ivazsız tasarruflara getirilen bu 2 yıllık sınırlama kamu alacağının süratli biçimde hazineye intikali sürecinde bir engel teşkil etmektedir. Hukuki güvenlik çerçevesinde yasa hükmü ile sınırları belirlenmiş bu uygulamanın amaçsal boyutu kamu alacağının güvenliğidir. Bu gayeye ulaşmak adına 2 yıllık sürenin mutlaka genel zaman aşımı süresi olan 5 yıla çıkarılması elzemdir. Bu sayede kötü niyetli amme borçluları ivazsız tasarruflar ile kamu alacağının tahsil sürecine zarar veremeyecek ve bu çerçevede önemli düzeyde caydırıcılık sağlanacaktır.

Kaynakça

Aksüt, B.D. (2014). Kamu İcra Hukukunda Menfaat Dengesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4671-4673.

Apalı, İ. (2017). Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun Hükümleri Çerçevesinde Ödeme Emri ve Ödeme Emrine Karşı Dava Açılması, *Mali Çözüm*, 142, 257-272.

Arslaner, H., (2017). Kamu Alacaklarının Tahsilatını Sağlamaya Yönelik Bir Önlem: Tasarrufun İptali Davaları, *Sosyoekonomi*, 25(32), 81-104

Ay, H., ve Baran, T. (2014). Kamu Alacaklarının Korunma Yöntemleri ve Bir Değerlendirme, *Sosyoekonomi*, 21(21), 45-68.

Balcı, M. (2021). *Kamu İcra Hukuku ve 6183 Sayılı Kanun Uygulaması*, 2. Baskı, Onikilevha Yayınevi, İstanbul.

Bayraklı, H. Hüseyin, (2001). *Vergi İcra Hukuku*, 2. Baskı, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Yayını.

Budak, T. ve Benk, S. (2011). Kamu Alacağı: Hukuki Bir Değerlendirme, Business and Economics Research Journal, 2(2), 61-76.

Çelik, S.B. (2018). *Kamu Alacaklarının Takip Ve Tahsil Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Çiftçi, P. (2012). Menfaat Dengesi Çerçevesinde Genel İcra Hukuku ile Kamu İcra Hukukunun Karşılaştırılması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, Özel S., 313-379.

Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 28. Baskı, İzmir: Aydın Kitabevi.

Doldur, S. (2017). Vergi Hukuku'nda Cebren (Zorla) Tahsil Yolları, *Mali Çözüm Dergisi*, 139, 187-198.

Edizdoğan N., Çetinkaya Ö., ve Gümüş E. (2017). *Kamu Maliyesi*, 8.Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.

Eren, F. (2003). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Gerçek, A. (2023). Kamu Alacaklarının Tahsil Hukuku, 7. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

Gök, Ö. (2025). Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'a Tabi Tasarrufun İptali Davalarında İspat Yükü, *Ankara Barosu Dergisi*, 83(3), 1-76.

Gözler, K. (2016). *Hukuka Giriş*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Güzel, A. ve Özdemir, M. (2007). *Amme Alacakları Tahsil Usul ve Esasları*, Adana: Nobel Kitabevi.

İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Tahsilat Grup Müdürlüğü, (2006). *6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun*, İstanbul: Arıkan Yayınevi.

Kaplan, R. (2013). Hukuksal Açıdan Kamu Alacağı, *Türkiye Adalet* Akademisi *Dergisi*, 4(15), 189-214.

Karakoç, Y. (2007). *Genel Vergi Hukuku*, 4. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

Karakoç, Y. (2009). *Kamu İcra Hukukunda Tasarrufun İptali Davası*, Prof. Dr. Muallâ Öncel'e Armağan, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Karakoç, Y. (2016). *Kamu İcra Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Karataş, İ. ve Ertekin, E. (1995). *İcra ve İflas Hukukunda İstihkak ve Tasarrufun İptali Davaları*, Ankara: Yetkin Hukuk Yayınları.

Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M. ve Dönmez, R. (2006). *Vergi Hukuku*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.

Kırbaş, S. (1997). *Vergi Hukuku*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kumrulu, A. (1981). *Vergi İcra Hukukuna Kavramsal Bir Yaklaşım* ,Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

Mutluer, K., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2010). Vergi Hukuku, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Onar, S.S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 3. Baskı, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2006). *Vergi Hukuku*, 13. Baskı, Ankara: Turan Kitabevi.

Öz, E. ve Demirtaşoğlu, B. (2012). Kamu Alacağını Koruma Yöntemi Olarak Tasarrufun İptali Davaları, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 3(10), 35-68.

Özbalcı, Y. (2008). *Amme Alacakları Tahsil Usulü Hakkında Kanun Yorum ve* Açıklamaları, Ankara: Oluş Yayıncılık.

Özmen, S. (1996). *Amme Alacaklarının Tahsil-Ödeme Kılavuzu*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Pekcanıtez, H., Atalay, O., Özekes, M. ve Özkan, M.S. (2015). *İcra Ve İflas Hukuku Ders Kitabı*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Pehlivan, O. (2010). *Vergi Hukuku*, Trabzon: Derya Kitabevi.

Pınar, B. ve Bacaksız, P. (2008). 5237 sayılı Ceza Kanunu'ndan Sonra Kamu İcra Suçlarının Durumu, *Legal Hukuk Dergisi*, 2, 633-658.

Saraçoğlu, F., Engin, İ., ve Arslan, C. B. (2017). Kamu Alacaklarını Koruma Yöntemi Olarak İptal Davası. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 59-67.

Sarılı. M. A., (2018). *Türk Vergi Hukuku*, Ankara: Hermes Tanıtım Baskı.

Savaş, H. (2001). Kamu Alacaklarında İptal Davası, *Mevzuat Dergisi*, 4(48), 2-22.

Serim, N. (2007). *6183 Sayılı Kanunda Amme Alacaklarının Korunması*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Serim, N. (2010). Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda İptal Davasına Konu Tasarrufların Türleri ve Tasarrufların Hükümsüzlüğünün Hukuki Niteliği, *Vergi Sorunları Dergisi*, 266, 51–62.

Sümer, S.Y. (2023). 6183 Sayılı AATUHK m. 110 Kapsamında Kamu Alacağının Tahsiline Engel Olma Suçu, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 283-336.

Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2025). Vergi Hukuku, 17. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

Tuncer, S. (1984). *Vergi Uygulamaları*, İstanbul: Okan Yayıncılık.

Yıldırım, M.K. (1995). *İcra ve İflas Hukukunda İptal Davaları*, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.

Yılmaz, K. (2006). *Kamu Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Yasa*, Ankara: Ce-Ka Yayınları.

Yılmaz, K. (2015). *6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında* Kanun *Uygulaması*, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.

Zarplı, S.A. ve Duran, A. (2021). Kamu Alacaklarının Korunmasında Hükümsüz Sayılan Tasarruflar ve Tasarrufun İptali Davası, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 323-332.

2004 Sayılı İcra ve İflas Kanunu, (1932, 19 Haziran), Resmi Gazete (Sayı 2128).

6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, (1953, 21 Temmuz), Resmi Gazete (Sayı 8469).

5479 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, Özel Tüketim Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (2006, 04 Nisan), Resmi Gazete (Sayı 26133).

5766 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (2008, 04 Haziran), Resmi Gazete (Mük.Sayı 26898).

Tahsilat Genel Tebliği Sıra No: 2, RG 29.06.2008/ 26921.

Tahsilat Genel Tebliği Sıra No: 5, RG 28.11.2008/ 27068.

Tahsilat Genel Tebliği Seri: A Sıra No: 1, RG 10.03.2014/ 27350.

Tahsilat Genel Tebliği Seri: A Sıra No: 2, RG 23.12.2017/ 30279.

Yargıtay 4. HD., 30.05.1977, E: 1976/11500, K: 1977/3670.

Yargıtay 4. HD., 23.12.1982, E: 1982/10311, K: 1982/11654.

Yargıtay 15.HD., 21.10.1991, E: 1991/4234, K: 1991/4949.

Yargıtay 15.HD., 14.11.1996, E: 1996/1126, K: 1996/1085.

Yargıtay 17. HD., 21.01.2008, E: 2007/3085, K: 2008/200.

2. Bölüm

Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Bağlamında Karşılaştırılması: Güçlü ve Zayıf Yönleri Bağlamında Bir İnceleme

Aybala Sena DİLBER[1], Ercan OKTAY[2]

ÖZET

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, devlet iktidarının yasama, yürütme ve yargı organları arasında paylaştırılmasını ifade eden ve demokratik hukuk devletinin temel dayanaklarından biri olarak kabul edilen bir yönetim anlayışıdır. Bu ilkenin nasıl uygulanacağı ise hükümet sistemlerinin yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Ülkeler, tarihsel birikimleri, siyasal ihtiyaçları ve toplumsal dinamikleri doğrultusunda farklı hükümet modelleri benimsemekte ve gerektiğinde bu modellerde değişikliğe gidebilmektedir.

Türkiye'de uzun yıllar uygulanan parlamenter sistem, özellikle çok partili siyasal hayata geçiş sonrasında yaşanan hükümet istikrarsızlıkları, koalisyon krizleri ve yürütmedeki çift başlılık gibi sorunlar nedeniyle eleştirilmiştir. Bu sorunların giderilmesine yönelik anayasal düzenlemelere rağmen beklenen çözümün sağlanamaması, hükümet sistemi tartışmalarını gündemde tutmuş ve nihayetinde 16 Nisan 2017 tarihli anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir.

Parlamenter sistem, yasama ile yürütme arasında karşılıklı bağımlılığa dayanan ve yumuşak kuvvetler ayrılığı esasına göre işleyen bir modeldir. Bu sistemin en önemli güçlü yönleri; esneklik, siyasal uzlaşma kültürünü teşvik etmesi ve krizlerin demokratik mekanizmalarla çözülebilmesidir. Buna karşılık, koalisyon hükümetlerinin yol açtığı istikrarsızlık, yürütmenin zayıf kalması ve karar alma süreçlerinin yavaşlaması sistemin başlıca zayıf yönleri olarak öne çıkmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ise yasama ve yürütme organlarının ayrı seçimlerle belirlendiği ve sert kuvvetler ayrılığına dayanan bir modeldir. Bu sistemin güçlü yönleri arasında yürütmenin tek elde toplanması sayesinde hızlı

[1] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, av.aybalasenadlbr@outlook.com, Orcid No: 0009-0006-0055-4726, 05461572099,
[2] Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, iktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid No: 0000-0003-2399-9411. ercanoktay@kmu.edu.tr

ve etkin karar alma kapasitesi, siyasal istikrarın güçlendirilmesi ve bürokratik işleyişin hızlandırılması yer almaktadır. Bununla birlikte, yasama ile yürütme arasında ortaya çıkabilecek uyumsuzluklar, yürütme gücünün yoğunlaşmasına bağlı denetim tartışmaları ve partili cumhurbaşkanlığı uygulamasının tarafsızlık ilkesine etkileri sistemin zayıf yönleri olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında her iki hükümet sistemi, kuvvetler ayrılığı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmış; yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişi analiz edilerek sistemlerin avantaj ve dezavantajları ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, hükümet sistemlerinin başarısının yalnızca kurumsal tasarıma değil, aynı zamanda uygulama pratiğine ve demokratik denge-denetim mekanizmalarının etkinliğine bağlı olduğunu göstermektedir.

GİRİŞ

Devlet, belirli bir coğrafyada yaşayan toplumun ihtiyaçlarını düzenli, planlı ve kolektif bir yapı içerisinde karşılamak üzere ortaya çıkan ve farklı siyasal örgütlenmelerin merkezinde yer alan en üst düzey siyasal organizasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı; millet, egemenlik, ülke (toprak) ve hükümet gibi temel unsurlar üzerine inşa edilmektedir. Devletler, örgütsel açıdan üniter ve federal; siyasal nitelik bakımından cumhuriyet ve monarşi; yönetim biçimi açısından ise başkanlık, yarı başkanlık, parlamenter sistem ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi gibi kategoriler altında sınıflandırılabilmektedir (Türkyılmaz, 2017: 48).

Hükümet sistemleri genel olarak kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine dayalı olarak iki ana grupta ele alınmaktadır. Kuvvetler birliği ilkesinde yasama ve yürütme yetkileri tek bir organda toplanırken, kuvvetler ayrılığı ilkesinde bu yetkiler farklı organlar arasında paylaştırılmaktadır. Kuvvetler ayrılığına dayanan sistemler ise kendi içinde sert ve yumuşak ayrım şeklinde farklılaşmaktadır.

Devletin kurumsal yapısı yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç temel erkten oluşmaktadır. Yasama organı, toplumsal düzeni sağlamak amacıyla kuralları koyma yetkisini haiz olup bu yetki genellikle parlamentolar aracılığıyla kullanılmaktadır. Yürütme organı, yasama tarafından belirlenen kuralları uygulamakla yükümlüdür ve bu görev cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulu tarafından yerine getirilmektedir. Yargı organı ise hukuk düzeninin korunmasını sağlayarak diğer iki erk üzerinde dengeleyici ve denetleyici bir işlev üstlenmektedir (Asilbay, 2013: 249).

Bir devletin uluslararası sistemle uyumlu bir şekilde varlığını sürdürebilmesi ve vatandaşlarına etkin hizmet sunabilmesi, söz konusu erklerin işleyişine ve aralarındaki ilişki düzeyine bağlıdır. Erkler arasındaki uyum siyasal istikrarı

desteklerken, uyumsuzluk durumları siyasal krizlere ve buna bağlı olarak ekonomik sorunlara yol açabilmektedir.

Devletler, karşılaştıkları siyasal sorunları kimi zaman anayasal veya yasal düzenlemelerle çözmeye çalışmakta; ancak bazı durumlarda hükümet sistemi değişiklikleri de bir çözüm yolu olarak tercih edilmektedir. Türkiye'de parlamenter yapının temelleri, 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile atılmıştır. Bu anayasa ile devletin başı padişah olarak belirlenmiş ve iki meclisli bir parlamento yapısı oluşturulmuştur (Efe, 2015: 158). Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasal ve ekonomik sorunlar, 1921 Anayasası ile meclis hükümeti sistemine geçişi beraberinde getirmiştir. Bu sistemde yetkiler büyük ölçüde mecliste toplanmış ve kuvvetler birliği anlayışı benimsenmiştir (Öztekin, 2018: 398-399).

Cumhuriyetin ilanını takiben hazırlanan 1924 Anayasası, meclis hükümeti sistemini sürdürmekle birlikte yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar aracılığıyla kullanılması bakımından parlamenter sisteme yakın özellikler taşımaktadır. Bu anayasa 1961 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Özdemir, 2018: 116). 1960 askeri müdahalesinin ardından kabul edilen 1961 Anayasası ile kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş ve çift başlı bir yürütme yapısı oluşturulmuştur (İnce, 2018: 26-27).

1982 Anayasası da benzer şekilde askeri müdahale sonrasında hazırlanmış ve yürütme organının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda cumhurbaşkanının yetkileri artırılmış, yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu arasında paylaştırılmıştır. Cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesi, siyasi sorumluluğunun bulunmaması ve tarafsız konumu; buna karşılık hükümetin meclise karşı sorumlu olması, sistemin parlamenter karakterini ortaya koymaktadır (Atalan, 2019: 250).

2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi, görev süresinin beş yıl olarak belirlenmesi ve en fazla iki dönem görev yapabilmesi gibi önemli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve milletvekilliği ile ilişkisinin kesilmesi gibi hükümler de bu değişiklik kapsamında düzenlenmiştir (Türkyılmaz, 2017: 178).

2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Türkiye'de hükümet sistemi köklü bir dönüşüme uğramıştır. 6771 sayılı kanun ile yapılan düzenlemeler sonucunda milletvekili sayısı artırılmış, seçilme yaşı düşürülmüş ve yasama ile yürütme seçimlerinin eş zamanlı yapılması kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra başbakanlık kaldırılmış, yürütme yetkisi doğrudan cumhurbaşkanına verilmiş ve cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler de sisteme dahil edilmiştir (Turan, 2018: 48; Özdemir, 2018: 123).

Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarında temelleri atılan parlamenter sistem, cumhuriyet döneminde uzun yıllar uygulanmış; ancak özellikle 1960 sonrasında yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, ekonomik sorunlar ve toplumsal çatışmalar bu sistemin etkinliğini tartışmaya açmıştır. Bu bağlamda hükümet sistemi arayışları uzun yıllar devam etmiş ve 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halk oylaması sonucunda parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sağlanmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Türkiye'de 2017 öncesinde uygulanan parlamenter sistem ile sonrasında yürürlüğe giren cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Ayrıca her iki sistemin avantaj ve dezavantajları değerlendirilerek, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik istikrarı açısından hangi sistemin daha işlevsel olduğu analiz edilmektedir.

1. KUVVETLER AYRILIĞI İLKESİ

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, modern anayasal devlet anlayışının temel dayanaklarından biri olup devletin üç asli fonksiyonu olan yasama, yürütme ve yargı erklerinin farklı organlar eliyle kullanılmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede yasama erki, toplum düzenini sağlamak amacıyla genel ve soyut kurallar koyma yetkisine sahipken; yürütme erki, söz konusu kuralları uygulamak ve kamu yönetimini yürütmekle sorumludur. Yargı erki ise bireyler arası ya da birey-devlet ilişkilerinden doğan uyuşmazlıkları çözerek hukuk düzeninin sürekliliğini temin etmektedir (Türkyılmaz, 2017: 45; Gözler, 2013: 78).

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin teorik temelleri özellikle Montesquieu tarafından ortaya konulmuştur. Montesquieu, siyasal iktidarın tek elde toplanmasının despotizme yol açacağını savunarak, özgürlüklerin korunabilmesi için devlet gücünün farklı organlar arasında paylaştırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, günümüzde demokratik hukuk devletlerinin kurumsal yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Vile, 1998: 67).

Kuvvetler ayrılığı, yalnızca erklerin birbirinden ayrılmasını değil, aynı zamanda bu erkler arasında bir denge ve denetim mekanizmasının kurulmasını da ifade etmektedir. Bu bağlamda "checks and balances" olarak adlandırılan sistem sayesinde her bir erk, diğerinin faaliyetlerini belirli anayasal sınırlar çerçevesinde denetleyebilmekte ve gerektiğinde sınırlandırabilmektedir (Madison, 1788/2003). Bu durum, devlet gücünün keyfi kullanımını engelleyerek hukukun üstünlüğünü güçlendirmektedir.

Hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında, özellikle yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkinin niteliği belirleyici olmaktadır. Kuvvetler birliği esasına dayanan sistemlerde bu iki erk tek bir organda toplanmaktadır. Bu

birleşme yürütme organında gerçekleştiğinde monarşik sistemler ortaya çıkarken, yasama organında gerçekleştiğinde meclis hükümeti sistemi söz konusu olmaktadır (Gözler, 2013: 84-85; Turan, 2018: 32).

Buna karşılık kuvvetler ayrılığına dayalı sistemler, erkler arasındaki ilişkinin derecesine göre farklılaşmaktadır. Başkanlık sistemi, yasama ve yürütme erklerinin kesin sınırlarla ayrıldığı ve karşılıklı bağımsızlığın ön planda olduğu "sert kuvvetler ayrılığı" modeline dayanmaktadır. Parlamenter sistem ise erkler arasında daha esnek bir ilişkinin bulunduğu, yürütmenin yasama içinden çıktığı ve ona karşı sorumlu olduğu "yumuşak kuvvetler ayrılığı" modelini temsil etmektedir. Yarı başkanlık sistemi ise her iki modelin özelliklerini bünyesinde barındıran karma bir yapı sergilemektedir (Alkan, 2013: 14; Duverger, 1980: 166).

Türkiye'de kuvvetler ayrılığı ilkesinin gelişimi anayasal süreçler çerçevesinde değerlendirildiğinde farklı dönemlerde farklı uygulamaların benimsendiği görülmektedir. 1924 Anayasası'nda kuvvetler birliği anlayışı hâkim olup, yasama ve yürütme yetkileri büyük ölçüde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmıştır. Bununla birlikte yargının bağımsız mahkemeler aracılığıyla kullanılacağı hükme bağlanarak sınırlı da olsa bir ayrım öngörülmüştür (Özdemir, 2018: 116; Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2012: 192).

1961 Anayasası ile birlikte kuvvetler ayrılığı ilkesi daha belirgin hale getirilmiş ve erkler arasında dengeye dayalı bir sistem kurulmuştur. Bu anayasa, yasama ve yürütme arasında karşılıklı etkileşimi mümkün kılan, ancak aynı zamanda yargı bağımsızlığını güçlendiren bir yapı ortaya koymuştur. Yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulu arasında paylaştırılmış; cumhurbaşkanı daha çok tarafsız ve sembolik bir konumda düzenlenmiştir (Fendoğlu, 2015: 67; Özbudun, 2019: 45).

1982 Anayasası ise 1961 Anayasası'na kıyasla yürütme organını güçlendiren bir yaklaşım benimsemiştir. Bu anayasa çerçevesinde yasama yetkisi münhasıran Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olup devredilemez niteliktedir. Yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından birlikte kullanılmakta; yürütmenin yasama karşısında daha etkin bir konuma getirildiği görülmektedir. Bakanlar kurulu üyeleri hem kolektif hem de bireysel olarak başbakana karşı sorumlu tutulmuş, böylece parlamenter sistemin klasik sorumluluk mekanizması korunmuştur (Türkyılmaz, 2017: 103; Özbudun, 2019: 87).

Sonuç olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik sistemlerde hem özgürlüklerin korunması hem de devlet işleyişinin dengeli bir şekilde sürdürülmesi açısından vazgeçilmez bir ilke niteliği taşımaktadır. Erkler arasındaki ilişkinin niteliği, yalnızca hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında

değil, aynı zamanda siyasal istikrarın ve yönetim etkinliğinin belirlenmesinde de kritik bir rol oynamaktadır.

2. PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ

Parlamenter hükümet sistemi güçlü monarşik yönetimlere karşı olarak İngiltere de ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. Sistemin doğuşu demokrasinin modern anlamda miladı olarak kabul edilir. Westminster modeli olarak adlandırılan Parlamenter hükümet sistemi zamanla birçok ülkeyi etkisi altına almış ve o ülkelerde bu sistem uygulanmış, zamanla yaygınlaşarak dünyanın en çok benimsenen hükümet sistemi olmuştur (Türkyılmaz, 2017: 65).

Parlementer sistemin tanımına bakacak olursak Alkan'a göre Parlamenter hükümet sistemi, yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan, yasama ve yürütme erkleri arasında iş birliği ve karşılıklı bir etkileme mekanizmasının olduğu ve demokratik ülkelerde uygulanan bir yönetim biçimidir (Alkan, 2013: 130). Özbudun'a göre ise de 'yürütme erkinin yasama erkinden kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi tipi' olarak ifade edilebilen parlamenter sistem, yumuşak güçler ayrılığına dayanan bir hükümet sistemi türüdür (Özbudun, 2005: 329).

Parlamenter sistemin çift başlı yürütme yapısı, tarafsız ve hiç bir sorumluluğu olmayan sorumsuz cumhurbaşkanı, parlamentoya karşı sorumluluğu olan bir hükümet ve yürütmenin yasamayı fesih yetkisi gibi belli başlı özellikleri bulunmaktadır. Parlamenter sistemde çift başlı yürütme olduğundan, yürütmenin bir yanında cumhurbaşkanı ve diğer yanında bakanlar kurulu bulunmaktadır (Özdemir, 2018: 15).

Parlamenter sistem, tarihsel olarak mutlak monarşilere karşı geliştirilen ve bireysel hak ve özgürlüklerin temsili esas alınarak güvence altına alınmasını amaçlayan bir yönetim modeli olarak ortaya çıkmıştır. Bu sistem ilk olarak İngiltere'de şekillenmiş, daha sonra Fransa gibi farklı ülke örnekleriyle yaygınlaşmıştır (Kuzu, 2017).

Parlamenter sistemin uygulamada farklı türleri bulunmaktadır. Bunlar; düalist parlamenter sistem, tekçi parlamenter sistem, rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem ve çoğunlukçu (Westminster) ya da oydaşmacı parlamenter sistem biçiminde sınıflandırılmaktadır. Örneğin, düalist modelde hem devlet başkanı hem de başbakan yürütme gücü üzerinde belirgin yetkilere sahiptir ve bu yapıya 1837 öncesi İngiltere örnek olarak gösterilir. Buna karşın, tekçi sistemde sembolik bir devlet başkanı bulunmakta, yürütme yetkisi fiilen bakanlar kuruluna ve başbakana ait olmaktadır. Rasyonelleştirilmiş modelde ise yürütmeye belirli hukukî güvenceler sağlanarak sistemin istikrarı amaçlanmıştır.

Parlamenter sistemde kuvvetler arasındaki ilişki, başkanlık sistemine kıyasla daha yumuşaktır. Yasama ve yürütme organları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamış, aksine bu iki güç arasında işbirliği ve karşılıklı bağımlılık söz konusudur (Gözler, 2012). Yürütme iki başlıdır: Sembolik görevler üstlenen cumhurbaşkanı ve icrai yetkilere sahip olan başbakan ile bakanlar kurulu. Yürütme organı, meclisten çıkan güvenoyuna dayanmakta ve parlamentoya karşı sorumlu olmaktadır. Bu durum, yasama ile yürütme arasında karşılıklı etkileşimi zorunlu kılmaktadır (Keser, 2011; Aydın, 2017).

Genellikle bu sistemde devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmediği görülür. Cumhuriyetle yönetilen ülkelerde devlet başkanları çoğunlukla meclis tarafından seçilirken, monarşik rejimlerde bu görev verasetle geçer (Yolcu, 2013). Siyasi partiler parlamenter sistemin işleyişinde merkezi bir rol oynar. İktidarda bulunan parti, yasama organında çoğunluğu sağladığı takdirde, yürütme üzerindeki kontrolü artırabilir.

Parlamenter sistemin farklı örnekleri mevcuttur. İngiliz modeli, başbakanın ve kabinenin güçlü olduğu bir yapı iken; Fransız sisteminde meclis hükûmeti modeli benimsenmiştir. Bu ikinci modelde tüm yetkiler mecliste toplanmakta ve yürütme meclisin bir organı gibi işlemektedir (Erdoğan, 2009).

Bu sistemin bazı avantajları bulunmaktadır. Yasama ve yürütme arasındaki ilişki esnek olduğundan tıkanıklık yaşanma ihtimali azdır. Ayrıca başbakan değişikliği seçim yapılmadan gerçekleştirilebilir. Koalisyon hükümetleri her ne kadar kırılgan olarak nitelendirilse de, uzlaşı kültürünü teşvik edici yapılarıyla demokratik kapsayıcılığı artırır. Başkanlık sisteminde olduğu gibi "kazanan her şeyi alır" yaklaşımı yerine, daha dengeli bir temsil yapısı oluşturulabilir. Parlamenter sistemde tarafsız ve sorumsuz konumda bulunan devlet başkanı, gerektiğinde siyasal uzlaşının sağlanmasında arabulucu rol üstlenebilir(TBMM, 2017).

2.1. Yasama Organı

Türkiye'de parlamenter hükümet sistemi çerçevesinde yasama yetkisi, Türk milleti adına kullanılmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) aittir. TBMM'nin temel fonksiyonları arasında kanun yapımı, bütçenin kabulü ve yürütme organının denetlenmesi yer almaktadır. Bununla birlikte meclisin anayasal çerçevede farklı görev ve yetkileri de bulunmaktadır. Yasama organı tarafından oluşturulan hukuk kuralları, yürütme ve yargı organları tarafından uygulanmakta ve yorumlanmaktadır.

Parlamenter sistemlerde yasama organı doğrudan halk tarafından seçilmekte olup bu durum parlamentoya güçlü bir demokratik meşruiyet kazandırmaktadır. Bu nedenle parlamento, siyasal sistem içerisinde en önemli kurumlardan biri olarak öne çıkmakta ve yetkisini doğrudan halktan almaktadır (İnce, 2018: 32). Türkiye'de 1982

Anayasası başlangıçta TBMM'nin üye sayısını 400 olarak belirlemiş; bu sayı 1987 yılında 450'ye, 1995 yılında 550'ye ve 2017 anayasa değişikliği ile 600'e yükseltilmiştir. Aynı değişiklik kapsamında milletvekili seçimlerinin beş yılda bir yapılması kararlaştırılmıştır (Fendoğlu, 2005: 202).

Milletvekili seçilme yeterliliği ise Anayasa'nın 76. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili olabilmek için Türk vatandaşı olmak, 18 yaşını doldurmuş bulunmak, askerlik hizmetini tamamlamış olmak, en az ilkokul mezunu olmak, kamu hizmetinden yasaklı olmamak ve belirli suçlardan hüküm giymemiş olmak gibi şartlar aranmaktadır. Bu koşulları sağlayan bireyler aday olabilmekte ve seçilmeleri halinde yasama faaliyetlerine katılabilmektedir.

Parlamenter sistemin önemli özelliklerinden biri de yürütmenin yasama organına karşı sorumlu olmasıdır. Bu çerçevede TBMM, hükümeti çeşitli denetim mekanizmaları aracılığıyla kontrol edebilmekte ve gerekli durumlarda siyasi sorumluluk mekanizmalarını devreye sokabilmektedir (Özbudun, 2019: 329). Ayrıca uluslararası antlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için yürütme organı tarafından imzalanmasının ardından TBMM tarafından onaylanması gerekmektedir (Fendoğlu, 2005: 216).

Yasama organının yürütmeyi denetleme araçları arasında soru, genel görüşme, meclis araştırması, gensoru ve meclis soruşturması yer almaktadır. Soru mekanizması milletvekillerinin bilgi edinmesini sağlarken, genel görüşme kamuoyunu ilgilendiren konuların parlamentoda tartışılmasına imkân tanımaktadır (Sabuncu, 2014: 223). Meclis araştırması belirli bir konuda inceleme yapılmasını amaçlarken, gensoru hükümetin siyasi sorumluluğunu gündeme getiren önemli bir denetim aracıdır (İnce, 2018: 34). Meclis soruşturması ise başbakan ve bakanların cezai sorumluluğunun araştırılmasına yönelik olup Yüce Divan'a sevk sürecini başlatabilmektedir (Fendoğlu, 2015: 213).

2.2. Yürütme Organı

Parlamenter sistemde yürütme organı çift başlı bir yapı göstermektedir. Bu yapı içerisinde cumhurbaşkanı devletin başı konumunda bulunurken, başbakan ve bakanlar kurulu hükümetin icra organını oluşturmaktadır. Yürütme organı parlamentonun içinden çıkmakta ve yasama organına karşı siyasi sorumluluk taşımaktadır (İnce, 2018: 35).

Cumhurbaşkanı, devletin birliğini temsil eden ve anayasal düzenin işleyişini gözeten bir makamdır. Parlamenter sistemin gereği olarak cumhurbaşkanının tarafsız olması ve aktif siyasi süreçlerin dışında kalması beklenmektedir. Bu yönüyle cumhurbaşkanı, yasama ve yürütme arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda dengeleyici ve uzlaştırıcı bir rol üstlenmektedir (Erdoğan, 2016: 197).

Cumhurbaşkanı seçilebilmek için belirli anayasal şartların sağlanması gerekmektedir. Buna göre adayların 40 yaşını doldurmuş, yükseköğrenim mezunu ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmaları gerekmektedir. Adaylık sürecinde ise belirli sayıda milletvekilinin desteği aranabilmektedir (Türkyılmaz, 2017: 103).

Parlamenter sistemde cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu bulunmamakta; hukuki sorumluluğu ise görev dışı işlemleriyle sınırlı olmaktadır. Cezai sorumluluğu ise oldukça dar kapsamlı olup yalnızca vatana ihanet suçu ile ilişkilendirilmektedir (Özbudun, 2019: 335).

Yürütmenin asıl icra organı olan bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Başbakan genellikle parlamentodaki çoğunluk içinden belirlenirken, bakanlar başbakan tarafından seçilmekte ve cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Hükümetin göreve başlayabilmesi için TBMM'den güvenoyu alması gerekmektedir (Fendoğlu, 2015: 248).Parlamenter sistemde yürütmenin en temel icra organı bakanlar kuruludur. Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşur; başbakan çoğunluğu elinde bulunduran partinin veya koalisyonun lideri olarak parlamentodan çıkar ve Cumhurbaşkanı tarafından atanır, bakanlar ise başbakan tarafından önerilir ve Cumhurbaşkanı tarafından göreve getirilir. Parlamenter sistemin temel ilkelerinden biri olarak yürütme, yasama organı olan meclisin güvenine bağımlıdır; bu nedenle hükümetin görevine devam edebilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden güvenoyu alması gerekir.

Bakanlar kurulu, devlet politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasından sorumludur; bu kapsamda kanun tasarıları hazırlamak, yürütme işlemlerini düzenlemek, kamu yönetimini yönlendirmek ve devlet hizmetlerinin yürütülmesini sağlamak gibi görevleri vardır. Bakanlar, hem bireysel hem de kollektif düzeyde siyasi ve hukuki sorumluluk taşır; bu sorumluluk, hem meclis önünde hem de hukuk açısından denetlenebilir niteliktedir (Özbudun, 2015; Kırca, 2019).

2.3. Yargı Organı

Devletin üç temel erkinden biri olan yargı organı, hukuk düzeninin korunmasını ve adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de yargı yetkisi bağımsız mahkemeler tarafından kullanılmakta olup bu durum Anayasa'nın 9. maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Bu çerçevede yasama ve yürütme organlarının yargıya müdahalesi mümkün değildir.

Yargı sisteminin temelini bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri oluşturmaktadır. Türkiye'de farklı görev ve yetki alanlarına sahip çok sayıda mahkeme bulunmakta olup bu mahkemeler birbirlerinden bağımsız şekilde faaliyet göstermektedir. Her mahkeme kendi görev alanı çerçevesinde karar vermekte ve başka bir yargı organının yetki alanına müdahale etmemektedir (İşten, 2014: 287).

2.4. Parlamenter Sistemin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Parlamenter sistem, diğer hükümet sistemlerinde olduğu gibi hem avantajlara hem de dezavantajlara sahiptir. Bu sistemin güçlü yönlerinden biri, siyasal krizlere karşı çözüm mekanizmalarının bulunmasıdır. Güvensizlik oyu ve erken seçim gibi araçlar sayesinde sistemde ortaya çıkan tıkanıklıklar aşılabilmektedir (Asilbay, 2013: 260).

Ayrıca parlamenter sistem, yasama ve yürütme arasındaki sürekli etkileşim sayesinde esnek bir yapıya sahiptir. Bu durum, siyasal süreçlerin değişen koşullara hızlı şekilde uyum sağlamasına imkân tanımaktadır. Hükümetin parlamentonun desteğini kaybetmesi halinde erken seçime gidilebilmesi, sistemin dinamik yapısını ortaya koymaktadır (Kalaycıoğlu, 2005: 23).

Parlamenter sistemin bir diğer avantajı ise siyasal kapsayıcılığı artırmasıdır. Bu sistemde muhalefet partileri de siyasal süreçlere aktif şekilde katılabilmekte ve karar alma mekanizmalarında etkili olabilmektedir. Bu durum toplumsal kutuplaşmayı azaltıcı bir etki yaratmaktadır (Hekimoğlu, 2009: 122). Ayrıca cumhurbaşkanının tarafsız ve uzlaştırıcı rolü, siyasal aktörler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir işlev görmektedir (Türkyılmaz, 2017: 117).

Bununla birlikte parlamenter sistem bazı yapısal sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Özellikle çok partili sistemlerde tek parti çoğunluğunun sağlanamaması, koalisyon hükümetlerinin kurulmasına yol açmakta ve bu durum hükümetlerin istikrarını olumsuz etkileyebilmektedir. Kısa ömürlü hükümetler siyasal istikrarsızlığa neden olabilmektedir (Fendoğlu, 2015: 95).

Parlamenter sisteme yöneltilen bir diğer eleştiri, yürütmenin doğrudan halk tarafından seçilmemesi nedeniyle demokratik meşruiyetin dolaylı olmasıdır. Ayrıca koalisyon hükümetlerinde sorumluluğun paylaşılması, hesap verebilirliği zorlaştırabilmektedir (Özdemir, 2018: 20).

Son olarak yürütmenin çift başlı yapısı da sistemin zayıf yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı ile başbakan arasında yaşanabilecek görüş ayrılıkları, yürütme organı içinde yetki çatışmalarına ve siyasal krizlere yol açabilmektedir (Fendoğlu, 2015: 96).

3. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

Türkiye'de uzun yıllar boyunca yürürlükte kalan parlamenter hükümet sistemi, tarihsel süreç içerisinde farklı siyasal koşullar altında uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden 1946 yılına kadar devam eden tek parti yönetiminde koalisyon hükümetleri görülmemiş ve siyasal yapı daha merkezi bir karakter taşımıştır. 1946 sonrasında çok partili hayata geçilmesine rağmen 1960'a kadar ciddi hükümet krizlerinin yaşanmamış olması, mevcut sistemin köklü

biçimde sorgulanmasını geciktirmiştir. Ancak 1960 sonrasında artan siyasal istikrarsızlıklar, hükümet değişikliklerinin sıklaşması ve askeri müdahaleler, hükümet sistemine yönelik eleştirilerin yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır (Heper, 2011: 143; Özbudun, 2019: 112).

Türkiye'de hükümet sistemi değişikliğine yönelik tartışmalar, belirli bir döneme özgü olmayıp uzun bir geçmişe sahiptir. Bu tartışmalar özellikle Turgut Özal döneminde daha görünür hale gelmiş, ardından Süleyman Demirel tarafından da dile getirilmiştir. Bununla birlikte söz konusu öneriler, dönemin siyasal konjonktürü içerisinde geniş bir kabul görmemiştir. 2000'li yıllarla birlikte ise Recep Tayyip Erdoğan ve bazı akademik-siyasal aktörlerin katkılarıyla sistem değişikliği tartışmaları yeniden ivme kazanmış ve kamuoyunda daha yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır (Kuzu, 2017: 54).

Bu uzun tartışma sürecinin sonucunda 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu, Türkiye'nin hükümet sistemi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Halk oylaması sonucunda anayasa değişikliği kabul edilmiş ve parlamenter sistemden farklı bir modele geçiş süreci başlatılmıştır (Akıncı, 2017: 7; Yavuz, 2018: 23).

Yeni sistemin kurumsal olarak uygulanmaya başlaması ise 9 Temmuz 2018 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren yürütme yetkisi tek merkezde toplanmış ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi fiilen işlerlik kazanmıştır. Bu model, yasama ve yürütme organlarının ayrı ayrı seçimlerle belirlenmesi nedeniyle klasik parlamenter sistemden ayrılmakta ve daha belirgin bir kuvvetler ayrılığı anlayışına dayanmaktadır (Aydoğdu, 2019: 86; Turan, 2018: 65).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, kuvvetler ayrılığı ilkesini esas almakla birlikte yürütme fonksiyonunu tek başına cumhurbaşkanına vermektedir. Cumhurbaşkanı hem devletin hem de yürütmenin başı olarak konumlandırılmıştır. Bu yönüyle sistem, yürütmenin kurumsal yapısını sadeleştirirken karar alma süreçlerini hızlandırmayı amaçlamaktadır (Gözler, 2018: 201).

Sistemin ayırt edici özelliklerinden biri, yasama ve yürütme organlarının doğrudan halk iradesiyle belirlenmesidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile cumhurbaşkanı aynı seçim döneminde halk tarafından seçilmekte, böylece her iki organ da demokratik meşruiyetini doğrudan seçmenden almaktadır. Bu durum, yürütmenin parlamentoya karşı klasik anlamda siyasi sorumluluğunu ortadan kaldırırken, cumhurbaşkanına belirli koşullar altında hukuki ve cezai sorumluluk yüklenmesini mümkün kılmaktadır (İnce, 2018: 46; Özbudun, 2019: 124).

Yeni sistemde yürütme yetkisinin tek elde toplanması, idari süreçlerde hız ve etkinlik sağlama amacı taşımaktadır. Cumhurbaşkanına tanınan kararname çıkarma yetkisi, yürütmenin işlevselliğini artırmaya yönelik araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yetki, özellikle yasama alanı dışında kalan konularda hızlı düzenleme yapılabilmesine imkân sağlamaktadır (Esen & Gümüşçü, 2017: 310).

Öte yandan sistem, yasama ile yürütme arasında karşılıklı denge mekanizmaları da öngörmektedir. Hem cumhurbaşkanı hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi belirli şartlar altında seçimlerin yenilenmesine karar verebilmekte, bu durum ise karşılıklı denetim ve denge anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Turan, 2018: 72).

Sonuç itibarıyla Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Türkiye'nin siyasal tecrübesi doğrultusunda şekillenen ve kuvvetler ayrılığı ilkesini daha keskin biçimde uygulamayı amaçlayan bir yönetim modeli olarak ortaya çıkmıştır. Bu sistem, yürütmenin güçlendirilmesi ve karar alma süreçlerinin hızlandırılması hedefleri doğrultusunda tasarlanmıştır.

3.1. Yasama Organı

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama yetkisi, anayasal çerçevede Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) ait olmaya devam etmektedir. Ancak 2017 anayasa değişikliği sonrasında yasama organının yapısı ve işleyişine ilişkin bazı önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda milletvekili sayısı 550'den 600'e yükseltilmiş ve artan nüfus ile temsil kapasitesi arasındaki dengenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Temsil sayısındaki bu artışın, yasama faaliyetlerinin çeşitliliğini ve etkinliğini artırdığı değerlendirilmektedir (Türkyılmaz, 2017: 164; Gözler, 2018: 245).

Milletvekili seçilme yeterliliğine ilişkin kriterlerde de değişiklik yapılmıştır. Seçilme yaşı 25'ten 18'e düşürülerek gençlerin siyasal sürece katılımı teşvik edilmiştir. Ayrıca askerlik şartının "askerlikle ilişiği bulunmamak" şeklinde yeniden düzenlenmesi, adaylık koşullarını daha esnek hale getirmiştir (Turan, 2018: 48). Bununla birlikte TBMM ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin beş yılda bir ve aynı gün yapılması kararlaştırılarak yasama ile yürütme arasında zaman uyumunun sağlanması hedeflenmiştir.

Yeni sistemde yasama ve yürütme organları arasında görev ayrımı daha keskin hale getirilmiştir. Bu çerçevede bir kişinin aynı anda hem yasama hem de yürütme organında görev alması mümkün değildir. Milletvekillerinin bakan olarak atanabilmeleri için milletvekilliğinden ayrılmaları gerekmektedir. Bu düzenleme, kuvvetler ayrılığı ilkesinin daha belirgin biçimde uygulanmasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Özdemir, 2018: 202-203).

Yasama organının yürütme üzerindeki denetim araçlarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Parlamenter sistemde mevcut olan güvenoyu ve gensoru mekanizmaları kaldırılmıştır. Buna karşılık meclis araştırması, meclis soruşturması, yazılı soru ve genel görüşme gibi denetim yolları korunmuştur (İnce, 2018: 50). Bu araçlar sayesinde TBMM, yürütme organı üzerinde bilgi edinme ve denetim işlevini sürdürmektedir.

Meclis araştırması, belirli bir konuda bilgi edinmek amacıyla kurulan komisyonlar aracılığıyla yürütülen inceleme faaliyetlerini ifade ederken; genel görüşme, kamuoyunu ilgilendiren konuların parlamentoda tartışılmasını sağlamaktadır. Meclis soruşturması ise cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların görevleriyle ilgili suç isnatları çerçevesinde yürütülen bir denetim mekanizmasıdır. Yazılı soru ise milletvekillerinin yürütme organı üyelerinden bilgi talep etmelerini sağlayan önemli bir araçtır.

Cumhurbaşkanının siyasi parti ile ilişkisinin devam edebilmesi de yeni sistemin dikkat çeken düzenlemelerinden biridir. Parlamenter sistemde cumhurbaşkanının tarafsızlığı gereği parti ile ilişiği kesilirken, yeni sistem bu zorunluluğu ortadan kaldırmıştır (Türkyılmaz, 2007: 181; Özbudun, 2019: 130).

Uluslararası antlaşmalar bakımından ise yürütme organının yetkisi korunmuş; ancak bu antlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için TBMM tarafından onaylanması zorunluluğu devam etmiştir. Bu durum yasama organının uluslararası ilişkiler alanında da dolaylı bir denetim fonksiyonuna sahip olduğunu göstermektedir (Fendoğlu, 2015: 216).

3.2. Yürütme Organı

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte yürütme organında köklü bir dönüşüm gerçekleştirilmiş ve parlamenter sistemde mevcut olan çift başlı yürütme yapısı ortadan kaldırılmıştır. 2017 anayasa değişikliği ile yürütme yetkisi ve görevi doğrudan cumhurbaşkanına verilmiş, başbakanlık kurumu ve bakanlar kurulu kaldırılmıştır. Böylece yürütme organı tek başlı bir yapıya kavuşturulmuştur (Türkyılmaz, 2017: 205; Gözler, 2018: 260).

Cumhurbaşkanının seçimine ilişkin esaslar Anayasa'nın 101. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre cumhurbaşkanı, 40 yaşını doldurmuş, yükseköğrenim görmüş ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından halk tarafından beş yıllığına seçilmektedir. Aynı kişinin en fazla iki dönem cumhurbaşkanlığı yapabilmesi mümkündür (İnce, 2018: 52).

Yeni sistemle birlikte "Cumhurbaşkanı yardımcıları" kurumu ihdas edilmiş ve yürütme içinde yeni bir hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı yardımcıları, cumhurbaşkanının yokluğunda ona vekâlet etmekte ve yürütme

faaliyetlerinde önemli görevler üstlenmektedir. Bu kişiler doğrudan cumhurbaşkanına karşı sorumludur.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte cumhurbaşkanına yönelik cezai sorumluluk mekanizması da genişletilmiştir. Anayasa'nın 105. maddesi uyarınca cumhurbaşkanı, görevde bulunduğu süre içinde veya görev sonrasında işlediği iddia edilen suçlar bakımından yargılanabilmektedir. Bu düzenleme, parlamenter sistemdeki sınırlı sorumsuzluk ilkesinden önemli bir ayrışmayı ifade etmektedir (Türkyılmaz, 2017: 192; Özbudun, 2019: 145).

Yürütme yetkisinin etkin kullanımını sağlamak amacıyla cumhurbaşkanına geniş kapsamlı kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Bu yetki, özellikle kanunla düzenlenmemiş alanlarda yürütmenin hızlı hareket edebilmesine imkân sağlamaktadır. Ancak bu yetkinin anayasal sınırlar çerçevesinde kullanılması gerekmektedir (Akçakaya & Özdemir, 2018: 930; Ergun, 2020: 88).

Ayrıca olağanüstü hal ilan etme yetkisi de cumhurbaşkanına verilmiş ve sıkıyönetim uygulamasına son verilmiştir. Bu düzenleme, yürütmenin kriz durumlarında hızlı ve merkezi karar alabilmesini amaçlamaktadır (Aydın & Durgun, 2017: 157).

3.3. Yargı Organı

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yargı organı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olarak yasama ve yürütmeden bağımsız bir konumda yer almaktadır. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, demokratik hukuk devletinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda bireyler arası uyuşmazlıkların çözümü ve kamu gücünün denetlenmesi yargı organı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Türkyılmaz, 2017: 143; Özbudun, 2005: 357).

2017 anayasa değişikliği ile yargı yetkisinin "bağımsız ve tarafsız mahkemeler" tarafından kullanılacağı açıkça ifade edilerek tarafsızlık ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır. Bu değişiklik, yargının yalnızca bağımsız değil aynı zamanda tarafsız olması gerektiğini vurgulayan önemli bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir (Türkyılmaz, 2017: 161).

Yeni sistemde askeri yargı büyük ölçüde kaldırılmış; Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) gibi kurumlar kapatılmıştır. Ayrıca Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun adı Hâkimler ve Savcılar Kurulu olarak değiştirilmiş ve yapısında düzenlemeler yapılmıştır (Ulusoy, 2017: 8; Gözler, 2018: 310).

Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı 17'den 15'e düşürülmüş ve üyelerin büyük çoğunluğunun cumhurbaşkanı tarafından atanması öngörülmüştür. Bu durum, yargı organının yapısal dönüşümüne işaret eden önemli bir değişikliktir (Küçük, 2017: 162-163).

3.4. Güçlü ve Zayıf Yönleri

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, sahip olduğu kurumsal yapı itibarıyla çeşitli avantajlar ve dezavantajlar barındırmaktadır. Sistemin güçlü yönlerinden biri, yasama ve yürütme seçimlerinin aynı dönemde yapılmasının, bu iki organ arasında uyumlu bir çalışma zemini oluşturma potansiyelidir (Akçakaya & Özdemir, 2018: 927).

Ayrıca kuvvetler ayrılığının daha keskin biçimde uygulanması, her bir erk'in kendi görev alanında daha bağımsız hareket edebilmesini sağlamaktadır. Bu durum özellikle yürütme organının hızlı karar alabilme kapasitesini artırmaktadır (Türkyılmaz, 2017: 248).

Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ve sabit görev süresine sahip olması, yürütme organının siyasal istikrarını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Parlamenter sistemde görülen hükümet düşürme mekanizmalarının bulunmaması, yürütmenin sürekliliğini sağlamaktadır (Korkmaz, 2020: 115).

Bunun yanında cumhurbaşkanının yardımcılarını ve bakanları doğrudan atayabilmesi ve görevden alabilmesi, yürütme içinde hızlı ve esnek bir yönetim anlayışına imkân tanımaktadır. Bu durum, kamu yönetiminde etkinlik ve hız açısından önemli avantajlar sunmaktadır (Akçakaya & Özdemir, 2018: 929).

Ancak sistemin bazı zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yasama ile yürütme arasında siyasi uyumsuzluk yaşanması ihtimalidir. Farklı siyasal eğilimlerin temsil edildiği durumlarda, bu iki erk arasında çatışma ortaya çıkabilmekte ve sistemin işleyişi zorlaşabilmektedir (Aydın & Durgun, 2017: 155).

Bir diğer eleştiri ise partili cumhurbaşkanlığı uygulamasına yöneliktir. Cumhurbaşkanının aynı zamanda bir siyasi partiyle bağlantılı olması, tarafsızlık ilkesine zarar verebileceği yönünde tartışmalara yol açmaktadır (Türkyılmaz, 2017: 180; Özbudun, 2019: 152).

Son olarak, yürütme gücünün tek elde toplanmasının kuvvetler dengesini zayıflatabileceği ve denetim mekanizmalarının etkinliğini azaltabileceği yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Esen & Gümüşçü, 2017: 315).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik hukuk devletinin kurumsal temelini oluşturan ve siyasal iktidarın sınırlandırılmasını sağlayan en önemli anayasal mekanizmalardan biridir. Bu ilke, yalnızca devlet fonksiyonlarının yasama, yürütme ve yargı organları arasında dağıtılmasını değil, aynı zamanda bu organlar arasında karşılıklı denge ve denetim ilişkilerinin kurulmasını da ifade etmektedir. Böylelikle bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, keyfi yönetim

anlayışının engellenmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması mümkün hale gelmektedir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin bir biçimde uygulanabilmesi, erkler arasında yetki dağılımının dengeli bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Bu dengenin bozulması, ya yürütmenin aşırı güçlenmesine ya da karar alma süreçlerinin tıkanmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle çağdaş anayasal sistemlerde yalnızca kuvvetlerin ayrılığı değil, aynı zamanda "denge ve denetim" (checks and balances) mekanizmalarının işlerliği de belirleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'nin anayasal gelişim süreci incelendiğinde, hükümet sistemine ilişkin tercihlerin tarihsel, siyasal ve toplumsal dinamiklerden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Osmanlı döneminde Kanun-i Esasi ile başlayan anayasal süreç, Cumhuriyet döneminde farklı hükümet modelleriyle devam etmiş; 1921 ve 1924 Anayasaları ile kuvvetler birliği ağırlıklı bir yapı benimsenirken, 1961 Anayasası ile kuvvetler ayrılığı ilkesine daha belirgin şekilde yer verilmiştir. 1982 Anayasası ise yürütmenin güçlendirilmesini önceleyen bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Parlamenter sistemin Türkiye'de uygulandığı dönemler değerlendirildiğinde, özellikle çok partili siyasal hayatın yerleşmesiyle birlikte hükümet istikrarı sorununun belirginleştiği görülmektedir. Koalisyon hükümetlerinin yaygınlaşması, hükümetlerin kısa ömürlü olması ve siyasal karar alma süreçlerinin yavaşlaması, sistemin en çok eleştirilen yönleri arasında yer almıştır. Bu durum, yalnızca yürütme etkinliğini zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve siyasal istikrarsızlık riskini de artırmıştır. Bununla birlikte parlamenter sistemin esnek yapısı, siyasal krizlerin seçim ve güvenoyu gibi mekanizmalarla çözülebilmesine imkân tanıması bakımından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmiştir.

Bu tartışmaların bir sonucu olarak Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. 2018 yılında yeni sistemin fiilen uygulanmaya başlamasıyla birlikte yürütme yetkisi tek elde toplanmış ve çift başlı yürütme yapısına son verilmiştir. Bu sistem, yasama ve yürütme organlarının ayrı ayrı seçimlerle belirlenmesi nedeniyle sert kuvvetler ayrılığına dayalı bir model olarak kurgulanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin en belirgin güçlü yönlerinden biri, yürütme organının karar alma kapasitesini artırmasıdır. Yürütme yetkisinin tek elde toplanması, özellikle kriz dönemlerinde hızlı ve etkili karar alınabilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca cumhurbaşkanının sabit görev süresine sahip olması, hükümetlerin parlamenter sistemde olduğu gibi güvenoyu mekanizmalarıyla düşürülmesini engelleyerek siyasal istikrarı destekleyen bir unsur olarak öne

çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yürütme kadrolarının hızlı bir şekilde oluşturulabilmesi ve gerektiğinde değiştirilebilmesi, kamu yönetiminde esneklik ve etkinlik sağlamaktadır.

Bununla birlikte sistemin zayıf yönleri de göz ardı edilmemelidir. Öncelikle yasama ve yürütme organlarının farklı siyasal çoğunluklar tarafından kontrol edilmesi durumunda, iki erk arasında uyumsuzluk ve çatışma yaşanma ihtimali bulunmaktadır. Bu tür durumlarda sistemin kilitlenmesi ve karar alma süreçlerinin yavaşlaması söz konusu olabilmektedir. Ayrıca yürütme gücünün tek bir makamda yoğunlaşması, denge ve denetim mekanizmalarının etkinliği konusunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Partili cumhurbaşkanlığı uygulaması da sistemin en çok tartışılan yönlerinden biridir. Cumhurbaşkanının bir siyasi parti ile organik bağının bulunması, tarafsızlık ilkesinin zayıflayabileceği yönünde eleştirilere yol açmaktadır. Bu durum, özellikle siyasal rekabetin yoğun olduğu ortamlarda kutuplaşma riskini artırabilecek bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, yasama organının yürütme üzerindeki klasik denetim araçlarının (gensoru ve güvenoyu gibi) kaldırılmış olması, parlamentonun denetim kapasitesinin zayıfladığı yönünde eleştirileri beraberinde getirmiştir. Her ne kadar meclis araştırması ve soruşturması gibi mekanizmalar korunmuş olsa da, bu araçların etkinliği uygulama pratiğine bağlıdır.

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi Türkiye'nin siyasal ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiş ve yürütme etkinliğini artırmayı hedefleyen bir modeldir. Ancak herhangi bir hükümet sisteminin başarısı, yalnızca kurumsal tasarımına değil, aynı zamanda uygulama biçimine, siyasal kültüre ve demokratik denetim mekanizmalarının işlerliğine bağlıdır. Bu nedenle sistemin güçlü yönlerinin korunması ve zayıf yönlerinin giderilmesine yönelik hukuki ve kurumsal düzenlemelerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Akçakaya, M. ve ÖZDEMİR, A., 2018. "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53(3).

Akıncı, B., 2017."Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı", Yayınlanmış Doktora Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkan, H., 2013. "Karşılaştırmalı Siyaset (Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri) ", Yeni Türkiye Dergisi, İstanbul.

Asilbay İ. H., 2013. "Parlamenter Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", TBB Dergisi, ss. 248-264

Atalan, M., 2019. "Başkanlık Sistemi ve Türkiye" Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ocak, ss. 228-291

Aydın, A. H. ve DURGUN S., 2017. "Kuvvetler Ayrılığı/Birliği Açısından Türkiye' de Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemi", 2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 19-22 May 2017, ss. 147-160

Aydın, M., & Durgun, Ş. (2017). Türkiye'de anayasa değişiklikleri ve yeni sistem. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 6(12), 145–165.

Aydoğdu, Y., 2019. "Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı İşlemleri", Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl.9, Sayı:1, Araştırma Makalesi, ss.85-92

Duverger, M. (1980). *A new political system model: Semi-presidential government*. European Journal of Political Research, 8(2), 165–187.

Efe, H., 2015. "Türkiye'nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi ", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, KAÜ İİBF Dergisi, Cilt. 6, Sayı:11, ss. 149-176

Erdoğan, M. (2009). Anayasa hukuku (5. Baskı). Ankara: Orion Yayınları.

Erdoğan, M., 2016. "Anayasal Demokrasi", 13. Bkz, Ankara, Siyasal Kitabevi, 518s.

Ergun, T. (2020). Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve hukuki sınırları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2017). Turkey: How the coup failed. *Journal of Democracy*, 28(1), 59–73.

Fendoğlu, H. T., 2015. "Türkiye'de Başkanlık Sistemi" Ankara, Yetkin Yayınları, 378s.

Gözler, K. (2012). Anayasa hukukunun genel esasları (3. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Gözler, K. (2018). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.

Gözler, K., 2013. "Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku", 21. Bkz, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 367s.

Hekimoğlu, M. M., 2009. "Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye", Detay Yayıncılık, 256s.

Heper, M. (2011). *Türkiye'de devlet geleneği*. İstanbul: Doğan Kitap.

İnce A., 2018. "Kuvvetler Ayrılığı Bağlamında Parlamenter Sistem ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Karşılaştırılmalı Analizi", Ardahan Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, ss. 31-80

İşten, İ., 2014. "Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı", Gaziantep University Journal of Social Sciences, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, ss. 285-313

Kalaycıoğlu, E. (2005). Turkish Dynamics: A Bridge Across Troubled Lands. New York, NY, USA: Palgrave Macmillan.

Keser, H. (2011). Türkiye ve başkanlık sistemi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1), 23–57.

Kırca, İ. (2019). Siyasal Sistemler ve Hükümet Biçimleri. Beta Yayınları.

Korkmaz, A., 2020. "Hükümet sistemleri ve Türkiye: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi",Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, ss.115-120

Kuzu, B. (2017). *Her yönüyle başkanlık sistemi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Küçük A., 2017. "Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilmek İstenen Türkiye'ye Özgü Başkanlık Sistemi", Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:22, Sayı:85, ss. 157-189

Madison, J. (2003). *The Federalist Papers* (Original work published 1788). New York: Signet Classics.

Özbudun, E., 2019. Türk Anayasa Hukuku, 19 Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, s.329-342

Özdemir, H., 2018, "100 Soruda Hükümet Sistemleri" Seçkin Kitapevi, Ankara, 154s.

Özbudun, E. (2005). Türk Anayasa Hukuku. Yetkin Yayınları.

Özbudun, E. (2015). Anayasa Hukuku. Yetkin Yayınları.

Öztekin, A., 2018. "Siyaset Bilimine Giriş (Toplum, Devlet, Parlamento, Hükümet, Kamu Yönetimi) ", 11. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 536s.

Sabuncu, Y., 2014. "Anayasaya Giriş (Ek: 1982), 16. Bkz, Ankara, İmaj Kitabevi", 413s.

Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2012). *1982 Anayasasına göre Türk anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.

TBMM. (2017). Karşılaştırmalı hükümet sistemleri: Parlamenter sistem. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/parlamenter_sistem.pdf

Turan, A. M., 2018. "Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 7, Sayı 3, ss. 42-91

Turan, İ. (2018). Türkiye'de hükümet sistemi değişikliği. *Siyaset Bilimi Dergisi*, 6(2), 45–78.

Türkyılmaz, M., 2017. Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Sanat Ofisi Yayıncılık, 1. Baskı, Şubat, 268s.

Ulusoy, A., 2016. "Anayasa Teklifi Neler Getiriyor, Neler Götürüyor?", Anayasa.gen.tr(online), www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf, ss. 1-9 (erişim 18 Nisan 2019).

Vile, M. J. C. (1998). *Constitutionalism and the separation of powers*. Indianapolis: Liberty Fund.

Yavuz, H. (2018). *Türkiye'de anayasal değişim ve başkanlık sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yolcu, T. (2013). Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin Türk demokratikleşme sürecine etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

3. Bölüm

Kadınların Sosyal Medyada Görünürlük Deneyimleri: Stratejik Yönetim ve İnisiyatif

Güher Ceylan KUŞOĞLU[1], Çağrı ELMAS[2]

Özet

Sosyal medya, kadınlar için sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda gözetim, normatif baskılar ve tacizle iç içe geçmiş bir görünürlük alanıdır. Bu çalışma, kadınların sosyal medyadaki görünürlük deneyimlerini cinsiyet odaklı bir bakış açısıyla anlamayı amaçlamaktadır. Sekiz kadınla yapılan derinlemesine nitel görüşmeler, dijital alanlardaki risklerin, aile ve partner gözetiminin, siyasi otosansürün ve tacize karşı uyarlanabilir stratejilerin görünürlüğü nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Analizler dört ana temaya odaklanmıştır: gözetim ve aile baskısı, siyasi sessizlik ve öz sansür, tacize ve erkek müdahalesine karşı uyarlanabilir sessizlik stratejileri, direnç ve görünürlük yönetimi. Katılımcılar, sürekli risk ve güvenlik değerlendirmeleri yoluyla dijital görünürlüğü yönetirken, bazıları dijital alanları hem kendilerini ifade ettikleri bir alan hem de bir direnç alanı olarak stratejik bir şekilde kullanmaktadır. Bulgular, öğrenilmiş dijital sessizliğin cinsiyet boyutlarını vurgulamakta ve kadınların dijital katılımının sosyal, kültürel ve duygusal dinamiklerine kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: öğrenilmiş dijital sessizlik, algoritmik görünürlük, cinsiyet odaklı risk yönetimi, sosyal gözetim, dijital direnç

Giriş

Sosyal medya, günümüzde bireysel iletişim ve paylaşımın ötesinde, toplumsal ilişkilerin, kimlik inşasının ve kamusal tartışmaların merkezi bir platformu hâline gelmiştir (boyd, 2014; van Dijck, 2013). Ancak bu dijital alanın herkes için eşit ve özgür bir görünürlük sunduğu varsayımı, özellikle kadınlar açısından ciddi sınırlamalara tabidir. Araştırmalar, kadınların sosyal medyada deneyimledikleri görünürlüğün toplumsal cinsiyet normları, aile ve yakın ilişkilerden kaynaklanan gözetim, çevrimiçi taciz ve politik baskılar tarafından sürekli olarak

[1] Dr., Akdeniz Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu,0000-0002-8562-2487
[2] Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 0000-0002-8194-3523

şekillendirildiğini göstermektedir (Papacharissi, 2010; Jane, 2017; Citron, 2014; Duggan, 2017). Sosyal medya, yalnızca bir ifade ve katılım mecrası değil, aynı zamanda sosyal ve teknik risklerin hesaplandığı, normatif ve yapısal baskılarla iç içe geçmiş bir alan olarak anlaşılabilir (Gillespie, 2018; Bucher, 2012).

Kadınların dijital görünürlük deneyimleri, toplumsal ve kültürel bağlamla derinlemesine kesişmektedir. Özellikle genç ve çalışan kadınlar, sosyal medyayı kullanırken yalnızca bireysel tercihler doğrultusunda hareket etmez; aynı zamanda aile, partner ve yakın çevre tarafından denetlenen bir kamusal alanın içinde riskleri hesaplamak ve davranışlarını buna göre düzenlemek zorundadır (Fraser, 1990; Kurnaz, 2022). Örneğin aile baskısı, paylaşımların sınırlandırılması ve otosansüre yönelme gibi pratikleri tetiklerken, çevrimiçi taciz ve erkek müdahalesi, kadınların dijital görünürlüğü yönetme biçimlerini doğrudan şekillendirmektedir (Citron, 2014; Jane, 2017). Politika ve güvenlik arasındaki gerilim, kadınların sosyal medya kullanımında hem ifade hem de korunma stratejilerini aynı anda geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır (Burgess & Green, 2018; Gillespie, 2018).

Bu çerçevede, "öğrenilmiş dijital sessizlik" kavramı, kadınların dijital görünürlüklerini sınırlayarak kendilerini koruma pratiğini açıklamak için kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır (Jane, 2017). Öğrenilmiş dijital sessizlik, yalnızca bireysel bir davranış değil, toplumsal normlar, cinsiyetli risk algısı ve yapısal baskılarla kesişen çok boyutlu bir strateji alanını ifade eder. Çalışmalar, kadınların politik içerik paylaşımında, özel yaşam temsillerinde ve sosyal etkileşimlerinde bu sessizliği bilinçli olarak uyguladığını ve bu süreçte dijital ortamı hem güvenli bir alan hem de ifade aracı olarak yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Bucher, 2012; Gillespie, 2018; Duggan, 2017).

Türkiye bağlamında sosyal medya kullanımına dair çalışmalar, özellikle genç kadınların ve çalışan kadınların dijital görünürlüklerini sosyal normlar, aile gözetimi ve kültürel beklentilerle sürekli müzakere etmek zorunda olduklarını göstermektedir (Kurnaz, 2022). Ancak niteliksel çalışmalar, kadınların dijital alanlarda yaşadıkları riskleri, taciz karşısında geliştirdikleri adaptif stratejileri ve direnç biçimlerini ayrıntılı olarak ortaya koymada hâlâ sınırlıdır. Bu boşluğu doldurmayı amaçlayan bu çalışma, Türkiye'de yaşayan sekiz kadın katılımcının deneyimlerini derinlemesine inceleyerek, sosyal medyada görünürlük, risk yönetimi ve direnç stratejilerinin toplumsal cinsiyetle kesişen boyutlarını anlamayı hedeflemektedir.

Katılımcıların anlatıları, dijital alanın sadece teknik veya sosyal bir araç olmadığını, aynı zamanda toplumsal normlar ve yapısal güç ilişkileriyle sürekli biçimlenen bir strateji alanı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, öğrenilmiş dijital sessizlik kavramını Türkiye bağlamında tartışmaya açarken,

kadınların dijital katılım deneyimlerinin sosyal, kültürel ve duygusal dinamiklerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Araştırma, kadınların dijital görünürlük deneyimlerini anlamada sosyal, kültürel ve politik bağlamın kritik rolünü ortaya koyan özgün bir perspektif sunmaktadır.

Teorik Çerçeve

Dijital medya, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretildiği ve müzakere edildiği kritik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların sosyal medyadaki deneyimleri, yalnızca bireysel ifade tercihleriyle sınırlı olmayıp, aile, yakın çevre, kültürel normlar ve politik ortam gibi yapısal güçlerle kesişen görünürlük pratikleri biçiminde şekillenmektedir (Papacharissi, 2010; Jane, 2017). Sosyal medya, kullanıcılarına ifade özgürlüğü ve katılım imkânı sunarken, aynı zamanda sürekli gözetim, normatif baskılar ve algoritmik müdahaleler aracılığıyla teknik ve sosyal riskler de yaratmaktadır (Bucher, 2012; Citron, 2014; Burgess & Green, 2018). Bu nedenle dijital görünürlük, kadınlar için hem fırsat hem de stratejik risk alanı olarak ortaya çıkar ve sürekli bir değerlendirme ile yönetilmesi gereken bir süreçtir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında dijital görünürlük, kadınların sosyal medya kullanımında maruz kaldığı gözetim ve denetim mekanizmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Araştırmalar, kadınların çevrimiçi görünürlüğünün erkeklere kıyasla daha yüksek gözetim ve sosyal kontrol altında olduğunu göstermektedir (Fraser, 1990; Kurnaz, 2022). Özellikle genç kadınlar ve öğrenciler, aile ve yakın çevre gözetimi nedeniyle paylaşımlarını sınırlamakta ve otosansür uygulamaktadır. Bu durum, öğrenilmiş dijital sessizlik kavramının temelini oluşturmakta ve dijital katılımı sınırlayan sosyal, kültürel ve duygusal bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Jane, 2017; Gillespie, 2018).

Sosyal medya platformlarının algoritmik yapısı da görünürlüğü belirleyen bir diğer önemli faktördür. Platformların içerik dağıtım mekanizmaları, kullanıcıların hangi içeriklerinin öne çıkacağını, kimin görebileceğini ve hangi etkileşimlerin önceliklendirileceğini belirleyerek teknik riskleri şekillendirir (Bucher, 2012; Van Dijck, 2013). Kadınlar açısından bu riskler, çevrimiçi taciz, sosyal norm ihlalleri ve potansiyel hukuki ya da politik sonuçlarla birleşerek dijital görünürlüğü daha karmaşık ve hassas bir alan hâline getirir (Citron, 2014; Gillespie, 2018). Dolayısıyla dijital görünürlük, yalnızca bireysel tercihlerin değil, algoritmaların ve sosyal gözetim mekanizmalarının birlikte belirlediği bir stratejik süreç olarak anlaşılmalıdır.

Taciz ve erkek müdahalesi, kadınların dijital görünürlüğünü doğrudan şekillendiren bir diğer kritik unsur olarak öne çıkmaktadır. Çevrimiçi taciz, kadınların sosyal medya paylaşımlarını sınırlandırmasına, hesaplarını gizliye

almasına veya yan hesaplar açmasına yol açabilmektedir (Duggan, 2017; Jane, 2017; Burgess & Green, 2018). Bu adaptif sessizlik stratejileri, yalnızca bireysel bir önlem değil, aynı zamanda toplumsal ve politik risklere yanıt niteliği taşır. Kadınların dijital davranışları, sosyal ve teknik riskleri dikkate alan bilinçli bir stratejik değerlendirme sürecine dönüşmektedir.

Buna karşın, bazı kadınlar dijital alanı yalnızca güvenli bir alan olarak deneyimlemekle kalmayıp, aynı zamanda ifade ve direnç aracı olarak da kullanabilmektedir. Risk algısını yöneterek ve güvenli çevreleri seçerek yapılan paylaşımlar, dijital direnişin bir biçimi olarak değerlendirilmekte ve toplumsal farkındalık yaratma potansiyeli taşımaktadır (Bucher, 2012; Gillespie, 2018; Marwick & boyd, 2014). Bu bağlamda, kadınların sosyal medya deneyimleri, öğrenilmiş dijital sessizlik ve direnç stratejilerinin iç içe geçtiği, çok boyutlu ve toplumsal cinsiyetle kesişen bir görünürlük pratiği olarak anlaşılabilir.

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet perspektifinden dijital görünürlüğü analiz ederek, öğrenilmiş dijital sessizlik ve dijital direniş kavramlarını bir arada ele alan nitel bir çerçeve sunmaktadır. Kadınların dijital katılım deneyimlerini sosyal, kültürel ve duygusal bağlamlarla ilişkilendirerek, mevcut literatüre hem kavramsal hem ampirik katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda algoritmik yapılar ve sosyal gözetim ile kesişen görünürlük deneyimlerini birleştirerek, dijital alanın kadınlar için hem risk hem de ifade alanı olarak nasıl işlediğini açığa çıkarmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, kadınların sosyal medyada görünürlük deneyimlerini ve bu deneyimlerin toplumsal cinsiyet bağlamında nasıl müzakere edildiğini anlamayı amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırma deseni olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler tercih edilmiştir. Nitel yaklaşım, katılımcıların dijital pratiklerine, risk algılarına ve görünürlük stratejilerine ilişkin öznel anlam dünyalarını ortaya koymak açısından uygun bir yöntem sunmaktadır (Creswell, 2014; Denzin & Lincoln, 2018).

Araştırma kapsamında 21–37 yaş aralığında sekiz kadınla görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu yaş aralığı özellikle seçilmiştir; zira söz konusu dönem hem kamusal görünürlüğün arttığı hem de dijital taciz, ilişkisel denetim ve mesleki risk algısının yoğunlaştığı bir yaşam evresine karşılık gelmektedir. Katılımcıların tamamı aktif sosyal medya kullanıcısıdır ve eğitim, iş ya da her iki alan üzerinden kamusal alanla düzenli temas halindedir. Bu tercih, dijital görünürlüğün yalnızca özel alanla sınırlı olmayan; kurumsal, ilişkisel ve politik bağlamlarla kesişen bir deneyim olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Örneklem amaçlı örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur (Patton, 2015). Çalışmanın amacı istatistiksel genelleme yapmak değil; belirli bir sosyal konfigürasyon içinde dijital görünürlüğün nasıl anlamlandırıldığını ve yeniden düzenlendiğini analitik olarak incelemektir.

Araştırmada aşağıdaki kriterler esas alınmıştır:

Dahil etme kriterleri:

- 20–40 yaş aralığında olmak
- Kadın olmak
- Aktif sosyal medya kullanıcısı olmak
- Çalışan, okuyan ya da hem çalışan hem okuyan olmak
- Sosyal medya hesaplarını en az iki yıldır aktif biçimde kullanıyor olmak

Dışlama kriterleri:

- Sosyal medya kullanımını tamamen bırakmış olmak
- Kamusal alanla (iş/eğitim) kurumsal temasının bulunmaması
- Görüşme sırasında dijital görünürlük deneyimine ilişkin anlamlı anlatı üretmemek

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmaktadır. Kod isimler kullanılmış ve kimlik açığa çıkarabilecek ayrıntılara yer verilmemiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Görünürlük Stratejileri

Kod	Yaş	Mesleki Durum	Medeni/ İlişkisel Durum	Hesap Kapama Durumu	Öne Çıkan Görünürlük Stratejisi
K1	29	Çalışan	Evli	Evet	İçerik daraltma
K2	21	Öğrenci	Bekar	Evet	Görsel geri çekilme
K3	37	Çalışan		Evet	Politik suskunluk
K4	32	Çalışan	Bekar	Evet	Yan hesap
K5	28	Çalışan/Öğrenci	Bekar	Evet	Kriz temelli kapama
K6	26	Çalışan	Bekar	Hayır	Düşük riskli görünürlük
K7	33	Çalışan	Evli	Hayır	İçselleştirilmiş risk hesaplama
K8	34	Çalışan	Bekar	Hayır	Dirençli görünürlük

Görüşmeler katılımcıların demografik bilgilerini içeren bir formun doldurulmasının ardından derinlemesine görüşmeler için hazırlanmış yarı yapılandırılmış soruların cevaplanmasıyla tamamlanmıştır. Görüşmeler esnasında katılımcıların; sosyal medya kullanım pratikleri, paylaşım tercihleri, risk algısı, dijital taciz deneyimleri, aile/partner müdahalesi ve mesleki kaygıları ele alınmıştır. Katılımcıların deneyimlerini kendi kavramsal çerçeveleri içinde ifade etmelerine olanak tanınmış ve yönlendirici müdahalelerden kaçınılmıştır.

Verilerin analizinde fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguyu nasıl deneyimlediğini ve bu deneyime hangi anlamları atfettiğini ortaya koymayı amaçlar (Smith, Flowers & Larkin, 2009). Analiz sürecinde öncelikle açık kodlama yapılmış, tekrar eden anlam örüntüleri belirlenmiş ve bu örüntüler tematik kategoriler altında toplanmıştır. Amaç, dijital görünürlüğün kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğinin yapısal özünü ortaya koymaktır. Analitik süreç veriyle sürekli karşılaştırma içinde yürütülmüş ve kavramsallaştırma aşamasında katılımcı ifadeleri bağlamından koparılmamıştır.

Feminist bir bakış açısıyla yürütülen bu çalışmada kadını özne olarak konumlandırmak ve kadınların deneyimini görünür kılmak hedeflendiği için yalnızca kadın katılımcılara odaklanılmış ve erkek deneyimleriyle karşılaştırma yapılmamıştır. Ayrıca örneklem sınırlı sayıda katılımcıdan oluşmaktadır. Bu nedenle bulgular genellenebilirlik iddiası taşımamakta; belirli bir sosyal bağlamda ortaya çıkan deneyimsel örüntülere ilişkin analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Araştırma sürecinde etik ilkelere bağlı kalınmış, katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmış ve anonimlik sağlanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışma, kadınların sosyal medyada deneyimledikleri görünürlük pratiklerini ve bunları şekillendiren toplumsal cinsiyetli koşulları incelemeyi amaçlamaktadır. Analizler, dijital alanın kadınlar için yalnızca bir ifade mecrası olmadığını; aynı zamanda gözetim, normatif baskılar, politik ve sosyal risklerle sürekli müzakere edilen bir strateji alanı olduğunu göstermektedir. Katılımcıların deneyimleri, dijital platformların algoritmik yapısı, aile ve yakın ilişkilerden kaynaklanan gözetim, politik ortam ve taciz gibi faktörlerle kesişmektedir. Bu bağlamda, kadınların görünürlük stratejileri yalnızca bireysel tercihler değil; sosyal, kültürel ve politik yapılarla sürekli etkileşim içinde olan bilinçli bir risk yönetimi süreci olarak ortaya çıkmaktadır (Papacharissi, 2010; Jane, 2017; Burgess & Green, 2018).

Analiz sonucunda dört ana tema belirlenmiştir: (1) gözetim ve aile baskısı, (2) politik sessizlik ve otosansür, (3) taciz ve erkek müdahalesi karşısında adaptif

sessizlik stratejileri, (4) direnç ve görünürlük yönetimi. Her tema, katılımcı örnekleri ile somutlaştırılmış ve literatür bağlamında tartışılarak dijital görünürlüğün toplumsal cinsiyetle kesişen boyutları açığa çıkarılmıştır.

1. Gözetim ve Aile Baskısı

Kadınların sosyal medyada deneyimledikleri gözetim ve aile baskısı, dijital görünürlüğün toplumsal cinsiyetle kesiştiği en somut alanlardan biridir. Katılımcılar, paylaşımlarını yalnızca bireysel tercihleri doğrultusunda şekillendirmekle kalmayıp, aile, partner ve yakın çevre tarafından denetlenen bir kamusal alanla sürekli etkileşim hâlindedir.

Örneğin, 21 yaşındaki üniversite öğrencisi K2, sosyal medya hesaplarını aktif kullanmasına rağmen ailesinin gözetimi nedeniyle paylaşım yaparken sürekli kaygı yaşamaktadır. Özellikle özel yaşamına dair fotoğraflar paylaşmak, K2 için hem duygusal hem sosyal bir risk alanı oluşturmuştur:

"Benim insta hesabımda zaten ailem yoktu. Halamlardan birini ve babamı eklemiyordum. Ama annem sevgilimle fotoğrafımı görmüş. Demediği laf kalmadı. Benim başımı öne eğdin, oku diye yolladık sen ne peşine düşmüşsün… Daha neler neler. Bir de baban duysa ne olacak sandınsa diyince önce sinirlendim, sonraa utandım biraz. Çok ağladım, korktum. Hesabımı hemen kapattım."

Benzer şekilde, 29 yaşındaki çalışan K1, sosyal medyada bir erkekle yazıştıktan ve telefon numarasını verdikten sonra maruz kaldığı taciz nedeniyle kendi güvenliğini sağlamak zorunda kalmıştır. Bu deneyim, K1'in paylaşımlarını ve dijital görünürlüğünü ciddi şekilde sınırlandırmasına yol açmıştır:

"Birkaç mesaj yazmıştım cevap olarak ama sonra adam taktı kafasına, başladı tacize diyim artık. Çok korktum. Telefon numaramı da verdiğim için değiştirmek zorunda kaldım. Neme lazım dedim yaa. O mesajlar bitmek bilmedi, naapsaydım? Mecbur değiştirdim telefon numaramı. Başka şey paylaşmak çok riskli geliyor artık. Çoluğumu çocuğumu paylaşıyorum sadece, o tarz işte…"

Bu bulgular, dijital görünürlüğün yalnızca teknik bir mesele olmadığını, sosyal ve kültürel normlar ile bireysel güvenlik kaygılarının birlikte belirlediğini göstermektedir. Literatür de benzer şekilde, genç kadınların dijital ortamda hem ifade etmek hem de sosyal kabul görmek arasında sürekli bir denge kurduklarını vurgulamaktadır (Papacharissi, 2010; Fraser, 1990). Jane (2017), kadınların çevrimiçi davranışlarını sosyal baskılar ve gözetim mekanizmaları çerçevesinde düzenlediğini ve bu davranışların öğrenilmiş dijital sessizlik pratiğine dönüştüğünü belirtmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların aile baskısı ve taciz deneyimleri karşısında uyguladıkları otosansür ve paylaşım sınırları, toplumsal cinsiyetin dijital görünürlük üzerindeki doğrudan etkilerini ortaya koymaktadır.

Aile ve partner gözetimi ile kişisel güvenlik kaygısı, dijital görünürlüğü şekillendirirken aynı zamanda kadınların risk yönetimi ve stratejik davranış geliştirme yetilerini de tetiklemektedir. Katılımcılar, hangi içeriklerin paylaşılabilir olduğuna karar verirken sosyal riskleri, normatif beklentileri ve potansiyel eleştirileri göz önünde bulundurmakta, böylece dijital alanı hem güvenli hem de kontrollü bir ifade alanı olarak yeniden yapılandırmaktadır (Bucher, 2012; Gillespie, 2018). Bu durum, dijital görünürlüğün kadınlar için yalnızca bir kamusal ifade aracı olmadığını, aynı zamanda sosyal ve kültürel baskılarla sürekli müzakere edilen stratejik bir süreç olduğunu göstermektedir.

2. Politik Sessizlik ve Otosansür

Kadınlar, sosyal medyada politik içerik paylaşımının potansiyel risklerini değerlendirirken, görünürlüklerini bilinçli olarak sınırlandırmaktadır. Bu, yalnızca bireysel bir tercih değil, mevcut politik iklimin ve toplumsal baskıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Politika ve güvenlik arasındaki bu gerilim, kadınların dijital alanı bir ifade aracı olarak kullanırken aynı zamanda kendilerini koruma stratejileri geliştirmelerine yol açmaktadır.

Örneğin, 37 yaşındaki K3, iş ve özel yaşamını sürdürürken politik içerik paylaşmanın ciddi sonuçlar doğurabileceğini deneyimlemiştir. Bir arkadaşının politik paylaşımları nedeniyle yasal süreçle karşı karşıya kalması K3'ü derinden etkilemiş ve kendi davranışlarını yeniden değerlendirmesine neden olmuştur:

"Arkadaşımı aldılar, kız gitti polise ifade verdi. Ben de korktum, neden beni de almasınlar ki diye düşündüm. O günden sonra politik paylaşım yapmadım."

K2'nin örneği ise farklı bir otosansür biçimini göstermektedir; burada risk politik değil, aile gözetimi ve özel yaşamın paylaşımı ile ilgilidir. K2, kendi özel fotoğraflarını ailesinin sürekli gözetimi nedeniyle kaldırmak zorunda kalmış ve bu durum, günlük yaşamındaki sosyal davranışlarını da etkilemiştir. Fotoğraf çektirirken veya paylaşırken sürekli tedirginlik hissetmekte, dijital görünürlüğünü sınırlamak için bilinçli kararlar almaktadır:

"Hemen hesabı kapattım dedim ama açtım tabi sonra. Bir hırs, sevgilimle olan ne varsa sildim. Amaaa bir şey kaldı bende. Hep tedirgin oluyorum fotoğraf çekinirken. Ne biliim, kim görür, ne der, Atamadım bunu içimden. Düşünüyorum, paylaşabilir miyim, yanlış anlaşılır mı?"

Bu bulgular, kadınların dijital görünürlüğü sınırlama kararlarını şekillendiren farklı sosyal baskı türlerini ve günlük yaşam üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Politika kaynaklı otosansür ile aile ve özel yaşam baskısına bağlı otosansür, dijital alanın kadınlar için hem riskli hem de stratejik bir ifade ortamı olduğunu göstermektedir. Literatür, kadınların sosyal medya davranışlarının toplumsal ve politik bağlamlarla kesiştiğini ve bu davranışların öğrenilmiş dijital

sessizlik stratejilerine dönüştüğünü vurgulamaktadır (Burgess & Green, 2018; Gillespie, 2018; Jane, 2017). Politika ve güvenlik arasındaki bu gerilim, öğrenilmiş dijital sessizlik kavramının kritik bir boyutunu oluşturmaktadır (Gillespie, 2018; Fraser, 1990).

Politik sessizlik ve otosansür, dijital görünürlüğün stratejik bir yönünü de ortaya koymaktadır. Kadınlar, sosyal riskleri, normatif beklentileri ve olası hukuki ya da politik sonuçları göz önünde bulundurarak hangi içeriklerin paylaşılabileceğine karar vermekte; bu süreç, dijital alanı bir güvenlik ve ifade stratejisi olarak yeniden şekillendirmektedir (Citron, 2014; Burgess & Green, 2018). Böylece öğrenilmiş dijital sessizlik, yalnızca pasif bir otosansür değil, bilinçli ve stratejik bir yanıt olarak anlaşılmaktadır.

3. Taciz ve Erkek Müdahalesine Karşı Adaptif Sessizlik Stratejileri

Kadınlar, sosyal medyada karşılaştıkları taciz ve erkek müdahalesi nedeniyle görünürlük stratejilerini yeniden yapılandırmaktadır. Taciz, yalnızca bireysel bir rahatsızlık değil, kadınların hem dijital hem de günlük yaşamlarını etkileyen yapısal ve toplumsal riskleri görünür kılmaktadır (Citron, 2014; Jane, 2017). Bu durum, kadınların sosyal medya paylaşımlarını, hesap kullanımını ve gündelik etkileşimlerini sürekli olarak gözden geçirmelerine yol açmaktadır.

Bir erkekle mesajlaşırken telefon numarasını paylaşan ve sonrasında taciz deneyimi yaşayan K1'in deneyimine benzer şekilde K4 de taciz nedeniyle dijital görünürlüğünü yönetme biçimini değiştiren katılımcılardan biridir. K4'ün deneyimi dijital tacizin gerçek hayata taşınmasının nasıl bir tedirginlik ve adaptasyon süreci yarattığını göstermektedir. K4'in beraber çalıştığı proje müdürü önce arkadaşlık isteği göndermiş ve K4 bunu normal karşılamıştır. Ardından tüm paylaşımlarını beğenmeye başlamış, bu aşamada K4 hâlâ tedirginlik hissetmemiştir. Ancak mesajlar ve yorumlar gelmeye başlayınca dijital ortamda endişe ve rahatsızlık hissetmiştir. Son olarak, iş yerinde sözlü ve cinsel imalı taciz başladığında dijital görünürlüğünü sınırlamak zorunda kalmıştır:

"Başta hesabımı kapatmayı düşündüm ama işim için kullanıyorum, bir hafta kapalı tuttum. Sonra geri açtım, kendime kızdım. Sonra bir yan hesap açtım, sadece arkadaşlarım görebiliyor."

Bu süreç, K4'ün dijital ortamdan gerçek hayata taşan tacizle başa çıkmak için bilinçli stratejiler geliştirdiğini göstermektedir. Dijital ve fiziksel ortamlar arasındaki etkileşim, kadınların sosyal medya davranışlarını yalnızca bireysel tercihler olarak değil, sürekli bir risk yönetimi ve psikolojik güvenlik süreci olarak yeniden şekillendirmektedir (Burgess & Green, 2018; Jane, 2017).

Benzer biçimde, K5, özel ilişkiler bağlamında kriz temelli hesap kapama stratejisi geliştirmiş ve sosyal etkileşimlerini geçici olarak sınırlamıştır. Erkek

arkadaşından ayrıldıktan sonra hesabını kapatan K5 daha sonra nasıl bir strateji geliştirdiğini şu sözlerle aktarmıştır:

"Neden ben hep vazgeçmesi gereken kişi oluyorum, hırslandım ve geri açtım. Ama hemen onu (erkek arkadaşını) unfollow ettim ve onunla ilgili her şeyi sildim"

Bu örnekler, taciz ve erkek müdahalesi karşısında kadınların geliştirdiği adaptif sessizlik stratejilerinin, dijital alanın yanı sıra günlük sosyal yaşamlarını ve duygusal durumlarını da etkilediğini göstermektedir. Literatür, çevrimiçi taciz ve sosyal baskının kadınların dijital davranışlarını şekillendirdiğini ve öğrenilmiş dijital sessizlik stratejilerine yönelttiğini vurgulamaktadır (Jane, 2017; Duggan, 2017; Burgess & Green, 2018).

Özetle, taciz ve erkek müdahalesine karşı geliştirilen bu adaptif sessizlik stratejileri, kadınların dijital görünürlüğünü bilinçli bir risk yönetimi süreci olarak yeniden yapılandırmasını sağlamakta ve günlük yaşamlarında güvenli bir alan yaratma çabalarını görünür kılmaktadır.

4. Direnç ve Görünürlük Yönetimi

Baskılara ve risklere rağmen bazı katılımcılar, dijital görünürlüğü yalnızca riskten kaçınma aracı olarak değil, kendi temsillerini koruma ve ifade etme pratiği olarak kullanmaktadır. Bu stratejiler, sosyal medyadaki paylaşımları bilinçli bir şekilde yöneterek hem güvenliklerini sağlamayı hem de kişisel değerlerini sürdürmeyi amaçlamaktadır (Bucher, 2012; Marwick & boyd, 2014).

K8'in örneği, bu stratejinin günlük yaşam ve duygusal bağlamla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Eski eşinin yanında çalışan ve gayet esnek çalışma saatleri olan K8, eski eşiyle sosyal medya paylaşımları nedeniyle sürekli tartışma halinde olduğunu, küçük mutfak deneyimlerinden paylaşımları bile eleştirilere yol açtığını aktarmıştır:

"Her hafta kavga var bizde. Tam şenlik. Onu niye koydum, bunu niye koydum… Ay sana ne be adam. Ne koymuşum sanki? Glutensiz tatlı yapmışım hurmadan. Bunun sana ne zararı var, diyorum ve kahkahayı patlatıyorum."

Bu anlatı, dijital görünürlüğün sadece teknik bir mesele olmadığını; yakın ilişkiler, sosyal normlar ve aile gözetimiyle sürekli müzakere edilen bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. K8, yaşanan gerilimi mizah ve bilinçli sınırlar koyarak yönetmekte, böylece dijital ortamda hem görünürlüğünü sürdürmekte hem de kendi özerkliğini korumaktadır.

K6 ise, risk algısını düşük tutarak ve sosyal normlarla çatışmadan paylaşımlarını sürdürmektedir:

“Sadece arkadaşlarımla ya da güvenli bulduğum gruplarla paylaşım yapıyorum zaten hep, rahatım o yüzden. Politik bir şey yapmıyorum ama kendimi kısıtlıyorum da diyemem.”

K6 gibi güvenli yoldan gitmeyi tercih eden bir diğer katılımcı da K7’dir. Uzun yıllardır bir bankada çalışan ve iş yerindeki kimliğinin tüm hayatını etkilediğini söyleyen K7, görünürlüğü içselleştirilmiş risk hesaplamasıyla yönetmektedir: Sürekli kontrollü olma ve otosansür uygulama eğiliminin iş yaşamında tutunma stratejisi olarak başladığını fakat zamanla kendi kimliğinin bir parçası olduğunu söyleyen K7, dijital platformda da aynı yöntemi takip ettiğini şu sözlerle anlatmıştır:

“Bankada çalışmaya başladığım yıllarda anladım sanırım ilk. Hem işimin hem de işimde yükselmenin anahtarı zaten risk hesaplama (burada kahkaha atıyor). Ben de artık patates alırken bile bu hesapları yapıyorum. Ben bu oldum yani. Sosyal medyada da öyle tabii. Ne paylaşacağımı hep düşünüyorum. Bazen paylaşmak istiyorum ama bir sürü şeyi göz önünde bulunduruyorum. İş yerinde birinin yanlış anlamasını istemem.”

Bu örnekler, öğrenilmiş dijital sessizlikten farklı olarak, güvenli çevreler seçerek ve sosyal normlara uyum sağlayarak ifade alanını koruma pratiğini göstermektedir. K6, riskli içeriklerden kaçınırken, kendini tamamen kısıtlamamakta ve dijital alanı hem sosyal bağlarını sürdürmek hem de kişisel ifade için kullanmaktadır. K7 ise benzer bir şekilde otosansür uygulamaktadır fakat bu durum kendisi için o kadar doğal hale gelmiştir ki bunu bir mağduriyet olarak görmemektedir.

Bu bulgular, kadınların dijital görünürlüğü yönetirken riskten kaçınma ve direnç stratejilerini bir arada yürüttüklerini ortaya koymaktadır. Dijital alan, kadınlar için sadece bir sosyal etkileşim aracı değil, kendi temsillerini, değerlerini ve seslerini stratejik olarak sürdürdükleri bir alan hâline gelmektedir. Literatür de bu çalışmada elde edilen bulgulara paralel olarak algoritmik yapılar ve sosyal gözetim mekanizmalarının kadınların görünürlüğünü sınırlandırmasının yanı sıra, bilinçli direnç için yeni yollar açtığını vurgulamaktadır (Papacharissi, 2010; Burgess & Green, 2018; Gillespie, 2018).

Sonuç

Bu çalışma, kadınların sosyal medyada deneyimledikleri görünürlük pratiklerini toplumsal cinsiyet bağlamında anlamlandırmayı amaçlamıştır. Bulgular, dijital görünürlüğün kadınlar için yalnızca bir ifade veya katılım aracı olmadığını; aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik risklerle sürekli müzakere edilen, stratejik bir alan olduğunu göstermektedir. Burada söz konusu olan teknik riskler, platformların algoritmik yapılarına bağlı olarak içeriklerin

öngörülemeyen biçimde görünür hâle gelmesi, kullanıcı verilerinin kontrolsüz paylaşılması ve taciz gibi çevrimiçi müdahaleleri kapsarken (Bucher, 2012; Gillespie, 2018), sosyal riskler aile ve partner gözetimi, toplumsal normlar ve politik otosansür gibi bireylerin yakın ilişkiler ve toplumsal konumlarıyla şekillenen baskıları içermektedir (Papacharissi, 2010; Jane, 2017; Fraser, 1990). Katılımcılar, tüm bu riskleri dikkate alarak paylaşımlarını sınırlamak, yan hesaplar açmak veya kontrollü içerik paylaşmak gibi stratejiler geliştirmiş; görünürlüklerini sürekli bir değerlendirme ve risk yönetimi süreci içerisinde biçimlendirmişlerdir.

Bununla birlikte, bazı katılımcılar dijital görünürlüğü yalnızca riskten kaçınma aracı olarak değil, aynı zamanda kendi temsillerini ve seslerini sürdürme biçimi olarak da kullanmıştır. Kimi kadınlar güvenli çevreleri seçerek, kimi kadınlar ise kendi değer ve önceliklerini gözeterek paylaşım yapmayı sürdürmüş; böylece öğrenilmiş dijital sessizlik, yalnızca pasif bir otosansür değil, bilinçli ve stratejik bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Citron, 2014; Jane, 2017). Bu perspektif, dijital katılımın toplumsal cinsiyetle kesişen boyutlarını anlamak açısından kritik bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmanın en önemli katkısı, dijital görünürlüğün kadınlar için bir risk ve ifade alanı olarak nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymasıdır. Sosyal medya deneyimleri, aile ve partner gözetimi, politik ortam, taciz ve toplumsal normlar gibi bir dizi faktörle sürekli etkileşim halindedir ve bu durum kadınların görünürlük stratejilerini şekillendirmektedir. Araştırmanın bulguları, dijital görünürlüğün yalnızca teknik bir mesele olmadığını; sosyal, kültürel ve duygusal boyutlarıyla kadınların yaşam deneyimlerini doğrudan etkileyen bir alan olduğunu göstermektedir.

Gelecek araştırmalar için, farklı yaş grupları, kültürel bağlamlar ve platformlar üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, kadınların dijital görünürlük stratejilerini daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlayabilir. Ayrıca, dijital gözetim, algoritmik riskler ve toplumsal cinsiyet arasındaki etkileşimin incelenmesi; genç kadınların sosyal medya kullanımının psikolojik ve sosyal sonuçlarını açığa çıkarmak açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları yalnızca sosyal medya araştırmaları için değil, toplumsal cinsiyet, dijital haklar ve çevrimiçi güvenlik politikaları alanları için de anlamlı çıkarımlar sunmaktadır.

Kaynakça

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Bucher, T. (2012). Algorithmic governance: Governing through algorithms in social media. *New Media & Society, 14*(1), 139–159. https://doi.org/10.1177/1461444812452958

boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

Burgess, J., & Green, J. (2018). *YouTube: Online video and participatory culture*. Polity Press.

Citron, D. K. (2014). *Hate crimes in cyberspace*. Harvard University Press.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The Sage handbook of qualitative research* (5th ed.). Sage.

Duggan, M. (2017). *Online harassment 2017*. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/internet/2017/07/11/online-harassment-2017/

Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text, 25/26*, 56–80. https://doi.org/10.2307/466240

Gillespie, T. (2018). *Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.

Jane, E. A. (2017). *Online misogyny and digital feminist activism*. Routledge.

Kurnaz, T. (2022). *Kadın ve sosyal medya: Görünürlük, taciz ve katılım*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Marwick, A. E., & boyd, d. (2014). Networked privacy: How teenagers negotiate context in social media. *New Media & Society, 16*(7), 1051–1067. https://doi.org/10.1177/1461444814543995

Papacharissi, Z. (2010). *A private sphere: Democracy in a digital age*. Polity Press.

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Sage.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage.

van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.

4. Bölüm

Duygusal Durumlar ve Beslenme İlişkisi

Emel DURAN[1], Abdülkadir DİLBER[2]

ÖZET

Bu çalışma, beslenme ve yeme davranışlarının bireylerin duygusal durumlarıyla olan ilişkisini incelemek amacıyla bir literatür taraması sunmaktadır. Yeterli ve dengeli beslenme, fiziksel ve duygusal açlık kavramları, açlık, tokluk ve iştah mekanizmaları gibi konular ele alınmış; duygusal, kısıtlayıcı ve dışsal yeme davranışlarının bireylerin yemek alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiği tartışılmıştır.

Duygusal durumların, özellikle stres, kaygı, mutluluk ve üzüntünün, yeme davranışı üzerindeki etkileri vurgulanmış; stresin iştahı artırarak veya azaltarak yüksek kalorili gıdalara yönelime neden olabileceği belirtilmiştir. Duygusal iştah teorileri ve stres-yeme ilişkisi gibi konular, bu süreçlerin biyolojik ve psikolojik temellerini açıklamaktadır. Çalışma, bireylerin duygusal durumlarını yönetmelerine yönelik farkındalık oluşturmayı ve sağlıklı beslenme alışkanlıkları geliştirmeyi teşvik eden bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beslenme, Yeme Davranışı, Duygusal Durumlar

1. GİRİŞ

Beslenme, yalnızca fiziksel gereksinimleri karşılayan bir süreç olmaktan öte, bireylerin duygusal durumlarıyla sıkı bir ilişki içerisindedir. Duygusal durumlar, bireylerin yeme davranışlarını etkileyebilirken, aynı zamanda beslenme düzeni de duygusal sağlık üzerinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Özellikle stres, kaygı ve depresyon gibi duygusal durumlar, bireylerin beslenme tercihlerini ve yeme miktarını doğrudan etkileyen faktörler arasında yer alır (Macht, 2008; Torres & Nowson, 2007). Örneğin, stres altında bireylerin genellikle yüksek kalorili, şeker ve yağ içeriği yüksek gıdalara yöneldikleri; mutlu bir ruh halindeyken ise daha sağlıklı gıda seçimleri yapabildikleri gözlemlenmiştir (Epel et al., 2001; Vidal et al., 2018). Bu durum, duygusal yeme davranışının bir tür

[1] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Orcid No:0009-0001-8414-3281, emelduran1919@gmail.com
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Orcid No:0000-0001-6130-7194, akdilber@kmu.edu.tr

başa çıkma mekanizması olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Geliebter & Aversa, 2003).

Duygusal yeme davranışı, bireylerin duygu durumlarını düzenlemeye yönelik bir araç olarak kullanılabilir. Ancak bu durum, uzun vadede obezite, yeme bozuklukları ve kronik hastalıklar gibi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Boswell & Kober, 2016; Torres & Nowson, 2007). Ayrıca, yeme davranışının duygusal durumlara etkisi de dikkate değerdir. Sağlıklı bir diyetin, depresyon ve anksiyete gibi olumsuz duygu durumlarını hafifletebileceği; buna karşın, sağlıksız beslenme alışkanlıklarının bu tür ruhsal problemlere katkı sağlayabileceği belirtilmiştir (Jacka et al., 2014; Sivamaruthi et al., 2020).

Yeme davranışlarının bireylerin biyolojik ve psikolojik süreçleriyle nasıl etkileşime geçtiği, son yıllarda yapılan çalışmalarla daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Örneğin, stres hormonlarından biri olan kortizolün, bireylerin yüksek kalorili gıdalara olan arzusunu artırdığı ve bu durumun, özellikle kadınlar arasında daha sık görüldüğü belirtilmiştir (Adam & Epel, 2007; Daubenmier et al., 2011). Benzer şekilde, yeme davranışını tetikleyen dışsal uyaranlar ve bireylerin bu uyaranlara duyarlılığı, duygusal yeme davranışının temelinde yatan faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Jansen et al., 2003; Polivy & Herman, 2017).

Bu bağlamda, duygusal durumlar ve beslenme arasındaki çift yönlü ilişki, bireylerin yaşam kalitesi üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Hem bireylerin duygusal sağlıklarını desteklemek hem de sağlıklı bir beslenme alışkanlığı kazandırmak için bu ilişkinin daha iyi anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Bu seminerde, mevcut literatür ışığında duygusal durumlar ve beslenme arasındaki ilişki detaylı bir şekilde ele alınacak ve bireylerin bu etkileşimden doğan zorluklarla başa çıkabilmeleri için stratejiler sunulacaktır.

2. BESLENME VE YEME DAVRANIŞI

Beslenme, bireylerin yaşamlarını sürdürmek, büyümek, gelişmek ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları temel bir fizyolojik süreçtir. Ancak, beslenme sadece fiziksel ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı olmayıp, bireylerin psikolojik ve sosyal yönlerini de kapsar. Yeterli ve dengeli beslenme, sağlığın korunmasında önemli bir rol oynarken; fiziksel açlık ve duygusal açlık gibi kavramlar, bireylerin yemek yeme motivasyonlarını farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Bu süreçte açlık, tokluk ve iştah mekanizmaları gibi biyolojik etkenler belirleyici olurken, bireylerin yeme davranışları psikolojik ve çevresel faktörlerle şekillenmektedir. Duygusal, kısıtlayıcı ve dışsal yeme davranışları, bireylerin yemek yeme alışkanlıklarının farklı boyutlarını ortaya koyar.

2.1. Beslenme

İnsan sağlığı; genetik faktörler, besin tüketimi ve çevresel etmenler gibi birçok farklı unsurdan etkilenmektedir (Baysal, 2015). Bireyin fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik sağlığının devamlılığı, üretkenliğinin sağlanması ve toplumsal refah için besin tüketimi oldukça önemli role sahiptir (Baysal, 2015; Behrman ve Deolalikar, 1988).

2.1.1. Yeterli ve Dengeli Beslenme

Yeterli ve dengeli beslenme, vücudun ihtiyaç duyduğu tüm besin öğelerini, uygun miktarlarda almak ve bu öğeleri doğru oranda kombinlemek anlamına gelir. Bu tür bir beslenme, sağlığı korumak, yaşam kalitesini artırmak ve hastalıklardan korunmak için temel bir gerekliliktir. Yeterli ve dengeli beslenme, enerji, büyüme, gelişme ve vücudun temel fonksiyonlarını sürdürebilmesi için gerekli olan besin öğelerinin sağlıklı bir şekilde alınmasını sağlar.

Yeterli beslenme, vücudun enerji ihtiyacını karşılamak ve sağlıklı işlevlerin devamını sağlamak için gerekli olan tüm besin öğelerinin yeterli miktarda alınmasıdır. Her bireyin farklı yaş, cinsiyet, aktivite seviyesi ve sağlık durumuna göre beslenme gereksinimleri değişiklik gösterir. Bu nedenle, yeterli beslenme kişiye özeldir ve genel bir kılavuzdan ziyade bireysel ihtiyaçlara dayalı olmalıdır (Öztürk ve Demirtaş, 2019).

Dengeli beslenme, vücuda gerekli olan besin öğelerinin doğru oranlarda alınmasını ifade eder. Besin öğeleri; karbonhidratlar, proteinler, yağlar, vitaminler, mineraller ve suyu içerir. Dengeli bir diyet, bu öğelerin her birinin yeterli miktarda ve uygun şekilde alındığı bir beslenme planını içerir. Örneğin, aşırı protein alımı böbrekleri zorlayabilirken, aşırı karbonhidrat alımı şeker hastalığı gibi sağlık sorunlarına yol açabilir (Alpaslan ve Ark., 2020).

Yeterli ve dengeli beslenme, sağlıklı bir yaşamın temelini oluşturur. Vücudun ihtiyaç duyduğu tüm besin öğelerini yeterli miktarda almak, sağlığı korumanın ve uzun vadeli hastalıklardan korunmanın en etkili yoludur. Bu nedenle, sağlıklı bir yaşam için, bireylerin her gün doğru miktarda ve çeşitli besinleri tüketmeleri gerekmektedir.

2.1.2. Fiziksel Açlık ve Duygusal Açlık Kavramları

Açlık durumu duygusal ve fiziksel açlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Duygusal açlık aniden ortaya çıkarken, fiziksel açlık kademe kademe hissedilir. Duygusal açlık tatmin duygusu gerektirmektedir. Fiziksel açlık için ise beklemeye zaman vardır. Fiziksel açlık mide dolduğunda biterken, duygusal açlık ise, mide dolmasına rağmen halen yeme ihtiyacı duyar (Smith vd., 2019). Duygusal yeme; yeme davranışında normalden ayrı duygusal bir değişikliğin olması anlamına

gelmektedir. Yeme davranışında artma veya azalma görülebilir (Serin ve Şanlıer, 2018). Duygusal yeme ile birlikte, birey fizyolojik doyumun yanı sıra psikolojik doyum da sağlar (Van vd., 2009).

2.1.3. Açlık, Tokluk ve İştah Mekanizmaları

Açlık, tokluk ve iştah, insanların yemek yeme davranışlarını etkileyen ve birbirleriyle sıkı bir şekilde ilişkili olan biyolojik ve psikolojik süreçlerdir. Bu süreçlerin hepsi, vücudun enerji dengesini düzenlemek ve hayatta kalmayı sağlamak amacıyla birlikte çalışır.

Açlık, vücudun enerji ihtiyacını hissetmesiyle başlayan ve yemek yeme isteğiyle kendini gösteren bir durumdur. Açlık, metabolizmanın düşük kan şekeri seviyeleri, vücutta enerji azalması ve mide duvarlarının gerilmesi gibi çeşitli uyarıcılara yanıt olarak başlar (Miller et al., 2020). Beyindeki hipotalamus, açlık sinyallerini işleyen ana merkezdir. Özellikle, hipotalamustaki açlık merkezinin, kan şekeri düzeyinin düşmesi ve mide-darmanın boşalması gibi sinyalleri aldığında, kişi yemek yeme isteği duyar (Schwartz et al., 2000).

Açlık, vücudun enerji depolarının tükenmesiyle başlar ve bir dizi fizyolojik değişikliğe neden olur. Bu süreç, hormonlar aracılığıyla yönetilir. Örneğin, açlık durumunda vücut, ghrelin hormonu salgılar. Ghrelin, beyne açlık sinyalleri gönderir ve kişi yemek yemeye yönlendirilir (Cummings et al., 2002).

Tokluk, yemek yendikten sonra vücudun doymuş olduğunu hissetmesi ve yemek yeme isteğinin kaybolması durumudur. Tokluk hissi, yediğimiz yemeklerin mideyi doldurması ve besinlerin ince bağırsaktan emilmesiyle başlar. Beyindeki hipotalamus, mide duvarlarındaki gerilme ve kan şekeri düzeyindeki artışı algılar. Bu sinyaller, tok olma durumunu tetikler. Özellikle insülin ve leptin gibi hormonlar, tokluk hissinin oluşmasına katkı sağlar (Stöhr et al., 2008).

Leptin, yağ dokusunun ürettiği bir hormondur ve vücutta enerji depolarının dolu olduğunu beyne bildirir. Bu hormon, yemek yeme isteğini baskılar ve vücutta enerji dengesini düzenler (Friedman, 2014). Ayrıca, yemek sonrası kan şekeri seviyesinin artması da tokluk hissini destekler, çünkü bu durum vücuda yeterli enerji sağlandığını bildirir.

İştah, kişinin yemek yeme isteğini belirleyen ve psikolojik faktörlerden etkilenen bir duygu durumudur. Açlık ile karıştırılmamalıdır, çünkü iştah bazen vücuda enerji ihtiyacı olmasa da, sadece bir arzu veya psikolojik ihtiyaç olarak ortaya çıkabilir. İştah, çevresel uyarıcılara, alışkanlıklara ve duygusal durumlara bağlı olarak değişir. Örneğin, stres, kaygı veya mutluluk gibi duygusal durumlar iştahı etkileyebilir (Hetherington, 2009). Ayrıca, görsel uyarıcılar (yemek reklamları veya yemek kokuları) ve sosyal etkileşimler de iştah üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilir.

İştah, aynı zamanda çeşitli hormonlar tarafından düzenlenir. Örneğin, açlık hormonları olan ghrelin ve tokluk hormonları olan leptin dışında, dopamine gibi nörotransmitterler de iştahı etkileyebilir. Dopamin, ödül sistemine bağlı olarak kişiyi yemek yeme davranışına yönlendirebilir (Volkow et al., 2012).

Açlık, tokluk ve iştah, yemek yeme davranışını yönlendiren karmaşık biyolojik ve psikolojik süreçlerdir. Açlık, vücudun enerji ihtiyacını hissetmesiyle başlar ve hipotalamus tarafından kontrol edilir. Tokluk, yemek yedikten sonra vücudun yeterli enerji aldığını hissetmesiyle oluşur ve leptin, insülin gibi hormonlarla düzenlenir. İştah ise, çevresel ve psikolojik faktörlerle şekillenen bir duygu durumudur ve dopamin gibi nörotransmitterler tarafından etkilenir. Bu mekanizmaların her biri, insanların beslenme davranışlarını ve genel sağlık durumlarını belirlemede önemli rol oynar.

2.2. Yeme Davranışı

Yeme davranışı, bireylerin ne zaman, ne kadar ve hangi yiyecekleri tüketeceğine dair kararlarını etkileyen karmaşık biyolojik, psikolojik ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle şekillenen bir süreçtir. Bu davranış, biyolojik ihtiyaçlar, duygusal durumlar, çevresel etmenler ve kültürel normlar gibi çok çeşitli faktörler tarafından yönlendirilir. Yeme davranışı, sağlıklı yaşamın sürdürülebilmesi ve hastalıkların önlenmesi açısından önemli bir rol oynar.

Yeme davranışının biyolojik temeli, vücudun enerji dengesini sağlamak ve hayatta kalmak için geliştirdiği fizyolojik süreçlere dayanır. Hipotalamus, açlık ve tokluk gibi yeme dürtülerini yöneten ana beyin bölgesidir. Bu bölge, vücudun enerji durumu ile ilgili sinyalleri alarak yeme davranışlarını kontrol eder (Schwartz et al., 2000).

Açlık ve tokluk arasında bir denge kuran hormonlar, vücudun enerji durumunu düzenler. Ghrelin, açlık hissini artıran bir hormondur ve yiyecek alımı başlamadan önce salınır. Leptin, yağ hücrelerinden salgılanarak vücutta enerji depolarının dolu olduğunu beyne bildirir ve yemek yeme isteğini baskılar (Friedman, 2014). Ayrıca, kan şekeri seviyeleri de yeme davranışını doğrudan etkiler. Kan şekeri düştüğünde, beyin açlık sinyalleri gönderir, bu da yeme isteğini artırır (Cummings et al., 2002).

Yeme davranışı yalnızca biyolojik dürtülerle açıklanamaz; duygusal durumlar ve psikolojik faktörler de büyük bir rol oynar. Duygusal yeme, kişinin stres, kaygı, depresyon gibi duygusal durumlar sırasında yemek yemesi anlamına gelir. Bu tür yeme davranışları genellikle açlık duygusundan bağımsızdır ve rahatlama veya ödüllendirme amacı taşır (Van Strien, 2018). Psikolojik stres, iştahı artırabilir veya azaltabilir; bazı kişiler stresle başa çıkmak için yemek yerken,

diğerleri ise iştahsızlık yaşayabilir. Bu nedenle, yeme davranışı, duygusal durumlarla sıkı bir şekilde bağlantılıdır (Herman & Polivy, 2008).

Yeme davranışı, çevresel etmenlerden ve sosyo-kültürel faktörlerden de güçlü bir şekilde etkilenir. Çevresel faktörler arasında yiyeceklerin erişilebilirliği, görsel uyarıcılar, yemek reklamları ve porsiyon büyüklükleri yer alır. Büyük porsiyonlar ve sık tüketilen yüksek kalorili yiyecekler, aşırı yeme davranışına yol açabilir (Wansink, 2004). Ayrıca, yiyeceklerin cazip bir şekilde sunulması, insanların daha fazla yemesine neden olabilir.

Kültürel ve sosyal etmenler de önemli bir rol oynar. Farklı kültürler, yemek yeme alışkanlıkları ve yemekle ilgili sosyal normlar üzerinde büyük etkiye sahiptir. Örneğin, bazı kültürlerde yemekler sosyal bir etkinlik olarak kabul edilirken, diğerlerinde yemek yalnızca fizyolojik bir ihtiyaçtır. Ayrıca, aile içindeki yeme alışkanlıkları ve sosyal etkinlikler, bireylerin yeme davranışlarını şekillendirebilir (Rozin, 2006).

2.2.1. Duygusal Yeme Davranışı

Duygusal yeme davranışı, duyguları düzenlemek, stresi azaltmak veya olumsuz duygusal durumları yönetmek için bir başa çıkma mekanizması olarak gıda tüketimini ifade eder (Bruch, 1964). Duygusal yeme genellikle açlık ipuçlarından ziyade duygusal tetikleyicilere yanıt olarak yüksek kalorili, lezzetli yiyeceklerin tüketimini içerir.

Duygusal yeme davranışına çeşitli psikolojik ve fizyolojik mekanizmalar katkıda bulunmaktadır. Araştırmalar, duygusal yemenin, kaçınma başa çıkma veya duygusal baskılama gibi düzensiz duygu düzenleme stratejileri tarafından yönlendirilebileceğini öne sürüyor. Ayrıca, hipotalamus-hipofiz-adrenal (HPA) eksenindeki değişiklikler ve nörotransmiter sistemlerinin düzensizliği de dahil olmak üzere nörobiyolojik faktörler, bireyleri duygusal yeme davranışına girmeye yatkın hale getirebilir (Adam ve Epel, 2007; Macht, 2008).

Duygusal yeme davranışının gelişimine ve ifadesine çok sayıda faktör katkıda bulunmaktadır. Stres, depresyon, anksiyete ve kişilerarası çatışmalar gibi psikososyal faktörler duygusal yeme epizotlarının tetiklenmesinde önemli rol oynamaktadır. Dahası, gıda bulunabilirliği, sosyal normlar ve duygusal ifade ve yemeye yönelik kültürel tutumlar dahil olmak üzere sosyo-kültürel etkiler, duygusal yeme davranışının ortaya çıkmasına katkıda bulunur (Geliebter ve Aversa, 2003; Torres ve Nowson, 2007).

Duygusal yeme davranışının bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerinde önemli etkileri vardır. Kronik duygusal yeme, kilo alımına, obeziteye ve kardiyovasküler hastalıklar, diyabet ve metabolik sendrom gibi ilişkili sağlık sorunlarına katkıda bulunabilir. Dahası, duygusal yeme davranışı, psikolojik

sıkıntı, düşük özsaygı ve zayıf beden imajıyla yakından bağlantılı olup, yeme bozuklukları ve diğer zihinsel sağlık durumlarının gelişme riskini artırmaktadır (Heatherton, Herman, Polivy, King ve McGree, 1988; Van Strien, Konttinen, Ouwens, Van Laar ve Winkens, 2020).

Duygusal yeme davranışını hedef alan etkili müdahaleler, hem bireysel hem de çevresel faktörleri ele alan çok boyutlu bir yaklaşımı benimsemelidir. Bilişsel-davranışçı terapi (CBT), farkındalık temelli müdahaleler ve duygu odaklı stratejiler, duygusal yemeyi azaltma ve daha sağlıklı başa çıkma mekanizmalarını teşvik etme konusunda umut vaat ediyor. Ayrıca destekleyici bir sosyal çevrenin teşvik edilmesi, duygusal farkındalık ve düzenleme becerilerinin geliştirilmesi ve gıda ile olumlu bir ilişkinin teşvik edilmesi, duygusal yeme davranışını hedef alan müdahalelerin temel bileşenleridir (Forman vd., 2007; Daubenmier vd., 2011).

Duygusal yeme davranışı çeşitli psikolojik, fizyolojik ve sosyo¬kültürel faktörlerden etkilenen karmaşık bir olguyu temsil etmektedir. Duygusal yeme davranışının altında yatan mekanizmaları ve sonuçlarını anlamak, daha sağlıklı beslenme alışkanlıklarını teşvik etmek ve genel refahı artırmak için etkili müdahaleler geliştirmek açısından çok önemlidir. Müdahaleler, bireysel hassasiyetleri ele alarak ve çevresel ipuçlarını değiştirerek, bireylerin uyumlu başa çıkma stratejileri geliştirmelerine ve duygusal düzenleme aracı olarak gıdaya olan bağımlılığı azaltmalarına yardımcı olabilir.

2.2.2. Kısıtlayıcı Yeme Davranışı

Kısıtlayıcı yeme davranışı, genellikle belirli yiyecek gruplarının, porsiyon boyutlarının veya genel kalori alımının kısıtlanmasını içeren, gıda alımının bilinçli ve kasıtlı olarak sınırlandırılması anlamına gelir (Bozan, 2009). Bu davranış, diyet yapma, oruç tutma, kalori sayma veya belirli beslenme rejimlerine bağlılık olarak kendini gösterebilir. Kısıtlayıcı yeme davranışı genellikle kilo endişeleri, vücut memnuniyetsizliği veya idealize edilmiş bir vücut imajının peşinde koşmaktan kaynaklanır.

Çeşitli psikolojik, biyolojik ve sosyo-kültürel faktörler kısıtlayıcı yeme davranışına katkıda bulunur. Psikolojik olarak kısıtlayıcı yeme, beden imajı endişeleri, kilo alma korkusu, mükemmeliyetçilik veya yiyecek alımı üzerinde kontrol arzusundan kaynaklanabilir. Genetik yatkınlıklar, hormonal dengesizlikler ve iştahı düzenleyen hormonlardaki değişiklikler gibi biyolojik faktörler de bireylerin kısıtlayıcı yeme davranış eğilimini etkileyebilir (Stice, Presnell, Shaw ve Rohde, 2005; Lowe vd., 2006).

Kısıtlayıcı yeme davranışının geliştirilmesine ve sürdürülmesine çok sayıda faktör katkıda bulunur. İnce güzellik ideallerine uymaya yönelik toplumsal baskılar, vücut imajı ve diyeti çevreleyen kültürel normlar ve idealize edilmiş

vücut tiplerinin medyadaki tasvirleri, bireylerin yiyecek ve kiloya yönelik tutumlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca düşük benlik saygısı, mükemmeliyetçilik, kaygı ve duygudurum bozuklukları gibi bireysel faktörler, bireyleri kısıtlayıcı yeme davranışları sergilemeye yatkın hale getirebilir (Neumark-Sztainer, Wall, Larson, Eisenberg ve Loth, 2011; Polivy ve Herman, 2017).

Kısıtlayıcı yeme davranışının bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerinde önemli etkileri vardır. Gıda alımının kronik olarak kısıtlanması beslenme yetersizliklerine, metabolizmanın bozulmasına ve hormonal düzenlemede bozulmalara neden olabilir. Üstelik kısıtlayıcı yeme davranışı, anoreksiya nervoza, bulimia nervoza ve aşırı yeme bozukluğu gibi yeme bozukluklarının gelişimiyle yakından bağlantılıdır. Psikolojik olarak kısıtlayıcı yeme davranışı, artan depresyon, anksiyete ve vücut memnuniyetsizliği riskiyle ilişkilidir (Stice vd., 2005; Fairburn, Cooper, Doll, Norman ve O'Connor, 2000).

Kısıtlayıcı yeme davranışını hedef alan etkili müdahaleler, bu davranışın hem altında yatan faktörleri hem de sonuçlarını ele alan multidisipliner bir yaklaşımı benimsemelidir. Bilişsel-davranışçı terapi (CBT), diyalektik davranış terapisi (DBT) ve kişilerarası terapinin (IPT), uyumsuz yeme davranışlarını ele almada ve gıda ve vücut imajına karşı daha sağlıklı tutumları teşvik etmede etkinlik göstermiştir. Ayrıca beslenme danışmanlığı, farkındalık temelli müdahaleler ve bedeni kabul etme stratejileri, bireylerin yeme konusunda daha dengeli ve esnek bir yaklaşım geliştirmelerine yardımcı olabilir (Wilson, 2011; Treasure, Crane, McKnight, Buchanan ve Wolfe, 2011).

Yapılan bir çalışma, kısıtlayıcı yeme davranışı ile duygu düzenlemedeki zorluklar arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Kısıtlayıcı yemek yiyen bireylerin duygularını etkili bir şekilde düzenlemede zorluk yaşadıklarını bildirme olasılıkları daha yüksekti. Bulgular, kısıtlayıcı yeme davranışının, duygularını düzenlemede zorluk yaşayan bireyler için uyumsuz bir başa çıkma mekanizması olarak hizmet edebileceğini göstermektedir. Kısıtlayıcı yeme, olumsuz duyguları yönetmenin veya bastırmanın bir yolu olarak kullanılabilir (Haynos, Wang ve Fruzzetti, 2018).

2.2.3. Dışsal Yeme Davranışı

Dışsal yeme davranışı, fizyolojik açlık ya da iştahın içsel işaretlerinden ziyade dışsal işaretlere yanıt olarak gıda tüketimini ifade eder. İlk kez Herman ve Mack (1975) tarafından ortaya atılan bu kavram, çevresel yiyecek ipuçlarına karşı yüksek duyarlılığa sahip bireylerin, dışsal yemeye daha yatkın olduklarını ileri sürmektedir. Dışsal yeme davranışı, sosyal toplantılar, yiyecek reklamları ve

lezzetli yiyecek uyaranlarına maruz kalma gibi çeşitli bağlamlarda ortaya çıkabilir.

Dışsal yeme davranışına çeşitli psikolojik ve fizyolojik mekanizmalar katkıda bulunur. Araştırmalar, dışsal yemenin, yiyecek ipuçlarına yönelik dikkat yanlılığı, koşullanma ve ödül duyarlılığı gibi bilişsel süreçlerden etkilenebileceğini öne sürüyor. Dahası, mezolimbik dopamin sistemi ve iştahın hormonal düzenlenmesini içeren nörobiyolojik faktörler, bireylerin dışsal yiyecek ipuçlarına karşı duyarlılığının modüle edilmesinde rol oynar (Finlayson, King ve Blundell, 2007; Hill, Peters, Catenacci ve Wyatt, 2008).

Dışsal yeme davranışının gelişimine ve ifadesine çok sayıda faktör katkıda bulunur. Yiyecek bulunabilirliği, porsiyon boyutları, yiyecek reklamları ve yeme davranışlarına ilişkin sosyal normlar gibi sosyo-çevresel faktörler, bireylerin dış yiyecek ipuçlarına duyarlılığını etkiler. Ayrıca kişilik özellikleri, diyet kısıtlaması, dürtüsellik ve duygusal düzenlemedeki bireysel farklılıklar, bireylerin dışsal yeme davranışı eğilimlerini şekillendirmede rol oynamaktadır (Boswell ve Kober, 2016; Nederkoorn, Smulders, Havermans, Roefs ve Jansen, 2006).

Dışsal yeme davranışının, özellikle kilo yönetimi ve obezite riski bağlamında bireylerin sağlığı ve refahı üzerinde önemli etkileri vardır. Yüksek düzeyde dışsal yeme, artan kalori alımı, kilo alımı ve kilo verme çabalarında zorluk ile ilişkilendirilmiştir. Dahası, dışsal yeme davranışı, düzensiz yeme alışkanlıklarının ve yeme bozukluklarının gelişmesine katkıda bulunabilir, bu da uyumsuz yeme davranışlarını ele almak için hedeflenen müdahalelere olan ihtiyacın altını çizer (Braet, Claus, Verbeken ve VanVlierberghe, 2007; Jansen vd., 2003).

Dışsal yeme davranışını hedef alan etkili müdahaleler, hem bireysel hem de çevresel faktörleri ele alan çok yönlü bir yaklaşımı benimsemelidir. Bilişsel yeniden yapılanma, dikkatli yeme ve öz düzenleme becerilerine odaklanan stratejiler, bireylerin yeme ipuçlarının daha fazla farkına varmalarına ve daha sağlıklı yiyecek seçimleri yapmalarına yardımcı olabilir. Dahası, gıda bulunabilirliğini azaltmak ve porsiyon kontrolü önlemlerini uygulamak gibi sağlıklı beslenmeye elverişli bir ortamın teşvik edilmesi, dışsal gıda ipuçlarının yeme davranışları üzerindeki etkisinin azaltılmasına yardımcı olabilir (Appelhans vd., 2011; Higgs, 2015).

3. DUYGUSAL DURUMLAR VE YEME DAVRANIŞI

Duygusal durumlar, bireylerin iştah düzeyleri ve yemek tercihleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Mutluluk, stres, kaygı, üzüntü gibi duygusal durumlar, yeme davranışını ve iştah mekanizmalarını farklı şekillerde etkileyebilir. Bu durum, bireylerin yalnızca fizyolojik açlıklarına değil, aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarına yanıt vermek için de yemek yediklerini göstermektedir.

3.1. Farklı Duygusal Durumlar ve Yeme Davranışı

Duygusal durumlar, bireylerin yeme davranışlarını şekillendiren en önemli psikolojik faktörlerden biridir. Stres, kaygı ve üzüntü gibi olumsuz duyguların yeme davranışı üzerindeki etkileri literatürde sıklıkla ele alınmakla birlikte, mutluluk, öfke ve sıkıntı gibi diğer duygusal durumların da yemek yeme alışkanlıkları üzerinde belirgin etkileri olduğu bilinmektedir. Yeme davranışları yalnızca biyolojik ihtiyaçları karşılamakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin duygusal durumlarını düzenleme mekanizması olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, farklı duygusal durumlar altında sergilenen yeme davranışlarının hem kısa vadeli hem de uzun vadeli etkileri oldukça çeşitlidir.

Mutluluk, bireylerin beslenme tercihlerinde genellikle daha dengeli seçimlere yönelmesine neden olur. Yapılan çalışmalar, olumlu duygular içindeyken bireylerin daha sağlıklı besinlere yönelme eğilimi gösterdiğini ve aşırı yeme davranışlarının azaldığını ortaya koymaktadır. Mutluluk durumunda, bireylerin yiyecek seçimlerinin genellikle fiziksel açlık sinyalleriyle daha uyumlu olduğu ve bu süreçte aşırı yemek yeme olasılığının düştüğü görülmüştür. Özellikle sosyal ortamlarda yaşanan mutluluğun, yemek tüketimini olumlu yönde etkilediği ve bu durumun daha dengeli beslenme alışkanlıklarını desteklediği belirtilmiştir (Macht, 2008; Torres & Nowson, 2007).

Öfke ve hayal kırıklığı gibi yoğun duygular ise genellikle kontrolsüz yeme davranışlarını tetikleyebilmektedir. Bu duygusal durumlar sırasında bireylerin yemek tüketimini, kontrol etme becerilerinin azaldığı ve genellikle hızlı enerji sağlayan, yüksek şeker ve yağ içeriğine sahip gıdalara yöneldikleri bilinmektedir. Öfkenin biyolojik temellerine bakıldığında, kortizol ve adrenalin gibi stres hormonlarının yükselmesiyle iştahın artabileceği ve bireylerin bilinçsizce yemek tüketimine yönelebileceği görülmektedir. Öte yandan, bazı bireylerin öfke durumunda iştah kaybı yaşadığı da belirtilmektedir (Epel et al., 2001).

Sıkıntı, özellikle monotonluk veya can sıkıntısı durumlarında yeme davranışlarını etkileyen önemli bir duygusal durumdur. Literatürde, sıkıntı hissiyle birlikte bireylerin atıştırmalık tüketiminde artış olduğu ve genellikle sağlıksız besinlere yönelme eğilimi gösterdiği belirtilmektedir. Bu durum, yeme

davranışının yalnızca fiziksel açlığı gidermek için değil, aynı zamanda psikolojik bir tatmin sağlamak amacıyla da kullanıldığını göstermektedir. Sıkıntı hissi, bireylerin yemek tüketiminde duygusal bir "kaçış" arayışı olarak ortaya çıkabilmektedir (Geliebter & Aversa, 2003).

Kaygı ve üzüntü, bireylerin yeme davranışlarını farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Kaygı durumunda, bazı bireyler yemek tüketimlerini artırarak kendilerini rahatlatma yoluna giderken, diğerleri iştah kaybı yaşayarak yemek tüketimini sınırlayabilir. Üzüntü ise genellikle aşırı yeme davranışlarına neden olabilmekte ve bireylerin yüksek kalorili, şekerli yiyeceklere yönelmelerine yol açmaktadır. Üzüntü sırasında tüketilen bu tür yiyeceklerin bireylerde kısa süreli bir rahatlama hissi yarattığı, ancak uzun vadede sağlık sorunlarına yol açabileceği vurgulanmaktadır (Braden et al., 2018; Daubenmier et al., 2011).

Bu bağlamda, farklı duygusal durumların yeme davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak, bireylerin hem duygusal hem de fiziksel sağlıklarını koruyabilmeleri açısından önemlidir. Mutluluk, öfke, sıkıntı, kaygı ve üzüntü gibi çeşitli duygusal durumların yeme davranışları üzerindeki etkileri, bireylerin duygusal durumlarını yönetme becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Yapılan literatür taramaları, duygusal durumların yeme alışkanlıklarını etkileyen biyolojik, psikolojik ve sosyal mekanizmalarla ilişkilendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Adam & Epel, 2007; Macht, 2008).

3.2. Duygu Durumları ve İştah

Duygu durumları, iştahı doğrudan etkileyebilir. Özellikle stres, depresyon, kaygı gibi olumsuz duygular, bireylerin yeme davranışlarını etkileyebilir. Örneğin, stresli bir durumda bazı bireyler aşırı yemek yeme eğiliminde olabilirken, diğerleri ise yemek yemeyi reddedebilir. Bu durumu açıklamak için çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Stres, vücutta kortizol hormonu üretimini artırır. Kortizol, iştahı tetikleyebilen ve genellikle yüksek kalorili yiyecekler için istek uyandırabilen bir hormondur (Adam & Epel, 2007).

Depresyon, iştah üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Depresyonu olan bireyler, genellikle iştah kaybı yaşarken, bazıları da aşırı yemek yeme eğiliminde olabilir. Depresyonun iştah üzerindeki etkisi, bireyin ruh haline ve depresyonun şiddetine bağlı olarak değişiklik gösterir. Birçok araştırma, depresyonun hem azalmış hem de artmış iştaha neden olabileceğini göstermektedir (Kasper et al., 2010).

Kaygı, genellikle yemek yememe veya yeme isteği üzerinde belirgin bir etki yapabilir. Kaygı düzeyinin yüksek olduğu durumlarda, bazı kişiler aşırı yemek

yeme ya da sağlıksız yiyeceklere yönelme eğiliminde olabilir. Bunun arkasındaki biyolojik nedenlerden biri, kaygı durumunda vücutta artan adrenalin ve kortizol seviyelerinin iştah üzerinde değişim yaratmasıdır (Baker et al., 2014).

Pozitif duygular da iştah üzerinde etkili olabilir. Örneğin, mutlu ve huzurlu bir ruh hali, genellikle daha sağlıklı yeme alışkanlıklarıyla ilişkilendirilir. Bununla birlikte, bazı bireyler olumlu duygular yaşadıklarında da aşırı yemek yemeye eğilim gösterebilirler, çünkü yemek, duygusal rahatlama sağlayıcı bir etkinlik haline gelebilir (Macht, 2008).

3.2.1. Duygusal İştah Teorileri

Obez kişilerin duygusal yemekle ilişkilerini açıklamak için çeşitli teoriler sunulmuştur. Bu teoriler arasında psikosomatik teori, zayıf içsel farkındalığın (kişinin ne zaman aç veya tok olduğunu fark edememesi) kişinin uyarıldığında yemek yemesine yol açabileceğini öne sürmektedir (van Strien ve Ouwens, 2003). Obez insanlarda beslenme ile diğer bedensel ihtiyaçların karşılanması arasında hatalı bir ilişki oluştuğu düşünülmüştür. Bruch (1973)'a göre bu bireylerde fiziksel açlık durumunu, duygusal gerginlik durumları gibi yiyecek yoksunluğuyla hiçbir ilgisi olmayan rahatsızlık sinyallerinden ayırt etme becerisi etkisizdir. Bireylerin içsel farkındalıkları doğru çalışmadığı için ne zaman aç veya tok olduklarını bilemezler ve yiyecek ihtiyacını diğer rahatsız edici duygu ve hislerden ayırt edebilmek için dışardan gelen sinyallere ihtiyaçları duyarlar. Kaplan ve Kaplan (1957), obez kişilerin kaygılı olduklarında aşırı yemek yediklerini öne sürmüştür. Araştırmacılar yeme eylemi ile yoğun korku veya kaygı arasındaki fizyolojik uyumsuzluk sebebiyle yemek yerken bu duyguların geçici olarak azaldığını varsaymışlardır. Bu durumda obez bireyler açlık ile kaygı arasındaki farkı ayırt edemezler çünkü yemek yemeyi açlığın yanı sıra kaygıya da tepki olarak öğrenmişlerdir. Sonuç olarak kaygıyı azaltmak için yemek yeme, aşırı miktarlarda besin tüketimine ve obeziteye yol açabilmektedir.

Schachter'in dışsallık teorisi (Schachter ve Rodin, 1974), obez bireylerin çevredeki yiyecekle ilgili işaretlerin varlığına aşırı duyarlı olduklarını ancak açlık ve tokluğun içsel fizyolojik sinyallerine karşı duyarsız olduklarını öne sürmektedir. Bu teoride korku ve kaygı durumunda normal kilolu kişilerin tüketimlerini azaltacağını; obez kişilerin ise içsel ipuçlarına karşı duyarsızlıkları nedeniyle tüketimlerini etkilemeyeceği bildirilmiştir. Bruch (1973)'a benzer şekilde, mide kasılmaları ve diğer fizyolojik işaretlerin açlık olarak tanımlanmasının öğrenilmiş bir olgu olduğunu ve normal kilolu insanların mide kasılmalarını bu şekilde yorumladıklarını ancak aşırı kilolu insanların bu ilişkiyi kuramadıkları öne sürülmektedir. Bu teoride, stres anında azalan mide kasılmaları normal kilolu bireylerin besin alımını azaltırken obez bireylerde bu yanıt

gelişmeyecektir. İçsel fizyolojik sinyalleri analiz edemeyen obez bireyler yemenin başlaması ve bitmesi için dışsal uyaranları dikkate alacaktır. Psikosomatik teoride obez bireylerin stres anında besin tüketimini artıracakları öngörülmekteyken Schachter'in teorisinde normal kilolu bireylerin tüketimlerini azaltabileceği/artırabileceği obez bireylerin ise azaltmayacağı öngörülmektedir. Schachter vd. (1968) ve sadece lezzetli yiyecekler için McKenna (1972) bu öngörüyü destekleyebilirken diğer çalışmalarda destekleyen bir sonuca ulaşılamamıştır (Lowe ve Fisher, 1983; Pine, 1985; Ruderman, 1983).

Diğer bir teori ise dışsal uyaranların ve olumsuz duyguların, yiyecek alımını kısıtlama ve vücut ağırlığını kontrol etme girişimlerini bozabileceğini öne sürmektedir (Herman ve Polivy, 1980). Kısıtlama hipotezi ilk olarak Herman ve Mack (1975) tarafından geliştirilerek Herman ve Polivy (1980) tarafından detaylandırılmıştır. Bu araştırmacılara göre tüketim isteği ve isteğe karşı gelme çabası, yeme davranışlarını etkilemektedir. Bireyler "ne" ve "ne kadar" yedikleri konusunda sıklıkla endişe duyarlar ve vücut ağırlığı kazanmamak amacıyla tüketimlerini sürekli bir şekilde kısıtlarlar. Herman ve Polivy (1984), güçlü duygular karşısında bu bireylerin enerji ihtiyacı hissettiğini ve diyet yapma motivasyonlarının geçici olarak azaldığını, bu durumda ise aşırı yeme davranışı görüldüğünü öne sürmüşlerdir. Herman ve Polivy (1975) ilk çalışmalarında, kendilerini sınırlamadan yemek yiyenlerin yüksek kaygı yaşadıklarında daha az besin tükettiklerini bildirmişlerdir. Polivy ve Herman (1976) yapmış olduğu klinik bir çalışmada, depresyonlu hastalarda kısıtlama yapmadan yemek yiyenlerin depresyonun başlangıcından sonra ağırlık kaybı yaşadıklarını; kısıtlayıcı bir şekilde yemek yiyenlerin ise vücut ağırlıklarının arttığı saptamıştır. Ruderman (1986), olumsuz duygusal durumların genellikle kısıtlanmış yiyenlerin tüketimini artırdığı ancak bunların kısıtlanmamış yiyiciler üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3.2.2. Stres ve Yeme Davranışı Arasındaki İlişki

Stresin öznel algısı gibi tanımlanan algılanan stresin artmasıyla beraber kısıtlayıcı yeme, dışsal yeme ve duygusal yemenin etkilendiği bilinmektedir (Diggins, Woods-Giscombe ve Waters, 2015; Yau ve Potenza, 2013). Özellikle yağ ve şeker oranları yüksek olan yiyeceklerin tüketimi zamanı stresli olmak, kontrol kaybına neden olabilmektedir (Yau ve Potenza, 2013). Stresin duygusal yeme üzerine etkisi beden kitle indeksini (BKİ) de olumsuz yönde etkilemektedir (Diggins, Woods-Giscombe ve Waters, 2015). Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, algılanan stres düzeyindeki artışın kısıtlayıcı yeme, duygusal yeme ve dışsal yeme davranışlarına girme eğiliminde artışa neden olabildiğini söyleyebiliriz.

Üniversite öğrencilerinde yeme davranışındaki bozulmalar, mental sağlığın zayıf olması ve stresin yüksek düzeyde olması, aşırı yağlanma gibi sağlık problemlerine yol açmaktadır (Asif, Mudassar, Shahzad, Raouf ve Pervaiz, 2020; Du vd., 2021). Yüksek stres düzeyi, enerji alımının artması, daha fazla yağ alımı, daha sıklıkla tatlı tüketmek ve bunlara karşılık meyve ve sebze gibi sağlıklı besinlerin daha az tüketimi kişinin kilo almasını teşvik eden faktörler arasındadır (Jang, Kim, Won, Kim ve Seo, 2020; Oliver ve Wardle, 1999; Radavelli-Bagatini vd., 2021; Sung ve Chang, 2006; Vidal vd., 2018). Bunların yanı sıra bazı bilişsel faktörler de kilo durumuna etki etmektedir ve bunlar stresle ilişkili olabilir (Tan ve Chow, 2014; Katterman, Kleinman, Hood, Nackers ve Corsica, 2014).

3.3. Duygusal Durumlara Bağlı Yeme Nedenleri ve Yemek Tercihleri

Yeme davranışı sadece fizyolojik bir dürtü olmayıp birçok faktörden etkilendiği görülmüştür (Özgen vd., 2012).

Birden fazla faktörün etkilediği yeme davranışında stres, gerginlik, can sıkıntısı, mutluluk, sevinç ve heyecan gibi duyguların yeme tutum ve davranışlarını doğrudan etkilediği rapor edilmiştir (Macht, 2008).

Ayrıca duygusal yemenin stres ve stresi yönetme konusundaki yetersizlik ile alakalı olabileceği de saptanmıştır (Sevinçer ve Konuk, 2013).

Duygusal yeme davranışı gösteren kişilerin yalnızlık ve sıkıntı duygularından kurtulmak için üzerine yapılan tuz oranı yüksek, enerji verici gıdaları yoğun tercih edildiği saptanmıştır (Alalwan vd., 2019). Duygusal yemenin normal yemek saatlerinde değil daha çok gece veya ara öğün saatlerinde gözlemlendiği bulunmuştur (Turner vd, 2010). Duygusal yeme eğilimi gösteren kişilerin çokça tercih ettiği yemeklere bakıldığında, olumlu ruh hali içerisinde olan kişilerin, pizza, kızarmış yiyecekler, biftek gibi yiyecekleri tercih ettiği, olumsuz ruh halinde olanların daha çok tatlı, dondurma, kurabiye gibi yiyecekleri tercih etme eğiliminde oldukları görülmüştür (Blackman ve Kvaska, 2010).

Rahatlatıcı yeme olarak adlandırılan şeker ve yağ içeriği fazla olan yiyecekleri tüketmek, duygusal yemenin beslenme alışkanlığı olarak vurgulanmıştır (Braden vd., 2018).

Gıda alımı ile çeşitli duygu ve tepkiler arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada, aşırı gıda tüketimi kaygı, depresyon ve yorgunluk duygularıyla ilişkilendirilirken, düşük gıda tüketimi ise korku, gerginlik ve ağrı duygularıyla ilişkilendirilmiştir (Mehrabian, 1980).

Yenen yemeğin miktarı ve yenen yemeğin ne olduğu duygusal yeme davranışında önemlidir. Yeme davranışı psikolojik ve duygusal farklılıklara göre şekillendiği için bu faktörlerin de yeme üzerinde psikolojik etkisi vardır. İnsanların olumlu duygular deneyimlediğinde sağlıklı yiyecekler yemeye,

olumsuz duygular yaşadıklarında ise sağlıksız yiyecekler yemeye yöneldikleri bulunmuştur (Lyman, 1982).

SONUÇ

Bu çalışma, beslenme ve duygusal durumlar arasındaki karmaşık ilişkiyi ele alan literatür taramasıyla, konunun hem teorik hem de pratik boyutlarını aydınlatmayı amaçlamıştır. Literatür incelemesi, beslenme alışkanlıklarının bireylerin duygusal durumlarından derin bir şekilde etkilendiğini ve aynı zamanda bu alışkanlıkların bireylerin ruhsal durumlarına geri dönük bir etkide bulunabileceğini göstermiştir. Kavramsal çerçevede yer alan yeterli ve dengeli beslenme, fiziksel ve duygusal açlık kavramları ile açlık, tokluk ve iştah mekanizmaları, bireylerin yeme davranışlarının biyolojik, psikolojik ve sosyal bağlamlarla nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur.

Duygusal yeme davranışı, stres, kaygı, mutluluk ve üzüntü gibi farklı duygusal durumların, bireylerin yemek tercihlerine ve tüketim miktarlarına nasıl yön verdiğini göstermiştir. Araştırmalarda, stresin özellikle yüksek kalorili ve yağlı yiyeceklere yönelimi artırdığı, buna karşın kısıtlayıcı yeme davranışlarının genellikle duygusal yeme krizleriyle sonuçlandığı vurgulanmaktadır. Dışsal yeme davranışı ise bireylerin çevresel uyaranlara karşı hassasiyetinin yeme alışkanlıklarını nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Bu üç yeme davranış biçimi, bireylerin duygusal durumları ve beslenme tercihleri arasındaki etkileşimin çok yönlü olduğunu göstermektedir.

Duygusal durumların iştah üzerindeki etkileri ve stres-yeme davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür, bireylerin hormonal mekanizmalar yoluyla farklı yemek seçimlerine yöneldiğini vurgulamaktadır. Kortizol gibi stres hormonlarının, yüksek enerjili besinlere olan arzuyu artırdığı ve bunun uzun vadede obezite ve yeme bozuklukları gibi sağlık sorunlarına zemin hazırladığı belirtilmiştir. Bunun yanında, duygusal durumların bireylerin yemek tercihlerini nasıl etkilediği konusunda rahatlatıcı ve nostaljik yiyeceklerin daha sık tercih edildiği de gözlemlenmiştir.

Beslenme ve duygusal durumlar arasındaki ilişki, bireylerin hem fiziksel hem de ruhsal sağlıklarını etkileyen önemli bir faktördür. Literatürdeki bulgular, bireylerin duygusal durumlarını yönetebilmeleri ve beslenme alışkanlıklarını optimize etmeleri için farkındalık geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğitim programları, bireylerin duygusal durumlarını daha iyi anlamalarına ve yeme davranışlarını kontrol edebilmelerine yardımcı olabilir. Sağlıklı bir yaşam tarzının teşvik edilmesi, bu ilişkinin olumsuz etkilerinin azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalarda, duygusal yeme davranışı ve diğer yeme biçimlerinin farklı sosyo-ekonomik ve kültürel gruplar üzerindeki etkilerinin incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, bireylerin beslenme alışkanlıkları ile duygusal durumları arasındaki ilişkinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak deneysel çalışmalar, literatüre önemli katkılar sunabilir. Literatür taramasının ortaya koyduğu bilgiler ışığında, hem bireylerin yaşam kalitesini artıracak hem de sağlık politikalarına yön verecek kapsamlı müdahale programlarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Adam, T. C., & Epel, E. S. (2007). Stress, eating, and the reward system. Physiology & behavior, 91(4), 449-458.

Alalwan, T. A., Hilal, S. J., Mahdi, A. M., Ahmed, M. A. ve Mandeel, Q. A. (2019). Emotional eating behavior among University of Bahrain students: a cross-sectional study. Arab Journal of Basic and Applied Sciences, 26(1), 424-432.

Alpaslan, H., & Ark., S. (2020). Dengeli ve Yeterli Beslenme: Temel Prensipler. Sağlık Yayınları.

Appelhans, B. M., Woolf, K., Pagoto, S. L., Schneider, K. L., Whited, M. C., & Liebman, R. (2011). Inhibiting food reward: delay discounting, food reward sensitivity, and palatable food intake in overweight and obese women. Obesity, 19(11), 2175-2182.

Asif, S., Mudassar, A., Shahzad, T. Z., Raouf, M., & Pervaiz, T. (2020). Frequency of depression, anxiety and stress among university students. Pakistan journal of medical sciences, 36(5), 971.

Baker, S. A., Foy, J. M., & Meeks, C. W. (2014). The effect of anxiety and stress on eating behaviors. Journal of Clinical Psychology, 70(5), 467-476.

Baysal, A. (2015). Beslenme ve sağlık (16, 9-18). Hatipoğlu T. Ankara Hatiboğlu Basım.

Behrman, J. R., & Deolalikar, A. B. (1988). Chapter 14 Health and Nutrition. Handbook of Development Economics, 631-711. 10.1016/s1573-4471(88)01017-4

Beidel, D. C. ve Turner, S. M. (1998). Shy Children, Phobic Adults. Nature and Treatment of Social Phobia. Washington, DC: American Psychological Association.

Blackman, M. ve Kvaska, C. (2010). Nutrition psychology: improving dietary adherence. Jones & Bartlett Publishers.

Boswell, R. G., & Kober, H. (2016). Food cue reactivity and craving predict eating and weight gain: a meta-analytic review. Obesity reviews, 17(2), 159-177.

Bozan, N. (2009). Hollanda yeme davranışı (DEBQ) anketinin Türk üniversite öğrencilerinde geçerlik ve güvenirliğinin sınanması (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Braden, A., Musher-Eizenman, D., Watford, T. ve Emley, E. (2018). Eating when depressed, anxious, bored, or happy: are emotional eating types associated with unique psychological and physical health correlates?. Appetite, 125, 410-417.

Braet, C., Claus, L., Verbeken, S., & VanVlierberghe, L. (2007). Impulsivity in overweight children. European child & adolescentpsychiatry, 16, 473-483.

Bruch, H. (1964). Psychological aspects of overeating and obesity. Psychosomatics, 5 (5), 269-274.

Cummings, D. E., & Tso, P. (2002). Ghrelin and the regulation of food intake and body weight. Trends in Endocrinology & Metabolism, 13(4), 137-146.

Daubenmier, J., Kristeller, J., Hecht, F. M., Maninger, N., Kuwata, M., Jhaveri, K., ... & Epel, E. (2011). Mindfulness intervention for stress eating to reduce cortisol and abdominal fat among overweight and obese women: an exploratory randomized controlled study. Journal of obesity, 2011.

Diggins, A., Woods-Giscombe, C., & Waters, S. (2015). The association of perceived stress, contextualized stress, and emotional eating with body mass index in college- aged Black women. Eating behaviors, 19, 188-192.

Epel, E., Lapidus, R., McEwen, B., & Brownell, K. (2001). Stress may add bite to appetite in women: a laboratory study of stress-induced cortisol and eating behavior. Psychoneuroendocrinology, 26(1), 37-49.

Fairburn, C. G., Cooper, Z., Doll, H. A., Norman, P., & O'Connor, M. (2000). The natural course of bulimia nervosa and binge eating disorder in young women. Archives of general psychiatry, 57(7), 659-665.

Finlayson, G., King, N., & Blundell, J. E. (2007). Is it possible to dissociate 'liking'and 'wanting'for foods in humans? A novel experimental procedure. Physiology & behavior, 90(1), 36-42.

Forman, E. M., Butryn, M. L., Juarascio, A. S., Bradley, L. E., Lowe, M. R., Herbert, J. D., & Shaw, J. A. (2007). The mind your health project: A randomized controlled trial of an innovative behavioral treatment for obesity. Obesity, 15(1), 2156-2166.

Friedman, J. M. (2014). Leptin and the regulation of body weight in mammals. Nature, 495(7440), 12-20.

Geliebter, A., & Aversa, A. (2003). Emotional eating in overweight, normal weight, and underweight individuals. Eating behaviors, 3(4), 341-347.

Haynos, A. F., Wang, S. B., & Fruzzetti, A. E. (2018). Restrictive eating is associated with emotion regulation difficulties in a non-clinical sample. Eating Disorders, 26(1), 5¬12.

Heatherton, T. F., Herman, C. P., Polivy, J., King, G. A., & McGree, S. T. (1988). The (mis) measurement of restraint: an analysis of conceptual and psychometric issues. Journal of abnormal Psychology, 97(1), 19.

Herman, C. P., & Mack, D. (1975). Restrained and unrestrained eating. Journal of personality, 43(4), 647-660.

Herman, C. P., & Polivy, J. (1980). Restrained Eating. In A. J. Standard (Ed.), Obesity (pp. 208-225). Philadelphia: W.B. Saunders. https://doi.org/10.1016/S0193- 953X(18)31041-4

Herman, C. P., & Polivy, J. (2008). External cues in the control of food intake in humans: the sensory-normative distinction. Physiology & Behavior, 94(5), 702-711.

Hetherington, M. M. (2009). The psychology of appetite regulation. In Appetite and Food Intake (pp. 27-49). Springer.

Higgs, S. (2015). Manipulations of attention during eating and their effects on later snack intake. Appetite, 92, 287-294

Hill, J. O., Peters, J. C., Catenacci, V. A., & Wyatt, H. R. (2008). International strategies to address obesity. Obesity reviews, 9, 41-47.

Jang, H. J., Kim, B. S., Won, C. W., Kim, S. Y., & Seo, M. W. (2020). The relationship between psychological factors and weight gain. Korean journal of family medicine, 41(6), 381.

Jansen, A., Theunissen, N., Slechten, K., Nederkoorn, C., Boon, B., Mulkens, S., & Roefs, A. (2003). Overweight children overeat after exposure to food cues. Eating behaviors, 4(2), 197-209.

Kaplan, H. I., & Kaplan, H. S. (1957). A psychosomatic concept. American Journal of Psychotherapy, 11(1), 16-38.

Kasper, S., & Engel, R. R. (2010). The effects of depression on eating behavior. Neuropsychobiology, 62(3), 127-133.

Lowe, M. R., Annunziato, R. A., Markowitz, J. T., Didie, E., Bellace, D. L., Riddell, L., ... & Stice, E. (2006). Multiple types of dieting prospectively predict weight gain during the freshman year of college. Appetite, 47(1), 83-90.

Lowe, M. R., Doshi, S. D., Katterman, S. N., & Feig, E. H. (2013). Dieting and restrained eating as prospective predictors of weight gain. Frontiers inpsychology, 4, 57480.

Lowe, M.R. & Fisher, E.B. (1983). Emotional reactivity, emotional eating, and obesity: A naturalistic study. J Behay Med, 6, 135-149. https://doi.org/10.1007/BF00845377

Lyman, B. (1982), The nutritional values and food group characteristics of food preferred during various emotions. Journal of Psychology, 112, 121-7.

Macht, M. (2008). How emotions affect eating: A five-way model. Appetite, 50(1), 1-11.

McKenna, R. J. (1972). Some effects of anxiety level and food cues on the eating behavior of obese and normal subjects: A comparison of the Schachterian

and psychosomatic conceptions. Journal of Personality and Social Psychology, 22(3), 311-319. https://doi.org/10.1037/h0032925

Mehrabian, A. (1980). Basic dimensions for a general psychological theory: Implications for personality, social, environmental, and developmental studies.

Miller, W. P., Smith, D. P., & Farber, M. S. (2020). The physiology of hunger and satiety. Nutritional Neuroscience, 23(10), 689-701.

Neumark-Sztainer, D., Wall, M., Larson, N. I., Eisenberg, M. E., & Loth, K. (2011). Dieting and disordered eating behaviors from adolescence to young adulthood: findings from a 10-year longitudinal study. Journal of the American Dietetic Association, 111(7), 1004-1011.

Özgen, L., Kınacı, B. ve Arlı, M. (2012). Ergenlerin yeme tutum ve davranışları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 45(1), 229-247.

Öztürk, D., & Demirtaş, E. (2019). Beslenme ve Diyetetik: Beslenme Eğitimi ve Uygulamaları. Nobel Tıp Kitabevi.

Polivy, J., & Herman, C. P. (2017). Restrained eating and food cues: recent findings and conclusions. Current obesity reports, 6, 79-85.

Rozin, P. (2006). The integration of biological, social, cultural and psychological influences on food choice. In Handbook of Behavior, Food and Nutrition (pp. 787-803). Springer.

Ruderman, A. J. (1983). Obesity, anxiety, and food consumption. Addictive Behaviors, 8(3), 235-242.

Schacter, S., & Rodin, J. (1974). Obese Humans and Rats (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315737683

Schwartz, M. W., Seeley, R. J., & Woods, S. C. (2000). Obesity as a disease of energy imbalance. The Journal of Clinical Investigation, 106(9), 1071-1077.

Sevinçer, G. ve Konuk, N. (2013). Emosyonel yeme. Journal of Mood Disorders. 4:171-178.

Sivamaruthi, B. S., Kesika, P., & Chaiyasut, C. (2020). The influence of supplementation of anthocyanins on obesity-associated comorbidities: A concise review. Foods, 9(6), 687.

Smith, M., Segal, J. ve Segal, R. (2019). Emotional Eating and How to Stop It. https://www.helpguide.org/articles/diets/emotional-eating.htm Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Stice, E., Presnell, K., Shaw, H., & Rohde, P. (2005). Psychological and behavioral risk factors for obesity onset in adolescent girls: a prospective study. Journal of consulting and clinical psychology, 73(2), 195.

Stöhr, M., Ley, R. E., & Gauthier, M. (2008). Leptin regulation of appetite and body weight. Trends in Endocrinology & Metabolism, 19(3), 128-137.

Tan, C. C., & Chow, C. M. (2014). Stress and emotional eating: The mediating role of eating dysregulation. Personality and individual differences, 66, 1-4.

Torres, S. J., & Nowson, C. A. (2007). Relationship between stress, eating behavior, and obesity. Nutrition, 23(11-12), 887-894.

Treasure, J., Crane, A., McKnight, R., Buchanan, E., & Wolfe, M. (2011). First do no harm: iatrogenic maintaining factors in anorexia nervosa. European Eating Disorders Review, 19(4), 296-302.

Turner SA, Luszczynska A, Warner L, Schwarzer R. (2010). Emotional and uncontrolled eating styles and chocolate chip cookie consumption: a controlled trial of the effects of positive mood enhancement. Appetite, 54:143-9.

Van Strien, T., Herman, C. P. ve Verheijden, M. W. (2009). Eating style, overeating, and overweight in a representative Dutch sample. Does external eating play a role?. Appetite, 52(2), 380-387. doi:10.1016/j.appet.2008.11.010.

VanStrien, T., & Ouwens, M. A. (2007). Effects of distress, alexithymia and impulsivity on eating. Eating behaviors, 8(2), 251-257.

Van Strien, T. (2018). Causes of emotional eating and matched treatment of obesity. Current Diabetes Reports, 18(9), 53.

VanStrien, T., Konttinen, H. M., Ouwens, M. A., Vande Laar, F. A., & Winkens, L. H. (2020). Mediation of emotional and external eating between dieting and food intake or BMI gain in women. Appetite, 145, 104493.

Vidal, E. J., Alvarez, D., Martinez-Velarde, D., Vidal-Damas, L., Yuncar-Rojas, K. A., Julca-Malca, A., & Bernabe-Ortiz, A. (2018). Perceived stress and high fat intake: A study in a sample of undergraduate students. PLoS One, 13(3), e0192827.

Volkow, N. D., Wang, G. J., & Baler, R. D. (2012). Reward, dopamine and the control of food intake: implications for obesity. Trends in Cognitive Sciences, 16(12), 640-646.

Wansink, B. (2004). Environmental factors that increase the food intake and consumption volume of unknowing consumers. Annual Review of Nutrition, 24(1), 455-479.

Wilson, G. T. (2011). Eating disorders, obesity and addiction. European Eating Disorders Review, 19(4), 289-292.

5. Bölüm

Anne Baba Tutumları ve Kardeş Kıskançlığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psikososyal Bir İnceleme

Filiz ER[1], HANİFE DÜZENLİ[2], SUDE YANGIN[3], RÜMEYSA KAYA[4]

1. GİRİŞ

Kişilik gelişimi yaşam boyu devam eden dinamik bir süreç olsa da, bireyin karakter yapısının ve psikososyal temellerinin çocukluk döneminde atıldığı akademik çevrelerce genel kabul görmüş bir gerçektir. Bu süreçte bireyin sosyalleşme sürecinde ilk ve en etkili durak olan aile, davranış örüntülerinin ve kişilik özelliklerinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynar. Aile, biyolojik bir birim olmanın yanında; Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistem Teorisi bağlamında bireyin gelişimini şekillendiren en yakın çevresel mikro sistemdir. Balaban Öztürk (2023), Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistem Teorisi'ni; çocuğun gelişim sürecini çevresindeki ilişkiler ağında ele alan bir yaklaşım olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda yazar, gelişimin biyolojik etmenlerden başlayarak yakın çevre, uzak çevre ve toplumsal yapılara kadar uzanan bir etkileşim içinde incelendiğini vurgulamıştır. Tüm bu sistemlerin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ve bir homeostazi (denge) arayışında olduğunu savunulur (Berk, 2000).

Aile sistemine yeni bir üyenin katılmasıyla birlikte, mevcut dengeler yerini "kardeşler arası rekabet" ve "kıskançlık" gibi yeni ve karmaşık dinamiklere bırakırabilir. Dillon (2003), kıskançlığı bir kişinin kendisi için arzuladığı avantajın bir başkası tarafından kullanılması durumunda hissedilen kin ve rahatsız edici bir duygu olarak kavramsallaştırmıştır. Kardeşler arasındaki bu doğal ancak zorlu rekabetin yönetilmesinde en belirleyici değişken, ebeveynlerin sergilediği tutumlardır. Anne ve babanın çocuklarına sağladığı sevgi ve disiplin dengesi, çocukta olumlu veya olumsuz davranış kalıplarının gelişmesine zemin hazırlar (Bülbül, 2014). Bu bağlamda anne ve baba tutumlarının karrdeş kıskançlığı noktasında etkisinin anlaşılması önemlidir.

[1] Doç. Dr. Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal hizmet Bölümü
[2] Sosyal Hizmet Uzmanı
[3] Sosyal Hizmet Uzmanı
[4] Sosyal Hizmet Uzmanı

2. ANNE ve BABA TUTUMLARI

Tutum, bireyin dış dünyadaki nesne, olay veya kişilere karşı geliştirdiği, süreklilik arz eden bilişsel, duygusal ve davranışsal bir hazır bulunuşluk halidir. Sosyal bilimler literatüründe tutum üzerine yapılan tanımların çeşitliliği, kavramın çok boyutlu yapısından kaynaklanmaktadır. Gordon Allport (1935), tutumu "bireyin deneyimleri aracılığıyla organize edilen, ilgili olduğu nesne ve durumlara karşı tepkilerini yönlendirici ve dinamik bir etkiye sahip zihinsel ve sinirsel bir hazırlık durumu" olarak ifade ederek kavramı sosyal psikolojinin merkezine yerleştirmiştir (Çöllü ve Öztürk, 2006).

Tutumun yapısı üç temel bileşenden oluşmaktadır (Özcan, 2023):

a. Bilişsel Bileşen: Bireyin tutum nesnesi hakkındaki bilgi, inanç ve algılarını kapsar. Bu öğe, nesnenin niteliklerine dair doğru veya yanlış kabul edilen tüm fikirleri içerir.

b. Duygusal Bileşen: Tutum nesnesine yönelik beslenen sevgi, nefret, korku gibi hissi tepkileri ve değerlendirmeleri içerir. Bu bileşen tutumun en dirençli kısmıdır ve bireyin nesneyi kabullenme veya reddetme derecesini belirler.

c. Davranışsal Bileşen: Bireyin tutum nesnesine yönelik sergileme eğiliminde olduğu eylemleri ifade eder. Olumlu tutumlar yaklaşma ve destekleme davranışına, olumsuz tutumlar ise uzaklaşma veya zarar verme eğilimine yol açar.

2.1. Ebeveyn Tutumlarının Tipolojisi ve Gelişimsel Etkileri

Anne-baba tutumları, ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken kullandıkları yöntemlerin, çocuklarına yönelik hissettikleri duyguların ve onlarla kurdukları iletişimin bir bileşkesidir. Yavuzer (2004), bu tutumların çocuğun benlik algısı ve sosyal uyum kapasitesinin temel mimarı olduğunu belirtmiştir.

Ebeveyn tutumları literatüründe, Diana Bumin'din (1966) öncülük ettiği ve sonrasında Maçoyu ve Mart'in (1983) tarafından geliştirilen tipoloji temel referans noktasıdır. Baumrind, ebeveynliği "duyarlılık" ve "talepkârlık" boyutları üzerinden dört ana kategoriye ayırmıştır:

- Demokratik-Yetkin Tutum: Yüksek duyarlılık ve yüksek talepkârlığın birleşimidir. Steinberg (2001) tarafından yapılan geniş ölçekli boylamsal çalışmalar, bu tutumun çocuklarda en yüksek düzeyde psikososyal yetkinlik ve en düşük düzeyde davranış bozukluğu ile ilişkili olduğunu kanıtlamıştır.
- Otoriter Tutum: Düşük duyarlılık ve yüksek talepkârlık ile karakterizedir. Bu ebeveynlik stili, çocuklarda dışsal kontrol odağının gelişmesine ve akran ilişkilerinde (özellikle kardeşler arasında) saldırganlık eğilimlerinin artmasına neden olmaktadır (Maccoby ve Martin, 1983).

- İzin Verici: Sınırların belirsizliği veya duygusal kopukluk, çocuğun öz-düzenleme becerilerini zayıflatmaktadır. Darling ve Steinberg (1993), bu stillerin çocukların sosyal gelişiminde "rehberlik eksikliği" yaratarak kardeşler arası rekabetin yıkıcı bir boyuta ulaşmasına zemin hazırladığını belirtmektedir (Steinberg 2001).

Maccoby ve Martin (1983), Baumrind'in çalışmalarını teorik bir çerçeveye oturtarak; ebeveynliği dördüncü stil olan "İhmalkâr/Kayıtsız" stilini ekleyen isimlerdir.

- İhmalkâr/Kayıtsız: İhmalkâr ebeveynlik stili, ebeveynlik boyutları olan duyarlılık ve talepkârlık düzeylerinin her ikisinin de en alt seviyede olduğu tutumdur (Maccoby ve Martin, 1983). Bu tutumda ebeveynler, çocuğun hayatına karşı genel bir kayıtsızlık sergilerler.

2.2. Ebeveyn Tutumlarını Etkiyen Faktörler

Anne-baba tutumları, ebeveynin kişisel özelliklerinden çocuğun mizacına ve içinde bulunulan makro-kültürel yapıya kadar uzanan çok katmanlı bir etkileşimin ürünüdür. Belsky (1984), ebeveynlik sürecini belirleyen faktörleri; ebeveynin psikolojik kaynakları, çocuğun özellikleri ve sosyal bağlam (sosyal destek, iş hayatı vb.) olmak üzere iki temel boyutta inceleyen "Süreç Modeli'ni" ortaya koymuştur. Bu model, tutumların statik olmadığını, çevresel stresörler ve destek mekanizmalarıyla sürekli şekillendiğini savunur.

İlk boyut olan kültürel ve yapısal dinamik boyutunda Bornstein (2002), kültürün ebeveynlik üzerindeki etkisini "ebeveynlik etno-teorileri" kavramıyla açıklar; buna göre toplumun çocuktan beklentisi (bağımsızlık vs. itaat), ebeveynin disiplin yöntemini doğrudan belirlemektedir. Örneğim Türk aile yapısında geleneksel ataerkil değerler, ebeveyn tutumları üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu yapıda baba figürü mutlak otoriteyi ve denetimi temsil ederken, ilişkiler genellikle eşitlikçi olmayan bir hiyerarşi üzerine kuruludur (Kulaksızoğlu, 2022). Nitekim Kağıtçıbaşı (1981), Türk kültüründe kız ve erkek çocuklarına atfedilen değer farkının ebeveyn pratiklerine yansıdığını ve özellikle erkeğin ekonomik/sosyal değerinin tutumları farklılaştırdığını saptamıştır (Kulaksızoğlu, 2022).

Ebeveyn tutumlarını şekillendiren bir diğer temel değişken sosyo-ekonomik kaynaklardır ve eğitimdir. Kohn (1977), sosyal sınıfın ebeveynlik değerlerini nasıl etkilediğini incelediği klasik çalışmasında; düşük SED'li ailelerin "itaat ve kurallara uyum" üzerine odaklandığını, yüksek spsyoekonomik düzeyli ailelerin ise "özerklik, öz-yönetim ve yaratıcılık" değerlerini öncelediğini belirtmiştir. Türkiye'deki bulgular da bu teoriyi desteklemekte; sosyo-ekonomik güç ve eğitim seviyesi arttıkça otoriter ve koruyucu tutumların azaldığı, demokratik

katılımın ise arttığı görülmektedir (Korap, 2013; Özyürek ve Tezel Şahin, 2005). Özellikle annelerin eğitim düzeyinin yükselmesi, çocukla kurulan iletişimin daha eşitlikçi ve destekleyici bir zemine taşınmasında kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Kıskançlık Olgusu ve Kardeşler Arası Dinamikler

Kıskançlık, bireyin öz-saygısını veya önem verdiği bir ilişkiyi tehdit altında hissettiğinde ortaya çıkan, çok boyutlu ve yıkıcı potansiyele sahip bir duygudur (Özdemir, 2021). Literatür incelendiğinde, kıskançlığın oluşumunda bireysel psikopatoloji, geçmiş yaşantılar ve ilişkisel dinamiklerin iç içe geçtiği görülmektedir. White (1981), kıskançlığı tetikleyen temel unsurun "kayıp korkusu" ve "öz-değerin sarsılması" olduğunu belirterek, bu duygunun nedenlerini şu temel eksenlerde sınıflandırmaktadır:

İlişkisel Güven ve Travmatik Geçmiş: Bireyin karşısındakine duyduğu güven, sadece mevcut ilişkinin niteliğine değil, aynı zamanda bireyin içsel çalışan modellerine bağlanabilir. Bowlby (1969)'un Bağlanma Teorisi'ne göre, erken çocukluk döneminde ebeveynle kurulan güvensiz bağ, yetişkinlikte kronik bir terkedilme korkusuna ve dolayısıyla kıskançlığa zemin hazırlayabilir. Geçmişte yaşanan aldatılma veya reddedilme gibi travmatik deneyimler, bireyin yeni ilişkilerinde "tehdit algısını" hassaslaştırarak kıskançlığı patolojik bir düzeye taşıyabilir.

Öz-Saygı ve Yetersizlik Hissi: Kıskançlığın en güçlü belirleyicilerinden biri bireyin kendine yönelik algısıdır. Özgüven problemi yaşayan ve kendisini "yetersiz" veya "değersiz" olarak kodlayan bireyler, çevrelerindeki her kişiyi potansiyel bir rakip ve tehdit olarak algılama eğiliminde olabilir (Akman, 2022). Buss (2000), bu durumu evrimsel bir perspektifle ele alarak, bireyin "eş değerini" (veya kardeşler arası rekabette "evlat değerini") düşük algılamasının, rakip figürlere karşı savunmacı bir kıskançlık mekanizmasını tetiklediğini savunur. Bu değersizlik duygusunun kökeni genellikle çocuklukta ebeveynler tarafından uygulanan kıyaslayıcı veya reddedici tutumlara dayanmaktadır.

Bağlanma Dinamikleri ve Bağımlılık: Kıskançlık, çoğu zaman sevginin bir göstergesi olarak algılansa da aslında aşırı bağlanma ve bağımlılıkla doğrudan ilişkilidir. Yetişkinlerde görülen kaygılı bağlanma stilleri, bireyin karşısındakine patolojik bir düzeyde kenetlenmesine ve ilginin en ufak bir sapmasını dahi hayati bir tehdit olarak görmesine yol açar (İşiten, 2023). Bu durum, bireyin duygusal özerkliğini yitirmesine ve ilişkide boğucu bir denetim mekanizması kurmasına neden olan şiddetli bir kıskançlık döngüsü yaratır.

2.3.1. Kardeş Kıskançlığının Etiyolojisi

Çalışmalarında Volling ve ark., (2017), "kardeşliğe geçiş" üzerine yaptığı kıskançlığın çocukta sosyal değerlendirme tehdidi yarattığını savunmuştur. Kardeş kıskançlığı, özellikle aileye yeni bir üyenin katılmasıyla mevcut ilgi ve sevgi dağılımının değişmesine verilen tepkisel bir süreçtir. Erken çocukluk döneminde bu durum, "yerini kaybetme" ve "sevilmeme" korkusuyla tetiklenen bir regresyon sürecine yol açabilir (Tortamış Özkaya, 2023). Kardeş kıskançlığını etkileyen faktörler şöyle özetlenebilir:

- **Cinsiyet Faktörü:** Kardeş kıskançlığının oluşumunda ve şiddetinde cinsiyet değişkeni, ilişkilerin niteliğini belirleyen temel faktörlerden biridir. Kardeşler arasındaki cinsiyet benzerliği veya farklılığı, etkileşimin boyutunu doğrudan etkilemektedir. Literatürde, aynı cinsiyete sahip kardeşlerin duygusal yakınlık düzeylerinin daha yüksek olduğu; buna karşın karşı cins kardeşler arasındaki ilişkilerin daha düşük duygusal bağlılık, yoğun çatışma ve rekabet ekseninde şekillendiği belirtilmektedir (Arslan, 2022).

Ebeveynlerin ve aile büyüklerinin çocukların cinsiyetine yönelik sergiledikleri yanlı tutumlar, kıskançlık duygusunu tetikleyen birincil unsurlardır. Özellikle ataerkil toplumsal yapının bir yansıması olarak, erkek çocukların kız çocuklarına oranla daha ayrıcalıklı bir konumda tutulması, kız çocuklarında ihmal edilmişlik hissi ve buna bağlı olarak erkek kardeşe karşı kıskançlık gelişmesine neden olabilmektedir. Öte yandan, bazı aile dinamiklerinde kız çocuklarına "gelecekteki bakım veren" rolü atfedilerek onlara daha fazla hassasiyet gösterilmesi, kardeşler arası dengeleri farklı bir boyuta taşıyabilmektedir.

Ebeveynlerin hayattan beklentileri, kültürel kodları ve mevcut çocuklarının cinsiyet dağılımı (örneğin; üst üste aynı cinsiyette çocuğa sahip olma durumu), yeni doğan bebeğin cinsiyetine verilen tepkiyi ve ona atfedilen değeri değiştirebilmektedir. Sonuç olarak, çocukların cinsiyetinden bağımsız olarak, ebeveynlerin adil, eşitlikçi ve her iki çocuğun gereksinimlerine duyarlı bir tutum sergilemeleri, kıskançlık riskini minimize eden en önemli koruyucu faktördür. Araştırmalar, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin demokratik ve tutarlı bir yaklaşım benimseyen ailelerde kardeş kıskançlığına daha az rastlandığını göstermektedir.

- **Yaş ve Gelişimsel Dönem Faktörü:** Kardeş kıskançlığının şiddetini ve dışavurum biçimini belirleyen en kritik değişkenlerden biri kardeşler arasındaki yaş farkıdır. Çocuklarda kıskançlık duygusunun temelleri, öz-farkındalığın gelişmeye başladığı yaklaşık iki yaş civarında atılmaktadır (Şipal ve ark., 2012). Literatürde, kardeşler arasındaki yaş farkı azaldıkça rekabetin ve kıskançlığın şiddetinin arttığı gözlemlenmektedir. Bu durumun temelinde, ebeveynlerin okul

öncesi veya ergenlik dönemindeki büyük çocuktan, bebeklere kıyasla daha yüksek bir öz-düzenleme ve olgunluk beklemesi yatmaktadır.

Aile sistemine yeni bir bireyin katılması, özellikle büyük çocuk açısından ebeveyn ilgisinin paylaşılması ve rol beklentilerinin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte büyük çocuğa "yardımcı kardeş", "koruyucu kardeş" gibi sorumluluk rollerinin yüklenmesi, çocuğun psikolojik uyum sürecini etkileyebilmektedir. Ebeveyn ilgisinin azalması ya da çocuğun bu durumu böyle algılaması, büyük çocukta dışlanmışlık, yalnızlık ve sevilmeme kaygısı gibi duyguların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu durum, çocukların kaybettiklerini düşündükleri ebeveyn ilgisini yeniden kazanma çabası olarak regresif davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Regresyon kuramına göre, çocuklar stresli yaşam olayları karşısında daha önceki gelişimsel dönemlere ait davranış örüntülerine geri dönebilirler; bu bağlamda bebeksi konuşma, ebeveynle fiziksel yakınlık arama veya bağımlılık davranışlarının artması bu sürecin göstergesi olarak değerlendirilmektedir (White, 1981).

Kardeş ilişkilerinde gözlem yoluyla öğrenme mekanizması da önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal öğrenme kuramı kapsamında çocuklar, kardeşlerinin ebeveynle olan etkileşimlerini ve çatışma durumlarındaki tepkilerini model alarak kendi davranış repertuarlarını geliştirebilmektedir. Bu nedenle kardeşler arası rekabet ortamının artması, öğrenilmiş davranış örüntülerinin de şekillenmesine neden olabilmektedir. Ebeveynlerin çocukların gelişimsel ihtiyaçlarını dikkate almayan tutumları, kardeşler arası doğal rekabet sürecini daha yoğun bir kıskançlık ve çatışma düzeyine taşıyabilmektedir. Bu bağlamda aile içi duygusal dengenin korunması, kardeş ilişkilerinin sağlıklı gelişimi açısından kritik önem taşımaktadır.

- Doğum Sırası Faktörü ve Adler'in Doğum Sırası Teorisi: Kardeş kıskançlığının boyutunu ve niteliğini belirleyen temel unsurlardan bir diğeri doğum sırasıdır. Ailenin ilk çocuğu, ebeveyn ilgisinin ve uyaranların odak noktasında olması nedeniyle literatürde "avantajlı" bir konumda tanımlanmaktadır. Bu özel konum, ilk çocukların başarı odaklı, iş birliğine yatkın, otoriteyle barışık ve sorumluluk bilinci yüksek bireyler olarak gelişimine katkı sağlar. Ancak yetişkin figürlerini model alan ilk çocuklarda, bu özelliklerin yanı sıra yüksek düzeyde kaygı ve mükemmeliyetçilik eğilimlerine de rastlanmaktadır (Arslan, 2022).

Yeni bir bebeğin doğumu, ilk çocuğun o zamana kadar sahip olduğu "tek çocuk" statüsünü sarsarak ebeveyn kaynaklarının (zaman, ilgi, sevgi) yeniden dağıtılmasına neden olabilmektedir. Bu süreçte çocuk, kaybettiği ilginin yarattığı hayal kırıklığını ebeveynlerine karşı bir küskünlükle veya doğrudan kardeşe yöneltilen bir öfkeyle dışa vurabilir. Araştırmalar, en şiddetli kıskançlık

tepkilerinin genellikle ilk kardeşin doğumunda yaşandığını; sonraki kardeşlerin katılımının ise benzer düzeyde bir kriz yaratmadığını göstermektedir. Hatta bazı durumlarda büyük çocuk, ilk kardeşiyle rekabet halindeyken, aileye katılan ikinci veya üçüncü kardeşe karşı daha koruyucu ve rehberlik edici bir rol üstlenebilmektedir.

Alfred Adler, bireysel psikoloji kuramı çerçevesinde, kardeşlerin kişilik gelişiminde doğum sırasının ve aile içindeki psikolojik konumun belirleyici bir rol oynadığını savunmaktadır (Adler, 1964). Adler'e göre, her çocuk aile sistemi içerisinde kendine özgü bir alan bulmaya çalışır ve bu süreçte geliştirdiği davranış örüntüleri yetişkinlikteki karakter yapısını şekillendirebilir.

Ailenin ilk çocuğu, kardeşinin doğumu gerçekleşene kadar ilgi odağı olmanın avantajını yaşar. Adler bu durumu, kardeşin gelişiyle birlikte yaşanan statü kaybı nedeniyle "tahtından indirilmiş kral" metaforuyla açıklar. Bu travmatik değişimle başa çıkmak için ilk çocuklar genellikle otoriteyi model alır, sorumluluk bilinci yüksek, mükemmeliyetçi ve kuralcı bireyler olarak yetişirler (Arslan, 2022; Canel Çınarbaş ve Nilüfer, 2019). Sulloway (1996), büyük çocukların statükoyu korumaya ve ebeveyn beklentilerini karşılamaya daha yatkın olduklarını, bu nedenle liderlik vasıflarının gelişmiş olduğunu ancak kardeşlerine karşı korumacı-otoriter bir tutum sergileyebildiklerini belirtmiştir.

İkinci veya ortanca çocuk, doğduğu andan itibaren ebeveyn ilgisini paylaşmak zorunda olduğu için ilk çocuğun yaşadığı "taht kaybı" şokunu yaşamaz. Ancak önünde sürekli aşması gereken bir büyük kardeş olduğu için hayatı bir yarış gibi algılayabilir. Ortanca çocuklar, iki kutup arasında sıkışmış hissetmelerinden dolayı aileye aitlik duygusunu en az hisseden grup olabilirler (Arslan, 2022). Bu durum, onların aile dışındaki sosyal çevrelerde daha aktif, uzlaşmacı, diplomatik ve barışçıl beceriler geliştirmelerine olanak tanır. Adler'e göre bu çocuklar, büyük ve küçük kardeş arasındaki dengeyi kurarken "adalet" duygusunu en çok içselleştiren bireylerdir (Canel Çınarbaş ve Nilüfer, 2019).

Evin en küçük çocuğu, ailenin "hiç büyümeyen" üyesi olarak görülme eğilimindedir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusundaki deneyimi ve rahatlığı nedeniyle daha esnek bir disiplinle büyürler. Kendilerinden önceki kardeşlerin başarıları karşısında ezilmemek için genellikle farklı ve yaratıcı alanlara yönelerek dikkat çekmeye çalışmışlardır. Sulloway (1996), en küçük çocukların "açık fikirli" ve "yenilikçi" olma eğiliminde olduklarını; sosyal becerilerinin, empati düzeylerinin ve özgüvenlerinin genellikle yüksek olduğunu vurgulamıştır. Ancak sorumlulukların büyük kardeşler tarafından üstlenilmesi, bu çocuklarda bağımlılık ve şımarıklık riskini de beraberinde getirebilmektedir.

Kardeş kıskançlığı, doğal ve gelişimsel bir süreç olarak kabul edilse de bu duygunun şiddetini, kalıcılığını ve patolojik boyutlara ulaşıp ulaşmayacağını

belirleyen temel katalizör; ebeveynlerin çocuklar arasında kurduğu duygusal denge ve sergiledikleri tutum örüntüleridir. Ebeveynlerin adalet, sevgi ve disiplin eksenindeki bu yaklaşımları, sadece çocuğun iç dünyasını ve tüm aile içi etkileşim ağını şekillendirmektedir. Bu noktada konu, bireysel bir duygu durumundan öteye geçerek ilişkisel bir kriz halini almakta; dolayısıyla bu dinamikler, aile sistemini bir bütün olarak değerlendiren sosyal hizmet perspektifiyle incelendiğinde çok daha geniş ve işlevsel bir anlam kazanmaktadır.

2.4. Aile Sistemi İçinde Anne-Baba ve Kardeş İlişkileri: Sosyal Hizmet Perspektifi

Sosyal hizmet disiplini, bireyi "çevresi içinde birey" odağıyla, dinamik bir aile sisteminin parçası olarak ele alır. Genel Sistem Teorisi ışığında aile, parçalarının toplamından öte, kendi kuralları ve homeostasi (denge) arayışı olan yaşayan bir organizmadır. Bu sebeple sosyal hizmet çalışma alanlarının büyük bir kısmı, bireyler arasında değişim yaşanan ve hür bir sistem olan ailedir (Duyan, 2010). Bu bağlamda kardeş kıskançlığı, sadece çocuklar arasında yaşanan izole bir sorun değil; ebeveyn tutumları ve aile içi hiyerarşiden beslenen sistemik bir kriz olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanları, müdahale sürecinde "ebeveyn" ve "kardeş" alt sistemleri arasındaki etkileşimi analiz ederek; kayırmacılık ve yetersiz sınır koyma gibi dengeyi bozan patolojik yapıları saptamıştır. Aktaş (2013), aileyle yürütülen profesyonel çalışmaların amacını; aile dinamiklerini deşifre etmek ve alt sistemler arası geçirgenliği düzenleyerek sağlıklı iletişim modelleri inşa etmek olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, ailenin iç kaynaklarını harekete geçiren güçlenme perspektifiyle, ebeveynleri kıyaslayıcı dilden uzaklaştırıp destekleyici bir iklim kurmaya odaklamaktadır (Leung ve Rabson).

Literatürde ebeveyn tutumlarının saldırganlık ve sosyal yetkinlik üzerindeki belirleyici etkisi kanıtlansa da (Sezer ve ark., 2013), çalışmaların büyük çoğunluğu çocukluk dönemine ilişkilidir. Bu araştırma, kardeş kıskançlığını gelişimsel bir dönemle sınırlı görmeyip, yetişkinlik evresindeki izdüşümlerini takip etmesi bakımından literatürde kritik bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle sosyal hizmet uygulamalarında, yetişkin bireylerle çalışırken çocukluk dönemi aile dinamiklerinin bugünkü işlevsellik üzerindeki etkisini anlamak, daha bütüncül bir müdahale planı sunulmasına imkân tanıyacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, aile yapısındaki ebeveyn tutumlarının uzun vadeli etkilerini ampirik bir düzleme taşıyarak hem literatüre hem de saha uygulamalarına kuramsal bir rehber sunmayı amaçlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu (evren ve örneklem), veri toplama araçları, uygulama süreci ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlere ilişkin teknik detaylar sunulmaktadır.

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin algıladıkları anne-baba tutumları ile kardeş kıskançlığı düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan nicel desende bir araştırmadır. Araştırmada, değişkenlerin mevcut durumunu betimlemek ve aralarındaki ilişkinin yönünü/şiddetini incelemek amacıyla genel tarama modellerinden "ilişkisel tarama modeli" kullanılmıştır. Ayrıca çalışma, verilerin belirli bir zaman diliminde toplanması nedeniyle kesitsel bir nitelik taşımaktadır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitede öğrenim gören tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem, tesadüfi oransız küme örnekleme yöntemiyle (Best, 1970) belirlenmiş olup; üniversite bünyesinde aktif öğrenim gören, 18 yaş ve üzeri, en az bir kardeşe sahip ve gönüllü onam veren üniversite öğrencilerden oluşmaktadır. Tek çocuk olanlar, 18 yaş altı bireyler ve veri formlarını eksik dolduranlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Örneklemin bu yapısı, bulguların evreni temsil kabiliyetini ve genellenebilirliğini artırmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, katılımcıların demografik özelliklerini ve temel değişkenleri ölçmeye yönelik üç ayrı form aracılığıyla toplanmıştır:

Kişisel Bilgi Formu: Üniversite öğrencilerinin demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla oluşturulan bu formda, öğrencilere yaş, sınıf, cinsiyet, bölüm, kardeş sayısı ve sırası, ailenin ekonomik geliri, anne ve babanın hayatta olup olmadıkları, anne ve babanın birlikte olup olmadıkları ve eğitim düzeyleri gibi sorular sorulmuştur. Bu form araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Anne Baba Tutum Ölçeği: Araştırmada kullanılan Anne Baba Tutum Ölçeği, Kuzgun (1972) tarafından geliştirilmiş ve Eldeleklioğlu (1996) tarafından yenilenmiştir. Ölçek, demokratik, otoriter ve koruyucu-istekçi olmak üzere üç alt boyuttan oluşan 40 soruluk, 5'li Likert tipi bir ölçektir. İlk haliyle demokratik, ilgisiz ve otoriter anne-baba tutumlarını içeren bu ölçek, Eldeleklioğlu'nun revizyonu ile koruyucu, istekçi ve reddedici tutumları da kapsar hale gelmiştir. Ölçek, 1'den 5'e kadar derecelendirilmiş ve puanlar üzerinden analiz yapılmıştır. Ölçeğin yorumlanmasında; alt ölçeklerdeki puanlar arttıkça, kişilerin anne-baba tutumlarını demokratik, koruyucu ve otoriter olarak algılama düzeylerinin arttığı;

puanlar azaldıkça, bu algıların da azaldığı gözlemlenmektedir.

Marmara Kardeş Kıskançlığı Ölçeği: 2017 yılında Otrar ve Kurt Kaya tarafından geliştirilen Marmara Kardeş Kıskançlığı Ölçeği, kardeşlerin kıskançlık düzeyini ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. 21 maddeden oluşan bu ölçek, 5'li Likert tipi bir ölçektir ve tek faktörlüdür. Ölçekte tersten puanlama bulunmamaktadır. Cronbach Alpha katsayısı α=.96; test-tekrar test güvenirliği r=.80; ve iki yarı güvenirliği r1-2=.81 olarak tespit edilmiştir. Yapılan güvenilirlik ve geçerlilik testleri sonucunda, Marmara Kardeş Kıskançlığı Ölçeği'nin kardeş kıskançlığını ölçmede güvenli ve geçerli bir araç olduğu kanıtlanmıştır (Otrar ve Kurt, 2021).

3.4. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Veri toplama süreci öncesinde ilgili etik kuruldan onay alınmış ve ölçek sahiplerinden kullanım izni temin edilmiştir. Veriler, çevrimiçi (online formlar) ve yüz yüze anket yöntemleri harmanlanarak toplanmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirilirken, istatistiksel analizler için IBM SPSS Statistics 22 programı kullanılmıştır. Analiz süreci öncesinde verilerin normal dağılıma uygunluğu Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri ile incelenmiş; verilerin normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Bu nedenle araştırmada non-parametrik istatistiksel yöntemlere başvurulmuştur. Katılımcıların demografik özelliklerini ve ölçek puanlarını betimlemek amacıyla minimum, maksimum, frekans (n), yüzde (%), ortalama ve standart sapma değerleri kullanılmıştır. İki kategorili bağımsız değişkenlerin (örneğin cinsiyet) karşılaştırılmasında Mann-Whitney U Testi; ikiden fazla kategoriye sahip değişkenlerin (örneğin doğum sırası veya kardeş sayısı) karşılaştırılmasında ise Kruskal-Wallis H Testi uygulanmıştır. Kruskal-Wallis analizi sonucunda anlamlı fark çıkan gruplarda, farkın kaynağını belirlemek amacıyla Post-Hoc (Bonferroni düzeltmeli Mann-Whitney U) analizleri yapılmıştır. “Marmara Kardeş Kıskançlığı Ölçeği” ile “Anne Baba Tutum Ölçeği” arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini belirlemek amacıyla non-parametrik bir test olan Spearman’s rho Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

4.BULGULAR

Araştırmanın bu aşamasında araştırmadan elde edilen bulgular ve bu bulgular ışığında ulaşılan yorumlardan bahsedilmektedir. Tablo 1’de çalışmaya katılan üniversite öğrencileri hakkında Sosyodemografik bulgular görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Bulguları

		n	%
Yaş	18-20	127	35,6
	21-25	218	61,1
	25 ve üzeri	12	3,4
Fakülte	Eğitim fakültesi	48	13,4
	Sağlık bilimleri fakültesi	117	32,8
	Spor bilimleri fakültesi	10	2,8
	Turizm fakültesi	11	3,1
	Diğer	171	47,9
Sınıf	1.sınıf	97	27,2
	2.sınıf	86	24,1
	3.sınıf	93	26,1
	4.sınıf	81	22,7
Cinsiyet	Kadın	288	80,7
	Erkek	69	19,3
Kardeş sayısı	2	95	26,6
	3	135	37,8
	4	63	17,6
	5 ve üzeri	64	17,9
Doğum sırasına göre kardeş sırası	1	122	34,2
	2	103	28,9
	3	83	23,2
	4	26	7,3
	Diğer	23	6,4
Anne sağ	Evet	354	99,2
	Hayır	3	0,8
Baba sağ	Evet	343	96,1
	Hayır	14	3,9
Anne baba birlikte mi	Evet	332	93
	Hayır	25	7
Anne eğitim durumu	İlkokul ve altı	171	47,9
	Ortaokul	86	24,1
	Lise	82	23
	Üniversite	18	5
Baba eğitim durumu	İlkokul ve altı	103	28,9
	Ortaokul	92	25,8
	Lise	112	31,4
	Üniversite	50	14
Gelir düzeyi	Alt	28	7,8
	Orta	312	87,4
	Yüksek	17	4,8

Tablo 2: Anne Baba Tutum Ölçeğinin (ABTÖ) ve Marmara Kardeş Kıskançlığı Ölçeğinin (KKÖ) Puanları ve Cronbach's Alpha Katsayıları

Ölçek / Alt Boyut	Min	Max	Ort±SS	Medyan	Cronbach's α
ABTÖ Demokratik Tutum	15	75	55,59±14,34	58	0,953
ABTÖ Koruyucu Tutum	15	75	34,94±11,87	32	0,897
ABTÖ Otoriter Tutum	10	50	21,49±8,44	20	0,863
ABTÖ Toplam Puan	40	200	112,01±21,53	112	0,889
KKÖ Toplam Puan	21	105	31,30±15,23	24	0,969

ABTÖ alt boyutlarından ve kardeş kıskançlığı ölçeği puanlarının anlamlı bir şekilde yordamasının yapılabilmesi için Cronbach's alpha yöntemi uygulanmıştır. Tablo 2'te görüldüğü üzere Cronbach's alpha yönteminin uygulanmasıyla alt boyutların minimum ve maximum puanları ile ortalaması, medyanı ve Cronbach's alpha katsayısı elde edilmiştir. ABTÖ alt ölçeklerinden demokratik tutum alt boyut puanı 15 ile 75 arasında değişmekte olup, ortalaması 55.59±14.34, medyan puan 58, Cronbach's alpha katsayısı 0.953'tür. ABTÖ alt ölçeklerinden koruyucu tutum alt boyut puanı 15 ile 75 arasında değişmekte olup, ortalaması 34.94±11.87, medyan puan 32, Cronbach's alpha katsayısı 0.897'dir. ABTÖ alt ölçeklerinden otoriter tutum alt boyut puanı 10 ile 50 arasında değişmekte olup, ortalaması 21.49±8.44, medyan puan 20, Cronbach's alpha katsayısı 0.863'tür. Anne-baba tutum ölçeği toplam puanı 40 ile 200 arasında değişmekte olup, ortalaması 112.01±21.537, medyan puan 112, Cronbach's alpha katsayısı 0.897'dur. Kardeş kıskançlığı alt boyut puanı 21 ile 105 arasında değişmekte olup, ortalaması 31.30±15.23, medyan puan 24, Cronbach's alpha katsayısı 0.969'dur.

Tablo 3. Yaş Gruplarına Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Yaş Grubu	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
18–20	55,29±13,93 (57)	34,66±11,33 (31)	21,22±7,95 (20)	111,17±21,52 (113)	31,46±14,82 (23)
21–25	55,38±14,59 (58)	35,27±12,17 (32)	21,74±8,85 (20)	112,39±21,86 (111)	31,21±15,50 (24)
25 ve üzeri	62,50±13,57 (68,5)	31,75±12,43 (28,5)	19,83±5,61 (18,5)	114,08±16,12 (116)	31,25±15,73 (22)
KW (χ^2)	3,288	1,544	0,126	0,189	0,109
p	0,193	0,462	0,939	0,910	0,947

*KW: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde; katılımcıların yaş değişkenine göre hem anne-baba tutumları (demokratik, koruyucu, otoriter ve toplam puan) hem de kardeş kıskançlığı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$). Bu bulgu, ilgili değişkenlerin yaş gruplarından bağımsız olarak benzer bir dağılım sergilediğini göstermektedir.

Tablo 4. Öğrenim Görülen Fakülteye Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Fakülte	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
Eğitim Fakültesi	52,88±14,98 (54)	34,88±12,65 (32)	21,29±7,71 (20,5)	109,04±24,62 (112)	31,25±14,84 (24)
Sağlık Bilimleri Fakültesi	56,97±14,93 (60)	33,50±11,21 (31)	20,68±8,18 (19)	111,16±20,44 (113)	32,78±15,71 (25)
Spor Bilimleri Fakültesi	50,50±10,99 (48)	35,30±15,63 (28)	24,10±9,67 (22)	109,90±23,31 (109)	27,50±6,62 (26)
Turizm Fakültesi	46,36±17,62 (45)	36,36±11,24 (35)	24,18±8,85 (22)	106,91±18,29 (111)	35,73±16,62 (27)
Diğer	56,29±13,46 (57)	35,82±11,93 (32)	21,77±8,72 (20)	113,88±21,48 (112)	30,25±15,26 (23)
KW (χ^2)	8,849	3,229	3,291	1,104	7,211
P	0,065	0,520	0,510	0,894	0,125

*KW: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 4'te sunulan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; katılımcıların öğrenim gördükleri fakülte değişkeni ile hem ABTÖ (alt boyutlar ve toplam puan) hem de KKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu bulgu, öğrencilerin akademik disiplinlerinin ebeveyn tutum algıları ve kardeş kıskançlığı düzeyleri üzerinde belirleyici bir rol oynamadığını göstermektedir.

Tablo 5. Sınıf Düzeyine Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Sınıf Düzeyi	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
1. Sınıf	55,58±13,57 (58)	35,22±11,87 (32)	21,82±8,53 (20)	112,62±23,52 (112)	29,73±13,84 (23)
2. Sınıf	54,95±15,72 (56)	34,94±11,89 (31,5)	21,67±7,90 (20)	111,57±23,73 (114)	33,77±18,08 (24)
3. Sınıf	56,00±14,55 (59)	35,80±12,35 (32)	22,25±9,46 (20)	114,04±19,59 (112)	31,53±15,01 (25)
4. Sınıf	55,79±13,72 (57)	33,60±11,37 (31)	20,02±7,55 (19)	109,42±18,64 (109)	30,31±13,59 (24)
KW (χ^2)	0,136	1,229	2,537	1,945	1,377
P	0,987	0,746	0,469	0,584	0,711

KW: Kruskal Wallis Test *$p<0.05$

Tablo 5'te sunulan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; katılımcıların sınıf düzeyi değişkeni ile hem ABTÖ (alt boyutlar ve toplam puan) hem de KKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu bulgu, öğrencilerin bulundukları sınıf seviyesinin, ebeveyn tutum algıları ve kardeş kıskançlığı düzeyleri üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını göstermektedir

Tablo 6. Cinsiyete Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Mann–Whitney U Testi)

Cinsiyet	**Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)**	**Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)**	**Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)**	**ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)**	**KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)**
Kadın	55,69±14,25 (58)	33,82±11,60 (31)	20,73±8,03 (19)	110,24±20,08 (110)	31,23±14,68 (24)
Erkek	55,14±14,85 (56)	39,59±11,94 (37)	24,67±9,36 (22)	119,41±25,64 (117)	31,62±17,42 (23)
Z	-0,213	-4,070	-3,354	-2,895	-0,698
p	0,831	0,001*	0,001*	0,004*	0,485

*$p<0.05$

Tablo 6'de görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyet dağılımına göre ABTÖ ve KKÖ toplam puanları Mann Whitney U testi ile değerlendirilmiştir. Erkek katılımcıların ABTÖ alt boyutlarından otoriter tutum puanları, koruyucu tutum puanları ve toplam puanları, kadın katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p:0.001; p<0.05). Katılımcıları cinsiyetler arasında kardeş kıskançlığı puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 7. Kardeş Sayısına Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Kardeş Sayısı	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
2	59,15±13,35 (63)	33,19±11,01 (30)	19,52±8,42 (17)	111,85±18,59 (110)	27,15±11,15 (22)
3	55,41±14,28 (58)	36,35±12,37 (33)	22,27±8,59 (20)	114,02±22,02 (115)	32,82±15,06 (25)
4	56,49±13,81 (59)	33,89±11,10 (31)	21,79±7,61 (20)	112,17±19,06 (115)	31,05±15,17 (24)
5 ve üzeri	49,78±14,88 (49)	35,58±12,56 (32)	22,48±8,61 (21)	107,84±26,25 (108)	34,52±19,35 (26)
KW (χ^2)	16,325	4,912	12,294	5,555	9,582
P	0,001*	0,178	0,005*	0,135	0,022*

*KW: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 7'da görüldüğü üzere katılımcıların kardeş sayısına göre ABTÖ ve KKÖ toplam puanları Kruskal Wallis testi ile değerlendirilmiştir. Katılımcıların kardeş sayıları arasında demokratik tutum puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p:0.001; p<0.05). Buna göre 5 ve üzeri sayıda kardeş olanların demokratik tutum puanları, 2 kardeş (p:0.001), 3 kardeş (p:0.012) ve 4 kardeş (p:0.013) olanlardan anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0.05). 2, 3 ve 4 kardeş olanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0.05). Katılımcıların kardeş sayıları arasında otoriter tutum puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. (p:0.001; p<0.05). 2 kardeş olanların otoriter tutum puanları, 3 kardeş (p:0.002), 4 kardeş (p:0.011), 5 ve üzeri sayıda kardeş (p:0.004) olanlardan anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0.05). 3, 4 ve 5 ve üzeri sayıda kardeş olanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların kardeş sayıları arasında koruyucu tutum ve toplam ölçek puan açısından

istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların kardeş sayıları arasında kardeş kıskançlığı puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p:0.022; p<0.05). 5 ve üzeri sayıda kardeş olanların kardeş kıskançlığı puanları, 2 kardeş (p:0.034) olanlardan anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur (p<0.05). Diğer kardeş sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05).

Tablo 8. Doğum Sırasına Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Doğum Sırası	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
1	58,99±13,33 (62)	33,47±10,90 (30)	19,44±7,34 (18)	111,90±16,79 (113)	27,76±11,77 (22)
2	55,75±14,57 (59)	35,74±12,47 (32)	22,12±9,41 (20)	113,60±23,28 (111)	31,39±13,95 (24)
3	53,92±13,88 (55)	35,48±12,63 (32)	22,96±8,66 (21)	112,36±24,91 (112)	35,89±19,37 (26)
4	52,08±14,55 (52)	39,23±11,49 (40)	24,69±7,23 (24,5)	116,00±20,78 (114)	33,31±18,49 (25)
Diğer	46,78±15,42 (48)	32,30±10,76 (31)	20,61±7,77 (20)	99,70±21,13 (100)	30,87±12,12 (27)
KW (χ^2)	17,729	7,141	18,081	8,674	13,002
P	0,001*	0,129	0,001*	0,070	0,011*

*KW: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 8'da görüldüğü üzere katılımcıların doğum sırasına göre ABTÖ ve KKÖ toplam puanları Kruskal Wallis testi ile değerlendirilmiştir. Katılımcıların doğum sırasına göre ABTÖ alt boyutlarından demokratik tutum puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p:0.001; p<0.05). Doğumda 1. sırada olanların demokratik tutum puanları, diğer sıralarda olanlardan (p:0.004) anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur (p<0.05). Diğer doğum sıraları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların doğum sırasına göre ABTÖ alt boyutlarından otoriter tutum puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p:0.001; p<0.05). Doğumda 1. sırada olanların otoriter tutum puanları, 2.sırada (p:0.044), 3.sırada (p:0.001) ve 4.sırada olanlardan (p:0.001) anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0.05). Diğer doğum sıraları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0.05). Katılımcıların doğum

sıraları arasında ABTÖ alt boyutlarından koruyucu tutum ve toplam puan açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların doğum sırasına göre kardeş kıskançlığı puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p:0.011; p<0.05). Doğumda 3.sırada olanların kardeş kıskançlığı puanları, birinci sırada olanlardan (p:0.013) olanlardan anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur (p<0.05). Diğer doğum sıraları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05).

Tablo 9. Annenin Hayatta Olma Durumuna Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Mann–Whitney U Testi)

Annenin Hayatta Olma Durumu	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
Evet	55,79±14,07 (58)	35,07±11,82 (32)	21,58±8,41 (20)	112,44±20,92 (112)	31,16±14,83 (24)
Hayır	31,00±27,71 (15)	19,33±7,51 (15)	10,67±1,15 (10)	61,00±36,37 (40)	47,67±45,32 (22)
Z	-1,717	-2,313	-2,761	-2,433	-0,098
P	0,086	0,021*	0,006*	0,015*	0,922

*Z: Mann Whitney U Test, *p<0.05*

Tablo 9'da sunulan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; annesi hayatta olan katılımcıların ABTÖ kapsamındaki koruyucu tutum, otoriter tutum ve toplam ölçek puanları, annesi hayatta olmayan öğrencilere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p=0.021; p <0.05). Öte yandan, demokratik tutum puanları ile kardeş kıskançlığı (KKÖ) toplam puanları açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p> 0.05).

Tablo 10. Babanın Hayatta Olma Durumuna Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Mann–Whitney U Testi)

Babanın Hayatta Olma Durumu	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
Evet	55,71±14,26 (58)	34,94±11,88 (32)	21,52±8,48 (20)	112,16±21,42 (112)	31,05±15,14 (24)
Hayır	52,50±16,67 (50)	34,93±11,97 (34)	20,86±7,47 (23)	108,29±24,68 (114)	37,50±16,50 (34)
Z	-0,723	-0,104	-0,003	-0,288	-1,735
p	0,470	0,917	0,998	0,773	0,083

*Z: Mann Whitney U Test, *p<0.05*

Tablo 10'da sunulan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; katılımcıların babasının hayatta olma durumuna göre hem ABTÖ (alt boyutlar ve toplam puan) hem de KKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p> 0.05). Bu bulgu, babanın hayatta olma durumunun, öğrencilerin ebeveyn tutum algıları ve kardeş kıskançlığı düzeyleri üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını göstermektedir

Tablo 11. Anne Babaların Birliktelik Durumuna Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Mann–Whitney U Testi)

Anne Babanın Birliktelik Durumu	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
Evet	55,81±14,22 (59)	35,34±11,99 (32)	21,70±8,57 (20)	112,85±21,57 (113)	31,49±15,48 (24)
Hayır	52,56±15,87 (55)	29,60±8,63 (28)	18,76±5,93 (18)	100,92±17,99 (105)	28,84±11,21 (22)
Z	-0,985	-2,217	-1,430	-2,943	-0,636
p	0,325	0,027*	0,153	0,003*	0,525

*Z: Mann Whitney U Test, *p<0.05*

Tablo 11'te görüldüğü üzere katılımcıların anne babalarının birliktelik durumuna göre ABTÖ ve KKÖ toplam ölçek puanlarının değerlendirilmesi Mann Whitney U testi ile yapılmıştır. Katılımcıların anne-babası birlikte olan öğrencilerin ABTÖ alt boyutlarından koruyucu tutum puanları, birlikte olmayan öğrencilerden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p:0.027; p<0.05). Katılımcıların anne-babası birlikte olan öğrencilerin toplam puanları, birlikte olmayan öğrencilerden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p:0.003; p<0.05). Katılımcıların anne-babası birlikte olan ve olmayanlar arasında ABTÖ alt boyutlarından demokratik tutum ve otoriter tutum puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların anne-babası birlikte olan ve olmayanlar arasında kardeş kıskançlığı puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05).

Tablo 12. Annenin Eğitim Düzeyine Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Annenin Eğitim Düzeyi	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
İlkokul ve altı	53,86±14,27 (55)	34,47±11,95 (31)	21,78±8,34 (20)	110,11±22,01 (109)	31,98±16,07 (24)
Ortaokul	57,93±13,69 (60)	36,42±12,50 (33)	22,57±8,81 (20,5)	116,92±21,85 (116)	31,35±14,81 (24)
Lise	57,21±14,69 (60)	34,57±11,30 (34)	19,99±8,31 (18)	111,77±20,04 (113)	29,55±14,33 (23)
Üniversite	53,39±15,26 (54)	33,94±10,80 (32)	20,39±7,62 (18)	107,72±19,65 (111)	32,61±13,21 (28)
KW (χ^2)	6,899	1,704	5,420	5,391	3,893
p	0,075	0,636	0,143	0,145	0,273

*W: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 12'de sunulan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; katılımcıların anne eğitim durumu değişkeni ile hem ABTÖ (alt boyutlar ve toplam puan) hem de KKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p> 0.05). Bu sonuç, annenin eğitim düzeyinin, öğrencilerin ebeveyn tutum algıları ve kardeş kıskançlığı seviyeleri üzerinde istatistiksel olarak belirleyici bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Tablo 13. Babanın Eğitim Düzeyine Göre ABTÖ Alt Boyutları ve KKÖ Toplam Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis H Testi)

Babanın Eğitim Düzeyi	Demokratik Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Koruyucu Tutum (Ort±SS) (Medyan)	Otoriter Tutum (Ort±SS) (Medyan)	ABTÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)	KKÖ Toplam (Ort±SS) (Medyan)
İlkokul ve altı	53,26±14,76 (54)	34,82±12,45 (31)	22,04±8,66 (19)	110,12±23,51 (111)	32,10±16,10 (25)
Ortaokul	54,70±13,87 (57)	36,70±12,76 (34)	22,16±8,90 (21)	113,55±21,51 (112)	32,39±16,42 (24)
Lise	57,95±14,22 (62)	33,83±11,09 (31)	20,69±8,10 (19)	112,46±21,67 (112)	29,88±13,65 (23)
Üniversite	56,72±14,12 (60)	34,42±10,49 (31)	20,92±7,90 (20)	112,06±16,79 (113)	30,86±14,61 (23)
KW (χ^2)	7,134	2,540	2,241	2,008	2,076
P	0,068	0,468	0,524	0,571	0,557

*W: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 13'te sunulan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre; katılımcıların baba eğitim durumu değişkeni ile hem ABTÖ (alt boyutlar ve toplam puan) hem de KKÖ toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p> 0.05). Bu sonuç, babanın eğitim düzeyinin, öğrencilerin ebeveyn tutum algıları ve kardeş kıskançlığı seviyeleri üzerinde istatistiksel açıdan belirleyici bir rol oynamadığını göstermektedir

Tablo 14. Katılımcıların Aile Gelir Düzeyine Göre Anne Baba Tutumları ve Kardeş Kıskançlığı Puanlarının Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis H Testi)

Aile Gelir Düzeyi	Demokratik Tutum Ort±SS (Medyan)	Koruyucu Tutum Ort±SS (Medyan)	Otoriter Tutum Ort±SS (Medyan)	ABTÖ Toplam Ort±SS (Medyan)	Kardeş Kıskançlığı Toplam Ort±SS (Medyan)
Alt	44,68±15,80 (41)	38,46±14,44 (37)	24,36±10,09 (23)	107,50±27,45 (108)	31,89±15,84 (25)
Orta	56,32±13,51 (59)	34,56±11,41 (31)	21,20±8,13 (20)	112,08±20,16 (112)	30,90±14,54 (23)
Yüksek	60,12±19,17 (71)	36,00±14,95 (30)	22,12±10,51 (20)	118,24±32,72 (120)	37,71±24,05 (27)
KW	17,311	1,767	2,239	3,113	2,595
P	0,001*	0,413	0,326	0,211	0,273

*W: Kruskal Wallis Test, *p<0.05*

Tablo 14'te görüldüğü üzere katılımcıları ailelerinin gelir düzeylerine göre ABTÖ ve KKÖ toplam puanlarının değerlendirilmesinde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Katılımcıların gelir düzeyine göre demokratik tutum puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p:0.001; p<0.05). Gelir düzeyi alt düzey olanların demokratik tutum puanları, orta (p:0.001) ve yüksek (p:0.001) gelir düzeyinde olanlardan anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0.05). Orta ve yüksek gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların gelir düzeyleri arasında koruyucu tutum, otoriter tutum ve toplam puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05). Katılımcıların gelir düzeyleri arasında kardeş kıskançlığı puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0.05).

Tablo 17. Anne Baba Tutumları ile Kardeş Kıskançlığı Puanları Arasındaki İlişki (Spearman Korelasyon Analizi)

Değişkenler	**r**	**P**
Demokratik Tutum	-0,354	0,001*
Koruyucu Tutum	0,350	0,001*
Otoriter Tutum	0,457	0,001*
ABTÖ Toplam Puan	0,243	0,001*

*Spearman's rho korelasyon testi, *p<0.05*

Tablo 17 incelendiğinde, Anne–Baba Tutumları ile Kardeş Kıskançlığı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir (p <.05). Demokratik Tutum ile Kardeş Kıskançlığı arasında orta düzeyde ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur (r = –.354), bu durum demokratik ebeveynlik arttıkça kardeş kıskançlığının azaldığını göstermektedir. Buna karşılık Koruyucu Tutum (r = .350) ve Otoriter Tutum (r = .457) ile Kardeş Kıskançlığı arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Özellikle Otoriter Tutum ile kıskançlık arasındaki ilişkinin orta düzeye yakın bir güçte olduğu dikkat çekmektedir. ABTÖ toplam puanı ile kardeş kıskançlığı arasında ise düşük düzeyde ancak anlamlı bir pozitif ilişki bulunmuştur (r = .243). Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, kontrolcü ve müdahaleci ebeveynlik yaklaşımlarının kardeş kıskançlığını artırabildiği; demokratik ebeveynlik tutumunun ise koruyucu bir işlev görebildiği söylenebilir.

5. TARTIŞMA

Bu araştırmada anne baba tutumları ile kardeş kıskançlığı arasındaki ilişkiler, incelenmiştir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, ebeveynlik tutumlarının kardeş kıskançlığı üzerinde anlamlı ve yönlü bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle ebeveyn tutumlarının niteliğinin, sosyodemografik değişkenlerden daha belirleyici olması çalışmanın en sonucudur.

Araştırma katılımcılarının Anne–Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) puanları incelendiğinde, Demokratik Tutum alt boyutunda yüksek ortalama puanlar elde edilmiş; buna karşılık Koruyucu Tutum ve Otoriter Tutum alt boyutlarında görece daha düşük ortalamalar görülmüştür. Bu bulgu, ebeveynlerin çocuklarına karşı daha çok açıklayıcı, destekleyici, iletişime açık ve özerkliği teşvik eden bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Literatürde otoriter ebeveynlik tarzının çocuklar arası ilişkiler üzerinde koruyucu bir etkiye sahip olduğu bildirilmektedir. Örneğin Liu ve Rahman'ın (2022) meta-analizinde, otoriter ebeveynlik ile kardeş çatışmaları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki saptanmış buna karşılık aşırı kontrolcü ve tutarsız ebeveynlik stillerinin kardeş çatışmalarını artırdığı rapor edilmiştir. Bu bağlamda mevcut bulgu, örneklemde demokratik ebeveynlik eğiliminin baskın olması nedeniyle kardeş ilişkilerinin daha dengeli bir yapı sergileyebileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, çalışma verilerinde çocukların yüksek ilgi ve özerklik algılaması, kardeş ilişkilerinde daha olumlu bir atmosfer oluştuğunun göstergesidir. Ayrıca Ryan ve Deci'nin öz-belirleme kuramı da ebeveynlerin özerklik destekleyici tutumlarının çocukların iyi oluşunu artırdığını vurgular (Van der Kaap-Deeder ve ark., 2021). Van der Kaap-Deeder ve çalışma arkadaşları (2021), ebeveyn özerklik desteğinin çocukların temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılayarak kardeş ilişkilerinde tatmini yükselttiğini; aksine ebeveynin psikolojik kontrolünün kardeşler arasındaki memnuniyeti azalttığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, mevcut sonuçlarla örtüşmektedir.

Erkek katılımcıların Anne–Baba Tutum Ölçeği'nin Otoriter Tutum ve Koruyucu Tutum alt boyutları ile toplam puanlarının kadın katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunması, ebeveyn kontrolünün cinsiyete göre farklılaşabildiğini düşündürmektedir. Toplumsal cinsiyet temelli ebeveynlik uygulamalarına ilişkin kuramsal çerçeve, ebeveynlerin erkek çocuklara yönelik daha fazla davranışsal denetim ve disiplin uygulayabildiğini ortaya koymaktadır (Baumrind, 1991). Ayrıca meta-analitik bulgular, ebeveynlerin erkek çocuklara kızlara kıyasla daha yüksek düzeyde kontrol ve sınırlama uygulama eğiliminde olduğunu göstermektedir (Endendijk ve ark., 2016). Bu bağlamda mevcut bulgu, erkek çocukların ebeveyn tutumlarını daha otoriter ve koruyucu biçimde algılayabilmelerinin kültürel ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili

olabileceğini düşündürmektedir. Katılımcıların kardeş kıskançlığı puanları analiz edildiğinde, cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu sonuç, önceki çalışmalarla uyumludur; Qian ve ark. (2021) okul öncesi dönemdeki ilk çocuklarda kız veya erkek olmasına bağlı olarak kardeş kıskançlığında fark gözlemlenmediğini bildirmiştir. Benzer şekilde, çalışmamızda kız ve erkek çocukların kıskançlık düzeyi açısından benzer olduğu görülmüştür. Öte yandan, yaş ve doğum sırası etkisi bakımından literatürdeki bulgulara paralel veriler elde edilmiştir. Qian ve ark. (2021) belirttiği üzere, ilk çocuklar yaşlandıkça ve kardeşleri ile yaş farkı arttıkça kıskançlık düzeyi azalma eğilimindedir bu durum, daha büyük yaşta bir çocukta yeni kardeşe uyum sağlamanın kolaylaşması ve tehdit algısının azalmasıyla açıklanabilir. Çalışmada da benzer şekilde, yaşça büyük ilk çocukların küçük kardeşlerine karşı daha az kıskançlık yaşadığı gözlenmiştir. Araştırmada saptanan kardeş kıskançlığı düzeyleri, ebeveynlerin çocukların olumsuz duygularına yönelik tutumlarıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim pandemi sürecini inceleyen çalışmalarda, ebeveynlerin çocukların olumsuz duygularına dair negatif inançlar taşıdığı ve bu duygulardan kaçınmaya çalıştığı saptanmıştır (Arzuoğlu ve ark., 2022)

Anne ve baba eğitim düzeyine göre anne baba tutumları ve kardeş kıskançlığı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu durum, ebeveyn eğitim düzeyinin doğrudan kıskançlık üzerinde belirleyici olmadığını; daha çok ebeveynin çocukla kurduğu ilişkinin niteliğinin önemli olduğunu düşündürmektedir. Literatürde de ebeveyn eğitiminin tek başına çocuklar arası rekabeti açıklamakta yetersiz kaldığı, aile içi etkileşim örüntülerinin daha belirleyici olduğu belirtilmektedir (McHale ve ark. 2012).

Aile gelir düzeyine ilişkin bulgular incelendiğinde yalnızca demokratik tutum boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. Gelir düzeyi arttıkça demokratik tutum puanlarının yükselmesi, sosyoekonomik kaynakların ebeveynin daha esnek, destekleyici ve özerklik tanıyan bir yaklaşım geliştirmesini kolaylaştırabileceğini düşündürmektedir. Ancak dikkat çekici biçimde, gelir düzeyi kardeş kıskançlığı ile doğrudan ilişkili değildir. Bu sonuç, kıskançlığın maddi kaynaklardan ziyade algılanan ebeveyn ilgisi ve adalet duygusuyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın temel bulgusu, anne baba tutumları ile kardeş kıskançlığı arasındaki ilişkiye yöneliktir. Demokratik tutum ile kardeş kıskançlığı arasında negatif yönlü ve orta düzeye yakın bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgu, ebeveyn sıcaklığının, açık iletişimin ve adil yaklaşımın kardeş kıskançlığını azaltıcı bir rol oynadığını göstermektedir. Demokratik ebeveynlik, çocuğun hem kabul

edildiğini hem de değerli olduğunu hissetmesini sağlar. Bu güvenli bağlanma zemini, kardeşin varlığını tehdit olarak algılama olasılığını azaltır. Öz-belirleme kuramına göre bireyin özerklik ve ait olma ihtiyaçlarının karşılanması psikolojik uyumu güçlendirmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Demokratik ebeveynlik bu ihtiyaçları desteklediğinden, kıskançlık gibi tehdit temelli duyguların azalması beklenen bir sonuçtur. Örneğin Rauer ve Volling'in (2007) çalışmasında, anne-babanın çocuklarına eşit düzeyde yüksek ilgi göstermesi durumunda çocukların kardeşlerine karşı hissettikleri kıskançlığın da dengede olduğu; anne-baba ilgisindeki azlık veya ayrımcılığın ise kıskançlığı artırdığı bildirilmiştir.

Koruyucu tutum ile kardeş kıskançlığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Aşırı koruyucu ebeveynlik, çocuğun ebeveyne bağımlılığını artırabilir ve ebeveyn ilgisinin paylaşılmasını tehdit olarak algılamasına neden olabilir. Bu durum özellikle kardeşin doğumuyla birlikte ebeveyn dikkatinin bölünmesini daha yoğun bir kayıp deneyimine dönüştürebilir. Aile sistemleri yaklaşımı çerçevesinde bakıldığında, sistemdeki rollerin yeniden dağılımı bazı çocuklarda güvensizlik ve rekabet duygularını tetikleyebilmektedir. Rauer ve Volling (2007) gibi çalışmalar, anne-babanın kontrol eğilimleri ile kardeş kıskançlığı arasında doğrudan bir ilişki bulamamıştır. Çalışmanın da bu noktada benzer görünmektedir. Aşırı denetleyici ebeveyn tutumları yerine, makul sınırlar koyan davranışsal kontrolün çocuk gelişimine katkı verdiği bilinmektedir (Ryan ve Deci, 2000). Bu bağlamda, koruyucu tutum alt boyutunda nispeten düşük puanlar, ebeveynlerin çocuklarına fazla müdahaleci davranmadığını ve onların özerkliğini destekleyebildiğini göstermektedir. Van der Kaap-Deeder ve ark. (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, ebeveynlerin özerklik desteği kardeş memnuniyetini artırırken; özellikle babaların psikolojik kontrolü kardeşler arası memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Çalışma da benzer bir örüntüye işaret etmekte; yani sınırlı denetim ve yüksek özerklik desteği, kardeş kıskançlığını azaltan bir rol oynamaktadır.

Otoriter tutum ile kardeş kıskançlığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulgusu, araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Literatürde, otoriter ebeveynlik stilinin çocuklar arası çatışma ve rekabet davranışlarıyla ilişkili olduğu bildirilmektedir; örneğin, Liu ve Rahman'ın (2022) kapsamlı meta-analizinde otoriter ebeveynlik ile kardeş çatışması ve benzeri etkileşim problemleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Çalışmada, otoriter tutumun kontrol, katılık yapısı nedeniyle, çocukların aile içinde rekabet ve duygusal gerilim yaşama olasılığını artırabileceğini göstermektedir. Ayrıca otoriter ebeveynliğin, çocukların sosyal ilişki ve duygusal regülasyon becerilerini olumsuz etkilediğine dair kanıtlar da vardır; bu tutumun çocukların akran

ilişkilerinde ve kardeşlerle olan etkileşimlerinde daha fazla zorluk yaşadığına işaret etmiştir (Li ve ark., 2024). Bu bağlamda çalışma, diğer araştırmalarla uyumlu olarak otoriter ebeveynlik tarzının kardeş kıskançlığı ve çatışmasını artırıcı bir risk faktörü olabileceğini desteklemektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma bulguları literatürdeki benzer sonuçlarla yüksek oranda uyum göstermektedir. Ebeveynlik tutumlarıyla ilgili olarak, otoriteci (destekleyici-sıcak) bir yaklaşımın kardeş çatışması ve kıskançlığını azalttığına dair kanıtlar mevcuttur. Diğer yandan anne-baba ilgisinde ayrımcılık veya aşırı beklenti, kardeş rekabetini tetikleyebilmektedir. Örneğin, Qian ve arkadaşları (2023) anne-babanın ilk çocuğa yönelik yüksek başarı beklentisinin, bu çocukta artan derecede kardeş kıskançlığı ile ilişkili olduğunu saptamıştır. Çalışmanın sonuçları, anne-babanın çocuklarına gösterdiği sevgi ve güvenin kardeşler arası ilişkide belirleyici olduğunu vurgulayan bu bulguları destekler niteliktedir. Elde edilen sonuçlar, çocuk gelişimi ve aile dinamikleri literatüründeki güncel çalışmalarla (Liu ve Rahman, 2022; van der Kaap-Deeder ve ark., 2021; Qian ve ark., 2021, 2023) genel olarak tutarlı olup, aile içi paylaşımın dengeli ve destekleyici olmasının kardeşler arası sağlıklı ilişkiler için önemini ortaya koymaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları, anne baba tutumlarının kardeş kıskançlığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle otoriter ve koruyucu ebeveyn tutumlarının kardeş kıskançlığını artırabileceği; demokratik ebeveyn tutumunun ise daha sağlıklı kardeş ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayabileceği söylenebilir. Bu sonuçlar, kardeş kıskançlığının bireysel bir özellikten çok aile içi etkileşim örüntüleri ile şekillenen ilişkisel bir olgu olduğunu desteklemektedir.

Sosyal hizmet uygulamaları açısından, ailelere yönelik psiko-eğitim programlarında demokratik ebeveynlik becerilerinin desteklenmesi, ebeveyn-çocuk iletişiminin güçlendirilmesi ve kardeşler arasında adil ilgi dağılımının sağlanmasına yönelik müdahalelerin geliştirilmesi önerilmektedir. Gelecek araştırmalarda ise boylamsal tasarımların kullanılması, farklı kültürel grupların karşılaştırılması ve ebeveyn tutumlarının çocukların psikososyal gelişimi üzerindeki uzun dönem etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Aktaş Mavili, A. (2014). *Ben ve ailem* (1. baskı). Atlas Akademi Yayınları.

Arslan, F. (2022). *Ortaokul öğrencilerinde kardeş kıskançlığının akran zorbalığı eğilimlerini yordama gücü* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.

Arzuoğlu, S., Çepni, M. F., Soylu, E., & Kara, Y. (2022). Parents' experiences and emotion regulation during the pandemic process: The case of Bakırköy district. *International Social Sciences Studies Journal, 8*(104), 3591–3599.

Balaban Öztürk, G. İ. (2023). *Ergenlik döneminde psikolojik sağlamlık ve algılanan anne baba tutumları arasındaki ilişkinin ekolojik sistem kuramı çerçevesinde incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, *37*(4), 887–907. https://doi.org/10.2307/1126611

Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, *11*(1), 56–95. https://doi.org/10.1177/0272431691111004

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, *55*(1), 83–96. https://doi.org/10.2307/1129836

Berk, L. E. (2000). *Child development*. Allyn and Bacon.

Bornstein, M. H. (Ed.). (2002). *Handbook of parenting: Vol. 2: Biology and ecology of parenting* (2. baskı). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books.

Buss, D. M. (2000). *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. Free Press.

Bülbül, A. (2014). *Ergenlerin algılanan anne baba tutumları ile yakın ilişkilerindeki psikolojik eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi.

Çınarbaş, D. C., & Nilüfer, G. (2019). Adler ve Sulloway'ın doğum sırası kuramları ve görgül bulgular ile ilgili bir derleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *59*(1), 125–151.

Çöllü, E. F., & Öztürk, Y. E. (2006). Örgütler inançlar-tutumlar tutumların ölçüm yöntemleri ve uygulama örnekleri bu yöntemlerin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *9*(1-2), 373–404.

Dillon, L. (2013). Functional aspects of jealousy across the lifespan. *Human Ethology Bulletin*, *28*(2), 13–26.

Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet: Temelleri, yaklaşımları, müdahale yöntemleri* (Yayın No: 20). Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.

Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Mesman, J. (2016). Gender-differentiated parenting revisited: Meta-analysis reveals very few differences in parental control of boys and girls. *PLoS ONE*, *11*(7), e0159193. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159193
Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Mesman, J. (2016). Gender-differentiated parenting revisited: Meta-analysis reveals very few differences in parental control of boys and girls. *PLoS ONE*, *11*(7), e0159193. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159193
İşiten, N. (2023). *Kıskançlık ve yetişkinlerde bağlanma*. Tanı Terapi Enstitüsü.

Kohn, M. L. (1977). *Class and conformity: A study in values* (2. baskı). University of Chicago Press.

Korap, N. (2013). *Algılanan anne baba tutumlarının ergenlerin iletişim becerilerine etkisi* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi).

Kulaksızoğlu, A. (2022). *Ergenlik psikolojisi*. Remzi Kitabevi.

Li, D., Li, W., & Zhu, X. (2024). The association between authoritarian parenting style and peer interactions among Chinese children aged 3–6: An analysis of heterogeneity effects. *Frontiers in Psychology*, *14*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1290911

Liu, C., & Rahman, M. N. A. (2022). Relationships between parenting style and sibling conflicts: A meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, *13*, 936253. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.936253

McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of Marriage and Family*, *74*(5), 913–930. https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.01011.x

Otrar, M., & Kurt Kaya, B. (2021). Marmara Kardeş Kıskançlığı Ölçeği Kısa Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *53*(53), 157-181. https://doi.org/10.15285/maruaebd.653473

Özcan, B. S. (2023). *Algılanan anne baba tutumlarının ergenlerin öz-şefkat düzeyleri ve iletişim becerileri üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Okan Üniversitesi).

Qian, G., Li, R., Yang, W., Li, R., Tian, L., & Dou, G. (2021). Sibling jealousy and temperament: The mediating effect of emotion regulation in China during COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, *12*, 729883. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.729883

Rauer, A. J., & Volling, B. L. (2007). Differential parenting and sibling jealousy: Developmental correlates of young adults' romantic relationships. *Personal Relationships*, *14*(4), 495–511.

https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2007.00168.x

Sezer, A., Kolaç, N., & Erol, S. (2013). Bir ilköğretim okulu 4, 5, ve 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin anne baba tutumları ve bazı değişkenler ile ilişkisi. *Müsbed Dergisi*, *3*(4), 184-190.

Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent–adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, *11*(1), 1–19. https://doi.org/10.1111/1532-7795.00001

Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. Pantheon Books.

Şipal, R., Yeğengil, C., & Toka, N. (2012). Okul öncesi dönemde aralarında yaş farkı olan ve ikiz kardeşler arasındaki kıskançlığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, *3*(5), 55-68.

Tortamış Özkaya, B. (2020). Zorlayıcı yaşam olayları karşısında çocukları desteklemek. İçinde *Çocuk ruh sağlığı* (ss. 287-288).

van der Kaap-Deeder, J. (2021). The role of parents' autonomy support and psychological control in sibling relationship functioning through children's need-based experiences. *The British Journal of Developmental Psychology*, *39*(4), 653–668. https://doi.org/10.1111/bjdp.12392

Volling, B. L., Kennedy, D. E., & Gonzalez, R. (2017). Are some children more at risk than others? Sibling jealousy and infant temperament. *Journal of Family Psychology*, *31*(5), 517–526. https://doi.org/10.1037/fam0000282

White, G. L. (1981). A model of romantic jealousy. *Motivation and Emotion*, *5*(4), 295–310. https://doi.org/10.1007/BF00993876

Yavuzer, H. (2003). *Çocuğu tanımak ve anlamak*. Remzi Kitabevi.

6. Bölüm

Kadın Cinayetlerinin Gazete Haberlerinde Temsili: 25 Kasım 2024 Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi

Vesile ÇOLAK[1], Şahinde YAVUZ[2]

GİRİŞ

Dijitalleşen ve hızlanan haber dolaşımı içinde medya, yalnızca olayları aktaran bir kanal değil; toplumsal gerçekliği seçen, adlandıran ve çerçeveleyen güçlü bir söylem alanıdır. Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri söz konusu olduğunda bu söylemsel güç daha da belirgin hale gelir. Çünkü kullanılan başlık, tercih edilen fiiller, failin nasıl görünür kılındığı ya da mağdurun hangi toplumsal roller üzerinden tanımlandığı, okurun şiddeti nasıl anlamlandıracağını doğrudan etkiler.

Kadına yönelik şiddet bireysel bir öfke patlaması ya da yalnızca aile içi bir sorun olarak değerlendirilemez; tersine, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle, ataerkil normlarla ve koruma mekanizmalarının işleyişiyle bağlantılı yapısal bir sorundur. Buna rağmen haber metinlerinde şiddetin sık sık magazinleştirildiği, kriminal ayrıntılarla dramatikleştirildiği ya da mağdurun davranışları üzerinden dolaylı biçimde gerekçelendirildiği görülmektedir. Bu nedenle medya metinlerinin eleştirel biçimde okunması, yalnızca dil çözümlemesi yapmak anlamına gelmez; aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin nasıl yeniden üretildiğini açığa çıkarmak anlamına gelir.

Bu çalışma, 25 Kasım 2024 tarihinde yayımlanan gazete haberleri üzerinden, kadın cinayetlerinin söylemsel kuruluşunu incelemektedir. Çalışmanın katkısı, farklı yayın çizgilerine sahip gazeteleri aynı günün haberleri üzerinden karşılaştırması ve Van Dijk'ın makro yapı, mikro yapı, bilişsel yapı ve toplumsal bağlam kavramlarını birlikte kullanarak daha bütünlüklü bir çözümleme önermesidir.

[1] Trabzon Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, vesile_colak25@trabzon.edu.tr
ORCID 0009-0006-7765-336X
[2] Prof. Dr. Trabzon Üniversitesi İletişim Fakültesi sahinde.yavuz@gmail.com&sahindeyavuz@trabzon.edu.tr
ORCID 0000-0002-8592-3327

Toplumsal Cinsiyet Nedir?

Toplumsal cinsiyet, en temel anlamıyla, kadınlık ve erkeklik başta olmak üzere cinsiyete ilişkin kimliklerin, rollerin, beklentilerin ve davranış kalıplarının toplum tarafından nasıl kurulduğunu açıklayan bir kavramdır. Bu kavram, biyolojik farklılıklara işaret eden "cinsiyet" ile toplumsal olarak üretilen anlam ve rolleri ifade eden "toplumsal cinsiyet" arasında bir ayrım yapmayı mümkün kılar. Ann Oakley'nin (2015) klasikleşmiş çalışması, bu ayrımı sistematik biçimde ortaya koyarak kadınlık ve erkekliğe atfedilen birçok özelliğin doğadan değil, toplumsal öğrenme süreçlerinden kaynaklandığını göstermiştir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, yalnızca kadınlar ve erkekler arasındaki farkları betimleyen nötr bir kategori değildir; aynı zamanda bu farkların nasıl anlamlandırıldığını ve nasıl hiyerarşik hale getirildiğini de açığa çıkarır. Scott (2013), toplumsal cinsiyeti yalnızca kadın tarihi ya da kimlik tartışmaları için değil, toplumsal ilişkilerin ve özellikle iktidar ilişkilerinin çözümlenmesi için "yararlı bir tarihsel analiz kategorisi" olarak tanımlar. Scott'ın yaklaşımında toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkeklik arasındaki farkların basit bir sınıflandırması değil, bu farklar üzerinden kurulan iktidar düzeneklerinin de temel bir unsurudur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti anlamak, yalnızca bireysel kimlikleri değil, aileden eğitime, çalışma hayatından siyasete kadar uzanan geniş bir toplumsal örgütlenme alanını anlamak anlamına gelir.

Bu nedenle toplumsal cinsiyet, bireyin kişisel tercihlerine indirgenebilecek dar bir mesele olarak görülemez. R. W. Connell'in (1998) gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyet, toplumdaki ilişkiler ağının içine yerleşmiş bir güç düzenidir; ekonomik eşitsizliklerden kamusal görünürlüğe, emek dağılımından cinselliğin denetlenmesine kadar birçok alan bu düzen tarafından biçimlendirilir. Connell, toplumsal cinsiyet ilişkilerini sosyal ve siyasal teorinin merkezine yerleştirerek kadınlık ve erkekliğin yalnızca kültürel imgeler değil, aynı zamanda kurumsal ve siyasal yapılanmalarla iç içe geçmiş ilişkisel biçimler olduğunu vurgular. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyeti yalnızca "kadın sorunu" olarak değil, toplumun genel örgütlenişini belirleyen yapısal bir mesele olarak düşünmeyi gerektirir.

Bugün toplumsal cinsiyet kavramı, yalnızca kadın-erkek ayrımı etrafında değil; sınıf, etnisite, yaş, engellilik, cinsel yönelim ve toplumsal konum gibi başka eşitsizlik eksenleriyle birlikte ele alınmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün de vurguladığı gibi toplumsal cinsiyet, hiyerarşik sonuçlar üretir ve diğer sosyal ve ekonomik eşitsizliklerle kesişir. Bu yüzden toplumsal cinsiyet, yalnızca kültürel temsillerin değil, eğitim, sağlık, emek piyasası, hukuk ve siyaset gibi alanlardaki eşitsizliklerin analizinde de merkezi bir kavramdır. Kısacası toplumsal cinsiyet, bireylerin kim olduklarını değil yalnızca; toplumun onları nasıl konumlandırdığını, hangi imkanlara erişebildiklerini ve hangi sınırlar içinde

hareket etmek zorunda bırakıldıklarını anlamak için de kritik bir analitik araçtır (https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1).

Toplumsal cinsiyet, biyolojik farkların toplumsal anlamlara dönüştürülme sürecini açıklayan, fakat bununla sınırlı kalmayıp iktidar, norm, temsil ve eşitsizlik ilişkilerini de görünür kılan kurucu bir kavramdır ve toplumsal cinsiyet ile kadına yönelik şiddet arasında kadınların aleyhine önemli bir bağ vardır.

Türkiye Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Kadına Yönelik Şiddet

Toplumsal cinsiyet ile kadına yönelik şiddet arasındaki ilişki Türkiye bağlamında ele alındığında, şiddetin yalnızca bireysel sapma, öfke kontrolsüzlüğü ya da aile içi "uyumsuzluk" meselesi olmadığı daha açık biçimde görülmektedir. Türkiye'de kadınların toplumsal konumu; aile, emek piyasası, hukuk, siyaset ve gündelik yaşam içinde hâlâ güçlü biçimde işleyen ataerkil normlar tarafından şekillendirilmektedir. Bu noktada Kandiyoti'nin (1997) "ataerkil pazarlık" kavramı açıklayıcıdır; Kandiyoti, kadınların ataerkil yapılarda tamamen özgür özneler olarak değil, somut kısıtlar içinde strateji geliştiren aktörler olarak konumlandığını vurgular. Türkiye'de feminist hareketin özellikle 1980'lerden itibaren aile içi şiddeti kamusal ve siyasal bir mesele haline getirmesi de tesadüf değildir; Arat'ın (1998) da işaret ettiği gibi, Türkiye'de kadın hareketini bir araya getiren temel başlıklardan biri doğrudan doğruya ev içi şiddet olmuştur. Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat'ın (2009) Türkiye çapındaki araştırması da kadına yönelik şiddetin istisnai değil, yaygın ve yapısal bir sorun olduğunu göstermiştir.

Türkiye'de kadına yönelik şiddeti toplumsal cinsiyet bağlamına yerleştirmenin en sağlam yolu, kadınların gündelik hayatta maruz kaldığı yapısal eşitsizliklere bakmaktır. TÜİK'in 2025 "İstatistiklerle Kadın" yayınına göre kadınlar hane halkı ve aile bakımına günde ortalama 4 saat 35 dakika ayırırken erkekler yalnızca 53 dakika ayırmaktadır. Aynı yayında 2024 yılı için kadın istihdam oranı %32,5, erkek istihdam oranı ise %66,9 olarak verilmektedir; ayrıca kadınların işgücüne dahil olmama nedenleri içinde ev işleriyle meşguliyetin payı %35'tir. Hanesinde 3 yaşın altında çocuğu bulunan 25-49 yaş grubundaki kadınların istihdam oranının %26,9'da kalması da bakım emeği ile ekonomik bağımlılık arasındaki bağı görünür kılmaktadır. Bu veriler, Türkiye'de toplumsal cinsiyetin yalnızca kültürel bir kimlik meselesi olmadığını; kadınların zamanını, gelir erişimini, hareket alanını ve bağımsızlığını belirleyen maddi bir toplumsal düzen olduğunu göstermektedir. Şiddet tam da bu eşitsiz düzen içinde, erkek denetimini pekiştiren bir mekanizma olarak işlev görmektedir (https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/ist_kadin2025.pdf).

Bununla birlikte hukuki çerçevenin varlığı, sorunun çözülmüş olduğu anlamına gelmemektedir. Türkiye'de resmi veriler, kadına yönelik şiddetin hâlâ yaygın bir toplumsal gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. TÜİK'in 2024 verilerini kullanan resmi yayınında, 15-59 yaş grubundaki kadınların %37,5'inin yaşamlarının herhangi bir döneminde eşi ya da birlikte olduğu erkek tarafından fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kaldığı belirtilmektedir. Daha güncel olarak, Türkiye Kadına Yönelik Şiddet Araştırması, 2024 sonuçlarına göre son 12 ay içinde kadınların %11,6'sı psikolojik şiddete, %3,7'si dijital şiddete, %3,2'si ekonomik şiddete, %3,1'i ısrarlı takibe, %2,6'sı fiziksel şiddete ve %0,9'u cinsel şiddete maruz kalmıştır. Aynı resmi yayında, eşi veya birlikte olduğu kişinin en son şiddetini anlatmayan kadınların oranının %47,7 olduğu da görülmektedir. Bu veri çok önemli: mesele yalnızca şiddetin varlığı değil, şiddetin aynı zamanda suskunluk, korku, bağımlılık ve görünmezlik üretmesidir. Şiddetin toplumsal cinsiyetle ilişkisi tam burada netleşir; kadınlar yalnızca darp edilmez, aynı zamanda susturulur, izole edilir ve denetlenir Türkiye bağlamında kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet karakteri, kamusal alanda üretilen güvensizlik duygusunda da görülmektedir. TÜİK'in 2025 verisine göre kadınların %20,3'ü yaşadıkları çevrede gece yalnız yürürken kendilerini güvensiz veya çok güvensiz hissetmektedir. Bu veri, şiddetin yalnızca fiilen gerçekleşen saldırılardan ibaret olmadığını; kadınların gündelik hareketliliğini sınırlayan sürekli bir tehdit atmosferi ürettiğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, yalnızca beden üzerinde kurulan doğrudan tahakküm değil, kadınların şehirle, kamusal alanla ve özgür dolaşım hakkıyla ilişkisini de belirleyen bir korku rejimidir. Bu nedenle Türkiye'de kadına yönelik şiddet, ev içi alanla sınırlı bir sorun olarak değil, toplumsal cinsiyet düzeninin hem özel hem kamusal alanda nasıl işlediğini gösteren bütünlüklü bir olgu olarak değerlendirilmelidir ((https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/23_Kad%C4%B1na_%C5%9Fiddet_2024_TR.pdf).).

Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden Mart 2021'de çekilme bildiriminde bulunmuş olması ve çekilmenin 1 Temmuz 2021'de yürürlüğe girmesi de bu tartışmayı daha görünür hale getiren önemli bir eşiktir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Türkiye'de 6284 sayılı Kanun ve ulusal eylem planları yürürlükte kalmaya devam etse de, kadına yönelik şiddet meselesi hukuk, siyaset ve toplumsal cinsiyet ideolojisi arasındaki gerilimli alanda şekillenmektedir. Bu yüzden Türkiye'de kadına yönelik şiddeti yalnızca suç, yalnızca aile sorunu ya da yalnızca ahlaki çözülme olarak okumak yetersizdir. Daha doğru okuma şudur: kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem sonucu hem de yeniden üretim aracıdır. Kadınların ekonomik olarak daha kırılgan, bakım

emeğiyle daha fazla yüklenmiş, kamusal alanda daha güvensiz ve aile içinde daha fazla denetime açık bırakıldığı bir yapıda şiddet, bireysel istisna değil, yapısal bir tahakküm biçimi haline gelir. Bu nedenle Türkiye bağlamında kadına yönelik şiddeti anlamak, doğrudan doğruya toplumsal cinsiyet rejimini anlamayı gerektirir (https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/key-facts). Kanunların varlığı kadınları bir dereceye kadar korumakta ve bu koruma sürecinde devleti yükümlü kılmaktadır ancak toplumun sosyolojik, kültürel ve ekonomik yapısı da şiddetin kurumsallaştıran ögeler arasında yer alır.

Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddetin En Uç Biçimi Olarak Kadın Cinayetleri

Türkiye'de kadına yönelik şiddet, kadın cinayetleri bağlamında ele alındığında, sorunun bireysel öfke patlamaları ya da münferit suçlarla açıklanamayacağı açıkça görülür. Kadın cinayeti ya da femicide, en genel anlamıyla, kadınların kadın oldukları için erkek şiddeti sonucu öldürülmesini ifade eder ve kadına yönelik şiddetin en uç, en geri döndürülemez biçimi olarak değerlendirilir. Türkiye'de de kadın cinayetleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin öldürücü sonucudur; çünkü bu cinayetler çoğu zaman kadınların boşanmak istemesi, ilişkiyi reddetmesi, kendi yaşamına dair karar almak istemesi ya da erkek denetimine itiraz etmesi gibi durumlarla ilişkilidir. Bu nedenle kadın cinayetleri, yalnızca adli bir olay değil, kadın bedeni ve yaşamı üzerindeki tahakkümün son halkası olarak okunmalıdır (Anavatan, 2023).

Sivil toplumun düzenli izleme verileri de bu yapısal niteliği somutlaştırmaktadır. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun 2025 yıllık raporuna göre en az 294 kadın erkekler tarafından öldürülmüştür, 297 kadının ölümü ise şüpheli ölümler arasındadır. Bu tablo, Türkiye'de kadın cinayetlerinin kamusal alandan çok "özel alan" içinde, yani ailenin ve yakın ilişkinin koruyucu değil riskli bir mekâna dönüşebildiği bir toplumsal yapı içinde gerçekleştiğini göstermektedir (https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3163/2025-annual-report-on-femicides-and-suspicious-deaths-of-women).

Kadın cinayetlerinin toplumsal cinsiyetle bağını en net gösteren noktalardan biri, bu cinayetlerin çoğunun kadınların özerklik talebiyle kesişmesidir. Kadınların boşanma, ayrılma, çalışmaya başlama, kendi sosyal çevresini kurma ya da erkek otoritesine itiraz etme girişimleri, ataerkil ilişkiler içinde kimi erkekler tarafından "itaatsizlik" olarak kodlanmakta; şiddet de bu itaatsizliği cezalandırmanın aracı haline gelmektedir. (https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3163/2025-annual-report-on-femicides-and-suspicious-deaths-of-women).

Türkiye'de kadın cinayetleri, hukuki düzenlemelere rağmen önlenemeyen bireysel trajediler değil; toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yetersiz koruma ve cezasızlık algısının kesiştiği yapısal bir şiddet alanı olarak değerlendirilmelidir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında *Sabah, Milliyet, Nefes, Evrensel* ve *Posta* gazetelerinde yayımlanan kadın cinayeti ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet haberleri incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve veri çözümlemesi için Teun Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi (ESA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, medya metinlerinde güç ilişkilerinin, ideolojinin ve toplumsal eşitsizliklerin dil aracılığıyla nasıl üretildiğini çözümlemeye imkân tanımaktadır.

Eleştirel söylem çözümlemesi, disiplinler arası bir nitel araştırma yaklaşımı olarak farklı kuramsal çerçeveleri, bakış açılarını ve yöntemleri bir araya getirmektedir. Bu alanda öne çıkan başlıca isim Teun A. Van Dijk,'tır. Eleştirel söylem çözümlemesi, dili yalnızca biçimsel özellikleriyle ele alan geleneksel dilbilimsel yaklaşımlardan farklı olarak, dilin işlevlerini ve toplumsal bağlam içindeki etkilerini incelemeye odaklanır. Toplumsal yapılar ve güç ilişkileri üzerine yoğunlaşması nedeniyle eleştirel söylem çözümlemesi, dilbilim ile toplum kuramı arasında bir bağlantı kuran bir yaklaşım niteliği taşımaktadır (Evre, 2009).

Van Dijk, eleştirel söylem analizini, "toplumsal ve politik bağlam içinde, metin ve konuşma aracılığıyla yeniden üretilen, meşrulaştırılan veya karşı çıkılan toplumsal iktidar biçimleri ve eşitsizliklerin incelenmesine odaklanan bir araştırma yöntemi" olarak tanımlar. Bu yaklaşım, güç, iktidar, toplumsal cinsiyet, gelenek, toplumsal düzen, ırk ve sınıf farklılıkları ile çıkar ilişkileri gibi çeşitli toplumsal olguları ayrıntılı bir biçimde incelemeyi mümkün kılmaktadır (Van Dijk, 2015). Van Dijk, özellikle haber metinlerinin analizinde eleştirel söylem analizini uygulayarak, makro ve mikro yapıların sistematik bir şekilde çözümlemesine olanak tanıyan bir çerçeve geliştirmiştir.

Van Dijk'a (2015,) göre bir haberin söylemi, makro ve mikro yapısal öğelerin bütünlüğü üzerinden anlaşılabilir. Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yaklaşımı, metnin içeriği, retoriği, semantik yapısı, bağlamsal konumu ve anlatı biçimini kapsar. Haberin makro yapısı, tematik ve şematik olmak üzere iki düzeyde incelenir: Tematik yapı, başlıklar, haber girişi, spotlar ve fotoğrafları içerirken; şematik yapı, durumun sunumu, ana olay, ana olayın sunumu, bağlam bilgisi, haber kaynakları ve yorum gibi unsurları kapsar. Bu unsurlar, okuyucunun hafızasında en belirgin şekilde yer alan söylemsel öğelerdir. Mikro yapı ise

sözcük seçimi ve cümle yapısı (sentaks) üzerinden analiz edilir; burada sözcüklerin dizilişi, vurgu, tonlama, tutarlılık, retorik, önerme yapısı, cümle sıralamaları, onarımlar ve duraksamalar gibi ögeler incelenir. Ayrıca haberin ikna edici yönü; sözcüklerin doğrudan ve dolaylı anlamları, imalar, belirsizlikler, eksik bırakılan bilgiler, kutuplaşmalar ve ötekileştirmeler gibi unsurlar üzerinden değerlendirilir. Bu nedenle, haberin mikro yapısı, söylemin kurulmasında merkezi bir işlev üstlenmektedir (Van Dijk, 2015).

ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın örneklemini, 25 Kasım 2024 tarihinde kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddetle ilgili haber yayımlayan beş gazete oluşturmaktadır. Örneklem, farklı ideolojik konumları temsil edecek biçimde seçilmiştir:

- **Sabah:** Ana akım, muhafazakâr çizgi
- **Milliyet:** Ana akım merkezci çizgi
- **Nefes:** Alternatif/bağımsız yayın
- **Evrensel:** Eleştirel, sol muhalif çizgi
- **Posta:** Popüler ve geniş kitleye hitap eden ana akım gazete

Bu gazetelerin seçilme gerekçesi, kadın cinayetlerine ilişkin söylemin farklı yayın politikaları ve ideolojik yönelimler doğrultusunda nasıl değiştiğini karşılaştırmalı olarak inceleyebilmektir.

Amaçlı örneklem ile seçilen haberler şu kriterlere göre belirlenmiştir; yalnızca 25 Kasım'da yayımlanmış olması, kadın cinayetleri veya kadına yönelik şiddet temasını içermesi, haber niteliği taşıması (yorum, köşe yazısı, röportaj hariç), gazetenin basılı versiyonunda erişilebilir olmasıdır.

Çalışmada haber metinleri üç temel düzeyde incelenmiştir:

1. **Metinsel Düzey**

Başlık, spot ve gövde metinlerinde kullanılan kelime seçimleri

Fail ve mağdurun nasıl adlandırıldığı

Vurgulanan ve geri planda bırakılan unsurlar

Olayın dramatik, sansasyonel veya normalleştirici biçimde sunulması

2. **Bilişsel/Söylemsel Düzey**

Haber yazarının olayları hangi zihinsel çerçeveyle sunduğu

Faile ve mağdura yönelik örtük varsayımlar

3. **Toplumsal Bağlam Düzeyi**

Haberin şiddetin yapısal nedenlerine ne ölçüde yer verdiği

Kadın cinayetlerinin toplumsal bir sorun olarak ele alınıp alınmadığı

Gazetenin ideolojik ve kurumsal konumunun söyleme etkisi

Veriler, bu üç düzeyden sağlanan göstergeler doğrultusunda karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve gazeteler arasında benzerlikler–farklılıklar sistematik biçimde Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

Kadın cinayetleri haberlerde hangi kavramlar ve hangi çerçeveleyici ifadelerle adlandırılmaktadır?

Fail açık biçimde görünür kılınmakta mıdır, yoksa edilgen yapılar ve ilişkisel ifadelerle sorumluluk muğlaklaştırılmakta mıdır?

Mağdur kadın hangi toplumsal roller, sıfatlar ve yaşam tarzı göstergeleri üzerinden tanımlanmaktadır?

Haber metni şiddeti bireysel bir olay, aile içi kriz, asayiş vakası ya da toplumsal bir sorun olarak mı kurmaktadır?

Koruma mekanizmaları, devlet sorumluluğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ne ölçüde görünürdür?

BULGULAR

Sabah Gazetesi Haber 1

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Başlık: "Ayrılmak isteyen karısını öldürdü"

Başlıkta failin eylemi doğrudan belirtilirken, olay "ayrılma isteği" temel nedenmiş gibi sunulmakta, bu durum şiddetin sorumluluğunu mağdurun davranışına bağlayan bir söylem oluşturmaktadır.

Haber Girişi; Gaziantep Nizip'te Zehra Özkan (45), hakkında uzaklaştırma kararı bulunan eşi Recep Özkan (50) tarafından amcasının evinde silahla öldürüldü. Kadının şiddet gördüğü ve iki buçuk aydır ayrı yaşadığı bilgisi verilmektedir.

Fotoğraf: Haber görsellerinde fail, mağdur ve olay yeri yer almaktadır. Kadının fotoğrafı küçük boyutlu ve arka plandan bağımsız olarak verilmişken, failin yüzü daha belirgin şekilde sunulmaktadır. Olay yerinin polislerin bulunduğu bir şekilde gösterilmesi, haberde olaya adli bir vaka perspektifi kazandırmaktadır. Bu görsel tercihler, failin görünürlüğünü artırırken mağdurun görünürlüğünü azaltmakta ve medyada cinsiyet temelli temsil farklılıklarını ortaya koymaktadır.

2. Semantik Yapı

a. Durum

Ana Olayın Sunumu: Haberde yer alan kadının eşinden şiddet gördüğü ve bu nedenle boşanma veya ayrılma talebinde bulunduğu bildirilmiştir. Olay

sonrasında kadın, amcasının evine taşınmış; ancak fail, kadını takip ederek evin zilini çalmış ve defalarca ateş etmiştir. Ağır yaralanan Zehra Özkan, kaldırıldığı hastanede yaşamını yitirmiştir. Fail, olay yerinden kaçmış, ancak polis tarafından ayağından vurularak yakalanmıştır.

Sonuçlar: Olay, kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti olarak çerçevelense de haber daha çok failin yakalanması, adli sürecin ayrıntıları ve kaçma-kovalamaca yönüyle sunulmaktadır. Kadının korunma mekanizmalarındaki eksiklikler veya şiddetin toplumsal ve yapısal nedenleri üzerinde herhangi bir vurgu yapılmamıştır

Bağlam Bilgisi: Haber metninde kadın cinayetlerinin toplumsal, politik veya yapısal bağlamına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Şiddetin sistematik boyutu ve kadınların korunma hakkı gibi temel konular metinde ihmal edilmiştir. Bu durum, kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel bir suç olayı olarak sunulmasına ve toplumsal farkındalık yaratma potansiyelinin sınırlanmasına neden olmaktadır.

b. Yorum: Olayla ilgili tanık veya ilgili tarafların yorumlarına haber metninde yer verilmemektedir.

3. Haber Kaynakları: Haber metninde muhabir ismi veya ajans bilgisi bulunmamaktadır. Bu durum, kaynak şeffaflığının sağlanmadığını ve haberin doğrulanabilirliğinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

B. Mikro Yapı

***1. Sentaktik Çözümleme*:** Haber metninde cümleler genel olarak basit ve edilgen yapılar üzerinden kurulmuştur. Kadın, "öldürüldü" ve "hayatını kaybetti" gibi edilgen fiillerle tanımlanırken, fail aktif eylemlerle sunulmaktadır; "ateş etti", "kaçtı" ve "yakalandı". Bu yapısal tercih, kadının pasif mağdur rolünü, failin ise eylemi yönlendiren ve belirleyen aktif konumunu pekiştirmektedir.

2. Sözcük Seçimleri ve Sözdizimsel Olgular: Metinde kadının mağduriyeti öne çıkarılmış olsa da anlatım failin hareketlerini dramatize eden ve öyküleştiren bir dil kullanmaktadır. Kadının şiddet görmüş olduğu belirtilmekle birlikte, bu durum şiddetin yapısal veya toplumsal nedenlerine bağlanmamaktadır.

3. Haber Retoriği: Failin yakalanması, polis operasyonu ve adli süreç detayları üzerine yoğunlaşmıştır. Kadının hayatını kaybetmesi trajik bir durum olarak aktarılmış olsa da metnin genel tonu olayı bireysel bir vaka ve polisiye bir olay olarak sunmaktadır. Toplumsal sorumluluk, koruma mekanizmalarının yetersizliği ve kadın hakları perspektifi neredeyse hiç ele alınmamıştır.

4. Vurgu ve Dışlama: Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerinin toplumsal bağlamı ve sürekliliği haber metninde ihmal edilmiştir. Kadın örgütleri, feminist söylem ve devlet politikaları metinde dışlanmış; olay yalnızca adli bir vaka ve bireysel trajedi olarak sunulmuştur.

5. Bilişsel Olgular: Van Dijk'ın bilişsel boyutu, haberin okurun zihninde hangi anlam çerçevelerini kurduğunu analiz eder. Okura sunulan zihinsel model, kadının ayrılma isteği nedeniyle failin şiddet uyguladığı yönündedir. Failin eylemi bireysel bir öfke patlaması veya kontrol kaybı olarak kodlanırken, mağdur sorumluluğun bir kısmını paylaşan konuma itilmekte; böylece şiddetin toplumsal ve yapısal boyutları göz ardı edilmektedir.

6. Toplumsal Bağlam ve İdeolojik Olgular: Haber, kadın cinayetlerini bireysel trajediye indirgemekte; ataerkil toplum yapısı ve erkek şiddetinin sürekliliğini görünmez kılmaktadır. Medya söylemi, erkek egemen düzeni ve devletin sorumluluklarını sorgulamadan yeniden üretmektedir. Bu durum, haberdeki mikro dil ve retorik tercihlerinin ideolojik bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELE GÜNÜ'NDE KADIN CİNAYETİ

AYRILMAK İSTEYEN KARISINI ÖLDÜRDÜ

Gaziantep'in Nizip ilçesinde Zehra Özkan (45), hakkında uzaklaştırma kararı bulunan ve 2.5 aydır ayrı yaşadığı eşi Recep Özkan (50) tarafından amcasının evinde silahla öldürüldü

Gaziantep'te bir süredir eşinden şiddet gördüğü gerekçesiyle ayrılmak isteyen 3 çocuk annesi Zehra Özkan (45), Nizip'te yaşayan amcasının evine taşındı. Bunu öğrenen Recep Özkan (57), binanın yakınına giderek beklemeye başladı. Bu sırada bir kişinin dışarı çıkarken apartmanın kapısını açık bıraktığını fark eden Recep Özkan, eve girerek dairenin zilini çaldı. Kapıyı açan Zehra Özkan, karşısında eşini görünce kapıyı kapatmaya çalıştı ancak saldırgan koca yanındaki tabancayla eşine defalarca ateş etti. Silah seslerini duyanların ihbarı üzerine olay yerine sağlık ve polis ekipleri sevk edildi. Ağır yaralanan Zehra Özkan, kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti.

Mehmet BÖNCÜK SABAH

Zehra Özkan

Recep Özkan

AYAĞINDAN VURULARAK YAKALANDI

"Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü"nde hayatını kaybeden Zehra Özkan'ın cenazesi otopsi için Gaziantep Adli Tıp Kurumu'na gönderildi. Olay yerinden kaçan şüpheli kocayı yakalamak için çalışma başlatan Nizip İlçe Emniyet Müdürlüğü ekipleri, Recep Özkan'ı Menderes Mahallesi'ndeki bir parkta otururken buldu. Teslim olması için yapılan çağrıya silahla ateş açan şüpheli, polis tarafından ayağından vurularak yakalandı. Katil zanlısı kocanın hayati tehlikesinin bulunmadığı öğrenilirken polis ekipleri hastane çevresinde geniş güvenlik önlemi aldı. Katil zanlısının olay öncesi eve giriş anı çevredeki güvenlik kamerasına yansıdı.

Genel olarak Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi doğrultusunda incelendiğinde, haber metninin kadın cinayetini bireysel bir trajedi olarak çerçevelediği; kadını pasif ve sessiz bir mağdur, faili ise anlatının merkezinde konumlanan bir özne olarak sunduğu görülmektedir. Söylem, görünürde tarafsız bir haber dili kullanmasına rağmen, erkek şiddetini yapısal bir sorun olmaktan

çıkararak normalleştirmekte ve ataerkil toplumsal normları yeniden üretmektedir. Bu yönüyle haber, kadına yönelik şiddetle mücadele gününün politik anlamını görünmez kılan ideolojik bir söylemsel yapı kurmaktadır.

Sabah Gazetesi Haber 2

Bu çalışmada incelenen haber metni, Elazığ'da bir erkeğin tartıştığı eşini tabancayla vurarak öldürmesini konu almaktadır. Haber, bir kadın cinayetini ele almasına rağmen, söylemsel düzeyde olayı bireysel, ani ve aile içi bir çatışmanın sonucu olarak çerçevelemektedir.

Tartıştığı eşini tabancayla vurdu

ELAZIĞ'DA Erdal Yıldız (36), tartıştığı eşi Sümeyye Yıldız'ı (34) tabancayla vurarak öldürdü. Silah sesini duyan komşuların ihbarıyla olay yerine gelen ekipler, 3 çocuk annesi talihsiz kadının hayatını kaybettiğini belirledi. Cenaze, otopsi yapılmak üzere Fırat Üniversitesi Hastanesi morguna kaldırıldı. Olay yerinden kaçan katil koca ise polis ekipleri tarafından gözaltına alındı. Olayla ilgili soruşturma başlatıldı. **Erkan KÖSE** / SABAH

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Başlık: "Tartıştığı eşini tabancayla vurdu" başlığı, failin eylemini tartışma bağlamına yerleştirerek şiddetin nedeni olarak "tartışmaya" dikkat çekmektedir. Başlık, failin sorumluluğunu azaltan ve olayın "tartışma sonucu çıkan bir kaza" gibi algılanmasına zemin hazırlayan bir söylem üretmektedir.

Haber Girişi: Haber girişinde, Elazığ'da Erdal Yıldız (36) tarafından tartıştığı eşi Sümeyye Yıldız'ın (34) tabancayla öldürüldüğü aktarılmaktadır. Kadının üç çocuk annesi olduğu bilgisi verilmiş, failin gözaltına alındığı belirtilmiştir.

Görsel Analizi: Haber görsellerinde fail ve mağdurun fotoğrafları yan yana sunulmuştur. Bu görsel sunum, iki tarafı eşitleme riskini taşımakta ve failin görünürlüğünü artırmaktadır.

2. Semantik Yapı

a. Durum

Ana Olayın Sunumu: Haber, failin eşiyle tartışması sonucu cinayeti işlediğini belirtmektedir. Polis ekiplerinin olay yerine çağrıldığı ve failin gözaltına alındığı aktarılmakta, olayın soruşturma aşamasında olduğu bilgisi verilmektedir. Metin, şiddet ve cinayeti bireysel bir olay olarak çerçevelemekte; kadına yönelik şiddetin toplumsal, yapısal veya politik boyutlarına yer verilmemektedir.

Bağlam Bilgisi: Haber metninde kadın cinayetleri ve aile içi şiddetin toplumsal veya sistematik bağlamına ilişkin herhangi bir bilgi sunulmamaktadır. Kadının korunma hakkı, devletin sorumluluğu ve şiddeti önleyici mekanizmalar gibi konular ele alınmamıştır. Bu yaklaşım, haberi yalnızca adli bir vaka olarak sunmakta ve kadına yönelik şiddetin yapısal boyutlarını görünmez kılmaktadır.

b. Yorum: Olayla ilgili tarafların veya tanıkların görüşlerine metinde yer verilmemiştir. Bu eksiklik, haberin çok yönlü bakış açısı ve doğrulama mekanizmaları açısından sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

3. Haber Kaynakları: Muhabir bilgisi açıkça verilmiş olup (Erkan Köse, Sabah), kaynak şeffaflığı sağlanmıştır.

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme: Haber dili genel olarak basit ve doğrudan bir yapı sergilemektedir. Cümleler çoğunlukla edilgen formda kurgulanmıştır. Örneğin, "Kadın hayatını kaybetti" ifadesi, kadını edilgen bir pozisyona yerleştirirken, fail "vurdu" fiili ile aktif özne olarak sunulmaktadır. Bu yapı, olayın sorumluluğunu fail üzerine odaklamakla birlikte, kadının eylemsiz ve pasif konumda konumlanmasına yol açmaktadır.

2. Sözcük Seçimleri ve Sözdizimsel Olgular: Kadının kimliği, "3 çocuk annesi talihsiz kadın" biçiminde tanımlanmıştır. Bu ifade, mağduriyetin ve merhamet duygusunun okur zihninde pekiştirilmesine hizmet etmektedir. Failin eylemi ise "tabancayla vurdu" gibi net bir fiil ile aktarılmakta, ancak olayın arka planına ilişkin bilgiler (şiddet geçmişi, toplumsal ve sistemik nedenler) metinde yer almamaktadır.

3. Haber Retoriği: Haber metninde odak noktası, failin gerçekleştirdiği eylem ve polis müdahalesidir. Kadın cinayetlerinin toplumsal kökenlerine dair herhangi bir değerlendirme, analiz veya kamuya yönelik bir çağrı bulunmamaktadır. Bu yaklaşım, olayı bireysel bir trajedi olarak çerçevelemekte ve toplumsal boyutunu görünmez kılmaktadır.

4. Vurgu ve Dışlama: Haber metni, şiddetin yapısal nedenlerini, koruma mekanizmalarını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kapsam dışı bırakmaktadır. Kadınların korunması, hakları ve toplumsal destek mekanizmaları üzerine

herhangi bir vurgu veya bilgilendirme yapılmamaktadır. Bu durum, şiddetin bireysel bir vaka olarak algılanmasına sebep olur.

5. Bilişsel Olgular: Okur zihninde şiddetin nedeni çoğunlukla "ani bir tartışma" veya "kişisel öfke" olarak kodlanmaktadır. Kadın, olayın pasif mağduru olarak sunulurken, fail aktif ve sorumlu özne konumunda resmedilmektedir.

6. Toplumsal Bağlam ve İdeolojik Olgular: Haberde kadına yönelik şiddet politik ve yapısal bir sorun olarak ele alınmamaktadır. Ataerkil toplum yapısı, erkek şiddeti ve devletin sorumluluğu sorgulanmamaktadır. Medya söylemi, şiddeti bireysel ve münferit olaylar dizisi olarak yeniden üretmekte; böylece ataerkil değerlerin ve erkek şiddetinin normalleşmesine dolaylı olarak hizmet etmektedir.

katliamdır, başka
Kadın cinayetleri durmuyor
3 çocuğunun annesini 7 kurşunla öldürdü
İHA, AA, DHA
Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü'nde de kadın cinayetleri durmadı. Elazığ ve Gaziantep'te iki kadın, eşleri tarafından silahla vurularak katledildi.
Elazığ'ın Kovancılar ilçesinde dün üç çocuk annesi Sümeyye Yıldız (34) ile kocası Erdal Yıldız arasında alevi konuda tartışma çıktı. Tartışmanın ardından Erdal Yıldız çıkardığı silahla Sümeyye Yıldız'a 7 el ateş etti. Silah seslerini duyan komşularının haber vermesi üzerine olay yerine sağlık ve polis ekipleri sevk edildi. Olay yerine gelen sağlık ekipleri kadının hayatını kaybettiğini belirledi. Sümeyye Yıldız'ın cansız bedeni otopsi için Fırat Üniversitesi Hastanesi morguna kaldırıldı. Şüpheli koca gözaltına alınırken olayla ilgili soruşturma başlatıldı.
Sümeyye Yıldız
Uzaklaştırma kararına rağmen katledildi
Gaziantep'in Nizip ilçesinde yaşayan Zehra Özkan (45), iddiaya göre şiddetli geçimsizlik nedeniyle bir süredir ayrı yaşadığı kocası Recep Özkan (48) hakkında uzaklaştırma kararı aldırdı. Üç çocuk annesi kadın, daha sonrasında Nizip ilçesinde amcasının evinde yaşamaya başladı. Recep Özkan, dün sabah, eşinin yaşadığı eve geldi. Çift arasında çıkan tartışmanın büyümesi üzerine Recep Özkan, üzerinde bulundurduğu tabanca ile eşi Zehra Özkan'a ateş açtı. Hastaneye kaldırılan Zehra Özkan, tüm müdahalelere rağmen kurtarılamadı. Olay yerine yakın bir noktada kıstırılan zanlı, teslim olmayı reddedip polise karşılık verme teşebbüsünde bulununca bacağından vurularak etkisiz hale getirildi.
Zehra Özkan
Recep Özkan

Analiz; Haber dilinin kadın cinayetini failin ani öfkesiyle gerçekleşen bireysel bir olay olarak çerçevelediğini göstermektedir. Kadın pasif mağdur, fail ise aktif özne olarak temsil edilmektedir. Toplumsal, yapısal ve politik bağlamın eksikliği, ataerkil değerlerin ve erkek şiddetinin normalleştirilmesine sebep olmaktadır.

Milliyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi'nin 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü'nde yayımladığı ve Elâzığ ile Gaziantep'te gerçekleşen iki kadın cinayetini Teun Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESÇ) yaklaşımı doğrultusunda açıklanmıştır.

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Başlık: Başlıkta, failin eylemi ("öldürdü") ve eylemin somut şiddet boyutu ("7 kurşun") vurgulanmıştır. Bu kullanım, olayın vahametini öne çıkarırken failin eyleminin merkezi olduğunu gösterir. Aynı zamanda, kadın cinayetleri teması açık biçimde sunulmakta ve şiddet olgusu okur zihninde dramatik bir biçimde kodlanmaktadır.

Alt Başlıklar:

- "Kadın cinayetleri durmuyor" ifadesi, konunun sürekliliğine ve yaygınlığına dikkat çeker; okurda toplumsal bir sorunun varlığı algısı yaratır.
- "Uzaklaştırma kararına rağmen katledildi" ifadesi, koruma mekanizmalarının yetersizliğine işaret eder ve devlet müdahalesinin eksikliğini görünür kılar.

Haber Girişi: Haber girişi, iki ayrı kadın cinayetini (Elazığ ve Gaziantep) tek bir metinde birleştirerek, olayların toplumsal boyutunu okura göstermeye çalışmaktadır. Mağdurların isimleri ve yaşadıkları yerler verilerek olay somutlaştırılmıştır. Faillerin kimlikleri ve eylemleri detaylandırılmıştır; ancak olayların toplumsal ve yapısal nedenleri veya önleyici mekanizmalar hakkında bilgi verilmemiştir. Bu bağlamda, haber dili yine failin aktif ve kadının pasif pozisyonunu güçlendirmektedir.

Fotoğraflar: Haberlerde hem mağdur hem de fail fotoğraflarına yer verilmiştir:

Mağdurların yüzleri net şekilde gösterilmiştir; bu, mağdurun görünürlüğünü ve duygusal etkisini artırırken, okurda empati ve mağduriyet algısını pekiştirir.

Faillerin fotoğrafları ise gözlükle gizlenmiştir; bu, failin kimliğini kısmen anonimleştirirken, eylemin vahametini öne çıkarmaya devam eder. Görsel tercihler, haber söyleminin psikolojik etkisini güçlendirmekte ve fail ile mağdur arasındaki algısal farkı derinleştirmektedir.

2. Semantik Yapı

a. Durum

Ana Olayın Sunumu: Elazığ'da gerçekleşen olayda, aile içi bir tartışmanın ardından failin yedi kez ateş etmesi söz konusu olmuştur. Bu durum, çatışmanın kişisel ve ailevi boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Gaziantep'te meydana gelen olayda ise, mağdurun korunmasına yönelik verilen uzaklaştırma kararına rağmen fail tarafından öldürülmesi dikkat çekmektedir. Olayın devamında failin kolluk kuvvetlerine ateş açması ve polis tarafından ayağından vurularak etkisiz hâle getirilmesi, suçun hem önceden alınan hukuki tedbirlere rağmen gerçekleştiğini hem de müdahale sürecinde silahlı direncin bulunduğunu göstermektedir.

Sonuçlar: Kadın cinayetlerinin devam ettiği ve koruma mekanizmalarının yetersizliği öne çıkarılmış. Olayların toplumsal bir sorun olduğu, haberin tematik yapısında güçlü şekilde vurgulanmaktadır.

Ardalan ve Bağlam Bilgisi: Uzaklaştırma kararı gibi yapısal önlemlere rağmen kadınların korunamadığı bilgisi verilmiş. Ancak, daha derin toplumsal ve politik analiz metinde yer almamaktadır.

b. Yorum: Haberde toplumsal cinsiyet temelli şiddetin devam ettiği ve sistemin yetersiz kaldığına dair örtük bir yorum bulunmakta, doğrudan tarafların görüşleri ya da feminist yorumlar yer almamaktadır.

3. Haber Kaynakları: Söz konusu haber, İhlas Haber Ajansı (İHA), Anadolu Ajansı (AA) ve Demirören Haber Ajansı (DHA) gibi birden fazla ajansın kaynaklarından derlenmiştir; böylece haber, tek bir kaynağa dayanmayan, farklı ajanslardan elde edilen bilgiler bütünleştirilerek oluşturulmuş bir içerik niteliği taşımaktadır.

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme: Haber dili genel olarak açık, anlaşılır ve nesnel bir görünüm sergilemekle birlikte, önemli vurgu cümleleri vurgulu yazı tipiyle desteklenerek okuyucunun dikkatine sunulmaktadır. Haberde kadınlar pasif ve edilgen ifadelerle aktarılırken "öldürüldü", "cansız bedeni kaldırıldı" gibi; failler aktif eylemde bulunan ve soruşturmaya tabi tutulan özne olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşım, haberin dilsel tercihleri aracılığıyla fail-mağdur dinamiklerini ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algıyı güçlendirmektedir.

2. Sözcük Seçimleri ve Sözdizimsel Olgular: Haber metninde "katledildi", "7 kurşunla öldürdü" ve "ateş etti" gibi güçlü ve dramatik fiiller kullanılmış olup, bu tercihler olayın şiddet boyutunu vurgulamaktadır. "Uzaklaştırma kararına rağmen" ifadesi ise mevcut koruma mekanizmalarının yetersizliğine dikkat çekmekte ve kadın cinayetlerinin toplumsal sorunun yapısal bir boyutu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca haberde kadınların kimlikleri, yaşları ve aile durumları (örneğin "3 çocuk annesi") öne çıkarılarak mağdurun toplumsal ve kişisel bağlamı okuyucuya aktarılmaktadır.

3. Haber Retoriği: Haber, kadın cinayetlerini sürekliliği olan ve toplumsal açıdan ciddi bir sorun olarak sunmaktadır. Mevcut koruma mekanizmalarının yetersizliğine vurgu yapması, haberi yalnızca bireysel bir trajedi olmaktan çıkararak sorunu yapısal bir boyuta taşımaktadır. Bununla birlikte, şiddetin toplumsal kökenlerine dair derinlemesine bir analiz veya feminist bir bakış açısı haberde yer almamaktadır; bu durum, haberin toplumsal cinsiyet perspektifini sınırlamaktadır.

4. Vurgu ve Dışlama: Kadın cinayetlerinin devam ettiği vurgusunu öne çıkararak sorunun sürekliliğine ve toplumsal boyutuna dikkat çekmektedir. Faillerin yakalanması ve olay sonrası süreçler detaylandırılmış olmasına rağmen,

kadınların deneyimleri ile devletin sistematik sorumluluğu gibi konular haberde ele alınmamıştır.

5. Bilişsel Olgular: Haber, okuyucuda kadın cinayetlerinin yaygınlığı ve mevcut koruma mekanizmalarının yetersizliği algısını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, faillerin cezalandırılması beklentisi ile olayların toplumda korku yaratma işlevi ön plana çıkarılmaktadır; bu durum, haberin hem toplumsal farkındalık yaratma hem de fail odaklı bir güvenlik vurgusu ile şekillendiğini göstermektedir.

6. Toplumsal Bağlam ve İdeolojik Olgular: Kadın cinayetlerini toplumsal bir sorun olarak sunmakta ve uzaklaştırma kararlarının etkin işlemediğini, devletin koruma mekanizmalarının yetersizliğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, ataerkil yapı, erkek egemenlik sistemi ve patriyarkaya dair ideolojik bir analiz haberde yer almamakta, bu durum haberin toplumsal ve yapısal boyutu ele alışının sınırlı olduğunu göstermektedir.

Analiz: Kadın cinayetlerini toplumsal bir problem olarak sunan güçlü bir temaya sahip olup, mevcut koruma mekanizmalarının yetersizliğine dikkat çekmektedir. Kadınların mağduriyeti öne çıkarılırken, failin cezalandırılması ve olayların sürekliliği okuyucuya etkili bir şekilde hissettirilmektedir. Bununla birlikte, olayların toplumsal kökenlerine dair derinlemesine bir analiz ve feminist bir perspektif haberde yer almamakta; bu durum, haberin yapısal ve politik boyutu ele alma potansiyelini tam olarak kullanamadığını göstermektedir. Haberin dili ve yapısı, kadın cinayetlerinin önemini vurgulamakla birlikte, sorunun toplumsal ve ideolojik boyutlarını tartışma açısından sınırlı kalmaktadır.

Evrensel Gazetesi

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Başlık: Evrensel Gazetesi'nin haber başlıkları "Elazığ'da Erdal Yıldız eşini öldürdü" ve "Uzaklaştırma kararına rağmen öldürüldü" şeklindedir. Başlıklarda failin eylemi açık biçimde adlandırılmakta ve edilgen yapıdan kaçınılmaktadır. "Öldürdü" fiilinin doğrudan kullanımı, şiddet eylemini failin sorumluluğuna yerleştirerek kadın cinayetlerini sıradanlaştıran söylemsel pratiklerden ayrışmaktadır. Başlıklar, kadın cinayetlerini bireysel bir olaydan ziyade, süreklilik gösteren bir toplumsal sorun olarak kodlamaktadır.

Elâzığ'da Erdal Yıldız eşini öldürdü

Elâzığ'ın Kovancılar ilçesinde Erdal Yıldız, 34 yaşındaki eşi Sümeyye Yıldız'ı tabancayla ateş ederek öldürdü. Katil zanlısı Erdal Yıldız, gözaltına alındı. Olay, sabah saatlerinde, Bağlar Mahallesi'ndeki evde meydana geldi. Erdal Yıldız, eşine tabancayla ateş etti. Çevredekilerin ihbarı üzerine adrese sağlık ve polis ekipleri sevk edildi. Sağlık görevlilerinin kontrolünde, Sümeyye Yıldız'ın hayatını kaybettiği belirlendi. Yıldız'ın cansız bedeni, otopsi için Fırat Üniversitesi Hastanesinin morguna götürüldü. Erdal Yıldız, polis tarafından gözaltına alındı. Olaya ilişkin soruşturma başlatıldı. **(Haber Merkezi)**

Uzaklaştırma kararına rağmen öldürdü

Antep'in Nizip ilçesinde ayrıldığı eşi Recep Özkan için uzaklaştırma kararı aldıran Zehra Özkan, sabah saatlerinde amcasının evine gelen eski eşi tarafından silahla vurularak ağır yaralandı. Hastaneye kaldırılan kadın kurtarılamadı.

Gaziantep'in Nizip ilçesi Fırat Mahallesi'nde Zehra Özkan'ın tehditler nedeniyle eşi Recep Özkan hakkında uzaklaştırma kararı aldırdığı ve amcasının evinde kaldığı belirtildi. Ancak Recep Özkan, Zehra Özkan'a silahla ateş etti. Ağır yaralanan Zehra Özkan, sağlık ekipleri tarafından kaldırıldığı hastanede tüm çabalara rağmen kurtarılamadı. **(Haber Merkezi)**

Alt Başlıklar

- "Elazığ'da Erdal Yıldız eşini öldürdü" ifadesi, failin kimliğini gizlemeyen ve eylemi açık biçimde tanımlayan bir söylem kurmaktadır.
- "Uzaklaştırma kararına rağmen öldürüldü" ifadesi ise yalnızca cinayeti değil hukuki ve kurumsal koruma mekanizmalarının yetersizliğini de görünür kılmaktadır.

Haber Girişi: Elazığ ve Gaziantep'te meydana gelen iki ayrı kadın cinayeti aynı bağlam içinde sunulmaktadır. Elazığ'da Sümeyye Yıldız'ın eşi tarafından tabancayla vurularak öldürüldüğü; Gaziantep'in Nizip ilçesinde ise Zehra Özkan'ın uzaklaştırma kararı aldırmasına rağmen eski eşi tarafından silahla vurularak hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Mağdurların isimleri ve olayın gerçekleştiği mekânlar açık biçimde verilerek olaylar somutlaştırılmaktadır. Failin kimliği ve eylemi ön plana çıkarılırken, cinayetlerin gerçekleşme nedenlerine dair bireysel gerekçelendirmelere yer verilmemektedir.

Fotoğraflar: Haberde kullanılan görseller, kriminal detayları öne çıkaran olay yeri fotoğraflarından ziyade, kadın cinayetlerine karşı gerçekleştirilen protesto ve anma eylemlerini göstermektedir. Elazığ haberinde "Benim adım kadın, öldürülme ihtimalim var" yazılı pankartı tutan bir kadın görseli yer almakta; bu görsel, bireysel cinayet haberini kolektif bir kadın mücadelesi söylemine taşımaktadır. Diğer haberde ise anma alanına ilişkin fotoğraf kullanılarak kadın cinayetlerinin kamusal ve politik bir mesele olduğu vurgulanmaktadır. Bu görsel tercihler, mağdurun bedenini teşhir etmekten kaçınarak söylemin ideolojik yönünü güçlendirmektedir.

2. Semantik Yapı

a. Durum

Ana Olayın Sunumu: Elazığ'da gerçekleşen olayda, failin eşine tabancayla ateş ederek öldürdüğü belirtilmektedir. Olayın sabah saatlerinde meydana gelmesi, çevredekilerin ihbarı ve sağlık ekiplerinin müdahalesi kronolojik bir düzen içinde aktarılmaktadır.

Gaziantep'teki olayda ise, mağdurun daha önce uzaklaştırma kararı aldırmış olmasına rağmen eski eşi tarafından silahla vurularak öldürülmesi özellikle vurgulanmaktadır. Bu vurgu, cinayetin önlenebilir olduğuna ve mevcut koruma mekanizmalarının işlevsizliğine işaret etmektedir.

Sonuçlar: Haberin tematik yapısında, kadın cinayetlerinin devam ettiği ve hukuki önlemlerin kadınları korumakta yetersiz kaldığı sonucu öne çıkmaktadır. Cinayetler, münferit adli olaylar olarak değil, süreklilik gösteren bir toplumsal problem olarak sunulmaktadır.

Ardalan ve Bağlam Bilgisi: Haberlerde, 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü bağlamı dolaylı biçimde korunmakta; kadın cinayetlerinin istisnai değil, yapısal bir sorun olduğu ima edilmektedir. Ancak ataerkil toplumsal yapı ya da erkek egemenlik sistemi gibi kavramlara doğrudan yer verilmemekte, bağlam daha çok hukuki yetersizlikler üzerinden kurulmaktadır.

b. Yorum: Haberde doğrudan tanık görüşlerine ya da feminist yorumlara yer verilmemiştir. Bununla birlikte, başlıklar, sözcük seçimleri ve görsel tercihler aracılığıyla, kadın cinayetlerinin toplumsal bir sorun olduğuna dair örtük bir yorum inşa edilmektedir.

3. Haber Kaynakları: İncelenen haberler "Haber Merkezi" imzasıyla yayımlanmıştır. Bu durum, haberlerin bireysel muhabir yorumundan ziyade, gazetenin kurumsal yayın politikası doğrultusunda hazırlandığını göstermektedir.

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme: Haber dili açık, yalın ve ağırlıklı olarak etken yapılardan oluşmaktadır. "Eşini öldürdü", "silahla vurdu" gibi ifadelerle fail aktif özne konumuna yerleştirilmiş; kadınlar ise şiddetin hedefi olan mağdur olarak sunulmuştur. Edilgen yapıların sınırlı kullanımı, failin sorumluluğunu görünür kılmaktadır.

2. Sözcük Seçimleri ve Sözdizimsel Olgular: Metinde "öldürdü", "silahla ateş etti", "uzaklaştırma kararına rağmen" gibi güçlü ve doğrudan fiiller tercih edilmiştir. Bu sözcük seçimleri, cinayetin şiddet boyutunu ve önlenebilirliğini vurgulamaktadır. "Ölen kadın" yerine "öldürüldü" ifadesinin kullanılması, meşrulaştırıcı ve sıradanlaştırıcı söylemi zayıflatmaktadır.

3. Haber Retoriği: Kadın cinayetlerini süreklilik arz eden ve kamusal sorumluluk gerektiren bir sorun olarak sunmaktadır. Görsellerle desteklenen bu

söylem, haberi bireysel bir trajedi anlatısından çıkararak toplumsal hafızaya hitap eden bir çerçeveye taşımaktadır. Ancak şiddetin toplumsal kökenlerine dair derinlemesine teorik bir analiz sunulmamaktadır.

4. Vurgu ve Dışlama: Haberde kadın cinayetlerinin devam ettiği ve koruma mekanizmalarının yetersizliği vurgulanırken, kadınların yaşam öykülerine ve bireysel deneyimlerine sınırlı yer verilmiştir. Devletin sistematik sorumluluğu dolaylı biçimde işaret edilmekle birlikte, açık bir politik eleştiri geliştirilmemektedir.

5. Bilişsel Olgular: Haber, okuyucuda kadın cinayetlerinin yaygınlığı ve hukuki önlemlerin yetersizliği algısını güçlendirmektedir. Kadın cinayetlerinin istisnai değil, tekrar eden bir olgu olduğu bilişsel düzeyde yeniden üretilmektedir.

6. Toplumsal Bağlam ve İdeolojik Olgular: Kadına yönelik şiddet, haber söyleminde toplumsal bir sorun olarak ele alınmakta; ancak patriyarkal yapı ve erkek egemen ideolojiye dair açık bir çözümleme yapılmamaktadır. Bu durum, haberin eleştirel potansiyelini sınırlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Analiz: Evrensel Gazetesi'nin 25 Kasım kapsamında yayımladığı haberde, kadın cinayetlerini süreklilik gösteren toplumsal bir sorun olarak sunmakta ve koruma mekanizmalarının yetersizliğini görünür kılmaktadır. Failin eylemi açık biçimde adlandırılırken, kadınların mağduriyeti ön plana çıkarılmaktadır. Bununla birlikte, şiddetin toplumsal ve ideolojik kökenlerine dair derinlemesine bir analiz sunulmaması, haberin eleştirel söylem kapasitesini belirli ölçüde sınırlandırmaktadır. Buna rağmen haberin dili ve yapısı, kadın cinayetlerini normalleştirmeyen bir çerçeve oluşturmaktadır.

Nefes Gazetesi

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Başlık: Nefes Gazetesi'nde yer alan "Eşi Sümeyye'yi hayattan kopardı" ve "Boşanma aşamasındaki eşini vurdu" başlıkları, failin eylemini merkeze alan ve şiddetin sonuçlarını dramatik bir dil üzerinden sunan bir yapı kurmaktadır. "Hayattan kopardı" ifadesi, cinayeti güçlü bir metaforla betimlerken; "vurdu" fiili doğrudan fiziksel şiddeti öne çıkarmaktadır. Başlıklarda olayın faili görünür kılınmakla birlikte, şiddetin toplumsal ve yapısal nedenlerine dair herhangi bir göndermeye yer verilmemektedir. Bu yönüyle kadın cinayetleri teması, bireysel ve ani şiddet eylemleri çerçevesinde kodlanmaktadır.

Alt Başlıklar: Gazete haberlerinde doğrudan alt başlık kullanılmamakla birlikte, metin içindeki vurgu cümleleri tematik çerçeveyi güçlendirmektedir.

- Elazığ haberinde tartışma vurgusu, şiddetin aile içi bir gerilim sonucu ortaya çıktığı algısını üretmektedir.

- Gaziantep haberinde "boşanma aşamasındaki eşi" ifadesi, cinayeti ilişkisel bir kriz bağlamında sunarak yapısal şiddet boyutunu geri plana itmektedir.

Bu ifadeler, şiddeti süreklilik arz eden toplumsal bir sorun yerine, ilişkisel kopuşların sonucu olan bireysel olaylar olarak çerçevelemektedir.

Haber Girişi: Haber girişleri Elazığ ve Gaziantep'te gerçekleşen iki kadın cinayetini ayrı metinler halinde sunmakta; olaylar kronolojik ve betimleyici bir anlatımla aktarılmaktadır. Mağdurların isimleri, yaşları ve yaşadıkları yerler verilerek olay somutlaştırılmakta; faillerin kimlikleri ve eylemleri detaylandırılmaktadır.

Fotoğraflar: Haberlerde ambulans, polis araçları ve olay yeri görüntüleri kullanılmaktadır. Mağdur kadınların fotoğrafları doğrudan yer almamakla birlikte, olay yeri görselleri şiddetin dramatik etkisini artırmaktadır. Failin polisle karşı karşıya geldiği anlara ilişkin görseller, haberi asayiş söylemi içine yerleştirmektedir. Bu görsel tercihler, kadın cinayetlerini toplumsal bir hak ihlali yerine kriminal ve güvenlik merkezli olaylar olarak sunmaktadır.

Erdal Yıldız polislere de ateş açtı.

Eşi Sümeyye'yi hayattan kopardı

ELAZIĞ'ın Kovancılar ilçesinde Erdal Yıldız, tartıştığı eşi Sümeyye Yıldız'ı (34) tabancayla ateş ederek öldürdü. İddiaya göre, Erdal Yıldız ve eşi Sümeyye Yıldız arasında henüz bilinmeyen nedenle tartışma çıktı. Tartışmanın büyümesiyle Erdal Yıldız, eşine tabancayla ateş etti. Çevredekilerin ihbarı üzerine adrese sağlık ve polis ekipleri sevk edildi. Sağlık görevlilerinin kontrolünde, Sümeyye Yıldız'ın hayatını kaybettiği belirlendi. Yıldız'ın cenazesi, otopsi için Fırat Üniversitesi Hastanesi'nin morguna götürüldü. Erdal Yıldız, polis tarafından gözaltına alındı. **DHA**

Boşanma aşamasındaki eşini vurdu

GAZİANTEP'in Nizip ilçesinde Recep Özkan (48), boşanma aşamasındaki eşi Zehra Özkan'ı (45) tabancayla vurdu.İlk müdahalenin ardından hastaneye kaldırılan Zehra Özkan kurtarılamadı. Olayın ardından kaçan ve polislere de silahla karşılık verdiği belirtilen Recep Özkan, bacağından vurularak yakalandı. Hafif yaralanan Özkan, hastaneye kaldırıldı. **DHA**

2. Semantik Yapı

a. Durum

Ana Olayın Sunumu: Elazığ'da meydana gelen olay, "tartışma çıktı" ve "tartışmanın büyümesiyle" ifadeleriyle aktarılmakta; failin eylemi aile içi bir anlaşmazlığın sonucu olarak çerçevelenmektedir. Failin eşine tabancayla ateş etmesi, şiddetin fiziksel boyutunu görünür kılmakla birlikte, nedenler bireysel düzeyde sınırlandırılmaktadır. Gaziantep'te gerçekleşen olayda ise boşanma süreci vurgulanarak, cinayet ilişkisel bir kriz bağlamında sunulmaktadır. Failin olay sonrası kaçması ve polise silahla karşılık vermesi, haberin odağını kadına yönelik şiddetten ziyade güvenlik ve müdahale sürecine kaydırmaktadır.

Sonuçlar: Her iki haberde de kadınların hayatını kaybettiği bilgisi açık biçimde verilmekte; faillerin yakalandığı ya da gözaltına alındığı belirtilmektedir.

Bağlam Bilgisi: Gaziantep haberinde boşanma süreci belirtilmiş olsa da uzaklaştırma kararı, kurumsal sorumluluk ya da koruyucu mekanizmalar gibi yapısal unsurlara yer verilmemektedir. Bu durum, olayların bağlamdan kopuk ve anlık şiddet eylemleri olarak sunulmasına yol açmaktadır.

b. Yorum: Haberde toplumsal cinsiyet temelli şiddete dair açık bir değerlendirme ya da eleştirel yorum bulunmamaktadır. Şiddetin olağanlaşmış yapısına dair herhangi bir sorgulama yapılmamakta; feminist ya da hak temelli bir perspektife yer verilmemektedir.

3. Haber Kaynakları: Her iki haber de Demirören Haber Ajansı (DHA) kaynaklıdır. Bu durum, haberlerin ajans dili ve asayiş merkezli anlatı kalıplarıyla üretildiğini göstermektedir. Tek kaynaklı yapı, söylemsel çeşitliliği sınırlamaktadır.

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme: Haber dili açık, kısa ve kronolojik cümlelerden oluşmaktadır. Kadınlar çoğunlukla edilgen yapılarla sunulmakta ("hayatını kaybetti", "kurtarılamadı"), failler ise aktif özne konumundadır ("ateş etti", "vurdu", "kaçtı"). Bu sentaktik yapı, fail–mağdur arasındaki güç dengesini dilsel düzeyde yeniden üretmektedir.

2. Sözcük Seçimleri ve Sözdizimsel Olgular: Metinde "tartışma", "ateş etti", "vuruldu" gibi ifadeler öne çıkmakta; şiddet eylemi dramatik ancak sıradanlaştırılmış bir dil içinde sunulmaktadır. "Boşanma aşamasındaki eşi" ifadesi, cinayeti duygusal ve ilişkisel bir bağlamla açıklayan bir söylem üretmektedir. Kadınların bireysel yaşamlarına, taleplerine ya da maruz kaldıkları sistematik şiddete dair bilgi verilmemektedir.

3. Haber Retoriği: Haber retoriği, kadın cinayetlerini asayiş vakası olarak çerçevelemektedir. Polis müdahalesi, gözaltı ve hastane süreçleri ayrıntılandırılırken, şiddetin toplumsal nedenleri ve ları söylem dışında bırakılmaktadır.

4. Vurgu ve Dışlama: Haberlerde olayın gerçekleşme biçimi ve failin yakalanması vurgulanırken; kadınların deneyimleri, korunma talepleri ve devletin sorumluluğu dışlanmaktadır. Bu durum, şiddetin yapısal boyutunun görünmezliğine neden olmaktadır.

5. Bilişsel Olgular: Okurda, kadın cinayetlerinin ani ve kaçınılmaz olaylar olduğu algısı üretilmektedir. Güvenlik güçlerinin müdahalesi ön plana çıkarılarak, adalet ve ceza beklentisi güçlendirilmektedir.

6. Toplumsal Bağlam ve İdeolojik Olgular: Gazetenin haber söylemi, kadına yönelik şiddeti toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve patriyarkal yapı bağlamında ele almamaktadır. Şiddet, bireysel suçlar toplamı olarak sunulmakta; ideolojik ve yapısal analizlere yer verilmemektedir.

Analiz: Nefes Gazetesi'nin 25 Kasım'da yayımladığı Elazığ ve Gaziantep merkezli kadın cinayeti haberleri, olay merkezli ve asayiş odaklı bir söylem üretmektedir. Haberler kadın cinayetlerini görünür kılmakla birlikte, şiddetin toplumsal, yapısal ve ideolojik boyutlarını tartışmaya açmamaktadır. Bu yönüyle haber söylemi, kadına yönelik şiddeti aktaran ancak onu mümkün kılan toplumsal koşulları sorgulamayan sınırlı bir çerçeve sunmaktadır.

Posta Gazetesi

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

Başlık: Haberin ana başlığı "İki Kadın Eş Kurbanı" şeklinde kurulmuştur. Bu başlık, iki farklı kadın cinayetini ortak bir çerçeve altında birleştirirken, kadınların "kurban" kimliği üzerinden temsil edilmesine dayanmaktadır. "Eş kurbanı" ifadesi, failleri dolaylı biçimde tanımlamakta; erkek şiddetini açık bir fail sorumluluğu yerine ilişkisel bir bağ (eşlik) üzerinden sunmaktadır. Böylece şiddet, toplumsal ve politik bir sorun olmaktan ziyade, aile içi bir kader anlatısı içinde kodlanmaktadır.

Alt Başlıklar: Haber, "Elazığ'da Sümeyye" ve "Gaziantep'te Zehra" alt başlıklarıyla iki ayrı cinayeti mekânsal olarak ayırmaktadır. Bu yapı, olayların birbirinden bağımsız ve yerel vakalar olduğu izlenimini güçlendirmektedir.

Haber Girişi: Haber girişleri, her iki olayda da tartışma, silahlı saldırı ve ölüm sıralamasına dayalı kronolojik bir anlatı sunmaktadır. Sümeyye Sonay Yıldız'ın üç çocuk annesi olduğu, Zehra Özkan'ın ise uzaklaştırma kararı aldırmış olduğu bilgisi verilerek mağduriyet vurgusu güçlendirilmektedir. Faillerin kimlikleri belirtilse de olaylar bireysel ve ilişkisel çerçevede sunulmaktadır.

Fotoğraflar: Haberde hem mağdur kadınların hem de faillerin fotoğraflarına yer verilmiştir. Mağdur kadınlar net, gündelik ve duygusal etki yaratabilecek fotoğraflarla sunulmuştur. Bu tercih, okurun empati duygusunu artırırken kadınları "masum kurban" imgesiyle sabitlemektedir.

Faillerin fotoğraflarında ise yüzlerin daha az net olduğu, gözlük gibi unsurlarla kısmi gizleme yapıldığı görülmektedir. Bu görsel ayrım, fail ile mağdur arasındaki temsil farkını derinleştirmektedir.

2. Semantik Yapı

a. Durum

Ana Olayın Sunumu: Elazığ'da yaşanan olay, "tartışma çıktı" ve "tartışmanın büyümesiyle" ifadeleriyle aktarılmakta; cinayet aile içi bir gerilimin sonucu olarak sunulmaktadır. Failin eşine ateş etmesi, bireysel öfke anlatısı içinde çerçevelenmektedir. Gaziantep'teki olayda ise uzaklaştırma kararı bilgisi verilmesine rağmen bu durum eleştirel bir bağlama taşınmamaktadır. Failin polise teslim olmaması ve ayağından vurularak yakalanması, haberin odağını kadına yönelik şiddetten güvenlik ve çatışma anlatısına kaydırmaktadır.

Sonuçlar: Her iki olay da kadınların ölümüyle sonuçlanmıştır. Haberde kadın cinayetlerinin artışı ya da sürekliliği açıkça tartışılmamakta; olaylar münferit vakalar olarak sunulmaktadır.

Ardalan ve Bağlam Bilgisi: Haber, uzaklaştırma kararı gibi önemli bir yapısal unsuru belirtmekle birlikte, bu bilginin neden işe yaramadığına dair herhangi bir sorgulama içermemektedir. Devletin, hukukun ya da koruyucu mekanizmaların rolü söylem dışında bırakılmaktadır.

b. Yorum: Metinde örtük olarak sistemin yetersizliğine dair bir ima bulunsa da, bu durum açık bir eleştiriye dönüştürülmemektedir. Feminist ya da hak temelli bir perspektif haberde yer almamaktadır.

3. Haber Kaynakları: Haber, ajans temelli bir dil kullanılarak hazırlanmıştır. Bu durum, metnin standartlaşmış asayiş söylemine dayanmasına ve eleştirel çerçevenin sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme: Haber metninde kadınlar çoğunlukla edilgen yapılarla sunulmaktadır ("öldü", "yaşamını yitirdi"), failler ise aktif eylemlerle tanımlanmaktadır ("ateş etti", "kaçtı"). Bu sentaktik yapı, şiddetin fail tarafından üretildiğini gösterirken, aynı zamanda kadınları pasif mağdur konumuna sabitlemektedir.

2. Sözcük Seçimleri ve Sözdizimsel Olgular: "Eş kurbanı", "tartışma", "7 el ateş etti" gibi ifadeler, şiddeti dramatik ancak sıradanlaştırılmış bir dil içinde sunmaktadır. "Üç çocuk annesi" gibi tanımlamalar, kadının toplumsal rolünü öne çıkararak mağduriyet söylemini pekiştirmektedir.

3. Haber Retoriği: Haber, kadın cinayetlerini bireysel trajediler ve kriminal olaylar olarak sunmaktadır. Polis müdahalesi ve failin yakalanma süreci ayrıntılandırılırken, şiddetin toplumsal nedenleri geri planda kalmaktadır.

4. Vurgu ve Dışlama: Olayın nasıl gerçekleştiği ayrıntılı biçimde anlatılırken, kadınların daha önceki şiddet deneyimleri, korunma talepleri ve devletin sorumluluğu söylem dışında bırakılmaktadır.

5. Bilişsel Olgular: Okurda kadın cinayetlerinin kaçınılmaz ve ani olaylar olduğu algısı güçlendirilmektedir. Güvenlik güçlerinin müdahalesi ön plana çıkarılarak "fail yakalandı" anlatısıyla adalet duygusu telafi edilmeye çalışılmaktadır.

6. Toplumsal Bağlam ve İdeolojik Olgular: Nefes Gazetesi'nin bu haberi, kadına yönelik şiddeti ataerkil sistem, erkek egemenlik ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında ele almamaktadır. Şiddet, bireysel suçlar dizisi olarak sunulmakta; ideolojik analizden kaçınılmaktadır.

Analiz: "İki Kadın Eş Kurbanı" başlıklı Nefes Gazetesi haberi, Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadına yönelik şiddeti olay merkezli, dramatik ve asayiş odaklı bir söylem içinde sunmaktadır. Kadın cinayetleri görünür kılınmakta; ancak bu şiddeti mümkün kılan toplumsal, yapısal ve ideolojik koşullar sorgulanmamaktadır. Haber, medyanın kadın cinayetlerini yalnızca "haber değeri olan olaylar" olarak değil, toplumsal ve politik bir sorun olarak ele almasının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışma, 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında Sabah, Milliyet, Nefes, Evrensel ve Posta gazetelerinde yayımlanan kadın cinayeti haberlerini Teun Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi çerçevesinde incelemiş ve haber metinlerinin yalnızca olay aktaran nötr metinler olmadığını, aksine kadın cinayetlerini belirli söylemsel kalıplar içinde anlamlandırarak toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden ürettiğini göstermiştir. Araştırmanın temel sorularına verilen yanıtlar birlikte değerlendirildiğinde, kadın cinayetlerinin gazetelerde çoğunlukla "kadın cinayeti" ya da "toplumsal cinsiyete dayalı şiddet" olarak değil; "eşini vurdu", "ayrılmak isteyen karısını öldürdü", "tartıştığı eşini tabancayla vurdu", "boşanma aşamasındaki eşini vurdu" ve "eş kurbanı" gibi ilişkisel ve olay merkezli ifadelerle adlandırıldığı görülmektedir. Bu adlandırmalar, cinayeti toplumsal bir erkek şiddeti biçimi olmaktan çıkarıp aile içi kriz, tartışma veya ilişki sorunu düzeyine indirgeyen bir çerçeve üretmektedir. Bu açıdan en belirgin ayrışma Evrensel Gazetesi'nde görülmüş; Evrensel Gazetesi failin eylemini daha açık biçimde adlandırırken, Milliyet Gazetesi ise kadın cinayetlerinin sürekliliğine ve koruma mekanizmalarının yetersizliğine kısmen dikkat çekmiştir.

Araştırmanın failin nasıl sunulduğuna ilişkin sorusu da önemli bir sonucu ortaya koymuştur. İncelenen haberlerin çoğunda fail, dilsel olarak görünürdür; ancak bu görünürlük her zaman eleştirel değildir. Fail çoğu haberde "vurdu", "öldürdü", "ateş etti" gibi aktif fiillerle anılsa da, başlık ve olay örgüsü içinde şiddeti açıklayan esas

çerçeve "tartışma", "ayrılık", "boşanma", "ilişkisel kriz" gibi gerekçelere bağlandığı için sorumluluk tam anlamıyla failin üzerine yıkılmamaktadır. Başka bir deyişle fail metinde vardır, ancak söylem onun eylemini ataerkil tahakkümün sonucu olarak değil, kişisel gerilimlerin sonucu olarak sunmaktadır. Bu durum özellikle Sabah ve Nefes gazelerinde belirgindir. Evrensel Gazetesi'nde ise fail daha açık ve doğrudan sorumluluk taşıyan özne olarak kurulmuştur.

Kadının haber metinlerinde nasıl tanımlandığına bakıldığında, mağdurun çoğu zaman özne olarak değil, ilişkisel ve ailevi kimlikler içinde temsil edildiği görülmektedir. "Karısı", "eşi", "3 çocuk annesi", "talihsiz kadın", "boşanma aşamasındaki eş" gibi tanımlamalar, kadını bireysel toplumsal özne olmaktan çok aile içindeki konumuyla görünür kılmaktadır. Kadının yaşam öyküsü, şiddete karşı geliştirdiği stratejiler, korunma talebi, maruz kaldığı önceki tehditler ya da hak öznesi olarak konumu çoğu haberde geri planda kalmaktadır. Böylece kadın ya pasif mağdur ya da olayın ilişkisel bağlamını açıklayan bir unsur olarak kurulmaktadır. Sabah Gazetesi'nde "ayrılmak isteyen karısını öldürdü" ifadesi, mağdurun kararını olayın nedeni gibi kurarken; Posta ve Sabah gazetelerinde annelik, eşlik ve mağduriyet bir arada verilerek kadın kurbanlaştırılmaktadır.

İncelenen haberlerde haber başlıkları özellikle ana akım ve popüler gazetelerde failin sorumluluğunu failden uzaklaştırmaktadır. "Ayrılmak isteyen karısını öldürdü", "tartıştığı eşini tabancayla vurdu", "boşanma aşamasındaki eşini vurdu" ve "iki kadın eş kurbanı" gibi başlıklar, şiddeti erkek egemen tahakkümün sonucu olarak değil, ilişkisel bir kopuşun ardından gelişen trajik olaylar gibi sunmaktadır. Bu başlıklar, failin eylemini açıklayıcı değil gerekçelendirici bir bağlama oturtmakta; böylece şiddetin politik niteliğini zayıflatmaktadır. Evrensel Gazetesi bu açıdan daha açık bir fail odaklı dil kurarken, Milliyet Gazetesi, kısmen yapısal unsur olan "uzaklaştırma kararına rağmen" ifadesiyle kurumsal yetersizliği görünür kılmaktadır.

Haberlerde olayın nedeninin nasıl kurulduğuna bakıldığında, baskın söylemsel düzenlemenin toplumsal cinsiyet eşitsizliği değil, "tartışma", "öfke", "ayrılık", "boşanma", "kişisel mesele" ve "ani gerilim" olduğu anlaşılmaktadır. Yani haberler, kadın cinayetlerini erkek şiddetinin yapısal sürekliliği içinde konumlandırmaktan çok, gündelik ilişki krizlerinin aşırı sonucu gibi göstermektedir. Böylece cinayetin nedenleri bireyselleştirilmekte, erkeklik krizi, denetim arzusu, mülkiyet ilişkisi, cezalandırma mantığı ve patriyarkal iktidar gibi kavramlar söylem dışında bırakılmaktadır. Bu durum Van Dijk'ın çerçevesiyle bakıldığında, haberin bilişsel düzeyde okura "bu olaylar ani, kişisel ve münferittir" şeması sunduğunu göstermektedir.

Başlıklarda en sık kullanılan kavramların "eş", "karı", "tartışma", "vurmak", "öldürmek", "kurban", "uzaklaştırma kararı" ve "boşanma" etrafında toplandığı görülmektedir. Bu kavramların ortak özelliği, kadına yönelik şiddeti ya aile ve ilişki

çerçevesine hapsetmeleri ya da olayı kriminal bir vaka gibi sunmalarıdır. Öne çıkarılan unsurlar çoğunlukla olayın nasıl gerçekleştiği, kaç el ateş edildiği, failin kaçması ya da yakalanması, polis müdahalesi ve adli süreçtir. Buna karşılık geri plana itilen unsurlar ise kadının daha önce maruz kaldığı şiddet, koruma mekanizmalarının neden işlemediği, devletin sorumluluğu, kadın örgütlerinin değerlendirmeleri ve kadın cinayetlerinin yapısal-toplumsal arka planıdır. Özellikle Nefes, Sabah ve Posta gazetelerindeki haberlerde asayiş dili ile güvenlik odaklı anlatı öne çıkarken, Evrensel Gazetesi'ndeki haberde ise protesto ve anma görselleri aracılığıyla daha kamusal bir bağlam kurulmuştur.

Mağdur suçlama eğilimi ise kimi haberlerde açık, kimilerinde örtük biçimde ortaya çıkmaktadır. Açık mağdur suçlama doğrudan sert ifadelerle kurulmasa da, kadının "ayrılmak istemesi", "boşanma aşamasında olması" ya da "tartışmanın içinde yer alması"nın başlığa taşınması, okurun zihninde kadının davranışını olayın tetikleyicisi gibi konumlandırmaktadır. Bu, klasik anlamda doğrudan suçlama değilse de, söylemsel olarak mağdur davranışını şiddetin açıklayıcı ana unsurlarından biri haline getiren örtük bir suçlama biçimidir. Bu eğilim Evrensel' Gazetesi'nde daha zayıfken, Sabah ve Nefes gazetelerinde daha belirgin, Posta'da ise kaderci ve kurbanlaştırıcı bir formda görünmektedir. Milliyet Gazetesi bu açıdan daha temkinli olsa da, orada da toplumsal cinsiyet perspektifinin eksikliği nedeniyle mağdur tam anlamıyla hak öznesi olarak kurulmamaktadır.

Son olarak, haber söyleminin kadın cinayetlerini sıradanlaştırıp sıradanlaştırmadığı sorusuna verilecek cevap, gazetelere göre ton farkı olsa da genelde olumludur: Evet, incelenen haberlerin önemli bir bölümü kadın cinayetlerini olağanlaştıran ya da en azından yapısal niteliğini görünmez kılan bir söylem üretmektedir. Ana akım ve popüler gazetelerde bu olağanlaştırma, şiddetin kriminal ve bireysel olay olarak sunulmasıyla; alternatif gazetede ise dramatik ama yine de olay merkezli dil kullanımıyla gerçekleşmektedir. Sadece Evrensel, fail sorumluluğunu daha açık kurması, protesto ve anma görselleriyle kamusal bağlamı çağırması ve kadın cinayetlerini süreklilik gösteren bir sorun olarak çerçevelemesi bakımından bu eğilimin dışına daha fazla çıkabilmiştir. Ancak onda da patriyarka, erkek egemenlik ve toplumsal cinsiyet rejimi açık biçimde tartışılmadığı için eleştirel çerçeve tam derinliğine ulaşmamaktadır. 25 Kasım gibi politik anlamı yüksek bir günde bile haberlerin büyük kısmı kadın cinayetlerini toplumsal cinsiyet temelli yapısal şiddet olarak değil, münferit aile içi trajediler olarak temsil etmektedir. Bu da medyanın, kadına yönelik şiddeti görünür kılarken aynı anda onu depolitize eden ve kısmen normalleştiren ikili bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Anavatan, A. (2023). *Investigation of femicide in Turkey: modeling time series of counts*. (https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9879740/)

Altınay, A. G., & Arat, Y. (2009). *Violence against women in Turkey: A nationwide survey*. Punto.

Arat, Y. (1998). Feminists, Islamists, and political change in Turkey. *Political Psychology, 19*(1), 117-131.

Connel, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika.* Çev. C. Soydemir. İstanbul:Ayrıntı Yayınevi

Council of Europe. (2021/2026 güncel bilgi). *Key facts about the Istanbul Convention*. (https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/key-facts).

Evre, B. (2009). Söylem analizine yönelik farklı yaklaşımlar: Bir sınıflandırma girişimi. İ. Parlak (Ed.), *Medyada gerçekliğin inşası: Türk medya söylemine eleştirel bir bakış* (ss. 107–152) içinde. Çizgi Kitabevi.

Kandiyoti, D. (1997). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşüm. Çev. A. Bora vd. İstanbul: Metis Yayınları.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2025). *2024 Annual Report*. (kadincinayetlerinidurduracagiz.net)

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2026). *2025 Yılı Kadın Cinayetleri ve Şüpheli Kadın Ölümleri Veri Raporu*. (kadincinayetlerinidurduracagiz.net)

Oakley, A. (2015). *Sex, gender and society*. United Kingdom: Ashgate Publishing.

Özer, Ö. (2015). Teun Adrian van Dijk örneğinde eleştirel söylem çözümlemesi. B. Yıldırım (Ed.), *İletişim araştırmalarında yöntemler* (ss. 197–285) içinde. Konya: Literatürk Yayınları.

Scott, J. W. (2013). *Feminist Tarihin Peşinde.* Der. F. Dinçer& Ö. Aslan. İstanbul: BGST Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu (2025) İstatistiklerle Kadın 2025, https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/ist_kadin2025.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024/2025 yayımlı resmi veriler). *Türkiye Kadına Yönelik Şiddet Araştırması, 2024*. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/23_Kad%C4%B1na_%C5%9Fiddet_2024_TR.pdf

Van Dijk, T. (2015). Critical discourse analysis. H. Hamilton, D. Schiffrin, & D. Tannen (Ed.), *The handbook of discourse analysis* (ss. 466–485) içinde. John Wiley & Sons.

World Health Organization. (2025, 25 Aralık). *Violence against women*. https://www.who.int/health-topics/violence-against-women#tab=tab_1

World Health Organization. (n.d.). *Gender and health*. (https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1)

Tablo 1. Van Dijk'ın Haber Çözümlemesine Yönelik Sistematik Şeması

A. Makro Yapı
1. Tematik Yapı
a. Başlıklar (ana, alt ya da yan başlıklar)
b. Haber Girişi
Spotlar (Spot olmadığında haber metninin ilk paragrafı alınmalıdır. Haber tek paragraftan oluşuyorsa ilk cümle haber girişi olarak alınabilir.)
c. Fotoğraf
2. Semantik Yapı
a. Durum
1. Ana Olayın Sunumu
2. Sonuçlar
3. Ardalan ve Bağlam Bilgisi
b. Yorum
4. Haber Kaynakları
5. Olay taraflarının olaya getirdikleri yorumlar
B. Mikro Yapı
1. Sentaktik Çözümleme
a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması
2. Bölgesel Uyum
a. Nedensel ilişki
b. İşlevsel ilişki
c. Referansal İlişki
3. Sözcük Seçimleri
4. Haber Retoriği
a. Fotoğraf
b. İnandırıcı Bilgiler
c. Görgü tanıklarının ifadeleri

Kaynak: (Özer, 2015, s. 247-248)

7. Bölüm

Girişimcilik Dersleri ve Öğrenci Nitelikleri ile Uyumu: Hatay Örneği

Sema Suzan BAŞARAN[1], Hakan ERYÜZLÜ[2]

ÖZET

Bu çalışma, İskenderun Teknik Üniversitesi'nde verilen girişimcilik derslerinin öğrencilerin girişimcilik potansiyeli üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, girişimcilik derslerinin öğrenci nitelikleriyle uyumunu, cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, bölüm niteliği ve girişimcilik dersi alma durumu gibi demografik faktörler açısından değerlendirmektedir. Çalışma kapsamında, KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Girişimcilik Testi kullanılarak 147 öğrencinin girişimcilik potansiyeli ölçülmüştür. Elde edilen bulgular, erkek öğrencilerin girişimcilik potansiyelinin kadınlardan daha yüksek olduğunu, yaş arttıkça potansiyelin yükseldiğini ve teknik programlarda okuyan öğrencilerin girişimcilik potansiyelinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca, girişimcilik dersi alan öğrencilerin potansiyellerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, girişimcilik eğitiminde müfredatın çeşitlendirilmesi ve öğrenci profillerine göre modülerleştirilmesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik Eğitimi, Öğrenci Nitelikleri, Girişimcilik Potansiyeli

GİRİŞ

Girişim, insan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yine insan tarafından kurulan ve üretim faktörlerinin bir araya getirildiği yerdir. Hiç kuşkusuz bir ülke için ve tüm dünyada serbest olmayan mal/hizmetler dışındaki her şey girişimler tarafından üretilmektedir. Genel olarak ta üretimin artması ve bu artışın zaman içerisinde ivmesinin artarak devam etmesi ülkelerin ana iktisadi amaçlarındandır. Çünkü üretimin artması devamında istihdamın artmasına, istihdamın artması tüketimin artmasına ve nihayet tüketimin artması yeniden üretimin artmasına neden olarak ülkeleri büyüme çarkının içine alacaktır.

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, ORCID: 0009-0005-0753-0500

[2] Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3715-0021

Bir üretim faktörü olarak değerlendirilen girişimci ise; piyasadaki fırsatları izleyen, değerlendiren ve yeteneklerini kullanarak bir fırsat bulduğunda risk alarak faaliyete geçerek diğer üretim faktörlerini bulan kişidir. Girişimcilik faaliyeti olarak değerlendirilebilen bu faaliyette hem şirket açma hem de yenilik geliştirme gibi tüm süreçleri kapsar.

Böyle bir süreçte, ülke ekonomisi için "girişimci" sayısının artması da arzulanan ve desteklenen bir durumdur. Girişimcilerin sayısının artması için ülkelerde birçok politika geliştirilmektedir. Türkiye'de de özellikle son yıllarda girişimci sayısının artması amacıyla birçok destek mekanizması geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Özellikle KOSGEB girişimcilik, teknogirişim vb. programlarla iş fikri olan fakat sermayesi yeterli olmayan kişilere destekler aktarılmış ve kendi işlerini kurmaları desteklenmiştir, desteklenmeye devam etmektedir.

Her ne kadar parasal destekler verilse de girişimci olabilmek için bazı yeteneklerin var olması gerektiği genel kabul görmüş bir gerçektir. Genel olarak bir girişimcinin taşıması gereken özellikler aşağıdaki gibidir;

- Yaratıcı düşünme yeteneği,
- Sürekli çalışma arzusu,
- Kararlı, tutkulu ve cesaretli oluşu,
- Diğer kişilerle ilişki kurabilmede yeteneği,
- Düşüncelerini hem yazılı hem de sözlü olarak kolaylıkla ifade edebilme becerisi,
- Yaptığı işi sever ve motivasyonu yüksektir,
- Hayal kurma becerisi yüksektir,
- Bir iş ile alakalı takım çalışmasına yatkındır/uyumludur,
- Geleceği ile alakalı plan kurar ve kişisel bir vizyon ve misyonu vardır,
- Gelişen dünyaya uyumda yüksek kabiliyeti olması,
- Davranışlarında katılık yoktur, esnektir,
- Etrafı tarafından sevilen ve güvenilir bir kişdir,
- İnsanlar kendine inanır ve kolayca insanları ikna edebilir,
- Hem liderlik yeteneği vardır hem de yönetim becerisi üst düzeydedir,
- Bir işe bitirebilmek için heyecan duyar,
- Gelişen süreçleri takip eder ve fırsatları değerlendirir (Hisrich and Peters, 2003).

Söz konusu bu özellikler insanda doğuştan mevcuttur yada saklı kalmış ise ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu özellikleri ortaya çıkarabilecek veya geliştirecek en önemli mekanizma "eğitim"dir. Bu bilinçle Türkiye'de

üniversite ders müfredatlarına, hemen hemen tüm bölümlerde, "girişimcilik" dersleri eklenmiştir. Söz konusu bu dersler ile üniversite öğrencilerinin girişimci olabilme yeteneklerinin ve isteklerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Böylece üniversite mezunlarının sadece iş aramak yerine kendi işlerini kurmaları ve fikirlerini gerçekleştirerek yeni istihdam ve üretim alanları oluşturmaları beklenmektedir.

Girişimcilik dersleri adları ve içerikleri üniversiteden üniversiteye farklılıklar göstermektedir. Fakat genel olarak tek bir müfredat bölüm fark etmeksizin tüm öğrencilere aynı şekilde verilmektedir. Ayrıca ders içeriği belirlenirken ana referans öğrenci özellik ve yetenekleri değil diğer üniversitelerdeki ders içerikleridir. Böylece adları farklı olsa da içerikleri birbirine benzer dersler verilmektedir. Bu derslerin öğrencilerin girişimcilik potansiyellerini ne oranda desteklediği ise araştırılmamış bir durumdur.

Bu kapsamda çalışma literatüre katkı sağlamak amacıyla öğrencilerinin girişimcilik potansiyellerinin araştırılması dışında onların girişimcilik potansiyelini ortaya çıkarmaya çalışan girişimcilik derslerinin içeriklerinin yeterliliği ya da geliştirilmesi yönünde özgünlük içermektedir. Söz konusu özgünlük ile projenin araştırma sorusu; "Üniversitelerde verilen girişimcilik derslerin öğrencilerin girişimcilik potansiyellerini ne oranda desteklemektedir?" olarak belirlenmiştir. Bu soru ile çalışmanın amacı; "Üniversitelerde okutulan girişimcilik dersleri içeriklerinin üniversite öğrencilerinin bölümleri ve girişimcilik yetenekleri ile karşılaştırılması ve ders içeriklerinin geliştirilmesi için öneriler yapılmasıdır."

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Girişimcilik, günümüzün hızla değişen ekonomik ve toplumsal koşullarında ülkelerin kalkınmasında ve istihdamın artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de de bu önemin farkına varılmasıyla birlikte, girişimcilik dersleri farklı eğitim kademelerinde müfredata dahil edilmeye başlanmıştır. Ancak, bu derslerin öğrenci nitelikleriyle ne derece uyumlu olduğu, yani öğrencilerin ilgi, yetenek, motivasyon ve demografik özellikleriyle ne ölçüde örtüştüğü konusu, hem eğitim politikaları hem de uygulama açısından tartışılmaya devam etmektedir.

Dünyadaki paradigma değişimiyle birlikte girişimcilik, yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda bireylerin kişisel gelişimini, özgüvenini ve toplumsal katkılarını artıran bir süreç olarak da ele alınmaktadır. Türkiye'de de girişimcilik derslerinin ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında yer almaya başlaması, bu alandaki eğitimin yaygınlaştırılması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir

(Berber vd., 2020). Ancak, bu derslerin öğrenci profilleriyle ne kadar uyumlu olduğu ve öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini ne ölçüde desteklediği, yapılan araştırmalar ışığında daha ayrıntılı olarak incelenmelidir.

Türkiye'de girişimcilik eğitiminin yaygınlaşması, özellikle meslek yüksekokullarında ve üniversitelerde gözlemlenmektedir. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Meslek Yüksekokulu'nda yapılan bir araştırmada, girişimcilik dersi alan öğrencilerin kariyer yönelimleri ve girişimcilik seçeneğine olan ilgileri analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin %39,80'i özel sektörde kariyer yapmayı tercih ederken, %26,53'ü girişimcilik kariyerini seçmektedir. Ayrıca, girişimcilik kariyerine yönelmek isteyen öğrencilerin %27'si kadın, %73'ü ise erkektir. Kadın öğrenciler genellikle özel sektör kariyerini tercih ederken, erkek öğrencilerde girişimcilik eğilimi daha yüksektir. Bununla birlikte, bölümler arasında da kariyer yönelimi tercihlerinde farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir (Berber vd., 2020). Bu bulgular, girişimcilik derslerinin öğrenci nitelikleriyle tam anlamıyla örtüşmediğini; cinsiyet ve bölüm gibi demografik değişkenlerin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Girişimcilik eğitiminin öğrenci nitelikleriyle uyumu konusunda yapılan araştırmalar, öğrencilerin sahip oldukları özelliklerin ve beklentilerin dikkate alınmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Örneğin, sağlık bilimleri fakültesinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin yarıdan fazlasının (%56,6) girişimcilikle ilgili herhangi bir ders almadığı halde yüksek bir girişimcilik eğilimine sahip oldukları belirlenmiştir (Tanyel, 2021). Bu durum, öğrencilerin bireysel eğilimlerinin ve motivasyonlarının müfredatla tam olarak örtüşmediğini göstermektedir. Yani, girişimcilik derslerinin varlığı tek başına yeterli olmayıp, ders içeriklerinin ve öğretim yöntemlerinin öğrenci profillerine uygun şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Benzer şekilde, fen bilimleri öğretmen adayları üzerinde yapılan bir araştırmada, adayların girişimcilik becerisine sahip bireylerin özelliklerini açıklamada ve bu özellikleri geliştirmek için etkinlik tasarlamada yetersiz oldukları tespit edilmiştir (İnaltekin vd., 2019). Ayrıca, adaylar arasında girişimcilik becerisini ölçebilecek bir aracı mesleki açıdan yeterli düzeyde tasarlayan olmamış ve ölçme-değerlendirme süreçlerinde de eksiklikler gözlemlenmiştir. Bu bulgular, girişimcilik eğitiminin öğrenci nitelikleriyle uyumunun sağlanabilmesi için öğretmen adaylarının da bu konuda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalarının önemini ortaya koymaktadır.

Girişimcilik derslerinin öğrenci nitelikleriyle uyumunda kullanılan öğretim yöntemleri de belirleyici bir faktördür. Yenilikçi öğretim

yöntemlerinin kullanılması, öğrencilerin derse olan ilgisini ve motivasyonunu artırmakta; aynı zamanda girişimcilik niyetinin davranışa dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Capocci (2022) çalışmasında, eğitim fakültelerinde kullanılan çeşitli öğretim metodlarının işletme ve iktisat gibi bölümlere etkili bir şekilde aktarılmadığı; oysa pedagojik bilginin en az konu bilgisi kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada jigsaw gibi yenilikçi yöntemlerin girişimcilik eğitiminde kullanılmasının öğrencilerin başarı ve motivasyonunu artırdığı belirtilmektedir. Bu yaklaşım, girişimcilik derslerinin öğrenci nitelikleriyle uyumunu güçlendirecek pratik çözümler sunmaktadır.

Öte yandan, uygulamalı eğitimlerin bilgi düzeyini artırmakla birlikte beceri gelişimini her zaman yeterince desteklemediği de görülmektedir. Network and Technology Oriented Applied Entrepreneurship Programı kapsamında yapılan bir araştırmada, katılımcıların girişimcilik bilgilerinin arttığı ancak beceri gelişiminin anlamlı düzeyde artmadığı tespit edilmiştir. Eğitim sonunda bilgi artışı ile beceri artışı arasındaki ilişkinin zayıf olduğu; dolayısıyla mevcut eğitimlerin kalıcı etki bırakma konusunda yetersiz kalabileceği ifade edilmektedir (Antalyalı ve Göktaş, 2019). Bu bulgu, girişimcilik derslerinin yalnızca teorik bilgiye odaklanmasının öğrenci nitelikleriyle tam anlamıyla örtüşmediğini göstermektedir.

21. yüzyılın gerektirdiği üst düzey beceriler arasında yer alan girişimcilik ve yaratıcılık, üniversite öğrencilerinin iş dünyasında başarılı olabilmeleri için kritik öneme sahiptir. Robotik uygulamalar gibi yenilikçi eğitim ortamlarının kullanıldığı araştırmalarda, bu tür uygulamaların öğrencilerin girişimcilik becerilerini anlamlı şekilde artırdığı; ancak yaratıcılık becerilerinde anlamlı bir artış sağlamadığı belirlenmiştir (Coşkun vd., 2023). Ayrıca başarılı öğrenci gruplarının hem girişimcilik hem de yaratıcılık puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, girişimcilik derslerinin öğrenci nitelikleriyle uyumunun sağlanmasında bireysel başarı düzeyinin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

STEM tabanlı etkinlikler de benzer şekilde öğrencilerin girişimcilik becerileri üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. 7. sınıf öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, risk alma, başarı ihtiyacı ve iletişim becerilerinde artış gözlemlenmiş; öğrencilerin girişimciliğe yönelik algılarında da gelişme kaydedilmiştir (Şirin vd., 2021). Bu bulgu, disiplinlerarası yaklaşımların ve uygulamalı etkinliklerin öğrenci nitelikleriyle daha iyi uyum sağladığını göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetleri üzerinde demografik faktörlerin etkili olduğu çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur. Kuzey

Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yapılan bir çalışmada, yaş, iş deneyimi, aile gelir durumu ve öğrenim görülen üniversite gibi değişkenlerin girişimcilik niyetlerinde anlamlı farklılıklar yarattığı belirlenmiştir (Sürücü ve Maslakcı, 2021). Bu bulguya göre, girişimcilik derslerinin içeriği ve sunumu planlanırken öğrenci kitlesinin demografik özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Benzer şekilde uluslararası literatür taramasına dayanan bir başka çalışmada; girişimcilik eğitimi, akran etkisi, zihniyet (mindset), öz-yeterlik, yaratıcılık, tutumlar, sosyal medya kullanımı, girişimci kültür ve motivasyonun üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetini etkileyen temel unsurlar olduğu vurgulanmıştır (Fitri vd., 2023). Bu unsurların her biri farklı öğrenci profillerine hitap ettiğinden dolayı; müfredatın esnek ve kapsayıcı şekilde tasarlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Öğretmen adayları üzerinde yapılan araştırmalar da ise girişimcilik özellikleri ile öz-yeterlik arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Gaziantep Üniversitesi'nde yürütülen bir çalışmada; öğretmen adaylarının girişimcilik eğilimleri ile öğretmen öz-yeterliği arasında güçlü bir korelasyon bulunmuş; ayrıca cinsiyet değişkeni bakımından da anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (Büyükikadın vd., 2019). Bu bulguya göre; öğretmen yetiştiren programlarda verilen girişimcilik derslerinin hem mesleki yeterlilik hem de bireysel motivasyon açısından öğrenci nitelikleriyle uyumlu olması gerekmektedir. İlkokul düzeyinde geliştirilen girişimcilik öğretim programlarının da öğrencilerin öz-yeterlilik inançlarını anlamlı biçimde geliştirdiği belirlenmiştir (Yurtseven vd., 2021). Deney grubunda uygulanan program sonucunda öğrencilerin öz-yeterlilik puanlarında anlamlı artış gözlemlenmiş; bu durum girişimciliğin erken yaşlarda kazandırılmasının önemini ortaya koymuştur.

Kurumsal müdahalelerin beceri gelişimine etkisi üzerine yapılan analizlerde; bilgi işleme, iletişim, planlama, problem çözme gibi becerilerle birlikte girişimcilik yetkinliklerinin de geliştirilebildiği gösterilmiştir. Uygulanan organizasyonel müdahaleler sonucunda öğrencilerde anlamlı gelişmeler kaydedilmiş; vaka analizi, ağ kurma (networking), rapor yazma gibi etkinliklerin beceri gelişimini desteklediği saptanmıştır (Otara, 2020). Bu tür uygulamalar sayesinde eğitim programlarının öğrenci nitelikleriyle daha iyi uyum sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca müfredat tasarımında öğretim görevlisi yeterliliğinin de önemli bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. Girişimcilik eğitimi bağlamında öğretim elemanlarının pedagojik yeterliliğinin artırılması gerektiği belirtilmiş;

böylece öğrenci motivasyonu ve niyetinin davranışa dönüşmesinin desteklenebileceği ifade edilmiştir ((editör), 2020).

Sonuç olarak mevcut literatür ışığında Türkiye'deki girişimcilik derslerinin öğrenci nitelikleriyle uyumunun sağlanabilmesi için; demografik özellikler başta olmak üzere bireysel farklılıkların dikkate alınması, yenilikçi ve uygulamalı öğretim yöntemlerinin kullanılması ve öğretmen/öğretim elemanı yeterliliğinin artırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik eğitiminin yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmaması; beceri geliştirme odaklı olması ve farklı disiplinlerden gelen öğrencilere hitap edecek şekilde esnek tasarlanması önem taşımaktadır.

METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

Literatürde girişimcilik dersleri ve girişimcilik potansiyeli üzeri çalışmalar mevcuttur. Yılmaz ve Sünbül (2009), çalışmalarında öğrenciler için girişimcilik ölçeği geliştirmeye çalışmışlardır. Ölçeğin güvenirliğine ilişkin bulgular Cronbach alfa (İç tutarlılık) ile sağlanmıştır. Bulgular ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin güvenirlik katsayısının yeterli düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Ölçek toplam puanlarında, öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre manidar farklar bulunamamıştır.

İşcan ve Kaygın (2011), üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye çalışmışlardır. Kafkas Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi son sınıf öğrencilerine anket yapılmış ve öğrencilerin karşılaştırmalı olarak girişimcilik eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. İşcan ve Kaygın (2011), bir başka çalışmasında da potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma yapmışlardır.

Korkmaz (2012)'da Bülent Ecevit Üniversite özelinde üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma yapmıştır. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin kendilerini girişimci bir kişiliğe sahip görmelerinde ve gelecekte iş kurma isteklerinde etkili olan psikolojik, demografik ve aile özellikleri arasında anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Bu sonuca göre Bülent Ecevit Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin girişimci bir kişiliğe sahip olduklarını söylemek mümkün olduğunu belirlemiştir.

Bilge ve Vedat (2012), Celal Bayar Öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini araştırmışlardır. çalışmada daha çok lisans ile ön lisans öğrencilerinin cinsiyet olarak ve eğitim seviyesi(okullar bazında) açısından karşılaştırılmalar yapılmıştır. Araştırmada açıklayıcı faktör analizi sonucunda risk alma, fırsatları değerlendirme, liderlik yönlü, gelecek odaklı, kararlılık

ve dış etkenlere karşı bireysel güç olarak altı boyut oluşmuştur. Araştırmada cinsiyetin, girişimciliğin alt boyutları üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır.

Uluyol (2013), meslek yüksekokul öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye çalışmıştır. öğrencilerin yüksek düzeyde girişimcilik eğilimine sahip olduğu ancak finansal yönetim ve girişimcilik dersi alan ve almayan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmadığını tespit etmiştir.

Karcıoğlu ve Balkaya (2018), üniversite son sınıf öğrencilerinde girişimcilik niyeti ve işsizlik kaygısı düzeyini belirleyerek bu iki değişken arasında ve işsizlik kaygısının alt boyutları ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Sonuçlara göre son sınıf öğrencilerinin yaşadığı işsizlik kaygısı ile girişimcilik niyetleri arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf, işsizlik kaygısının alt boyutlarından kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği dışında alt boyutlarda ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı pozitif yönde ve zayıf bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Asghar vd. (2019), çalışmalarında "girişimcilik eğitimi öğrencilerin girişimci niyetlerini etkiliyor mu?" sorusuna cevap aramıştır. Çalışmada; girişimcilik eğitiminin öğrencilerin bir girişimci olma tutumlarına etkisini incelemeyi, Girişimcilik eğitimi öğrencilerinin girişimci olması için algılanan davranışsal kontrolü ortaya çıkarmayı, girişimcilik eğitimi öğrencilerinin bir girişimci olabilmesinde öznel normların etkisini anlamayı, Girişimcilik eğitiminin öğrencilerin girişimci niyetlerine etkisini değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonuçları, girişimcilik eğitimi kendi işini kurulmasına yönelik niyetlerin arttırılmasında önemli bir rolü olduğu fikri desteklenmiştir

Bu çalışmada, Üniversitelerde okutulan girişimcilik dersleri içeriklerinin üniversite öğrencilerinin bölümleri ve girişimcilik yetenekleri ile karşılaştırılması ve ders içeriklerinin geliştirilmesi için öneriler yapılması amacıyla Hatay ili ölçeğinde İskenderun Teknik Üniversitesi öğrencilerine anket uygulaması yapılmıştır. İskenderun Teknik Üniversitesinde 7 fakülte, 3 meslek yüksekokulu ve 1 yüksekokul, lisans ve önlisans düzeyinde eğitim vermektedir. Söz konusu birimlerde mühendislik, teknik ve uygulamalı bölümler ve sosyal bölümler bulunmaktadır. Proje çerçevesinde bölümler bazında dağıtım yapılarak en az 200 öğrenciye girişimcilik potansiyellerini ölçmek amacıyla anket uygulanmıştır. Hazırlanan anket soruları KOSGEB Girişimcillik Eğitimlerinde uygulanan ve katılımcıların girişimcilik potansiyellerini ölçmek için sorulan sorular (Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Girişimcilik Testi) ve diğer demografik sorulardan oluşmaktadır.

Belirlenen ve etik onayı alınan anket soruları aşağıdaki gibidir;

Cinsiyet:

Yaş:

Fakülte/MYO/YO:

Bölümünüz:

Sınıfınız:

Girişimcilik Dersi Aldınız mı?

1) Bir ürün/ hizmet üretmeyi planlarken sizi ne cezbeder?

a) Riskin yüksek olması (0)

b) Rekabetin olmaması (2)

c) Bildiğiniz bir iş kolunda yer alması (2)

d) Karlılığın yüksek olması (4)

2) Rekabete dayalı bir oyun oynadığınızda sizin ilgi odağınız?

a) Oyunu ne kadar iyi oynadığınız (2)

b) Kazanmak (2)

c) Yukarıdakilerin her ikisi (4)

d) Yukarıdakilerin hiçbirisi (0)

3) Bir davete katıldığınızda nasıl davranırsınız?

a) Davetlere katılmam (0)

b) Topluluklara karışır konuştukları konuya katılmaya çalışırım (2)

c) Önemli gördüğüm kişilerle tanışma fırsatı kovalarım (4)

d) İnsanlara nasıl yaklaşacağımı bilemem (0)

4) Bir iş kurmak ve bu işte başarılı olmak için en önemli unsur aşağıdakilerden hangisidir?

a) Sermaye (1)

b) Müşteri/ Pazar (4)

c) İş fikri / ürün (2)

d) Motivasyon ve sıkı çalışma (1)

5) Bir yapılabilirlik(fizibilite) raporu hazırlamaktaki amaç?

a) Sistemli çalışmayı sağlamak (1)

b) Gerekli araştırmaları yaparak alternatif senaryolar hazırlamak (1)

c) İş fikrinin gerçekçi öngörülere dayanıp dayanmadığını test etmek (1)

d) Yukarıdakilerin hepsi (4)

6) Birisi yaptığınız bir işi eleştirdiğinde

a) Bütün keyfim kaçar ve işi bırakırım (0)

b) Eleştirilerini dinlemem ve bildiğim yoldan devam ederim (0)

c) Eleştirileri dinler ve üzerinde düşünerek gereğini yaparım.(4)

d) Eleştirilen şeylerin hepsini değiştiririm (0)

7) Önemli bir konuda karara varmanız gerektiğinde?

a) İlgili ve bilgili kişilerle görüşerek bir karar veririm (4)

b) Çok fazla düşünmem, hislerime güvenirim (0)

c) Kendi başıma karar veririm (1)

d) Kararı bir başkasına devretmeye çalışırım (4)

8) Aşağıdakilerden hangisinde bilgi sahibi olmamak kuracağınız işinizi en az etkiler?

a) İlgili pazara dair bilgi (0)

b) Genel muhasebe ve enflasyon muhasebesi (4)

c) Üretilen ürünle veya hizmetle alakalı bilgi (0)

d) Müzakere teknikleri ve müşteri ilişkileri (0)

9) Aşağıdakilerden hangisini yapmak istediğiniz bir işten vazgeçmenize sebep olabilecek güçtedir?

a) Çok uzun ve yoğun çalışma saatleri (0)

b) Başarısız olma riski (0)

c) Plan ve program yapmak için uzun hazırlıklar yapmak (0)

d) Hiç birisi (4)

10) Eleman istihdam ederken nasıl bir yöntem izlersiniz?

a) Bu işi profesyonellere devrederim (4)

b) İstihdam edeceğim kişileri bizzat kendim belirlerim (3)

c) Yöntem önemli değildir, düşük ücretle çalışacakları tercih ederim (0)

d) Yöntem önemli değildir tanıdıklar arasında bulmaya çalışırım (0)

11) Sizce aşağıdakilerden hangisi iş planının en önemli bölümüdür?

a) Pazar araştırması(4)

b) Finansal tabloların hazırlanması (0)

c) Üretim planların hazırlanması (0)

d) Organizasyon el yapının hazırlanması (0)

12) Günümüzde bir girişimci için en önemli özellik aşağıdakilerden hangisidir ?

a) Cesaretli (1)

b) Liderlik (1)

c) Yenilikçilik (4)

d) Rekabetçilik (1)

13) Aşağıdakilerden hangisi girişimcilik için kilit becerilerden biri değildir?

a) Pazarlama ve satış (0)

b) Yönetim (0)

c) Tek başına işletmelerin işlerini yürütmek (4)

d) İletişim (0)

14) Üreteceğiniz bir ürünle ilgili aşağıdaki aşamaları sıraya diziniz.

1- Üretim kapasitesini belirlemek

2- İş fikrini belirlemek

3- Pazar araştırmasını yapmak.

4- Üretime başlamak

5- Gerekli sermayeyi belirleyip, temin etmek

a) 5-2-4-1-3 (0)

b) 2-5-1-4-3 (0)

c) 2-3-1-5-4 (4)

d) 2-1-5-3-4 (0)

15) Bir satranç oyuncusu olsanız ve Gary Kasparov ile bir turnuvada karşı karşıya gelme imkânınız olsaydı ne yapardınız?

a) Yenileceğim kesin olduğunda çekilirim (0)

b) Oynamayı kabul ederim ama kendi üzerime de bahse girme (4)

c) Kendi üzerime bahse girerim (0)

d) Yenileceğimi bile bile oynarım (0)

16) Aşağıdaki hangisi ile ortak iş yapmayı tercih ederisiniz?

a) Güvendiğiniz ve yakın arkadaşla (0)

b) Sadece parası çok olanla (0)

c) Güvendiğiniz ve yakın akrabayla (0)

d) Güvendiğiniz ve işi iyi bilen biriyle (4)

17) Bir işin aşağıdaki safhalarından hangisiyle kendinizi başarısız görüyorsunuz?

a) Planlama (0)

b) Uygulama (0)

c) Neticelendirme (0)

d) Hiçbirisi (4)

18) Aşağıdakilerden hangisi sizi daha iyi tanımlar?

a) Kendim ve başkaları için proje üretir, uygulamasında öncülük ederim (4)

b) İyi tanımlanmış projeleri uygulamakta başarılıyım(1)

c) Verilen her görevi başarıyla yürütür hemen ikincisini isterim (1)

d) Yenilikçi projeler üretirim ama uygulamasını yapmam (1)

19) İnsan ilişkilerinde aşağıdakilerden hangisi sizi en iyi tanımlamaktadır?

a) Asosyal biri değilim fakat insanlara tahammül edemiyorum.(0)

b) insanlara karşı sonsuz güvene sahibim (0)

c) Tanımadığım insanlara önyargısız yaklaşır ve tanımaya çalışırım (4)

d) Çok az insanla ilişki içinde olmayı tercih ederim (0)

20) Kurduğunuz bir işte başarısız olsanız ve bütün birikimlerinizi kaybetseniz nasıl davranırsınız?

a) Hatalarımdan ders alır ve bir dha bunları tekrarlamayacağım bir başlangıç yaparım (4)

b) Bu büyük felaket karşısında ne yapacağımı bilemiyorum (0)

c) Kendime çalışabileceğim bir iş arar ve bir daha iş kurmaya yeltenmem (0)

d) Başarısız olma ihtimalinin olduğuna inanmıyorum (0)

21) Birkaç işi bir arada yapma konusunda nasıl bir yöntem izlersiniz?

a) En önemliden en önemsize doğru birini bitirir ve diğerine başlarım (0)

b) Birkaç işi bir arada yürütemem (0)

c) En önemli işe başlar ve belli bir aşamaya geldikten sonra hızımı kaybetmeden sırasıyla diğerleriyle ilgilenmeye başlarım (4)

d) Sadece en önemli işi yaparım (0)

22) Kuracağınız iş ile ilgili problem ortaya çıktığında bu sizi nasıl etkiler?

a) Sorunlarla ve insanlarla mücadeleyi severim (1)

b) Mücadelelerden çabuk yorulurum ve sinirlerim hemen yıpranır (0)

c) Benim işimde problem çıkmaz (0)

d) Gerekli tedbirleri alır ve bu problemleri ivediyle çözerim (4)

23) Bundan 10 yıl sonrası için hedefiniz var mı?

a) Uzun dönem için hedeflerim var ama oraya nasıl ulaşacağımı bilmiyorum (1)

b) Sadece kısa dönem için hedef belirlerim 10 yıl sonrası için hiçbir fikrim yok (1)

c) Nereye nasıl varacağımı belirledim ancak yeni seçeneklere de kapım açık (4)

d) Hayatımı günlük programlarım (0)

24) Lambadan bir cin çıksa ve iş hayatınızla ilgili bir istek hakkı verseydi aşağıdakilerden hangisini tercih ederdiniz?

a) Yüksek bir maaş (0)

b) Kendinizi geliştirebileceğiniz ve özgür karar vereceğiniz bir iş (4)

c) iyi bir unvan ve özel sektör (0)

d) Çok çalışmanıza gerek kalmayacak ve başkalarını çalıştırabileceğiniz bir iş (0)

25) Üzerinde beş tane görev olduğunda en önce hangisinden başlarsınız?

a) Gözümüzü en çok korkutandan (1)

b) Kendinizi geliştirebileceğiniz ve özgür karar vereceğiniz bir iş (4)

c) Görevleri, yapabilecek kişilere havale eder ve koordinasyonu yürütürüm (4)

d) En kısa zamanda bitirilebilecek gibi görünenden (1)

Her bir sorunun şıklarının yanında yazan puanlar verilen cevaplara göre toplanmakta ve anketi dolduran kişinin 100 puan üzerinden girişimcilik potansiyeli tahmin edilmektedir. Bu kapsamda 100 puana yaklaştıkça girişimci özellikleri ağır basan uzaklaştıkça tersi durum olarak yorumlanmaktadır.

İskenderun Teknik Üniversitesinde bölüm fark etmeksizin "yenilikçilik ve girişimcilik" dersi ise zorunlu ders olarak okutulmaktadır.

Dersin amacı "***Öğrenciye, Girişimcilik ile ilgili temel mesleki kavramların İngilizcelerini uygulamadaki karşılıklarına uygun olarak kullanabilme becerisi sağlar; fizibilite çalışmalarının temellerinin ve bu doğrultuda yenilikçiliğin öneminin anlaşılmasına katkıda bulunur***" (https://obs.iste.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=46&curSunit=5693# erişim: 25.07.2023). Belirlenmiştir. Ders sonunda ise öğrencilerin şu kazanımları alması hedeflenmiştir;

- ***Öğrenci girişimcilik ve yenilikçilik konseptini analiz edebilir.***
- ***Öğrenci her prosesi geliştirebilir.***
- ***Öğrenci temel yönetim araçlarının kullanabilme becerisi kazanır*** (https://obs.iste.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=46&curSunit=5693# erişim: 25.07.2023).

Dersin Müfredatı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 1. İSTE Yenilikçilik ve Girişimcilik Dersi Müfredatı

1. Hafta	Giriş
2. Hafta	Operasyonların Doğası
3. Hafta	Kalite Kavramı
4. Hafta	Kalite Ve Kalitesizlik Maliyetlri
5. Hafta	Tky,İstatistiksel Kalite Kontrol,Kalite Güvencesi
6. Hafta	Ürünler, Himetler Ve Prosesler
7. Hafta	Ürün Ve Hizmetler İçin Tasarım Prosesi, Fizibilite Etüdü
8. Hafta	Vize
9. Hafta	Htea,Kfg,Haa,Va
10. Hafta	Proses Planlama
11. Hafta	Proses Seçimi Başabaş Analiz
12. Hafta	Process Selection, Break Even- Analsys
13. Hafta	Proses Akış Şemaları
14. Hafta	Tesis Yer Seçimi
15. Hafta	Esis Yerleştirme
16. Hafta	Final

Tüm bu süreç sonunda hiç kuşkusuz nihai amaç dersi alan öğrencinin girişimcilik kapasitesinin arttırılması/desteklenmesidir. Projede söz konusu bu amaçlara yönelik öğrenciler üzerindeki sonuçları görebilmek için, daha önce yukarıda açıklanan KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Girişimcilik Testi sonuçları analiz edilmiştir.

AMPİRİK BULGULAR

Proje amaçlarına ulaşmak için İSTE ölçeğinde **152 adet** anket uygulanmıştır. Bu anketlerden **5** adeti değerlendirilemez bulunmuştur (eksik sorular veya başka bölümler var olan anketler). Sonuç olarak **147** anket değerlendirmeye alınmıştır. Anketlere;

- **62** erkek, **85** kadın öğrenci katılmıştır.
- Ankete katılan öğrencilerin **136** tanesi 17-25 yaş arasıdır.
- Ankete katılan öğrencilerin **6** tanesi 26-29 yaş arasıdır.
- Ankete katılan öğrencilerin **5** tanesi 30 ve üstü yaş grubuna aittir.
- Ankete katılan öğrencilerin **42** tanesi 1. Sınıf öğrencisi.
- Ankete katılan öğrencilerin **34** tanesi 2. Sınıf öğrencisi.
- Ankete katılan öğrencilerin **36** tanesi 3. Sınıf öğrencisi.
- Ankete katılan öğrencilerin **34** tanesi 4. Sınıf öğrencisi (Bu sınıflamada mezun olan öğrenciler 4. Sınıf öğrencisi olarak kabul edilmiştir).
- Ankete katılan öğrencilerin **59** tanesi, teknik bir bölüm/program okumaktadır.
- Ankete katılan öğrencilerin **88** tanesi, sosyal bir bölüm/program okumaktadır.
- Ankete katılan öğrencilerin **94** tanesi, girişimcilik dersi almıştır.
- Ankete katılan öğrencilerin **53** tanesi henüz girişimcilik dersi almamıştır.

Bu sayede anket katılımcıları; cinsiyet, yaş aralığı, okuduğu sınıf, okuduğu bölümün niteliği ve girişimcilik dersi alıp/almadığına göre toplamda **5** üst **13** alt gruba ayrılmıştır.

Bu aşamadan sonra her bir üst grup için ankete katılan öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda KOSGEB girişimcilik potansiyeli puanları toplanmış ve aritmetik ortalamaları alınarak belli hipotezler sınanmıştır.

Bulgu 1. Öğrencelerin cinsiyet farkları ve girişimcilik potansiyeli ile ilişkisi;

Hipotez: Erkeklerin Girişimcilik potansiyeli daha yüksektir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı

Erkek Öğrenci Girişimcilik Potansiyel Ortalama Puanı	Kadın Öğrenci Girişimcilik Potansiyel Ortalama Puanı
63,09677	60,11905

Bu sonuca göre toplum genelinde gözlenen ve girişimcilerin daha çok erkek olmasının nedeni olarak gösterilebilecek, erkeklerin girişimcilikte daha başarılı olduğu durumu istatistik olarak doğrulanmıştır. Fakat söz konusu fark düşük olup kadın öğrencilerinde başarılı girişimciler olabileceği değerlendirilebilir.

Bulgu 2. Öğrencilerin yaş farklılıkları ve girişimcilik potansiyel ilişkisi;
Hipotez: Yaş arttıkça girişimcilik potansiyeli artar.

Tablo 3. Yaş Gruplarına Göre Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı

17-25 Yaş Arası Öğrenci Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	26-29 Yaş Arası Öğrenci Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	30 ve üstü Yaş Arası Öğrenci Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı
60,88148	67,83333	67,2

Bu sonuca göre 25 yaşından sonra girişimcilik potansiyeli yaklaşık %11 oranında artmaktadır. Bu durumda hipotez doğrulanmakta ve yaş ile girişimcilik potansiyeli konusunda doğru orantılı bir ilişki varlığı tespit edilmektedir.

Bulgu 3. Öğrencilerin bulundukları(okudukları) sınıf ve girişimcilik potansiyel ilişkisi;
Hipotez: Üst sınıflara doğru bilgi birikimi arttığı için girişimcilik potansiyeli yüksek olur.

Tablo 4. Öğrencinin Bulunduğu(okuduğu) Sınıfa Göre Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı

1. Sınıf Öğrencisi Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	2. Sınıf Öğrencisi Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	3. Sınıf Öğrencisi Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	4. Sınıf Öğrencisi Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı
57,7381	65,58824	61,55556	61,5

Bu sonuçlara göre, Üst sınıflara doğru bilgi birikimi arttığı için girişimcilik potansiyeli yüksek olur hipotezi doğrulanmaktadır. Buradaki bir başka kayda değer tespit en yüksek puanın 2. Sınıf öğrencilerinde tespit edilmesidir. 2. sınıfta İSTE müfredatına göre tüm öğrenciler "yenilikçilik ve

girişimcilik" dersini almaktadır. Anketlerinde bahar dönemi sonunda uygulandığını hesaba katarsak, dersi alan öğrencilerde bir farkındalık yaratıldığı belli olmaktadır.

Bulgu 4. Öğrencilerin okuduğu bölüm/program niteliği ve girişimcilik potansiyel ilişkisi;

Hipotez: Teknik programlarda girişimcilik potansiyeli daha yüksek olur.

Tablo 5. Öğrencilerin Okuduğu Bölüm/Program Niteliğine Göre Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı

Teknik Bölüm/Program Okuyan Öğrencinin Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	Sosyal Bölüm/Program Okuyan Öğrencinin Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı
62,4745	60,45977

Bu sonuçlara göre, Teknik programlarda girişimcilik potansiyeli daha yüksek olur hipotezi doğrulanmış oldu. Gerçekten de teknik bölüm okuyan öğrenciler teknolojik gelişmeleri daha iyi takip edebildikleri için girişimcilik yönünde daha geniş bir düşünce yapısına sahip olabilmektedir.

Bulgu 5. Öğrencilerin girişimcilik dersi alıp/almadığı ve girişimcilik potansiyel ilişkisi;

Hipotez. Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik potansiyeli daha yüksek olur.

Tablo 6. Öğrencilerin Girişimcilik Dersi Alıp/Almadığına Göre Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı

Girişimcilik Dersi Almış Öğrencilerin Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı	Girişimcilik Dersi Almamış Öğrencilerin Girişimcilik Potansiyeli Ortalama Puanı
63,60638	57,36538

Bu sonuçlara göre, Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik potansiyeli daha yüksek olur hipotezinin doğruluğu kabul edilmektedir. Gerçekten de girişimcilik dersi alan ve almayan öğrencilerin potansiyel girişimcilik puanı arasında ciddi bir fark bulunmaktadır.

Bulgu 6. Tüm bu sonuçların yanında, ankete katılan öğrencilerin ortalama potansiyel girişimcilik puanı 61,4 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre;

- Kadın öğrenciler,
- 17-25 yaş arası öğrenciler,
- 1. Sınıf öğrencileri,
- Sosyal bölüm/program okuyan öğrenciler ve
- Girişimcilik dersi almamış öğrenciler, ortalama girişimci potansiyel puanının altında kalmışlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, İskenderun Teknik Üniversitesi (İSTE) örnekleminde girişimcilik dersi/müfredatının öğrencilerin girişimcilik potansiyeli ile ilişkisini ve bu ilişkinin demografik/akademik alt gruplar itibarıyla nasıl farklılaştığını incelemektedir. KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Girişimcilik Testi temel alınarak oluşturulan puanlama yaklaşımıyla 147 öğrencinin girişimcilik potansiyeli ölçülmüş; cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, bölüm niteliği (teknik-sosyal) ve girişimcilik dersi alma durumu eksenlerinde ortalama puan karşılaştırmaları yapılmıştır.

Genel düzeyde örneklemin ortalama girişimcilik potansiyeli 61,4 olarak bulunmuştur. Bu değer, öğrencilerde girişimciliğe ilişkin belirli bir farkındalık ve eğilim olduğunu düşündürmekle birlikte, alt gruplar arasındaki farklılaşma, ders içeriğinin "tek tip" tasarımının her öğrenci profili için eşit derecede etkili olmayabileceğine işaret etmektedir.

Çalışmanın kısa Sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Öğrencelerin cinsiyet farkları ve girişimcilik potansiyelleri arasında, küçükte olsa, bir fark bulunmaktadır ve erkek öğrencilerin girişimcilik potansiyelleri daha yüksektir.
- Öğrencilerin yaşları ilerledikçe girişimcilik potansiyelleri artmaktadır.
- Öğrenciler üst sınıflara geçtikçe girişimcilik potansiyelleri artmaktadır.
- Teknik programlarda okuyan öğrencilerin girişimcilik potansiyelleri daha yüksektir.
- Girişimcilik dersi öğrencilerin girişimcilik potansiyellerine olumlu katkı yapmaktadır.

Daha derin olarak analiz sonuçları beş ana noktada toplanmaktadır:

- Cinsiyet farkı: Erkek öğrencilerin ortalama puanı (63,10), kadın öğrencilerin ortalamasından (60,12) yüksektir. Farkın yönü literatürdeki birçok bulguyla uyumlu olmakla birlikte, farkın büyüklüğünün sınırlı olması, girişimcilik potansiyelinin yalnızca cinsiyetle

açıklanamayacağını; eğitim tasarımı, rol modeller, sosyal normlar ve öz-yeterlik gibi ara mekanizmaların önemini düşündürmektedir. Bu nedenle politika tartışması "kadınlar daha az girişimci" genellemesine değil; kadın öğrencilerin potansiyelinin davranışa dönüşmesini engelleyen bariyerlerin (güven, ağlara erişim, rol model, sektör seçimi, risk algısı) azaltılmasına odaklanmalıdır.

- Yaş etkisi: 25 yaş sonrası gruplarda ortalama puanların belirgin biçimde arttığı görülmektedir (17–25 yaş: 60,88; 26–29 yaş: 67,83; 30+ yaş: 67,2). Bu sonuç, yaşla birlikte artan iş/yaşam deneyiminin ve hedef netliğinin girişimcilik potansiyelini güçlendirdiği yorumunu destekler. Aynı zamanda, girişimcilik eğitiminin "erken yaş gruplarında" yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalması durumunda etki üretmekte zorlanabileceğine; daha fazla uygulama, mentorluk ve deneyimsel öğrenme bileşenine ihtiyaç bulunduğuna işaret eder.
- Sınıf düzeyi: Üst sınıflara çıkıldıkça potansiyelin arttığı gözlenmekte; özellikle 2. sınıf ortalamasının (65,59) en yüksek değerlerden birini üretmesi dikkat çekmektedir. Çalışmanızın kendi bağlamında bu bulgu, girişimcilik dersinin 2. sınıfta alınmasının "kısa dönem farkındalık etkisi" yaratmış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte 3. ve 4. sınıfta ortalamanın gerilemesi/durağanlaşması (3. sınıf: 61,56; 4. sınıf: 61,5), ders etkisinin kalıcılığı veya ders-sonrası ekosistem desteğinin sürekliliği konusunda yeni sorular doğurur: Ders, başlangıç motivasyonu üretmekte; ancak bu motivasyonun proje, kuluçka, staj, ağlar ve mentorlukla pekiştirilmediği durumda sönümlenebilmektedir.
- Bölüm niteliği: Teknik bölümlerdeki öğrencilerin potansiyeli (62,47), sosyal bölümlere (60,46) kıyasla daha yüksektir. Bu fark, teknik öğrencilerin ürün/teknoloji temelli fırsatları daha kolay somutlaştırabilmesiyle ilişkili olabilir. Ancak sosyal alanların girişimcilik açısından dezavantajlı görülmesi metodolojik ve pedagojik açıdan riskli bir yorumdur. Sosyal bilimler öğrencileri için "girişimcilik" daha çok sosyal girişimcilik, hizmet tasarımı, yaratıcı endüstriler, eğitim/sağlık girişimleri, kamu-özel-sivil toplum kesişimi gibi alanlarda farklı bir yetkinlik seti gerektirebilir. Bu nedenle düşük ortalama, "potansiyel eksikliği"nden ziyade "ders içeriği ile öğrencinin alan-uygulama gerçekliği arasındaki uyumsuzluğa" da işaret ediyor olabilir.
- Ders alma durumu: Girişimcilik dersi alanların ortalaması (63,61), almayanlara göre (57,37) daha yüksektir. Bu bulgu, girişimcilik dersinin potansiyel üzerinde olumlu bir ilişki/katkı ürettiği yönünde güçlü bir işaret sunmaktadır. Bununla birlikte çalışma tasarımı kesitsel ve rastgele

atama içermediği için bu fark, yalnızca dersin etkisini değil; derse maruz kalanların yapısal olarak farklı olabilecek özelliklerini de (program planı, öğrenci kompozisyonu, seçilim etkisi vb.) yansıtabilir. Dolayısıyla sonuç, "nedensel etki" iddiasından ziyade "pozitif ilişki ve uyum" çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu sonuçlara göre İSTE'de "Yenilikçilik ve Girişimcilik" dersi içeriğinin önemli bir kısmının operasyon yönetimi, kalite, süreç planlama, tesis yer seçimi, başabaş analizi gibi başlıklara dayandığı görülmektedir. Bu içerik, özellikle mühendislik mantığı olan öğrenciler için oldukça işlevsel olabilir. Buna karşın, girişimciliği yalnızca süreç çerçevesine sıkıştırmaktan öte girişimciliğin davranışsal ve kurumsal boyutlarını (fırsat tanıma, müşteri keşfi, iş modeli, pazar doğrulaması, finansmana erişim, hukuk, etik, dijital pazarlama, ağlar, müzakere, ekip kurma) ikincil plana itme riski taşır.

Kısa vadede yapılabilecek öneriler:

- Dersin "herkes için tek tip" tasarımının, özellikle kadın öğrenciler, sosyal bölüm öğrencileri ve genç yaş grupları için göreli olarak daha düşük ortalama üretmesiyle tutarlı biçimde, dersin farklı öğrenci profillerine göre modülerleştirilmesi faydalı olabilir.
- Sadece sınav yerine; dönem sonunda iş modeli kanvası, müşteri görüşmesi çıktıları, mini MVP/prototip, pazar doğrulama raporu gibi ölçülebilir çıktılar esas alınabilir.

Tüm bu sonuçlar her ne kadar girişimcilik dersi ve yaş/sınıf ilerlemesinin girişimcilik potansiyeli üzerinde olumlu katkısı olduğunu gösterse bile ders müfredatı belli hedefler doğrultusunda değiştirilebilir.

Tüm sonuçların yanı sıra, kadın öğrenciler, 17-25 yaş arası öğrenciler, Sosyal bölüm/program okuyan öğrencilerin, ortalama girişimci potansiyel puanının altında kalması üzerine yeni bir çalışma yapılabilir. Bu kapsamda;

- Müfredat kadın öğrencileri teşvik edici ve kadın öğrencilerin yeteneklerine göre yenilenebilir,
- Yaşı daha küçük olan öğrenciler için ders müfredatını destekleyecek, kulüp etkinlikleri, başarılı girişim örnekleri vb. uygulamalar ile eğitim süreci geliştirilebilir,
- Müfredat sosyal bölüm okuyan öğrenciler için ayrıştırılabilir. Bu durumda özellikle "sosyal girişimcilik" konularına değinilebilir.

KAYNAKÇA

Ağca, V. (2007). Avrupa birliğinin girişimcilik politikası ve Türkiye'ye yansımaları. Editörler: KURT, M. ve S.

Antalyalı, Ö. L., & Göktaş, P. (2019). The Effect of the Network and Technology Oriented Applied Entrepreneurship Program on Entrepreneurial Knowledge and Skill Development of the Students. International Conference on Eurasian Economies 2019, . https://doi.org/10.36880/c11.02307

Antoncic, B., & Hisrich, R. D. (2003). Clarifying the intrapreneurship concept. Journal of small business and enterprise development, 10(1), 7-24.

Arslan, K. (2002). Üniversiteli gençlerde mesleki tercihler ve girişimcilik eğilimleri.

Asghar, M. Z., Gul, F., Hakkarainen, P. S., & Tasdemir, M. Z. (2019). Girişimcilik Eğitiminin Etkisini Değerlendirmek İçin Girişimcilik Niyetleri Anketinin Doğrulanması. Eğitim Ve Bilim, 44(197).

Balaban, Ö., & Özdemir, Y. (2008). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Sakarya üniversitesi İİBF örneği.

Berber, Ş., Baynazoğlu, M. E., Küçükoğlu, M. T., Baynazoğlu, M. E., Küçükoğlu, M. S., Berber, Ş., & Küçükoğlu, M. (2020). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Kariyer ve Girişimcilik Yönelimleri. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, . https://doi.org/10.18657/yonveek.591812

Bilge, H., & Vedat, B. A. L. (2012). Girişimcilik eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16), 131-148.

Büyükikadın, K. K., Çerçi, A., Korkmaz, İ. H., & Korkmaz, I. H. (2019). Investigation of the Relationships Between the Entrepreneurship Characteristics and Teacher Self-Efficiencies of Teacher Candidates: The Case of Gaziantep University. OPUS International Journal of Society Researches, . https://doi.org/10.26466/opus.593504

Capoccı, S. K., (2022). Teachıng Entrepreneurshıp Through Innovatıve Approaches: An Educator's Pedagogıcal Perspectıve. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, . https://doi.org/10.14520/adyusbd.999716

Coşkun, T. K., Filiz, O., & Karademir, T. (2023). Robotik Uygulamaların Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Ve Yaratıcılık Becerilerine Etkisi. Trakya Eğitim Dergisi, Https://Doi.Org/10.24315/Tred.1033937

(editör), A. O. (2020). Ağırlama İşletmelerinde Girişimcilik Ve İnovasyon: Endüstri 4.0 Perspektifinde Bir Uygulama. 0,

Fitri, W. S., Wanof, M. I., Azzaakiyyah, H. K., & Augustin, J. (2023). Analysis of Factors Leading to Students' Entrepreneurial Intention: A Literature Review. Apollo: Journal of Tourism and Business, . https://doi.org/10.58905/apollo.v1i2.42

İnaltekin, T., Samancı, B., Bilgin, A. K., & Samanci, B. (2019). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Becerisine Yönelik Mesleki Bilgilerinin Tespit Edilmesi. OPUS Toplum Araştırmaları Dergisi, . https://doi.org/10.26466/opus.602171

İşcan, Ö. F., & Kaygın, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2), 443-462.

İşcan, Ö. F., & Kaygın, E. (2011). Potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. Organizasyon ve yönetim bilimleri dergisi, 3(2), 275-286.

Karcıoğlu, F., & Balkaya, E. (2018). Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı Ve Girişimcilik Niyeti İlişkisi: Tra1 Bölgesi Örneği. Is, Guc: The Journal Of Industrial Relations & Human Resources, 20.

Korkmaz, S. (2000). Girişimcilik Ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 163-179.

Korkmaz, O. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 209-226.

Naktiyok, A., & Timuroğlu, M. K. (2009). Öğrencilerin motivasyonel değerlerinin girişimcilik niyetleri üzerine etkisi ve bir uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3), 85-103.

Otara, A. (2020). Organizational Instructional Interventions in Bridging Skills Gap in Education. International Journal of Research in Education and Science, . https://doi.org/10.46328/ijres.v6i4.1187

Sürücü, L., & Maslakcı, A. (2021). Assessment Of Entrepreneurıal Intentıons Of Unıversıty Students Accordıng To Demographıc Factors. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, . https://doi.org/10.18092/ulikidince.837747

Şirin, E., Çelikkkıran, A. T., & Şirin, E. (2021). Investigation of the Effects of Entrepreneurship-oriented STEM Activities on 7th Grade Students' Entrepreneurship Skills and Perceptions. Cukurova University Faculty of Education Journal, . https://doi.org/10.14812/cuefd.858527

Tanyel, H. H. T. Ç. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Belirlenmesi: Sağlık Bilimleri Fakültesi Örneği. The Journal of Academic Social Sciences, . https://doi.org/10.29228/asos.49263

Uluyol, O. (2013). Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimlerinin Belirlenmesi: Gölbaşı Meslek Yüksekokulu Örneği. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013(15), 349-372.

Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 195-203.

Yurtseven, R., Ergün, M., & Ocak, G. (2021). İlkokullar İçin Geliştirilen Girişimcilik Öğretim Programının Öğrencilerin Öz-Yeterlilik İnançlarına Etkisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, .https://doi.org/10.17755/esosder.866850

www.iste.edu.tr

https://obs.iste.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=46&curSunit=5693# erişim: 25.07.2023

TEŞEKKÜR ve ETİK BEYAN

Bu çalışma TÜBİTAK 2209 programları kapsamında desteklenen "**Girişimcilik Derslerinin Öğrenci Nitelikleri İle Karşılaştırılması**" projesinden elde edilen sonuçlarla yapılmıştır.

Çalışmanın tüm yöntemleri proje yürütücüsü tarafından belirlenmiş ve tüm veriler proje kapsamında TÜBİTAK desteği ile elde edilmiştir. Çalışmanın literatür kısmının toparlanması kapsamında ise PİRİ Aİ üretken yapay zeka programından, bazı bölümlerin dil ve yazım kontrolü işlerinde ise MONICA AI üretken yapay zeka platformundan yararlanılmıştır. Üretken yapay zeka programları çalışmanın özgün kısımları olan yöntem seçimi, veri toplanması, çözüm ve çözüm sonuçlarının analizinde kullanılmamıştır.

8. Bölüm

Girişimcilik Niyeti Kuramları: Kuramsal Yaklaşımlar ve Güncel Tartışmalar

Ayjemal NURMATJANOVA[1], Ramazan UYGUN[2]

Giriş

Girişimcilik, ekonomik büyümenin hızlandırılması, yenilikçi faaliyetlerin teşvik edilmesi ve istihdam olanaklarının artırılması açısından günümüz ekonomilerinde kritik bir rol oynamaktadır. Yeni işletmelerin kurulması yalnızca ekonomik kalkınmayı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal refahın artmasına ve rekabet ortamının güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Bu nedenle girişimcilik olgusunun ortaya çıkış sürecini anlamak, özellikle bireylerin neden ve nasıl girişimci olmayı tercih ettiklerini açıklamak akademik literatürde önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda girişimcilik davranışının öncülü olarak kabul edilen girişimcilik niyeti, girişimcilik araştırmalarında temel kavramlardan biri olarak ele alınmaktadır.

Girişimcilik niyeti, bireyin gelecekte yeni bir işletme kurma veya girişimci faaliyetlerde bulunma yönündeki bilinçli planı ve kararlılığı olarak tanımlanmaktadır. Literatürde girişimcilik davranışının büyük ölçüde planlı bir süreç olduğu ve bu nedenle davranışın en güçlü belirleyicilerinden birinin niyet olduğu vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda girişimcilik niyeti, bireyin girişimcilik davranışına yönelmeden önceki zihinsel hazırlık sürecini ifade etmekte ve girişimcilik davranışının en güçlü göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Hee Song vd., 2024). Nitekim yapılan meta-analitik çalışmalar da girişimcilik niyeti ile gerçek girişimcilik davranışı arasında önemli bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır (Tsou vd., 2023).

Girişimcilik niyetinin açıklanmasında literatürde farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar arasında en yaygın kullanılanlardan biri Ajzen'in Planlanmış Davranış Teorisidir. Bu teoriye göre bireylerin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyeti; davranışa yönelik tutum, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol gibi üç temel faktörden etkilenmektedir (Ajzen, 1991). Bu model girişimcilik niyeti araştırmalarında geniş ölçüde kullanılmakta ve özellikle üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmalarda girişimcilik

[1] Karabük Üniv. Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009-0008-9983-1221
[2] Karabük Üniv. Prof. Dr. Ramazan UYGUN, 0000-0003-3240-9874

niyetini açıklamada güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Bayona-Oré, 2023). Bunun yanında Shapero ve Sokol'un Girişimci Olay Modeli ile Bird'ün Girişimci Niyet Modeli de girişimcilik niyetinin oluşumunu açıklayan önemli teorik yaklaşımlar arasında yer almaktadır (Sivri, 2019).

Son yıllarda girişimcilik niyeti üzerine yapılan araştırmalar önemli ölçüde artmış ve bu çalışmalar bireysel özellikler, girişimcilik eğitimi, kültürel faktörler, dijital dönüşüm ve sürdürülebilirlik gibi farklı değişkenlerin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini incelemeye yönelmiştir. Örneğin son dönemde gerçekleştirilen literatür incelemeleri, sürdürülebilir girişimcilik niyetine yönelik çalışmaların özellikle 2021 sonrası dönemde hızlı bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır (Soria-Barreto ve Novoa-Hernández, 2025). Ayrıca girişimcilik eğitimi, deneyimsel öğrenme süreçleri ve bireysel yetkinliklerin girişimcilik niyetinin oluşumunda önemli rol oynadığına dair bulgular da literatürde giderek daha fazla yer almaktadır (Nayak vd., 2024).

Bununla birlikte girişimcilik niyeti literatüründe bazı önemli tartışmalar da devam etmektedir. Özellikle girişimcilik niyeti ile gerçek girişimcilik davranışı arasındaki boşluk, girişimcilik araştırmalarında önemli bir problem olarak değerlendirilmektedir. Araştırmalar, bireylerin girişimci olma niyeti taşısalar bile bu niyetin her zaman gerçek girişimcilik faaliyetlerine dönüşmediğini göstermektedir (Tetteh vd., 2025). Bu durum, girişimcilik niyetinin oluşumunda etkili olan faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesini ve farklı kuramsal yaklaşımların birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, girişimcilik niyeti araştırmalarını kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ele almayı ve literatürdeki güncel tartışmaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle girişimcilik niyeti kavramı açıklanacak, ardından girişimcilik niyetini açıklamada kullanılan temel kuramsal yaklaşımlar incelenecek ve son olarak güncel literatür ışığında bu alandaki araştırma eğilimleri ve tartışmalar değerlendirilecektir. Böylece girişimcilik niyeti literatürünün daha bütüncül bir perspektifle ele alınmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Girişimcilik ve Girişimsel Davranış Kavramı

Girişimcilik kavramının nasıl tanımlanması gerektiği konusunda akademik literatürde ortak bir görüşten söz etmek güçtür ve araştırmacılar arasında oldukça geniş bir yaklaşım çeşitliliği bulunmaktadır (Werheul vd., 2002). Bazı çalışmalar girişimciliği birey merkezli bir faaliyet olarak değerlendirirken, bazıları ise örgütsel ya da kurumsal bir süreç çerçevesinde ele almaktadır. Bu nedenle kavramın kapsamı ve içeriği farklı bakış açılarına göre değişebilmektedir. Ayrıca girişimcilik yalnızca yeni bir işletme kurma süreciyle

sınırlı görülmemekte; istihdam edilebilirlik yetkinliklerinin geliştirilmesi, sosyal girişimler, kendi adına çalışma faaliyetleri, yeni işletme oluşturma süreçleri, küçük ölçekli işletmelerde istihdam ve yönetim uygulamaları ile hızlı büyüme potansiyeline sahip girişimlerin yönetimi gibi pek çok alanda farklı anlam ve uygulama biçimleri kazanmaktadır (Pittaway ve Cope, 2007).

Woo ve arkadaşları (1991), girişimcileri sahip oldukları özellikler, deneyim düzeyleri ve motivasyon kaynakları doğrultusunda iki temel kategori altında incelemektedir. Bu sınıflandırmada girişimciler zanaatkâr girişimciler ve faydacı girişimciler olarak ele alınmaktadır. Zanaatkâr girişimciler çoğunlukla mavi yakalı bir geçmişten gelen, sınırlı düzeyde formal eğitim ve yönetim deneyimine sahip bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu girişimci tipinde bireyler, yönetimsel görevlerden ziyade teknik ve uygulamaya yönelik faaliyetlere yönelme eğilimi göstermekte ve girişimcilik faaliyetlerine daha çok bağımsız çalışma isteği ve kişisel özerklik arayışı doğrultusunda yönelmektedir. Dolayısıyla bu gruptaki girişimcilerin motivasyon kaynakları çoğu zaman örgütsel büyüme ya da yüksek finansal getiri beklentisinden ziyade bireysel özgürlük ve kendi işini yönetme isteği ile ilişkilendirilmektedir.

Buna karşılık faydacı girişimciler, genellikle daha yüksek eğitim düzeyine sahip, farklı alanlarda daha geniş bilgi ve deneyim birikimi edinmiş bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu girişimci tipinde ekonomik kazanç elde etme, işletmenin büyümesini sağlama ve başarılı bir örgütsel yapı oluşturma hedefi daha belirgin bir motivasyon kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle faydacı girişimciler girişimcilik faaliyetlerini çoğunlukla stratejik hedefler, rekabet avantajı yaratma ve ekonomik değer üretme amacıyla sürdürmektedir. Genel bir perspektiften değerlendirildiğinde girişimcilik; yenilikçi fikirlerin ortaya konulması, çevredeki fırsatların fark edilmesi ve değerlendirilmesi, bu fırsatların örgütsel yapılara dönüştürülmesi ve bu süreçte belirsizlik ve risk üstlenilerek değer yaratılması gibi unsurları kapsayan dinamik ve çok boyutlu bir süreç olarak ifade edilmektedir (Uygun ve Elagöz, 2012; Rai vd., 2017). Bu bağlamda girişimcilik literatürü, bir yandan girişimcilik sürecini başlatan bireysel özellikler, motivasyonlar ve davranışlar üzerinde dururken, diğer yandan bu faaliyetlerin ortaya çıkardığı örgütsel, ekonomik ve toplumsal sonuçları incelemeye odaklanmaktadır.

Girişimcilik, ülkelerin ekonomik kalkınma süreçleri ve toplumsal gelişim dinamikleri açısından önemli bir unsur olarak kabul edilmekte ve bu nedenle günümüzde akademik ve uygulamalı çalışmalarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Araştırmacılar bir yandan girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik yapı ve sosyal yaşam üzerindeki etkilerini analiz ederken, diğer yandan bu etkilerin artırılmasında girişimcilik eğitiminin oynadığı rolü tartışmaktadır. Bu

tartışmaların temelinde ise geçmişte yaygın olan girişimciliğin yalnızca doğuştan gelen bir özellik olduğu ve sonradan geliştirilemeyeceği yönündeki geleneksel yaklaşımın, günümüzde yerini girişimcilik bilgi ve becerilerinin eğitim aracılığıyla kazandırılabileceğini savunan görüşe bırakmış olması yer almaktadır (Uygun ve Güner, 2016).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yükseköğretim kurumları, diğer kamu kuruluşları ve özel sektör kuruluşları arasında girişimciliği geliştirici yaygın eğitim programlarının teşvik edildiği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, son yıllarda üniversite öğrencilerinin eğitimleri esnasında alacakları bazı derslerin (örneğin; girişimcilik, yenilikçilik vb. dersler) veya bir bütün olarak eğitimlerinin onların girişimcilik eğilimlerini olumlu yönde etkilediğine ilişkin görüşler ön plana çıkmaya başlamıştır (Seçgin, 2020). Özellikle geçtiğimiz son on yıl, akademisyenler için girişimcilik araştırmaları altın dönem olarak ortaya çıkmış ve araştırmacılar yönetim, ekonomi ve diğer sosyal bilimler çerçevelerinde hayati ve dinamik girişimcilik çalışmaları gerçekleştirmiştir (Wiklund vd., 2011).

Girişimcilik Niyeti Kavramı

Girişimciliğin ilk ve en önemli adımlarından birisini karar verme aşaması oluşturmaktadır (Duygulu, 2008). Bu noktada da karşımıza girişimcilik niyeti kavramı çıkmaktadır. Girişimcilik faaliyetinde bulunmayı sağlayan girişimcilik niyeti, kişinin diğer kariyer seçeneklerinden ziyade çevresindeki potansiyel fırsatları değerlendirmesini sağlayacak bir işletme kurma ve girişim başlatma düşüncesini yansıtmaktadır (Karabey,2013). Thompson (2009) ise girişimcilik niyeti kavramını, kişinin yeni bir iş kurmak veya girişimde bulunmak için kendine inanması ve gelecekte bunu gerçekleştirmek için bilinçli planlamalar yapması olarak ifade etmektedir.

Girişimciliğe ilişkin önemli kavramlardan biri olan girişimcilik niyeti (entrepreneurial intention), girişimci olmaya yönelik davranışsal niyet anlamına gelmektedir (Zhao vd., 2010). Birçok araştırmacı, girişimcilik niyetini girişimcilik davranışının önemli öncüllerinden biri olarak görmektedir (Lee vd., 2011; Linan vd., 2011; Bae vd., 2014).

Sosyal-psikolojik çalışmalar, niyet kavramının bir davranışın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin öngörülmesinde kullanılabileceğini varsaymaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, bireylerin niyet oluşumu gerçekleştikten sonra, davranışın da gerçekleşmesi beklenmektedir (Lee vd., 2011; Bae vd., 2014).

Girişimcilik Niyetini Etkileyen Faktörler

Girişimcilik niyetinin kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesi için, bu niyetin ortaya çıkmasına etki eden faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Literatürde yer alan araştırmalar, girişimcilik niyetinin yalnızca tek bir değişkene bağlı olarak gelişmediğini; aksine bireysel özellikler, psikolojik unsurlar ve demografik faktörlerin birlikte etkisiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bireylerin bağımsız çalışma isteği, kariyer hedefleri ve ekonomik kazanç elde etme beklentileri girişimcilik niyetini güçlendiren önemli motivasyon kaynakları arasında değerlendirilmektedir (Sezer, 2013). Bunun yanı sıra bireylerin yaratıcı düşünme becerileri ve yaptıkları işte özgünlük ortaya koyma eğilimleri de girişimcilik niyetinin oluşumunda etkili olan faktörler arasında gösterilmektedir (Karabulut, 2009). Öte yandan bireylerin kişilik yapıları, tutumları, motivasyon düzeyleri ve bilişsel düşünme biçimleri girişimcilik niyetinin şekillenmesinde önemli rol oynayan psikolojik unsurlar olarak kabul edilmektedir (Hmieleski ve Corbett, 2006; Kalkan, 2011; Şeşen ve Basım, 2012). Bunlara ek olarak cinsiyet gibi demografik özelliklerin (Davidsson, 1995; Kristiansen ve Indarti, 2004) yanı sıra bireyin daha önce sahip olduğu iş deneyimi, ailesinin gelir düzeyi ve yaş faktörü gibi değişkenlerin de girişimcilik niyetinin oluşumunda belirleyici etkiler yarattığı çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur (Şeşen ve Basım, 2012; İrmiş ve Barutçu, 2012).

Kısaca girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerin demografik faktörler, kişisel özellikler ve çevresel faktörler olmak üzere üç temel kategoride toplandığı söylenebilmektedir (Franco vd., 2010; Şeşen ve Basım, 2012).

Demografik faktörler, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve etnik köken gibi gözlemlenebilir ve ölçülebilir özellikleri kapsamakta, bu özelliklerin girişimcilik niyetini nasıl şekillendirdiğini anlamak, girişimcilik ekosistemlerini daha etkin bir şekilde tasarlamak için hayati önem taşımaktadır. Yaş, girişimcilik niyetiyle ilişkili önemli bir demografik faktördür, ancak bu ilişki doğrusal olmaktan ziyade daha karmaşık bir deseni takip etmektedir. Genellikle genç bireylerin, kariyerlerinin başlarında olmaları, daha az sorumluluk taşımaları ve risk almaya daha istekli olmaları nedeniyle girişimcilik niyetlerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Krueger vd., 2000; Shapero ve Sokol, 1982).

Girişimcilik niyetini etkileyen en köklü kişisel faktörlerden biri, bireylerin kişilik özellikleridir. Literatürde, belirli kişilik özelliklerinin girişimci eğilimleri artırdığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Buna örnek olarak öz-yeterlilik, bireyin belirli bir görevi veya davranışı başarılı bir şekilde yerine getirme yeteneğine olan inancı olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1977). Girişimcilik

bağlamında, yüksek girişimcilik öz-yeterliliğine sahip bireylerin, iş kurma sürecindeki zorlukların üstesinden gelebileceklerine ve başarıya ulaşabileceklerine daha fazla inandıkları, dolayısıyla girişimcilik niyetlerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (Chen vd., 1998; Zhao vd., 2005).

Bireyin kendi kişisel özelliklerinin yanı sıra, içinde bulunduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve kurumsal çevre de girişimcilik potansiyelini ve niyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu ortamlar, girişimcilik için elverişli veya engelleyici koşullar yaratarak bireylerin karar alma süreçlerini doğrudan etkilemektedir (Öksüz, 2022). Girişimcilik niyetinin oluşumunda etkili olan çevresel değişkenlerden biri aile ortamıdır. Aile, bireyin doğumundan itibaren ilk sosyal etkileşimlerini yaşadığı, kendisini ve çevresini tanımaya başladığı ve temel değerleri öğrendiği en önemli toplumsal kurum olarak değerlendirilmektedir (Tabak, 2007). Bu süreçte çocuklar, özellikle anne ve babalarının davranışlarını gözlemleyerek onları örnek alma eğilimi göstermekte ve ebeveynlerinin tutumlarına benzer davranış kalıpları geliştirebilmektedir. Bu bağlamda aile, bireyin değer yargılarının, tutumlarının ve mesleki yönelimlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim İrmiş ve Barutçu (2012), ebeveynlerin girişimcilik konusunda rol model oluşturmasının ve aile çevresinin girişimcilik faaliyetlerine verdiği desteğin, bireylerin girişimcilik niyetinin gelişmesinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Niyet Temelli Davranış Kuramları

Girişimcilik niyeti çalışmaları, büyük ölçüde sosyal psikolojide gelişmiş niyet-temelli davranış modellerine dayanmaktadır. Bu kapsamda öne çıkan üç temel teorik yaklaşım vardır. Bunlar, Shapero ve Sokol (1982)'un Girişimci Olay modeli (Entrepreneurial Event Model, EEM), Bird (1988)'ün Girişimci Niyet modeli (özellikle öz-yeterlik vurgulu modeller),ve Ajzen (1991)'in Planlı Davranış Teorisi (Theory of Planned Behavior, TPD) olarak sıralanabilir (Şeşen ve Basım, 2012).

Aşağıda bu üç yaklaşım kısa kısa karşılaştırılmıştır:

Planlı Davranış Teorisi

Bu teori ilk olarak Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından ortaya koyulmuştur. Bir süre sonra bu teori Ajzen tarafından yeniden ele alınmış ve bu araştırmada Ajzen'in (1991) yeniden düzenlemiş olduğu teori kullanılmıştır. TPD, davranış üzerinde etkili olabilecek değişkenleri açıklamaya yönelmiş oldukça geniş kapsamlı bir teoridir. Bu teoride davranışa yönelik tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol, niyeti; niyet de davranışı açıklamaktadır.

Örneğin çok sayıda çalışma, tutum ve algılanan kontrolün niyet üzerinde güçlü etkileri olduğunu gösterirken, öznel normun bazen daha zayıf veya anlamsal çıkabildiğini raporlamıştır. TPD, özellikle eğitimli genç nüfus üzerinde geniş çapta test edilmiş ve genellikle yüksek açıklayıcılık sağlamıştır. Ancak, teorinin sınırlamaları olarak davranışa geçişin mekanik kabul edilmesi, çevresel/bürokratik engellerin ihmal edilmesi ve sosyal norm bileşeninin tutarlı biçimde anlamlı çıkmaması gösterilmektedir (Dinç ve Akçakanat, 2018).

Girişimcilik Olay Modeli

Bu alandaki öncü modellerden biri Shapero ve Sokol (1982) tarafından sunulmuştur. Bu modelde, girişimcilik, yer değiştirmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olay olarak düşünülmüştür. Bu yer değiştirme, arzu edilebilirlik ve uygulanabilirlik algılarıyla daha da artırılmıştır. Yazarlara göre, girişimcilik olayı, sosyal değişkenlerin (bu değişkenler farklı etnik grupları içerir) ve konunun tartışıldığı çevrenin (sosyal ve kültürel) bir kombinasyonunun sonucudur. Yazarlara göre, "Girişimcilik olayı, inisiyatif alma, kaynakların birleştirilmesi, yönetim, göreceli özerklik ve risk alma ile ifade edilir". Bu modelde yazarlar, girişimcilik olayına yol açan tüm olası faktörleri (örneğin durumsal, sosyal ve bireysel) özetlemeyi amaçlamışlardır. Burada yer değiştirme, bir kişinin zihninde, niyetini işletme geliştirmeye yönlendiren bir paradigma değişimi veya temel bir itici güç olarak gözlemlenir. Bu yer değiştirme öznenin zihninde gerçekleştiğinde, arzu edilebilirlik ve uygulanabilirlik analizi, işletmenin oluşmasına yol açar (Rai vd., 2017). Fayolle (2006) ve Krueger (1993)'e göre bu model üzerine önemli bir değerlendirme sunmuştur. Bu modelin oldukça bağlam odaklı olduğunu ve kişinin girişimcilik arzusunu ele aldığını, ancak yeni işletme oluşturmaya daha uygun olduğunu savunmuştur. Girişimciliğin bir kariyer olarak bütünsel davranışı tam olarak açıklanamayabilir.

Ancak bu model, girişimcilik olayını sözde yer değiştirme ışığında ölçmekle sınırlıdır, girişimcilik davranışını bütüncül bir şekilde ele almaz. Örneğin, girişimciliğin sosyal ve kültürel ortamında deneyim kazanmış bir kişi, hayatında herhangi bir yer değiştirme yaşamadan girişimciliği kariyer seçeneği olarak benimseyebilir; örneğin, iş dünyasında büyümüş kişiler zahmetsizce girişimcilik olayına yönelirler. Bu olay, hayatlarındaki herhangi bir yer değiştirme nedeniyle zorunlu olarak gerçekleşmeyebilir. Bunun nedeni, o ortama (sosyal ve kültürel) alışmış olmaları olabilir. Benzer şekilde, Bollywood ve Hollywood'daki birçok oyuncu, herhangi bir yer değiştirme nedeniyle değil, sanat ve sinema kültüründe doğup büyüdükleri için (örneğin, ebeveynleri oyuncu olabilir) oyunculuk kariyerini seçmiştir. Bu nedenle, bu model, öznenin hayatında önemli bir yer

değiştirme olmaması durumunda ortaya çıkan girişimcilik davranışını yakalayamayabilir (Rai vd., 2017).

Sosyal Bilişsel Yaklaşım

Sosyal öğrenme kavramı, öğrenme sürecinin yalnızca bireysel çabalarla değil; bireysel özellikler, davranışlar ve çevresel koşullar arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda sosyal bir ortam içerisinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bireyler, içinde bulundukları sosyal çevrede gözlem yaparak, başkalarını model alarak ve etkileşim kurarak yeni bilgi ve davranışlar kazanabilmektedir. Bu düşüncenin temelleri oldukça eski dönemlere uzanmakta olup, Platon ve Aristoteles'in eğitim anlayışlarında da bireylerin gözlem ve model alma yoluyla öğrenebileceği görüşüne yer verildiği görülmektedir. Bu düşünürlere göre eğitim, bireylere nitelikli örnekler sunarak onların bu örnekleri gözlemlemesi ve taklit etmesi yoluyla davranış geliştirmelerini sağlayan bir süreçtir (Gürel, 2014). Sosyal öğrenme anlayışına ilişkin ilk sistematik yaklaşım ise John Dewey tarafından ortaya konulmuştur. Dewey'e göre öğrenme ve bilişsel gelişim toplumsal bir süreç içerisinde şekillenmektedir ve okul da bu toplumsal yapının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda öğrenciler okul ortamında yalnızca akademik bilgi edinmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal yaşamın kurallarını ve sosyal etkileşim biçimlerini de öğrenmektedirler. Dewey, bireylerin düşünce ve davranışlarının sosyal çevre ile kurdukları etkileşimler aracılığıyla oluştuğunu ve zamanla geliştiğini vurgulamaktadır. Daha sonraki dönemlerde Vygotsky, öğrenme sürecini öğretmen rehberliğinde gerçekleşen etkileşime dayalı bir süreç olarak ele almış ve sosyal çevrenin öğrenme üzerindeki etkisini özellikle ön plana çıkarmıştır. Sosyal öğrenme kavramının kuramsal bir çerçeve içerisinde ele alınması ise ilk kez Julian Rotter tarafından 1947 yılında gerçekleştirilmiştir (Bayrakçı, 2007). Bu gelişmeler doğrultusunda sosyal öğrenme yaklaşımı zamanla daha kapsamlı bir teori haline gelmiş ve günümüzde Sosyal Öğrenme Kuramı'nın en sistemli ve kapsamlı teorik çerçevesini ortaya koyan düşünürün Albert Bandura olduğu kabul edilmektedir (Tatlıoğlu, 2021).

Bandura'nın sosyal öğrenme üzerine gerçekleştirdiği çalışmaların başlangıç noktası, özellikle saldırgan davranışların gözlem ve taklit yoluyla öğrenilebileceğini ortaya koymaya yönelik araştırmalar olmuştur. Bu çerçevede modeller, bireylerin yeni davranışlar kazanmasında ve mevcut davranışlarını değiştirmesinde önemli bir öğrenme kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Kuram kapsamında davranışın oluşumunu ve düzenlenmesini etkileyen üç temel sistemin bulunduğu ifade edilmektedir (Bandura, 1977).

- Önceden belirlenmiş uyaranlar davranışın zamanlamasını ve sonucunu ciddi biçimde etkiler. Sosyal bağlam bu noktada önemlidir.

- Geribildirim aşaması da davranış tekrarında önemli bir etkiye sahiptir. Destek, deneyim ve gözlem davranışın gelecekte tekrarlanabilirliğini etkiler.
- Son düzenleyici ise bilişsel işlevlerdir. Bireyler, tepki verebilecekleri durumlarla, örneğin düşmanca davranış yoluyla tetiklenir, kızdırılır. Belleğe yerleşen bu davranış öğrenme sürecinde etkili olmaktadır.

Başka bir ifadeyle Bandura, öğrenme sürecinin sosyal bir ortam içinde gerçekleştiğini ve özellikle çocukların birçok davranışı başkalarının davranışlarını gözlemleyerek kazandığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda öğrenme yalnızca davranışsal tepkilerin oluşmasıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda bilişsel süreçleri de içermektedir. Bireyler her zaman doğrudan taklit yoluyla öğrenmez; kimi zaman davranışların ortaya çıkardığı sonuçları değerlendirerek yeni davranışlar geliştirebilirler. Bu durum, öğrenme sürecinin çevre, birey ve davranış arasındaki karşılıklı etkileşimle şekillendiğini göstermektedir (Yavuz, 2014). Bu noktada kuramın vurguladığı iki temel öğrenme mekanizması olan edimsel koşullanma ile model alma ve taklit süreçleri öğrenmenin gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Tatlıoğlu, 2021).

Girişimcilik Niyeti Araştırmalarının Literatürdeki yeri

Son yıllarda girişimcilik niyeti alanında büyük bir literatür birikimi oluşmuştur. Niyet modelleri özellikle yükseköğretim kurumlarında genç öğrencilere uygulanmış, pek çok farklı ülkede sınanmıştır (Dinç ve Akçakanat, 2018). Meta-analizler de niyetin başarıyla kullanılabilir bir öncül olduğunu göstermiştir. Örneğin gibi çalışmalarda girişimci kişilik özellikleri ile niyet arasında güçlü bağlar bulunmuştur (Zhao vd., 2010). Literatürde TPB'nin tutum ve kontrol algısı boyutlarının niyeti yüksek oranda açıkladığı, öznel normun ise bazı çalışmalarda daha zayıf çıktığı kaydedilmiştir (Dinç ve Akçakanat, 2018).

2019–2026 döneminde yapılan ampirik çalışmalarda niyet üzerine odaklanma sürmüştür. Örneğin, Türkiye'de Kayseri'de yapılan bir çalışmada, "algılanan tutarlılık" ve "algılanan etkinlik" boyutlarının üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetini anlamlı biçimde açıkladığı bulunmuştur. Bu çalışmada, kültürel ikna modeli ve eğitim değişkenleri de test edilmiş, tutarlılık ve etkinlik niyeti güçlü şekilde öngörürken eğitim etkili çıkmamıştır (Suzer, 2022). Benzer şekilde başka bir Türkiye çalışmasında da Ajzen'in öngördüğü gibi tutum, öznel norm ve kontrol algısının girişimcilik niyetini pozitif etkilediği, cinsiyetin etkili olduğu saptanmıştır. Bu araştırmada girişimcilik

dersi ve ailede girişimci olma durumu ise niyeti etkilememiştir (Evci ve Alper, 2022).

Uluslararası alanda da çok sayıda güncel çalışma mevcuttur. Örneğin Portekiz ve Brezilya'da üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışma, kişilik özellikleri, eğitim ve öz-yeterlik faktörlerinin niyeti etkileyen ana dinamikler olduğunu ortaya koymuştur (Fragoso vd., 2020). Daha geniş bağlamda, eğitim programlarının niyeti güçlendirdiği, sosyal öğrenmenin ve rol modellerinin önem kazandığı (Liu vd., 2020; Martínez-Gregorio vd., 2020 gibi) bulguları literatürde yer almaktadır. Genel olarak, girişimcilik niyeti araştırmaları güncel çalışmalarda hâlen artan bir ilgi görmekte ve farklı demografik, kültürel bağlamlarda test edilmektedir. Bu çalışmalar genellikle nicel analizlere dayanmakta, eğitim, kişilik ve çevresel değişkenleri niyetle ilişkilendirmektedir.

Niyet Kuramlarına Yönelik Eleştiriler

Her ne kadar niyet temelli modeller girişimcilik sürecini açıklamak için faydalı araçlar sunsa da eleştiriler de mevcuttur. Bir eleştiri, bu modellerin girişimciliği aşırı rasyonel ve istikrarlı bir sürece indirgemesidir. Oysa gerçek girişimciler genellikle belirsizlik altında karar verir, serendipitous (beklenmedik) fırsatları değerlendirir ve plan dışı esnek davranışlar sergilerler. Örneğin Fayolle ve Krueger (2006), Shapero'nun modelinin "yalnızca yeni girişim bağlamında geçerli" olduğunu ve girişimciliğin "bütüncül bir kariyer süreci" olarak anlaşılmasında eksik kaldığını vurgulamışlardır (Rai vd., 2017).

Benzer şekilde bazı eleştiriler, TPB'nin öngördüğü niyet-davranış tutarlılığının her zaman gerçekleşmeyebileceğine dikkat çeker. Bazı ampirik çalışmalar, TPB'deki bazı bileşenlerin (özellikle öznel normun) girişimcilik niyetini anlamlı şekilde açıklamadığını bulmuşlardır (Dinç ve Akçakanat). Bu da niyet modellerinin sınırlarını gösterir: Çevresel kısıtlamalar, kurumsal bariyerler veya spontan fırsatlarla niyetler çelişebilir. Ayrıca, niyet modelleri genellikle birey düzeyine odaklanırken, girişimcilik ekosistemini ve sosyal ağları tam olarak kapsamaz. Özetle, niyet kuramları girişimci davranışı öngörmede yararlı olsa da eleştirmenlere göre *dinamik ve karmaşık gerçek süreçleri* tek başına açıklamada yetersiz kalabilir. Bu eleştiriler, alternatif yaklaşımların (örneğin deneyimci-uyumcu modeller veya multi-disipliner çerçeveler) geliştirilmesine yol açmaktadır.

Sonuç ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Girişimcilik niyeti araştırmaları, bireylerin girişimcilik davranışına yönelmeden önce yaşadıkları bilişsel ve psikolojik süreçleri anlamak bakımından girişimcilik literatüründe önemli bir araştırma alanı olarak kabul

edilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, girişimcilik niyetinin yalnızca ekonomik fırsatlar veya piyasa koşullarıyla açıklanamayacağı; bunun yerine bireysel özellikler, psikolojik eğilimler, sosyal çevre, eğitim olanakları ve kültürel bağlam gibi çok sayıda değişkenin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda girişimcilik niyetini açıklamaya yönelik kuramsal çerçeveler arasında özellikle Planlanmış Davranış Teorisi, Girişimci Olay Modeli ve Sosyal Bilişsel Kuram önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu teorik yaklaşımlar, bireylerin girişimci olma niyetlerinin yalnızca ekonomik beklentilerle değil; aynı zamanda bireyin girişimciliğe yönelik tutumu, algılanan öz-yeterliliği ve sosyal çevresinden aldığı destek gibi faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda girişimcilik niyeti üzerine gerçekleştirilen araştırmaların sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların büyük ölçüde üniversite öğrencileri, genç bireyler ve çalışan kesim üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra girişimcilik eğitimi, dijital dönüşüm, sürdürülebilir girişimcilik ve sosyal girişimcilik gibi güncel kavramların da girişimcilik niyeti literatüründe giderek daha fazla yer bulduğu görülmektedir. Ancak literatürde dikkat çeken önemli tartışma konularından biri, girişimcilik niyeti ile gerçek girişimcilik davranışı arasındaki ilişkinin niteliğidir. Yapılan çalışmalar, bireylerin girişimci olma yönünde güçlü bir niyet geliştirmelerine rağmen ekonomik koşullar, sosyal destek eksikliği ya da psikolojik engeller gibi çeşitli faktörler nedeniyle bu niyetin her zaman girişimcilik faaliyetlerine dönüşmediğini göstermektedir. Bu durum, girişimcilik niyetinin oluşum sürecinin daha kapsamlı ve çok boyutlu bir perspektifle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İncelenen literatür genel olarak değerlendirildiğinde, girişimcilik niyetinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ve bu nedenle farklı disiplinlerin katkısıyla ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle psikoloji, sosyoloji, ekonomi ve eğitim bilimleri gibi disiplinlerden elde edilen kuramsal ve ampirik bulgular, girişimcilik niyetinin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda girişimcilik niyeti araştırmalarının disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması, alan yazının gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

- Girişimcilik niyeti araştırmalarının önemli bir bölümünün kesitsel araştırma tasarımları ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda boylamsal araştırma yöntemlerinin kullanılması, bireylerin girişimcilik niyetlerinin zaman içerisindeki

değişimini ve bu niyetlerin gerçek girişimcilik davranışına dönüşme sürecini daha sağlıklı biçimde analiz etmeye katkı sağlayabilir.

- Farklı kültürel ve sosyoekonomik bağlamlarda gerçekleştirilecek karşılaştırmalı çalışmalar, girişimcilik niyetinin oluşumunda kültürel faktörlerin rolünün daha açık bir biçimde ortaya konulmasına yardımcı olabilir.
- Girişimcilik eğitiminin bireylerin girişimcilik niyetleri üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaların artırılması literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Özellikle üniversitelerde verilen girişimcilik eğitimlerinin öğrencilerin girişimcilik niyetleri üzerindeki etkisini inceleyen deneysel veya yarı deneysel çalışmalar bu konuda daha güçlü kanıtlar sunabilir.
- Dijitalleşme, yapay zekâ, sürdürülebilirlik ve yeşil girişimcilik gibi güncel gelişmelerin girişimcilik niyeti üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların yapılması, literatürün güncel ekonomik ve teknolojik dönüşümlerle uyumlu şekilde gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak girişimcilik niyeti araştırmaları, girişimcilik davranışının anlaşılması ve açıklanması açısından hem teorik hem de uygulamaya yönelik önemli katkılar sunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilecek yeni çalışmalar, girişimcilik ekosisteminin güçlendirilmesine ve bireylerin girişimci potansiyellerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayabilir. Özellikle farklı disiplinleri bir araya getiren, yeni araştırma yöntemlerinden yararlanan ve güncel toplumsal dönüşümleri dikkate alan çalışmaların girişimcilik niyeti literatürünün gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*(2), 179–211.

Bae, T. J., Qian, S., Miao, C., & Fiet, J. O. (2014). The relationship between education and entrepreneurial intentions: A meta-analytic review. *Entrepreneurship Theory and Practice, 38*(2), 217–254.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.

Bayona-Oré, S. (2023). The theory of planned behaviour and the entrepreneurial intention of university students. *Journal of Turkish Science Education, 20*(1), 136–149.

Bayrakçı, M. (2007). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*, 198–210.

Bird, B. (1988). Implementing entrepreneurial ideas: The case for intentions. *Academy of Management Review, 13*(3), 442–454.

Chen, C. C., Greene, P. G., & Crick, A. (1998). Does entrepreneurial self-efficacy distinguish entrepreneurs from managers? *Journal of Business Venturing, 13*(4), 295–316.

Davidsson, P. (1995). Determinants of entrepreneurial intentions. Jönköping International Business School, RENT IX Workshop, Piacenza, Italy.

Dinç, M., & Akçakanat, T. (2018). Planlanmış davranış teorisi bağlamında girişimcilik niyeti üzerinde makyavelist kişiliğin etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 761–780.

Duygulu, E. (2008). Algılanan kurumsal görünüm, proaktif kişilik özelliği ve iş kurma (girişimcilik) tutumu: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencileri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(2), 95–120.

Evci, G., & Alper, E. N. (2022). Girişimcilik dersinin işletme öğrencilerinin girişimcilik niyetine etkisi: Yalova Üniversitesi örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(1), 159–173.

Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley.

Franco, M., Haase, H., & Lautenschlager, A. (2010). Students' entrepreneurial intentions: An inter-regional comparison. *Education + Training, 52*(4), 260–275.

Gürel, R. (2014). Sosyal pekiştireçlerin ve model davranışlarının çocukların ahlaki yargılarının şekillenmesindeki etkisi (Bandura örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi, 12*(28), 101–119.

Hee Song, N., Ramayah, T., Kee, D. M. H., Khan, M. J., & Khan, R. U. (2024). Examining the mediating role of the theory of planned behaviour in the

links between personality, education, opportunities and entrepreneurial intentions.

Hmieleski, K. M., & Corbett, A. C. (2006). Proclivity for improvisation as a predictor of entrepreneurial intentions. *Journal of Small Business Management, 44*(1), 45–63.

İrmiş, A., & Barutçu, E. (2012). Öğrencilerin kendilerini girişimci bir kişiliğe sahip görmelerini ve iş kurma niyetlerini etkileyen faktörler: Bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26*(2), 1–25.

Kalkan, A. (2011). Kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolünün girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*, 189–206.

Karabey, C. N. (2013). Girişimsel düşünceyi anlamak: Düşünme tarzı ve risk tercihinin girişimsel özyetkinlik ve girişimcilik niyeti ile ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(3), 143–159.

Karabulut, A. T. (2009). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik özelliklerini ve eğilimlerini belirleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 26*(1), 331–356.

Kristiansen, S., & Indarti, N. (2004). Entrepreneurial intention among Indonesian and Norwegian students. *Journal of Enterprising Culture, 12*(1), 55–78.

Lee, L., Wong, P. K., Foo, M. D., & Leung, A. (2011). Entrepreneurial intentions: The influence of organizational and individual factors. *Journal of Business Venturing, 26*, 124–136.

Linan, F., Cohard, J. C. R., & Cantuche, J. M. R. (2011). Factors affecting entrepreneurial intention levels: A role for education. *International Entrepreneurship and Management Journal, 7*, 195–218.

Nayak, P. M., Nayak, M., & Joshi, H. G. (2024). Exploring entrepreneurial intentions: Integrating Kolb's experiential learning theory with Ajzen's theory of planned behaviour. *Cogent Social Sciences, 10*(1), 2382283.

Öksüz, S. (2022). *Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin aile yapısının girişimcilik niyetlerine etkisi: Rize ili örneği* (Yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.

Pittaway, L., & Cope, J. (2007). Entrepreneurship education: A systematic review of the evidence. *International Small Business Journal, 25*(5), 479–510.

Rai, R. S., Prasad, A., & Murthy, B. K. (2017). A review on intention models for predicting entrepreneurial behavior. *Journal of Entrepreneurship Education, 20*(2).

Seçgin, Y. (2020). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerine etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal, 8*(1), 803–827.

Sezer, C. (2013). Kariyer olarak girişimcilik ve girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerin içerik analizi ile belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(6), 49–59.

Sivri, N. (2019). *An analysis on the factors affecting entrepreneurial intentions of white-collar employees* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Soria-Barreto, K., & Novoa-Hernández, P. (2025). A systematic mapping and meta-analysis on sustainable entrepreneurial intention: Insights from the theory of planned behavior. *Acta Psychologica, 260*, 105733.

Suzer, O. O. (2022). Üniversite öğrencilerinin girişimciliğe bakış açısı. *PressAcademia Procedia, 15*(1), 64–70.

Şeşen, H., & Basım, N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Özel Sayı, 21–32.

Tabak, N. (2007). *İlköğretim 1. kademede davranış sorunları olan çocukların anne-baba tutumları* (Yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal-bilişsel bir bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları, 5*(1), 15–30.

Tetteh, C., Zhong, L., Dong, M., Xiang, T., & Wang, X. (2025). Bridging the relationship between entrepreneurial intention and behavior: A systematic review and theoretical integration. *Cogent Business & Management, 12*(1), 2587397.

Thompson, E. R. (2009). Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric. *Entrepreneurship Theory and Practice, 33*(3), 669–694.

Tsou, E., Steel, P., & Osiyevskyy, O. (2023). The relationship between entrepreneurial intention and behavior: A meta-analytic review. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation.*

Uygun, M., & Güner, E. (2016). Girişimcilik eğiliminin gelişiminde girişimcilik eğitimin rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(5), 37–57.

Uygun, R., & Elagöz, İ. (2012). Girişimsel davranışların evrimi: Yerel ve boylamsal bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4*(1), 255–264.

Verheul, I., Wennekers, S., Audretsch, D., & Thurik, R. (2002). An eclectic theory of entrepreneurship: Policies, institutions and culture. In *Entrepreneurship: Determinants and policy in a European–US comparison* (pp. 11–81). Springer.

Wiklund, J., Davidsson, P., Audretsch, D. B., & Karlsson, C. (2011). The future of entrepreneurship research. *Entrepreneurship Theory and Practice, 35*(1), 1–9.

Woo, C. Y., Cooper, A. C., & Dunkelberg, W. C. (1991). The development and interpretation of entrepreneurial typologies. *Journal of Business Venturing, 6*(2), 93–114.

Yavuz, S. (2014). *Şiddetin sosyo-kültürel kaynakları ve medya metinleri aracılığıyla sunumu: "Güneşi Beklerken" dizi filmdeki şiddet olgusunun içerik analizi yöntemi ile belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi.

Zhao, H., Seibert, S. E., & Hills, G. E. (2005). The mediating role of self-efficacy in the development of entrepreneurial intentions. *Journal of Applied Psychology, 90*(6), 1265–1272.

Zhao, H., Seibert, S. E., & Lumpkin, G. T. (2010). The relationship of personality to entrepreneurial intentions and performance: A meta-analytic review. *Journal of Management, 36*(2), 381–404.

9. Bölüm

Psikolojik Danışmanlık ve Manevi Danışmanlık Arasındaki Sınırlar ve Etkileşim Alanları

Gülistan DEMİRKAYA[1]

ÖZET

Bu çalışma, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanları arasındaki sınırları ve etkileşim alanlarını kavramsal, kuramsal ve uygulamaya dönük boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Modern toplumlarda bireylerin ruhsal iyilik hâline yönelik ihtiyaçlarının çeşitlenmesi, psikolojik danışmanlık hizmetleri ile manevi danışmanlık uygulamalarının giderek daha fazla kesişmesine yol açmaktadır. Bu durum, her iki alanın amaç, yöntem, etik ilke ve mesleki yetkinlikler bakımından nerede ayrıştığı ve hangi noktalarda tamamlayıcı bir ilişki kurabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Araştırmada, psikolojik danışmanlığın bilimsel ve seküler temelli yapısı ile manevi danışmanlığın anlam, değer ve inanç odaklı yaklaşımı karşılaştırmalı olarak ele alınmış; mesleki sınırların belirsizleşmesinin doğurabileceği etik ve uygulamaya ilişkin riskler tartışılmıştır. Bununla birlikte, travma, yas, kriz, stresle başa çıkma ve anlam arayışı gibi alanlarda iki disiplin arasında kurulabilecek iş birliği olanakları değerlendirilmiştir. Çalışma, ilgili ulusal ve uluslararası literatürün sistematik olarak incelenmesine dayalı nitel bir derleme niteliği taşımaktadır. Elde edilen bulgular, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlığın net sınırlar çerçevesinde ele alınmasının mesleki bütünlük açısından zorunlu olduğunu, ancak bütüncül ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi açısından disiplinlerarası etkileşimin önemli bir potansiyel sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik danışmanlık, manevi danışmanlık, mesleki sınırlar, etik ilkeler, disiplinlerarası etkileşim.

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Orcid; 0009-0006-2045-8512

ABSTRACT

BOUNDARIES AND INTERACTION AREAS BETWEEN PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND SPIRITUAL COUNSELING

This study aims to examine the boundaries and interaction areas between psychological counseling and spiritual counseling in their conceptual, theoretical, and practical dimensions. The diversification of individuals' needs for mental well-being in modern societies is leading to an increasing intersection between psychological counseling services and spiritual counseling practices. This situation raises the question of where the two fields diverge in terms of aims, methods, ethical principles, and professional competencies, and where they can establish a complementary relationship. In the research, the scientific and secular structure of psychological counseling and the meaning, value, and belief-oriented approach of spiritual counseling are examined comparatively; the ethical and practical risks that may arise from the blurring of professional boundaries are discussed. In addition, the possibilities of cooperation that can be established between the two disciplines in areas such as trauma, grief, crisis, stress management, and the search for meaning are evaluated. The study is a qualitative review based on the systematic examination of relevant national and international literature. The findings reveal that addressing psychological counseling and spiritual counseling within clear boundaries is essential for professional integrity, but interdisciplinary interaction offers significant potential for developing holistic mental health services.

Keywords: Psychological counseling, spiritual counseling, professional boundaries, ethical principles, interdisciplinary interaction.

GİRİŞ

Modern toplumlarda bireylerin karşı karşıya kaldıkları psikolojik, sosyal ve varoluşsal sorunların giderek çeşitlenmesi, ruh sağlığı hizmetlerinin kapsamını ve niteliğini yeniden tartışmaya açmaktadır. Küreselleşme, hızlı toplumsal değişim, belirsizlik, krizler ve travmatik yaşam olayları, bireylerin yalnızca psikolojik değil aynı zamanda anlam, değer ve inanç temelli ihtiyaçlarını da görünür hâle getirmektedir. Bu bağlamda psikolojik danışmanlık hizmetleri bilimsel, seküler ve kanıta dayalı bir çerçevede bireyin ruhsal iyilik hâlini desteklemeyi amaçlarken, manevi danışmanlık uygulamaları bireyin inanç dünyası, değer sistemi ve anlam arayışı üzerinden destek sunmaktadır (Fadıloğlu, 1989; Karaduman & Aydın, 2024). Ancak bu iki alanın uygulama pratiklerinde giderek daha fazla kesişmesi, mesleki sınırların nerede başlayıp nerede sona erdiği sorusunu temel bir problem alanı hâline getirmektedir.

Araştırmanın problemi, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki sınırların kuramsal ve uygulamalı düzeyde yeterince net tanımlanmamış olmasıdır. Literatürde, psikolojik danışmanlık sürecinde manevi unsurların nasıl ve ne ölçüde ele alınması gerektiğine ilişkin görüş ayrılıklarının bulunduğu, manevi danışmanlığın ise psikoterapötik müdahalelerle zaman zaman iç içe geçtiği görülmektedir (Kasapoğlu, 2019; Kara, 2024). Bu durum, özellikle etik ihlaller, rol karmaşası ve yetki aşımı gibi sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Psikolojik danışmanların manevi içerikleri ele alırken dini rehberlik sınırına yaklaşmaları ya da manevi danışmanların psikopatoloji alanına giren müdahalelerde bulunmaları, her iki disiplinin mesleki bütünlüğünü tehdit edebilecek bir problem alanı oluşturmaktadır (Küden, 2022; Torun, 2024). Dolayısıyla bu araştırma, söz konusu sınırların nasıl tanımlanması gerektiği ve hangi koşullarda disiplinlerarası bir etkileşimin mümkün olabileceği sorunsalından hareket etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanlarını kuramsal, etik ve uygulamaya dönük boyutlarıyla ele alarak, iki disiplin arasındaki sınırları ve etkileşim alanlarını bütüncül bir bakış açısıyla incelemektir. Araştırma kapsamında, psikolojik danışmanlığın bilimsel temelli yaklaşımı ile manevi danışmanlığın değer ve inanç merkezli yapısı karşılaştırılmakta, her iki alanın temel amaçları, müdahale biçimleri ve danışanla kurduğu ilişki bağlamında benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaktadır (Eryılmaz & Şiraz, 2021; Durmuşlar, 2021). Bununla birlikte, travma, yas, kriz ve stresle başa çıkma gibi alanlarda iki disiplin arasında kurulabilecek etik temelli ve sınırlı iş birliği olanaklarının tartışılması da araştırmanın temel amaçları arasında yer almaktadır (Yonca & Han, 2024; Mutlu & Coşkunsever, 2025).

Araştırmanın önemi, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanlarının Türkiye bağlamında giderek artan görünürlüğüne rağmen, bu iki alan arasındaki ilişkinin çoğu zaman kavramsal belirsizlikler üzerinden tartışılmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle son yıllarda manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yapılan çalışmaların artması, uygulama alanlarının genişlemesi ve kurumsal yapıların oluşması, psikolojik danışmanlık alanı ile olan ilişkilerin daha net biçimde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Koç, 2016; Kara, 2024). Bu çalışma, hem akademik literatüre kavramsal bir katkı sunmakta hem de uygulayıcılar açısından mesleki sınırların korunmasına yönelik farkındalık oluşturmaktadır. Ayrıca, ruh sağlığı hizmetlerinin bütüncül bir anlayışla ele alınmasına katkı sağlayarak disiplinlerarası yaklaşımlara yönelik etik bir çerçeve sunması bakımından önem taşımaktadır.

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yapılandırılmış olup, literatüre dayalı bir derleme ve kavramsal analiz niteliği taşımaktadır. Çalışmada,

psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanlarına ilişkin ulusal ve uluslararası akademik yayınlar, tezler ve hakemli dergi makaleleri sistematik biçimde incelenmiştir. Elde edilen veriler betimsel ve yorumlayıcı analiz yoluyla ele alınmış, disiplinler arası sınırlar ve etkileşim alanları kuramsal bağlamda tartışılmıştır (Erzen, 2021; Kasapoğlu, 2019). Araştırmanın sınırlılıkları, ampirik veri içermemesi ve analizlerin mevcut literatürle sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte, çalışmanın kavramsal niteliği, ileride yapılacak nicel ve nitel araştırmalar için kuramsal bir zemin oluşturması bakımından önemli görülmektedir.

Araştırmanın kavramsal çerçevesi, psikolojik danışmanlık, manevi danışmanlık, mesleki sınırlar, etik ilkeler ve disiplinlerarası etkileşim kavramları üzerine inşa edilmektedir. Psikolojik danışmanlık, bireyin ruhsal iyilik hâlini bilimsel yöntemler aracılığıyla desteklemeyi amaçlayan profesyonel bir yardım süreci olarak ele alınmakta; manevi danışmanlık ise bireyin inanç, değer ve anlam dünyasını merkeze alan bir destek alanı olarak tanımlanmaktadır (Fadıloğlu, 1989; Karaduman & Aydın, 2024). Bu kavramsal çerçeve, iki disiplin arasındaki sınırların netleştirilmesini ve bu sınırlar içerisinde kurulabilecek etkileşimlerin etik temelde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK VE MANEVİ DANIŞMANLIĞIN KURAMSAL TEMELLERİ

1.1. Psikolojik Danışmanlık Kavramı

Psikolojik danışmanlık, bireyin yaşam sürecinde karşılaştığı gelişimsel, eğitsel, mesleki ve kişisel sorunlarla başa çıkabilmesine destek olmayı amaçlayan, bilimsel temellere dayalı profesyonel bir yardım süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, bireyin kendini tanımasına, potansiyelini fark etmesine ve yaşamına ilişkin daha işlevsel kararlar almasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Psikolojik danışmanlık, ruh sağlığı alanı içerisinde yer almakla birlikte klinik tedavi süreçlerinden ayrışan, önleyici, geliştirici ve destekleyici bir niteliğe sahiptir (Fadıloğlu, 1989). Bu yönüyle psikolojik danışmanlık, bireyin yalnızca mevcut sorunlarına değil, aynı zamanda gelecekte karşılaşabileceği risklere karşı güçlenmesine de odaklanmaktadır.

Psikolojik danışmanlığın temel amaçları arasında bireyin psikolojik iyilik hâlinin desteklenmesi, öz farkındalığının artırılması, problem çözme becerilerinin geliştirilmesi ve yaşam doyumunun yükseltilmesi yer almaktadır. Danışma süreci, bireyin yaşadığı güçlükleri tek boyutlu bir sorun alanı olarak ele almamakta; bireyin sosyal çevresi, değer sistemi, kişisel geçmişi ve gelişimsel özellikleriyle birlikte bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir (Izgar & Arslan, 2007). Bu bağlamda psikolojik danışmanlık, bireyin içsel kaynaklarını

harekete geçirerek uyum kapasitesini güçlendirmeyi amaçlayan yapılandırılmış bir destek süreci olarak konumlanmaktadır.

Psikolojik danışmanlıkta benimsenen kuramsal yaklaşımlar, alanın bilimsel gelişimine paralel olarak çeşitlenmiştir. Psikodinamik, bilişsel davranışçı, hümanistik, varoluşçu ve sistemik yaklaşımlar, psikolojik danışma sürecinde yaygın biçimde kullanılan temel kuramsal çerçeveler arasında yer almaktadır. Bu yaklaşımlar, bireyin yaşadığı sorunları farklı bakış açılarıyla ele almakta ve danışma sürecinin hedeflerini, kullanılan teknikleri ve danışanla kurulan ilişki biçimini belirlemektedir (Kasapoğlu, 2019). Örneğin bilişsel davranışçı yaklaşım, bireyin işlevsel olmayan düşünce kalıplarını yeniden yapılandırmayı hedeflerken, hümanistik yaklaşım bireyin kendini gerçekleştirme potansiyeline vurgu yapmaktadır. Bu çeşitlilik, psikolojik danışmanlığın tek tip bir uygulama alanı olmadığını, aksine bilimsel temellere dayalı çok boyutlu bir disiplin olduğunu göstermektedir.

Psikolojik danışmanlık sürecinin temel bileşenlerinden biri etik ilkelerdir. Etik ilkeler, danışman ile danışan arasındaki ilişkinin güven, gizlilik ve profesyonellik temelinde yürütülmesini sağlamaktadır. Psikolojik danışmanlar, danışanın özerkliğine saygı göstermekte, zarar vermeme ilkesini gözetmekte ve mesleki yeterlilik sınırları içerisinde hizmet sunmaktadır. Bu bağlamda danışmanın kendi yetkinlik alanını aşan durumlarda uygun yönlendirmelerde bulunması, mesleki sorumluluğun bir gereği olarak değerlendirilmektedir (Öztürk, 2014). Etik çerçevenin ihlal edilmesi, yalnızca bireysel danışma sürecini değil, aynı zamanda mesleğin toplumsal güvenilirliğini de zedeleyebilmektedir.

Psikolojik danışmanlığın uygulama alanları eğitim kurumları, sağlık kuruluşları, iş yerleri ve toplumsal hizmet alanları gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Eğitim ortamlarında rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri, öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemekte; sağlık alanında ise bireylerin hastalıkla başa çıkma süreçlerine katkı sunmaktadır (Eryılmaz & Şiraz, 2021). Özellikle kriz dönemlerinde ve toplumsal travmaların yaşandığı süreçlerde psikolojik danışmanlık hizmetlerine duyulan ihtiyacın arttığı görülmektedir. COVID-19 salgını sürecinde yapılan çalışmalar, psikolojik danışmanların toplumun ruhsal iyilik hâlini desteklemede kritik bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (Erzen, 2021).

Psikolojik danışmanlığın toplumsal işlevi, bireysel iyilik hâlinin ötesinde sosyal uyumun ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesine katkı sunmasıdır. Bireyin sosyal değer algıları, etik duyarlılığı ve eleştirel düşünme becerileri, psikolojik danışmanlık sürecinde dolaylı olarak desteklenen unsurlar arasında yer almaktadır (Dinçer vd., 2019). Bu yönüyle psikolojik danışmanlık, yalnızca

bireysel sorunlara odaklanan bir alan değil, aynı zamanda toplumsal sağlığın sürdürülebilirliğine katkı sağlayan bir disiplin olarak değerlendirilmektedir.

1.2. Manevi Danışmanlık Kavramı

Manevi danışmanlık, bireyin yaşamında karşılaştığı sorunları anlamlandırma sürecinde inanç, değer ve maneviyat boyutlarını merkeze alan profesyonel bir destek alanı olarak tanımlanmaktadır. Manevi danışmanlık, bireyin varoluşsal sorgulamaları, anlam arayışı, umut, sabır ve dayanıklılık gibi kavramlar üzerinden ruhsal iyilik hâlini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, özellikle kriz, kayıp, hastalık ve travma gibi durumlarda bireyin manevi kaynaklarını güçlendirmeyi hedeflemektedir (Karaduman & Aydın, 2024).

Manevi danışmanlığın tarihsel ve kültürel arka planı, dini ve toplumsal yapıların bireyin ruhsal dünyası üzerindeki etkileriyle yakından ilişkilidir. Osmanlı döneminde din görevlilerinin bireylerin yalnızca ibadet hayatına değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik sorunlarına da rehberlik ettiği görülmektedir. Bu tarihsel pratikler, günümüz manevi danışmanlık anlayışının kültürel köklerini oluşturmaktadır (Durmuşlar, 2021). Modern dönemde ise manevi danışmanlık, kurumsal ve akademik bir çerçeveye oturtularak sistematik bir alan hâline gelmiştir.

Manevi danışmanlığın temel amaçları arasında bireyin manevi iyilik hâlinin desteklenmesi, yaşam olaylarına anlam kazandırması ve içsel huzurunun güçlendirilmesi yer almaktadır. Bu süreçte danışan, kendi inanç sistemi doğrultusunda yaşadığı sorunları yeniden yorumlamakta ve manevi kaynaklarını fark etmektedir. Manevi danışmanlık, bireyin psikolojik sorunlarını tedavi etmeyi değil, ruhsal dayanıklılığını ve anlam duygusunu desteklemeyi amaçlamaktadır (Yonca & Han, 2024). Bu yönüyle manevi danışmanlık, psikolojik danışmanlıktan amaç ve müdahale biçimi açısından ayrışmaktadır.

Manevi danışmanlık uygulamalarında etik ilkeler, alanın meşruiyeti ve güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Manevi danışmanlar, bireyin inanç özgürlüğüne saygı göstermekte, yönlendirici ve dayatmacı tutumlardan kaçınmakta ve danışanın psikolojik sınırlarını gözetmektedir. Alan yazında, manevi danışmanlığın psikoterapi ile karıştırılmasının etik sorunlara yol açabileceği vurgulanmaktadır (Kara, 2024). Bu nedenle manevi danışmanlık, kendi mesleki çerçevesi içerisinde tanımlanmakta ve psikolojik danışmanlıkla arasındaki sınırların korunması gerekmektedir.

Türkiye'de manevi danışmanlık alanına yönelik akademik çalışmaların son yıllarda artış gösterdiği görülmektedir. Yapılan bibliyometrik analizler, manevi danışmanlık ve rehberlik alanının disiplinlerarası bir yapıya sahip olduğunu ve psikoloji, ilahiyat ve sosyal hizmet alanlarıyla etkileşim içerisinde geliştiğini

ortaya koymaktadır (Koç, 2016). Bu durum, manevi danışmanlığın yalnızca dini bir faaliyet değil, aynı zamanda akademik ve profesyonel bir alan olarak ele alındığını göstermektedir.

Manevi danışmanlığın uygulama alanları hastaneler, cezaevleri, sosyal hizmet kurumları ve eğitim ortamları gibi farklı bağlamlarda çeşitlenmektedir. Özellikle sağlık alanında manevi destek hizmetlerinin bireylerin hastalıkla başa çıkma süreçlerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte, manevi danışmanlık sürecinde psikolojik müdahale niteliği taşıyan uygulamalardan kaçınılması, alanın mesleki sınırlarının korunması açısından kritik öneme sahiptir (Torun, 2024; Küden, 2022).

İKİNCİ BÖLÜM
PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK VE MANEVİ DANIŞMANLIK ARASINDAKİ SINIRLAR

2.1. Mesleki Sınırlar ve Yetki Alanları

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki sınırların belirlenmesi, ruh sağlığı ve psikososyal destek hizmetlerinin etik, bilimsel ve mesleki bütünlüğünün korunması açısından temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Her iki alanın bireyin iyilik hâlini merkeze alması, uygulama süreçlerinde zaman zaman benzer hedeflere yönelmesine yol açmakta; ancak bu durum, alanların aynı yetki ve sorumluluk çerçevesinde ele alınabileceği anlamına gelmemektedir. Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık, sahip oldukları kuramsal temeller, eğitim süreçleri, müdahale biçimleri ve etik sorumluluklar bakımından birbirinden belirgin biçimde ayrışmaktadır. Bu ayrışmanın göz ardı edilmesi, mesleki sınırların bulanıklaşmasına ve uygulama düzeyinde ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Fadıloğlu, 1989; Kara, 2024).

Mesleki sınırların belirlenmesinde en temel ölçütlerden biri, eğitim ve uzmanlık temelli ayrışmadır. Psikolojik danışmanlar, üniversitelerin rehberlik ve psikolojik danışmanlık ya da psikoloji temelli programlarında, bilimsel yöntemler, psikolojik kuramlar, ölçme ve değerlendirme teknikleri, danışma becerileri ve etik ilkeler doğrultusunda yapılandırılmış bir eğitim sürecinden geçmektedir. Bu eğitim süreci, bireyin ruhsal işleyişini bilimsel çerçevede anlamaya, psikolojik sorunları tanımlamaya ve uygun danışma müdahaleleri geliştirmeye yöneliktir (Öztürk, 2014; Izgar & Arslan, 2007). Manevi danışmanlık alanında ise eğitim süreci, büyük ölçüde ilahiyat, din psikolojisi ve maneviyat temelli bilgi alanları üzerine inşa edilmekte; bireyin inanç, değer ve anlam dünyasına yönelik rehberlik sunmayı amaçlamaktadır (Durmuşlar, 2021;

Koç, 2016). Bu farklı eğitim arka planları, her iki alanın yetki ve sorumluluk alanlarını doğrudan belirlemektedir.

Eğitim temelli ayrışma, yalnızca alınan dersler ve akademik içerikle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda uygulama pratiğinin niteliğini de belirlemektedir. Psikolojik danışmanlık uygulamaları, yapılandırılmış danışma süreçleri, bilimsel olarak geçerliliği kabul edilmiş teknikler ve süpervizyon eşliğinde yürütülen mesleki uygulamaları içermektedir. Buna karşılık manevi danışmanlık, danışanın manevi kaynaklarını güçlendirmeyi, yaşam olaylarını anlamlandırmasına destek olmayı ve değer temelli bir rehberlik sunmayı hedeflemektedir (Karaduman & Aydın, 2024). Bu bağlamda, manevi danışmanlığın psikolojik danışmanlık eğitimine dayalı terapötik müdahaleler gerçekleştirmesi, eğitim ve uzmanlık sınırlarının aşılması anlamına gelmektedir.

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki bir diğer temel ayrım, müdahale biçimleri açısından ortaya çıkmaktadır. Psikolojik danışmanlık sürecinde kullanılan müdahaleler, bireyin duygu, düşünce ve davranış örüntülerini anlamaya ve bu örüntüleri işlevsel hâle getirmeye yöneliktir. Bu süreçte danışanla kurulan ilişki, profesyonel, yapılandırılmış ve hedef odaklı bir nitelik taşımaktadır (Kasapoğlu, 2019). Manevi danışmanlıkta ise müdahale, bireyin inanç sistemi, manevi değerleri ve anlam dünyası üzerinden şekillenmektedir. Manevi danışmanlık, bireyin yaşadığı zorlukları dini veya manevi referanslar aracılığıyla yorumlamasına destek olmakta, psikolojik değişimden ziyade ruhsal denge ve manevi huzuru öncelemektedir (Yonca & Han, 2024).

Müdahale biçimleri arasındaki bu farklılık, iki alanın birbirinin yerine geçemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Psikolojik danışmanlıkta kullanılan tekniklerin manevi danışmanlık sürecine doğrudan aktarılması, danışmanın yetki alanını aşmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, manevi danışmanlıkta kullanılan dini ya da manevi içeriklerin psikolojik danışma sürecinde terapötik araç olarak kullanılması, danışanın inanç özgürlüğü ve etik ilkelere ilişkin riskler barındırmaktadır (Kara, 2024). Bu nedenle müdahale biçimlerinin sınırlarının net biçimde korunması, her iki alanın mesleki bütünlüğü açısından zorunlu görülmektedir.

Tanı, tedavi ve rehberlik ayrımı, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki sınırların belirlenmesinde kritik bir diğer boyutu oluşturmaktadır. Psikolojik danışmanlık, klinik tanı koyma ve tıbbi tedavi süreçlerinden ayrışmakla birlikte, psikolojik değerlendirme, danışanın ihtiyaçlarını belirleme ve uygun danışma sürecini yapılandırma yetkisine sahiptir. Bu süreçte psikolojik danışman, bireyin yaşadığı sorunları psikopatolojik bir çerçevede ele almamakta; ancak risk durumlarında gerekli yönlendirmeleri

yapmaktadır (Eryılmaz & Şiraz, 2021). Manevi danışmanlık ise tanı koyma ya da tedavi edici müdahalelerde bulunmamaktadır. Manevi danışmanlık, bireyin yaşadığı sorunları manevi bir perspektiften anlamlandırmasına rehberlik etmekte ve ruhsal destek sunmaktadır (Durmuşlar, 2021).

Bu ayrımın göz ardı edilmesi, özellikle psikolojik sorunların manevi sorunlar olarak yeniden çerçevelenmesi riskini beraberinde getirmektedir. Depresyon, anksiyete ya da travma sonrası stres gibi klinik düzeyde ele alınması gereken durumların yalnızca manevi eksiklikler üzerinden açıklanması, bireyin profesyonel destekten mahrum kalmasına yol açabilmektedir (Torun, 2024). Aynı şekilde, manevi danışmanlık gerektiren anlam kaybı, varoluşsal boşluk ya da değer çatışmaları gibi durumların yalnızca psikolojik sorunlar olarak ele alınması da bireyin ihtiyaçlarının eksik değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle tanı, tedavi ve rehberlik ayrımının net biçimde korunması, danışan yararı açısından hayati önem taşımaktadır.

Mesleki sınırların belirsizleştiği durumlarda ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri etik ihlal riskleridir. Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanlarının her biri, kendi etik ilkeleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Psikolojik danışmanlar, danışanın özerkliğine saygı, gizlilik, zarar vermeme ve mesleki yeterlilik ilkeleri doğrultusunda hareket etmektedir (Fadıloğlu, 1989). Manevi danışmanlıkta ise bireyin inanç özgürlüğüne saygı, yönlendirmeden kaçınma ve danışanın psikolojik sınırlarını gözetme ilkeleri ön plana çıkmaktadır (Yonca & Han, 2024). Bu etik ilkelerin ihlali, danışma sürecinde güç dengesinin bozulmasına ve danışanın zarar görmesine yol açabilmektedir.

Etik ihlal riskleri, özellikle sınır aşımı durumlarında belirginleşmektedir. Psikolojik danışmanın kendi inanç sistemini danışma sürecine dâhil etmesi ya da manevi danışmanın psikolojik müdahale niteliği taşıyan uygulamalarda bulunması, danışanın güven ilişkisini zedeleyebilmektedir (Kasapoğlu, 2019; Kara, 2024). Ayrıca danışanın yaşadığı sorunların tek bir disiplinin bakış açısıyla ele alınması, bütüncül değerlendirme ilkesine aykırı bir durum oluşturmaktadır. Bu bağlamda sınır ihlalleri, yalnızca bireysel etik sorunlar değil, aynı zamanda mesleğin toplumsal itibarı açısından da ciddi riskler barındırmaktadır.

Sınır aşımı sorunlarının önlenmesinde disiplinlerarası yönlendirme ve iş birliği mekanizmalarının işletilmesi önemli bir çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir. Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık, kendi yetki alanlarını koruyarak, danışanın ihtiyaçlarına göre uygun yönlendirmelerde bulunabilmektedir. Bu yaklaşım, alanlar arasında hiyerarşik bir ilişki kurmak yerine, tamamlayıcılığı esas alan bir mesleki iş birliği anlayışını desteklemektedir

(Koç, 2016). Ancak bu iş birliğinin, sınırların net biçimde tanımlandığı ve etik çerçevenin korunduğu bir yapı içerisinde gerçekleşmesi gerekmektedir.

2.2. Kuramsal ve Uygulamalı Farklılıklar

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki farklılıklar yalnızca mesleki sınırlar ve yetki alanlarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bu iki alanın dayandığı kuramsal temeller ve uygulama pratikleri bakımından da belirgin biçimde ayrışmaktadır. Bu ayrışma, her iki disiplinin insan doğasına, ruhsal sorunlara, iyilik hâline ve değişim süreçlerine ilişkin temel varsayımlarında kendini göstermektedir. Psikolojik danışmanlık, modern bilim anlayışı çerçevesinde gelişmiş bir disiplin olarak, pozitivist ve post-pozitivist bilimsel paradigmalarla ilişkilendirilmekte; manevi danışmanlık ise bireyin inanç, değer ve anlam dünyasını merkeze alan daha öznel ve bağlamsal bir yaklaşımı benimsemektedir (Fadıloğlu, 1989; Karaduman & Aydın, 2024). Bu kuramsal farklılıklar, uygulama süreçlerinde danışanla kurulan ilişkinin niteliğini, müdahale hedeflerini ve etik hassasiyetleri doğrudan etkilemektedir.

Psikolojik danışmanlığın dayandığı bilimsel paradigma, insan davranışlarını gözlemlenebilir, ölçülebilir ve açıklanabilir süreçler üzerinden ele almaktadır. Bu yaklaşım, bireyin yaşadığı psikolojik sorunları nedensel ilişkiler çerçevesinde incelemekte ve müdahaleleri bilimsel olarak sınanmış kuramlar ve teknikler aracılığıyla yapılandırmaktadır. Psikolojik danışmanlık alanında geliştirilen kuramsal modeller, bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçlerini bütüncül bir biçimde ele almakta; değişimin sistematik ve planlı bir süreç olduğunu varsaymaktadır (Kasapoğlu, 2019). Buna karşılık manevi danışmanlık, bilimsel açıklamaların ötesinde bireyin yaşamına anlam kazandıran inanç sistemlerini, değerleri ve manevi deneyimleri merkeze almaktadır. Bu yaklaşım, insanı yalnızca psikolojik bir varlık olarak değil, aynı zamanda manevi bir özne olarak ele almakta ve ruhsal iyilik hâlini anlam temelli bir çerçevede değerlendirmektedir (Yonca & Han, 2024).

Bilimsel paradigma ile inanç temelli yaklaşımlar arasındaki bu fark, her iki alanın bilgi üretme biçimlerinde de kendini göstermektedir. Psikolojik danışmanlık, bilgi üretimini ampirik araştırmalar, istatistiksel analizler ve kuramsal modeller üzerinden gerçekleştirmektedir. Bilginin geçerliliği ve güvenilirliği, bilimsel ölçütler doğrultusunda değerlendirilmektedir. Manevi danışmanlıkta ise bilgi, büyük ölçüde dini metinler, manevi gelenekler ve bireysel deneyimler üzerinden şekillenmektedir. Bu bilgi türü, nesnel doğrulamadan ziyade bireyin öznel yaşantısına ve kültürel bağlamına dayanmaktadır (Durmuşlar, 2021). Bu durum, iki alanın birbirini dışlayan değil, ancak farklı epistemolojik zeminlere sahip disiplinler olduğunu göstermektedir.

Psikopatolojiye yaklaşım biçimleri, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki kuramsal ve uygulamalı farklılıkların en belirgin olduğu alanlardan biridir. Psikolojik danışmanlık, bireyin yaşadığı sorunları ruhsal işleyiş, uyum güçlükleri ve psikolojik belirtiler çerçevesinde ele almakta; klinik tanı koyma yetkisine sahip olmamakla birlikte, riskli durumları tanımlama ve uygun yönlendirmelerde bulunma sorumluluğunu taşımaktadır (Eryılmaz & Şiraz, 2021). Psikopatoloji, psikolojik danışmanlık açısından bireyin işlevselliğini etkileyen bir durum olarak değerlendirilmekte ve müdahale süreci bu çerçevede yapılandırılmaktadır. Manevi danışmanlıkta ise psikopatoloji kavramı doğrudan ele alınmamakta, bireyin yaşadığı ruhsal sıkıntılar daha çok anlam kaybı, umut eksikliği ve manevi boşluk gibi kavramlar üzerinden yorumlanmaktadır (Karaduman & Aydın, 2024).

Bu yaklaşım farklılığı, uygulama sürecinde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Psikolojik danışmanlıkta bireyin yaşadığı sorunların psikopatolojik boyutu dikkate alınmakta ve gerekli durumlarda klinik destek mekanizmalarına yönlendirme yapılmaktadır. Manevi danışmanlıkta ise bireyin yaşadığı sorunların tıbbi ya da klinik bir sorun olarak ele alınması söz konusu değildir. Bu durum, psikolojik sorunların manevi açıklamalarla ikame edilmesi riskini beraberinde getirebilmektedir. Literatürde, depresyon ve kaygı gibi psikolojik sorunların yalnızca manevi zayıflıklar üzerinden açıklanmasının bireyin profesyonel destekten uzaklaşmasına yol açabileceği vurgulanmaktadır (Torun, 2024). Bu nedenle psikopatolojiye yaklaşım biçimlerinin net biçimde ayrıştırılması, her iki alan açısından da etik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Danışan rolü ve danışman konumu, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki uygulamalı farklılıkların bir diğer önemli boyutunu oluşturmaktadır. Psikolojik danışmanlık sürecinde danışan, aktif bir özne olarak sürece katılmakta; kendi sorunlarını tanımlama, hedef belirleme ve değişim sürecini yapılandırma konusunda sorumluluk almaktadır. Danışman ise süreci yönlendiren, ancak danışanın özerkliğini merkeze alan bir kolaylaştırıcı konumunda yer almaktadır (Izgar & Arslan, 2007). Bu ilişki, eşitlikçi ve profesyonel bir çerçevede yapılandırılmaktadır. Manevi danışmanlıkta ise danışan, çoğu zaman rehberlik arayışında olan bir birey olarak konumlanmakta; danışman ise manevi bilgi ve deneyime sahip bir yol gösterici rolü üstlenmektedir (Yonca & Han, 2024).

Bu rol farklılığı, danışma sürecinin dinamiklerini doğrudan etkilemektedir. Psikolojik danışmanlıkta danışan-danışman ilişkisi, karşılıklı etkileşime ve danışanın içsel farkındalığını artırmaya dayalıdır. Manevi danışmanlıkta ise danışman, bireyin inanç sistemi doğrultusunda yönlendirici bir rol üstlenebilmektedir. Bu durum, güç dengesinin danışman lehine kaymasına yol

açabilecek potansiyel riskler barındırmaktadır. Bu nedenle manevi danışmanlık uygulamalarında danışanın özerkliğinin korunması ve yönlendirici tutumlardan kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır (Kara, 2024).

Sekülerlik ve maneviyat dengesi, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki farkların toplumsal ve kültürel boyutunu oluşturmaktadır. Psikolojik danışmanlık, seküler bir disiplin olarak bireyin inanç sisteminden bağımsız bir hizmet sunmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, farklı inanç ve dünya görüşlerine sahip bireyler için eşit ve kapsayıcı bir hizmet anlayışını mümkün kılmaktadır (Fadıloğlu, 1989). Manevi danışmanlık ise doğası gereği maneviyat ve inanç temelli bir çerçevede şekillenmektedir. Bu durum, hizmetin bağlamsal ve kültürel olarak sınırlı olmasına yol açabilmektedir (Koç, 2016).

Sekülerlik ve maneviyat arasındaki denge, özellikle psikolojik danışmanlık sürecinde manevi unsurların nasıl ele alınacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Psikolojik danışmanlıkta danışanın inanç ve değer dünyasının farkında olunmakta, ancak bu unsurlar doğrudan müdahale aracı olarak kullanılmamaktadır. Manevi danışmanlıkta ise bu unsurlar sürecin merkezinde yer almaktadır. Bu farklılık, iki alan arasında net bir ayrım yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Kasapoğlu, 2019). Bununla birlikte, danışanın manevi ihtiyaçlarının tamamen göz ardı edilmesi de bütüncül bir ruh sağlığı anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Bu nedenle sekülerlik ve maneviyat arasındaki dengenin, disiplinlerin kendi sınırları korunarak sağlanması gerektiği ifade edilmektedir (Dinçer vd., 2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK VE MANEVİ DANIŞMANLIK ARASINDAKİ ETKİLEŞİM ALANLARI

3.1. Ortak Hedefler ve Kesişim Noktaları

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık, kuramsal temelleri ve uygulama biçimleri bakımından farklı disiplinler olarak yapılandırılmış olsa da, bireyin ruhsal iyilik hâlini destekleme amacında belirli ortak hedefler etrafında kesişmektedir. Bu kesişim noktaları, özellikle bireyin anlam arayışı, yaşam olaylarını yorumlama biçimi ve krizlerle başa çıkma kapasitesi bağlamında belirginleşmektedir. Psikolojik danışmanlık, bilimsel ve seküler bir çerçevede bireyin duygusal, bilişsel ve davranışsal süreçlerini ele alırken, manevi danışmanlık bireyin değerler sistemi, inanç dünyası ve varoluşsal yönelimleri üzerinden destek sunmaktadır. Her iki alanın farklı yöntemler kullanmasına rağmen insanın bütüncül yapısını merkeze alması, ortak hedefler doğrultusunda etkileşim alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Fadıloğlu, 1989; Karaduman & Aydın, 2024).

Ruhsal iyilik hâli kavramı, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki en temel kesişim noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Psikolojik danışmanlık literatüründe ruhsal iyilik hâli, bireyin duygusal denge, yaşam doyumu, işlevsellik ve öznel mutluluk düzeyiyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşımda bireyin stresle başa çıkma becerileri, problem çözme kapasitesi ve kendilik algısı ön plana çıkmaktadır (Eryılmaz & Şiraz, 2021). Manevi danışmanlık perspektifinde ise ruhsal iyilik hâli, bireyin yaşamına anlam atfetmesi, umut duygusunu koruması ve manevi bütünlüğünü sürdürmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda maneviyat, bireyin ruhsal dengesini destekleyen koruyucu bir faktör olarak ele alınmaktadır (Yonca & Han, 2024).

Anlam arayışı, her iki disiplinin de dolaylı ya da doğrudan temas ettiği bir diğer önemli kesişim alanıdır. Psikolojik danışmanlık sürecinde bireyin yaşadığı sorunların ardındaki anlamlandırma biçimleri, danışma sürecinin merkezinde yer almaktadır. Bireyin yaşam deneyimlerini nasıl yorumladığı, karşılaştığı zorluklara hangi anlamları yüklediği ve bu anlamların davranışlarına nasıl yansıdığı, danışma sürecinin temel analiz alanlarından biridir (Kasapoğlu, 2019). Manevi danışmanlıkta ise anlam arayışı doğrudan sürecin merkezinde yer almakta, bireyin varoluşsal sorularına inanç ve değerler çerçevesinde yanıt bulmasına rehberlik edilmektedir (Karaduman & Aydın, 2024). Bu durum, anlam arayışının her iki alan için de ortak bir odak noktası olduğunu göstermektedir.

Kriz, yas ve travma süreçleri, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşimin en görünür olduğu alanlardan biridir. Travmatik yaşam olayları, bireyin hem psikolojik hem de manevi dengesini derinden etkileyebilmekte, bu süreçte bireyin mevcut başa çıkma mekanizmaları yetersiz kalabilmektedir. Psikolojik danışmanlık, travma sonrası stres belirtilerinin azaltılması, duygusal regülasyonun sağlanması ve bireyin işlevselliğinin yeniden kazandırılması üzerine odaklanmaktadır (Erzen, 2021). Manevi danışmanlık ise travmatik deneyimlerin anlamlandırılması, kayıp ve acının manevi bir çerçevede ele alınması ve bireyin umut duygusunun yeniden inşa edilmesi yönünde destek sunmaktadır (Yonca & Han, 2024).

Yas süreçleri, bu etkileşim alanının somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Yas, bireyin yalnızca duygusal bir kayıp yaşaması değil, aynı zamanda yaşamına ilişkin anlam sisteminin sarsılması anlamına gelmektedir. Psikolojik danışmanlık sürecinde yas, bireyin duygularını ifade etmesi, kaybı kabullenmesi ve yeni yaşam düzenine uyum sağlaması bağlamında ele alınmaktadır. Manevi danışmanlıkta ise yas, ölüm ve kayıp olgusunun inanç temelli bir perspektifle yorumlanması, sabır ve umut kavramları üzerinden bireyin desteklenmesi şeklinde ele alınmaktadır (Durmuşlar, 2021). Bu iki yaklaşımın farklı ancak tamamlayıcı yönleri, etik sınırlar korunarak

yürütüldüğünde bireyin iyilik hâlini güçlendirebilecek bir potansiyel taşımaktadır.

Travma süreçlerinde psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşim, bireyin dayanıklılık düzeyinin artırılması açısından da önem taşımaktadır. Psikolojik dayanıklılık, bireyin olumsuz yaşam olayları karşısında uyum sağlayabilme ve yeniden toparlanabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Psikolojik danışmanlık literatüründe dayanıklılık, bilişsel esneklik, sosyal destek ve problem çözme becerileriyle ilişkilendirilmektedir (Dinçer vd., 2019). Manevi danışmanlık perspektifinde ise dayanıklılık, bireyin inançları, değerleri ve manevi bağlılıkları aracılığıyla güçlenmektedir. Bu bağlamda maneviyat, bireyin travmatik deneyimlerle başa çıkmasında koruyucu bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Karaduman & Aydın, 2024).

Değerler ve inançlar, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşim alanlarının merkezinde yer alan bir diğer unsurdur. Psikolojik danışmanlık sürecinde bireyin değer sistemi, karar verme süreçleri ve yaşam hedefleri üzerinde etkili olan önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Danışman, bireyin değerlerini yargılamadan anlamaya çalışmakta ve bu değerlerin bireyin psikolojik işleyişi üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir (Izgar & Arslan, 2007). Manevi danışmanlıkta ise değerler ve inançlar, sürecin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Manevi danışmanlık, bireyin değerler sistemi doğrultusunda yaşamına yön vermesine rehberlik etmektedir (Yonca & Han, 2024).

Bu noktada psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşimin sınırlarının dikkatle korunması gerekmektedir. Psikolojik danışmanlıkta değerler, danışanın öznel dünyasının bir parçası olarak ele alınmakta, ancak müdahalenin temel aracı hâline getirilmemektedir. Manevi danışmanlıkta ise değerler ve inançlar doğrudan rehberlik sürecinin merkezinde yer almaktadır. Bu farklılık, iki alanın birbirine karıştırılmaması gerektiğini ortaya koymaktadır (Kara, 2024). Ancak danışanın manevi değerlerinin tamamen göz ardı edilmesi de danışma sürecinin bütüncül niteliğini zayıflatabilmektedir.

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşim alanları, aynı zamanda disiplinlerarası iş birliği tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Literatürde, özellikle sağlık, afet ve kriz ortamlarında bireyin psikolojik ve manevi ihtiyaçlarının birlikte ele alınmasının yararlı olabileceği vurgulanmaktadır (Koç, 2016). Bununla birlikte, bu iş birliğinin danışanın yararını merkeze alan, etik ilkelerle sınırlandırılmış ve rol tanımları netleştirilmiş bir yapı içerisinde yürütülmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde, etkileşim alanları sınır ihlallerine ve mesleki karmaşaya dönüşebilmektedir (Kasapoğlu, 2019).

3.2. Disiplinlerarası İş Birliği Olanakları

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki ilişki, yalnızca sınırlar ve farklılıklar üzerinden ele alındığında indirgemeci bir çerçeveye hapsolma riski taşımaktadır. Oysa çağdaş ruh sağlığı ve psikososyal destek anlayışı, bireyin çok boyutlu yapısını dikkate alan disiplinlerarası iş birliği modellerini giderek daha fazla gündeme getirmektedir. Psikolojik, sosyal, kültürel ve manevi boyutların iç içe geçtiği insan deneyimi, tek bir disiplinin perspektifiyle tam anlamıyla açıklanamadığından, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasında tanımlı ve etik temelli iş birliklerinin geliştirilmesi önemli bir olanak alanı olarak değerlendirilmektedir (Eryılmaz & Şiraz, 2021; Koç, 2016). Bu iş birlikleri, alanların birbirinin yerine geçmesi anlamına gelmemekte, aksine her disiplinin kendi yetkinlik alanını koruyarak bireyin iyilik hâline katkı sunmasını amaçlamaktadır.

Bütüncül danışmanlık yaklaşımları, disiplinlerarası iş birliğinin kuramsal temelini oluşturmaktadır. Bütüncül yaklaşım, bireyin yalnızca psikolojik belirtilerine değil, yaşam bağlamına, değer sistemine, sosyal ilişkilerine ve manevi yönelimlerine birlikte odaklanmayı gerektirmektedir. Psikolojik danışmanlık literatüründe bütüncüllük, danışanın biyopsikososyal özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi şeklinde ele alınmaktadır (Fadıloğlu, 1989). Manevi danışmanlık perspektifinde ise bütüncüllük, bireyin ruhsal ve manevi bütünlüğünün korunması ve yaşam deneyimlerinin anlamlandırılmasıyla ilişkilendirilmektedir (Karaduman & Aydın, 2024). Bu iki yaklaşımın ortak noktası, insanı parçalı değil, çok boyutlu bir varlık olarak ele almalarıdır.

Bütüncül danışmanlık anlayışı çerçevesinde psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki iş birliği, danışanın ihtiyaçlarının doğru biçimde tanımlanmasıyla başlamaktadır. Danışanın yaşadığı sorunlar, yalnızca psikolojik belirtiler üzerinden değil, aynı zamanda değer çatışmaları, anlam kaybı ve varoluşsal sorgulamalar bağlamında da ele alınabilmektedir. Bu noktada psikolojik danışman, danışanın manevi yönelimlerini fark etmekte ve bu alanın kendi mesleki yetkinlik sınırlarının dışında kaldığı durumlarda uygun yönlendirmelerde bulunmaktadır. Manevi danışman ise danışanın psikolojik kırılganlıklarını göz önünde bulundurarak, klinik ya da psikolojik müdahale gerektiren durumlarda psikolojik danışmanlara yönlendirme yapmaktadır (Kara, 2024; Küden, 2022). Bu karşılıklı farkındalık, bütüncül danışmanlık yaklaşımının pratikte işlerlik kazanmasını sağlamaktadır.

Çok disiplinli müdahale modelleri, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki iş birliğinin uygulama düzeyindeki karşılığını oluşturmaktadır. Çok disiplinli modellerde, farklı uzmanlık alanlarından profesyoneller danışanın ihtiyaçları doğrultusunda eşgüdümlü biçimde

çalışmaktadır. Bu modeller, özellikle sağlık kurumlarında, kriz müdahale ekiplerinde ve afet sonrası psikososyal destek programlarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Erzen, 2021). Psikolojik danışmanlık bu modellerde bireyin ruhsal belirtilerini ele alırken, manevi danışmanlık bireyin umut, sabır ve anlam arayışına yönelik destek sunmaktadır. Ancak bu iş birliğinin etkili olabilmesi, her disiplinin rol ve sorumluluklarının net biçimde tanımlanmasına bağlıdır.

Çok disiplinli müdahale modellerinin en önemli avantajlarından biri, danışanın aynı anda birden fazla ihtiyacına yanıt verebilme kapasitesidir. Travma, yas ve ağır hastalık gibi durumlarda bireyin hem psikolojik hem de manevi destek ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir. Psikolojik danışmanlık, bu süreçte duygusal regülasyon, travma belirtilerinin azaltılması ve işlevselliğin artırılması üzerine odaklanmaktadır. Manevi danışmanlık ise bireyin yaşadığı deneyimi anlamlandırmasına, umutsuzluk duygusuyla başa çıkmasına ve manevi dayanıklılığını güçlendirmesine katkı sunmaktadır (Yonca & Han, 2024). Bu iki yaklaşımın eş zamanlı ancak bağımsız biçimde yürütülmesi, danışanın iyilik hâlini destekleyici bir etki oluşturmaktadır.

Psikolojik danışmanlıkta maneviyatın yeri, disiplinlerarası iş birliği tartışmalarının merkezinde yer alan bir diğer konudur. Psikolojik danışmanlık, seküler bir disiplin olarak yapılandırılmış olsa da, danışanın inanç ve değer dünyasının psikolojik işleyiş üzerindeki etkisini göz ardı etmemektedir. Literatürde, danışanın manevi yönelimlerinin farkında olunmasının danışma sürecini derinleştirebileceği, ancak bu unsurların doğrudan müdahale aracı hâline getirilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kasapoğlu, 2019). Bu bağlamda maneviyat, psikolojik danışmanlıkta bir içerik alanı olarak değil, danışanın öznel dünyasını anlamaya yönelik bir bağlamsal unsur olarak değerlendirilmektedir.

Psikolojik danışmanlıkta maneviyatın ele alınışı, danışanın talep ve ihtiyaçları doğrultusunda sınırlı bir farkındalık düzeyinde gerçekleşmektedir. Danışan, inançlarıyla ilgili konuları gündeme getirdiğinde, psikolojik danışman bu konuları yargılamadan dinlemekte ve danışanın yaşantısının bir parçası olarak ele almaktadır. Ancak danışman, kendi inanç sistemini sürece dâhil etmemekte ve manevi rehberlik rolü üstlenmemektedir (Dinçer vd., 2019). Bu yaklaşım, psikolojik danışmanlığın etik ilkeleriyle uyumlu bir biçimde maneviyatın danışma sürecinde dolaylı olarak yer almasını sağlamaktadır.

Manevi danışmanlıkta psikolojik farkındalık ise disiplinlerarası iş birliğinin diğer yönünü oluşturmaktadır. Manevi danışmanlık, bireyin ruhsal ve manevi dünyasına odaklanırken, psikolojik süreçlere ilişkin temel bir farkındalık geliştirmeyi gerektirmektedir. Manevi danışmanın, danışanın yaşadığı duygusal tepkileri, stres belirtilerini ve psikolojik kırılganlıkları tanıyabilmesi, sınır aşımı risklerinin önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Küden, 2022). Bu

farkındalık, manevi danışmanın kendi yetki alanını aşmadan danışanı uygun destek mekanizmalarına yönlendirmesini mümkün kılmaktadır.

Psikolojik farkındalığın manevi danışmanlıkta yer alması, bu alanın psikoterapiye dönüşmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, manevi danışmanlık sürecinin etik ve güvenli biçimde yürütülmesini desteklemektedir. Danışanın depresyon, yoğun kaygı ya da travma sonrası belirtiler göstermesi durumunda manevi danışmanın bu belirtileri tanıyabilmesi ve psikolojik danışmanlığa yönlendirme yapabilmesi, disiplinlerarası iş birliğinin işlevsel bir örneği olarak değerlendirilmektedir (Torun, 2024). Bu durum, manevi danışmanlığın psikolojik danışmanlığın yerine geçmediğini, ancak onu tamamlayıcı bir rol üstlenebileceğini göstermektedir.

Disiplinlerarası iş birliği olanaklarının etkin biçimde hayata geçirilebilmesi, kurumsal ve mesleki düzenlemeleri de gerektirmektedir. Eğitim programlarında psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanlarına ilişkin temel farkındalıkların kazandırılması, karşılıklı rol tanımlarının netleştirilmesi ve etik rehberlerin oluşturulması bu sürecin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır (Koç, 2016; Kara, 2024). Ayrıca süpervizyon ve mesleki denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, sınır ihlallerinin önlenmesine katkı sunmaktadır.

3.3. Türkiye'de ve Dünyada Uygulama Örnekleri

Psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşim alanlarının somut biçimde gözlemlenebildiği en önemli bağlamlardan biri, bu iki alanın kurumsal yapılarda nasıl konumlandırıldığı ve uygulamaya nasıl yansıdığıdır. Türkiye'de ve dünyada ruh sağlığı hizmetlerinin dönüşümü, bireyin yalnızca psikolojik belirtilerini değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve manevi ihtiyaçlarını da dikkate alan çok boyutlu bir yaklaşımı giderek daha görünür hâle getirmektedir. Bu bağlamda psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık uygulamalarının sağlık, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında farklı biçimlerde kurumsallaştığı görülmektedir. Ancak bu kurumsallaşma süreci, her iki alanın mesleki sınırları, yasal çerçevesi ve etik ilkeleri bakımından ülkeden ülkeye ve kurumsal bağlama göre farklılık göstermektedir (Koç, 2016; Kara, 2024).

Sağlık kurumları, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık etkileşiminin en belirgin biçimde ortaya çıktığı uygulama alanlarından biridir. Özellikle hastaneler, palyatif bakım merkezleri ve uzun süreli tedavi gerektiren sağlık kurumlarında bireyin ruhsal ve manevi ihtiyaçlarının birlikte ele alınması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Psikolojik danışmanlık, bu kurumlarda hastaların tanı, tedavi ve iyileşme süreçlerinde yaşadıkları stres, kaygı ve duygusal zorlanmalarla başa çıkmalarına destek olmaktadır. Psikolojik

danışmanlar, hastaların ruhsal uyumlarını güçlendirmeyi, tedaviye uyumu artırmayı ve yaşam kalitesini desteklemeyi amaçlamaktadır (Eryılmaz & Şiraz, 2021). Bu süreçte kullanılan müdahaleler, bilimsel temelli danışma teknikleri ve etik ilkeler doğrultusunda yapılandırılmaktadır.

Manevi danışmanlık ise sağlık kurumlarında hastaların ve hasta yakınlarının anlam arayışı, umut duygusu ve manevi dayanıklılıklarının desteklenmesine odaklanmaktadır. Özellikle yaşamı tehdit eden hastalıklar, ölümcül tanılar ve kronik rahatsızlıklar karşısında bireylerin dini ve manevi kaynaklara yönelme eğiliminin arttığı görülmektedir. Manevi danışmanlık hizmetleri, bu süreçte bireyin yaşadığı acıyı anlamlandırmasına, korku ve belirsizlikle başa çıkmasına katkı sunmaktadır (Yonca & Han, 2024). Türkiye'de sağlık kurumlarında sunulan manevi destek hizmetleri, bu ihtiyacın kurumsal düzeyde tanındığını göstermektedir. Ancak bu uygulamalarda psikolojik danışmanlık ile manevi danışmanlık arasındaki sınırların net biçimde korunması gerektiği literatürde vurgulanmaktadır (Kara, 2024).

Dünya örneklerine bakıldığında, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Avrupa ülkelerinde hastane temelli ruh sağlığı hizmetlerinde manevi bakım uygulamalarının uzun süredir yer aldığı görülmektedir. Bu ülkelerde manevi danışmanlık, çoğu zaman "spiritual care" ya da "chaplaincy" başlığı altında kurumsallaşmakta ve psikolojik danışmanlık ile psikiyatri hizmetlerinden ayrı bir uzmanlık alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı içerisinde manevi danışmanlar, psikolojik danışmanlar ve sağlık profesyonelleri arasında çok disiplinli bir iş birliği yürütülmektedir. Ancak bu iş birliği, her meslek grubunun rol ve yetki alanlarının açık biçimde tanımlandığı bir çerçevede gerçekleşmektedir (Koç, 2016). Bu durum, disiplinlerarası etkileşimin sınırları korunarak yürütülebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Eğitim alanı, psikolojik danışmanlık uygulamalarının en yaygın olduğu kurumsal bağlamlardan biridir. Okullarda rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri, öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek amacıyla yapılandırılmaktadır. Psikolojik danışmanlar, öğrencilerin gelişimsel ihtiyaçlarını, uyum sorunlarını ve psikososyal risk faktörlerini bilimsel bir çerçevede ele almaktadır (Fadıloğlu, 1989; Izgar & Arslan, 2007). Eğitim ortamlarında psikolojik danışmanlık, önleyici ve geliştirici bir rol üstlenmekte, öğrencilerin ruhsal iyilik hâlini desteklemektedir.

Manevi danışmanlık ise eğitim alanında doğrudan bir uygulama alanına sahip olmamakla birlikte, değerler eğitimi, ahlaki gelişim ve anlam arayışı gibi dolaylı alanlarda etkisini göstermektedir. Türkiye'de eğitim sisteminde maneviyat temelli rehberlik uygulamaları daha sınırlı bir çerçevede yer almakta, bu alan çoğunlukla din eğitimi ve değerler eğitimi kapsamında ele alınmaktadır. Ancak

öğrencilerin özellikle ergenlik döneminde yaşadıkları kimlik arayışı, değer çatışmaları ve varoluşsal sorgulamalar, manevi boyutun psikolojik danışmanlık sürecinde dolaylı olarak gündeme gelmesine yol açmaktadır (Karaduman & Aydın, 2024). Bu noktada psikolojik danışmanların öğrencilerin manevi duyarlılıklarını fark etmesi, ancak bu alanı profesyonel sınırlar içerisinde ele alması gerektiği vurgulanmaktadır (Kasapoğlu, 2019).

Sosyal hizmet alanı, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık etkileşiminin bir diğer önemli uygulama bağlamını oluşturmaktadır. Dezavantajlı gruplar, göçmenler, yaşlılar, engelliler ve kriz durumlarındaki bireylerle yürütülen sosyal hizmet uygulamalarında bireyin psikolojik ve manevi ihtiyaçları iç içe geçmektedir. Psikolojik danışmanlık, bu bağlamda bireyin yaşadığı stres, travma ve uyum sorunlarını ele almakta; manevi danışmanlık ise bireyin değerler sistemi ve inançları doğrultusunda destek sunmaktadır (Durmuşlar, 2021). Sosyal hizmet kurumlarında yürütülen uygulamalar, disiplinlerarası iş birliğinin sahadaki karşılığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye'de sosyal hizmet alanında manevi danışmanlık uygulamaları, özellikle ceza infaz kurumları, huzurevleri ve çocuk esirgeme kurumları gibi bağlamlarda görülmektedir. Bu kurumlarda manevi danışmanlık, bireylerin yalnızlık, umutsuzluk ve anlam kaybı gibi duygularla başa çıkmalarına destek sunmaktadır. Psikolojik danışmanlık ise bireyin psikososyal işlevselliğini güçlendirmeye yönelik müdahalelerde bulunmaktadır. Ancak bu uygulamalarda sınır ihlali risklerinin bulunduğu ve rol karmaşasının yaşanabildiği literatürde ifade edilmektedir (Küden, 2022). Bu durum, kurumsal düzeyde net rol tanımlarına ve etik rehberlere duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Kurumsal yapılar ve yasal çerçeve, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık uygulamalarının sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Psikolojik danışmanlık, Türkiye'de mesleki tanımı ve görev alanları belirlenmiş bir disiplin olarak eğitim, sağlık ve sosyal hizmet sistemleri içerisinde yer almaktadır. Psikolojik danışmanların yetki alanları, eğitim aldıkları programlar ve meslek etik ilkeleri doğrultusunda sınırlandırılmaktadır (Öztürk, 2014). Manevi danışmanlık ise Türkiye'de görece yeni bir alan olarak kurumsallaşmakta ve yasal çerçevesi henüz tam anlamıyla netleşmemiştir (Kara, 2024).

Dünya örneklerinde manevi danışmanlığın yasal ve kurumsal çerçevesinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Özellikle sağlık sistemlerinde manevi bakım hizmetleri, ayrı bir uzmanlık alanı olarak tanımlanmakta ve belirli eğitim standartlarına bağlanmaktadır. Bu durum, manevi danışmanlığın psikolojik danışmanlıkla karıştırılmasını önleyen önemli bir düzenleyici unsur olarak değerlendirilmektedir (Koç, 2016). Türkiye'de ise bu alanda standartlaşma

sürecinin devam ettiği, akademik çalışmaların ve uygulama örneklerinin bu sürece yön verdiği anlaşılmaktadır.

Kurumsal yapıların güçlendirilmesi, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki etkileşimin sağlıklı biçimde yürütülmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, kurumlar arası iş birliği protokollerinin oluşturulması, yönlendirme mekanizmalarının netleştirilmesi ve meslekler arası iletişimin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca eğitim programlarında disiplinlerarası farkındalık kazandırılması, uygulayıcıların sınır ihlallerinden kaçınmalarına katkı sunmaktadır (Dinçer vd., 2019).

SONUÇ

Bu çalışma, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık alanlarının modern ruh sağlığı hizmetleri içerisindeki konumlarını, mesleki sınırlar ve etkileşim alanları bağlamında ele alarak, iki disiplin arasındaki ilişkinin tek boyutlu bir ayrışma ya da bütünleşme biçiminde değerlendirilmesinin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen literatür, psikolojik danışmanlığın bilimsel, seküler ve kanıta dayalı yaklaşımı ile manevi danışmanlığın anlam, değer ve inanç temelli yönelimlerinin farklı ontolojik ve epistemolojik zeminlere dayandığını açıkça göstermektedir. Bu farklılıklar, her iki alanın amaç, müdahale biçimi, danışanla kurduğu ilişki ve etik sorumlulukları bakımından belirgin sınırlar üretmektedir. Dolayısıyla psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlığın birbirinin yerine geçen ya da aynı mesleki çerçevede değerlendirilebilecek alanlar olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırma bulguları, bu sınırların belirsizleştiği durumlarda özellikle etik ihlal risklerinin, rol karmaşalarının ve mesleki yetki aşımının ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Psikolojik danışmanlık sürecinde danışanın inanç ve değer dünyasının dikkate alınması önemli olmakla birlikte, bu unsurların doğrudan dini yönlendirme veya manevi rehberlik biçiminde ele alınması, danışmanın mesleki sınırlarını aşmasına yol açabilmektedir. Benzer şekilde, manevi danışmanlık alanında yürütülen uygulamalarda psikopatolojik değerlendirme, tanı koyma veya terapötik müdahale niteliği taşıyan uygulamaların gerçekleştirilmesi, manevi danışmanlığın kendi sınırlarını aşarak psikolojik danışmanlık alanına müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, her iki alan açısından da hem mesleki hem de hukuki sorunlar doğurma potansiyeli taşımaktadır.

Bununla birlikte çalışma, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlığın tamamen kopuk, birbirini dışlayan alanlar olarak ele alınmasının da bireyin ruhsal iyilik hâlinin bütüncül biçimde ele alınmasını zorlaştırdığını ortaya koymaktadır. Özellikle travma, yas, kriz, stresle başa çıkma, yaşamın anlamı ve varoluşsal sorgulamalar gibi alanlarda bireylerin psikolojik ve manevi ihtiyaçlarının iç içe

geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda iki disiplin arasında kurulabilecek sınırlı, tanımlı ve etik temelli bir etkileşimin, danışanların ruhsal dayanıklılığını destekleyici bir işlev görebileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu etkileşimin, disiplinlerarası iş birliği çerçevesinde ve net rol tanımlarıyla yürütülmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Çalışmanın genel değerlendirmesi, psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki ilişkinin rekabetçi ya da hiyerarşik bir düzlemde değil, tamamlayıcılığı esas alan ancak mesleki sınırları net biçimde koruyan bir anlayışla ele alınmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, her iki alanda görev yapan uzmanların kendi mesleki yetkinliklerinin farkında olmaları, sınır ihlallerine yol açabilecek uygulamalardan kaçınmaları ve gerektiğinde uygun yönlendirme mekanizmalarını işletmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan, ruh sağlığı hizmetlerinde etik, bilimsel ve insan onurunu merkeze alan bir yaklaşımın sürdürülebilmesi için psikolojik danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki sınırların korunması kadar, bu sınırlar içerisinde kurulabilecek yapıcı etkileşimlerin de dikkatle yapılandırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Dinçer, B., Yavuz, A., & Eren, S. (2019). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü öğrencilerinin sosyal değer algıları ile eleştirel düşünme standartları arasındaki ilişki. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8*(4), 2300–2321.

Döne, K. (2025). *Psikolojik danışman ve rehberlerin mesleki tükenmişliği ile manevi-insani değer eğiliminde genel aidiyet düzeyinin aracı rolü* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Durmuşlar, Z. K. (2021). Osmanlı döneminde imamların ortaya koyduğu faaliyetlerin günümüz manevi danışmanlık ve rehberlik açısından değerlendirilmesi. *İLSAM Akademi Hakemli Dergisi, 1*(2), 229–249.

Eryılmaz, A., & Şiraz, M. F. (2021). Psikolojik danışmanlık ve rehberlikte önemli bir alan: Sağlık psikolojik danışmanlığı ve rehberliği. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi, 1*(2), 269–300.

Erzen, E. (2021). COVID-19 salgını sürecinde psikolojik danışmanlık. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi, 1*(2), 332–374.

Fadıloğlu, Ç. (1989). Psikolojik danışmanlık ve rehberlik. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 5*(1), 61–68.

Izgar, H., & Arslan, C. (2007). Psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümü öğrencilerinin kendini açma davranışlarının gelişiminin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*, 307–327.

Kara, F. R. (2024). *Manevi danışmanlığın Türkiye'deki meşruiyeti: Psikolog ve psikolojik danışmanların manevi danışmanlık ve rehberlik alanına ilişkin görüşleri üzerine nitel bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Karaduman, F. T., & Aydın, A. R. (2024). Ergen sorunları ve baş etme yöntemi olarak maneviyat/manevi danışmanlık. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi, 8*(3), 407–432. https://doi.org/10.52115/apjir.1581673

Kasapoğlu, F. (2019). *Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara yönelik tutumlarının manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelenmesi* (Doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

Koç, M. (2016). Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi üzerine bibliyometrik analizler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4*(2), 37–94.

Küden, L. (2022). *Manevi ve psikolojik danışmanların içsel spiritüellik ve kişilik düzeyleri arasındaki farklılıkların incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin.

Mutlu, G., & Coşkunsever, A. (2025). Bowen aile terapisinin manevi danışmanlık ve rehberliğe uyarlanması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25*(1), 112–135. https://doi.org/10.30627/cuilah.1633687

Öztürk, A. (2014). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık programı 1. sınıf ve 4. sınıf öğrencilerinin psikolojik danışma öz-yeterlik inançları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(51). https://doi.org/10.17755/esosder.46086

Toğrol, B. (1990). Psikolojik danışmanlık ve uygulama servisi binasının açılış konuşması. *Psikoloji Çalışmaları, 18*, 5–10.

Toğrol, B., Şendil, G., Önk, A., & Girgin, Y. (1995). İstanbul Üniversitesi psikolojik danışmanlık ve uygulama servisine gelen danışanların psiko-sosyal özellikleri. *Psikoloji Çalışmaları, 20*, 33–44.

Torun, A. (2011). İşyerinde psikolojik danışmanlık. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 37*, 127–157.

Torun, H. (2024). *Maneviyat temelli psikolojik danışmanın stres, kaygı ve depresyon üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi, Düzce.

Yonca, S., & Han, B. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında duanın rolünün incelenmesi. *Dicle Akademi Dergisi, 4*(2), 221–234. https://doi.org/10.61964/dade.1480119

10. Bölüm

Hilelerin Önlenmesine Yönelik Yeni Yaklaşımlar (Proaktif Yaklaşımlar)

Halim AKBULUT[1], Gökhan OFLUOĞLU[2]

1. GİRİŞ

Sahtekarlık olarak da bilinen hileli eylemler, yetki ve kaynakların kötüye kullanılması, zimmete para geçirilmesi vb. dahil olmak üzere güveni ihlal eden eylemlerdir. Geçmişten günümüze hile olmuştur, ancak son 25-30 yıldaki çok büyük şirketlerde meydana gelen yolsuzluklar, finansal raporlamadaki muhtemel usulsüzlüklere karşı ciddi tedbirler alınmasına yönelik farkındalık yaratmıştır. Proaktif yaklaşımlar, hile denetiminde işletmelerin kayıplarını en aza indirmek için kullanılan en iyi hile denetim teknikleridir. Proaktif denetim teknikleri kullanılarak yapılan denetimlerde teknolojinin sunduğu avantajların en iyi şekilde kullanılması amaçlanmaktadır. Geçmişte hile denetimi için basit istatistiksel teknikler ve yetersiz ihbar sistemleri kullanılıyordu. Günümüzdeki teknolojik gelişmeler, hile yapanların kimliğini belirleyen yeni yöntemler yarattı.

Proaktif hile denetimi, işletmelerin hileden kaynaklanan kayıplarını azaltmanın en iyi yollarından biridir. Ancak buna rağmen, hileler çoğunlukla çalışanlar ve yönetim tarafından veya yanlış işlemlerin şikâyet edilmesi yoluyla ortaya çıkar. Hile riskini yönetmek için proaktif yaklaşım, hilenin meydana gelmesini önlemek için önlemler almaktır. Kurumsal bir sorun haline gelen çalışan hileleri, işletmelere hem mali zararlar hem de itibar kaybına yol açmaktadır.

İşletmeler, teknolojideki ilerlemelere rağmen, çalışan hilelerini önlemede reaktif yöntemlerin yetersiz olduğunu fark etti. Hilenin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkarılması zor ve pahalıdır. Hile ve usulsüzlüklerin çoğu zaman geleneksel denetim yöntemleriyle tespit edilmez. Bu çalışma, hile denetiminde proaktif yöntemler hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

[1] Prof. Dr. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, hakbulut@bartin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1542-4477
[2] Doç. Dr, Emekli Ögretim Üyesi, BEUN İİBF,gofluoglu@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-4909-1113

2. GENEL OLARAK HİLE KAVRAMI VE TÜRLERİ

Sahtekarlık veya hileli eylemler, yetki ve kaynakların kötüye kullanılması, zimmete para geçirilmesi vb. dahil olmak üzere güveni ihlal eden eylemlerdir (Çiftci ve Akbulut, 2023:24). ACFE (Hile İnceleme Uzmanları Birliği) olarak bilinen uluslararası bir meslek kuruluşu, her iki yılda bir yapılan ve 2018 yılında yayınlanan araştırma raporlarına göre, mesleki hileler üç kategoriye ayrılmıştır. Bunlar ahlaki olmayan davranış, şirket varlıklarının kişisel amaçlı kullanımı (çalışan hileleri), yolsuzluk ve finansal raporlamadaki hilelerdir. Çalışan hileleri, işletmelerin karşılaştığı en yaygın hile türüdür (Alkan, 2020:67).

3. HİLELERİN ÖNLENMESİ VE ORTAYA ÇIKARILMASINDA PROAKTİF YAKLAŞIMLAR

"Gelecekteki muhtemel sorunların, ihtiyaçların veya değişimlerin öngörülecek şekilde hareket edilmesi" proaktiftir. Bu durumda, “proaktif yaklaşım, bir işletmenin uzun vadede hedeflerine ulaşabilmesi için süreklilik arz edecek şekilde geneline yayması gereken bir fikir biçimidir”. Başka bir deyişle, proaktif yaklaşımlar yaratmak mümkün değildir; aksine, her çalışan tarafından sürekli olarak işletmeye ve onun koşullarına özel olarak geliştirilmelidir. Bu nedenle, işletme faaliyetlerinin önüne çıkabilecek riskleri tahmin ederek gerekli önlemleri almaya yönelik ilerleyen bir uygulamadır (Alkan, 2020:70).

3.1. Tümevarım Yöntemleri

Tümevarım yöntemleri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmaktadır.

3.1.1. Veri Madenciliği

Bu yöntem, veri depolarında saklanan birçok veriden öncesinde farkedilmemiş verileri bulmak, bu verilerden hareketle karar vermek ve uygulama planları yapmak için kullanma sürecidir. Veri madenciliği, kendi başına çözüm üreten bir yöntem değil, sorunu çözmek için gerekli bilgileri sağlamaya yarayan bir araçtır. (Karahan,2022:1569).

Veri madenciliğinin kullanımının artmasının en önemli nedenlerinden biri, kurumların içerden ve dışarıdan hile ve suistimaller yoluyla milyarlarca zarara uğramalarıdır. Bu sorunu belirleyememelerinden dolayı engellenememeleridir. Uzmanlar, bu durumu samanlıkta iğne aramak olarak adlandırırlar. Her samanlıktaki iğnenin büyüklüğü farklı olduğundan, onları bulmanın zorluğu da farklı olacaktır. Veri madenciliğinin tam olarak yaptığı iş, ilgilendiğiniz verileri elinizde bulunan birçok veriden süzmenize olanak tanımasıdır (Karabatak,2021:27).

Adli muhasebeciler, adli hukukçular ve diğer benzer kişiler için iki veya daha fazla yöntemin bir arada kullanılması tavsiye edilmektedir, ancak araştırmacılar

veri madenciliğinin dolandırıcılık soruşturmaları için en iyi yöntem olduğunu buldu. (Pragnes,2023:2) Çok sayıda verinin ardında gizli gerçekleri ortaya çıkarmak ve ortaya çıkarmak için sıklıkla kullanılan dolandırıcılık tespiti, hem sektörde hem de devlette veri madenciliğinin en iyi bilinen tekniklerinden biri haline gelmiştir. (Sawsan vd.,2016:596). Yapay zeka ve veri madenciliği uygulamaları, özellikle son yıllarda denetçilerin işlerini daha iyi yapmalarına yardımcı olmak için ortaya çıkmıştır. (Monica, 2019:1570)

3.1.2 Şirket Veri Tabanının Sayısal (Dijital) Analizi (Benford Kanunu)

İç ve dış denetimde hatalı verilerin belirlenmesi, Benford Kanunu'na göre bilgisayar destekli denetim tekniği olarak bilinir. Benford Kanunu, personel denetiminde zaman ve para tasarrufu sağlar (Mert vd.,2022:73). Ticari alacaklar, borçlar, satışlar ve giderler vb. ile ilgili muhasebe hesapları, Benford Kanunu ve sayısal analiz için en uygun muhasebe verileridir. Bunların yanı sıra, bir yıl gibi uzun bir süre için veriler alındığında, Benford Kanunu ve sayısal analiz, muhasebenin hemen hemen tüm hesaplarını test etmek için kullanılabilir (Ertikın,2017:89).

Benford Kanunu'nu denetlemek için kullanılan matematiksel yaklaşımlardan biridir. Bu kanunlar, sayıların belirli basamaklarında her bir rakamın rastlanma olasılığını hesaplayan bir matematik kuralıdır. Benford Kanunu, denetçilere muhtemel hileleri, potansiyel hataları veya diğer düzensizlikleri belirlemede faydalı bir araç sağlar. Denetçi, incelediği verilerin rakamsal dağılımlarını inceleyerek gerçeği yansıtıp yansıtmadığına karar verebilir (Badeli,2019:26).

3.1.3 Analitik Inceleme Prosedürleri

Analitik inceleme süreçlerini kullanmak için çeşitli alternatifler vardır. Bazı teknikler daha karmaşıktır ve her türlü işletmeye uygulanabilir. Bu tekniklerin hilenin tespitine yönelik olanları aşağıdaki gibi sıralanabilir: (Ayboğa ve Koç, 2022:101)

- Benford kanunu,
- Oran analizi,
- Eğitim yüzdeleri analizi,
- Veri madenciliği,
- Entegre denetim yazılımları.

3.1.3.1 Finansal Oranlar Yöntemi

Oran analizi, finansal farklılıkların açık bir ilişkisi olup olmadığını araştırır. Mali tablolar, çok sayıda oranı hesaplamak için kullanılabilir. Bununla birlikte,

oran hesaplamanın amacı, yorumlanabilir veri üretmek olmalıdır. Sonuç olarak, anlamlı bir ilişki içinde bulunan kalemler seçilir ve birbirleriyle karşılaştırılır. Daha sonra, işletmenin mali durumu, önceki yıl sonuçlarıyla, benzer işletme oranlarıyla veya varsa genel standartlarla karşılaştırılır. Yıllar boyunca oranlarda önemli değişiklikler veya diğer şirketler veya sektör ortalama değerlerinden önemli sapmalar, oran analizinde hileli durumlara yönelik uyarılara yol açabilir. (Abdioğlu,2007:129).

3.1.3.2 Eğilim Yüzdeleri Analizi

Eğitim yüzdeleri analizi, bir şirketin mali tablolarında bulunan öğelerin dönemler arasında nasıl değiştiğini belirleyerek ve bu değişikliklerin temel yıla göre oransal önemlerini belirleyerek şirketin gelişme yönü incelenmesini sağlar. **Eğilim Yüzdeleri** yönteminin mali tablolara uygulanmasında bazı sorunlar mevcuttur. Temel dönemde negatif olan bir kalem, izleyen dönemde pozitif ya da tersi olmuşsa, o kalem için trend hesaplanmaz. Temel dönemde bir kalem sıfıra düşerse, değişim yüzde yüz olur. (Ertikın,2017:79).

3.1.4 Örnekleme Yöntemi

Bu yaklaşımın amacı, öne sürülen iddiaların doğruluğunu belirlemektir. Reaktif hile denetimi yaklaşımı, veri tabanından örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen veri üzerinde inceleme yapar. Proaktif denetim, reaktif denetim yöntemlerinden farklı olarak sürekli denetimi, hilenin her zaman olabileceği varsayımı ile yürütür. Bu tür denetimler, seçilen örnekleme verisinden ziyade tüm veri tabanını kapsar. (Mert vd.2022:80) İç denetçiler, test yöntemlerini iyileştirmek ve verimliliği ve etkinliği optimize etmek için otomatik veri analizi ve hedefleme örnekleme yöntemlerine daha fazla güvenmelidir. (Sawsan vd,2016:596).

3.1.5 Sürekli Denetim Yöntemi

Literatürde sürekli denetim için yapılan tanımların benzer yanlarını incelediğimizde şu tanımı yapabiliriz "gerçek zamanlı muhasebe verileri, bilgi sistemleri ve bilişim teknolojileri otomasyonunu sağlayan, bu sistemlerin üretmiş olduğu finansal ve finansal olmayan veriler ve işlemleri kullanarak, işlem veya finansal olay oluştuğu anda veya oluştuktan kısa bir süre içerisinde bilgisayar destekli denetim tekniklerini ve analitik inceleme tekniklerini kullanarak inceleyen, kanıtların elektronik ortamda toplandığı ve raporlandığı güvence hizmetidir" şeklinde ifade edilebilir. (Karabatak,2021:40).

Sürekli denetim, muhasebe tarafından üretilen ve finansal tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğuna ve güvenirliğine ilişkin bir inanç oluşturmak amacıyla

gerçekleştirilen bir denetim sürecidir. Bu süreç, fiziki belgeler olmaksızın gerçekleştirilir. Gerçek zamanlı olarak şirket faaliyetlerine ilişkin verilerin elektronik ortama aktarılarak denetlenmesi idealdir.. (Ertikin,2017:84).

Sürekli kontrol değerlendirmesi ve sürekli risk değerlendirmesi, sürekli denetimin temel bileşenleridir. Sürekli kontrol değerlendirmesi olarak da bilinen sürekli kontrol değerlendirmesi, kontrol zayıflıklarının en kısa sürede ele alınmasını sağlar. Sürekli risk değerlendirmesi olarak da bilinen sürekli risk değerlendirmesi, olası risk düzeyinin üzerinde olan sistem ve prosedürlerin tanımlanmasını içerir. Bu yöntem, denetçilerin şirketin riskli alanlarını belirlemesine, ortaya çıkan riskleri derecelendirmesine ve denetim kaynaklarının daha verimli kullanılmasına izin verir. (Mert vd.,2022:74).

3.2 Tümdengelim Yöntemleri

Tümdengelimsel yöntemler olarak da; keşif yöntemi, ihbar hatları, hile değerlendirme sorgulaması, iç kontrol düzenlemeleri, işe alım süreci analizi ve fısıltı politikası gibi yöntemler yer almaktadır. (Alkan,2020:70).

3.2.1 Keşif Yöntemi

Bu yöntemde ilk olarak, metot, belirli bir koşulda ne tür hilelerin ortaya çıkabileceğini belirler. Ardından, metot, teknoloji ve diğer metotları kullanarak hilenin varlığını araştırır. 1) İncelenen operasyonları ve işi anlamak 2) Operasyonlarda meydana gelebilecek hileleri anlamak 3) Hilelerin oluşturabileceği semptomları anlamak 4) Bu semptomları belirlemek için veri tabanlarını ve bilgi sistemlerini kullanmak 5) Semptomları takip ederek hilenin mi ya da diğer faktörlerin mi bunlara neden olduğunu belirlemek 6) Teşhis edilen bulguları araştırmak (Çatıkkaş ve Çalış,2010:154).

3.2.2 Bilgi Akısını Saglayacak Düzenlemeler – Ihbar Hatları- (Hotlines)

İhbar hatları, işletmelerde hata, hile ve usulsüzlüklerin önlenmesinde çok etkilidir. İhbar hatları, bilgi ve haber vermek için tasarlanmış direkt iletişim hatlarıdır. Telefonla birlikte e-posta ve faks gibi iletişim yolları da açıktır. İşletme, bildirim için çeşitli araçlara sahip olduğunda, önemli bilgiler alma olasılığı daha yüksek olacaktır. Gizlilik, ihbar hatlarının sürdürülebilirliğini garanti eder. Önemli bir usulsüzlüğün ihbar edilememesi, işletme yönetiminin kararlarını etkileyecektir. Bu nedenle, ihbar eden kişiye ait kişisel bilgi verilmemeli, sadece iddiasına ilişkin kayıt tutulmalıdır. Bu durumda, ihbar hatlarının kurum içinde nasıl kullanılacağını belirleyen iç kontrol sistemi de daha iyi çalışacaktır (Alkan,2020: 73).

Kaplan ve diğerleri (2009), şirket düzeyindeki ihbar prosedürlerinin etkinliğini değerlendirmek için iki deney yürüttüler. Araştırmacılar, zayıf güvenlik önlemleri altında, cevap verenlerin dolandırıcılık eylemini bildirme niyetinin beklenmedik bir şekilde daha yüksek olduğunu ve dışarıdan yönetilen anonim ihbar hatlarının dolandırıcılık bildirimlerini artırmayabileceğini keşfettiler. Başka bir davranışsal deney, dışarıdan yönetilen ihbar hatlarının raporlama açısından önemli faydaları olduğunu göstermektedir. Bu, ihbarlara karşı tepkisizliği ile bilinen şirketler ve proaktiflik ölçeğinde nispeten düşük puan alan çalışanlar için geçerlidir. (Domenic vd.,2023:15).

Johnson ve Rudesill (2001); GAO (2006) ve Leishman ve Timings (2008), çalışanların endişelerini ifade etmeleri için teşvik edilmesi gerektiğini ve gizliliklerini koruyacaklarını ve herhangi bir mağduriyet veya misilleme yaşamayacaklarını garanti etmeleri gerektiğini belirtmektedir. İç ihbarcıların kimliğini korumak ve usulsüzlüklerin bildirilmesini teşvik etmek için "acil yardım hatları" önermektedirler. Ayrıca, tüm çalışanlar, sahtekarlık yapmanın sonuçlarının tamamen farkında olmalıdır. Bu, resmi davranış kuralları veya farkındalık eğitimi yoluyla gerçekleştirilebilir (Sawsan vd.,2016:594).

Çalışanlar, işyerinde meydana gelen usulsüzlükleri bildirmek için bir ihbar hattı kurabilirler. Bununla birlikte, çalışanlar bu tür mekanizmaların varlığından haberdar olsalar da bunları kullanmazlar. Sonuç olarak, işletmelerinde dolandırıcılık olduğunu bildirenlerin %82'si işten çıkarılmış veya baskı altında istifa etti. Bu nedenle, çoğu, tekrar aynı durumla karşılaşsalar bunu yapmayacaklarını belirtti [Monica vd., 2019:1570].

Yapılan hilelerle ilgili ihbar hatları da en çok kullanılan yöntemlerdir. Birkaç şirket kendi ihbar hatlarını işletirken, diğerleri bunu dışarıdan yapan şirketlerle anlaşarak yaparlar. Bu tür sistemlerin var olduğu organizasyonlarda daha önce hiç olmadığı kadar fazla hile olayı ortaya çıkar. (Abdioğlu,2007:132).

3.2.3 Hile Değerlendirme Sorgulaması (FAQFraud Assesment Questioning)

"Yalan söylemek herkesin başvurabildiği bir davranıştır" ilkesi, bu yöntemin temel dayanağıdır. Soruşturmacı, şüpheliyi korkutmadan istediği soruları sorar. Soruşturmacı için en büyük risk, yalanı benimsemiş olan bireyleri ayırt edememektir. Kısacası, hile olaylarına ilişkin bilgi edinmek için bu yöntem mükemmeldir. Birçok hile olayı, şirket içinden ya da dışından gelen şikâyet ya da tavsiyelerden kaynaklanmaktadır. (Erdem, 2014:22).

Bir şirketin yakalanmadan dolandırılabileceğine dair herhangi bir çalışana sorulan sorulara verilen yanıtlar, FAQ'de bulunabilir. Çalışanların yanıtları da iç

denetim sistemlerindeki eksiklikleri ortaya çıkarır. Böylece başka birinin bu şekilde herhangi bir hile yaptığı da anlaşılabilir. (Abdioğlu, 2007:132-133).

Bu yöntem, şüphelenilen bir hile olayını ortaya çıkarmak için sadece sorular sorarak inceleme yapılır ve muhtemel hile durumları hakkında bilgi toplanır. Böylece işletmede hile olup olmadığı anlaşılır. (Çankaya ve Gerekan,2009:99). Bu yöntem, herkesin yalan söyleyebileceği tezi dikkate alınarak, şüpheli olan kişiye şüphe duyulduğu belli edilmeden sorular sorulmasını sağlar. Hile değerlendirme sorgulaması, şirketin iç ve dış denetimindeki eksiklikleri ortaya çıkarmak için çalışanlara yakalanmadan nasıl dolandırılabileceği sorulur. Yolsuzluklara izin verilmeyeceğine dair önlemler alındığı, bu suçlara karışanların yakalanmayacağı veya soruşturmaya alınacağı söylenerek çalışanları caydırmak etkilidir (Akçay ve Uysal, 2019:60).

3.2.4 İç Kontrol Düzenlemeleri

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununu ile 2005 yılında iç kontrol kavramı ve uygulamaları mevzuatımıza girmiştir. Bu kanunla, kamu mali yönetiminde şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırma ve etkili bir iç kontrol sistemi kurma konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Kamu iç kontrol sisteminin kurulması ve yürütülmesi için ikincil mevzuat hazırlanmıştır. 5018 sayılı Kanun ve ilgili düzenlemeler, COSO modelini temel alan bir iç kontrol sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. (Ağmaz,2018: 31).

Genel olarak kontrol, bir işletmenin hedeflerine sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlayan bir dizi politika ve prosedürden oluşur. Kontrol, hataları bulmak, düzeltmek ve önlemek için sürekli olarak uygulanan tedbirlerin tümünü ifade eder. Bu tedbirler, bir işletmenin operasyonları sırasında uygulanır. Iç kontrol yapısı, işletmenin varlıklarının korunması, hataların ve hilelerin önlenmesi ve açığa çıkarılması, doğru ve güvenilir muhasebe bilgilerinin sağlanması ve işletme faaliyetlerinin yönetim politikalarına uygunluğunun sağlanması amacıyla işletme yönetimince kabul edilen politika ve kurallardır. (Abdioğlu,2007:133).

Türkiye'de, bankalar, halka açık şirketler ve diğer şirketler için iç kontrol düzenlemeleri vardır. 1996 yılında yayınlanan X,16 seri nolu "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ", ülkemizde iç kontrol sistemini ilk kez düzenledi. X,19 numaralı tebliğ, SOx düzenlemelerinin Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) mevzuatına nasıl yansıdığını göstermiştir [11]. SPK düzenlemelerinin iç kontrol yapısı, COSO modeline benzer. (Türedi ve Koban,2016:161).

3.2.5 İşe Alım Süreci Analizi

Hile ile mücadelede en büyük avantaj, dürüst, ahlaki değerlere bağlı insanlarla işbirliği yapmaktır. İşe alma sürecinde, işe alınan kişilerin geçmişinin, önceki işlerinde neler yaptığını, işten çıkarılma nedenlerini ve diğer gizli bilgileri kontrol etmeleri gerekir. Aksi takdirde, işe alınan kişiler gerçek olmayan bilgiler verebilir veya gizli bilgileri saklayabilir. İşe alındığında hile yapma olasılığı da artıyor (Jafarlı ve Gahramanlı,2018:12).

Personel eğitimi, işletmelerde personel devir hızının artmasıyla daha pahalı hale geliyor. Alım sürecinde etkili olmanın en iyi yolu budur. Personel, iyi bir insan kaynakları temsilcisi ile birlikte tedarik edilmelidir. Ayrıca, bu süreç dürüst olmalı ve uygun kişiler seçilip alınmalıdır. (Abdioğlu,2007:134).

Resmi kayıtlar veya bilinen izler, geçmişte hile yapanların arkalarında bırakılır. Bu kişilerin önceki iş yerleriyle iletişim kurmamaları durumunda, işe alma sürecindeki kontrol noktaları başarısız olacaktır ve elenecekler. Referansların ve iş deneyiminin araştırılması süreci, adayın özgeçmişinde, başvuru mektubunda ve karşılıklı görüşmelerinde sunduğu bilgilerin doğru olduğunu garanti eder. (Özkul ve Özdemir,2013:78).

3.2.6 Fısıltı Yöntemi (Whisleblowing)

Whistleblowing, İngilizce'de "sorun bildirme" veya "bilgi ifşası" anlamına gelen bir şeydir. Bu, çalışanlar tarafından örgütteki yanlış, yasa dışı veya yasa dışı davranışların yetkili mercilere bildirilmesidir. Bu uygulama, modern dünya düzeninde yanlışlıkların gizlenmesini önlemektedir. Amerika Sertifikalı Yolsuzluk Denetçileri Derneği'ne göre, yasalara aykırı uygulamaların %60'ının çalışanlardan kaynaklandığını ve düzenli resmi denetim sisteminden ziyade bilgi ifşası yoluyla ortaya çıktığını belirtmektedir (Meriç,2020:112).

Amerika Birleşik Devletleri'nde de Whisleblowing olarak da bilinen fısıltı yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem, çalışanların desteğinin alınıp hile önleme sürecine katılmalarını sağlamaya yöneliktir. Bu yöntemle işletme yönetimi, çalışanların hile önleme ve ortaya çıkarma sürecine katılmalarını sağlamaya çalışıyor. Çünkü işletme çalışanları, işletme içinde meydana gelen yanlışlıklar hakkında ilk bilgi sahibidir. Bundan dolayı çalışanların açıklamalarda bulunurken kendilerini güvende hissetmeleri çok önemlidir. (Abdioğlu,2007:134).

4. SONUÇ

Günümüzde işletme yöneticilerinin elinde hilelerin önlenmesi bakımından geçmişe nazaran teknolojik gelişmeler vasıtasıyla kullanabileceği birçok yöntem vardır. Proaktif yöntemler dediğimiz bu yöntemler sayesinde muhtemel hileleri

daha baştan anlamak ve ona göre önlem almak mümkün olmaktadır. Hilelerin varlığının kabulü ve teknolojinin yardımıyla hilelerin önlenmesi, hile yapmayı düşünen çalışanlar içinde caydırıcı bir etki yapmaktadır.

İnsan Kaynakları yöneticileri, çalışan hilelerinden kaynaklanan büyük ekonomik zararları önleyebilmek için çalışanları işe almada titiz davranmalı ve şirkette güvenli bir etik kültür oluşturmalıdır. Proaktif hile denetimi, işletmelerin hilelerden kaynaklanan zararlarını azaltmanın en etkili yöntemlerinden biridir. Ancak buna rağmen, hileler çoğunlukla çalışanlar ve yönetim tarafından veya yanlış işlemlerin şikâyet edilmesi yoluyla ortaya çıkar. Hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasına yönelik açıklanan proaktif yöntemler, hileli işlemler karşısında tek başlarına etkili değildir. Hile ile mücadelede farklı stratejilerin birleşimiyle başarı arttırılabilir. Yapay zekâ ile denetim otomatik bir süreç haline gelmesi durumunda bile, bu gelişmelere ayak uydurabilen denetçilere ihtiyaç duyulacaktır.

KAYNAKLAR

Abdioğlu, H., (2007), 'Hilelerin Önlenmesi Ve Ortaya Çıkarılmasına Yönelik Proaktif Yaklaşımlar' Muhasebe ve Denetime BAKIŞ, Mayıs 2007, 119-138.

Ağmaz, S. (2018), Kamu İç Kontrol Standartlarına Göre Belediyelerde İç Kontrol Sistemi ve Etkinliği: Türkiye'deki Büyükşehir Belediyelerinde Bir Araştırma, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Karaman.

Akçay,S. Uysal,M. (2019). ' Hile Denetimi İle Bağımsız Denetim Arasındaki İlişkinin Boyutları' Turkish Studies , 14(2),49-65.

Alkan, B.Ş., (2020). 'Hile Riski Yönetiminde Proaktif Yaklaşımlar Ve Araçlar:İşletme Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma', Denetişim, 11(21), 66-81.

Ayboğa, H., Koç, Ş., (2022), 'İşletmelerde Hilenin Önlenmesi ve Tespitinde Davranışsal

Muhasebe ve Nöromuhasebe Tekniğinin Uygulama Süreci ve Öneriler' Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, 6(1), 97-110.

Badeli, M.B., (2019), Şirketlerde Hile Denetimi ve Hileyi Önlemeye Yönelik Proaktif Yaklaşımlar: Vaka Analizi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Çankaya,F. Gerekan B. (2009), 'Hile Denetçiligi Meslegi ve Sertıfıkalı Hıle Denetçılıgı Meslekı Standartları Ve Ahlâk Kuralları' Muhasebe ve Denetime BAKIŞ, Nisan 2009, 93-108.

Çatıkkaş, Ö., Çalış, Y.E., (2010), 'Hile Denetiminde Proaktif Yaklaşımlar', Muhasebe ve Finansman Dergisi (45), 146-156.

Çiftçi, H., Akbulut, H., (2023), 'Muhasebede Hile Kavramı ve Hile Denetimi' Yönetim, Ekonomi, Edebiyat Dergisi, 8(1) 23-41.

Domenico, C., Alberto Q.,Paola, R., (2023). 'The roles and interplay of enforcers and auditors in the context of accounting fraud: a review of the accounting literature' Journal of Accounting Literature Emerald Publishing Limited, DOI 10.1108/JAL-07-2023-0134.

Erdem, Z. (2014), Hile Denetimi ve İç Kontrol İlişkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertikin, K., (2017), 'Hile Denetimi: Kırmızı Bayrakların Tespiti için Kullanılan Proaktif Yaklaşımlar', Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz, 71-93.

Jafarlı, R.,Gahramanlı,G.(2018), ‘Hata, Yaratıcı Muhasebe ve Hile Ayrımı, Muhasebe Hilelerine Karşı Çözüm Önerisi: Enron Skandalı Örneği’ Ünye İİBF Dergisi, 2(1), 1-15.

Karabatak, B.,(2021), Reaktif Denetimden Proaktif Denetime Geçiş, Marmara Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Denetimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karahan, A. (2022). ‘Hilenin Tespiti ve Önlenmesi: İç Denetim Perspektifi’. Journal of

History School, 58, 1554-1580.

Meriç, A., (2020). ‘Hile Denetiminde Whistleblowing ve Whistleblowing Niyetini Etkileyen Faktörler: Kayseri’de Faaliyet Gösteren Muhasebeciler İle Amprik Bir Çalışma’ Muhasebe ve Finansman Dergisi,(85), 111-128.

Mert, H., Türedi, E.,Bayar E., (2022). ‘ Hilenin Ortaya Çıkartılmasına Yönelik Reaktif Ve Proaktif Yaklaşımların Karşılaştırmalı İncelenmesi ve Perakende Sektöründe Bir Uygulama’

Ida Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi, 5(2), 67-82.

Monica, R.,M., Agustín J. S.,Medina and Felix B.,S., (2019), ‘ Research Topics in Accounting Fraud in the 21st Century: A State of the ArtSustainability 2019, 11, 1570; doi:10.3390/su11061570

Özkul, F.U., Özdemir, Z. (2013). ‘Çalışan Hilelerinin Önlenmesinde Proaktif Yaklaşımlar: Kurumsal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma’, Öneri Dergisi.10(40),75-89.

Pragnesh, B. D.,(2023), ‘ Uncoverıng Fınancıal Fraud: The Role Of Forensıc Accountıng In Preventıng And Detectıng Fraud In Indıa’ International Journal of Management, Public Policy and Research, 2(2), 1-5.

Sawsan, S. H., Nada, O. Abeer, G.,(2016). ‘Corporate governance and information technology in fraud prevention and detection Evidence from the UAE’, Managerial Auditing Journal 31 (6/7),589-628.

Türedi, H., Koban, A. O. (2016), ‘Coso İç Kontrol Modelinde Risk Değerlendirme Faaliyetleri’, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 12(46) 155-177.

11. Bölüm

Karayolu ve Otoyol Güvenliğinde Kayma Direncinin Ölçümü: GripTester Test Cihazı Yaklaşımı

Gültekin ÇOŞKUN[1], Selma ŞİMŞEK[2]

1. GİRİŞ

Karayolu ulaşımı, modern toplumların ekonomik kalkınması, ticari faaliyetleri ve sosyal hareketliliği açısından kritik bir altyapı bileşeni olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde yük ve yolcu taşımacılığının büyük bir kısmı karayolu sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dünya Bankası tarafından yayımlanan ulaştırma verilerine göre küresel taşımacılık faaliyetlerinin yaklaşık %80'i karayolu ağları üzerinden yürütülmektedir (World Bank, 2020). Bu durum, karayolu altyapısının yalnızca kapasite açısından değil aynı zamanda güvenlik, sürdürülebilirlik ve performans bakımından da yüksek mühendislik standartlarında tasarlanmasını ve işletilmesini gerekli kılmaktadır.

Karayolu güvenliği, çok sayıda teknik ve insan faktörünün etkileşimiyle oluşan karmaşık bir sistemdir. Sürücü davranışı, araç teknolojileri, trafik yönetimi, yol geometrisi ve çevresel koşullar bu sistemin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, yol yüzeyinin fiziksel özellikleri özellikle araç kontrolü açısından doğrudan belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda **yol yüzeyinin kayma direnci (skid resistance)**, karayolu güvenliğini belirleyen en kritik mühendislik parametrelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Henry, 2000).

Kayma direnci, lastik ile yol yüzeyi arasındaki sürtünme kuvvetinin bir göstergesi olup, aracın güvenli şekilde fren yapabilmesi, yön değiştirebilmesi ve stabilitesini koruyabilmesi için gerekli olan temel yüzey performansını ifade etmektedir. Özellikle ıslak yol koşullarında yeterli sürtünme seviyesinin sağlanamaması, araçların kontrol kaybına uğramasına ve ciddi trafik kazalarının meydana gelmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle yol yüzeyi sürtünme performansının düzenli olarak izlenmesi ve gerekli durumlarda iyileştirme çalışmalarının yapılması, yol güvenliği yönetiminin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir (PIARC, 2012).

[1] Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas TBMYO İSG Programı
[2] Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas TBMYO İSG Programı

Uluslararası literatürde gerçekleştirilen çok sayıda çalışma, düşük kayma direnci değerleri ile trafik kazaları arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Roe ve Parry (1996) tarafından İngiltere'de gerçekleştirilen kapsamlı analizlerde, düşük sürtünme değerlerine sahip yol kesimlerinde kaza oranlarının belirgin biçimde arttığı rapor edilmiştir. Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri Federal Karayolu İdaresi (FHWA) tarafından yürütülen saha araştırmaları, düşük kayma direncine sahip kaplama yüzeylerinde trafik kazalarının %20–30 oranında artabildiğini göstermektedir (FHWA, 2015). Bu bulgular, yol yüzeyi sürtünme performansının yalnızca mühendislik açısından değil aynı zamanda trafik güvenliği politikaları açısından da kritik bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır.

Kayma direncinin oluşum mekanizması, lastik ile yol yüzeyi arasındaki temasın mikro ve makro ölçekteki yüzey dokuları tarafından belirlenmesine dayanmaktadır. Yol yüzeyinde bulunan **mikrodoku (microtexture)**, agregaların mikroskobik ölçekteki pürüzlülüğünü ifade ederken; **makrodoku (macrotexture)** ise yüzeydeki milimetrik ölçekli boşluklar ve geometrik yapılar aracılığıyla suyun yüzeyden uzaklaştırılmasını sağlayan daha büyük ölçekli doku özelliklerini temsil etmektedir (Henry, 2000; PIARC, 2012). Bu iki doku bileşeni birlikte çalışarak özellikle yağışlı hava koşullarında lastik ile yol yüzeyi arasındaki gerçek temas alanını artırmakta ve güvenli frenleme performansının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Zaman içerisinde trafik yükü, agregaların mineralojik özellikleri, çevresel etkiler ve kaplama aşınması gibi faktörler yol yüzeyinin doku özelliklerini değiştirebilmekte ve bu durum kayma direncinin azalmasına yol açabilmektedir. Özellikle ağır taşıt trafiğinin yoğun olduğu yol kesimlerinde agregaların yüzeylerinin parlaması (polishing) sonucu mikrodoku kaybı meydana gelmekte ve bu durum yol yüzeyinin sürtünme performansını önemli ölçüde düşürebilmektedir (Roe & Parry, 1996). Bu nedenle yol yüzeyinin sürtünme performansının belirli aralıklarla ölçülmesi ve kritik eşik değerlerin altına düşen kesimlerde bakım ve iyileştirme çalışmalarının yapılması büyük önem taşımaktadır.

Karayolu yüzey sürtünmesinin değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen ölçüm yöntemleri genel olarak laboratuvar ve saha ölçüm sistemleri olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Laboratuvar testleri yüzey dokusunun belirli özelliklerini analiz etmek için kullanılırken, saha ölçüm cihazları gerçek trafik koşullarına daha yakın veriler elde edilmesini sağlamaktadır. Günümüzde birçok ülkede yol ağlarının sürtünme performansının izlenmesinde sürekli ölçüm yapabilen saha test cihazları kullanılmaktadır (Austroads, 2020).

Bu cihazlar arasında **GripTester MK2** gibi taşınabilir sürtünme ölçüm sistemleri, düşük hızlarda yüksek doğruluk ve tekrarlanabilirlik sağlayabilmeleri nedeniyle karayolu güvenliği çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. GripTester cihazı, sabit kayma prensibine dayalı bir ölçüm sistemi kullanarak test tekerinde oluşan yatay sürüklenme kuvveti ile dikey yük kuvvetini ölçmekte ve bu verilerden dinamik sürtünme katsayısını hesaplamaktadır. Ölçülen veriler veri toplama bilgisayarına aktarılmakta ve yol yüzeyinin sürtünme performansı sürekli olarak kayıt altına alınmaktadır.

Günümüzde karayolu yönetim otoriteleri kayma direncini yalnızca mühendislik performans göstergesi olarak değil, aynı zamanda **trafik güvenliği yönetimi, risk analizi, bakım planlaması ve hukuki sorumluluk değerlendirmeleri** açısından önemli bir parametre olarak ele almaktadır. Bu nedenle yol yüzeyi sürtünme performansının uluslararası standartlara uygun yöntemlerle ölçülmesi ve elde edilen verilerin sistematik biçimde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Austroads, 2020; PIARC, 2012).

Bu bölümde, karayolu ve otoyol yüzeylerinde kayma direncinin belirlenmesine yönelik mühendislik yaklaşımları ele alınmakta ve özellikle **GripTester test cihazı kullanılarak gerçekleştirilen kayma direnci ölçümlerinin prensibi, ölçüm metodolojisi ve uygulama süreçleri** ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Ayrıca kayma direncinin teorik temelleri, uluslararası standartlar ve saha ölçümlerinin trafik güvenliği üzerindeki etkileri kapsamlı bir çerçevede değerlendirilmektedir.

2. KARAYOLU YÜZEY SÜRTÜNMESİ VE KAYMA DİRENCİ KAVRAMI

Karayolu yüzey sürtünmesi, araç lastikleri ile yol kaplaması arasında oluşan mekanik etkileşimin bir sonucu olup trafik güvenliğinin en kritik mühendislik parametrelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Araçların frenleme, hızlanma ve yön değiştirme performansı doğrudan lastik ile yol yüzeyi arasındaki sürtünme kuvvetine bağlıdır. Bu nedenle karayolu mühendisliğinde yol yüzeylerinin sürtünme özelliklerinin belirlenmesi ve yönetilmesi, güvenli ulaşım sistemlerinin oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır (Henry, 2000; PIARC, 2012).

Yol yüzeyi sürtünmesi yalnızca lastik ile yüzey arasındaki basit bir temas kuvveti olarak değerlendirilmemektedir. Bu etkileşim; yüzey dokusu, su varlığı, lastik özellikleri, araç hızı ve çevresel koşullar gibi birçok parametrenin birlikte etkilediği karmaşık bir fiziksel süreçtir. Bu nedenle karayolu yüzey sürtünmesinin anlaşılması için özellikle yüzey dokusu özelliklerinin, lastik-yol etkileşiminin ve hidroplaning gibi kritik mekanizmaların detaylı biçimde incelenmesi gerekmektedir (FHWA, 2015).

2.1. Yol Yüzeyi Mikro ve Makro Tekstürü

Karayolu yüzeylerinin sürtünme performansı büyük ölçüde yüzey dokusunun özelliklerine bağlıdır. Yol yüzeyi dokusu genel olarak **mikro tekstür (microtexture)** ve **makro tekstür (macrotexture)** olmak üzere iki temel bileşen altında incelenmektedir (PIARC, 2012).

Mikro tekstür, agregaların yüzeyindeki mikroskobik pürüzlülüğü ifade etmektedir. Bu doku türü özellikle lastik ile agreganın doğrudan temas ettiği bölgelerde oluşan sürtünme kuvvetini belirlemekte ve düşük hız koşullarında frenleme performansı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Mikrodoku, özellikle kuru yüzey koşullarında sürtünme mekanizmasının büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Henry, 2000).

Makro tekstür ise yol yüzeyindeki milimetrik ölçekteki girinti ve çıkıntılardan oluşan daha büyük ölçekli yüzey geometrisini ifade etmektedir. Makrodoku özellikle yağışlı hava koşullarında lastik ile yol yüzeyi arasında oluşan suyun uzaklaştırılmasında kritik bir rol oynar. Yeterli makrodoku derinliği bulunmadığında yüzeyde su film tabakası oluşmakta ve lastik ile yol yüzeyi arasındaki temas azalabilmektedir (PIARC, 2012).

Makrodoku aynı zamanda yüksek hız koşullarında sürtünme performansını belirleyen en önemli parametrelerden biridir. Araç hızının artmasıyla birlikte suyun yüzeyden tahliye edilmesi daha zor hale geldiğinden makrodoku derinliği sürüş güvenliği açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Austroads (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, makrodoku derinliğinin özellikle 40–90 km/h hız aralığında kayma direnci üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle modern asfalt kaplama tasarımlarında mikro ve makro doku özelliklerinin birlikte optimize edilmesi hedeflenmektedir. Stone Mastic Asphalt (SMA), drenajlı asfalt kaplamalar ve açık agregalı asfalt karışımları gibi kaplama türleri, makrodoku performansını artırarak özellikle ıslak yol koşullarında daha yüksek sürtünme performansı sağlamaktadır (Austroads, 2020).

2.2. Lastik – Yol Etkileşimi

Lastik ile yol yüzeyi arasındaki sürtünme mekanizması, karmaşık bir mekanik ve fiziksel etkileşim süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu etkileşim temel olarak **adhesion (yapışma)** ve **histerezis (deformasyon kaynaklı enerji kaybı)** olmak üzere iki ana mekanizma ile açıklanmaktadır (Persson, 2001).

Yapışma mekanizması, lastik kauçuğunun yol yüzeyindeki mikro pürüzlülüklere temas etmesi sonucu ortaya çıkan moleküler bağlanma etkisini ifade etmektedir. Bu mekanizma özellikle kuru yüzey koşullarında sürtünmenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Histerezis mekanizması ise lastik kauçuğunun yol yüzeyindeki girinti ve çıkıntılara uyum sağlamak amacıyla deformasyona uğraması sırasında oluşan enerji kayıplarıyla ilişkilidir. Lastik yüzeyinin sürekli deformasyonu sonucu meydana gelen bu enerji kaybı, özellikle makrodoku etkisinin belirgin olduğu yüzeylerde sürtünme kuvvetini artırmaktadır (Persson, 2001).

Lastik-yol etkileşimi ayrıca araç hızı, lastik basıncı, lastik bileşimi ve sıcaklık gibi faktörlerden de etkilenmektedir. Özellikle yüksek hız koşullarında lastik ile yol yüzeyi arasındaki temas süresi azalmakta ve bu durum sürtünme performansının düşmesine yol açabilmektedir (FHWA, 2015).

2.3. Hidroplaning Riski

Hidroplaning (aquaplaning), araç lastiği ile yol yüzeyi arasında oluşan su film tabakasının lastik ile yüzey arasındaki doğrudan teması ortadan kaldırması sonucu meydana gelen kritik bir güvenlik problemidir. Bu durumda lastik yüzey ile temasını kaybetmekte ve araç kontrolü ciddi şekilde azalabilmektedir (PIARC, 2012).

Hidroplaning oluşumu temelde şu faktörlere bağlıdır: Araç hızı, su film kalınlığı, makrodoku derinliği, lastik diş derinliği ve lastik basıncı.

Araç hızının artmasıyla birlikte lastik önünde biriken suyun tahliye edilmesi zorlaşmakta ve belirli bir hız seviyesinden sonra lastik yüzey ile temasını tamamen kaybedebilmektedir. FHWA (2015) tarafından yapılan çalışmalar hidroplaning riskinin özellikle **80 km/h üzerindeki hızlarda önemli ölçüde arttığını** göstermektedir.

Makrodoku derinliği bu noktada kritik bir rol oynamaktadır. Yüksek makrodokuya sahip kaplamalar suyun yüzeyden daha hızlı uzaklaştırılmasını sağlayarak hidroplaning riskini azaltmaktadır (Austroads, 2020).

2.4. Sürtünme Katsayısı ve Kavrama Sayısı

Karayolu yüzey sürtünmesi genellikle **sürtünme katsayısı (μ)** veya **kavrama sayısı (Grip Number – GN)** gibi parametrelerle ifade edilmektedir.Sürtünme katsayısı temel olarak lastik ile yol yüzeyi arasındaki sürtünme kuvvetinin, lastiğin yüzeye uyguladığı normal kuvvete oranı olarak tanımlanmaktadır:

$$\mu = \frac{F_t}{F_n}$$

Ft = sürtünme kuvveti
Fn = normal kuvvet

Saha ölçüm cihazlarında elde edilen veriler çoğu zaman doğrudan sürtünme katsayısı yerine **Friction Number (FN)** veya **Grip Number (GN)** şeklinde ifade edilmektedir. Bu parametreler farklı cihazlar arasında karşılaştırılabilirliği sağlamak amacıyla geliştirilmiş ölçüm göstergeleridir (Henry, 2000).

Örneğin GripTester cihazı sabit kayma prensibi kullanarak ölçüm tekerinde oluşan yatay sürüklenme kuvvetini ölçmekte ve bu değeri sürtünme performansını temsil eden **Grip Number (GN)** parametresi olarak raporlamaktadır. Ölçüm tekerinde oluşan yatay sürüklenme kuvveti ile dikey yük kuvveti arasındaki oran, dinamik sürtünme performansının hesaplanmasını sağlamaktadır.

2.5. Yol Güvenliği Açısından Kritik Parametreler

Karayolu yüzey sürtünmesi, yol güvenliği yönetiminde kritik performans göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Birçok ülkede yol yönetim otoriteleri, yol ağlarının sürtünme performansını düzenli olarak ölçmekte ve belirli eşik değerlerin altına düşen yol kesimlerinde bakım ve iyileştirme çalışmaları gerçekleştirmektedir.

PIARC (2012) tarafından yayımlanan uluslararası rehberlerde, düşük sürtünme değerlerinin özellikle aşağıdaki yol kesimlerinde daha büyük risk oluşturduğu belirtilmektedir: Bunlar, kavşaklar, virajlar, eğimli yol kesimleri, yaya geçitleri ve yoğun frenleme alanları.Bu nedenle modern yol bakım yönetim sistemlerinde kayma direnci ölçümleri, kaplama performansının izlenmesi ve trafik güvenliğinin artırılması amacıyla kullanılan temel veri kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir (Austroads, 2020).

Kayma direncinin düzenli olarak ölçülmesi ve analiz edilmesi, yalnızca kazaların azaltılmasına katkı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda yol bakım stratejilerinin daha etkin şekilde planlanmasına da olanak tanımaktadır. Bu nedenle karayolu mühendisliğinde sürtünme performansının ölçülmesi ve yönetilmesi, sürdürülebilir yol güvenliği politikalarının oluşturulmasında önemli bir araç olarak kabul edilmektedir.

3. KARAYOLU KAYMA DİRENCİ STANDARTLARI VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR

Karayolu yüzey sürtünmesinin güvenilir biçimde ölçülmesi ve farklı yol ağları arasında karşılaştırılabilir veriler elde edilebilmesi için uluslararası standartlar geliştirilmiştir. Bu standartlar, kayma direncinin ölçüm yöntemlerini, test koşullarını, veri değerlendirme prosedürlerini ve kabul kriterlerini tanımlamaktadır. Yol yüzeyi sürtünme performansının ölçülmesi; bakım

yönetimi, trafik güvenliği değerlendirmeleri ve yol kaplama performans analizleri açısından kritik bir veri kaynağı oluşturmaktadır (PIARC, 2012).

Farklı ülkelerde kullanılan sürtünme ölçüm yöntemleri ve cihazları zaman içerisinde çeşitlilik göstermiş olsa da, günümüzde bu sistemlerin büyük bölümü uluslararası standartlar aracılığıyla belirli referans parametreler etrafında uyumlaştırılmıştır. Bu bağlamda PIARC tarafından yürütülen çalışmalar, farklı ölçüm sistemleri arasında karşılaştırılabilirlik sağlayan **Uluslararası Sürtünme İndeksi (IFI – International Friction Index)** kavramının geliştirilmesine öncülük etmiştir (Henry, 2000).

Bu bölümde karayolu yüzey sürtünmesi ölçümlerine ilişkin başlıca uluslararası standartlar ve yaklaşımlar ele alınmaktadır.

3.1. PIARC (World Road Association)

PIARC (World Road Association), karayolu yüzey özelliklerinin değerlendirilmesi konusunda uluslararası düzeyde en önemli referans kuruluşlardan biridir. Kuruluş tarafından yayımlanan teknik raporlar, yol yüzeyi sürtünmesi ve dokusu konularında dünya genelinde kabul gören mühendislik rehberleri olarak kullanılmaktadır.

PIARC tarafından geliştirilen en önemli kavramlardan biri **Uluslararası Sürtünme İndeksi (IFI – International Friction Index)** sistemidir. IFI sistemi, farklı sürtünme ölçüm cihazlarıyla elde edilen verilerin ortak bir referans sistemine dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Bu yaklaşım sayesinde farklı ülkelerde kullanılan ölçüm cihazlarından elde edilen veriler karşılaştırılabilir hale getirilmektedir (PIARC, 2012).

IFI sistemi iki temel parametreye dayanmaktadır:

F60 : 60 km/h hızındaki referans sürtünme değeri
Sp : hız bağımlılık parametresi

Bu iki parametre, farklı ölçüm cihazlarıyla elde edilen verilerin standardize edilmesine olanak sağlamaktadır. PIARC tarafından önerilen bu sistem, yol yüzeyi sürtünmesinin uluslararası düzeyde karşılaştırılabilmesi açısından önemli bir referans metodoloji olarak kabul edilmektedir (Henry, 2000).

3.2. ASTM E274 Standardı

Amerika Birleşik Devletleri'nde karayolu yüzey sürtünmesinin ölçülmesinde en yaygın kullanılan standartlardan biri **ASTM E274 – Standard Test Method for Skid Resistance of Paved Surfaces Using a Full-Scale Tire** standardıdır.

Bu standart, genellikle **Locked-Wheel Tester (kilitlenmiş tekerlek test sistemi)** kullanılarak yapılan sürtünme ölçümlerinin yöntemini tanımlamaktadır. ASTM E274 yöntemi, test tekerinin belirli bir hızda hareket ederken tamamen kilitlenmesi ve bu sırada oluşan sürtünme kuvvetinin ölçülmesi prensibine dayanmaktadır.

Test sırasında temel parametreler şu şekilde belirlenmektedir:

i. Test hızı (genellikle 64 km/h – 40 mph)
ii. Su film kalınlığı (yaklaşık 0,5 mm)
iii. Standart lastik kullanımı
iv. Sürüklenme kuvvetinin ölçülmesi

ASTM E274 yöntemi özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde federal karayolu ağlarının sürtünme performansının izlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sistem, geniş yol ağlarının hızlı ve sistematik biçimde taranmasına olanak sağlamaktadır (FHWA, 2015).

3.3. EN 13036 Serisi

Avrupa Birliği ülkelerinde karayolu yüzey özelliklerinin ölçülmesine yönelik standartlar **EN 13036 serisi** altında tanımlanmıştır. Bu standart serisi, yol yüzeyi dokusu ve sürtünme özelliklerinin ölçümüne ilişkin çeşitli test yöntemlerini kapsamaktadır.

EN 13036 serisi içerisinde yer alan bazı önemli standartlar şunlardır:

- **EN 13036-1** : Volumetrik yöntem ile makrodoku derinliğinin ölçülmesi (Sand Patch yöntemi)
- **EN 13036-2** : Dinamik sürtünme ölçüm yöntemleri
- **EN 13036-4** : Yol yüzeyi dokusunun lazer tabanlı ölçümü
- **EN 13036-5** : Yüzey sürtünmesinin saha ölçümleri

Bu standartlar yol yüzeyi dokusunun ve sürtünme performansının farklı yöntemlerle ölçülmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle makrodoku ölçümleri, hidroplaning riskinin değerlendirilmesi ve kaplama tasarımının optimize edilmesi açısından önemli veriler sağlamaktadır (PIARC, 2012).

3.4. UK SCRIM Standardı

Birleşik Krallık'ta karayolu sürtünme performansının izlenmesinde kullanılan temel sistemlerden biri **SCRIM (Sideway-force Coefficient Routine Investigation Machine)** yöntemidir. SCRIM sistemi, test tekerinin belirli bir açı ile yol yüzeyine yana doğru kaydırılması prensibine dayanmaktadır. Bu yöntemle ölçülen parametre **Sideway Force Coefficient (SFC)** olarak adlandırılmaktadır.

SCRIM ölçümleri genellikle yaklaşık **50 km/h hızında** gerçekleştirilmektedir ve özellikle virajlı yol kesimleri ile yüksek riskli bölgelerde sürtünme performansının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır (Roe & Parry, 1996).

Birleşik Krallık'ta sürtünme performansının değerlendirilmesi **Design Manual for Roads and Bridges (DMRB)** kapsamında belirlenen eşik değerler doğrultusunda yapılmaktadır. Bu sistemde yol kesimlerine göre farklı **Investigatory Level (IL)** değerleri belirlenmekte ve bu değerlerin altına düşen yol kesimlerinde bakım veya kaplama yenileme çalışmaları planlanmaktadır.

3.5. Grip Number (GN) Kavramı

Karayolu yüzey sürtünmesi ölçümlerinde farklı cihazlar farklı ölçüm parametreleri kullanabilmektedir. Bu nedenle ölçüm sonuçlarının standartlaştırılması amacıyla bazı sistemlerde **Grip Number (GN)** veya **Friction Number (FN)** gibi normalize edilmiş parametreler kullanılmaktadır.

GripTester gibi sabit kayma prensibi ile çalışan cihazlarda sürtünme performansı genellikle **Grip Number (GN)** parametresi ile ifade edilmektedir. Bu değer, test tekerinde oluşan yatay sürüklenme kuvvetinin dikey yük kuvvetine oranına dayalı olarak hesaplanan dinamik sürtünme performansını temsil etmektedir.

GripTester sisteminde ölçüm tekeri belirli bir kayma oranı ile çalışmakta ve ölçülen sürüklenme kuvveti sensörler aracılığıyla veri toplama sistemine aktarılmaktadır. Bu ölçümler sonucunda elde edilen sürtünme değeri **Grip Number (GN)** olarak raporlanmaktadır. GN değeri, yol yüzeyinin sürtünme performansının hızlı ve sürekli şekilde izlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu nedenle taşınabilir sürtünme ölçüm cihazlarıyla gerçekleştirilen saha ölçümlerinde GN parametresi yaygın olarak kullanılmaktadır.

3.6. Türkiye'de Karayolu Sürtünme Değerlendirme Yaklaşımı

Türkiye'de karayolu yüzey sürtünmesi değerlendirmeleri büyük ölçüde **Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM)** tarafından yürütülen yol bakım ve performans izleme çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de kullanılan ölçüm yöntemleri genellikle uluslararası standartlarla uyumlu olup, özellikle aşağıdaki parametreler dikkate alınmaktadır: Bunlar; yol yüzeyi makrodoku özellikleri, sürtünme performansı, trafik hacmi, kaplama türü ve iklim koşulları.

KGM tarafından yürütülen yol bakım yönetim sistemlerinde sürtünme performansı, kaplama performansının önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle yüksek trafik hacmine sahip otoyol ve bölünmüş yol kesimlerinde kayma direncinin belirli aralıklarla ölçülmesi ve düşük

sürtünme değerine sahip kesimlerde bakım veya kaplama yenileme çalışmaları yapılması önerilmektedir.

Türkiye'de son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar, yol yüzeyi sürtünmesinin trafik kazaları ile doğrudan ilişkili olduğunu ve sürtünme performansının düzenli olarak izlenmesinin trafik güvenliğinin artırılması açısından önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

4. GRIPTESTER TEST CİHAZI VE ÖLÇÜM PRENSİBİ

Karayolu yüzey sürtünmesinin saha koşullarında ölçülmesi amacıyla geliştirilen cihazlar arasında **GripTester**, taşınabilir ve sürekli ölçüm yapabilme yeteneği sayesinde dünya genelinde yaygın olarak kullanılan sürtünme ölçüm sistemlerinden biridir. Bu cihaz özellikle karayolu kaplamalarının sürtünme performansının değerlendirilmesi, yüksek riskli yol kesimlerinin belirlenmesi ve bakım yönetim sistemlerinde veri sağlanması amacıyla kullanılmaktadır.

GripTester sistemi, sabit kayma prensibine dayalı dinamik sürtünme ölçümü gerçekleştiren bir test cihazıdır. Ölçüm sırasında cihazın test tekeri kontrollü şekilde kaydırılarak lastik ile yol yüzeyi arasında oluşan sürüklenme kuvveti ölçülmekte ve bu kuvvet ile normal yük kuvveti arasındaki ilişki kullanılarak yüzey sürtünmesi hesaplanmaktadır. Bu yöntem, gerçek trafik koşullarına yakın bir lastik-yol etkileşimi oluşturduğu için karayolu sürtünme performansının değerlendirilmesinde güvenilir bir ölçüm yaklaşımı olarak kabul edilmektedir (Henry, 2000).

GripTester cihazı, özellikle düşük hız koşullarında yüksek hassasiyetle sürekli ölçüm yapabilmesi nedeniyle karayolu güvenliği çalışmalarında tercih edilmektedir. Taşınabilir yapısı sayesinde hem römork tipi çekilerek hem de operatör tarafından itilerek ölçüm yapılabilmektedir.

4.1. GripTester Cihazının Geliştirilmesi

GripTester cihazı ilk olarak Birleşik Krallık merkezli Findlay Irvine firması tarafından geliştirilmiş olup özellikle karayolu ve havaalanı pistlerinde sürtünme ölçümleri yapmak amacıyla tasarlanmıştır. Sistem başlangıçta havaalanı pistlerinde sürtünme performansının ölçülmesi için geliştirilmiş olsa da zaman içerisinde karayolu uygulamalarında da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Cihazın tasarımında temel amaç; **taşınabilir, güvenilir ve sürekli veri üretebilen bir sürtünme ölçüm sistemi** geliştirmektir. Bu nedenle cihaz üç tekerlekli römork yapısında tasarlanmış olup ölçüm tekeri ile tahrik tekerleri arasında bir aktarım sistemi bulunmaktadır.

GripTester sistemi günümüzde birçok ülkede karayolu yüzey sürtünmesinin değerlendirilmesinde kullanılmakta ve uluslararası sürtünme ölçüm programlarının önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (PIARC, 2012).

4.2. Ölçüm Prensibi (Fixed Slip Principle)

GripTester cihazı **sabit kayma prensibi (fixed slip principle)** ile çalışan bir sürtünme ölçüm sistemidir. Bu prensipte ölçüm tekeri belirli bir kayma oranı ile yol yüzeyi üzerinde hareket ettirilir.

Cihazın tahrik tekerleri serbest şekilde dönerken ölçüm tekeri mekanik aktarım sistemi aracılığıyla sürekli olarak frenlenmektedir. Bu durum ölçüm tekerinin yüzey üzerinde kontrollü şekilde kaymasına neden olur. Bu kayma sırasında oluşan sürüklenme kuvveti sensörler aracılığıyla ölçülmektedir.

GripTester sisteminde ölçülen iki temel kuvvet bulunmaktadır:

- Yatay sürüklenme kuvveti (drag force)
- Dikey yük kuvveti (vertical load)

Bu iki kuvvet arasındaki ilişki kullanılarak yüzey sürtünme değeri hesaplanmaktadır.

GripTester sisteminin çalışma prensibi, ölçüm tekerinin aksına yerleştirilen strain gauge sensörleri aracılığıyla kuvvet ölçümüne dayanmaktadır. Ölçülen kuvvet sinyalleri cihaz üzerindeki veri işleme ünitesine iletilmekte ve burada dinamik sürtünme değeri hesaplanmaktadır. Bu veriler daha sonra veri toplama bilgisayarına aktarılmaktadır.

4.3. GripTester Cihazının Temel Bileşenleri

GripTester sistemi birkaç temel mekanik ve elektronik bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler cihazın doğru ve güvenilir ölçüm yapabilmesini sağlamaktadır.

GripTester cihazının temel bileşenleri şunlardır:

Ölçüm Tekeri (Measuring Wheel): Özel olarak tasarlanmış pürüzsüz yüzeyli bir test lastiğine sahip olan bu teker, sürtünme ölçümünün gerçekleştirildiği ana bileşendir.

Tahrik Tekerleri (Drive Wheels): Cihazın hareketini sağlayan ve ölçüm sırasında yüzey üzerinde ilerlemesini sağlayan tekerleklerdir.

Aktarım Sistemi (Transmission Chain System): Ölçüm tekerinin kontrollü şekilde frenlenmesini sağlayan mekanik zincir sistemi bu bileşen aracılığıyla çalışmaktadır.

Kuvvet Sensörleri (Strain Gauges): Ölçüm tekerinin aksında oluşan yatay ve dikey kuvvetleri ölçmek için kullanılan sensörlerdir.

Veri İşleme Ünitesi (Signal Processing Unit – SPU): Sensörlerden gelen sinyaller bu ünitede işlenerek sürtünme değeri hesaplanmaktadır.

Veri Toplama Bilgisayarı (Data Collection Computer – DCC): Ölçüm verilerinin depolanması ve analiz edilmesi için kullanılan bilgisayar sistemidir.

4.4. Su Film Sistemi

Karayolu yüzey sürtünmesi ölçümleri genellikle **ıslak yüzey koşullarında** gerçekleştirilmektedir. Bunun nedeni, sürtünme performansının en kritik olduğu durumun yağışlı hava koşulları olmasıdır.

GripTester cihazında ölçüm sırasında test tekerinin önüne kontrollü şekilde su uygulanmaktadır. Bu sistem **su püskürtme nozulu** aracılığıyla çalışmakta ve ölçüm yüzeyinde belirli kalınlıkta bir su film tabakası oluşturulmaktadır.

Genellikle ölçüm sırasında oluşturulan su film kalınlığı yaklaşık **0,5 mm** seviyesindedir. Bu değer uluslararası sürtünme ölçüm standartlarında da referans olarak kullanılmaktadır (ASTM E2340). Su film sistemi sayesinde farklı yol yüzeyleri için karşılaştırılabilir sürtünme verileri elde edilebilmektedir.

4.5. Veri Toplama ve Grip Number Hesaplama

GripTester cihazı tarafından ölçülen sürüklenme kuvveti ve yük kuvveti verileri cihaz üzerindeki sensörler aracılığıyla veri işleme ünitesine aktarılmaktadır. Bu veriler daha sonra sürtünme performansını temsil eden **Grip Number (GN)** parametresine dönüştürülmektedir.

Grip Number değeri temel olarak sürüklenme kuvveti ile normal kuvvet arasındaki ilişkiye dayanmaktadır ve yol yüzeyinin dinamik sürtünme performansını temsil etmektedir.

Veri toplama sistemi aynı zamanda aşağıdaki parametreleri de kayıt altına almaktadır: Ölçüm hızı, yol mesafesi (chainage), ölçüm konumu (GPS) ve su akış durumu.MToplanan veriler daha sonra analiz yazılımları aracılığıyla değerlendirilmekte ve yol yüzeyi sürtünme haritaları oluşturulabilmektedir. Bu haritalar yol bakım yönetim sistemlerinde riskli yol kesimlerinin belirlenmesinde önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

5. GRIPTESTER İLE KARAYOLU KAYMA DİRENCİ ÖLÇÜM METODOLOJİSİ

Karayolu yüzey sürtünmesinin doğru ve karşılaştırılabilir biçimde ölçülmesi, belirli bir metodolojiye uygun olarak gerçekleştirilen saha testlerini gerektirmektedir. Sürtünme ölçümlerinin güvenilirliği; test koşulları, ölçüm

cihazının kalibrasyonu, test hızı, su film kalınlığı ve veri toplama prosedürlerinin standartlara uygun şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu nedenle GripTester ile gerçekleştirilen kayma direnci ölçümlerinde uluslararası standartlarda tanımlanan test prosedürlerinin takip edilmesi büyük önem taşımaktadır (ASTM E2340/E2340M; PIARC, 2012).

GripTester cihazı kullanılarak gerçekleştirilen saha ölçümleri genel olarak test öncesi hazırlık, ölçüm planlaması, saha ölçümü ve veri değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Bu süreç, yol yüzeyinin sürtünme performansının güvenilir biçimde belirlenmesini sağlamaktadır.

5.1. Test Öncesi Hazırlık

Saha ölçümlerine başlanmadan önce cihazın mekanik ve elektronik bileşenlerinin kontrol edilmesi gerekmektedir. GripTester sisteminin doğru çalışabilmesi için özellikle ölçüm tekerinin durumu, lastik basıncı, sensör kalibrasyonu ve su püskürtme sisteminin çalışması kontrol edilmelidir.

Test öncesinde yapılması gereken temel kontroller şunlardır:

i. Ölçüm lastiğinin aşınma durumunun kontrol edilmesi
ii. Lastik basıncının standart değere ayarlanması
iii. Zincir aktarım sisteminin kontrol edilmesi
iv. Sensör kalibrasyonunun doğrulanması
v. Su püskürtme sisteminin düzgün çalıştığının kontrol edilmesi

Bu kontroller cihazın ölçüm doğruluğunu doğrudan etkilediği için her ölçüm öncesinde yapılması önerilmektedir. GripTester sisteminde gerçekleştirilen bu kontroller, cihazın bakım ve kalibrasyon prosedürlerinin bir parçası olarak tanımlanmaktadır.

5.2. Test Koşullarının Belirlenmesi

Kayma direnci ölçümleri genellikle **ıslak yüzey koşullarında** gerçekleştirilmektedir. Bunun nedeni sürtünme performansının en kritik olduğu durumun yağışlı yol koşulları olmasıdır. Bu nedenle ölçüm sırasında test tekerinin önüne kontrollü şekilde su uygulanarak yüzeyde belirli kalınlıkta bir su film tabakası oluşturulmaktadır.

Uluslararası sürtünme ölçüm standartlarında test koşulları için belirlenen temel parametreler şunlardır: Su film kalınlığı (yaklaşık 0,5 mm), sabit test hızı, standart test lastiği kullanımıve ölçüm sırasında sürekli veri kaydı.

Bu parametreler farklı yol yüzeylerinden elde edilen verilerin karşılaştırılabilir olmasını sağlamaktadır (ASTM E2340/E2340M).

5.3. Ölçüm Hızları

GripTester cihazı genellikle **20–60 km/h hız aralığında** ölçüm yapabilen düşük hızlı sürtünme ölçüm sistemleri sınıfına girmektedir. Karayolu uygulamalarında en yaygın kullanılan test hızları şu şekildedir: 30 km/h, 40 km/h ev 50 km/h.

Test hızının sabit tutulması ölçüm sonuçlarının doğruluğu açısından kritik öneme sahiptir. Çünkü araç hızındaki değişimler lastik ile yol yüzeyi arasındaki sürtünme mekanizmasını doğrudan etkileyebilmektedir (Henry, 2000).

Yüksek hız koşullarında makrodoku etkisi daha belirgin hale gelirken, düşük hız koşullarında mikrodoku etkisi daha baskın hale gelmektedir. Bu nedenle farklı hızlarda yapılan ölçümler yol yüzeyinin sürtünme performansının daha kapsamlı şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

5.4. Test Güzergahının Planlanması

Sürtünme ölçümlerinin yapılacağı yol kesimlerinin belirlenmesi, saha çalışmasının önemli aşamalarından biridir. Ölçüm güzergahı genellikle trafik güvenliği açısından kritik bölgeleri kapsayacak şekilde planlanmaktadır.

Bu bölgeler genellikle şunlardır: Kavşaklar, virajlı yol kesimleri, eğimli yol kesimleri, yoğun frenleme bölgeleri ve yaya geçitleri. Bu tür yol kesimleri araçların hız değişimi ve yön değiştirme manevralarının yoğun olduğu alanlar olduğu için sürtünme performansının yeterli seviyede olması büyük önem taşımaktadır (PIARC, 2012).

Ölçüm güzergahı planlanırken ayrıca trafik yoğunluğu, yol geometrisi ve kaplama türü gibi parametreler de dikkate alınmaktadır.

5.5. Ölçüm Prosedürü

GripTester ile gerçekleştirilen saha ölçümlerinde cihaz genellikle bir araç tarafından çekilerek veya operatör tarafından itilerek yol yüzeyi üzerinde hareket ettirilmektedir. Ölçüm sırasında cihazın test tekeri sabit kayma prensibine göre yol yüzeyi üzerinde hareket etmekte ve sensörler aracılığıyla sürüklenme kuvveti ölçülmektedir.

Ölçüm süreci genel olarak şu adımlardan oluşmaktadır:

1. Test cihazının kalibrasyonunun yapılması
2. Su püskürtme sisteminin aktive edilmesi
3. Cihazın belirlenen hızda hareket ettirilmesi
4. Sürtünme verilerinin sürekli olarak kayıt altına alınması
5. Ölçüm güzergahı boyunca veri toplama işleminin tamamlanması

Bu süreçte elde edilen veriler veri toplama sistemi aracılığıyla kaydedilmekte ve daha sonra analiz yazılımları kullanılarak değerlendirilmektedir.

5.6. Veri Doğrulama ve Analiz

GripTester ile elde edilen ölçüm verileri genellikle **Grip Number (GN)** veya **Friction Number (FN)** parametreleri olarak raporlanmaktadır. Bu değerler yol yüzeyinin sürtünme performansını temsil eden temel ölçüm göstergeleridir.

Toplanan veriler daha sonra şu amaçlarla analiz edilmektedir:

- Düşük sürtünme değerine sahip yol kesimlerinin belirlenmesi
- Yol kaplama performansının değerlendirilmesi
- Bakım ve yenileme çalışmalarının planlanması
- Trafik güvenliği risk analizlerinin yapılması

Modern yol bakım yönetim sistemlerinde sürtünme ölçüm verileri genellikle coğrafi bilgi sistemleri (GIS) ile entegre edilmekte ve yol ağlarının sürtünme performansı haritalandırılmaktadır. Bu yaklaşım riskli yol kesimlerinin hızlı şekilde tespit edilmesine olanak sağlamaktadır (PIARC, 2012).

6. GRIPTESTER İLE KARAYOLU YÜZEYİNDE SAHA ÖLÇÜM UYGULAMASI

Karayolu yüzey sürtünmesinin saha koşullarında ölçülmesi, yol güvenliği açısından kritik öneme sahip yüzey performansının değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Saha ölçümleri sayesinde yol kaplamalarının gerçek trafik koşulları altındaki sürtünme performansı belirlenebilmekte ve düşük kayma direncine sahip yol kesimleri tespit edilerek gerekli bakım ve iyileştirme çalışmaları planlanabilmektedir (PIARC, 2012).

GripTester cihazı ile gerçekleştirilen saha ölçümleri, karayolu kaplamalarının sürtünme performansını sürekli ve hassas biçimde değerlendirebilen bir yöntem sunmaktadır. Bu tür ölçümler özellikle otoyollar, bölünmüş yollar, kavşak bölgeleri ve yüksek trafik hacmine sahip yol kesimlerinde güvenlik analizlerinin yapılmasında önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

Bu bölümde GripTester cihazı kullanılarak karayolu yüzeyinde gerçekleştirilen örnek bir saha ölçüm uygulaması ve ölçüm sürecinin temel aşamaları ele alınmaktadır.

6.1. Test Alanının Belirlenmesi

Saha ölçüm çalışmalarının ilk aşaması test alanının belirlenmesidir. Ölçüm yapılacak yol kesimlerinin seçimi, trafik güvenliği açısından risk oluşturabilecek bölgeleri kapsayacak şekilde planlanmalıdır.

GripTester ölçümleri genellikle aşağıdaki yol kesimlerinde gerçekleştirilmektedir: Yüksek hız limitine sahip otoyollar, yoğun trafik hacmine sahip bölünmüş yollar, keskin virajlar, kavşak bölgeleri, yaya geçitleri ve eğimli yol kesimleri.

Bu bölgeler araçların hız değişimi ve frenleme manevralarının yoğun olduğu alanlar olduğundan sürtünme performansının güvenli seviyelerde olması büyük önem taşımaktadır (FHWA, 2015).

Test alanı belirlenirken ayrıca yol kaplama türü, trafik yoğunluğu, iklim koşulları ve kaplama yaşı gibi parametreler de dikkate alınmalıdır.

6.2. Ölçüm Öncesi Hazırlık

Saha ölçümlerine başlamadan önce test cihazının kalibrasyonu ve sistem kontrolleri gerçekleştirilmelidir. Bu aşamada cihazın mekanik ve elektronik bileşenlerinin doğru çalıştığından emin olunması gerekmektedir.

Ölçüm öncesinde gerçekleştirilen başlıca kontroller şunlardır: Ölçüm tekerinin aşınma kontrolü, lastik basıncının ayarlanması, sensör sisteminin kalibrasyonu, su püskürtme sisteminin kontrolü ve veri toplama sisteminin çalıştırılması.

GripTester cihazı ölçüm sırasında su film tabakası oluşturacak şekilde çalıştırılmakta ve test tekerinin önüne kontrollü biçimde su uygulanmaktadır. Bu işlem, ıslak yol koşullarının simüle edilmesini sağlayarak sürtünme performansının en kritik durumda değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (ASTM E2340/E2340M).

6.3. Saha Ölçümünün Gerçekleştirilmesi

GripTester ile gerçekleştirilen saha ölçümlerinde cihaz genellikle bir araç tarafından çekilerek belirlenen yol güzergahı boyunca hareket ettirilmektedir. Ölçüm sırasında cihazın test tekeri sabit kayma prensibine göre yol yüzeyi üzerinde ilerlemekte ve sürtünme kuvveti sensörler aracılığıyla ölçülmektedir.

Saha ölçümü sırasında izlenen temel adımlar şu şekildedir:

1. Ölçüm güzergahının belirlenmesi
2. Test hızının ayarlanması
3. Su püskürtme sisteminin aktive edilmesi
4. Cihazın sabit hızda yol boyunca ilerletilmesi
5. Sürtünme verilerinin sürekli olarak kayıt altına alınması

GripTester cihazı ölçüm sırasında sürüklenme kuvveti ve normal kuvvet verilerini sensörler aracılığıyla kaydetmekte ve bu veriler veri toplama bilgisayarına aktarılmaktadır. Ölçüm sırasında ayrıca cihazın hız bilgisi ve ölçüm mesafesi de kayıt altına alınmaktadır.

6.4. Ölçüm Verilerinin Analizi

GripTester cihazı ile elde edilen veriler genellikle **Grip Number (GN)** veya **Friction Number (FN)** parametreleri şeklinde raporlanmaktadır. Bu değerler yol yüzeyinin sürtünme performansını temsil eden temel göstergelerdir. Ölçüm verileri analiz edilirken genellikle aşağıdaki değerlendirme kriterleri dikkate alınmaktadır: Bunlar, sürtünme değerlerinin ortalama seviyesi, düşük sürtünme değerine sahip yol kesimleri, sürtünme değerlerinin hızla değiştiği bölgeler ve kritik eşik değerlerin altında kalan yol segmentleri.

Modern veri analiz yazılımları kullanılarak sürtünme ölçüm sonuçları haritalandırılabilmekte ve yol ağının sürtünme performansı görsel olarak değerlendirilebilmektedir. Bu yöntem yol bakım yönetim sistemlerinde riskli yol kesimlerinin hızlı biçimde belirlenmesini sağlamaktadır (PIARC, 2012).

6.5. Saha Ölçüm Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Saha ölçümlerinden elde edilen sürtünme verileri, yol yüzeyinin trafik güvenliği açısından yeterli performansa sahip olup olmadığının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Uluslararası uygulamalarda sürtünme performansının değerlendirilmesinde genellikle belirli **eşik değerler (threshold values)** kullanılmaktadır. Bu eşik değerlerin altında kalan yol kesimlerinde sürtünme performansının yetersiz olduğu kabul edilmekte ve bakım veya kaplama yenileme çalışmaları önerilmektedir.

Sürtünme performansının düşük olduğu yol kesimlerinde uygulanabilecek başlıca iyileştirme yöntemleri şunlardır: Yüzey pürüzlendirme işlemleri, ince kaplama uygulamaları, mikro kaplama (micro-surfacing) ve yeni asfalt kaplama uygulaması.

Bu tür bakım ve iyileştirme çalışmaları sayesinde yol yüzeyinin sürtünme performansı artırılarak trafik güvenliği önemli ölçüde iyileştirilebilmektedir (FHWA, 2015).

7. ÖLÇÜM SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE YOL GÜVENLİĞİ AÇISINDAN YORUMLANMASI

Karayolu yüzey sürtünmesinin ölçülmesi yalnızca teknik bir veri üretim süreci değil, aynı zamanda trafik güvenliğinin yönetilmesi açısından kritik bir analiz

aracıdır. GripTester gibi sürtünme ölçüm sistemleri ile elde edilen veriler, yol kaplamalarının performansının değerlendirilmesi, düşük sürtünme değerine sahip yol kesimlerinin belirlenmesi ve bakım stratejilerinin planlanması açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu nedenle sürtünme ölçüm sonuçlarının doğru şekilde yorumlanması, yol güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır (PIARC, 2012).

GripTester ölçümleri sonucunda elde edilen veriler genellikle **Grip Number (GN)** veya **Friction Number (FN)** parametreleri olarak ifade edilmektedir. Bu değerler, yol yüzeyinin lastik ile oluşturduğu sürtünme performansını temsil etmekte ve yol kaplamalarının güvenlik açısından yeterli olup olmadığının değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

7.1. Grip Number Değerlerinin Yorumlanması

GripTester ile elde edilen sürtünme değerlerinin değerlendirilmesinde belirli referans aralıkları kullanılmaktadır. Bu aralıklar farklı ülkelerde kullanılan yol yönetim sistemlerine göre değişebilmekle birlikte genel olarak sürtünme performansının üç temel kategori altında değerlendirildiği görülmektedir.

Genel değerlendirme yaklaşımı aşağıdaki şekilde Tablo1'de verilmiştir.

Tablo 1. Grip Number (GN) sınıflaması.

Grip Number (GN) Değeri	Sürtünme Performansı	Yol Güvenliği Durumu
GN > 0.60	Yüksek sürtünme	Güvenli
GN 0.45 – 0.60	Orta sürtünme	İzlenmeli
GN < 0.45	Düşük sürtünme	Riskli

Bu eşik değerler, yol yüzeyinin trafik güvenliği açısından değerlendirilmesinde bir referans olarak kullanılmakta ve özellikle düşük sürtünme değerine sahip yol kesimlerinde bakım veya iyileştirme çalışmaları önerilmektedir (Henry, 2000).

7.2. Düşük Sürtünme Değerlerinin Trafik Kazaları ile İlişkisi

Karayolu yüzey sürtünmesi ile trafik kazaları arasındaki ilişki uzun yıllardır araştırılmaktadır. Uluslararası literatürde gerçekleştirilen birçok çalışma, düşük sürtünme değerlerinin trafik kazası riskini önemli ölçüde artırdığını göstermektedir.

Roe ve Parry (1996) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı analizlerde düşük kayma direncine sahip yol kesimlerinde kaza oranlarının belirgin biçimde arttığı rapor edilmiştir. Benzer şekilde Federal Highway Administration (FHWA) tarafından yürütülen saha araştırmaları, düşük sürtünme değerine sahip kaplamalarda trafik kazalarının %20–30 oranında artabildiğini ortaya koymuştur (FHWA, 2015).

Bu durum özellikle aşağıdaki yol kesimlerinde daha belirgin hale gelmektedir: Keskin virajlar, kavşak bölgeleri, eğimli yol kesimleri ve yoğun frenleme alanlarıdır.

Bu tür yol kesimlerinde araçların hız değişimi ve yön kontrolü daha kritik hale geldiği için sürtünme performansının yeterli seviyede olması büyük önem taşımaktadır.

7.3. Yol Kaplama Performansının Değerlendirilmesi

GripTester ölçüm verileri aynı zamanda yol kaplama performansının değerlendirilmesinde de kullanılmaktadır. Kaplama yüzeyinin zaman içerisinde aşınması, agregaların parlaması ve yüzey dokusunun azalması sürtünme performansının düşmesine neden olabilmektedir.

Özellikle ağır taşıt trafiğinin yoğun olduğu yol kesimlerinde agregaların yüzeylerinin parlaması sonucu **mikrodoku kaybı** meydana gelmekte ve bu durum sürtünme performansını önemli ölçüde azaltabilmektedir (PIARC, 2012).

Bu nedenle yol yönetim otoriteleri sürtünme ölçüm verilerini kullanarak kaplama performansını düzenli olarak izlemekte ve düşük sürtünme değerine sahip yol kesimlerinde bakım çalışmaları planlamaktadır.

7.4. Bakım ve İyileştirme Stratejileri

Sürtünme ölçümleri sonucunda düşük kayma direnci değerlerine sahip yol kesimlerinin belirlenmesi durumunda çeşitli bakım ve iyileştirme yöntemleri uygulanabilmektedir. Bu yöntemler yol yüzeyinin sürtünme performansını artırmayı ve trafik güvenliğini iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Uygulanabilecek başlıca iyileştirme yöntemleri şunlardır:

i. Yüzey pürüzlendirme işlemleri
ii. Mikro kaplama (micro-surfacing) uygulamaları
iii. İnce asfalt kaplama uygulamaları
iv. Yeni kaplama tabakası uygulanması

Bu tür uygulamalar sayesinde yol yüzeyinin mikro ve makro doku özellikleri iyileştirilebilmekte ve sürtünme performansı artırılabilmektedir (FHWA, 2015).

7.5. Yol Güvenliği Yönetim Sistemlerinde Sürtünme Verilerinin Kullanımı

Modern yol bakım yönetim sistemlerinde sürtünme ölçüm verileri önemli bir performans göstergesi olarak kullanılmaktadır. Birçok ülkede yol ağlarının sürtünme performansı düzenli olarak ölçülmekte ve elde edilen veriler coğrafi bilgi sistemleri ile entegre edilerek sürtünme haritaları oluşturulmaktadır. Bu haritalar sayesinde:

i. Düşük sürtünme değerine sahip yol kesimleri hızlı şekilde belirlenebilmekte,
ii. Bakım öncelikleri belirlenebilmekte,
iii. Trafik güvenliği risk analizleri yapılabilmektedir.

Bu yaklaşım, yol bakım kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlamakta ve trafik kazalarının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır (PIARC, 2012).

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Karayolu yüzey sürtünmesi, trafik güvenliğini doğrudan etkileyen en önemli fiziksel yol özelliklerinden biridir. Araçların frenleme performansı, yön kontrolü ve genel sürüş stabilitesi büyük ölçüde lastik ile yol yüzeyi arasındaki sürtünme kuvvetine bağlıdır. Bu nedenle yol kaplamalarının sürtünme performansının düzenli olarak ölçülmesi ve değerlendirilmesi, modern yol güvenliği yönetim sistemlerinin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada karayolu yüzey sürtünmesi kavramı, yol yüzeyi dokusu ile lastik-yol etkileşimi bağlamında incelenmiş; uluslararası standartlar ve ölçüm yaklaşımları ele alınmış ve özellikle GripTester test cihazı kullanılarak gerçekleştirilen kayma direnci ölçüm metodolojisi ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca saha ölçüm uygulamaları ve ölçüm sonuçlarının yol güvenliği açısından yorumlanmasına yönelik yaklaşımlar ortaya konulmuştur.

Karayolu yüzey sürtünmesi üzerinde yapılan çalışmalar, düşük sürtünme değerlerinin trafik kazaları ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle yağışlı hava koşullarında yol yüzeyinde oluşan su film tabakası, lastik ile yol yüzeyi arasındaki temasın azalmasına neden olmakta ve bu durum araç kontrolünün kaybedilmesi riskini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu nedenle karayolu kaplamalarının mikro ve makro doku özelliklerinin uygun şekilde tasarlanması ve sürtünme performansının düzenli olarak izlenmesi büyük önem taşımaktadır.

GripTester gibi taşınabilir sürtünme ölçüm sistemleri, karayolu yüzey sürtünmesinin saha koşullarında hızlı ve güvenilir biçimde ölçülmesine olanak sağlamaktadır. Sabit kayma prensibine dayalı olarak çalışan bu cihazlar, yol yüzeyinin dinamik sürtünme performansını temsil eden Grip Number (GN)

değerlerinin sürekli olarak ölçülmesini mümkün kılmaktadır. Bu veriler yol kaplama performansının izlenmesi, düşük sürtünme değerine sahip yol kesimlerinin belirlenmesi ve bakım planlamasının yapılması açısından önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

Uluslararası uygulamalarda sürtünme ölçümleri genellikle yol bakım yönetim sistemleri ile entegre edilmekte ve elde edilen veriler kullanılarak yol ağlarının sürtünme performans haritaları oluşturulmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde trafik güvenliği açısından riskli yol kesimleri hızlı şekilde belirlenebilmekte ve bakım öncelikleri bilimsel verilere dayalı olarak planlanabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen değerlendirmeler doğrultusunda karayolu yüzey sürtünmesi yönetimine yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- ✓ Karayolu ağlarında sürtünme performansının düzenli olarak ölçülmesi ve izlenmesi için sistematik bir sürtünme ölçüm programı oluşturulmalıdır.
- ✓ Yol yüzeyi sürtünmesi ölçümleri uluslararası standartlara uygun cihazlar ve metodolojiler kullanılarak gerçekleştirilmelidir.
- ✓ Düşük sürtünme değerine sahip yol kesimleri öncelikli bakım alanları olarak belirlenmeli ve gerekli kaplama iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.
- ✓ Sürtünme ölçüm verileri coğrafi bilgi sistemleri ile entegre edilerek yol ağlarının sürtünme performansı haritalandırılmalıdır.
- ✓ Karayolu tasarım ve bakım süreçlerinde yüzey dokusu özellikleri (mikrodoku ve makrodoku) dikkate alınmalı ve özellikle yüksek hız yollarında yeterli makrodoku derinliği sağlanmalıdır.
- ✓ Karayolu güvenliği çalışmalarında sürtünme ölçümleri trafik kazası analizleri ile değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak karayolu yüzey sürtünmesinin düzenli olarak ölçülmesi ve yönetilmesi, trafik kazalarının azaltılması ve yol güvenliğinin artırılması açısından önemli bir araçtır. GripTester gibi modern sürtünme ölçüm sistemlerinin kullanımı, yol kaplamalarının performansının daha etkin şekilde izlenmesine ve bakım stratejilerinin bilimsel veriler doğrultusunda planlanmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle karayolu altyapılarının güvenli ve sürdürülebilir biçimde işletilebilmesi için sürtünme performansının yol yönetim sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

ASTM International. (2023). *ASTM E2340/E2340M-23: Standard test method for measuring the skid resistance of pavements using a portable friction tester*. ASTM International.

ASTM International. (2021). *ASTM E274/E274M-21: Standard test method for skid resistance of paved surfaces using a full-scale tire*. ASTM International.

Austroads. (2020). *Guide to pavement technology part 8: Pavement surface characteristics*. Austroads Ltd.

European Committee for Standardization. (2010). *EN 13036 series: Road and airfield surface characteristics — Test methods*. CEN.

Federal Highway Administration (FHWA). (2015). *Pavement surface characteristics: A guide for maintenance and safety*. U.S. Department of Transportation.

Findlay Irvine Ltd. (2019). *GripTester MK2 maintenance manual*. Findlay Irvine Ltd.

Findlay Irvine Ltd. (2019). *Roadbase v3.0 user guide*. Findlay Irvine Ltd.

Henry, J. J. (2000). *Evaluation of pavement friction characteristics*. Transportation Research Board, National Cooperative Highway Research Program (NCHRP Synthesis 291).

Persson, B. N. J. (2001). Theory of rubber friction and contact mechanics. *Journal of Chemical Physics*, 115(8), 3840–3861.

PIARC (World Road Association). (2012). *Pavement surface characteristics: A guide for the management of skid resistance*. PIARC Technical Committee.

Roe, P., & Parry, S. (1996). *The relationship between skidding resistance and accident risk*. Transport Research Laboratory (TRL Report 297).

World Bank. (2020). *Transport and logistics data report*. World Bank Publications.

12. Bölüm

Dış Ticaret Muhasebesi Kapsamında KDV İşlemleri ve Uygulamaları

Mehmet Burak CERAN[1]

Özet

Dış ticaret işlemleri içerisinde önemli bir alan olan KDV işlemlerine ilişkin temel bilgiler ile muhasebe uygulamalarını konu alan bu kitap bölümü çalışması, güncel mevzuat ve örneklerle hazırlanmıştır. Çalışma, dış ticaret faaliyetleri yürüten işletmelerin, muhasebe meslek mensuplarının, dış ticaret, dövizli işlemler, vergi uygulamaları ve muhasebeleştirilmesine yönelik akademik çalışma yapanların ihtiyacı olan bilgileri sistemli bir şekilde bir araya getirme amacıyla uygulamaya yönelik güncel örneklerle zenginleştirmiştir.

Abstract

This book chapter, focusing on fundamental information and accounting practices related to VAT transactions—a crucial area within foreign trade operations—has been prepared using current legislation and examples. The study aims to systematically compile information needed by businesses engaged in foreign trade, accounting professionals, and academics studying foreign trade, foreign currency transactions, tax practices, and accounting, enriching it with up-to-date, practical examples.

1. Katma Değer Vergisi Mevzuatı Genel Hükümleri

Kısaltılmış adı KDV olan Katma Değer Vergisi, ilke olarak, malların üretimi ve dağıtımı ile hizmetlerin sağlanmasını içeren tüm ticari faaliyetlere uygulanan genel bir vergidir. Harcama veya tüketim vergisi olarak ifade edilen KDV nihai tüketici tarafından karşılanmaktadır. Gerçekleştirilen her türlü mal ve hizmet satışında, satın alanın yüklendiği, satışı gerçekleştiren tarafından devlete ödenen dolaylı bir vergidir.

KDV'nin, temel mantığı yaratılan toplam katma değerin vergilendirilmesidir. Üretim ve dağıtım zincirinin her aşamasında görünür olan fiili vergi yükü, satış fiyatının bir yüzdesi olarak hesaplanır ve tahsil edilir. Herhangi bir satışta ödenmesi gereken KDV, satış fiyatının bir parçası olarak, vergiye tabi olanların

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, mbceran@erbakan.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6242-2642.

(KDV'ye tabi vergi mükellefi gerçek veya tüzel kişilerin) ticari faaliyetlerinde, diğer vergiye tabi kişilerden veya tüketiciden tahsil ettikten sonra, kendi alışları esnasında ödedikleri KDV tutarını, tahsil ettikleri KDV tutarından düşerek kayıtlı vergi numaralarıyla vergi makamlarına ödenir.

Evrensel olarak İngilizce isminin kısaltılmış haliyle VAT (Value Added Tax) olarak bilinen KDV, çoğu ülkede bulunmaktadır ve farklı oranlarla hesaplanmaktadır. Avrupa'da standart olarak uygulanan KDV oranları %17 ila %27 arasında değişirken, bazı ürünler özelinde azaltılmış oranlar %2, %3, %4, %5, %6, %8, %10, %12 vb. gibi değişik seviyelerde belirlenmektedir. KDV, Rusya'da %20, Çin'de %17, Kanada'da GST ismiyle %5, VAT olarak %6, Japonya'da %8, Güney Kore'de %10, Brezilya'da %18 gibi standart oranlarla uygulanırken, çoğu ülke ekonomik şartlara göre azaltılmış oranları da ürün bazında tercih etmektedir. Amerika Birleşik devletlerinde ise yukarda bahsedilen sisteme benzer bir KDV uygulaması yoktur. Bunun yerine hükümete veya eyaletlere verilen satış vergileri veya ek tüketim vergileri gibi vergiler bulunmaktadır.

1.1. Katma Değer Vergisi Mevzuatı

KDV'ye ilişkin genel hükümler 3065 numaralı 25.10.1984 tarih ve 18563 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu maddelerinde açıklanmaktadır. KDV mevzuatı söz konusu kanunun uygulamasına yönelik karar, genel tebliğ ve tebliğler ile değişikliklerle alakalı kanundan oluşmaktadır.

1.2. Katma Değer Vergisinin Konusu

KDV'nin konusunu Türkiye'de yapılan işlemler oluşturur. Türkiye'de yapılan aşağıdaki işlemler katma değer vergisine tabidir:

a. Ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler,

b. Her türlü mal ve hizmet ithalatı,

c. Kanunda sıralanmış diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler.

Bir ticari faaliyetin KDV konusu olabilmesi için mal veya hizmet ifasının yurt içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Kanunda, malların tesliminde malların Türkiye'de bulunması yeterli görülürken, hizmet teslimlerinde hizmetin Türkiye'de yapılması veya Türkiye'de faydalanması yeterli görülür ifadesine yer verilmiştir. Mal veya hizmet teslim edenin veya teslim alanın hangi ülke uyruğunda bulunduğunun önemi yoktur.

KDV kanununa göre teslim, bir mal üzerindeki tasarruf hakkının malik veya onun adına hareket edenlerce, alıcıya veya adına hareket edenlere devredilmesidir. Bir malın alıcı veya onun adına hareket edenlerin gösterdiği yere

veya kişilere tevdii teslim hükmündedir. Malın alıcıya veya onun adına hareket edenlere gönderilmesi halinde, malın nakliyesinin başlatılması veya nakliyeci veya sürücüye tevdi edilmesi de mal teslimidir. Özetle teslim, teslime konu olan şey üzerinde mülkiyet hakkının devredilmesidir.

1.3. Katma Değer Vergisinde Mükellefiyet

KDV'nin mükellefi denildiğinde iki ayrı mükellefiyet anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki olan **kanuni mükellef;** vergiyi tüketiciden tahsil edip vergi dairelerine yatırmakla sorumlu olan, ikincisi ise **iktisadi mükellef;** kanuni mükelleflerin sundukları mal veya hizmetin nihai tüketicisi durumunda olan ve vergileri satış bedeli ile birlikte kanuni mükellefe ödeyenlerdir.

1.4. Katma Değer Vergisinde Matrah

Mal teslimi ve hizmet sağlama işlemlerinde KDV matrahı bu ticari faaliyetin karşılığını teşkil eden bedeldir. Diğer bir ifade ile satıcının mal veya hizmet satışı ile ilgili olarak belirlemiş olduğu ve alıcının kabul ederek peşin veya vadeli olarak ödediği vergi hariç tutardır.

İthalat işlemlerinde KDV matrahı yurt içindeki mal ve hizmet teslimindeki satış bedeli olan matrahtan farklıdır ve hesaplama gerektirir.

Buna göre **ithalatta matrah;** ithal edilen malın gümrük vergisinin hesaplanmasına esas olan bedele, gümrüklerde ödenen gümrük vergisi, damga vergisi, özel tüketim vergisi vb. gibi her türlü vergi, resim, harç ve paylar ile gümrük beyannamesi tesciline kadar yapılan yükleme, boşaltma, ardiye, komisyon, fiyat farkı, kur farkı vb. diğer giderler ve ödemelerin eklenmesiyle elde edilen tutardır. Özetle, gümrük vergisi matrahına, gümrükte ödenen tüm vergiler ve masrafların toplanmasıdır.

1.5. Katma Değer Vergisinde Oran

KDV'nin genel kanunda belirtilen oranı %10'dur. Ancak kanun koyucunun bu oranı %1'e indirme veya 4 katına çıkarma yetkisi bulunmaktadır. KDV niteliği itibariyle sınıflandırılmış eşyaların listelerine tanımlanan oranlarla uygulanmaktadır. Alınan çeşitli kararlarla KDV hem liste bazında hem de dönemleri itibariyle farklı oranlarda belirlenmiştir. Son düzenlemelere göre günümüzde uygulanan KDV oranları;

- **%20** genel KDV oranıdır, kanunun I ve II sayılı ekli listelerinin dışında kalan mal ve hizmetler için kullanılır.
- **%10** indirilmiş orandır, kanunun II sayılı ekli listesinde yer alan mal ve hizmetler için kullanılır.

- **%1** indirilmiş orandır, kanunun I sayılı listede yer alan genellikle gıda ürünleri vb. mal ve hizmetler için kullanılır.

1.6. Katma Değer Vergisinde İndirim

KDV'de genel kural mükelleflerin mal teslimi veya hizmet satışında tahsil etmemiş olsalar bile hesapladıkları KDV tutarından, mal veya hizmet satın almaları esnasında fatura vb. belgeler ile gösterilen KDV tutarının hesaplanarak indirilmesidir. Kısacası KDV indirimi, hesaplanan KDV'den indirilecek KDV'nin düşülerek farkın vergi makamlarına ödenmesidir.

1.7. Katma Değer Vergisinde Tevkifat

KDV'de tevkifat, mal teslimi veya hizmet bedeli üzerinden hesaplanan verginin, mal veya hizmet satışını yapanlar tarafından değil, bu işlemlere muhatap olan alıcılar tarafından kısmen veya tamamen vergi sorumlusu sıfatıyla beyan edilip ödenmesidir.

Tam tevkifat; işlem bedeli üzerinden hesaplanan verginin tamamının işleme muhatap olan alıcılar tarafından beyan edilip ödenmesidir.

Kısmi tevkifat; ise hesaplanan verginin vergi makamlarınca belirlenen kısmının, işleme muhatap olan alıcılar tarafından, diğer kısmının ise işlemi yapan tarafından beyan edilip ödenmesidir. Tevkifat gerektiren haller;

- İkametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi Türkiye'de bulunmayanlar tarafından yapılan işlemler (dar mükellefler),
- Belgesiz mal bulundurma veya hizmet satın alma,
- Ürün senetlerinde senedin temsil ettiği ürünün depodan çekilmesi,
- Vergi makamlarınca gerekli görülen tam tevkifat;
- serbest meslek faaliyeti çerçevesindeki telif faaliyetleri,
- kiralama işlemleri,
- reklam verme işlemleri

ve kısmi tevkifat;

- yapım işleri ile bu işlerle birlikte ifa edilen mühendislik ve mimarlık hizmetleri,
- etüt, plan, proje, danışmanlık, denetim vb. hizmetler,
- makine, teçhizat, demirbaş ve taşıtlara ilişkin bakım ve onarımlar,
- yemek ve servis organizasyonları,
- işgücü temin hizmetleri,
- yapı denetim hizmetleri,
- fason olarak yaptırılan imalat hizmetleri,
- turistik mağazalara verilen müşteri hizmetleri,
- spor kulüplerinin reklam ve isim hakkı gelirlerine konu işlemler,

- temizlik, çevre, bakım hizmetleri,
- servis taşımacılığı,
- baskı ve basım hizmetleri,

vb. olarak ayrılan hallerdir.

1.8. Katma Değer Vergisinde Muafiyet ve İstisnalar

Vergi muafiyeti, vergi kanunlarına göre vergilendirilmesi gereken kişi ya da kişi grupların, vergi istisnası ise vergi konularının, aynı veya başka kanunlarla vergi dışı bırakılmasıdır.

Vergiden muaf konumundaki kişiler gerçekleştirdikleri teslim ve ifalar nedeniyle KDV hesaplamayacaklar ve müşteriden KD tahsil etmeyeceklerdir. Aşağıda belirtilen kişi ve gruplar vergiden muaf tutulmuşlardır;

- Türkiye'de ikamet etmeyen yolculara ve turistlere muafiyet
- Bazı kamu kurumları ile kamu yararına faaliyet göstere kuruluşlara muafiyet
- Diğer muafiyetler

KDV'de istisna teslim edilen malların veya ifa edilen hizmetlerin taşıdıkları özellikler nedeni ile KDV hesaplanmaması ve tahsil edilmemesi esasına dayanır. Aşağıda belirtilen konulara ilişkin birtakım haller istisna kapsamında yer almaktadır.

- İhracat istisnası,
- Araçlar, kıymetli maden ve petrol aramaları ile ulusal güvenlik harcamaları ve yatırımlarda istisna,
- Taşımacılık istisnası
- İthalat istisnası,
- İndirim ve iade hakkı tanınan diğer istisnalar,
- Sosyal ve askeri amaçlı istisnalarla diğer istisnalar,
- Geçici maddelerde yer alan istisnalar

2. İhracat İşlemlerinde Kdv ve Muhasebeleştirilmesi

2.1. İhracatta KDV İstisnası

Genel olarak uluslararası ticarette mal veya hizmetin vergilendirilmesi, varış ülkesi olan ithalatçı ülkede görülen bir durumdur. Bununla birlikte ihracatın yapıldığı ülke, söz konusu malların dolaylı vergi yükünden arındırılması ve ihracatın teşviki amacıyla ihracat istisnası prensibiyle vergilendirme politikasını belirlemektedir.

KDV kanununa göre ihracat teslimleri ve bu teslimlere ilişkin hizmetler ile yurt dışında ifa edilen hizmetler KDV'den istisnadır.

KDV kanunun ilgili maddeleri uyarınca aşağıdaki teslim ve hizmetler vergiden müstesnadır;

KDVK 11. madde hükümlerince;

a)

- İhracat teslimleri ve bu teslimlere ilişkin hizmetler,
- Yurtdışındaki müşteriler için yapılan hizmetler,
- Serbest bölgelerdeki müşteriler için yapılan fason hizmetler ve
- Karşılıklı olmak şartıyla uluslararası romaing (dolaşım) anlaşmaları çerçevesindeki yurtdışındaki müşteriler için Türkiye'de romaing hizmetleri,

b)

- Türkiye'de ikamet etmeyen yolcuların satın alarak Türkiye dışına götürdükleri malların teslimi anında KDV tahsil edilir, ancak gümrükten malın çıkışı anında fatura veya belgenin ibrazında tahsil edilen KDV iade olunur.
- Türkiye'de ikametgahı, işyeri, kanuni ve iş merkezi bulunmayanların taşımacılık faaliyetlerine ilişkin olarak satın alacakları mal ve hizmetler ile fuar, panayır ve sergilere katılımları dolayısıyla satın alacakları mal ve hizmetler nedeniyle ödedikleri KDV, karşılıklı olmak kaydıyla iade edilir. (Ek paragraf).
- Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onaylanan sinematografik eserlere ilişkin yabancı yapımcılar tarafından satın alınacak Vergi Usul Kanunu (VUK) maddesinde yer alan ve ilgili yılda uygulanmakta olan haddin üzerindeki mal ve hizmetler nedeniyle ödenen KDV yapımcılara iade olunur. (Ek paragraf).

c)

- İhraç edilmek şartıyla imalatçılar tarafından kendilerine teslim edilen mallara ait KDV, ihracatçılar tarafından ödenmez. Mükelleflerce tahsil edilmeyen ancak ilgili dönem beyannamesinde beyan edilecek olan bu vergi, vergi makamlarınca tarh ve tahakkuk ettirilerek tecil olunur. Söz konusu malların, ihracatçıya teslim tarihini takip eden ay başından itibaren 3 ay içinde ihraç edilmesi halinde, tecil edilen vergi terkin olunur.

KDVK 13. madde hükümlerince;

- Deniz, hava ve demiryolu taşıma araçlarının, yüzer tesis ve araçların imal ve inşası ile ilgili olarak yapılan teslim ve hizmetler,
- Deniz ve hava taşıma araçları için liman ve hava meydanlarında yapılan hizmetler,
- Altın, gümüş, platin arama, işletme, zenginleştirme, rafinaj ve Türk Petrol Kanunu hükümlerine göre petrol arama faaliyetlerine ilişkin teslim ve hizmetler,

- Yatırım Teşvik Belgesi sahibi mükelleflere belge kapsamındaki makina ve teçhizat teslimleri ile
- Naddeye sonradan ilave edilmiş ek maddelerde belirtilen çeşitli işlemler vergiden müstesnadır.

KDVK 14. madde hükümlerince;

- Transit ve Türkiye ile yabancı ülkeler arasında yapılan taşımacılık işlerinde, Cumhurbaşkanı tarafın-dan belirlenecek taşıma işleri,
- Gümrük Kanununun ihracat rejimi kapsamında yurt dışına çıkarılacak eşyayı taşıyan kamyon, çekici ve soğutucu ünitesine sahip yarı römorkların depolarına (araçların ve soğutucu ünitelerin standart yakıt deposu miktarlarını aşmamak kaydıyla) yalnızca yurt dışına çıkışlarında yapılacak motorin teslimi vergiden istisnadır.

KDVK 15. madde hükümlerince;

- Yabancı devletlerin Türkiye'deki diplomatik temsilciliklerine, konsolosluklarına ve bunların diploma-tik haklara sahip mensuplarına yapılan teslim ve hizmetler ile,
- uluslararası anlaşmalar gereğince vergi muafiyeti tanınan uluslararası kuruluşlara ve bunların men-suplarına yapılan teslim ve hizmetler vergiden müstesnadır.

Teslim; Bir teslimin ihracat teslimi sayılabilmesi için KDV kanunun 12. maddesine göre aşağıdaki şartlar yerine getirilmiş olmalıdır:

- Teslim yurt dışındaki bir müşteriye veya bir serbest bölgedeki alıcıya veya Gümrük Kanunu'nun ilgili maddesine göre faaliyette bulunan gümrüksüz satış mağazalarında satılmak üzere bu mağazalara veya bunların depolarına ya da yetkili gümrük antreposu işleticisine yapılmalı veya mallar yetkili gümrük antreposu işleticisine tevdi edilmelidir.
- Teslim konusu mal Türkiye Cumhuriyeti gümrük bölgesinden çıkarak bir dış ülkeye veya bir serbest bölgeye vasıl olmalı ya da gümrüksüz satış mağazalarında satılmak üzere bu mağazalara veya bunların depolarına veya yetkili gümrük antreposuna konulmalıdır. Teslim konusu malın ihraç edilmeden önce yurt dışındaki alıcı adına hareket eden yurt içindeki firmalar veya bizzat alıcı tarafından işlenmesi veya herhangi bir şekilde değerlendirilmesi durumu değiştirmez.

Yurt Dışındaki Müşteri; Yurt dışındaki müşteri tabiri; ikametgahı, işyeri, kanuni ve iş merkezi yurt dışında olan alıcılar ile yurt içinde bulunan bir firmanın yurt dışında kendi adına müstakilen faaliyet gösteren şubelerini ifade eder. Bir hizmetin yurt dışındaki müşteriler için yapılan hizmet sayılabilmesi için aşağıdaki şartlar yerine getirilmiş olmalıdır.

- Hizmetler yurt dışındaki bir müşteri için yapılmış olmalıdır.

- Hizmetten yurt dışında faydalanılmalıdır.

Fason Hizmetler; Fason hizmetlerin serbest bölgelerdeki müşterilere yapılmış sayılması için aşağıdaki şartlar yerine getirilmiş olmalıdır.

- Fason hizmet serbest bölgelerde faaliyet gösteren müşteriler için yapılmış olmalıdır.
- Fason hizmetten serbest bölgelerde faydalanılmalıdır.

Transit Ticaret: Transit olarak gerçekleştirilen ticarette/ihracatta yurt dışındaki malların Türkiye'ye getirilmeksizin veya Türkiye gümrük bölgesine girmesine rağmen ithalata ilişkin herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmadan yine yurt dışında satışı söz konusu olduğundan, bu ticaret KDV'nin konusunu oluşturmaz. Bu şekilde bir ticaret/ihracat için Türkiye'de KDV ödenmiş olsa bile bu KDV ihracat istisnası kapsamında indirim konusu edilemez.

2.2. İhracat İşlemlerinde KDV ve KDV'nin İadesi

İhracatçılar, ihracat ile ilgili yurt içinde mal ve hizmet alımları nedeniyle yüklendikleri (ödedikleri) katma değer vergisinin iadesini talep edebilirler. Kendi vergi borçlarına veya mal ve hizmet aldıkları firmaların vergi borçlarına mahsup edebilir. KDV Kanunu uyarınca vergiden istisna edilmiş bulunan işlemler ile ilgili fatura ve benzeri vesikalarda gösterilen işlemlerin KDV'si mükellefin vergiye tabi işlemleri üzerinden hesaplanarak KDV'den indirilir. Vergiye tabi işlemlerin mevcut olmaması veya hesaplanan verginin indirilecek vergiden az olması hâllerinde, indirilemeyen KDV'si, Maliye ve Gümrük Bakanlığınca tespit edilecek esaslara göre bu işlemleri yapanlara iade olunur.

İhracatı teşvik etmek maksadıyla uygulanan ihracat istisnası, ihraç edilen ürünlerin yurt dışında yer alan müşteriye/tüketiciye KDV'siz olarak tesliminde, ihracatçının söz konusu ürünleri üretirken veya tedarik ederken yüklenmiş olduğu ancak indirim yoluyla gideremediği KDV'yi iade alabilmeyi ifade etmektedir. Böylece ihraç olunan ürünlerin tamamen KDV'de arındırılması sağlanır.

Bu doğrultuda, ürünleri tedarik etmek suretiyle ihracatını gerçekleştiren ihracatçı işletmeler, imalatını yaptığı ürünleri ihracat eden imalatçı-ihracatçı işletmeler ve ihracat yapma şartıyla ihracatçılara teslim eden imalatçı işletmeler kanun gereği KDV iadesini talep etme hakkına sahiptirler. Söz konusu iade hakkından yararlanmak için genel olarak aşağıda belirtilen unsurların sağlanması gerekmektedir.

- İhracatın ve ihracata ilişkin teslim hükümlerinin kanunda belirtilen şartlara uygun olarak gerçekleşmiş olması.
- İhracat ilişkin belgelerin (fatura, gümrük beyannamesi, KDV listesi gibi) eksiksiz olarak teslimi.

- Muhasebe kayıtlarının iade edilecek verginin denetimine olarak verecek şekilde tutulmuş olması.
- İade talebine ilişkin beyan ve belgelerin vergi makamlarınca yetkili kılınmış mali müşavirlerin ve/veya yeminli mali müşavirler tarafından tasdik etmiş olması.
- İhracat sonunu yüklenilen verginin daha önce hiçbir şekilde indirilmemiş olması.

2.3. İhracatta KDV Tahsilatı ve Mahsubu İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

İhracat istisnasından doğan KDV iadesi mükellefe nakden verilebilir veya mükellefin kendisinin, ortaklarının vergi borçlarına ve SGK prim borçlarına mahsup edilebilir. Nakden iadeler için aranan şartlar mahsuben iadelere göre daha ağırdır. Genellikle mahsuben iadeler teminat ya da inceleme raporu aranmadan yapılabilmektedir. Günümüzde KDV iade taleplerinin elektronik ortamda alınması uygulaması mümkün olup, iade sisteminden yararlanan mükelleflerin iade ve mahsup talepleri yeminli mali müşavir tasdik raporları ve tam tasdik sözleşmeleri çerçevesinde mevzuatta belirlenmiş güncel üst sınırlar dikkate alınarak sonuçlandırılabilmektedir.

Gerekli şartları yerine getirmek suretiyle ihracat istisnasından yararlanacak işletmelerin tahsilat ve mahsup işlemleriyle ilgili muhasebeleştirmeleri, doğrudan ihracat olarak ifade edilen imalatçı-ihracatçı işletmelerin yüklenmiş oldukları KDV tahsili veya mahsubu ile dolaylı ihracat olarak ifade edilen ihraç kayıtlı teslimlere ilişkin KDV iade işlemleri olarak farklı uygulamalar şeklinde yapılmaktadır.

2.3.1. Doğrudan İhracatta İmalatçı İhracatçı İşletmelerin, İhracatta Yüklendikleri KDV'nin Vergi İdaresinden Tahsili:

Doğrudan ihracat olarak da adlandırılan, aracı kullanmadan imalatçı ihracatçı işletmelerin tüm ihracat süreçlerinin direkt olarak kendisinin yürüttüğü ihracat işlemlerinde yüklenen KDV'nin tahsiline yönelik KDV kanunun 32. madde hükümleri bulunmaktadır. Buna göre dönem içinde gerçekleşen finansal olaylar sonucunda "vergiye tabi işlemlerin olmaması veya hesaplanan verginin indirilecek vergiden az olması hâllerinde indirilemeyen KDV, Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nca tespit edilecek esaslara göre bu işlemleri yapanlara iade olunur" şeklinde açıklanmıştır.

Üretim işletmelerinin doğrudan ihracat yapmaları sonucu vergi idaresinden iade edilecek KDV talebine bulunmadan önce aşağıda açıklanan işlemleri eksiksiz tamamlanması ve kontrol etmesi gerekir.

- İhracatın gerçekleşmiş ve ilgili belgelerin eksiksiz olması,
- Yüklenilen KDV tutarının içinde daha önce indirimden faydalanılmış tutar var ise istifade edilen tutar kadar tekrar iade talebi yapılmaması gerekir.
- İhracat ile ilgili iade talep edilen tutarın tamamının ihracat dönemine ait yüklenilen KDV tutarı olduğunun kontrol edilmesi, Vergi İdaresinin inceleme talebi hâlinde mükellefin yasal mevzuata uygun işlem yapmış olması yönünden önem arz eder.
- Bir vergilendirme (takvim yılı) döneminde, mahsuben 3 kereden fazla iade talebinde bulunan mükelleflerin, iade talepleri Vergi İdaresince yerine getirilir. Ancak Vergi İdaresi tarafından iade işlemleri, "İşlem Yönergeleri" gereğince doğruluğu için incelemeye sevk edilir. Yeminli mali müşavir tarafından bir takvim yılında bir aya ait KDV iade mahsup talebinin tasdik raporuna bağlanması tüm yıla ait mahsup dosyalarının incelemeye alınması zorunluluğunu kaldırır. Son düzenlemeler ile kullanılmaya başlayan 1 no.lu KDV beyannamesinin "Beyannameye Eklenecek Belgeler" bölümünde "İhraç edilen mallara ait Gümrük Beyannamesinin aslı veya noter ya da yeminli mali müşavirlerce tasdikli örneği" de eklenecek belgeler arasında yer almıştır.

İmalatçı-ihracatçı işletmeler için KDV'nin tahsili ile ilgili aşağıdaki örnek muhasebeleştirme süreç düzenlenmiştir.

Örnek: ABC A.Ş. mobilya imalatı ve doğrudan ihracatı yapmaktadır. İşletmenin Temmuz 2024 ayına ait finansal olayları aşağıdaki gibidir. Alış ve satışlar açık hesap yapılmıştır. Sektörün genel KDV oranı %20'dir.

- İşletmenin Temmuz ayı satışlarının toplamı 8.000.000 TL'dir. Satışların 6.000.000 TL'lik (187.500 ABD Dolarlık ihracat bedelleri karşılığı) kısmı yurt dışına doğrudan (ihracat) satış, 2.000.000 TL'lik kısmı ise yurt içi satışlara aittir.
- İşletmenin Temmuz ayı alışlarının toplamı 4.000.000 TL'dir. Alışların 1.400.000TL'lik kısmı yurt içi satışlar için, 2.600.000 TL'lik kısmı ise bu dönemde yurt dışı (doğrudan) satışlar için üretimde kullanılan rakamlara tekabül etmektedir.
- İşletmenin Haziran ayından devreden KDV tutarı 650.000 TL'dir.
- Temmuz ayı satış ve alışlarının dağılımı aşağıda düzenlenmiştir.

Satışlar toplamı (KDV hariç) ……..……..…8.000.000 TL
- Yurt İçi Satışlar…2.000.000 TL + KDV
- Yurt Dışı Doğrudan Satışlar…6.000.000 TL (KDV hesaplanmaz)

Alışlar toplamı (KDV Hariç)……..……..4.000.000 TL
- Yurt içi satış için üretimde kullanılan alışlar…1.400.000 TL

- Yurt dışı satışların üretiminde kullanılan alışlar…2.600.000 TL

Temmuz ayı KDV tutarları aşağıda düzenlenmiştir:
Hesaplanan KDV……..……..……..……..……400.000 TL
- Yurt İçi Satışların KDV'si…2.000.000 TL x %20 = 400.000 TL
- Yurt Dışı Satışların…6.000.000 TL x %0 = 0 TL (ihracatta KDV istisnası)

İndirilecek KDV…….……..……..800.000 TL
- Yurt içi üretim için KDV…1.400.000 TL x %20 = 280.000 TL
- Yurt dışı üretim için KDV…2.600.000 TL x %20 = 520.000 TL

Temmuz ayı KDV hesaplarının tasnifi aşağıda düzenlenmiştir:
- Haziran 2024 döneminden devreden KDV (a)……..……650.000 TL
- İndirilecek KDV (4.000.000TL x %20) (b)…….……..……..……..+ 800.000 TL
- Toplam indirilecek KDV tutarı (c) (a+b=c)……..…….....1.450.000 TL
- Hesaplanan KDV (2.000.000TL x %20) (d)……...…….....-4.000.000TL
- Ağustos dönemine devir edilmesi gereken KDV (e) (c-d=e)…..……..…1.050.000 TL
- Doğrudan ihracat nedeniyle yüklenilen KDV (f)...……..…..…520.000 TL

(Vergi İdaresinden İade Alınacak KDV tutarı)
-_____
- Ağustos 2024 dönemine devreden KDV (e-f=g)..…..…….……...530.000 TL

Temmuz Ayı Yevmiye Kayıtları
Temmuz ayı ihracat kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	17.07.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS. 120.02.02.05 WXYZ Firması Almanya	187.500$x32,000 =6.000.000 TL	**6.000.000**	**6.000.000**
601 YURT DIŞI SATIŞLAR HS 601.07.02.01 Masa İhracatı			
	Toplam:	6.000.000	6.000.000
Açıklama: IHR20240000000320 No.lu fatura ve 24330100EX00181701 No.lu İhracat Gümrük Beyannamesi ile doğrudan ihracat satış yevmiye kaydı. İhracat Dosya No: 086 1 ABD Doları: 32,0000 TL'dir.			

Temmuz ayı yurt içi satış yevmiye kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	22.07.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS. 120.01.01.06 BCDE A.Ş.		**2.400.000**	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HS. 600.01.01.07 Masa Satışı			**2.000.000**
391 HESAPLANAN KDV HS. 391.01.01 Yurt İçi Satış KDV			**400.000**
	Toplam:	2.400.000	2.400.000
Açıklama: 202400000001051 No.lu fatura ile BCDE A.Ş' ye yurt içi satış kaydı			

Temmuz ayı alışlar yevmiye kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	02.07.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
150 İLK MADDE VE MALZEME HS		**4.000.000**	
150.01.01.05 Kereste			
191 İNDİRİLECEK KDV HS.		**800.000**	
191.01.01 Üretim-Alış KDV			
191.01.01.01 Yurt İçi Üretim	280.000 TL		
191.0101.02 Yurt Dışı Üretim	520.000 TL		
320 SATICILAR HS.			**4.800.000**
320.01.02.01 CDE A.Ş.			
	Toplam:	4.800.000	4.800.000
Açıklama: 202400000000593 No.lu fatura ile CDE A.Ş' den ilk madde malzeme alım yevmiye kaydı.			

Temmuz ayı KDV hesapları mahsubu aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	31.07.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
391 HESAPLANAN KDV HS.		**400.000**	
391.01.01 Yurt İçi Satış KDV			
190 DEVREDEN KDV HS.		**1.050.000**	
190.01.07 Temmuz Döneminde Devreden KDV			**650.000**
190 DEVREDEN KDV HS.			
190.01.07 Haziran Devreden KDV			**800.000**
191 İNDİRİLECEK KDV HS.			
191.01.01 Üretim-Alış KDV			
191.01.01.01 Yurt İçi Üretim			
191.0101.02 Yurt Dışı Üretim			
	Toplam:	1.450.000	1.450.000
Açıklama: Temmuz Ayı KDV hesaplarının mahsup kaydı.			

190 Devreden KDV Hesabından, İade Edilecek KDV Hesabına Devir İşlemi aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi	31.07.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
192 DİĞER KDV HS.		**520.000**	
192.02.03 Doğrudan İhracattan İade Edilecek KDV			**520.000**
190 DEVREDEN KDV HS.			
190.01.07 Temmuz Devreden KDV			
	Toplam:	520.000	520.000
Açıklama: Devreden KDV hesabından Vergi İdaresinden İade Edilecek KDV hesabına devir aktarma kaydı.			

İade Edilecek KDV'nin vergi idaresinden tahsili:

İade edilecek KDV'nin tahsil edilmesi ihtiyaridir. Mükellef bu KDV tutarını tahsil etmek ister ise İade edilecek KDV için gerekli şartların oluşmuş olması, yerine getirilmesi ve belgelerin eksiksiz olarak Vergi İdaresine ibrazı gerekir. Gerekli şartlar yerine getirildiğinde ve Vergi İdaresinden tahsilat yapıldığında aşağıdaki yevmiye kaydı yapılır.

İade edilecek KDV'nin belgeleri vergi idaresine ibraz edildiğinde:

	İşlen Tarihi:	30.10.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
136 DİĞER ÇEŞİTL ALACAKLAR HS. 136.07.01 Vergi İd. İade Edilecel KDV'den Alacaklar **192 DİĞER KDV HS.** 192.02.03 Doğrudan İhracattan İade Edilecek KDV		**520.000**	**520.000**
	Toplam:	520.000	520.000
Açıklama: Vergi İdaresinden İade Edilecek KDV'den alacaklar hesabına devri			

Belgeler Vergi İdaresine teslim edildiğinde ödeme zamanına kadar "Diğer Çeşitli Alacaklar" (Vergi İdaresinden İade edilecek KDV'den alacaklar) hesabından izlenmesi, alacağın takibi açısından yararlı işlem olur. Vergi İdaresi belgelerin tesliminden sonra gerekli inceleme ve araştırmaları yapar ve iade talebinde bulunan ihracatçıya ödeme yapar.

Vergi İdaresinden çek alındığında:

	İşlen Tarihi:	30.10.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
101 ALINAN ÇEKLER HS. 101.01.01.09 Portföydeki Vergi İd. Alınan Çek. **136 DİĞER ÇEŞ. ALACAKLAR** 136.07.01 Vergi İd. İade Edilecek KDV'den Alacaklar		**520.000**	**520.000**
	Toplam:	520.000	520.000
Açıklama: Vergi İdaresinden İade Edilecek KDV'den Alacaklar İçin alınan çeklerin kaydı			

SGK prim borcuna mahsup etmek istendiğinde;

SGK prim borçlarının mahsubuna ilişkin işlemler tamamlandığında, Vergi Dairesinden KDV iadesi mahsubu için aşağıdaki yevmiye kaydı düzenlenir.

	İşlen Tarihi:	30.10.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
361 ÖDENECEK SOS.GÜV.KESİNTİLERİ		**520.000**	
361. Temmuz Ayı SGK Primleri			**520.000**
136 DİĞER ÇEŞ. ALACAKLAR			
136.07.01 Vergi İd. İade Edilecek KDV'den Alacaklar			
	Toplam:	520.000	520.000
Açıklama: Vergi İdaresinden İade Edilecek KDV'den Alacaklar İçin SSK Prim borçlarına mahsup kaydı			

İlgili hesapların büyük defter kayıtları:

B	**190 Devreden KDV**	**A**
650.000 TL		
1.050.000 TL		
	650.000TL	
	520.000 TL	
530.000 TL		
	0TL	

B	**191 İndirilecek KDV**	**A**
280.000 TL		
520.000 TL		800.000TL
0TL		0TL

B	**391 Hesaplanan KDV**	**A**
400.000TL		400.000TL
0TL		0TL

B	**192 Diğer KDV**	**A**
520.000 TL		
		520.000 TL
0TL		
		0TL

B	**136 Diğer Çeşitli Alacaklar**	**A**
520.000 TL		
		520.000 TL
0TL		
		0TL

B	**101 Alınan Çekler**	**A**
520.000 TL		
520.000 TL		
		0TL

2.3.2. Doğrudan İhracatta İmalatçı İhracatçı İşletmelerin İhracatta Yüklendikleri KDV'nin Hesaplanan KDV'den Mahsubu:

Doğrudan ihracatta imalatçı ihracatçı işletmeler için ihracat bedeliyle tahsil edilemeyen KDV'nin hesaplanan vergiden mahsubu mümkündür. Bu durumda

iade alınacak KDV, hesaplanan KDV'den mahsup edildiği için tekrar vergi idaresinden KDV iade talebinde bulunulmaz.

Konuyla ilgili aşağıdaki örnek düzenlenmiştir.

Örnek: KLM A.Ş. halı imalatı ve ihracatı yapmaktadır. İşletmenin Eylül 2024 ayına ait finansal olaylar aşağıdaki gibidir. Alış ve satışlar açık hesap yapılmıştır. Sektörün genel KDV oranı %20'dir.

- İşletmenin Eylül ayı satışlarının toplamı 10.200.000 TL'dir. Satışların 3.400.000 TL'lik (100.000$'lık ihracat bedelleri karşılığı) kısmı yurt dışına doğrudan satış, 6.800.000TL'lik kısmı ise yurt içi satışlara aittir.
- İşletmenin Eylül ayı alışlarının toplamı 4.800.000 TL'dir. Alışların 3.240.000 TL'lik kısmı yurt içi satışlar için, 1.560.000TL'lik kısmı ise bu dönemde yurt dışı (doğrudan) satışların üretimde kullanılmıştır.
- İşletmenin Ağustos ayından devreden KDV'si yoktur.

Eylül ayı satış ve alışlarının dağılımı aşağıda düzenlenmiştir:

Satışlar toplamı (KDV hariç) ……..……..…10.200.000 TL
- Yurt İçi Satışlar…6.800.000 TL + KDV
- Yurt Dışı Doğrudan Satışlar…3.400.000 TL (KDV hesaplanmaz)

Alışlar toplamı (KDV Hariç)……..……...4.800.000 TL
- Yurt içi satış için üretimde kullanılan alışlar…3.240.000 TL
- Yurt dışı satışların üretiminde kullanılan alışlar…1.560.000 TL

Eylül ayı KDV tutarları aşağıda düzenlenmiştir:

Hesaplanan KDV……..……...……...……..……1.360.000 TL
- Yurt İçi Satışların KDV'si…6.800.000 TL x %20 = 1.360.000 TL
- Yurt Dışı Satışların…3.400.000 TL x %0 = 0 TL (ihracatta KDV istisnası)

İndirilecek KDV……..……..…...960.000 TL
- Yurt içi üretim için KDV…3.240.000 TL x %20 = 648.000 TL
- Yurt dışı üretim için KDV…1.560.000 TL x %20 = 312.000 TL

Eylül ayı KDV hesaplarının tasnifi aşağıda düzenlenmiştir:
- Ağustos 2024 döneminden devreden KDV (a)……..……...……0 TL
- İndirilecek KDV (4.800.000TL x %20) (b)……..……..……..…...…...+ 960.000 TL
- Toplam indirilecek KDV tutarı (c) (a+b=c)……..……....960.000 TL
- Hesaplanan KDV (6.800.000TL x %20) (d)……...…….....-1.360.000TL
- Ödenmesi gereken KDV (h) (c-d=h)……..…...…..…400.000 TL

Eylül ayı dönemi KDV tasnifinden aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır:

- İşletmenin Eylül ayı KDV mahsubu sonunda hesaplanan KDV, indirilecek KDV'den büyüktür. Dolayısıyla doğrudan ihracat nedeniyle işletmenin yüklendiği KDV hesaplanan KDV'den indirilmiştir. (KDV Kanunun 32.Md. "Bu kanunun 11, 13, 14 ve 15. maddeleri uyarınca vergiden istisna edilmiş bulunan işlemler ile ilgili fatura

ve benzeri vesikalarda gösterilen KDV'si mükellefin vergiye tabi işlemleri üzerinden hesaplanarak KDV'den indirilir).

- İşletmenin Eylül ayı KDV mahsubu sonunda ödenecek vergisi tahakkuk etmiştir.

Eylül Ayı Yevmiye Kayıtları

Eylül ayı ihracat kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	18.09.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS.	100.000$x34,0000	**3.400.000**	
120.02.02.05 WXYZ Firması Almanya	=3.400.000 TL		**3.400.000**
601 YURT DIŞI SATIŞLAR HS			
601.09.02.01 Halı İhracatı			
	Toplam:	3.400.000	3.400.000
Açıklama: IHR20240000000165 No.lu fatura ve 24330100EX00182245 No.lu İhracat Gümrük Beyannamesi ile doğrudan ihracat satış yevmiye kaydı. İhracat Dosya No: 075 1 ABD Doları: 34,0000 TL'dir.			

Eylül ayı yurt içi satış yevmiye kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	25.09.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS.		**8.160.000**	
120.01.01.06 BCDE A.Ş.			
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HS.			**6.800.000**
600.01.01.07 Halı Satışı			
391 HESAPLANAN KDV HS.			**1.360.000**
391.01.01 Yurt İçi Satış KDV			
	Toplam:	8.160.000	8.160.000
Açıklama: 202400000001051 No.lu fatura ile EZE A.Ş' ye yurt içi satış kaydı.			

Eylül ayı alışlar yevmiye kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi:	03.09.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
150 İLK MADDE VE MALZEME HS		**4.800.000**	
150.01.01.05 Meyve			
191 İNDİRİLECEK KDV HS.		**960.000**	
191.01.01 Üretim-Alış KDV			
191.01.01.01 Yurt İçi Üretim	648.000 TL		
191.0101.02 Yurt Dışı Üretim	312.000 TL		
320 SATICILAR HS.			**5.760.000**
320.01.02.01 CDE A.Ş.			
	Toplam:	5.760.000	5.760.000
Açıklama: 202400000000593 No.lu fatura ile ABA A.Ş' den ilk madde malzeme alımı yevmiye kaydı.			

Eylül ayı KDV hesapları mahsubu aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlem Tarihi	30.09.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
391 HESAPLANAN KDV HS. 391.01.01 Yurt İçi Satış KDV **191 İNDİRİLECEK KDV HS.** 191.01.01 Üretim-Alış KDV 191.01.01.01 Yurt İçi Üretim 191.0101.02 Yurt Dışı Üretim **360 ÖDENECEK VERGİ VE FON.** 360.05.09 Eylül Ayı KDV		**1.360.000**	 **960.000** **400.000**
	Toplam:	1.360.000	1.360.000
Açıklama: Eylül Ayı KDV hesaplarının mahsup kaydı			

İlgili hesapların büyük defter kayıtları:

B	**190 Devreden KDV**	**A**
0 TL		
	0 TL	

B	**191 İndirilecek KDV**	**A**
648.000TL 312.000TL		
	960.000 TL	
0TL		
	0 TL	

B	**391 Hesaplanan KDV**	**A**
	1.360.000 TL	
1.360.000 TL		
0 TL		
	0 TL	

B	**360 Ödenecek Vergi ve Fonlar**	**A**
	400.000 TL	
0TL		
	400.000 TL	

Not: Eylül ayı KDV hesaplarının mahsup yevmiye kaydında ve büyük defterde izlendiği gibi ihraç edilen ürünün üretiminde kullanılan girdilerin KDV tutarı (312.000 TL), hesaplanan KDV'den (1.360.000TL'den) indirilmiş ve mahsup işlemi yapılmıştır.

2.3.3. Dolaylı İhracatta İhraç Kaydıyla Mal Teslim Eden İmalatçı İşletmelerde KDV

İmalatçı işletmeler ürettikleri malları ihracat yapmaları için yurt içinde bulunan ihracatçı işletmelere satarlar. Bu uygulama dolaylı ihracat olarak da adlandırılmaktadır. İmalatçı işletmelerin ihracat yapmaları şartıyla ihracatçı işletmelere mal teslimlerine ilişkin KDV kanunun 11-c maddesinde taraflara birtakım imtiyazlar tanınmıştır. Buna göre ihraç kaydıyla imalatçılardan teslim alınan mallara ait KDV söz konusu satışa ilişkin düzenlenen yurt içi satış faturasında gösterilmesine rağmen, ihracatçılar tarafından ödenmemesine izin

verilirken, imalatçıların da tahsil etmedikleri KDV'yi tecil ve terkin etmelerine imkan sağlanmaktadır. Uygulamada ihraç kaydıyla satış yaparak mal teslim eden imalatçı işletmeler fatura üzerinde KDV Genel Tebliği ile uygulanan ***"3065 sayılı KDV Kanunu hükümlerine göre ihraç edilmek şartıyla teslim edildiğinden KDV tahsil edilmemiştir."*** şeklinde bir şerh düşmeleri istenmektedir.

İmalatçı mükelleflerce tahsil edilmeyen ancak ilgili dönem beyannamesinde beyan edilecek olan KDV, vergi makamlarınca tarh ve tahakkuk ettirilerek tecil olunur. Söz konusu malların, ihracatçıya teslim tarihini takip eden ay başından itibaren 3 ay içinde ihraç edilmesi halinde, tecil edilen verginin terkin uygulaması uygun görülür. İhracatın mevzuatta belirtilen şartlara uygun olarak gerçekleştirilmemesi halinde, ilgili kanun maddesine göre belirlenen gecikme zammıyla birlikte tahsil olunur. Ancak, ihraç edilmek şartıyla teslim edilen malların VUK' da belirtilen mücbir sebepler nedeniyle ihraç edilmemesi halinde, tecil edilen vergi tecil edildiği tarihten itibaren ilgili kanun maddesine göre ilgili dönemler için geçerli tecil faizi ile birlikte tahsil edilir.

İhracatçılara mal teslim eden imalatçılara iade edilecek KDV, ihraç edilen mala ilişkin imalatçı satış bedeline göre hesaplanan vergiden imalatçı aleyhine matrahta meydana gelen değişikliğe ilişkin verginin düşülmesinden sonra kalan tutardan fazla olamaz. İhracatçılara mal teslim eden imalatçılara iade edilmesi gereken KDV, ihracat işlemlerinin tamamlanmasından sonra yapılır. İade veya tecil olunacak vergi miktarı, mükellefin ilgili dönem beyannamesinde yer alan bilgiler mukayese edilmek suretiyle hesaplanır.

İhracatın mücbir sebepler veya beklenmedik durumlar nedeniyle 3 ay içinde gerçekleştirilememesi halinde, en geç 3 aylık sürenin dolduğu tarihten itibaren 15 gün içinde başvuran ihracatçılara, Maliye Bakanlığınca veya Bakanlığın uygun görmesi halinde vergi dairelerince 3 aya kadar ek süre verilebilir.

İhraç Kayıtlı Teslimlerde İmalatçı Tanımı; KDV Genel Tebliğdeki düzenlemeye göre, "imalatçı" sayılabilmek için diğer şartlarla birlikte "imalat işinde en az 5 işçi çalıştırma" şartının da sağlanması gerekmektedir. Ancak, 6948 sayılı Sanayi Sicil Kanununun 1 inci maddesi kapsamında değerlendirilen sanayi işletmelerinin (imalatçıların) sanayi siciline kayıt olabilmeleri için asgari çalıştırmaları gereken işçi sayısı konusunda, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Sanayi Sicil Tebliğleriyle, değişen ve gelişen teknolojik şartlara paralel olarak sanayi işletmelerinde makine ve teknoloji yoğunluğunun artması ve bu nedenle işgücüne duyulan ihtiyacın azalması sebebiyle değişiklikler yapılmaktadır. Bu nedenle, tebliğde yer alan "imalat işinde en az 5 işçi çalıştırılması" şartı kaldırılmış olup, sanayi sicil belgesine sahip olan KDV Genel Tebliğindeki diğer şartları taşıyan imalatçıların, tecil-terkin uygulaması kapsamında teslimde bulunabilmeleri için teslimin yapıldığı dönemde yürürlükte

bulunan Sanayi Sicil Tebliğlerinde öngörülen sayıda işçi çalıştırmaları yeterli olacaktır.

İhraç Kayıtlı Teslimlerde Gümrük Beyannamesinde Yer Alması Gereken İmalatçı Bilgileri; KDV Genel Tebliğinde belirtilen açıklamalara göre terkin işleminin yapılabilmesi için, imalatçılar tarafından ihraç edilmek üzere teslim edilen malın, ihraç edildiğini gösteren gümrük beyannamesinin vergi dairelerine ibraz edilmesi zorunludur. Gümrük beyannamesi üzerinde imalatçı işletme bilgilerinin kaydedilmesi gerekirken beyanname üzerinde imalatçı işletme bilgilerine ilişkin kayıt bulunmaması halinde, imalatçılar ihraç kaydıyla teslim ettikleri malların ihraç edildiğine dair ihracatçı firmadan bir yazı alarak gümrük beyannamesi veya listesine eklemelidirler. Bu yazıda;

- İhracata ilişkin gümrük beyannamesinin tarihi ve sayısı,
- Belgeyi talep eden imalatçının; adı-soyadı veya unvanı, bağlı olduğu vergi dairesi ve vergi kimlik numarası,
- İhraç kayıtlı teslim edilen mala ilişkin fatura tarihi, numarası, malın cinsi, miktarı, bedeli, KDV oranı ve hesaplanan KDV tutarı gösterilir.

Vergi daireleri gümrük beyannamesinin aslı veya noter, yeminli mali müşavir ya da gümrük idaresince onaylı örneği ile birlikte ibraz edilecek bu yazıya istinaden imalatçıların terkin ve iade işlemlerini yerine getireceklerdir.

İhraç kaydıyla satış sistemine ilişkin bazı tanımlamalar aşağıda açıklanmıştır.

Tecil edilebilir KDV; İhraç kaydıyla satış yapan imalatçı veya imalatçı olmayan mükelleflerin hesaplayıp ihracatçı firmaya mal tesliminde tahsil etmedikleri KDV'dir.

Tecil edilen KDV; Bir vergilendirme döneminde ödenecek vergi tutarının tecil terkin kapsamında teslim edilen mallara isabet eden kısmı, tecil edilen KDV'dir. Ödenecek KDV ilgili dönemde yok ise tecil edilen KDV de olmayacaktır.

İade edilecek KDV; İhraç kaydıyla teslimlerde, teslim bedeli üzerinden hesaplanan verginin tecil edilmeyen kısmı, ihraç kaydıyla teslim yapanlara iade edilebilmektedir. Ancak bu şekilde iade edilecek tutar, ihraç kaydıyla teslim bedeli üzerinden hesaplanan KDV'den fazla olmamaktadır. Örneğin ihraç kaydıyla hesaplanan KDV 2.000.000 TL x %20 = 400.000 TL olması hâlinde iade talep edilecek tutar 400.000 TL'yi geçemez.

Konuyla ilgili aşağıdaki örnek düzenlenmiştir.

Örnek: Spor malzemeleri üretimi yapan ABC AŞ' nin KDV beyanına ilişkin Mayıs 2024 dönemine ait faaliyetleri aşağıdaki gibidir.

- Mayıs 2024 ayı satışlarının toplamı 5.000.000 TL'dir. Bu satışın 4.000.000 TL'lik kısmı yurt içi alıcı TRK AŞ'ye yapılan yurt içi satışa aittir. 1.000.000 TL'lik kısmı ise ihracatçı STR AŞ' ye yurt dışı ihraç kaydı ile yapılan satışlara aittir.

- Yurt içi mal ve hizmet alışlarının toplamı ise satıcı CDE AŞ'den alınan 3.250.000TL'lik pamuklu-kumaş alışlarına aittir. Genel KDV oranı %20 olarak uygulanacaktır.
- Nisan ayından devreden KDV yoktur.

Mayıs ayı satış ve alışlarının dağılımı aşağıda düzenlenmiştir:

Satışlar toplamı (KDV hariç) ……..……..…5.000.000 TL
- Yurt İçi Satışlar…4.000.000 TL + KDV
- İhraç Kaydı ile Satışlar…1.000.000 TL

Alışlar toplamı (KDV Hariç)……..……...3.250.000 TL

Mayıs ayı KDV tutarları aşağıda düzenlenmiştir:

Hesaplanan KDV……..……..……..……1.000.000 TL
- Yurt İçi Satışların KDV'si…4.000.000 TL x %20 = 800.000 TL
- Yurt İçi Satışların KDV'si (İhracatçıdan tahsil edilmemiştir.)

İndirilecek KDV……..……..……...650.000 TL
- Yurt içi üretim için KDV…3.250.000 TL x %20 = 650.000 TL

Mayıs ayı KDV hesaplarının tasnifi aşağıda düzenlenmiştir:
- Nisan 2024 döneminden devreden KDV (a)……..…… ……..……0 TL
- İndirilecek KDV (3.250.000TL x %20) (b)……..……..…..…..…...+ 650.000 TL
- Toplam indirilecek KDV tutarı (c) (a+b=c)……..……....650.000 TL
- Hesaplanan KDV (5.000.000 TL x %20) (d)……..…….....-1.000.000TL
- Ödenmesi gereken KDV (h) (c-d=h)……..……...…..…350.000 TL
- Tecil edilebilir KDV (1.000.000 x %20) (g)……...….-200.000 TL
- Ödenecek KDV (ı) (h-g=ı)……150.000 TL

Yukarıda yapılan KDV tasnifinden aşağıdaki sonuç çıkmaktadır.
- Mayıs ayı sonu itibarıyla "Ödenmesi Gereken KDV" tutarı 350.000 TL iken; işletmenin ihracat kayıtlı satışları nedeniyle "Tecil Edilebilir KDV" tutarı 200.000 TL olduğundan KDV beyannamesi üzerinden 150.000 TL KDV borcu doğar.
- İşletme 200.000 TL'lik iade alınması gereken KDV'yi, ödenmesi gereken KDV'den mahsup etmiş olur.
- İhraç kaydıyla satışta tecil edilen KDV tutarı "KDV Beyannamesinin" arka bölümünde gösterilmesi gerekir.

Mayıs 2024 Ayı Yevmiye Kayıtları

Mayıs ayı ihraç kaydıyla, satış işlemi aşağıdaki gibi kaydedilir:

	İşlen Tarihi:	11.05.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS.		**1.000.000**	
120.01.01.01 KLM A.Ş.			
192 DİĞER KDV HS.		**200.000**	
192.02.01. Tecil Edilebilir KDV			
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HS.			**1.000.000**
600.09.02.01 Mal ve Hizmet Sat.			
391 HESAPLANAN KDV HS.			**200.000**
391.02.01. İhraç Kaydıyla Satış KDV			
	Toplam:	1.200.000	1.200.000
Açıklama: 202400000000019 No.lu fatura ile STR A.Ş'ye 3065 sayılı kanuna istinaden ihra kaydıyla satış yevmiye kaydı.			

Mayıs ayı yurt içi satışı aşağıdaki şekilde kaydedilir:

	İşlen Tarihi:	21.05.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS.		**4.800.000**	
120.01.01.01 DEF A.Ş.			
600 YURT İÇİ SATIŞLAR HS.			**4.000.000**
600.09.02.01 Mal ve Hizmet Sat.			
391 HESAPLANAN KDV HS.			**800.000**
391.01.01. Yurt İçi Satış KDV			
	Toplam:	4.800.000	4.800.000
Açıklama: 202400000000032 No.lu fatura ile TRK A.Ş' ye yurt içi satış yevmiye kaydı			

Mayıs ayı alışlar yevmiye kaydı aşağıdaki şekilde düzenlenir:

	İşlen Tarihi:	01.05.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
150 İLK MADDE VE MALZEME HS.		**3.250.000**	
150.01.01.05 Kumaş		**650.000**	
191 İNDİRİLECEK KDV HS.			
191.01.01 Üretim-Alış KDV			**3.900.000**
320 SATICILAR HS.			
320.01.02.01 CDE A.Ş.			
	Toplam:	3.900.000	3.900.000
Açıklama: A51561 No.lu fatura ile CDE A.Ş' den ilk madde malzeme alımı yevmiye kaydı.			

Mayıs ayı KDV hesapları mahsup, tecil ve tahakkuk işlemi aşağıdaki şekilde kaydedilir:

	İşlem Tarihi:	31.05.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
391 HESAPLANAN KDV HS.		**1.000.000**	
391.01.01 Yurt İçi Satış KDV	200.000		
391.02.01. İhraç Kaydıyla Satış KDV	800.000		
191 İNDİRİLECEK KDV HS.			**650.000**
191.01.01 Üretim-Alış KDV			
360 ÖDENECEK VERGİ VE FON			**150.000**
360.05.05 Mayıs Ayı KDV			
392 DİĞER KDV HS.			**200.000**
392.02.02. Tecil Edilen KDV			
	Toplam:	1.000.000	1.000.000
Açıklama: Mayıs Ayı KDV hesaplarının mahsup kaydı			

İhracatın **3 ay** içinde gerçekleşmesi halinde, tecil edilen KDV'nin terkin yevmiye kaydı aşağıdaki şekilde yapılır:

	İşlem Tarihi	11.08.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
392 DİĞER KDV HS.		**200.000**	
392.02.02 Tecil Edilen KDV			
192 DİĞER KDV HS.			**200.000**
192.02.01 Tecil Edilebilir KDV			
	Toplam:	200.000	200.000
Açıklama: İhraç kayıtlı satış nedeniyle tecil edilen KDV'nin terkini kaydı			

İlgili hesapların büyük defter kayıtları:

B	191 İndirilecek KDV	A
650.000 TL		
	650.000 TL	
0 TL		
	0 TL	

B	192 Diğer KDV	A
200.000 TL		
	200.000 TL	
0 TL		
	0 TL	

B	391 Hesaplanan KDV	A
	200.000 TL	
1.000.000TL		
	800.000 TL	
0 TL		
	0 TL	

B	392 Diğer KDV	A
200.000 TL	200.000 TL	
0 TL		
	0 TL	

B	360 Öd. Vergi ve Fonlar	A
	150.000 TL	
0 TL	150.000 TL	

Şayet İhracat 3 ay içinde gerçekleşmez ise;

3 aylık sürenin başlangıcı ihraç kaydıyla teslimi yapıldığı ayı izleyen ayın ilk günüdür. Bu tarihten itibaren doksan günlük süre içinde ihraç kaydıyla teslim edilen mal veya mamulün yurt dışı edilmiş olması gerekir.

İhraç kayıtlı satışta ihracatın gerçekleşmemesi nedeniyle tecil edilen KDV'nin ödenecek vergiler hesabına devir kaydı;

392 Diğer KDV hesabının, ödenecek vergi ve fonlar hesabına devri;

İhracatın 3 ay içinde gerçekleşmemesi hâlinde, 392 Diğer KDV hesabı tutarı, 360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabına aşağıdaki şekilde kaydedilir.

	İşlem Tarihi	31.08.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
392 DİĞER KDV HS. 392.02.02 Tecil Edilen KDV **360 ÖDENECEK VERGİ VE FON.** 360.05.10 XXX Ayı KDV		**200.000**	 **200.000**
	Toplam:	200.000	200.000
Açıklama: İhraç kayıtlı satışta ihracatın gerçekleşmemesi nedeniyle tecil edilen KDV'nin ödenecek vergiler hesabına devir kaydı			

192.diğer KDV hesabının, alıcılar hesabına devri;

192 Diğer KDV Hesabı tutarı ise 120 Alıcılar Hesabına aşağıdaki şekilde kaydedilir:

	İşlem Tarihi	31.08.2024	
Hesap Detayları	**Detay**	**Borç**	**Alacak**
120 ALICILAR HS. 120.01.01.01 DEF A.Ş **192 DİĞER KDV HS.** 192.02.01 Tecil Edilebilir KDV		**200.000**	 **200.000**
	Toplam:	200.000	200.000
Açıklama: İhraç kayıtlı satışta ihracatın gerçekleşmemesi nedeniyle tecil edilebilir KDV'nin alıcı STR A.Ş.'nin hesabına devir kaydı.			

İlgili hesapların büyük defter kayıtları:

B	**360 Ödenecek Vergi ve Fonlar**	**A**
	150.000 TL 200.000 TL	
0 TL	350.000 TL	

B	**192 Diğer KDV**	**A**
200.000 TL	200.000 TL	
0 TL	0 TL	

2.3.4. Dolaylı İhracatta İhraç Kaydıyla Mal Teslim Alan İşletmelerde KDV

İhracatçılar ihraç kaydıyla aldıkları malı, KDV indirimi yapmaksızın kayıtlarına geçirirler. İhraç kayıtlı teslim faturasında (altında KDV tahsil edilmediğine dair not bulunan faturada) görülen KDV zahiridir ve ihracatçıyı ilgilendirmez. Söz konusu KDV ihracatçı tarafından yevmiye kaydına alınmayacağı gibi KDV beyannamesinde indirimler arasında da gösterilmez.

İhracatçılar bu şekilde KDV yüklenmeksizin teslim aldıkları malı, KDV hesaplanmaksızın ihraç ettikleri için, KDV sorunu ihracatçı açısından hemen hemen tamamıyla çözümlenmiş olmaktadır. Bununla birlikte ihracatçılar ihracata yönelik nakliye, komisyon, gümrük masrafları, genel giderler vb. gibi harcamalar dolayısıyla KDV yüklenebilir ve bu KDV'lerin, talep edilmesi halinde ihracatçıya iadesi yapılabilir.

Bu sistemde, cezalar, gecikme zamları ve finansal yükler gibi KDV bakımından tüm risk ve sorumluluklar ihraç kaydıyla mal teslim eden imalatçılara yüklenmiştir. Uygulamada ihracatçıların kusurları ve taahhütlerini yerine getirememeleri nedeniyle mevzuatta belirtilen hususlar dışına çıkılması halinde ortaya çıkabilecek risk ve sorumluluklar için mal teslim eden imalatçılar,

ihracatçılara üstlendikleri yükleri rücu edilebilecekleri yolunda anlaşmalar yapabilmektedirler.

2.4. İhraç Edilen Malların Geri Gelmesi

KDV Kanunun ithalat istisnasını düzenleyen ilgili maddesi uyarınca, ihracat istisnasından faydalanılarak ihraç edilen ancak, gümrük mevzuatında belirtildiği şekilde geri gelen eşyanın ithalat istisnasından faydalanabilmesi için, bu eşya ile ilgili olarak ihracatta faydalanılan istisna miktarının ödenmesi veya bu miktar kadar teminat gösterilmesi gerekir. İhraç edildikten sonra geri gelen eşya için ithalat istisnasından faydalanılmak istenmemesi halinde, genel hükümler çerçevesinde KDV ödenerek eşyanın ithali mümkündür. Bu durumda, ilk ihracat kesin ihracat olarak değerlendirilir.

İthalat istisnasının uygulanabilmesi için ilgili gümrük idareleri ihracat istisnasından yararlanılan miktarı tespit etmek amacıyla mükellefin bağlı bulunduğu vergi dairesinden durumu bir yazı ile sorar. Bu yazıda geri gelen eşyanın cinsi, miktarı, tutarı, ilgili bulunduğu gümrük beyannamesinin tarih ve sayısı ile diğer gerekli bilgilere de yer verilir.

KDV ödenmek suretiyle satın alınan veya işletmede imal edilen malların geri gelmesi halinde, vergi dairelerince ihracat istisnasından faydalanılan miktarın belirlenmesinde, Kanunun 11 inci maddesi ile ihracatçıya getirilen imkânlar göz önüne alınarak aşağıdaki şekilde hareket edilir:

a. Vergi dairesince yapılacak inceleme sonunda, mükellefin geri gelen mallarla ilgili olarak ihracat sırasında iade talebinde bulunmadığı tespit edilirse, bu mallarla ilgili olarak ihracat istisnasından yararlanılan bir miktarın bulunmadığı ilgili gümrük idaresine bildirilir. Bu yazıyı alan gümrük idareleri geri gelen eşya ile ilgili olarak ithalat istisnası kapsamında işlem yapar.

b. Geri gelen malların bünyesine giren vergiler için ihracatçının, bu vergileri indiremeyip nakden veya mahsuben iade olarak talep ettiğinin belirlenmesi halinde, iade henüz yapılmamışsa ihracatçının KDV iadesinden yararlanmadığı kabul edilir ve geri gelen mallar için gümrükte KDV ödenmesi istenmez. Bu durumda, ihracatçının ilgili dönem beyannamesinde “iade” olarak beyan edilen tutarın geri gelen mallara isabet eden kısmı, malların geri geldiği vergilendirme dönemi 1 No.lu KDV Beyannamesinin 103 no.lu satırına yazılarak indirilir.

c. İhraç edilen malın, bu mala ait yüklenilen KDV'nin nakden veya mahsuben iadesinden sonra geri gelmesi halinde, geri gelen mallara isabet eden iade tutarının gümrükte ödenmesinden sonra ithalat istisnası kapsamında işlem yapılır. Dolayısıyla, geri gelen malların bünyesine giren vergiler için ihracatçının, bu vergileri indiremeyip nakden veya mahsuben iade olarak aldığının

belirlenmesi halinde bu iadeden; geri gelen mallara isabet eden kısım kadar ihracat istisnasından faydalanıldığı belirtilir.

d. Vergi dairelerince, geri gelen eşyayla ilgili olarak ihracatçının ihracat istisnası nedeniyle faydalandığı miktar tespit edildikten sonra ilgili gümrük idaresine durum bildirilir.

e. Geri gelen mallara ilişkin olarak yüklenilen vergilerin indirim yolu ile giderilmiş veya iade talep edilmeksizin sonraki dönemlere devredilmiş olması hallerinde, bu vergilere ilişkin olarak bir işlem yapılmaz.

Geri gelen eşya dolayısıyla ihracatçı tarafından ilgili gümrük idaresine ödenen KDV, ilgili dönem beyannamesinde indirim konusu yapılabilir.

2.5. İade

Mal ihracatından kaynaklanan iade taleplerinde aşağıdaki belgeler aranır:

- Standart iade talep dilekçesi
- Satış faturaları listesi
- Gümrük beyannamesi veya listesi (Serbest bölgeye yapılan ihracatta serbest bölge işlem formu, posta veya kargo yoluyla gerçekleştirilen ihracatta elektronik ticaret gümrük beyannamesi)
- İhracatın beyan edildiği döneme ait indirilecek KDV listesi
- Yüklenilen KDV listesi
- İadesi Talep Edilen KDV Hesaplama Tablosu

2.5.1. Mahsuben İade

Mükelleflerin mal ihracından kaynaklanan mahsuben iade talepleri, yukarıdaki belgelerin ibraz edilmiş olması halinde miktarına bakılmaksızın vergi inceleme raporu, YMM raporu ve teminat aranmadan yerine getirilir.

2.5.2. Nakden İade

Mükelleflerin mal ihracından kaynaklanan ve 5.000TL'yi aşmayan nakden iade talepleri vergi inceleme raporu, YMM raporu ve teminat aranmadan yerine getirilir. İade talebinin 5.000TL'yi aşması halinde, aşan kısmın iadesi vergi inceleme raporu veya YMM tasdik raporuna göre yerine getirilir. Teminat verilmesi halinde, mükellefin iade talebi yerine getirilir ve teminat, vergi inceleme raporu veya YMM raporu sonucuna göre çözülür.

3. Türkiye'de İkamet Etmeyenlere Özel Fatura ile Yapılan Satışlar (Bavul Ticareti)

Türkiye'de ikamet etmeyenlere özel fatura ile yapılan satışlar, 3065 sayılı Kanunun (11/1-a) maddesi kapsamında KDV'den istisnadır.

3.1. İstisna Belgesi

Bağlı olduğu vergi dairesinden "Türkiye'de İkamet Etmeyenlere Özel Fatura ile Yapılacak Satışlara Ait KDV İhracat İstisnası İzin Belgesi" (İstisna İzin Belgesi) alan mükellefler, bu tür satışlarını KDV hesaplamadan yapar.

İstisna izin belgesi almak isteyenlerin;

- Gerçek usulde KDV mükellefi olması,
- Haklarında "olumsuz rapor" yazılmamış olması,

gerekir.

Bu şartları taşıyan mükelleflerin yapacakları başvuru vergi dairesince değerlendirilerek durumu uygun görülenlere, Tebliğ ekinde yer alan (EK:3) istisna izin belgesi verilir.

Haklarında yazılan olumsuz rapor nedeniyle istisna izin belgesi iptal edilenler, KDV iade taleplerinin yerine getirilmesi bakımından genel esaslara dönmeleri halinde tekrar istisna izin belgesi alabilirler.

3.2. İstisnanın Şartları

İstisna izin belgesine sahip mükellefler, aşağıdaki şartların mevcudiyeti halinde KDV hesaplamadan işlem yapar:

f. Teslim, Türkiye'de ikamet etmeyen yabancı uyruklu alıcılara veya yurtdışında ikamet eden ve buna dair ilgili ülke resmi makamlarından alınmış ikamet tezkeresi veya bu mahiyette bir belgeye sahip olan Türk uyruklu alıcılara yapılmalıdır.

g. Satılan malların bedelleri toplamının 2.000 TL'nin üzerinde olması gerekir. Bu toplama, aynı faturada gösterilen birden fazla mal çeşidine ait bedeller dahildir.

h. 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa ekli (I) sayılı listede yer alan mallar için bu kapsamda işlem yapılamaz.

Bu kapsamdaki satışlarda, şekil ve muhtevası Gelir İdaresi Başkanlığı ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenen Tebliğ ekinde yer alan (EK:4) "Özel Fatura" kullanılır. Özel fatura beş nüsha olarak düzenlenir. Birinci nüshası alıcıya verilir. İki, üç ve dördüncü nüshalar malın gümrükten çıkışı sırasında onaylatılır. Beşinci nüsha ise satıcıda kalır.

Satın alınan malların, özel fatura tarihini izleyen aybaşından itibaren üç ay içinde Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın uygun görüşü alınarak Maliye Bakanlığı'nca belirlenen gümrük kapılarından yurtdışına çıkarılması ve bu malların gümrük bölgesinden çıktığını gösteren bu gümrük kapılarında onaylatılmış özel faturanın bir nüshasının çıkış tarihinden itibaren en geç bir ay içinde satıcıya intikal etmiş olması gerekir.

Özel faturanın gümrükte satıcılar tarafından onaylatılması mümkün olduğu gibi, alıcılar tarafından veya kargo ile yapılan ihracatta taşıyıcı firma tarafından onaylatılması da mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'de ikamet etmeyenlere özel fatura ile yapılan satışlar nedeniyle ihraç edilen malların bizzat alıcı beraberinde Türkiye'den çıkış zorunluluğu bulunmamaktadır.

İstisna izin belgesine sahip satıcıların, Türkiye'de ikamet etmeyenlere 3065 sayılı Kanunun (11/1-b) maddesi kapsamında vergi tahsil ederek satış yapmaları da mümkündür.

3.3. İstisnanın Beyanı

Bu kapsamda yapılan satışlar, onaylı özel faturanın satıcı firmaya intikal ettiği tarihi kapsayan vergilendirme dönemine ait KDV beyannamesi ile tam istisna kapsamında beyan edilir. Söz konusu beyannameye onaylı özel faturanın bir nüshası veya firma yetkililerince onaylı örneği ya da onaylı özel faturaların muhtevasını içerecek şekilde hazırlanan liste eklenir.

Beyan, ilgili dönem beyannamesinin "İstisnalar-Diğer İade Hakkı Doğuran İşlemler" kulakçığında "Tam İstisna Kapsamına Giren İşlemler" tablosunda 322 kod numaralı işlem türü satırı kullanılmak suretiyle yapılır.

"Yüklenilen KDV" sütununa ise istisna kapsamındaki teslimin bünyesine giren, bu Tebliğin (IV/A) bölümündeki açıklamalar dikkate alınarak belirlenen KDV tutarı yazılır. İade talep edilmemesi halinde "Yüklenilen KDV" alanına "0" yazılır.

3.4. İade

Türkiye'de ikamet etmeyenlere özel fatura ile yapılan satışlardan doğan iade taleplerinde aşağıdaki belgeler aranır:

- Standart iade talep dilekçesi
- Onaylı özel faturanın aslı veya firma yetkililerince onaylı örneği ya da onaylı özel faturaların muhtevasını içerecek şekilde hazırlanan liste
- İhracatın beyan edildiği döneme ait indirilecek KDV listesi
- Yüklenilen KDV listesi
- İadesi Talep Edilen KDV Hesaplama Tablosu

3.4.1. Mahsuben İade

Mükelleflerin Türkiye'de ikamet etmeyenlere özel fatura ile yapılan satışlardan kaynaklanan mahsuben iade talepleri yukarıdaki belgelerin ibraz edilmiş olması halinde miktarına bakılmaksızın vergi inceleme raporu, YMM raporu ve teminat aranmadan yerine getirilir.

3.4.2. Nakden İade

Mükelleflerin Türkiye'de ikamet etmeyenlere özel fatura ile yapılan satışlardan kaynaklanan ve 5.000TL'yi aşmayan nakden iade talepleri vergi inceleme raporu, YMM raporu ve teminat aranmadan yerine getirilir. İade talebinin 5.000TL'yi aşması halinde aşan kısmın iadesi vergi inceleme raporu veya YMM raporuna göre yerine getirilir. Teminat verilmesi halinde mükellefin iade talebi yerine getirilir ve teminat, vergi inceleme raporu veya YMM raporu sonucuna göre çözülür**.**

4. Sonuç

Bu çalışma, belirtilen konulardaki mevzuatın güncel durumunu ve buna ilişkin muhasebe işlemlerini incelemek üzere hazırlanmıştır. Dış ticaret işlemleri içerisinde; KDV işlemleri, KDV mahsuplaştırıması gibi yürütülmesi gereken muhasebe uygulamaları konu başlıklarına ayrılarak bölümler halinde ele alınmıştır. Bölümde, mevzuatta yapılan değişiklikler güncel olarak derlenmiş ve işlemler özelinde tasnif edilmiştir. İlgili konulara yönelik muhasebe işlemleri ele alınırken, en güncel uygulama örnekleriyle faaliyetler açıklanmıştır.

Bölümde incelenen konu, mevzuatın temel unsurlarını da ele aldığı için kanun değişikliği gibi büyük çaplı düzenlemeler olmadığı sürece uzun süre temel bilgi gereksinimlerini karşılayacaktır. Fakat kanun ve yönetmeliklerde değişiklikler olması halinde birtakım bilgiler güncelliğini yitirecektir. Ayrıca hazırlanan örnekler de gelecekteki koşullara göre uyarlanma ihtiyacı duyacaktır. Bu nedenle okuyucuların bölümde yer alan bilgileri güncel gelişmeleri dikkate alarak kullanmaları yararlarına olacaktır.

Dış ticaretin önemi kapsamında günümüzde birçok işletme uluslararası ticarete yönelmektedir. Bu nedenle KDV işlemleri ile ilgili muhasebeleştirme işlemleri de her geçen gün artmaktadır. Bu noktada çalışmanın dış ticaret yapan işletmelere ve akademik araştırmalara yarar sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

1 Seri No'lu Katma Değer Vergisi Kanunu Genel Uygulama Tebliğ
193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu.
1567 Sayılı Türk Parası Kıtmetini Koruma Hakkında Kanun.
Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar
30525 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karara İlişkin Tebliğ
06.11.2018 İhracat Genelgesi
3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu.
4458 Sayılı Gümrük Kanunu
27369(Mükerrer) Sayılı Gümrük Yönetmeliği
25620 Sayılı Geçici İthalat Sözleşmesi
5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu.
25709 Sayılı Dahilde İşleme Kararı
26382 Sayılı Dahilde İşleme Tebliği
26484 Sayılı Hariçte İşleme Rejimi Kararı
26519 Sayılı Hariçte İşleme Rejimi Tebliği
Ataman, Ümit- Haluk Sümer, (2003), Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi, Türkmen Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul.
Ayluçtarhan Arif ve Sezai Kaya (2018), Vergi ve Gümrük Mevzuatı Dahil Dış Ticaret Muhasebe si, İSMMMO Yayınları; 172), İstanbul.
Gültekin, Sadettin ve Savcı, Mustafa, (2012), "Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi" Murathan Ya yınevi, Ankara.
Gürsoy, Yaser, (2005), "Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi", Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
Nural, A., Akçin, R. (1996), "Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri", Zemin Danışmanlık ve Dağıtım Hizmetleri, İstanbul.
Yanık S., Uzun F., (2013), "Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebe Uygulamaları", Türkmen Kitabevi, İstanbul.

13. Bölüm

Kurumsal Yönetim ve Sürdürülebilirlik ile Firma Finansal Performansı Arasındaki İlişki: BIST Örneği

Naci YILMAZ[1]

1.Giriş

Günümüzde işletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmesinde yalnızca finansal göstergeler değil, aynı zamanda kurumsal yönetim yapıları, sahiplik özellikleri, çevresel-sosyal-yönetişim uygulamaları ve yönetim kurulu nitelikleri de belirleyici hale gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan piyasalarda faaliyet gösteren firmalar açısından kurumsal yönetim mekanizmalarının etkinliği, yatırımcı güveninin sağlanması, firma değerinin artırılması ve finansal performansın iyileştirilmesi bakımından kritik öneme sahiptir. Türkiye gibi mülkiyet yoğunlaşmasının yüksek, aile kontrolünün yaygın ve kurumsal dönüşümün devam ettiği ekonomilerde bu ilişkinin daha da önemli hale geldiği görülmektedir.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, kurumsal yönetim uygulamalarının çoğu durumda firma değeri, kârlılık, hisse getirileri ve operasyonel etkinlik üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Bununla birlikte literatürde tüm bulguların aynı doğrultuda olmadığı, bazı araştırmalarda kurumsal yönetim notları ya da belirli yönetişim göstergeleri ile finansal performans arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı da görülmektedir. Benzer biçimde sahiplik yapısının etkisi de tek yönlü değildir. Yabancı ve kurumsal sahiplik bazı çalışmalarda performansı ve sürdürülebilirliği desteklerken, yüksek sahiplik yoğunlaşmasının kimi durumlarda olumlu, kimi durumlarda ise sınırlayıcı veya zayıflatıcı bir rol oynadığı ortaya konulmaktadır.

Son yıllarda ESG performansı, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik raporlaması ve sürdürülebilirlik endeksi üyeliği gibi unsurların firma değeri ve finansal performans üzerindeki etkisi de daha fazla araştırılmaya başlanmıştır. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, ESG ve kurumsal sosyal performansın çoğu zaman firma değeri, kârlılık, risk düzeyi ve piyasa algısı üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğunu, ancak çevresel açıklamalar ya da sürdürülebilirlik

[1] Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, nyilmaz@dogus.edu.tr ORCID: 0000-0003-0107-6448.

raporlaması gibi bazı alt boyutlarda daha sınırlı veya karmaşık etkilerin gözlemlendiğini göstermektedir. Bunun yanında yönetim kurulu çeşitliliği, özellikle kadın üyelerin ve demografik çeşitliliğin varlığı, izleme etkinliği ve karar kalitesi yoluyla firma performansına katkı sağlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'de kurumsal yönetim, sahiplik yapısı, ESG uygulamaları ve yönetim kurulu özellikleri ile firmanın finansal performansı arasındaki ilişkilerin bütüncül biçimde değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Mevcut çalışmalar farklı değişkenler üzerinden bu ilişkiyi incelemiş olsa da, bulguların ortak ve ayrışan yönlerini bir arada ele alan bir literatür değerlendirmesi, konuya ilişkin genel eğilimlerin ve araştırma boşluklarının anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türkiye'de firma finansal performansını etkileyen kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik odaklı unsurları literatür temelinde incelemek ve söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri sistematik biçimde ortaya koymaktır.

2.Literatür Özeti

Literatürde kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmaların önemli bir bölümü Türkiye örneğinde kurumsal yönetimin finansal performans üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Akdoğan ve Boyacıoğlu (2014), iyi kurumsal yönetim uygulamalarının aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı üzerinde olumlu etkiler doğurduğunu ve bunun hisse senedi getirilerine de yansıdığını belirtmiştir. Benzer şekilde Ararat, Black ve Yurtoglu (2016), özellikle açıklık ve şeffaflık odaklı kurumsal yönetim uygulamalarının piyasa değeri ve kârlılığı artırdığını ortaya koymuştur. Aybars ve Ataünal (2017) ise pay sahipleri, kamuyu aydınlatma, şeffaflık ve menfaat sahipleri boyutlarının hem piyasa hem faaliyet performansı üzerinde etkili olduğunu, ancak yönetim kurulu yapısının aynı ölçüde belirleyici olmadığını ifade etmiştir. Biçer ve Şit (2023) de kurumsal yönetim kalitesinin firma değerini artırdığını vurgulamıştır. Bununla birlikte Çekici ve Babacan (2022) ile Shekha (2021), kurumsal yönetim ile finansal performans arasında anlamlı bir ilişki bulamamış; böylece literatürde bu ilişkinin her zaman tutarlı sonuçlar vermediğini göstermiştir.

Sahiplik yapısı ile firma performansı arasındaki ilişki de Türkiye literatüründe önemli bir araştırma alanıdır. Mandacı ve Gümüş (2010), sahiplik yoğunlaşmasının firma değeri ve kârlılığı üzerinde olumlu etkiler yarattığını, ancak yönetsel sahipliğin firma değeri üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir. Çiftci ve arkadaşları (2019) da yoğun sahiplik yapısının firma performansını artırabileceğini ortaya koymuştur. Buna karşılık Akben-Selçuk

(2019), kurumsal sosyal sorumluluk ile finansal performans arasındaki olumlu ilişkinin sahiplik yoğunlaşması tarafından zayıflatıldığını göstermiştir. Benzer biçimde Srivastava ve Anand (2023) ile Truong (2024), sahiplik yoğunlaşmasının ESG performansı ile firma değeri arasındaki olumlu ilişkiyi zayıflatabildiğini ileri sürmüştür. Türkiye özelinde Canbaloğlu (2022), yabancı kurumsal sahipliğin finansal performansı artırdığını, yerli bireysel yatırımcıların ise performansı olumsuz etkilediğini saptamıştır. Doğan (2020) kurumsal sahipliğin firma değerini olumlu etkilediğini belirtirken, Demirci ve Şahin (2015) yabancı ortaklık yapısının hisse getirileri üzerinde genel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Bu bulgular, sahiplik yapısının firma çıktıları üzerindeki etkisinin sahiplik türüne ve ölçülen performans göstergesine göre değişebildiğini ortaya koymaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk, ESG performansı ve sürdürülebilirlik göstergeleri de son dönemde firma performansının önemli belirleyicileri arasında değerlendirilmektedir. Akben-Selçuk (2019), kurumsal sosyal sorumluluğun finansal performansı olumlu etkilediğini ortaya koyarken, Ateş (2021) kurumsal sosyal performansın hisse senedi fiyatlarını genel olarak artırdığını, ancak çevresel performansın bu açıdan anlamlı bir etkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Saygılı, Arslan ve Birkan (2021), ESG uygulamalarının farklı boyutlarının firma performansını farklı şekillerde etkilediğini; çevresel açıklamaların olumsuz, paydaş katılımının ise olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Yücel ve arkadaşları (2025) ESG ve kurumsal yönetim endeksi skorlarının firma değeri ve kârlılığı üzerinde olumlu etkili olduğunu ortaya koyarken, Yurtoğlu ve Gülşen (2025) ESG uygulamalarının piyasa tarafından tam olarak fiyatlanmasa da operasyonel verimlilik ve kârlılığı artırabileceğini belirtmiştir. Yılmaz, Aksoy ve Tatoğlu (2020) BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dahil olmanın toplam riski azalttığını ve dayanıklılığı artırdığını saptamıştır. Öte yandan Lehenchuk ve arkadaşları (2023), sürdürülebilirlik raporlamasının finansal performans üzerinde anlamlı etkisi olmadığını; buna karşın kurumsal yönetim raporlamasının bazı performans göstergelerini olumlu etkilediğini ifade etmiştir. Bu sonuçlar, sürdürülebilirlik ve ESG göstergelerinin firma performansına etkisinin boyutlar ve ölçüm yöntemlerine göre farklılaşabildiğini göstermektedir.

Yönetim kurulu yapısı ve çeşitliliği de performans literatüründe dikkat çeken bir başka boyuttur. Ararat, Aksu ve Çetin (2015), demografik çeşitliliğin yönetim kurulunun izleme kapasitesini artırdığını ve performansa olumlu katkı sağladığını göstermiştir. Kılıç ve Kuzey (2016), kadın yönetim kurulu üyelerinin aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve satış kârlılığı üzerinde olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Karayel ve Doğan (2014) ise cinsiyet çeşitliliğinin aktif kârlılığı artırdığını, ancak özkaynak kârlılığı ve Tobin's Q üzerinde aynı etkinin

görülmediğini belirtmiştir. Yılmaz, Ağ ve Zengin (2021), yönetim kurulunda iki veya daha fazla kadın üyenin bulunmasının bazı performans göstergelerini anlamlı biçimde iyileştirdiğini saptamıştır. Ayrıca Khan ve Baker (2024), yönetim kurulu çeşitliliğinin birbirine bağlı yönetim kurulu üyeliklerinin olumsuz etkilerini azaltabildiğini göstermiştir. Buna ek olarak Elkoca, Çiftci ve Oğuz (2024), Türk bankalarında daha küçük yönetim kurullarının daha düşük risk ve daha yüksek performansla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, yalnızca yönetim kurulunun varlığının değil, niteliği, büyüklüğü ve çeşitliliğinin de firma performansı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye literatürü kurumsal yönetim, sahiplik yapısı, ESG uygulamaları ve yönetim kurulu özelliklerinin firma performansı üzerinde çoğunlukla olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Ancak bazı çalışmaların anlamsız ya da karma sonuçlara ulaşması, bu ilişkinin doğrusal ve tek boyutlu olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle sahiplik yoğunlaşması, yabancı ve kurumsal yatırımcı varlığı, yönetim kurulu çeşitliliği ve ESG'nin alt boyutları gibi unsurların farklı koşullarda farklı sonuçlar doğurabildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle konuya ilişkin gelecekte yapılacak çalışmalarda sektör, dönem, performans ölçütü ve firma yapısı gibi unsurların birlikte değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Mandacı ve Gümüş (2010), Türkiye'de sahiplik yoğunlaşması, yönetsel sahiplik ve firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sahiplik yoğunlaşmasının firma değeri ve kârlılığı üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir. Buna karşılık yönetsel sahipliğin firma değeri üzerinde olumsuz etkisi bulunduğu belirtilmektedir.

Karayel ve Doğan (2014), BİST 100 şirketlerinde yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği ile finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kadın temsilinin aktif kârlılığı üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Ancak özkaynak kârlılığı ve Tobin's Q üzerinde anlamlı bir etki saptanmamıştır.

Akdoğan ve Boyacıoğlu (2014), Türkiye'de kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişkiyi ele almış ve güçlü kurumsal yönetim uygulamalarının şirketlerin aktif kârlılığı (ROA) ve özkaynak kârlılığı (ROE) üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirlemiştir. Araştırma ayrıca bu iyileşmenin hisse senedi getirilerine de pozitif yansıdığını vurgulamaktadır.

Demirci ve Şahin (2015), uluslararası ortaklık yapısının Borsa İstanbul firmalarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemiş ve genel olarak yabancı ortaklık yapısının getiriler üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını saptamıştır. Ancak 2007 yılında doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yüksek olması nedeniyle bu yılda farklı bir görünüm ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Ararat, Aksu ve Çetin (2015), gelişmekte olan piyasalarda yönetim kurulu çeşitliliğinin firma performansına etkisini incelemiş ve demografik çeşitliliğin yönetim kurulunun izleme kapasitesini artırarak performansı olumlu etkilediğini belirtmiştir. Bu etkinin özellikle kontrol edilen firmalarda daha belirgin olduğu vurgulanmaktadır.

Kılıç ve Kuzey (2016), Türkiye'de halka açık şirketlerde yönetim kurulundaki kadın üyelerin firma performansı üzerindeki etkisini araştırmış ve kadın yönetim kurulu üyelerinin varlığının aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve satış kârlılığı üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirlemiştir.

Yılmaz ve Büyüklü (2016), Türkiye'de kurumsal yönetimin firma performansına etkisini panel veri analizi ile incelemiş ve kurumsal yönetim değişkenlerinin firmaların finansal performansını genel olarak olumlu etkilediğini göstermiştir. Buna karşın bağımsız yönetim kurulu üyesi oranı ile kaldıraç düzeyinin performans üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir.

Ararat, Black ve Yurtoglu (2016), Türkiye'de kurumsal yönetimin firma piyasa değeri ve kârlılığı üzerindeki etkisini zaman serisi verileriyle analiz etmiş ve özellikle çeşitlilik içeren yönetim kurullarının vekâlet sorunlarını azaltarak firma performansını geliştirdiğini göstermiştir. Çalışma, özellikle kamuyu aydınlatma ve şeffaflık odaklı kurumsal yönetim uygulamalarının Türk halka açık firmalarında daha yüksek piyasa değeri ve kârlılığı öngördüğünü ortaya koymaktadır.

Pillai ve Al-Malkawi (2017), Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinde kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kamu pay sahipliği, denetim türü, yönetim kurulu büyüklüğü, kurumsal sosyal sorumluluk ve kaldıraç gibi kurumsal yönetim değişkenlerinin firma performansı üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymuştur.

Aybars ve Ataünal (2017), Borsa İstanbul firmalarında kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiş ve kurumsal yönetim uygulamalarının hem borsa performansını hem de faaliyet performansını olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Araştırmada özellikle pay sahipleri, kamuyu aydınlatma-şeffaflık ve menfaat sahipleri boyutlarının belirleyici olduğu, buna karşılık yönetim kurulu yapısının anlamlı bir etkisinin bulunmadığı belirtilmektedir.

Çiftci, Tatoğlu, Wood, Demirbag ve Zaim (2019), Türkiye'de kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve daha yoğun mülkiyet yapısının ve daha geniş ses ve çıkar gruplarına alan açan mekanizmaların firma performansını iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık aile üyelerinin yönetim kurulundaki varlığının performans üzerinde belirgin bir etkisi olmadığı belirtilmiştir.

Konuk (2019), BİST 30 şirketleri üzerinde yaptığı çalışmada sahiplik yapısına ilişkin faktörlerin firma değerine etkisini incelemiş ve sermaye yoğunluğundaki artışın 2006-2010 döneminde Tobin Q oranı ile ölçülen firma değerini azalttığını ortaya koymuştur.

Akben-Selcuk (2019), Türkiye örneğinde kurumsal sosyal sorumluluk ile finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının finansal performansı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte çalışma, mülkiyet yoğunlaşmasının bu olumlu ilişkiyi zayıflatan bir düzenleyici değişken olarak işlediğini göstermektedir.

Yılmaz, Aksoy ve Tatoğlu (2020), BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dâhil olmanın piyasa değeri üzerindeki etkisini incelemiş ve endekse dâhil olmanın toplam riski azalttığını ve firmaların dayanıklılığını artırdığını ortaya koymuştur. Ancak hisse senedi getirileri ve sistematik risk üzerinde güçlü bir etki saptanmamıştır.

Doğan (2020), BIST imalat sanayi firmalarında kurumsal sahiplik ile firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırmış ve kurumsal sahipliğin firma değerini olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Çalışma ayrıca yatırımcıların piyasa performansı yüksek firmalara daha fazla yöneldiğini göstermektedir.

Aksoy, Yılmaz, Tatoğlu ve Başar (2020), Türkiye'de finans dışı şirketlerin kurumsal sürdürülebilirlik performansının belirleyicilerini incelemiş ve yabancı sahiplik ile kurumsal sahipliğin sürdürülebilirlik performansını olumlu etkilediğini saptamıştır. Çalışmada ayrıca yönetim kurulu büyüklüğü ile bağımsız yönetim kurulu üyelerinin de bu süreçte önemli rol oynadığı ifade edilmektedir.

Saygılı, Arslan ve Birkan (2021), Borsa İstanbul'da ESG uygulamaları ile kurumsal finansal performans arasındaki ilişkiyi ele almış ve çevresel açıklamaların finansal performansı olumsuz etkilediğini, yönetimde paydaş katılımının operasyonel etkinliği artırdığını, pay sahipleri hakları ile yönetim kurulu düzenlemelerinin ise yönetişim boyutuna olumlu katkı sağladığını belirlemiştir.

Saygılı, Saygılı ve Ţaran (2021), Borsa İstanbul XKURY şirketlerinde kurumsal yönetim uygulamalarının firma düzeyindeki finansal performans üzerindeki etkilerini incelemiş ve paydaş odaklı kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performansı olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Buna karşılık pay sahiplerini korumaya yönelik politikaların finans dışı sektörlerde muhasebe temelli performans üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir.

Yılmaz, Ağ ve Zengin (2021), Borsa İstanbul imalat sanayi şirketlerinde yönetim kurulunda kadın varlığının kârlılık ve katma değer üzerindeki etkisini incelemiş ve yönetim kurulunda iki veya daha fazla kadın üyenin bulunmasının

ROE'yi anlamlı biçimde artırdığını saptamıştır. Bununla birlikte diğer performans kriterleri üzerinde anlamlı bir etki bulunmamıştır.

Shekha (2021), Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerde kurumsal yönetim ile kârlılık arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu iki değişken arasında açık ve doğrudan istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ateş (2021), BIST örneğinde kurumsal sosyal performansa piyasa tepkisini araştırmış ve kurumsal sosyal performansın hisse senedi fiyatlarını genel olarak olumlu ve anlamlı biçimde etkilediğini ortaya koymuştur. Ancak çevresel performans boyutunun hisse fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Canbaloğlu (2022), Borsa İstanbul'da firma performansı ile sahiplik yapısı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yabancı kurumsal sahipliğin finansal performansı artırdığını, buna karşılık yerli bireysel yatırımcıların firma performansını olumsuz etkilediğini saptamıştır. Çalışmada blok sahipliğin ise performans üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Fayyaz, Jalal, Venditti ve Mínguez-Vera (2022), çeşitlilik gösteren yönetim kurullarının firma performansını anlamlı şekilde artırdığını ve çevresel, sosyal ve yönetişim açıklamalarının bu ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymuştur.

Ganda (2022), Türkiye'de borsaya kote firmalarda kurumsal yönetimin finansal performans üzerindeki etkisini incelemiş ve yönetim kurulu bağımsızlık oranının finansal performansı olumlu etkilediğini saptamıştır. Ayrıca sahiplik yapısı ve CEO ikiliğinin aktif kârlılığı ile Tobin Q üzerinde pozitif etkileri olduğu, kurumsal yönetim derecelendirme notunun ise performans göstergeleriyle karma bir ilişki sergilediği belirtilmektedir.

Çekici ve Babacan (2022), BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan şirketlerde kurumsal yönetim ile finansal performans ilişkisini gri ilişkisel analiz yöntemiyle değerlendirmiş ve 2015-2019 döneminde kurumsal yönetim notlarının finansal performans üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir.

Srivastava ve Anand (2023), ESG performansı ile firma değeri arasındaki ilişkide sahiplik yoğunlaşmasının düzenleyici rolünü araştırmış ve ESG skorlarının firma değerini olumlu etkilediğini göstermiştir. Ancak sahiplik yoğunlaşmasının bu olumlu ilişkiyi zayıflattığı, dolayısıyla yerleşiklik etkisini desteklediği ifade edilmektedir.

Zehir, Özyeşil, Borodin, Aktürk, Faedfar ve Çikriçi (2023), Borsa İstanbul enerji sektörü şirketlerinde kurumsal yönetimin sürdürülebilir finansman üzerindeki etkisini incelemiş ve kurumsal yönetim göstergelerinin sürdürülebilir finansmanı olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Lehenchuk, Zhyhlei, Ivashko ve Gliszczyński (2023), Türkiye'de bazı sektörlerde sürdürülebilirlik raporlamasının finansal performans üzerindeki etkisini incelemiş ve sürdürülebilirlik raporlamasının finansal performans üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını saptamıştır. Buna karşılık kurumsal yönetim raporlamasının aktif devir hızı üzerinde olumlu etkisi olduğu ifade edilmektedir.

Biçer ve Şit (2023), Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmalar üzerine yaptıkları çalışmada kurumsal yönetim kalitesinin firma değerini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda firmaların değer maksimizasyonu için kurumsal yönetim kalitesini artırmalarının önemli olduğu ifade edilmektedir.

Elkoca, Çiftci ve Oğuz (2024), Türk bankalarında kurumsal yönetimin risk ve performans üzerindeki etkisini incelemiş ve daha küçük yönetim kurullarının daha düşük risk alma eğilimi ve daha iyi finansal performans ile ilişkili olduğunu belirlemiştir. Buna ek olarak yabancı yatırımcılar ile büyük hissedarların risk alma düzeyini artırdığı ve performansı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Khan ve Baker (2024), birbirine bağlı yönetim kurulu üyeliklerinin firma performansı üzerindeki etkisinde yönetim kurulu çeşitliliğinin rolünü incelemiş ve çeşitliliğin bu tür bağlantılı yönetim yapılarının olumsuz etkilerini azaltarak firma performansını iyileştirebildiğini ortaya koymuştur.

Truong (2024), Güneydoğu Asya örneğinde ESG performansı ile firma değeri arasındaki ilişkide sahiplik yoğunlaşmasının rolünü incelemiş ve sahiplik yoğunlaşmasının ESG performansının firma değeri üzerindeki olumlu etkisini zayıflattığını belirtmiştir. Çalışma, ESG odaklı karar süreçlerinde dengeleyici mekanizmalara ve daha güçlü hukuki sistemlere ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

Yavuz, Kocaman, Doğan, Hazar, Babuşçu ve Sutbayeva (2024), finansal ve finansal olmayan firmalar açısından kurumsal yönetimin sürdürülebilirlik açıklamalarına etkisini karşılaştırmış ve yabancı sahiplik ile yönetim kurulu çeşitliliğinin açıklamaları olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Çalışma ayrıca kurumsal yönetim mekanizmalarının ESG performansını sektör yapısına göre farklı biçimlerde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Yücel, Yanık, Dayı ve Benek (2025), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda ESG skorları ve kurumsal yönetim endeksi skorlarının firma değeri üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemiş ve her iki skorun da firma değeri ile kârlılığı olumlu etkilediğini saptamıştır. Buna karşılık finansal kaldıraç ve likiditenin olumsuz etkileri olduğu belirtilmiştir.

Yurtoğlu ve Gülşen (2025), Borsa İstanbul şirketlerinde ESG performansının firma değeri ve kârlılığı üzerindeki etkisini analiz etmiş ve ESG uygulamalarının

piyasa tarafından tam olarak fiyatlanmayabileceğini, ancak operasyonel etkinlik ve kârlılığı artırarak firmalara rekabet avantajı sağlayabileceğini ortaya koymuştur.

3. Kurumsal yönetim endeksleri ve performans

BIST Kurumsal Yönetim Endeksi kapsamındaki şirketlerde kurumsal yönetim notu, Tobin's Q ve ROA'yı pozitif etkilemektedir (Aybars ve Ataünal, 2017; Ararat vd., 2016; Akdogan ve Boyacioglu, 2014). Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki firmalarda, pay sahipleri, kamuyu aydınlatma/şeffaflık ve paydaşlar alt endeksleri piyasa performansını olumlu etkilerken, yönetim kurulu alt endeksi genelde anlamsız bulunmaktadır (Aybars ve Ataünal, 2017). 2007-2019 döneminde Kurumsal Yönetim Endeksi şirketleri için; paydaş odaklı uygulamalar muhasebe temelli performansla pozitif, pay sahiplerini koruma politikaları ise özellikle finansal olmayan sektörlerde negatif ilişkili bulunmuştur (Saygili vd., 2021). Bazı çalışmalar, kurumsal yönetim notu ile kârlılık arasında anlamlı bir ilişki bulamamış ya da ilişkinin zayıf olduğunu raporlamıştır (Cekici ve Babacan, 2022; Shekha, 2021).

4. BIST'te kurumsal yönetim ve performans

Tablo 1, Borsa İstanbul (BIST) şirketlerinde kurumsal yönetim boyutlarının firma performansı üzerindeki etkilerini özetlemekte ve farklı yönetişim bileşenlerinin performansla ilişkilerinin homojen olmadığını açık biçimde göstermektedir.

İlk olarak, genel kurumsal yönetim endeksi veya kurumsal yönetim notu ile piyasa temelli performans göstergesi olan Tobin's Q arasındaki ilişkinin çoğunlukla pozitif olduğu görülmektedir. Bu bulgu, yatırımcıların kurumsal yönetim kalitesini firma değeri açısından önemli bir sinyal olarak değerlendirdiğini ve iyi yönetişim uygulamalarına sahip firmaların piyasada daha yüksek değerleme ile karşılık bulduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, kurumsal yönetim notunun muhasebe temelli performans göstergeleri olan ROA ve ROE ile ilişkisi de genel olarak pozitiftir; ancak bu ilişkinin bazı çalışmalarda zayıf çıkması, kurumsal yönetimin operasyonel kârlılığa etkisinin her zaman doğrudan ve güçlü olmadığını düşündürmektedir.

Paydaş odaklı uygulamalar açısından tablo daha tutarlı bir görünüm sunmaktadır. Paydaşların karar alma süreçlerine dahil edilmesi, çalışanlar, tedarikçiler ve diğer ilgili gruplarla dengeli ilişkilerin kurulması gibi uygulamalar, özellikle muhasebe temelli performans üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu durum, paydaş odaklı yönetişimin işletme içi verimlilik, operasyonel etkinlik ve sürdürülebilir kârlılık açısından önemli bir katkı sağladığını göstermektedir.

Buna karşılık, çevresel açıklamalar (ESG'nin çevre boyutu) için elde edilen bulgular daha zayıf ve çoğunlukla negatif ya da nötrdür. Bu sonuç, çevresel yatırımların kısa vadede maliyet unsuru olarak algılanması veya yatırımcılar tarafından henüz tam anlamıyla fiyatlanmaması ile açıklanabilir. Dolayısıyla çevresel performansın firma değerine etkisinin daha çok uzun vadede ortaya çıktığı söylenebilir.

Son olarak, yönetim kurulu yapısına ilişkin göstergelerin (kurul büyüklüğü, bağımsız üye oranı gibi) performans üzerindeki etkisinin karışık olduğu görülmektedir. Bu değişkenler bazı çalışmalarda pozitif, bazı çalışmalarda negatif ya da anlamsız sonuçlar vermektedir. Bu durum, yönetim kurulunun sadece yapısal özelliklerinin değil, aynı zamanda işleyiş kalitesinin, sektör dinamiklerinin ve kullanılan performans ölçütünün de belirleyici olduğunu göstermektedir.

Genel olarak tablo, kurumsal yönetimin (CG) tüm bileşenlerinin performansa eşit düzeyde katkı sağlamadığını; özellikle şeffaflık, paydaş odaklılık ve genel yönetişim kalitesinin daha güçlü ve tutarlı etkiler üretirken, çevresel boyut ve yönetim kurulu (YK) yapısının daha bağlama bağlı ve değişken sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir.

Tablo 1. BIST çalışmalarında yönetim-boyutlarına göre performans etkisi

Boyut / Gösterge	**Performans etkisinin yönü**
Genel CG endeksi / notu → Tobin's Q	Pozitif (çoğunlukla)
Genel CG endeksi / notu → ROA/ROE	Genelde pozitif, bazen zayıf
Paydaş odaklı uygulamalar	Pozitif muhasebe performansı
Çevresel açıklamalar (ESG)	Çoğunlukla negatif/nötr
YK yapısı (boyut, bağımsız üye oranı)	Karışık / sektör ve ölçüte bağlı

5.Mekanizma ve nüanslar

Şeffaflık ve kamuyu aydınlatma: En tutarlı biçimde hem firma değeri hem kârlılık üzerinde pozitif etki gösteren bileşendir (Aybars ve Ataünal, 2017; Ararat vd., 2016; Biçer ve Şit, 2023).

Mülkiyet yapısı: Aile ve yoğunlaşmış mülkiyet çoğu zaman performansı artırmaktadır; yabancı yatırımcıların varlığı da sıklıkla pozitiftir (Ciftci vd., 2019; Aksoy vd., 2020; Yucel vd., 2025; Yilmaz ve Buyuklu, 2016).

ESG ve sürdürülebilirlik endeksleri: Sürdürülebilirlik veya ESG endekslerine dâhil olmanın piyasa değeri üzerinde bazen nötr/negatif, operasyonel kârlılık üzerinde ise pozitif etkileri rapor edilmiştir (Saygili vd., 2021; Aksoy vd., 2020; Yucel vd., 2025; Yurtoğlu ve Gülşen, 2025).

Borsa İstanbul'da sahiplik yoğunluğu ve çeşitli yönetim kurulları genellikle daha yüksek firma değerini desteklemekte, ancak etkiler çeşitlilik türü ve ölçüsüne göre değişmektedir.

6. Sahiplik Yoğunluğu ve Firma Değeri

BIST'te mülkiyet genelde yüksek oranda yoğunlaşmış durumdadır. Yoğunlaşma hem kârlılık hem firma değeri (Tobin's Q) ile pozitif ilişki göstermektedir (Mandaci ve Gumus, 2010).

Yoğun sahiplik, zayıf yatırımcı koruması koşullarında alternatif bir kurumsal yönetim mekanizması gibi çalışarak yöneticileri daha sıkı izlemeyi sağlamaktadır (Mandaci ve Gumus, 2010; Ciftci vd., 2019).

Ancak bazı daha yeni çalışmalar, blok sahiplik ile performans (ROA) arasında anlamlı ilişki bulmamıştır. Performansı esas olarak kurumsal ve özellikle yabancı kurumsal sahiplik artırmaktadır (Canbaloğlu, 2022).

Kurumsal/kurumsal-yabancı sahipliğin yüksek olduğu imalat firmalarında piyasa temelli firma değeri daha yüksek bulunmuştur (Doğan, 2020; Canbaloğlu, 2022).

Aile/holding odaklı yoğunlaşma genelde daha yüksek değer ve kârlılık oluşturmaktadır (Mandaci ve Gumus, 2010; Ciftci vd., 2019).

Blok sahiplik ölçütleri bazen nötr olmaktadır. Sahipliğin "kimde" olduğu (yabancı/kurumsal karşısında yerli /bireysel) daha kritik olmaktadır (Doğan, 2020; Canbaloğlu, 2022).

7. Yönetim Kurulu Çeşitliliği ve Firma Değeri

Geniş tanımlı demografik çeşitlilik (cinsiyet, nesil, eğitim, milliyet ve bağımsızlık) ile hem piyasa değeri (Tobin's Q, market-to-book) hem özsermaye kârlılığı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Etki, artan denetim yoğunluğu (daha fazla toplantı, komite, daha iyi raporlama ve açıklama) üzerinden gelmektedir (Ararat vd., 2010; Ararat vd., 2015).

Bazı çalışmalarda ROA, ROE ve satış kârlılığıyla pozitif ilişkilidir (Kılıç ve Kuzey, 2016). Diğerlerinde ROA üzerinde pozitif, Tobin's Q üzerinde anlamlı etkisiz (Karayel ve Doğan, 2014) veya sadece "en az 2–3 kadın üye" eşiği aşıldığında bazı performans göstergelerinde anlamlı (Yilmaz et al. 2021) çıkmıştır. Çeşitli kurullar, özellikle yoğun aile/çıkar çatışması potansiyeli olan yapılarda, çoğunluk ortağın kaynak saptırma eğilimini sınırlayarak değer yaratmaktadır (Ararat vd., 2010; Ararat vd., 2015; Ciftci vd., 2019).

Tablo 2, Borsa İstanbul (BIST) şirketlerinde sahiplik yapısı ve yönetim kurulu çeşitliliğinin firma değeri üzerindeki etkilerini özetlemekte ve bu etkilerin tek boyutlu olmadığını göstermektedir.

Öncelikle, genel sahiplik yoğunluğunun özellikle eski dönem çalışmalarında firma değeri üzerinde pozitif etkiler yarattığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye gibi yatırımcı koruma mekanizmalarının görece zayıf olduğu piyasalarda, büyük hissedarların yöneticileri daha sıkı denetleyerek ajans maliyetlerini azaltmasıyla açıklanabilir. Yoğunlaşmış sahiplik bu anlamda alternatif bir kurumsal yönetim mekanizması işlevi görmektedir.

Buna karşılık, daha yakın dönem çalışmaları blok sahipliğin firma değeri üzerindeki etkisinin çoğunlukla anlamsız olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, sadece sahipliğin yoğunlaşmasının tek başına yeterli olmadığını, önemli olanın bu sahipliğin kimde olduğu ve nasıl kullanıldığı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, sahipliğin niteliği, niceliğinden daha belirleyici hale gelmiştir.

Nitekim kurumsal ve özellikle yabancı sahipliğin firma değeri üzerinde pozitif ve daha tutarlı etkiler yarattığı görülmektedir. Kurumsal yatırımcılar ve yabancı ortaklar, daha profesyonel denetim mekanizmaları, uluslararası standartlara uyum ve daha disiplinli yönetim anlayışı sayesinde firmaların piyasa değerini artırabilmektedir. Bu durum, yatırımcıların güvenini artırarak sermaye maliyetini düşürebilir ve firmaların daha etkin kaynak kullanmasını sağlayabilir.

Yönetim kurulu çeşitliliği açısından bakıldığında, geniş tanımlı çeşitliliğin (cinsiyet, yaş, eğitim, milliyet, bağımsızlık gibi unsurlar) firma değerini olumlu etkilediği görülmektedir. Bu etkinin temelinde, çeşitliliğin yönetim kurulunun denetim kapasitesini artırması, daha farklı bakış açıları sunması ve daha etkin karar alma süreçlerine katkıda bulunması yer almaktadır. Özellikle çıkar çatışmalarının yoğun olduğu şirketlerde bu tür çeşitlilik, çoğunluk hissedarın olası fırsatçı davranışlarını sınırlayarak değer yaratımına katkı sağlar.

Kadın yönetim kurulu üyelerinin etkisi ise daha karmaşık bir yapı sergilemektedir. Tabloya göre bu etkinin genel olarak zayıf pozitif olduğu, ancak bazı çalışmalarda anlamlı sonuçlar elde edilirken bazılarında etkisiz kaldığı görülmektedir. Bu durum, kadın temsilinin tek başına değil, belirli bir eşik seviyesine ulaştığında veya kurulun genel yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı sonuçlar üretebileceğini düşündürmektedir.

Genel olarak tablo, BIST şirketlerinde firma değerinin hem sahiplik yapısından hem de yönetim kurulu özelliklerinden etkilendiğini, ancak bu etkinin yönünün ve gücünün bağlama bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle sahipliğin türü ve yönetim kurulunun işlevsel çeşitliliği, firma değerini açıklamada kritik rol oynayan faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 2. BIST'te sahiplik ve kurul çeşitliliğinin değer etkileri

Mekanizma	Firma değeri etkisi (BIST)
Genel sahiplik yoğunluğu	Pozitif (eski çalışmalar)
Blok sahiplik (yakın dönem)	Çoğunlukla anlamsız
Kurumsal/yabancı sahiplik	Pozitif
Geniş tanımlı kurul çeşitliliği	Pozitif, denetim üzerinden
Kadın üye varlığı	Karışık, genelde zayıf-pozitif

8. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Borsa İstanbul özelinde kurumsal yönetim, sahiplik yapısı, ESG/sürdürülebilirlik uygulamaları ve yönetim kurulu çeşitliliğinin firma performansı ve firma değeri üzerindeki etkileri literatür bulguları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Elde edilen genel sonuç, kurumsal yönetim uygulamalarının BIST şirketlerinde çoğunlukla firma değeri ve finansal performansı desteklediği yönündedir. Özellikle kurumsal yönetim endeksi veya kurumsal yönetim notunun Tobin's Q, ROA ve bazı durumlarda ROE üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmektedir. Ancak bu ilişkinin bütün alt boyutlar için aynı ölçüde güçlü olmadığı, özellikle yönetim kurulu alt endeksinin birçok çalışmada anlamsız ya da zayıf etkiler verdiği anlaşılmaktadır.

İncelenen çalışmalar, kurumsal yönetimin tek boyutlu bir yapı olmadığını açık biçimde göstermektedir. Pay sahipleri, kamuyu aydınlatma/şeffaflık ve paydaşlara yönelik uygulamalar performansla daha tutarlı biçimde pozitif ilişkilenirken, yönetim kuruluna ilişkin yapısal göstergelerin etkileri daha karmaşık görünmektedir. Bu durum, BIST şirketlerinde performansın sadece biçimsel kurumsal yönetim uyumundan değil, daha çok bilgi açıklığı, yatırımcı güveni ve paydaş ilişkilerinin kalitesinden beslendiğini düşündürmektedir.

Sahiplik yapısına ilişkin bulgular da önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Eski dönem çalışmaları yoğunlaşmış sahiplik yapısının firma değeri ve kârlılık üzerinde olumlu etkiler yarattığını gösterirken, daha yeni araştırmalar blok sahipliğin tek başına belirleyici olmayabileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık kurumsal ve özellikle yabancı kurumsal sahipliğin hem firma değeri hem de performans üzerinde daha güçlü ve istikrarlı olumlu etkiler ürettiği görülmektedir. Dolayısıyla BIST firmalarında sadece sahipliğin yoğunluğu değil, sahipliğin niteliği ve hangi yatırımcı grubunda toplandığı daha kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Yönetim kurulu çeşitliliğine ilişkin sonuçlar, geniş tanımlı çeşitliliğin firma değerini artırabildiğini göstermektedir. Demografik çeşitlilik, bağımsızlık, eğitim ve farklı uzmanlık alanlarının kurullarda yer alması; daha fazla denetim, daha sık toplantı, daha güçlü komite yapısı ve daha iyi kamuyu aydınlatma gibi mekanizmalar üzerinden firma değerine katkı sağlayabilmektedir. Kadın yönetim kurulu üyelerine

ilişkin bulgular ise daha ihtiyatlı yorumlanmalıdır. Çalışmaların bir kısmı kadın üye varlığının ROA, ROE ve satış kârlılığı üzerinde olumlu etkilerini ortaya koyarken, bazıları etkinin yalnızca belli eşiklerin aşılması halinde ortaya çıktığını, bazıları ise piyasa temelli göstergelerde anlamlı sonuç elde edilemediğini göstermektedir.

Borsa İstanbul'da kurumsal yönetim ile firma performansı arasında genelde pozitif, ancak boyutlara ve performans ölçütlerine göre değişen bir ilişki görülüyor. Özellikle şeffaflık, paydaş hakları ve kaliteli yönetişim notları firma değeri ve kârlılığı desteklerken, çevresel açıklamalar ve bazı yönetim kurulu özellikleri için kanıt daha karışık. Borsa İstanbul'da yoğun fakat özellikle kurumsal/yabancı odaklı sahiplik ile çeşitli ve görece bağımsız yönetim kurulları, genelde daha yüksek firma değeriyle ilişkilendiriliyor; ancak cinsiyet çeşitliliğinin piyasa değeri üzerindeki etkisi sınırlı ve eşiğe duyarlı görünüyor.

ESG ve sürdürülebilirlik boyutunda ise daha nüanslı bir tablo söz konusudur. Sürdürülebilirlik endekslerine dahil olmanın ve ESG skorlarındaki iyileşmenin operasyonel kârlılık ve dayanıklılık üzerinde olumlu etkileri sıklıkla rapor edilse de, piyasa değeri üzerindeki etkiler her zaman güçlü değildir. Özellikle çevresel açıklamaların bazı çalışmalarda negatif ya da nötr sonuçlar üretmesi, yatırımcıların ESG'nin tüm boyutlarını aynı şekilde fiyatlamadığını göstermektedir. Buna rağmen genel eğilim, ESG ve sürdürülebilirlik uygulamalarının uzun vadeli firma kalitesi ve operasyonel etkinlik açısından destekleyici bir rol oynadığı yönündedir.

Sonuç olarak, BIST bağlamında kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişki genel olarak pozitif olmakla birlikte, bu ilişkinin gücü kullanılan performans ölçütüne, kurumsal yönetimin hangi boyutunun ele alındığına, sahiplik türüne, sektör özelliklerine ve yönetim kurulunun niteliklerine göre değişmektedir. Bu nedenle Borsa İstanbul şirketleri açısından değer yaratımında en etkili unsurların şeffaflık, paydaş odaklı yönetişim, nitelikli kurumsal-yabancı sahiplik yapısı ve etkin denetim sağlayan kurul çeşitliliği olduğu söylenebilir.

Genel değerlendirme itibarıyla BIST firmalarında değer yaratımının arkasındaki temel mekanizmanın yalnızca kurumsal yönetim puanını yükseltmek olmadığı, bunun ötesinde etkin izleme, kaliteli açıklama, paydaşlarla dengeli ilişki kurma ve kaynak tahsisinde disiplin sağlama olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle uygulayıcılar açısından politika önerisi, yalnızca endeks uyumuna veya sembolik yönetişim yapılarına odaklanmak değil; özellikle kamuyu aydınlatma kalitesini artırmak, bağımsız ve çeşitli kurulları işlevsel hale getirmek ve yabancı/kurumsal yatırımcı güvenini güçlendirecek yönetişim standartlarını geliştirmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

Akben-Selcuk, E. (2019). Corporate social responsibility and financial performance: the moderating role of ownership concentration in Turkey. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su11133643.

Akdogan, Y., Boyacioglu, M. (2014). The effect of corporate governance on firm performance: a case of Turkey. *International Journal of Critical Accounting*, 6, 187-210. https://doi.org/10.1504/ijca.2014.063365.

Aksoy, M., Yilmaz, M., Tatoğlu, E., Başar, M. (2020). Antecedents of corporate sustainability performance in Turkey: The effects of ownership structure and board attributes on non-financial companies. *Journal of Cleaner Production*, 276, 124284. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124284.

Ararat, M., Aksu, M., Çetin, A. (2015). How board diversity affects firm performance in emerging markets: evidence on channels in controlled firms. *Corporate Governance: An International Review*, 23, 83-103. https://doi.org/10.1111/corg.12103.

Ararat, M., Black, B., Yurtoglu, B. (2016). The effect of corporate governance on firm market value and profitability: time-series evidence from Turkey. *Northwestern University Pritzker School of Law*. https://doi.org/10.2139/ssrn.2703715.

Ateş, S. (2021). Kurumsal sosyal performansa piyasa tepkisi: BIST örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. https://doi.org/10.25095/mufad.827626.

Aybars, A., Ataünal, L. (2017). Causality between corporate governance and firm performance: evidence from Borsa Istanbul (BIST). *Journal of Business Research-Turk*, 9, 134-147. https://doi.org/10.20491/isarder.2017.238.

Bahar, B., Altuntaş, E. (2025). Diverse boards, stronger results? gender diversity on boards and firm performance in Turkey. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*. https://doi.org/10.26650/jepr1716025.

Biçer, M., Şit, A. (2023). The impact of corporate governance quality on firm value: a case study on corporate governance index of Borsa İstanbul. *Central European Business Review*. https://doi.org/10.18267/j.cebr.324.

Canbaloğlu, B. (2022). Firma performansi ve sahiplik yapisi ilişkisi: borsa istanbul örneği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*. https://doi.org/10.55322/mdbakis.1080046.

Cekici, E., Babacan, Ş. (2022). Comparison of corporate governance and financial performance with gray relational analysis: an application in borsa istanbul. *M U Iktisadi ve Idari Bilimler Dergisi*. https://doi.org/10.14780/muiibd.1135582.

Ciftci, I., Tatoğlu, E., Wood, G., Demirbag, M., Zaim, S. (2019). Corporate governance and firm performance in emerging markets: Evidence from Turkey. *International Business Review*. https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2018.08.004.

Demirci, E., Şahin, S. (2015). Uluslararası ortaklık yapısının hisse senedi getirisi üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul uygulaması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 93-105.

Doğan, M. (2020). Institutional ownership and firm value: A study on BIST manufacturing index. *Ekonomika*. https://doi.org/10.5937/ekonomika2004029d.

Elkoca, Y., Ciftci, N., Oguz, E. (2024). The impact of corporate governance on risk and performance in turkish banks. *Journal of Global Strategic Management*. https://doi.org/10.20460/jgsm.2025.339.

Fayyaz, U., Jalal, R., Venditti, M., Mínguez-Vera, A. (2022). Diverse boards and firm performance: The role of environmental, social and governance disclosure. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. https://doi.org/10.1002/csr.2430.

Ganda, F. (2022). The impact of corporate governance on corporate financial performance: Cases from listed firms in Turkey. *Journal of Governance and Regulation*. https://doi.org/10.22495/jgrv11i2siart1.

Karayel, M., Doğan, Ö. (2014). Yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği ve finansal performans ilişkisi: BİST 100 şirketlerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *19*(2), 75-88. https://izlik.org/JA96LD37MZ

Khan, A., Baker, K. (2024). Interlocking directorships and firm performance: the role of board diversity. *Management Decision*. https://doi.org/10.1108/md-07-2023-1174.

Kılıç, M., Kuzey, C. (2016). The effect of board gender diversity on firm performance: evidence from Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, 31, 434-455. https://doi.org/10.1108/gm-10-2015-0088.

Konuk, S. (2019). İşletmelerde sahiplik yapısına ilişkin faktörlerin firma değerine etkisi: BİST 30 şirketleri üzerine bir uygulama. *Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2018; 2(1): 46-54.

Lehenchuk, S., Zhyhlei, I., Ivashko, O., & Gliszczyński, G. (2023). The impact of sustainability reporting on financial performance: evidence from Turkish FBT and TCL sectors. *Sustainability*. https://doi.org/10.20944/preprints202309.1147.v1.

Mandaci, P., Gumus, G. (2010). Ownership concentration, managerial ownership and firm performance: evidence from Turkey. *South East European Journal of Economics and Business*, 5, 57 - 66. https://doi.org/10.2478/v10033-010-0005-4.

Pillai, R., Al-Malkawi, H. (2017). On the relationship between corporate governance and firm performance: evidence from GCC countries. *Research in International Business and Finance*, 44, 394-410. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.110.

Saygili, E., Arslan, S., Birkan, A. (2021). ESG practices and corporate financial performance: Evidence from Borsa Istanbul. *Borsa Istanbul Review*. https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.07.001.

Saygili, A., Saygili, E., Ţaran, A. (2021). The effects of corporate governance practices on firm-level financial performance: evidence from Borsa İstanbul xkury companies. *Journal of Business Economics and Management*. https://doi.org/10.3846/jbem.2021.14440.

Shekha, M. (2021). The Relationship between corporate governance and profitability: a study in Borsa Istanbul, Turkey. *The International Journal of Business & Management*. https://doi.org/10.24940/theijbm/2021/v9/i7/bm2107-017.

Srivastava, A., Anand, A. (2023). ESG performance and firm value: the moderating role of ownership concentration. *Corporate Ownership and Control*. https://doi.org/10.22495/cocv20i3art11.

Truong, T. (2024). Environmental, social and governance performance and firm value: does ownership concentration matter? *Management Decision*. https://doi.org/10.1108/md-10-2023-1993.

Yavuz, A., Kocaman, B., Doğan, M., Hazar, A., Babuşçu, Ş., Sutbayeva, R. (2024). The impact of corporate governance on sustainability disclosures: a comparison from the perspective of financial and non-financial firms. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su16198400.

Yucel, M., Yanik, G., Dayı, F., Benek, A. (2025). Strategic management of environmental, social, and governance scores and corporate governance index: a panel data analysis of firm value on the Istanbul stock exchange. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su17114971.

Yurtoğlu, Y., Gülşen, E. (2025). ESG performance of Istanbul stock exchange companies: an impact analysis on firm value and profitability. *Journal of Business Research - Turk*. https://doi.org/10.20491/isarder.2025.2000.

Yilmaz, T., Ağ, A., Zengin, Y. (2021). Does the inclusion of women on the board add profit and value added to firms? *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2021.032.

Yilmaz, M., Aksoy, M., Tatoğlu, E. (2020). Does the stock market value inclusion in a sustainability index? evidence from Borsa Istanbul. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su12020483.

Yilmaz, C., Buyuklu, A. (2016). Impacts of corporate governance on firm performance: turkey case with a panel data analysis. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 4, 56-72. https://doi.org/10.15604/ejef.2016.04.01.004.

Zehir, C., Özyeşil, M., Borodin, A., Aktürk, E., Faedfar, S., Çikriçi, M. (2023). Corporate governance's impact on sustainable finance: an analysis of Borsa Istanbul energy sector companies. *Energies*. https://doi.org/10.3390/en16145250.

14. Bölüm

ESG ve Sürdürülebilir Finansın Firma Performansıyla İlişkisi

Naci YILMAZ[1]

1.Giriş

ESG kavramı, işletmelerin performansını yalnızca finansal göstergeler üzerinden değil, aynı zamanda çevresel, sosyal ve yönetişimsel sorumlulukları çerçevesinde değerlendiren bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Çevresel boyut; karbon emisyonları, enerji verimliliği, doğal kaynakların kullanımı, atık yönetimi ve iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik uygulamaları kapsar. Sosyal boyut, çalışan hakları, iş sağlığı ve güvenliği, çeşitlilik, toplumsal katkı, paydaş ilişkileri ve insan hakları gibi unsurlara odaklanır. Yönetişim boyutu ise yönetim kurulu yapısı, şeffaflık, hesap verebilirlik, etik yönetim anlayışı, risk kontrol mekanizmaları ve hissedar haklarının korunmasıyla ilgilidir. Bu nedenle ESG, günümüzde yalnızca bir raporlama aracı değil, işletmelerin uzun vadeli risk ve fırsatlarını değerlendirmede kullanılan stratejik bir çerçeve olarak görülmektedir.

Son yıllarda yeşil finans reformları ile sürdürülebilir finans uygulamalarının bu çerçeveyi daha görünür hâle getirdiği söylenebilir. Özellikle sermayenin çevresel açıdan daha duyarlı projelere yönlendirilmesi, finansman kısıtlarının hafifletilmesi ve kurumsal sürdürülebilirliğin desteklenmesi bakımından bu politikaların etkisi dikkat çekmektedir. Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı, ESG ve sürdürülebilir finans yatırımları ile finansal performans arasında genel olarak olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu ilişkinin her zaman aynı güçte ya da aynı yönde ortaya çıkmadığı da açıktır. Sektör, firma büyüklüğü, ülke koşulları ve kullanılan performans göstergeleri sonucu ciddi biçimde değiştirebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı da yeşil finansman ile finansal performans arasındaki ilişkiyi kapsamlı ve sistematik bir literatür incelemesi üzerinden açıklamaktır.

2. Literatür Taraması

İncelenen çalışmalar genel olarak sürdürülebilir finans, yeşil finans, ESG performansı ve çevresel inovasyon uygulamalarının finansal performans üzerinde

[1] Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, nyilmaz@dogus.edu.tr ORCID: 0000-0003-0107-6448.

çoğu durumda olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Yine de tablo tamamen tek yönlü değildir. Bulguların sektörlere, ülkelere, firma büyüklüklerine ve sürdürülebilirliğin hangi boyutunun ele alındığına göre değiştiği görülmektedir. Bankacılık ve finans sektörünü merkeze alan araştırmalar, finansa erişim, kredi büyümesi, yönetim kalitesi ve yeşil finans uygulamalarının hem finansal performansı hem de sürdürülebilirlik performansını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Firma düzeyindeki çalışmalar ise yüksek ESG performansının firma değeri, kârlılık, yatırım etkinliği, hisse senedi getirileri ve yatırımcı performansı üzerinde önemli katkılar sağlayabildiğini göstermektedir. Buna karşın bazı araştırmalar, özellikle çevresel ve sosyal boyutların kısa vadede maliyet baskısı yaratarak finansal sonuçları zayıflatabildiğini de belirtmektedir. Bu noktada özellikle yönetişim boyutunun daha istikrarlı ve daha güçlü olumlu sonuçlar verdiği dikkat çekmektedir. Çevresel boyut ise çoğu zaman bağlama daha duyarlı görünmektedir. Ayrıca yeşil finans reformlarının ve sürdürülebilirlik odaklı kamu politikalarının finansman kısıtlarını azaltma, yeşil yatırımları teşvik etme ve kurumsal inovasyonu destekleme yoluyla işletmelerin ESG ve finansal performanslarını iyileştirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan literatür, bu alanın hâlâ kavramsal açıklık ve güçlü ampirik kanıta ihtiyaç duyduğunu da göstermektedir. Kısacası sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki ilişki basit ve doğrusal değildir; yönetişim kalitesi, finansmana erişim, piyasa yapısı, teknolojik yenilik ve kurumsal stratejiler gibi çok sayıda değişkenin etkisi altında şekillenmektedir.

Nizam, Ng, Dewandaru, Nagayev ve Nkoba (2019), bankacılık sektöründe sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik unsurlarının finansal performans üzerindeki etkisini küresel ölçekte incelemiştir. Yetmiş beş ülkeden bankaları kapsayan araştırmada yapılan kesitsel regresyon analizi, finansa erişimin bankacılık sektörünün finansal performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Özellikle kredi büyümesi ve yönetim kalitesi bu ilişkide öne çıkan belirleyiciler arasındadır. Dikkat çekici bir başka bulgu da etkinin 2 milyar doların altında varlığa sahip bankalarda daha güçlü hissedilmesidir. Bu yönüyle çalışma, sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki bağın yalnızca sosyal ve çevresel sorumlulukla açıklanamayacağını; finansmana erişim ve yönetsel kapasite gibi yapısal unsurların da önemli olduğunu göstermektedir.

Cunha, Meira ve Orsato'nun (2021) çalışması ise sürdürülebilir finans ve yatırım alanını daha kavramsal bir düzlemde ele almaktadır. Sistematik literatür taramasına dayanan bu araştırma, sürdürülebilir finans uygulamalarının sosyal ve çevresel değer yaratma potansiyeline işaret ederken, alanın teorik zemininin henüz yeterince güçlü kurulmadığını vurgulamaktadır. Yazarlara göre kısa vadeli finansal mantığın baskınlığı ve ampirik kanıtların sınırlılığı, bu alanın gelişiminin

önündeki temel sorunlardandır. Bu nedenle çalışma, yalnızca mevcut bilgiyi derlemekle kalmamakta, aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için dikkate değer bir gündem de sunmaktadır.

Zheng, Siddik, Masukujjaman ve Fatema (2021), Bangladeş'teki bankalar ve banka dışı finansal kuruluşlar üzerinden yeşil finansın sürdürülebilirlik performansına etkisini incelemiştir. Bulgular, yeşil finans uygulamalarının finansal kurumların sürdürülebilirlik performansını güçlü biçimde artırdığını göstermektedir. Özellikle özel ticari bankaların bu süreçte daha yüksek katkı sunduğu ifade edilmektedir. Buradan hareketle yeşil finansın yalnızca çevresel sorumluluğu destekleyen bir araç olmadığı, aynı zamanda finansal kurumların kurumsal dayanıklılığını ve uzun vadeli performansını da beslediği söylenebilir.

Jyoti (2021) ise daha farklı bir tabloya işaret etmektedir. Hindistan hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar üzerinde yapılan analiz, sürdürülebilirlik performansının finansal performansı genel olarak olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle çevresel ve sosyal boyutların, yönetişim boyutuna kıyasla daha güçlü ve daha negatif etkiler yarattığı belirlenmiştir. Bu bulgu önemli. Çünkü sürdürülebilirlik uygulamalarının her koşulda doğrudan finansal avantaj üretmediğini açık biçimde göstermektedir. Özellikle sektör ve ülke koşulları burada belirleyici görünmektedir.

Farza, Ftiti, Hlioui, Louhichi ve Omri (2021) tarafından yapılan çalışma, çevresel inovasyonun kurumsal finansal performans üzerindeki etkisini Almanya'daki HDAX şirketleri üzerinden incelemektedir. Bulgular, yeşil inovasyonun kaynak verimliliğini artırdığını, kurumsal itibarı güçlendirdiğini ve bunun da finansal performansa olumlu yansıdığını göstermektedir. Özellikle ROA ve market-to-book oranındaki iyileşmeler dikkat çekmektedir. Burada çevresel yeniliğin yalnızca etik ya da çevresel bir tercih olmadığı, işletme açısından ekonomik karşılığı da bulunan bir strateji olduğu anlaşılmaktadır.

Zhang ve Lucey (2022), ESG performansını finansal kısıtların hafifletilmesi çerçevesinde ele almıştır. Geniş bir uluslararası örnekleme dayanan çalışma, ESG performansının dış finansman olanaklarını güçlendirdiğini, kredi piyasalarına olumlu sinyal gönderdiğini ve sonuçta firma performansını artırdığını göstermektedir. Yani ESG burada yalnızca bir "itibar unsuru" değildir; doğrudan finansmana erişimle bağlantılıdır. Bu da firmaların rekabet gücü açısından önemli bir avantaj yaratmaktadır.

Aydoğmuş, Gülay ve Ergun (2022) da ESG performansı ile firma değeri ve kârlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal ve yönetişim boyutlarının firma değeriyle daha güçlü ilişki göstermesi dikkat çekicidir. Bu sonuç, yatırımcıların ve piyasanın yalnızca çevresel duyarlılığı

değil, aynı zamanda kurumsal yönetim ve sosyal sorumluluk kapasitesini de dikkate aldığını düşündürmektedir.

Kulal, Abhishek, Dinesh ve Divya (2023), ESG faktörlerinin hisse senedi fiyatları ve yatırım performansı üzerindeki etkilerini incelemiş ve güçlü ESG performansına sahip şirketlerin daha yüksek piyasa başarısı gösterdiğini belirtmiştir. Benzer biçimde Parikh, Kumari, Johann ve Mladenović (2023) ESG bileşenlerinin finansal etkilere aynı ölçüde katkı vermediğini ortaya koymuştur. Onlara göre özellikle yönetişim boyutu hissedar serveti açısından daha olumlu sonuçlar verirken, çevresel boyut bazı durumlarda negatif etki yaratabilmektedir. Sosyal boyutun ise istatistiksel olarak her zaman güçlü bir etkisi yoktur. Bu ayrım önemli; çünkü ESG çoğu zaman tek bir toplam skor üzerinden konuşulsa da bileşenlerin etkisi aynı değildir.

Yin, Li ve Su (2023), Çin'de işlem gören şirketlerde ESG performansının hisse senedi getirilerini artırdığını göstermektedir. Üstelik bu etkinin özellikle devlet mülkiyetinde olmayan firmalarda ve ülkenin doğu bölgesinde daha belirgin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca finansal performans ile kurumsal inovasyon kapasitesinin bu ilişkide kısmi aracılık rolü oynaması, ESG'nin etkisinin dolaylı kanallar üzerinden de işlendiğini göstermektedir.

Nenavath ve Mishra (2023), yeşil finans ile fintech uygulamalarının Hindistan'da sürdürülebilir ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini incelemiştir. Sonuçlar, yeşil finansın ekonomik büyümeyi ve çevresel kaliteyi desteklediğini, fintech'in ise bu etkiyi özellikle finansal sistemin gelişimi ve çevresel koruma alanında güçlendirdiğini göstermektedir. Benzer şekilde Xiong ve Dai (2023), Çin'de yeşil finans yatırımlarının sürdürülebilir kalkınmayı desteklediğini, kirliliği azalttığını ve yenilenebilir enerji yatırımları üzerinden özel sektör yatırımlarını artırdığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, yeşil finansın etkisinin firma düzeyinin ötesine geçtiğini ve daha geniş ekonomik sonuçlar üretebildiğini düşündürmektedir.

Chen, Song ve Gao (2023), ESG performansının finansal performans üzerindeki etkisini küresel ölçekte incelemiş ve özellikle büyük ölçekli ve yüksek riskli firmalarda etkinin daha güçlü olduğunu göstermiştir. Yu, Farooq, Alam ve Dai (2024) ise BRICS ülkelerinde ESG performansının yatırım bileşimi üzerindeki etkisini incelemiş, daha yüksek ESG skorlarının kazanç odaklı sermaye yatırımlarını artırırken çevresel yatırımları azaltabildiğini ortaya koymuştur. Burada açık bir ödünleşim söz konusudur. Şirketler bazı durumlarda ESG performansını artırırken yatırım bileşimlerini daha seçici biçimde şekillendirmektedir.

Upadhyay (2024), ESG unsurlarını yatırım kararlarına dahil eden bireysel yatırımcıların daha yüksek getiri ve daha düşük risk elde ettiğini göstermektedir.

Lian ve Weng (2024) ise ESG performansının yatırım etkinliğini artırdığını ve performans oynaklığını azalttığını ortaya koymuştur. Yani ESG yalnızca firma içi performans göstergeleriyle değil, yatırımcı davranışı ve piyasa istikrarı ile de yakından bağlantılı görünmektedir.

Gao, Zhou ve Wan (2024), Çin'de uygulanan Yeşil Finans Reformu ve İnovasyon Pilot Bölgesi politikasının şirketlerin ESG performansını anlamlı biçimde iyileştirdiğini göstermektedir. Bu etkinin finansman kısıtlarının azalması, yeşil yatırımların artması ve yöneticilerin çevresel farkındalığının gelişmesi üzerinden ortaya çıktığı belirtilmektedir. Chang, Luo, Dong ve Xiong (2024) da özellikle ağır kirletici firmalarda yeşil finans politikalarının yeşil inovasyon performansını artırdığını bulmuştur. Özellikle devlet mülkiyetindeki ve dış finansman desteği alan firmalarda bu etkinin daha belirgin olması dikkat çekmektedir. Bu durum, politika araçlarının kurumsal çevresel dönüşümde ciddi bir rol oynadığını göstermektedir.

2025 yılına ait çalışmalar da benzer biçimde çeşitlenmiş sonuçlar sunmaktadır. Shmelev ve Gilardi (2025), ESG performansının hisse fiyatları ve yatırım getirileri üzerinde anlamlı etkileri olduğunu, ancak kâr ve ciro oranlarında aynı ölçüde belirleyici olmadığını belirtmektedir. Elarabi ve Khalifa (2025), Londra Borsası firmalarında sürdürülebilir finansın finansal performansı genel olarak artırdığını; ancak yoğun çevresel yatırımların kısa vadede maliyet baskısı yaratabildiğini göstermektedir. Singgih ve Maretha (2025), ESG performansı ile finansal performans göstergelerinin birlikte hisse getirileri üzerinde anlamlı etkiler ürettiğini ortaya koyarken, Shuvo ve Habib (2025) ESG uyumlu firmaların daha yüksek getiri, daha düşük oynaklık ve kriz dönemlerinde daha güçlü dayanıklılık sergilediğini belirtmektedir. Özellikle yabancı yatırım çekme potansiyeli açısından ESG'nin işlevsel bir araç hâline geldiği söylenebilir.

3. ESG Performansı ve Firma Performansı

Küresel ölçekli ampirik çalışmaların önemli bir kısmı, yüksek ESG puanlarının kârlılık, firma değeri ve yatırımcı getirileriyle pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Zhang ve Lucey'nin (2022) 215.000 firma-yıl gözlemine dayanan çalışması, ESG performansının finansal performansı anlamlı biçimde artırdığını ve finansman kısıtlarını azalttığını ortaya koymaktadır. Chen, Song ve Gao (2023) ise bu ilişkinin özellikle büyük, riskli ve çevresel açıdan hassas sektörlerde daha güçlü olduğunu; küçük firmalarda ise daha zayıf ya da bazı durumlarda anlamsız kalabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ESG-firma performansı ilişkisi vardır demek mümkündür, ancak bu ilişkinin her firma için aynı şekilde işlemediğini de kabul etmek gerekir.

Tablo 1'deki bulgular da bunu desteklemektedir. Toplam ESG skorunun genel olarak pozitif etki yarattığı, daha yüksek kârlılık, daha yüksek firma değeri ve daha güçlü hisse getirileriyle ilişkilendiği görülmektedir. Buna karşılık çevresel puanın etkisi daha karmaşıktır. Özellikle bazı ülke ve sektörlerde çevresel yatırımların başlangıç maliyetleri nedeniyle kısa vadeli olumsuz finansal sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Yönetişim puanı ise daha tutarlı görünmektedir. Özellikle hisse getirisi ve firma değeri üzerinde belirgin pozitif etkiler yaratmaktadır. ESG endeksleri ve fonları bakımından bakıldığında ise bu araçların geleneksel fonlara kıyasla daha yüksek getiri ve daha düşük oynaklık sunduğu anlaşılmaktadır. Bu da ESG odaklı yatırımların yatırımcılar açısından daha istikrarlı bir profil çizebildiğini düşündürmektedir.

Tablo 1. ESG boyutlarının farklı finansal etkileri

Boyut / Varlık	**Tipik Etki**	**Açıklama**
Toplam ESG skoru	Genelde pozitif	Daha yüksek kârlılık, değer, daha iyi hisse getirileri
Çevresel puan	Karışık	Bazı ülkelerde negatif kısa vadeli etki (maliyet)
Yönetişim puanı	Pozitif	Özellikle hisse getirisi ve firma değeri üzerinde
ESG endeks / fonları	Daha yüksek getiri ve daha düşük oynaklık	ESG fonları geleneksel fonlardan daha istikrarlı

4. Sürdürülebilir Finansal Ürünler ve Yeşil Finans

Sürdürülebilir finansal ürünlerin ve yeşil finans araçlarının firma performansı üzerindeki etkileri de literatürde giderek daha görünür hâle gelmiştir. Londra Borsası'nda işlem gören firmalar üzerinde yapılan araştırmalar, yeşil finansman, emisyon azaltım politikaları ve sürdürülebilir ürün girişimlerinin finansal performansı olumlu etkilediğini göstermektedir. Ancak burada da önemli bir ayrım vardır. Ağır çevresel yatırımlar, özellikle kısa vadede, kârlılığı düşürebilmektedir. Bu durum, sürdürülebilirlik yatırımlarının maliyet boyutunun göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Çin örneğinde ele alınan Yeşil Finans Reformu ve İnovasyon Pilot Bölgeleri politikası ise şirketlerin ESG performansını iyileştirerek daha uzun vadeli gelişmeyi desteklemektedir. Gelişen piyasalarda da benzer bir görünüm söz konusudur. Yeşil finansın bankalar ve firmalar için sürdürülebilirlik performansını, ekonomik büyümeyi ve yatırım kapasitesini güçlendirdiği görülmektedir. Buna rağmen bazı hizmet sektörü örneklerinde ve gelişmekte olan piyasalarda, toplam ESG veya çevresel puanların kısa vadede ROA ve ROE gibi

göstergelerle negatif ilişkili olabildiği de belirtilmektedir. Özellikle maliyet yoğun çevresel yatırımlarda bu sonuca daha sık rastlanmaktadır.

5. Etki Mekanizmaları

Literatür, sürdürülebilir finansın firma performansı üzerindeki etkisinin doğrudan değil, çoğu zaman belirli mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktığını göstermektedir. Bu mekanizmalar birkaç başlık altında toplanabilir.

5.1. Finansman koşullarını iyileştirme

Pilot yeşil finans bölgeleri ve reform programları, borç maliyetlerini düşürmekte, finansman kısıtlarını hafifletmekte ve kredilerin daha çok yeşil projelere yönelmesini sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak firmaların Ar-Ge ve yeşil yatırım yapma kapasitesi artmaktadır. Bu kanallar üzerinden çevresel performansın ve sürdürülebilir enerjiye geçişin de iyileştiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle sürdürülebilir finans, yalnızca finansman sağlamakla kalmamakta; kaynakların yönünü de değiştirmektedir.

5.2. Yeşil inovasyonu hızlandırma

2017 sonrasında uygulanan Yeşil Finans Reformu ve İnovasyon Pilot Bölgeleri politikası ile birlikte kurumsal yeşil inovasyonun, özellikle yeşil patent üretiminin, belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Yeşil finans politikaları, çevre dostu firmalarda inovasyonun hem niceliğini hem de kalitesini artırırken, ağır kirletici firmalarda daha çok inovasyonun miktarı üzerinde etkili olmaktadır. Dijital finans uygulamalarıyla birlikte düşünüldüğünde bu etkinin daha da güçlendiği anlaşılmaktadır. Bu da finansal altyapı ile çevresel dönüşümün birbirinden bağımsız değil, çoğu zaman birbirini tamamlayan süreçler olduğunu göstermektedir.

5.3. ESG ve kurumsal sürdürülebilirlik

Yeşil Finans Reformu ve İnovasyon Pilot Bölgeleri uygulaması, şirketlerin ESG performansını anlamlı biçimde yükseltmektedir. Bu etki daha çok finansman kısıtlarının azalması, yeşil yatırım kapasitesinin artması ve yöneticilerin çevresel farkındalığının güçlenmesi üzerinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yeşil finans reformlarının çevre uygulamalarını ve enerji verimliliğini artırarak kurumsal çevresel sürdürülebilirliği geliştirdiği görülmektedir. Özellikle büyük ölçekli ve devlet mülkiyetindeki işletmelerde bu etkinin daha belirgin olması dikkat çekmektedir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, yeşil finans reformunun etkisi her firma türünde aynı yoğunlukta değildir. Devlet işletmeleri ile büyük firmalar, reformlardan ESG

ve çevresel performans artışı bakımından daha güçlü şekilde yararlanmaktadır. Yeşil firmalar ve finansal olarak daha gelişmiş bölgelerde faaliyet gösteren işletmeler ise daha fazla yeşil inovasyon ve yatırım artışı göstermektedir. Ağır kirletici firmalarda da reformların etkisi hissedilmektedir; özellikle geçiş finansmanı ve yeşil tahvil politikaları bu işletmelerde kalıcı Ar-Ge ve yeşil inovasyon artışını desteklemektedir. Bu da önemli bir noktaya işaret eder: yeşil finans yalnızca zaten "iyi durumda" olan firmaları destekleyen bir sistem değildir; dönüşüm baskısı altındaki firmaları da değiştirme potansiyeline sahiptir.

Tablo 2. Yeşil finans reformunun farklı firma tiplerine etkisi

Firma türü / koşul	**Reform etkisi**
Devlet işletmeleri, büyük firmalar	Daha güçlü ESG ve çevresel performans artışı
Yeşil firmalar, finansal olarak gelişmiş bölgeler	Daha fazla yeşil inovasyon ve yatırım
Ağır kirleticiler ("brown" firmalar)	Kalıcı Ar-Ge ve yeşil inovasyon artışı, özellikle geçiş finansmanı ve yeşil tahvil politikalarıyla

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma kapsamında incelenen literatür, ESG performansı, sürdürülebilir finans ve yeşil finans uygulamalarının firma performansı üzerinde genel olarak olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Ancak bu etki ne tek yönlüdür ne de her durumda aynı şekilde ortaya çıkmaktadır. Mevcut çalışmalar, yüksek ESG performansının çoğu zaman kârlılık, firma değeri ve yatırımcı getirileriyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yine de çevresel, sosyal ve yönetişim boyutlarının etkileri aynı değildir. Özellikle yönetişim boyutunun daha istikrarlı ve güçlü pozitif sonuçlar verdiği, çevresel boyutun ise bazı koşullarda kısa vadeli maliyet baskısı yaratabildiği anlaşılmaktadır.

Literatürün dikkat çekici bir başka yönü, sürdürülebilir finansın firma performansını yalnızca doğrudan değil, ara mekanizmalar üzerinden etkilemesidir. Finansman kısıtlarının hafiflemesi, borç maliyetlerinin düşmesi, kredilerin yeşil projelere yönelmesi, Ar-Ge ve yeşil inovasyon kapasitesinin artması bu mekanizmaların başında gelmektedir. Özellikle pilot reform bölgeleri sonrasında yeşil patentlerde, çevresel inovasyonda ve enerji verimliliğinde gözlenen artışlar, sürdürülebilir finansın reel sektörde somut sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Öte yandan firma türleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Devlet işletmeleri, büyük firmalar ve finansal açıdan daha gelişmiş bölgelerde faaliyet gösteren işletmeler, yeşil finans reformlarından daha güçlü biçimde

yararlanmaktadır. Küçük firmalarda ya da finansal altyapısı zayıf bölgelerde ise etkiler daha sınırlı kalabilmektedir. Bunun nedeni muhtemelen yalnızca finansmana erişim farkı değildir; aynı zamanda yönetsel kapasite, teknik altyapı ve politika uyum becerisi gibi unsurlar da burada rol oynamaktadır. Ağır kirletici firmaların da geçiş finansmanı ve yeşil tahvil araçları sayesinde dönüşüm sürecine dâhil edilebilmesi, literatürde öne çıkan önemli bulgulardan biridir.

Bununla birlikte, sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki ilişkinin her zaman olumlu sonuç vermemesi, bu alanın daha dikkatli değerlendirilmesini gerektirmektedir. Özellikle gelişmekte olan piyasalarda, hizmet sektöründe veya yüksek maliyetli çevresel yatırımlarda, bazı ESG bileşenlerinin kısa vadede finansal performansı zayıflatabildiği görülmektedir. Bu nedenle sürdürülebilirlik yatırımlarının etkisini değerlendirirken zaman boyutu mutlaka dikkate alınmalıdır. Kısa vadede maliyet gibi görünen bazı uygulamalar, uzun vadede rekabet avantajı, risk azalması ve kurumsal itibar artışı şeklinde geri dönebilmektedir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir finans, ESG performansı ve firma performansı arasındaki ilişki genel eğilim itibarıyla olumludur; ancak bu ilişki heterojen, bağlama duyarlı ve çok boyutludur. Finansman koşulları, firma büyüklüğü, sektör yapısı, yönetsel kapasite ve politika çevresi bu ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemektedir. Bu nedenle hem akademik çalışmaların hem de uygulamaya dönük politika tasarımlarının, ESG'nin alt boyutlarını ve farklı firma profillerini ayrı ayrı dikkate alması gerekir. Aksi hâlde sürdürülebilirlik-finans performansı ilişkisi fazla genelleştirilmiş bir çerçevede ele alınmış olur. Gelecekte yapılacak araştırmalarda kısa ve uzun vadeli etkilerin ayrıştırılması, sektörler arası karşılaştırmaların artırılması ve gelişmiş-gelişmekte olan ülke ayrımının daha ayrıntılı incelenmesi yararlı olacaktır. Böyle bir yaklaşım, hem literatürün daha sağlam temellere oturmasına hem de uygulayıcılar açısından daha gerçekçi politika ve strateji önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aydoğmuş, M., Gülay, G., & Ergun, K. (2022). Impact of ESG performance on firm value and profitability. *Borsa Istanbul Review*. https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.11.006.

Chang, K., Luo, D., Dong, Y., & Xiong, C. (2024). The impact of green finance policy on green innovation performance: Evidence from Chinese heavily polluting enterprises.. *Journal of environmental management*, 352, 119961 . https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.119961.

Chen, S., Song, Y., & Gao, P. (2023). Environmental, social, and governance (ESG) performance and financial outcomes: analyzing the impact of ESG on financial performance. *Journal of Environmental Management*, 345, 118829. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118829.

Cunha, F., Meira, E., & Orsato, R. (2021). Sustainable finance and investment: Review and research agenda. *Business Strategy and The Environment*. https://doi.org/10.1002/bse.2842.

Elarabi, H., & Khalifa, W. (2025). Impact of sustainable finance on business financial performance: Insight from London stock exchange firms. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su17114898.

Gao, D., Zhou, X., & Wan, J. (2024). Unlocking sustainability potential: The impact of green finance reform on corporate ESG performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. https://doi.org/10.1002/csr.2801.

Farza, K., Ftiti, Z., Hlioui, Z., Louhichi, W., & Omri, A. (2021). Does it pay to go green? The environmental innovation effect on corporate financial performance.. *Journal of environmental management*, 300, 113695 . https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113695.

Jyoti, G. (2021). Does sustainability performance impact financial performance? Evidence from Indian service sector firms. *Sustainable Development*. https://doi.org/10.1002/sd.2204.

Kulal, A., N, A., Dinesh, S., & M.S, D. (2023). Impact of environmental, social, and governance (ESG) factors on stock prices and investment performance. *Macro Management & Public Policies*. https://doi.org/10.30564/mmpp.v5i2.5659.

Lian, Y., & Weng, X. (2024). ESG performance and investment efficiency. *Finance Research Letters*. https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.105084.

Nizam, E., Ng, A., Dewandaru, G., Nagayev, R., & Nkoba, M. (2019). The impact of social and environmental sustainability on financial performance: A global analysis of the banking sector. *Journal of Multinational Financial Management*. https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2019.01.002.

Nenavath, S., & Mishra, S. (2023). Impact of green finance and fintech on sustainable economic growth: Empirical evidence from India. *Heliyon*, 9. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16301.

Parikh, A., Kumari, D., Johann, M., & Mladenović, D. (2023). The impact of environmental, social and governance score on shareholder wealth: A new dimension in investment philosophy. *Cleaner and Responsible Consumption*. https://doi.org/10.1016/j.clrc.2023.100101.

Singgih, T., & Maretha, E. (2025). Financial performance, environmental, social, governance, and stock return of ESG leaders index. *Journal Riset Akuntansi dan Keuangan*. https://doi.org/10.17509/jrak.v13i1.77277.

Shmelev, S., & Gilardi, E. (2025). Corporate environmental, social, and governance performance: The impacts on financial returns, business model innovation, and social transformation. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su17031286.

Shuvo, T., & Habib, M. (2025). Impact of ESG (Environmental, social, and governance) investing on financial performance in Bangladesh. *Supply Chain Research*. https://doi.org/10.59429/scr.v2i1.8884.

Upadhyay, S. (2024). Impact of environmental, social, and governance (ESG) factors on individual investor performance. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management*. https://doi.org/10.55041/ijsrem32745.

Tamim F. S., Md. Mohin H. (2025). Impact of ESG (Environmental, social, and governance) investing on financial performance in Bangladesh. *Supply Chain Research* https://doi.org/10.59429/scr.v2i1.8884

Yin, X., Li, J., & Su, C. (2023). How does ESG performance affect stock returns? Empirical evidence from listed companies in China. *Heliyon*, 9. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16320.

Yu, Z., Farooq, U., Alam, M., & Dai, J. (2024). How does environmental, social, and governance (ESG) performance determine investment mix? New empirical evidence from BRICS. *Borsa Istanbul Review*. https://doi.org/10.1016/j.bir.2024.02.007.

Zhang, D., & Lucey, B. (2022). Sustainable behaviors and firm performance: The role of financial constraints' alleviation. *Economic Analysis and Policy*. https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.02.003.

Zheng, G., Siddik, A., Masukujjaman, M., & Fatema, N. (2021). Factors affecting the sustainability performance of financial institutions in Bangladesh: The role of green finance. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/su131810165.

Xiong, Y., & Dai, L. (2023). Does green finance investment impact on sustainable development: Role of technological innovation and renewable energy. *Renewable Energy*. https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.06.002.

15. Bölüm

Türkiye'de Çevresel Kalite Üzerine Ampirik Bir Analiz: Ekonomik Büyüme, BİT, Ar-Ge, Fosil ve Yeşil Enerjinin Etkileri

Melek KIDEMLİ[1]

1. Giriş

Son yıllarda çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ve teknoloji entegrasyonu arasındaki etkileşim, Türkiye'de de akademik araştırmaların ve politika tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Türkiye, hızlı ekonomik büyüme ve sanayileşme süreçleri ile birlikte enerji talebini artırmakta ve buna bağlı olarak CO2 emisyonları gibi çevresel kalite göstergelerinde dalgalanmalar meydana gelebilmektedir. Özellikle fosil yakıt kaynaklı enerji tüketimi, çevresel baskıyı artırırken; yenilenebilir enerji kullanımı ve teknolojik yenilikler çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunabilmektedir (Sadorsky, 2009; Akın vd., 2026).

Çalışmanın amacı, 1993–2022 yılları arasındaki Türkiye verilerini kullanarak, ekonomik ve teknolojik değişkenlerin çevresel kalite üzerindeki etkilerini nicel olarak incelemektir. Çalışma, geleneksel enerji-ekonomi ilişkilerinin ötesine geçerek, teknoloji ve yenilik kapasitesinin çevresel kaliteye katkısını ortaya koymaktadır. Böylece, politika yapıcılar için hem enerji portföyü hem de teknolojik altyapı kararları için bilimsel bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Çalışmanın birinci katkısı; hem fosil yakıt hem de yenilenebilir enerji tüketimi etkilerinin Türkiye özelinde aynı modelde karşılaştırılmasıdır. İkinci katkısı; BİT kullanımı ve Ar-Ge faaliyetleri gibi teknoloji ve yenilik göstergelerinin çevresel kaliteye etkisinin nicel olarak ortaya konmasıdır. Üçüncü katkısı; 1993–2022 dönemini kapsayan uzun dönemli yıllık veri seti kullanımı ile Türkiye ekonomisi ve enerji yapısının zaman içindeki değişimlerinin çevresel kaliteye etkisinin kapsamlı şekilde incelenmesidir.

2. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Çevresel kalite, ekonomik faaliyetler, enerji tüketim yapısı ve teknolojik gelişmelerin etkileşimi sonucunda şekillenmektedir. Bu çalışmada çevresel kalite, kişi başına düşen CO_2 emisyonları ile ölçülmekte olup, bu gösterge

[1] Dr, Bağımsız Araştırmacı, İktisat Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003-0784-1817

literatürde en yaygın kullanılan çevresel bozulma göstergelerinden biridir (Stern, 2004).

Bu bölümde, çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin teorik temelleri, ölçüm gerekçeleri (proxy seçimi) ve çevresel kalite ile ilişkileri sistematik biçimde ele alınmaktadır.

2.1. Fosil Yakıt Enerji Tüketimi (FFEC)

Fosil yakıt enerji tüketimi, çevresel bozulmanın temel belirleyicilerinden biridir. Neoklasik üretim teorisine göre enerji, üretim sürecinin temel girdilerinden biri olup, özellikle fosil yakıtların yoğun kullanımı karbon emisyonlarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum, negatif dışsallıklar yoluyla piyasa başarısızlığına yol açmaktadır (Pigou, 1920).

Enerji-ekonomi literatüründe fosil yakıt temelli enerji yapısının çevresel bozulmayı artırdığı geniş biçimde kabul edilmektedir (Stern, 2004; Guo, & Shahbaz, 2024).

Çalışmada fosil yakıt bağımlılığını ölçmek amacıyla toplam enerji tüketimi içindeki fosil yakıt oranı (FFEC) kullanılmıştır. Bu değişken, mutlak enerji tüketiminden ziyade enerji kompozisyonunu yansıttığı için, karbon yoğun üretim yapısını daha doğru şekilde temsil etmektedir.

Fosil yakıt tüketim verisi ve CO2 emisyon verilerinden yararlanarak hazırlanan Grafik 1'de yıllara göre fosil enerji ve çevresel kalite trendi yer almaktadır.

Grafik 1: Çevresel Kalite ve Fosil Enerji

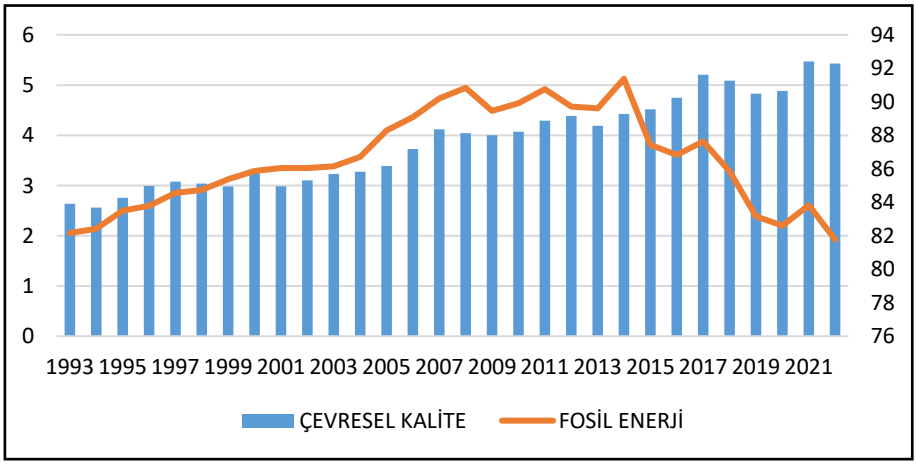

Grafik 1, fosil yakıtların enerji tüketimi içerisindeki payı ile kişi başına CO_2 emisyonları arasında zaman boyunca genel olarak eş yönlü bir hareket olduğunu göstermektedir. Fosil enerji kullanımındaki artış dönemlerinin, emisyonlardaki yükselişlerle büyük ölçüde örtüştüğü; buna karşılık azalış ya da yatay seyir dönemlerinde emisyon artış hızının da sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Buna göre, fosil yakıt temelli enerji kullanımının çevresel kalite üzerinde artırıcı (bozucu) bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

2.2. Yeşil Enerji Tüketimi (REC)

Yeşil enerji kullanımı, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel kalite açısından kritik bir faktördür. Endojen büyüme teorisi, teknolojik ilerleme ve temiz enerji kullanımının çevresel bozulmayı azaltabileceğini ileri sürmektedir (Romer, 1990). Yenilenebilir enerji kaynaklarının karbon emisyonlarını azaltıcı etkisi literatürde geniş şekilde desteklenmektedir (Apergis & Payne, 2010; Sadorsky, 2009).

Çalışmada yeşil enerji kullanımını ölçmek amacıyla toplam nihai enerji tüketimi içindeki yenilenebilir enerji oranı (REC) kullanılmıştır. Bu gösterge, enerji dönüşüm sürecini ve ekonominin düşük karbonlu yapıya geçiş düzeyini yansıtmaktadır. Grafik 2'de yıllara göre yeşil enerji ve çevresel kalite trendi yer almaktadır.

Grafik 2: Çevresel Kalite ve Yeşil Enerji

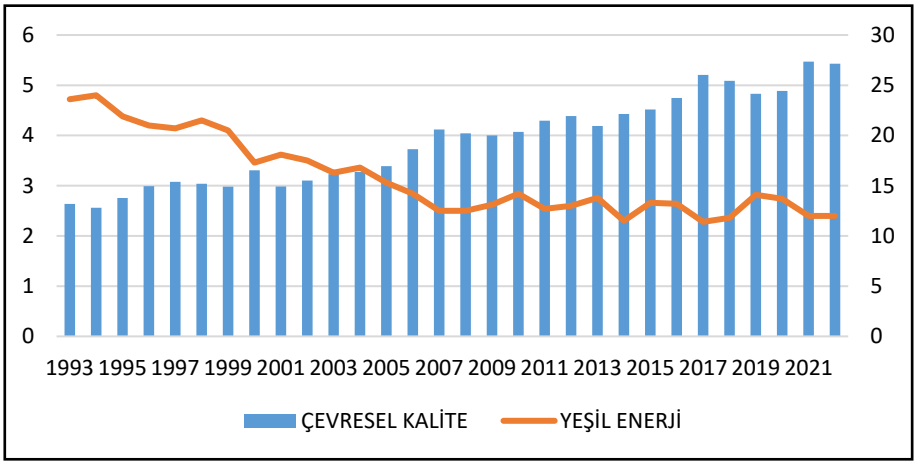

Grafik 2, yeşil enerji göstergesinin ile CO_2 emisyonları arasında dönem genelinde zayıf ve istikrarsız bir ters yönlü hareket olduğunu göstermektedir.

Özellikle ilk dönemlerde yenilenebilir enerji azalırken emisyonların arttığı, ilerleyen yıllarda ise bu ilişkinin belirginliğini kaybettiği görülmektedir.

2.3. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)

Ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişki, Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi ile açıklanmaktadır (Grossman & Krueger, 1995; Dinda, 2004). Bu hipoteze göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevresel bozulma artarken, belirli bir gelir seviyesinden sonra çevresel kalite iyileşmektedir.

Çalışmada ekonomik büyümeyi temsil etmek amacıyla ekonomik büyüme oranı (GSYH) verisi kullanılmıştır. Büyüme oranı, ekonomik faaliyetlerin dinamik yapısını yansıtarak çevresel baskının kısa ve orta vadeli etkilerini daha hassas şekilde ölçmektedir. Grafik 3'te yıllara göre ekonomik büyüme ve çevresel kalite trendi yer almaktadır.

Grafik 3: Çevresel Kalite ve Ekonomik Büyüme

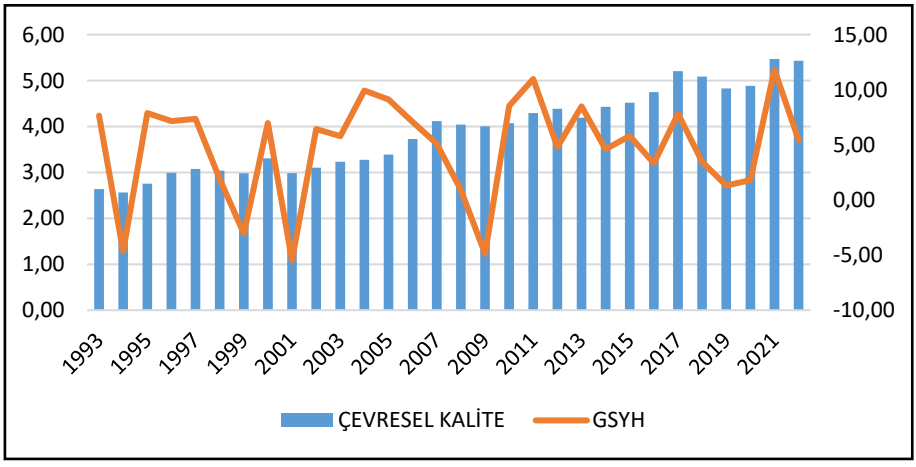

Grafikte ekonomik büyüme oranlarının yıllar itibarıyla belirgin dalgalanmalar gösterdiği, buna karşılık çevresel kalite göstergesinin (CO_2 emisyonları) daha istikrarlı bir artış eğilimi izlediği görülmektedir. Büyüme oranlarındaki bu keskin iniş ve çıkışlar için Türkiye ekonomisinin dönemsel olarak makroekonomik ve finansal şoklara duyarlı bir yapı sergilediği söylenebilir. Özellikle kriz ve toparlanma dönemlerinde büyüme oranlarında gözlenen sert düşüş ve yükselişler, ekonomik faaliyet düzeyinin kısa vadede hızlı değişebildiğini; buna karşın emisyonların daha sınırlı dalgalanma ile artış eğilimini sürdürmesi, çevresel baskının ekonomik büyümedeki kısa vadeli dalgalanmalardan ziyade daha yapısal ve kümülatif faktörler tarafından belirlendiğine göstermektedir. Bu çerçevede grafik, ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişkinin kısa

dönemde zayıf ve istikrarsız, uzun dönemde ise daha çok yapısal dinamikler üzerinden şekillendiğine işaret etmektedir.

2.4. Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT)

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin çevresel kalite üzerindeki etkisi çift yönlüdür. BİT, verimlilik artışı ve kaynak tasarrufu sağlayarak çevresel kaliteyi iyileştirebilirken, aynı zamanda artan enerji tüketimi yoluyla emisyonları artırabilmektedir (Salahuddin & Alam, 2016).

Bu çalışmada BİT düzeyini ölçmek amacıyla internet kullanım oranı (%) kullanılmıştır. Bu gösterge, dijitalleşme düzeyini ve teknolojik yayılımı ölçmede en yaygın kullanılan proxy'lerden biridir (Zhang & Liu, 2015). Grafik 4'te yıllara göre ekonomik büyüme ve çevresel kalite trendi yer almaktadır.

Grafik 4: Çevresel Kalite ve BİT

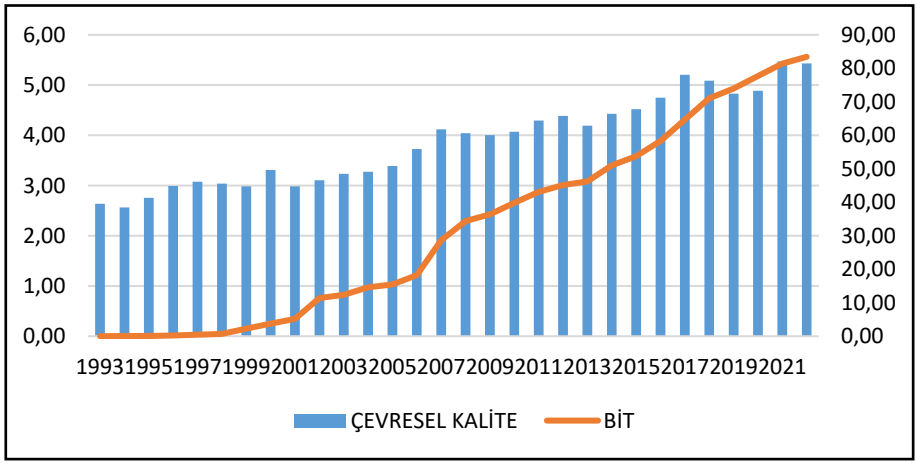

Grafikte BİT göstergesinin zaman içerisinde kesintisiz ve güçlü bir artış trendi izlediği, buna karşılık çevresel kalite göstergesinin de genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Her iki değişkenin özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren eş yönlü bir artış sergilemesi, BİT kullanımındaki yaygınlaşmanın enerji talebi ve ekonomik faaliyetler üzerinden dolaylı olarak emisyonları artırabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, emisyon artışının BİT'deki kadar keskin olmaması, ilişkinin birebir ve oransal olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede grafik, BİT ile çevresel kalite arasında pozitif yönlü ancak doğrusal ve güçlü olmayan bir birlikte hareket olduğunu, dolayısıyla ilişkinin daha karmaşık ve dolaylı mekanizmalar üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

2.5. Araştırma ve Geliştirme (R&D)

Ar-Ge faaliyetleri, teknolojik ilerlemenin ve yenilik kapasitesinin temel belirleyicisidir. Endojen büyüme teorisine göre inovasyon, uzun dönemli sürdürülebilir büyümenin yanı sıra çevresel kaliteyi de iyileştirebilir (Aghion & Howitt, 1990). Patentler, inovasyon çıktısını doğrudan ölçen önemli göstergelerden biridir ve çevre dostu teknolojilerin gelişimini yansıtmaktadır (Popp, 2002).

Çalışmada Ar-Ge faaliyetlerini ölçmek amacıyla yerleşiklerin patent başvuru sayısı (R&D) kullanılmıştır. Grafik 5'te yıllara göre ekonomik büyüme ve çevresel kalite trendi yer almaktadır.

Grafik 5: Çevresel Kalite ve R&D

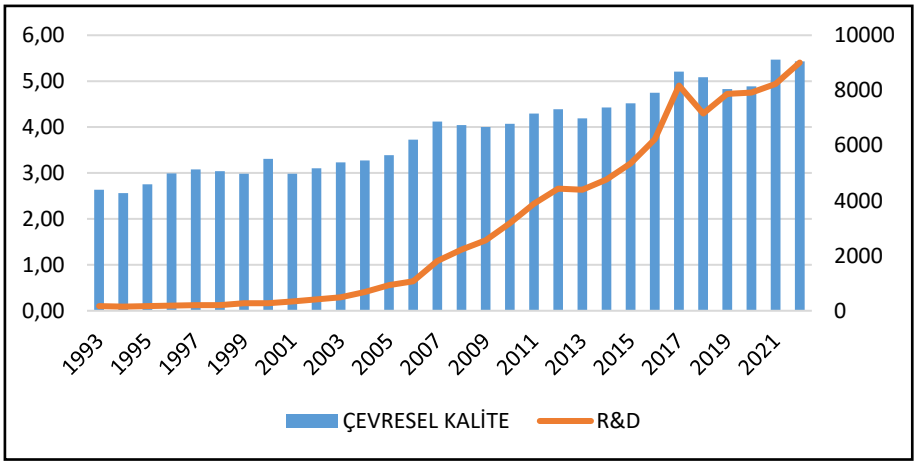

Grafikte Ar-Ge faaliyetlerini temsilen kullanılan patent başvuru sayısının zaman içerisinde özellikle 2005 sonrası dönemde hızlanarak arttığı, çevresel kalite göstergesinin ise daha kademeli bir artış eğilimi izlediği görülmektedir.

Her iki değişkenin uzun dönemde eş yönlü bir artış trendi sergilemesi, Ar-Ge faaliyetlerindeki artışın kısa vadede emisyonları azaltıcı bir etki oluşturmadığını, aksine ekonomik genişleme ve üretim artışı ile birlikte hareket edebileceğini düşündürmektedir.

Bununla birlikte, Ar-Ge'deki artışın emisyonlara kıyasla daha hızlı gerçekleşmesi, uzun vadede teknolojik gelişmelerin çevresel kalite üzerindeki etkisinin gecikmeli ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda grafik, Ar-Ge ile çevresel kalite arasında kısa dönemde pozitif yönlü birlikte hareket, uzun dönemde ise potansiyel yapısal etkilerin söz konusu olabileceğini göstermektedir.

3. Literatür

Konuyla ilgili güncel literatürdeki çalışmalar tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1: Literatür İnceleme Tablosu

Yazar / Tarih	Dönem / Bölge	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Akın vd. (2026)	G-7 ülkeleri, 1990-2022	Panel CS-ARDL	Yenilenebilir enerji tüketimi, Sürdürülebilir büyüme, Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) harcamaları, Karbon emisyonu	Ekonomik büyümenin başlangıçta karbon emisyonlarını artırdığı, belirli gelir seviyesinden sonra azaldığı; EKC hipotezi geçerli; yenilenebilir enerji ve Ar-Ge harcamaları karbon emisyonlarını azaltıcı etki yapmaktadır.
Çoban vd. (2026)	Avrupa ülkeleri, 1994-2019	Havuzlanmış Ortalama Grup Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (PARDL), Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Çevre vergileri, Yenilenebilir elektrik üretimi, Çevre teknolojilerine ilişkin patentler, Ekolojik ayak izi	Ekonomik büyüme hem kısa hem uzun vadede çevre kalitesini olumsuz etkiler; EKC hipotezi geçerlidir; çevre teknolojilerine ilişkin patentler uzun vadede çevreyi iyileştirir; yenilenebilir elektrik üretimi uzun vadede çevre kalitesini artırır; çevre vergileri kısa vadede etkisiz, uzun vadede etkilidir.

Yazar / Tarih	Dönem / Bölge	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Doğru (2024)	Türkiye, 2024	Asimetrik BEKK-GARCH modeli	Fosil enerji fiyatları, Temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları, BIST 100 endeksi, BIST elektrik endeksi, SPGCE, ECO, NEX	Doğal gaz fiyatından BIST 100 endeksine tek yönlü etki; BIST 100 ve BIST elektrik endeksi ile karşılıklı oynaklık yayılımı vardır. SPGCE, ECO ve NEX endeksleri ile BIST elektrik endeksi arasında karşılıklı şok yayılımı; BIST elektrik endeksi ile ERIX ve NEX endeksleri arasında karşılıklı, ECO endeksinden BIST elektrik endeksine doğru tek yönlü oynaklık etkileşimi vardır. Petrol ve kalorifer yakıtının ise BIST üzerinde etkisi yoktur.
Zeng & Yang (2023)	Çin (30 İl), 2010–2020	Mekanizma testi, Heterojenlik analizi	Dijital teknoloji, Karbon emisyonu	Dijital teknoloji CO_2 emisyonlarını azaltan pozitif bir etki meydana getirir.
Mentel vd. (2022)	26 Ülke, 1995–2015	Panel eşbütünleşme testi, FMOLS, Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi	Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) harcamaları, Yenilenebilir enerji tüketimi, Karbon emisyonu, Kişi başına düşen GSYİH, Dışa açıklık endeksi	Ar-Ge harcamaları ve yenilenebilir enerji karbon emisyonlarını azaltırken; kişi başına düşen GSYH ve dışa açıklık endeksi karbon emisyonlarını artırmaktadır; değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve tek yönlü nedensellik vardır.
Du vd. (2022)	MINT ülkeleri, 1990–2018	FMOLS, DOLS, FE-OLS, MMQR	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Karbon emisyonu, Yenilenebilir enerji tüketimi, Yüksek teknoloji	Ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji karbon emisyonlarını artırırken; yenilenebilir enerji karbon emisyonlarını azaltmaktadır.

Yazar / Tarih	Dönem / Bölge	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Özpolat & Özsoy (2021)	Türkiye, 1990-2015	ARDL sınır testi	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Yenilenebilir enerji tüketimi, Yenilenemeyen enerji tüketimi, Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Yenilenebilir enerji tüketimi karbon emisyonunu azaltırken; yenilenemeyen enerji tüketimi karbon emisyonunu artırmaktadır; dışa açıklık endeksi kısa dönemde çevreyi olumlu etkiler, uzun dönemde anlamsız; EKC hipotezi geçerlidir.
Koç & Buluş (2020)	Güney Kore, 1971-2017	ARDL sınır testi	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Enerji tüketimi, Yenilenebilir enerji tüketimi, Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi çevresel tahribata yol açarken; yenilenebilir enerji tüketimi ve dışa açıklık endeksi çevre kirliliğini azaltmaktadır; EKC hipotezi geçerli değildir.
Hasson & Masih (2017)	Güney Afrika, 1971-2013	ARDL sınır testi, ECM	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Enerji tüketimi, Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Dışa açıklık endeksi, karbon kaynaklı kirliliği azaltmaktadır; EKC hipotezi geçerlidir.
Ertuğrul vd. (2016)	Gelişmekte olan ülkeler arasında ilk 10 karbon emisyonu gerçekleştiren ülkeler, 1971-2011	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Dışa açıklık endeksi, Enerji tüketimi, Karbon emisyonu	Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve dışa açıklık endeksi uzun dönemde karbon emisyonunun temel belirleyicisidir; enerji tüketimindeki artış çevresel tahribata yol açmaktadır; EKC hipotezi Türkiye, Hindistan, Çin ve Kore için geçerlidir.

Yazar / Tarih	Dönem / Bölge	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Farhani & Öztürk (2015)	Tunus, 1971-2012	ARDL sınır testi, ECM, Granger nedensellik	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Ekonomik büyümenin karesi, Enerji tüketimi, Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Ekonomik büyüme, ekonomik büyümenin karesi ve kişi başına enerji tüketiminden karbon emisyonuna; karbon emisyonundan, ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin karesine ve dışa açıklık endeksine tek yönlü nedensellik; EKC hipotezi geçerli değildir.
Jebli & Ben Youssef (2015)	Tunus, 1980-2009	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Yenilenebilir enerji tüketimi, Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Kısa dönemde dışa açıklık endeksi, ekonomik büyüme ve karbon emisyonundan yenilenebilir enerjiye tek yönlü nedensellik; uzun dönemde dışa açıklık endeksinin karbon emisyonu üzerinde pozitif etkisi; EKC hipotezi geçerli değildir.
Shahbaz vd. (2013)	Endonezya, 1975Q1-2011Q4	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Enerji tüketimi, Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi karbon emisyonunu artırmaktadır; dışa açıklık endeksi ile karbon emisyonu arasında geri besleme hipotezi geçerlidir.
Tamazian & Rao (2010)	24 geçiş ekonomisi, 1993-2004	GMM tahmincisi	Ekonomik büyüme (Reel GSYİH), Dışa açıklık endeksi, Karbon emisyonu	Dışa açıklık endeksi çevresel tahribatı artırmaktadır; EKC hipotezi geçerlidir.

Tablo 1'de sunulan çalışmalar, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, dışa açıklık, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kullanımı ile çevresel kalite arasındaki ilişkileri farklı ülkeler ve dönemler üzerinden incelemektedir. Çoğu çalışmada ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin karbon emisyonlarını artırdığı gözlemlenirken, yenilenebilir enerji kullanımı ve çevre teknolojilerine ilişkin

yatırımların çevre üzerindeki olumsuz etkileri azalttığı tespit edilmiştir. Dışa açıklık endeksinin etkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermekte; bazı çalışmalarda çevre kalitesini iyileştirici yönde, bazılarında ise bozucu yönde etkiler ortaya çıkmaktadır. Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi bazı ülkelerde ve dönemlerde doğrulanırken, bazı araştırmalarda geçerliliği gözlenmemiştir. Ayrıca son dönem çalışmaları, dijital teknolojiler, Ar-Ge harcamaları ve yenilenebilir enerji yatırımlarının karbon emisyonlarını düşürücü rol oynadığını göstermektedir. Finansal piyasalar ve enerji fiyatları arasındaki etkileşimleri inceleyen çalışmalar ise enerji ve hisse senedi piyasaları arasındaki karşılıklı oynaklık ve şok yayılımına dikkat çekmektedir. Genel olarak, literatür, sürdürülebilir çevre politikalarının ekonomik büyüme ve enerji kullanımıyla uyumlu şekilde tasarlanmasının çevresel sürdürülebilirlik için kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak çevresel kalite seçilmiş, bağımsız değişkenler ise fosil enerji tüketimi, yeşil enerji tüketimi, ekonomik büyüme, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kullanımı ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) göstergeleri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın literatüre katkısı; ekonomik büyüme, enerji türleri, teknolojik gelişmeler ve inovasyon göstergelerinin çevresel kalite üzerindeki etkilerini eşzamanlı olarak analiz ederek, sürdürülebilirlik politikalarına yön verebilecek bütüncül bir perspektif sunmasıdır.

4. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Çalışmada 1993-2022 dönemine ait yıllık verilerden yararlanarak fosil enerji, yeşil enerji, ekonomik büyüme, BİT, Ar-Ge göstergelerinin çevresel kalite üzerinde nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmaya dahil edilen değişkenlerin bilgileri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Bilgiler

Sembol	Değişken Adı	Açıklama	Veri Kaynağı
EQ	Çevresel kalite (CO2 emisyonu)	Kişi başına düşen CO2 emisyonları (metric tons per capita). Çevresel kaliteyi ölçmek amacıyla bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.	World Development Indicators (WDI)
FFEC	Fosil enerji	Toplam enerji tüketimi içindeki fosil yakıt oranı (%). Fosil enerji bağımlılığının çevresel etkilerini göstermek amacıyla çalışmaya dahil edilmiştir.	WDI

Sembol	Değişken Adı	Açıklama	Veri Kaynağı
REC	Yeşil enerji	Toplam nihai enerji tüketimi içindeki yenilenebilir enerji oranı (%). Yeşil enerji kullanımının çevresel etkilerini göstermek amacıyla yeşil enerjiyi temsilen çalışmaya dahil edilmiştir.	WDI
GSYH	Ekonomik Büyüme	Sabit 2015 US$ cinsinden GSYH. Ekonomik büyümenin çevresel kaliteye etkilerini inceleyebilmek amacıyla çalışmaya dahil edilmiştir.	WDI
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT)	Nüfusun internet kullanma oranı (%). Teknolojik penetrasyonun çevresel etkilerini inceleyebilmek amacıyla çalışmaya dahil edilmiştir.	WDI
R&D	Araştırma ve Gelişrime (Ar-Ge)	Patent başvurusu sayısı (residents). Yenilik kapasitesinin çevresel kaliteye etkisini imceleyebilmek amacıyla Ar-Ge faaliyetlerini temsilen çalışmaya dahil edilmiştir.	WDI

Çalışmaya dahil edilen değişkenler için logaritmik (ln) dönüşüm yapılmıştır. Analiz için kurulan ekonometrik modelleme bilgisi şu şekildedir:

$$ln\,EQ_t = \beta_0 + \beta_1\,ln\,FFEC + \beta_2\,ln\,REC_t + \beta_3\,ln\,GSYH_t + \beta_4\,ln\,B\dot{I}T_t + \beta_5\,ln\,R\&D_t + \varepsilon_t \quad (\mathbf{1})$$

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmek amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımının en önemli avantajlarından biri, serilerin durağanlık özelliklerine karşı duyarlı olmamasıdır. Bu yöntem, değişkenlerin birim kök içermesi ya da aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunup bulunmaması gibi ön koşullara bağlı kalmaksızın uygulanabilmektedir. Bu yönüyle yöntem, bilgi kaybını minimize ederek daha güvenilir sonuçların elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

Toda-Yamamoto yaklaşımında ilk aşamada uygun VAR modeline ilişkin optimal gecikme uzunluğu (p) belirlenmekte, ardından serilerin maksimum bütünleşme derecesi (dmax) tespit edilmektedir. Bu iki değerin toplamı (p + dmax) esas alınarak genişletilmiş bir VAR modeli tahmin edilmekte ve nedensellik analizi bu model üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Nedensellik analizine geçmeden önce, serilerin durağanlık özelliklerini incelemek ve maksimum bütünleşme derecesini belirlemek amacıyla Augmented Dickey-Fuller testi uygulanmıştır. Her ne kadar Toda-Yamamoto yöntemi durağanlık şartına bağlı olmasa da, dmax değerinin doğru şekilde belirlenebilmesi için birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda elde edilen ADF birim kök testi sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3'te çalışmanın değişkenlerinin ADF birim kök testleri ile tespit edilen durağanlık sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Birim Kök Testlerinin Sonuçları

	Düzey-I(0)		**Birinci Fark-I(1)**		**Sonuç**
Değişken	**Sabit**	**Trend - Sabit**	**Sabit**	**Trend - Sabit**	
EQ	-0.659 (0.841)	-3.519 (0.055)	-5.310 (0.000)	-5.213 (0.001)	I(1)
FFEC	-1.460 (0.536)	-1.728 (0.999)	-6.302 (0.049)	-6.557 (0.000)	I(1)
REC	-1.963 (0.300)	-2.392 (0.375)	-6.344 (0.000)	-6.808 (0.000)	I(1)
GSYH	0.655 (0.988)	-2.767 (0.220)	-5.615 (0.000)	-5.499 (0.000)	I(1)
BİT	-2.720 (0.084)	-0.172 (0.990)	-3.747 (0.008)	-4.451 (0.007)	I(1)
R&D	-0.645 (0.845)	-0.744 (0.959)	-4.847 (0.000)	-4.964 (0.002)	I(1)

Uygulanan Augmented Dickey-Fuller testi sonuçlarına göre, serilerin maksimum bütünleşme derecesinin I(1) düzeyinde, yani birinci farkta durağan hale geldiği belirlenmiştir. Bu bulgu doğrultusunda, analizde kullanılacak maksimum bütünleşme derecesi (dmax) değeri 1 olarak tespit edilmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi kapsamında izlenen bir diğer adım, VAR modeli aracılığıyla uygun gecikme uzunluğunun (p) belirlenmesidir. Bu aşamada elde edilen optimal gecikme uzunluğuna, serilerin maksimum bütünleşme derecesi (dmax) eklenerek genişletilmiş modelin toplam gecikme uzunluğu (p + dmax) oluşturulmaktadır.

Belirlenen bu gecikme yapısı doğrultusunda genişletilmiş VAR modeli tahmin edilmekte ve nedensellik analizi bu model üzerinden gerçekleştirilmektedir. VAR modeli kullanılarak elde edilen optimal gecikme uzunluğuna ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: VAR modeline uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	150.9797	NA	1.28e-12	-10.35570	-10.07022	-10.26842
1	308.4633	236.2254	2.33e-16	-19.03310	-17.03479*	-18.42219
2	356.8904	51.88616*	1.43e-16*	-19.92074*	-16.20960	-18.78621*

Tablo 4 sonuçlarına göre, SC kriteri 1 gecikme uzunluğunu işaret ederken; LR, FPE, AIC ve HQ kriterleri ise 2 gecikmeyi önermektedirler. Bu sonuç dikkate alınarak VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu (p) 2 olarak belirlenmiştir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilebilir. Bu kapsamda, birim kök testi sonucunda belirlenen maksimum bütünleşme derecesi (dmax = 1) ile VAR modeline dayalı optimal gecikme uzunluğu (k = 2) birlikte kullanılarak genişletilmiş VAR modeli oluşturulmuştur. Buna göre modelde kullanılacak toplam gecikme uzunluğu (k + dmax) = 3 olarak belirlenmiştir.

Kurulan genişletilmiş VAR modeli çerçevesinde, nedensellik ilişkisinin varlığı Wald testi kullanılarak sınanmıştır. Bu doğrultuda, ilgili katsayıların ortak anlamlılığı Wald istatistiği aracılığıyla test edilerek değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi değerlendirilmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi kapsamında kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H0: Bağımsız değişkenden EQ'ya doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
H1: Bağımsız değişkenden EQ'ya doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi kapsamında kurulan hipotezlerde, sıfır hipotezi (H0) değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığını, alternatif hipotez (H1) ise nedensellik ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyi esas alındığında, olasılık (p-değeri) değerinin 0,05 kritik değerinden küçük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu kabul edilmektedir (Toda & Yamamoto, 1995).

Tablo 5'te, çevresel kalite (EQ) ile fosil enerji tüketimi (FFEC), yeşil enerji tüketimi (REC), ekonomik büyüme (GDP), bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) ve araştırma-geliştirme faaliyetleri (R&D) arasındaki Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 5: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

HİPOTEZLER	**DEĞER**	**SONUÇ**
H0: FFEC'den EQ'ya Nedensellik Yoktur H1: FFEC'den EQ'ya Nedensellik vardır	0,02026 ⟨ 0,05	H0, Ret. FFEC'den EQ'ya Nedensellik vardır.
H0: REC'den EQ'ya Nedensellik Yoktur H1: REC'den EQ'ya Nedensellik vardır	0,00251⟨ 0,05	H0, Ret. REC'den EQ'ya Nedensellik vardır.
H0: GSYH'den EQ'ya Nedensellik Yoktur H1: GSYH'den EQ'ya Nedensellik vardır	5,517421 ⟩ 0,05	H1, Ret. H0: GSYH'den EQ'ya Nedensellik Yoktur
H0: BİT'den EQ'ya Nedensellik Yoktur H1: BİT'den EQ'ya Nedensellik vardır	0,40373 ⟩ 0,05	H1, Ret. H0: BİT'den EQ'ya Nedensellik Yoktur
H0: R&D'den EQ'ya Nedensellik Yoktur H1: R&D'den EQ'ya Nedensellik vardır	0,04606 ⟨ 0,05	H0, Ret. R&D'den EQ'ya Nedensellik vardır.

Tablo 5'te sunulan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, fosil enerji tüketimi (FFEC), yeşil enerji tüketimi (REC) ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinden (R&D) çevresel kaliteye (EQ) doğru istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Buna karşılık, ekonomik büyüme (GSYH) ve bilgi ve iletişim teknolojilerinden (BİT) çevresel kaliteye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır. Analizde ele alınan dönem için, çevresel kalite üzerinde özellikle enerji yapısı ve inovasyon kapasitesinin belirleyici olduğunu, buna karşın BİT ve ekonomik büyümenin doğrudan bir nedensel etki oluşturmadığını göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, Türkiye'de 1993–2022 dönemine ait veriler kullanılarak fosil enerji (FFEC), yeşil enerji (REC), ekonomik büyüme (GSYH), bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ve Ar-Ge (R&D) göstergelerinin çevresel kalite (EQ) üzerindeki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, fosil enerji ve yeşil enerji göstergelerinin çevresel kalite üzerinde anlamlı bir nedensellik etkisi olduğunu, Ar-Ge faaliyetlerinin de çevresel kaliteyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Buna karşılık ekonomik büyüme ve BİT değişkenleri çevresel kalite üzerinde doğrudan bir etkiye sahip bulunmamıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'de çevresel kaliteyi artırmak için yalnızca büyüme ve teknoloji altyapısına odaklanmanın yeterli olmadığını, enerji dönüşümü ve inovasyon odaklı politikaların belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Politika yapıcılar, fosil enerji bağımlılığını azaltacak ve yenilenebilir enerji üretimini teşvik edecek stratejiler geliştirmeli; Ar-Ge ve çevre teknolojilerine yönelik yatırımları artırarak çevresel sürdürülebilirliği desteklemeli, ekonomik büyüme ve teknoloji politikalarını bu dönüşüm ve inovasyon süreçleri ile bütünleştirmelidir. Sonuç olarak, çevresel kaliteyi yükseltmek için enerji sektörü ve Ar-Ge odaklı bütüncül ve sürdürülebilir stratejilerin öncelikli hale getirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aghion, P., & Howitt, P. (1990). A model of growth through creative destruction.

Akın, F., Dinçer, S. & Şakalak, A. (2026). Teknoloji, Yenilenebilir Enerji ve Sürdürülebilir Büyüme Ekseninde Çevre Kalitesi: CS-ARDL Analizi. Verimlilik Dergisi, 60(1), 179-196.

Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy policy*, *38*(1), 656-660.

Çoban S., Uçar M. & Ülger M. (2026). Exploring the impact of environment-related technologies, environmental taxes, renewable electricity generation and economic growth on environmental quality: evidence from European countries using panel ARDL approach. International Journal of Energy Sector Management. https://doi.org/10.1108/IJESM-03-2025-0027

Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: a survey. *Ecological economics*, *49*(4), 431-455.

Doğru, E. (2024). Fosil Enerji, Temiz Enerji ve BIST Elektrik Endeksi Arasında Oynaklık Etkileşimi: Asimetrik BEKK-GARCH Modelinden Kanıtlar. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 64, ss. 141-157.

Du, L., Jiang, H., Adebayo, T.S., Awosusi, A.A. ve Razzaq, A. (2022). "Asymmetric Effects of High-tech Industry and Renewable Energy on Consumption-based Carbon Emissions in MINT Countries", *Renewable Energy*, 196, 1269-1280.

Ertugrul, H. M., Cetin, M., Seker, F., & Dogan, E. (2016). The impact of trade openness on global carbon dioxide emissions: Evidence from the top ten emitters among developing countries. Ecological Indicators, 67, 543-555.

Farhani, S., & Ozturk, I. (2015). Causal relationship between CO 2 emissions, real GDP, energy consumption, financial development, trade openness, and urbanization in Tunisia. Environmental Science and Pollution Research, 22(20), 15663-15676.

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. *The quarterly journal of economics*, *110*(2), 353-377.

Guo, X., & Shahbaz, M. (2024). Çevresel Kuznets eğrisinin varlığı: Kritik bir bakış ve çevre yönetimi için gelecekteki çıkarımlar. Çevre Yönetimi Dergisi, 351, 119648.

Hasson, A., & Masih, M. (2017). Energy consumption, trade openness, economic growth, carbon dioxide emissions and electricity consumption: evidence from South Africa based on ARDL.

Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2015). The environmental Kuznets curve, economic growth, renewable and non-renewable energy, and trade in Tunisia. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 47, 173-185.

Koc, S., & Bulus, G. C. (2020). Testing validity of the EKC hypothesis in South Korea: role of renewable energy and trade openness. Environmental Science and Pollution Research, 27(23), 29043-29054.

Mentel, G., Tarczyński, W., Azadi, H., Abdurakmanov, K., Zakirova, E. ve Salahodjaev, R. (2022). "R&D Human Capital, Renewable Energy and CO2 Emissions: Evidence from 26 Countries", *Energies*, 15(23), 9205. https://doi.org/10.3390/en15239205

Özpolat, A., & Özsoy, F. N. (2021). Yenilenebilir Enerji Kaynakları Çevresel Bozulmayı Azaltıyor Mu? Türkiye Örneği. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 13(24), 49-60.

Popp, D. (2002). *Induced innovation and energy prices.* American Economic Review, 92(1), 160–180.

Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. Energy policy, 37(10), 4021-4028.

Shahbaz, M., Hye, Q. M. A., Tiwari, A. K., & Leitão, N. C. (2013). Economic growth, energy consumption, financial development, international trade and CO2 emissions in Indonesia. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 25, 109-121.

Salahuddin, M., & Alam, K. (2016). Information and Communication Technology, electricity consumption and economic growth in OECD countries: A panel data analysis. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, *76*, 185-193.

Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World development*, *32*(8), 1419-1439.

Tamazian, A., & Rao, B. B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. Energy economics, 32(1), 137-145.

TODA, H.Y. ve YAMAMOTO, T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregression with Possibly Integrated Processes", Journal of Econometrics, Volume: 66 (1-2), s.225-250.

Zeng, J. ve Yang, M. (2023). "Digital Technology and Carbon Emissions: Evidence from China", Journal of Cleaner Production, 430, 1-14. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139765

Zhang, C., & Liu, C. (2015). The impact of ICT industry on CO2 emissions: a regional analysis in China. *Renewable and sustainable energy reviews*, *44*, 12-19.

16. Bölüm

Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Hak Sahipliği: Hukuken Geçersiz veya Tartışmalı Birliktelikler (Suriyeliler Örneği)

Serap SAMANCI[1]

Giriş

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sonrasında çok sayıda Suriyeli Türkiye'de uzun süreli olarak yaşamaya başlamıştır. 2026 yılı itibarıyla Türkiye yaklaşık 2,5 milyon Suriyeliye ev sahipliği yapmakta olup[2] bu durum yalnızca sosyal ve ekonomik alanda değil, özel hukuk ilişkileri bakımından da çeşitli hukuki sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Özellikle haksız fiil sorumluluğundan kaynaklanan tazminat davalarında, tarafların yabancı olması ve aile yapılarının Türk hukukunda öngörülen klasik çekirdek aile modelinden farklılık göstermesi, hak sahipliğinin belirlenmesinde tereddütlere neden olabilmektedir.

Türkiye'de her yıl çok sayıda ölümlü trafik kazası meydana gelmesi nedeniyle[3], bu kazalar sonucunda destekten yoksun kalma tazminatına ilişkin uyuşmazlıklara uygulamada sıklıkla rastlanmaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriyeliler de trafik kazalarında hayatını kaybedebilmekte; geride kalan kişiler destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilmektedir. Destekten yoksun kalma tazminatı, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 53. maddesinde düzenlenmiş olup, ölenin yaşarken sağladığı ekonomik desteğin kesilmesi nedeniyle zarara uğrayan kişilerin korunmasını amaçlamaktadır. Bu tazminat türünde hak sahipliği, mirasçılık sıfatına değil, fiilî destek ilişkisinin varlığına dayanmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Suriyeliler arasında, hatta kimi durumlarda Suriyeliler ile Türk vatandaşları arasında Türk hukukunda öngörülen şekil şartlarına

[1] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi Tetkik Hakimi, serapsamanci37@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0065-0727

[2] Resmi verilere göre 21 Ocak 2026 tarihi itibariyle geçici koruma kapsamında 2 milyon 333 bin 263 Suriye uyruklu kişi Türkiye'de yaşamaktadır. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (son erişim tarihi:01.02.2026)

[3] Ülkemizde 2025 yılında 2 bin 166 adet ölümlü trafik kazası meydana gelmiş olup bu kazalarda 2 bin 541 kişi olay yerinde hayatını kaybetmiştir. Bknz. https://www.trafik.gov.tr/kurumlar/trafik.gov.tr/04-Istatistik/Aylik/202512/ARALIK.pdf (son erişim tarihi:01.02.2026)

uyulmaksızın kurulan birlikteliklerle karşılaşılabilmektedir.[4] Resmî evlilik bağı dışında kalan bu tür birliktelikler, Türk Medeni Kanunu bakımından geçerlilik sorunu doğurmakla birlikte, fiilî ve süreklilik arz eden ekonomik destek ilişkilerinin mevcut olduğu durumlarda, destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin kapsamı ve pay sisteminin uygulanması bakımından çeşitli sorunları gündeme getirmektedir.

Bu çalışma, hukuken geçersiz veya tartışmalı birlikteliklerde destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin nasıl belirleneceği sorununu incelemektedir.

Çalışmanın önemi, medeni hukuk bakımından geçersiz sayılan veya kamu düzeni nedeniyle sonuç doğurmayan aile ilişkilerinin, borçlar hukuku bakımından ne ölçüde dikkate alınabileceği sorusuna sistematik bir yanıt aramasından kaynaklanmaktadır. Temel sorunsal, evlilik statüsünün geçersizliği ile fiilî destek ilişkisinin varlığı arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı noktasında toplanmaktadır. Çalışma sırasında Suriyelilerin hukuken geçersiz veya tartışmalı aile birliktelikleri bağlamında destekten yoksun kalma tazminatına ilişkin özel bir değerlendirme içeren bir Yargıtay kararına rastlanmamıştır. Bu nedenle söz konusu sorun, mevcut içtihatların genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır.

Çalışmanın temel hipotezi, destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesinde belirleyici unsurun evlilik statüsü değil, fiilî ve süreklilik arz eden ekonomik destek ilişkisinin varlığı olduğu; ancak bu değerlendirmenin Türk hukukunun kamu düzeni sınırları gözetilerek yapılması gerektiğidir. Bu kapsamda, çok eşli yapılarda eşler için öngörülen toplam payın iki ile sınırlı tutulması ve bu payın fiilî eşler arasında bölüştürülmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Araştırmada doktrinel analiz yöntemi kullanılmış; Türk Borçlar Kanunu'nun 53. maddesi ile Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun ve Türk Medeni Kanunu hükümleri birlikte ele alınarak sistematik ve amaçsal yorum yapılmıştır. Çalışma, Suriyeli aile yapısını bir örnek olay bağlamı olarak ele almakta; ancak ulaşılan sonuçlar hukuken geçersiz veya tartışmalı birlikteliklerin tamamı bakımından geçerli olabilecek genel nitelikte bir değerlendirme sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, göç hukuku veya aile sosyolojisi perspektifinden değil, özel hukuk sistematiği çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde destekten yoksun kalma tazminatının hukuki niteliği ve fiilî destek kavramı ele alınmaktadır. İkinci bölümde hukuken geçersiz veya tartışmalı birliktelikler incelenmektedir. Üçüncü

[4] Solmaz, Meryem, "*Türk Kanunlar İhtilafı Kurallarına Göre Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının Evlenme Konularına Uygulanacak Hukuk ve Karşılaşılan Problemler*", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 3, (2025), s. 968.

bölümde ise bu birlikteliklerin destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesine etkisi değerlendirilmekte ve özellikle çok eşli aile yapılarında pay sisteminin uygulanmasına ilişkin çözüm önerileri sunulmaktadır.

I. Destekten Yoksun Kalma Tazminatının Hukuki Niteliği ve Fiilî Destek Kavramı

A. Destekten Yoksun Kalma Tazminatının Hukuki Niteliği

Bir kişinin haksız fiil sonucunda hayatını kaybetmesi, yalnızca o kişinin şahsına yönelik hukuki korumanın ihlali anlamına gelmez; aynı zamanda yaşarken ekonomik destek sağladığı kimselerin menfaatlerini de etkiler.[5] Ölüm olayı doğrudan destek görenlerin şahsında gerçekleşmediğinden, destek görenlerin uğradığı zarar kural olarak yansıma zarar niteliğindedir. Türk hukukunda yansıma zararların tazmini ise ancak yasal bir düzenleme ile mümkündür.[6] Destekten yoksun kalma tazminatı da 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 53. maddesinde bu istisnai düzenlemelerden biri olarak yer almaktadır. Anılan hükme göre ölüm hâlinde cenaze giderleri ile ölüm hemen gerçekleşmemişse tedavi giderleri ve çalışma gücünün azalmasından ya da yitirilmesinden doğan kayıpların yanı sıra, ölenin desteğinden yoksun kalan kişilerin bu sebeple uğradıkları zararlar da tazmin edilebilmektedir.

Destekten yoksun kalma tazminatı, bir kişinin ölümü nedeniyle onun sağladığı ekonomik destekten mahrum kalan kişilerin uğradıkları zararın giderilmesini sağlayan özel bir tazminat türüdür.[7] Destekten yoksun kalma tazminatının amacı, desteğin ölümü sebebiyle geride kalanların ekonomik durumunda meydana gelen eksilmeyi gidermek ve ulaşılacak olan hayat seviyesini mümkün olduğu ölçüde korumaktır.[8] Destekten yoksun kalma tazminatı, ölüm olayından doğrudan etkilenmeyen ancak ölen kişinin sağladığı ekonomik desteğin ortadan kalkması nedeniyle malî zarara uğrayan kişilerin korunmasını amaçlayarak tazminatın

---

[5] Can, Mehmet Çelebi/Küçük, Abdüssamet, "*Sigorta Hakem Kararlarında Bedensel Zarar ve Destekten Yoksun Kalma Tazminatının Hesaplanmasında Yöntemsel Sorunlar*", TFM, C. 11, S. 1, (2025), s. 65.

[6] Seven, Vural, "*Sigorta Güvence Hesabının Kapsamı ve Destekten Yoksun Kalma Tazminatı*", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. (157-158), s. 31-62, (2017), s. 55.

[7] Tandoğan, Haluk, Türk Mes'uliyet Hukuku, Ankara 1961, s. 299; Kocabaş, Gediz, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatının Unsurları*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 20, no. 3, (2014), s. 275; Kıcalıoğlu, Mustafa, Haksız Fiillerden Doğan Tazminat Davaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2015, s. 274, 275; Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümleri, Ankara 2015, s. 751; Hatemi, Hüseyin/Gökyayla, Kadir Emre, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017, s. 163; Tuztaş, Hüseyin, Trafik Kazalarından Kaynaklanan Bedensel Zararlar- Destekten Yoksun Kalma Tazminat Davaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2023, s. 734; Özsoy, Rabia, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Resmi Nikahsız Karı Koca Hayatı Yaşayanlar Aleyhine Yapılan İndirimler*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 73 (4), (2024), s. 2623,2624.

[8] Şahin Caner, Ayşenur, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Mirasçılar*", 9. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (26-27 Ekim 2019 Kuşadası-Aydın), s. 51.

sosyal işlevini de ortaya koymaktadır.[9] Destek ve geride kalanlar arasındaki destek ilişkisi fiilî bir durumdan kaynaklanmakta olup destekten yoksun kalma tazminatının miras hukuku hükümleriyle doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır.[10] Dolayısıyla destek görenin desteğin mirasçısı olmasına gerek yoktur.[11]

B. Fiilî Destek Kavramı

Destek sayılabilmek için hukuki veya sözleşmesel bir ilişki zorunlu olmayıp yalnızca fiilî bir bakım ve geçindirme ilişkisinin varlığı yeterli kabul edilmektedir.[12] Nitekim Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 21.04.1982 tarihli, E. 1979/4-1528-K. 1982/412 sayılı kararında da belirtildiği üzere destek kavramı hukuksal bir ilişkiyi değil, eylemli bir durumu hedef tutar ve ne hısımlığa ne de yasanın nafaka hakkındaki hükümlerine dayanır. Sadece eylemli ve düzenli olarak geçimini kısmen veya tamamen sağlayacak şekilde yardım eden ve olayların olağan akışına göre eğer ölüm vuku bulmasaydı, az çok yakın bir gelecekte de bu yardımı sağlayacak olan kimse destek sayılır. O halde destek sayılabilmek için yardımın eylemli olması ve ölümden sonra da düzenli bir biçimde devam edeceğinin anlaşılması yeterli görülür. Dolayısıyla destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesinde belirleyici olan unsur, taraflar arasında hukuken tanınmış bir statünün varlığından ziyade, fiilî destek ilişkisinin bulunup bulunmadığıdır.

Türk Borçlar Kanunu'nun benimsediği fiilî yardıma dayalı yaklaşım uyarınca, destek sayılabilecek kişilerin önceden sınırlı ve kesin bir şekilde belirlenmesi mümkün değildir. Bununla birlikte, uygulamada sıklıkla karşılaşılan destek ilişkilerinin sistematik biçimde incelenmesi ve bu ilişkilere özgü hukuki sorunların ele alınması, destekten yoksun kalma tazminatına ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde yol gösterici nitelik taşımaktadır.[13]

---

[9] Altunkaya, Mehmet/Çomaklı, Edanur, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Destek Kavramı*", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(2), (2025), s. 54.

[10] Tekinay, Selahattin Sulhi, Ölüm Sebebi ile Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, İstanbul 1963, s. 16; Gürsoy, Kemal Tahir, *"Destekten Yoksun Kalma Tazminatı"*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 1, (1972), s. 146-147; Karahasan, Mustafa Reşit, Tazminat Hukuku-Maddi Tazminat Öğreti Yargıtay Kararları, Beta Yayınevi, İstanbul 2001, s. 284; Uygur, Turgut, Açıklamalı-İçtihatlı Borçlar Kanunu, Seçkin Yayınevi, Ankara 2003, s. 2062.

[11] Tekinay, S. S., a.g.e., s. 13; Tandoğan, Haluk, Türk Mes'uliyet Hukuku-Akit Dışı ve Akdi Mes'uliyet, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2010, s. 300; Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Legem Yayınevi, Ankara 2024, s. 861; Hatemi, H./Gökyayla, K.E., a.g.e., s. 166; Kıcalıoğlu, M., a.g.e., s. 283; Özsoy, R., a.g.m., s. 2625.

[12] Saymen Ferit H./Elbir, Halid K., Türk Borçlar Hukuku- Umumi Hükümler, Filiz Kitabevi, İstanbul 1966, s. 472; Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. I, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976, s. 572; Tekinay, Selahattin Sulhi/Akman, Sermet/Burcuoğlu, Haluk/Altop, Atilla, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Filiz Yayınevi, İstanbul 1993, s. 620; Narter, Sami, Destekten Yoksun Kalma Tazminatı ve Davaları, Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s. 3; Karahasan, M. R., a.g.e., s. 284, 285; Oğuzman, M. Kemal/Öz, Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, *C.2.,* Vedat Kitapçılık, İstanbul 2021, s. 108; Kıcalıoğlu, M., a.g.e., s. 274; Özsoy, R., a.g.m., s. 2626.

[13] Altunkaya, M./Çomaklı, E., a.g.m., s. 57, 58.

Destekten yoksun kalma tazminatının mirasçılık sıfatından bağımsız olması, fiilî destek ilişkisinin varlığının aranması hususları, özellikle resmî evlilik dışında kurulan birliktelikler, dinî nikâh veya çok eşlilik gibi aile yapılarının söz konusu olduğu durumlarda önem kazanmaktadır. Zira bu tür ilişkilerde resmî statü ile fiilî destek ilişkisi her zaman örtüşmemektedir. Bu nedenle destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin sınırlarının belirlenmesi, yalnızca borçlar hukuku bakımından değil, aile hukuku ve kamu düzeni ilkeleri bakımından da değerlendirilmesi gereken bir mesele hâline gelmektedir. Bu yönüyle destekten yoksun kalma tazminatı, klasik miras hukuku kurallarından ayrılan, kendine özgü bir tazminat türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle fiilî destek ilişkisinin tespiti ve kapsamının belirlenmesi, somut olayın özelliklerine göre hâkim takdirini gerekli kılmakta ve bu durum uygulamada farklı değerlendirmelere yol açabilmektedir. Bu nedenle destekten yoksun kalma tazminatı, aile hukukundaki geçerlilik rejiminden bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada da hukuken geçersiz ya da tartışmalı olan birlikteliklerde destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliği incelenecektir.

II. Hukuken Geçersiz veya Tartışmalı Birliktelikler

A. Resmî Şekil Şartına Aykırı Birliktelikler

Türkiye'de gerçekleştirilecek bir evlilik şekil şartları açısından Türk hukukuna tabi olup tarafların vatandaşlık durumunun bu anlamda bir önemi yoktur. Türk Medeni Kanunu'nun 142. maddesi uyarınca evlenme, evlendirme memuru önünde yapılır. Bu hüküm, evliliğin geçerliliği bakımından resmî şeklin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Suriye Kişisel Hâl Kanunu'na göre ise evliliğin kuruluşuna ilişkin Türk hukukundakine benzer zorunlu bir resmî şekil şartı bulunmamaktadır.[14] Türkiye dışında yapılan ve Türk hukukunda öngörülenden farklı şekil şartlarına tabi olan evlilikler, kural olarak Türkiye'de de geçerli kabul edilmektedir.[15] Dolayısıyla Suriye hukukuna göre geçerli şekilde kurulan evlilikler, Türk hukukunda da kural olarak evlilik statüsü doğurmaktadır. Türkiye'deki Suriye konsolosluğunda Suriye vatandaşlarının birbiriyle yapacağı evlilikler de geçerli olup[16] bu konsolosluk evlilikleri Suriye hukukunda öngörülen

[14] Solmaz, M., a.g.m., s. 969, 970.

[15] Akıncı, Ziya/Demir Gökyayla, Cemile, Milletlerarası Aile Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2010, s. 20; Gençcan, Ömer Uğur, Milletlerarası Aile ve Usul Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2020, s. 278; Özgür, Çiçek, Milletlerarası Özel Hukukta Evlilik Birliğinin Kurulması ve Sona Ermesi, Adalet Yayınevi, Ankara 2020, s. 46; Küpe, Bahar, Milletlerarası Özel Hukukta Şekil, Adalet Yayınevi, Ankara 2021, s. 195; Can, Hacı, Milletlerarası Özel Hukuk, Adalet Yayınevi, Ankara 2023, s. 430; Özel, Sibel/Erkan, Mustafa/Pürselim, Hatice Selin, Milletlerarası Özel Hukuk, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2024, s. 191; Solmaz, M., a.g.m., s. 967.

[16] Akıncı, Z./Demir Gökyayla, C., a.g.e., s. 22; Şensöz Malkoç, Ebru, "*Yabancıların Türkiye'de Evlenmesi Konsolosluk Evlenmelerinin Hukuki Geçerliliği ve Sonuçları*", Public and Private International Law Bulletin,

şekil şartlarına tabidir.[17] Uzun süredir Türkiye'de yaşayan Suriyeliler bakımından ise Türkiye'de yapılan dinî nikâhlı birliktelikler ile karşılaşılabilmektedir.[18] Ancak Türk hukuk düzeninde, konsolosluk evlilikleri dışında, resmî şekil şartına uyulmaksızın gerçekleştirilen evlilikler yok hükmünde kabul edilir.[19] Dolayısıyla Türkiye'de yalnızca dinî nikâhla kurulan birliktelikler yasal eş statüsü sağlamadığından, buna bağlı haklardan (mirasçılık, mal rejimi gibi) da yararlanılamaz.

Resmî şekle aykırı olarak kurulan birlikteliklerin medeni hukuk bakımından yok hükmünde sayılması, bu birliktelikler içerisinde oluşan fiilî destek ilişkilerinin ölüm hâlinde destekten yoksun kalma tazminatı bakımından tamamen göz ardı edileceği anlamına gelmeyecektir. Zira destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliği, evlilik statüsüne değil, fiilî ve süreklilik arz eden ekonomik destek ilişkisinin varlığına dayanmaktadır. Bu nedenle şekle aykırı birlikteliklerin borçlar hukuku bakımından hangi ölçüde dikkate alınacağı sorunu, destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

B. Erken Yaşta Kurulan Birliktelikler

Türk Medeni Kanunu'nun 124. maddesi gereğince kişiler on yedi yaşını doldurmadıkça evlenemez; olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple on altı yaşını doldurmuş olanlar ancak hâkim izniyle evlenebilir. Aynı Kanun'un 126. maddesine göre ise küçüğün evlenmesi için yasal temsilcisinin rızası şarttır.

2019 yılı değişikliği öncesinde Suriye'de evlilik yaş sınırı kadınlarda on yedi, erkeklerde on sekiz olup[20] on beş yaşını doldurmuş erkek veya on üç yaşını doldurmuş kız çocuğu, büluğa erdiğini iddia edip evlenme talebinde bulunduğunda, hakim iddialarının doğruluğuna ve bedenlerinin evliliği kaldırabileceğine kanaat ederse küçüğün babasının veya büyükbabasının

C. 37, S. 2, (2017), s. 725; Ekşi, Nuray, Türkiye'ye Sığınan Yabancıların Aile ve Şahsın Hukuku Davaları, Beta Yayınevi, İstanbul 2021, s. 106; Can, Hacı/Tuna, Ekin, Milletlerarası Özel Hukuk, Adalet Yayınevi, Ankara 2021, s. 387; Güngör, Gülin, Türk Milletlerarası Özel Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 120; Özel, S./Erkan, M./Pürselim, H.S., a.g.e., s. 256.

[17] Akıncı, Z./Demir Gökyayla, C., a.g.e., s. 22; Özgür, Ç., a.g.e., s. 103; Küpe, B., a.g.e., s. 218; Gençcan, Ö. U., a.g.e., s. 288; Akgün, Cansu, "*Konsolosluk Evlenmelerinin Şekline Uygulanacak Hukuk*", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 3, (2017), s. 112; Acun Mekengeç, Merve/Yener Keskin, Cansu, Şematik Milletlerarası Özel Hukuk Ders Kitabı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2022, s. 54; Özel, S./Erkan, M./Pürselim, H.S., a.g.e., s. 191.

[18] Solmaz, M., a.g.m., s. 968; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2016), Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Arasındaki Evlilik İlişkileri Araştırması (https://www.aile.gov.tr/Raporlar/ATHGM/Suriyeliler_ile_Turkiye_Cumhuriyeti_Vatandaslari_Arasindaki_Evlilik_Iliskileri_Arastirmasi.pdf)

[19] Kılıçoğlu, Ahmet, Aile Hukuku, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 60; Dural, Mustafa/Öğüz, Tufan/Gümüş, Mustafa Alper, Türk Özel Hukuku Cilt III: Aile Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 2024, s. 71; Solmaz, M., a.g.m., s. 969, 982.

[20] Ulusu Karataş, A. E., a.g.m., s. 55; Solmaz, M., a.g.m., s. 964, 979, 980.

muvafakati ile evliliğin tesciline onay verebilmekteydi.[21] 2019 yılında yapılan değişiklik sonrası ise Suriye'de evlilik yaş sınırı hem kadın, hem erkek için on sekiz yaş olarak kabul edilmiştir. Ayrıca 2019 yılı değişikliğiyle fiziki olgunluğa erişen ve evlenmeleri için makul bir sebebi olan on beş yaşını doldurmuş kadın veya erkeğin veli/vasinin izni ve mahkeme kararı ile evlenebilmesi kabul edilmiştir.[22]

Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin yarısından fazlasını on sekiz yaşın altındaki çocuklar oluşturmaktadır.[23] Suriyeli kız çocukları Türkiye'ye Suriye'den evli olarak gelebilmekte ya da Türkiye'de evlilik yapabilmektedir.[24] Nitekim Türkiye'deki çocuk evlilikleri üzerine yapılan araştırmalara göre, 15-18 yaş arasındaki Suriyeli kızların %14'ünün evlendiği tespit edilmiştir.[25] Birleşmiş Milletler Kadın Birimi tarafından on beş yaş ve üzeri 1.290 Suriyeli kadın ve kız çocuğuyla 2018 yılında Türkiye'de yapılan görüşmelerde ise on sekiz yaş altı evlilik oranının %50,3, on beş yaş altı evlilik oranının ise %23 olduğu belirlenmiştir.[26]

5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun hükümleri uyarınca, geçici koruma altındaki Suriyeliler Türkiye'de bulundukları süre içerisinde şartları varsa resmi olarak en erken on altı yaşında evlenebilir. Aksi halde Yargıtay'ın yerleşik içtihatlarına göre evlilik yok hükmünde sayılır. Ancak Suriyelilerin Türkiye'ye gelmeden önce yaptıkları evlilik Suriye hukukuna tabi olacağından, daha erken yaşta evlenmeleri mümkündür.[27]

5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun'un 5. maddesi uyarınca *"Yetkili yabancı hukukun belirli bir olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırı olması hâlinde, bu hüküm uygulanmaz; gerekli görülen hâllerde, Türk hukuku uygulanır."* Buna göre, Suriyelilerin evlenme ehliyeti ve evlenmenin maddî şartları kural olarak Suriye

[21] Ulusu Karataş, A. E, a.g.m., s. 55.
[22] Solmaz, M., a.g.m., s. 979, 980.
[23] Yılmaz Eren, Esra, "*Geçici Koruma Statüsü ve Türkiye'deki Suriyelilere Sağlanan Hizmetlere İlişkin Bir Değerlendirme*", Middle East Journal of Refugee Studies, 1(2), (2016), s. 127.
[24] Ulusu Karataş, A. E., a.g.m., s. 25; Certel, Nurgül/Atasü Topçuoğlu, Reyhan, "*Suriyeli Kadınlarla Yapılan Evliliklerin Medyadaki Görünümü: Sosyal Hizmette Savunuculuk İçin Bir Çağrı*", Toplum ve Sosyal Hizmet, 33(2), (2022), s. 539; Solmaz, M., a.g.m., s. 981.
[25]AFAD.(2014).Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar.(Syrian Women in Turkey)Retrieved from Ankara:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/17935/xfiles/afadsuriye-kdn_eng_1_.pdf; s. 253.
[26] Ulusu Karataş, A. E., a.g.m, s. 26.
[27] Bknz. Yargıtay 2. HD, T. 03.05.2011, E. 2011/4235-K. 2011/7649: "*…Kabule göre de; Evleneceklerin evlenme yaşını (TMK.md.124) doldurmuş olmaları, evlendirmeye selahiyetli memur önünde irade beyanı gibi geçerli bir evlenmenin asli ve kurucu unsurudur. Aktin kurucu unsurlarındaki noksanlık evlenmenin yokluğu sonucunu doğurur. Evlenme tarihinde davacı E.; onbeş yaşını doldurmamış, hakim tarafından izin verilebilecek onaltı yaşını dahi tamamlamamıştır. (TMK. md.124/2) Bu durumda yapılan evlenme akdi, butlanla sakat değil, yok hükmünde olur. (2. H.D'nin 14.04.2003 tarihli 2003/4315-5370 sayılı, 30.10.2006 tarihli 2006/6049-14441 sayılı kararları) Öyleyse evlenmenin yokluğunun tespitine karar verilmesi gerekirken, iptal hükmünün kurulması da usul ve yasaya aykırı olmuştur…*" ; Ulusu Karataş, A. E., a.g.m., s. 53, 54, 56.

hukukuna göre belirlenmekle birlikte, yabancı hukukun uygulanması Türk kamu düzenine açıkça aykırı sonuçlar doğuruyorsa, Türk hukuku uygulanır.

Dolayısıyla Suriye hukukuna göre geçerli kabul edilebilecek bir evlilik ilişkisinin, Türk hukuk düzeni bakımından hangi ölçüde sonuç doğuracağı ayrı bir değerlendirmeyi gerektirir. Türk hukukunda öngörülen asgarî evlenme yaşının altında kurulan birliktelikler bakımından kamu düzeni müdahalesinin sınırları tartışmalıdır. Yabancı hukuka göre gerçekleştirilen evliliklerde hangi yaş sınırının altında yapılan evlenmelerin tanınmasının Türk kamu düzenini ihlal edeceğine ilişkin Yargıtay içtihadı bulunmamaktadır.[28] Doktrinde yabancı bir hukuk sistemi çok küçük yaşlarda (örneğin 10–12 yaş) bir çocuğun evlenmesine izin verse dahi, bunun Türk kamu düzenini ihlal edeceği görüşü ağırlıktadır.[29] Kamu düzeni değerlendirmesinde her somut olayda, çocuğun bireysel gelişimi göz önünde bulundurulmalı ve çocuğun üstün menfaati dikkate alınmalıdır.[30]

Doktrinde, yetkili yabancı hukukun evlenme yaşına ilişkin hükümlerinin Türk kamu düzenine açıkça aykırı sonuçlar doğurması hâlinde uygulanmaması ve evliliğin Türk hukukuna göre yok hükmünde sayılması gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır.[31] Buna karşılık bazı yazarlara göre, yabancı hukukta kamu düzenine aykırılığı giderebilecek başka hükümler bulunması hâlinde bu hükümlerin uygulanması mümkündür.[32]

Bu nedenle erken yaşta kurulan ve Türk hukukunda geçerliliği tartışmalı olan birlikteliklerin varlığı, ölüm hâlinde destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesi bakımından ayrıca değerlendirilmesi gereken bir mesele ortaya çıkarmaktadır.

C. Çok Eşli Birliktelikler

Türk Medenî Kanunu'nun 145. maddesi eşlerden birisinin evlenme sırasında evli olmasını mutlak butlan sebebi olarak kabul etmiş olup Türk hukukunda çok eşlilik yasaktır.[33] Aynı Kanunun 130. maddesi uyarınca evlenme başvurusunda bulunan kişilerin hâlen evli olmamaları gerekir. Suriye medeni hukukunda, İslam

---

[28] Ulusu Karataş, A. E., a.g.m, s. 63.

[29] Gençcan, Ö. U., a.g.e., s. 230; Özgür, Ç., a.g.e., s. 165; Şanlı, Cemal/Esen, Emre/Ataman Figanmeşe, İnci, Milletlerarası Özel Hukuk, 6. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2024, s. 155; Özel, S./Erkan, M./Pürselim, H. S., a.g.e., s. 121; Doğan, Vahit/Yılmaz, Alper Çağrı/Ayhan İzmirli, Lale, Milletlerarası Özel Hukuk, Savaş Yayınevi, Ankara 2024, s. 330; Solmaz, M., a.g.m., s. 980; TMK'da öngörülen evlenme yaşından daha küçük yaşta evlenmeye izin veren yabancı hukuk kuralının Türk kamu düzenine aykırı olduğu görüşü için bknz. Ekşi, N., a.g.e., s. 93.

[30] Ulusu Karataş, A. E., a.g.m., s. 63, 64.

[31] Sayman, Yücel, Türk Devletler Hususi Hukukunda Evlenmenin Kuruluşu, Fakülteler Matbaası 1982, (n 69), s. 194-195; Şanlı, C./Esen, E./Ataman Figanmeşe, İ., a.g.e., (n 69), s. 92; Ulusu Karataş, A. E., a.g.m, s. 66.

[32] Ulusu Karataş, A. E., a.g.m., s. 67.

[33] Çoban, Aslıhan, "*İstisnai Yolla Türk Vatandaşlığının Kazanılmasında Çok Eşlilik Sorununa İlişkin Bazı Değerlendirmeler*", Karatekin Hukuk Dergisi 4, sy. 1 (Ocak 2026), s. 39.

hukukunun etkisi yoğun şekilde görülür.[34] İslam hukukunda tek eşlilik teşvik edilse de, prensip olarak çok eşlilik yasaklanmamış ve bir erkeğin belirli şartlar altında aynı anda en çok dört kadınla evlenebilmesine izin verilmiştir.[35] Türkiye'de yaşayan Suriyeliler bakımından fiilî olarak çok eşli aile yapılarıyla karşılaşılması mümkündür.[36] Bununla birlikte, Türk hukuk düzeninde bir Suriyelinin Türk makamları önünde ikinci bir evlilik yapması mümkün olmadığı gibi, Suriye'de gerçekleştirilmiş birden fazla evliliğin Türk hukukunda geçerli bir evlilik statüsü doğurması da mümkün değildir.[37]

5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun'un 13. maddesi gereğince evlenmenin maddî şartları tarafların millî hukukuna tabidir. Tarafların millî hukukuna göre geçerli olan çok eşli bir evliliğin Türk hukukunda hangi ölçüde sonuç doğuracağı ise aynı kanunun 5. maddesinde düzenlenen kamu düzeni müdahalesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Nitekim Yargıtay tarafından verilen kararlarda, Suriyeli bir kadınla evli iken yetkili Suriye makamları önünde başka bir Suriyeli kadınla ikinci kez evlenen Suriyeli bir erkeğin ve kendisine bağlı olarak her iki eşinin de sonradan Türk vatandaşlığını kazandığı olaylarda, ikinci evliliğin kamu düzenine aykırılık nedeniyle iptal edildiği ve bu kararın Yargıtay tarafından onandığı görülmektedir.[38] Bununla birlikte, hukuken geçersiz sayılan bu tür birlikteliklerin fiilî olarak bir aile hayatı ve ekonomik destek ilişkisi doğurabildiği görülmektedir. Bu nedenle, Türk hukuk düzeninde çok eşli evliliklerin geçerli bir evlilik statüsü doğurması mümkün olmasa da, bu birlikteliklerin fiilî olarak ekonomik destek ilişkileri yaratabilmesi, ölüm hâlinde destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin nasıl belirleneceği sorununu gündeme getirmektedir.

III. Hukuken Geçersiz veya Tartışmalı Birlikteliklerde Hak Sahipliği

A. Hak Sahipliğinin Belirlenmesi

Destek sıfatının belirlenmesinde belirleyici olan husus, bir kişinin diğerinin geçimini fiilen sağlaması, bakımını üstlenmesi veya ona düzenli yardımda bulunmasıdır.[39] Destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesinde esas olan husus ise ölen kişi ile talepte bulunan kişi arasında fiilî

[34] Solmaz, M., a.g.m., s. 976.
[35] İbrahim Yılmaz, "*İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar*", Bilimname, S. 37, C. 2019, 2019, s. 561.
[36] Solmaz, M., a.g.m., s. 968; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2016), Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Arasındaki Evlilik İlişkileri Araştırması (https://www.aile.gov.tr/Raporlar/ATHGM/Suriyeliler_ile_Turkiye_Cumhuriyeti_Vatandaslari_Arasindaki_Evlilik_Iliskileri_Arastirmasi.pdf)
[37] Solmaz, M., a.g.m., s. 983.
[38] Çoban, A., a.g.m., s. 29; bknz. Yargıtay 2. HD, T. 26.04.2022, E. 2021/10953-K. 2022/3995; Yargıtay 2. HD, T. 12.12.2022, E. 2022/9719-K. 2022/10302; Yargıtay 2. HD, T. 22.05.2024, E. 2023/5004-K. 2024/3734.
[39] Tekinay, S. S., a.g.e., s. 18-19; Altunkaya, M./Çomaklı, E., a.g.m., s. 55.

ve süreklilik arz eden bir ekonomik destek ilişkisinin bulunup bulunmadığıdır. Bu bağlamda çocukların hak sahipliği kural olarak tartışmalı değildir. Ancak hukuken geçersiz veya tartışmalı birlikteliklerin söz konusu olduğu durumlarda özellikle eş veya fiilî eş konumundaki kişilerin hak sahipliğinin belirlenmesi daha karmaşık bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Destekten yoksun kalma tazminatının amacı, şekli aile statülerini korumak değil, fiilen sağlanan ekonomik desteğin kesilmesi nedeniyle ortaya çıkan zararı gidermektir. Nitekim destekten yoksun kalma tazminatı, miras hukukundan farklı olarak şekli statülere değil, fiilî ekonomik gerçekliğe dayanmaktadır. Bu nedenle hak sahipliğinin belirlenmesinde aile ilişkisinin hukuki geçerliliğinden ziyade, taraflar arasındaki fiilî destek ilişkisinin varlığı belirleyici olmalıdır.

Suriyeliler ile ilgili olarak resmî şekil şartına aykırı evlilikler, erken yaşta evlilikler veya çok eşli evlilikler gibi durumlarda destekten yoksun kalma tazminatına ilişkin verilmiş bir Yargıtay kararına çalışma sırasında rastlanamamıştır. Resmî şekil şartına uyulmaksızın gerçekleştirilen birliktelikler Türk hukukunda yok hükmünde sayılırken, çok eşli evlilikler mutlak butlanla malul kabul edilmektedir. Ancak Türk hukukunda yokluk veya mutlak butlanla malul olan birlikteliklerin varlığı tek başına destekten yoksun kalma tazminatı talebinin reddini gerektirmeyecektir. Zira Yargıtay uygulamasında destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesinde hukuki statüden ziyade fiilî destek ilişkisinin esas alındığı görülmektedir. Türk vatandaşları arasında da dinî nikâhla kurulan birlikteliklere rastlanabilmektedir. Bu birliktelikler kimi zaman yasal evlilik yaş sınırının altında kurulabilmekte, kimi zaman ise resmî nikâhlı eşin varlığına rağmen gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte Yargıtay uygulamasında, yalnızca dinî nikâhla kurulan birlikteliklerde taraflar arasında fiilî destek ilişkisinin varlığının tespit edilmesi hâlinde destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilebileceği kabul edilmektedir.[40] Öte yandan Yargıtay'ın bazı kararlarında dinî nikâhlı eş bakımından destekten yoksun kalma tazminatında hakkaniyet indirimi yapılıp yapılmayacağı konusunda[41], bazı

[40] Bknz. Yargıtay (Kapatılan) 17. HD, T. 06.09.2018, E. 2015/15378-K. 2018/7486*: "...Destekten yoksun kalma tazminatına ilişkin bu temel açıklamalardan sonra somut olaya bakıldığında, M.'in desteğinden yoksun kaldığı iddiasıyla imam nikahlı eşi S. davacı olarak destek tazminatı talep etmiş, mahkemece davacı S.'nin müteveffanın mirasçısı olmadığı gerekçesi ile talebin reddine karar verilmiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi BK'nın 45. maddesinde sözü geçen destek kavramı hukuksal bir ilişkiyi değil, eylemli bir durumu hedef tutması nedeni ile dosyada mevcut muhtarlık yazısı, tanıklar M. K. ve K. Ö.'in beyanları ve nüfus aile kayıt tablosuna göre, davacı ile müteveffanın aynı evde birlikte yaşadıkları, müşterek çocuklarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan mahkemece davacı S. yönünden destek zararı talebinin kabul edilmesi gerekirken, reddine karar verilmesi doğru olmamış, hükmün bozulması gerekmiştir..."*

[41] Bknz. Yargıtay 4. HD, T. 30.11.2021, E. 2021/5895–K. 2021/9379: "*…Dava, imam nikahlı eşin destekten yoksun kalma tazminatı talebine ilişkindir. Tarafların hayatlarını ömür boyu birleştirme niyetiyle gerçekleştirdikleri hukuki nitelikli evlilik sözleşmesi olmaksızın evlenme vaadiyle yaşadıkları birliktelik evlilik dışı birliktelik olarak adlandırılmaktadır. Evlilik sözleşmesi olmaksızın birlikte yaşayan nikahsız eşin, desteğin ölümü ile nikahlı eş gibi, yaşama yaşının sonuna kadar ve özellikle yaşı, sosyal durumu, yaşadığı ortam ve aile*

kararlarında ise resmî nikâhlı eşin varlığı hâlinde dinî nikâhlı eşin destekten yoksun kalma tazminatına hak kazanıp kazanamayacağı konusunda farklı değerlendirmelere yer verilmiştir.[42] Resmî nikâhlı eş ile birlikte dinî nikâhlı bir

bağları gibi nedenlerle, desteğin evinde yaşamını sürdüremeyeceği hususunun kabulü gerekmektedir. Nikahsız eşin, güçlü olmayan aile bağı nedeniyle müşterek haneyi terk edeceği, kendisine yeni bir yaşamı tercih edeceği üstün olasılık içinde olmakla, bakım ihtiyacının nikahlı eşte olduğu gibi bakiye ömrün sonuna kadar devam etmesi ihtimalinin zayıf olması varsayımının göz önünde tutulması gerekmektedir. Şu halde, İtiraz Hakem Heyetince, yukarıdaki açıklamalar ışığında Türk Borçlar Kanununun 51-52. maddeleri gereğince belirlenen tazminattan, hak ve adalete uygun bir miktar indirim yapılması gerekirken bu hususun gözetilmemiş olması doğru görülmemiştir…"; Yargıtay 4. HD, T. 27.11.2024, E. 2024/8107-K. 2024/11710: "*…6100 sayılı Kanun'un 373. maddesinin beşinci fıkrası gereğince Dairemizce yeniden yapılan incelemede; 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 55. maddesinin birinci fıkrasında; "Destekten yoksun kalma zararları ile bedensel zararlar, bu Kanun hükümlerine ve sorumluluk hukuku ilkelerine göre hesaplanır. Kısmen veya tamamen rücu edilemeyen sosyal güvenlik ödemeleri ile ifa amacını taşımayan ödemeler, bu tür zararların belirlenmesinde gözetilemez; zarar veya tazminattan indirilemez. Hesaplanan tazminat, miktar esas alınarak hakkaniyet düşüncesi ile artırılamaz veya azaltılamaz." düzenlemesi uyarınca meydana gelen kazada davacı ile birlikte yaşayan desteğin hayatını kaybettiği, desteğin davacıya fiili destek olduğu anlaşılmakla direnme kararı yerinde görülmüştür. Temyizen incelenen Bölge Adliye Mahkemesi kararı, tarafların karşılıklı iddia ve savunmalarına, dayandıkları belgelere, uyuşmazlığa uygulanması gereken hukuk kuralları ile hukuki ilişkinin nitelendirilmesine, dava şartlarına, yargılama ve ispat kuralları ile kararda belirtilen gerekçelere göre usul ve kanuna uygun olup davalı vekilince temyiz dilekçesinde ileri sürülen nedenler kararın bozulmasını gerektirecek nitelikte görülmemiştir…*"

[42] Yargıtay 4. HD, T. 09.11.2010, E. 2009/14285-K. 2010/11605: "*…Dava konusu olayda destek davacılardan S. G. ile evli iken yaşamını yitirmiştir. Bu evlilikten doğmuş ortak çocukları vardır. Diğer davacı S. D. ise bekar olup destek ile evlilik dışı birliktelikleri sonucu çocukları olmuştur. Desteğin son yıllarda davacı S. D. ile birlikte aynı evi paylaştığı, ortak çocuklarının ve davacı S. D.'ın geçimini sağladığı, taraflarca itiraz edilmeyen bir konudur. Dosya içeriğinden, S. D.'ın üç çocuğu ile birlikte yaşadığı geçimini babasının sağladığı ve asgari ücret düzeyinde gelir getiren bir işte çalıştığı, destek sağlığında düzenli olarak S. D.'a yardım ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, desteğin resmi nikahlı eşi ve ailesinin bulunması karşısında bu durumun ne kadar sürebileceği kestirilemeyeceğinden, olayda devamlılık ve düzenlilik olgusunun varlığından söz edilemez…Yerel mahkemece açıklanan olgular ve ölenin resmi nikahlı eşinin bulunduğu gözetilerek, destek ile evlilik dışı birlikte yaşayan S. D.'ın destekten yoksun kalma ve manevi tazminat isteminin tümden reddedilmesi gerekirken, yerinde olmayan yazılı gerekçeyle, adı geçen yararına tazminat ödenmesine karar verilmiş olması usul ve yasaya uygun düşmediğinden kararın bozulması gerekmiştir…*"; Bknz. Yargıtay 4. HD, T. 17.01.2023, E. 2021/9779-K. 2023/555 sayılı kararı ile davalı vekilinin davacı M. O.'ın, müteveffa S. O.'ın imam nikahlı eşi olup davadan sonra değil davadan çok daha önceki bir tarih olan 25.10.1991 senesinden beri N. O. ile resmi nikahlı evli olduğuna, halihazırda dava dışı N.O. ile resmi nikahlı birliktelik yaşayan M.O. için S.O.'ın vefatı nedeni ile destekten yoksun kalma tazminatı hesabı yapılmasının kabul edilebilir yanı bulunmadığına, resmi nikahla evli bir kimsenin imam nikahlı eşten destek almasının hukuki hiçbir dayanağı olmadığına dair temyiz itirazları reddedilerek resmiyette başkasıyla evli olup ölen dini nikahlı eşinden müşterek çocuğu bulunan davacı eş yararına verilen destekten yoksun kalma tazminatına dair mahkeme kararının onanmasına karar verilmiştir.; Bknz. Yargıtay (Kapatılan) 17. HD, T. 30.03.2015, E. 2014/10266- K. 2015/5025: "*…Somut olayda; davacı vekili Sigorta Tahkim Komisyonuna başvuru dilekçesinde davalıya trafik sigortalı aracının davacının resmi nikah olmadan birlikte yaşadığı eşi H. S.'ya çarparak ölümüne sebebiyet verdiğini ileri sürerek destekten yoksun kalma tazminatına karar verilmesini talep etmiştir. Sigorta İtiraz Hakem Heyeti tarafından davacı ile müteveffa arasında desteklik ilişkisi kanıtlanamadığından talebin reddine karar verilmiş ise de; karar gerekçesinde de açıklandığı üzere, desteklik ilişkisi için resmi evlilik şartı bulunmayıp, tazminat talep eden ile desteğinin eylemli ve düzenli olarak karı-koca gibi birlikte yaşamaları, hayatlarını birleştirmelerinin yeterli olduğu açıktır. Dosya kapsamından davacının olay tarihi itibariyle resmi nikahlı eşinin (C.A.) bulunduğu ve bu resmi evliliğinden doğan çocuklarının bulunduğu sabit ise de; davacının ve resmi nikahlı eşi olan C.'nin dava konusu olayın hemen akabinde karakolda verdikleri beyanlarında, müteveffa H.'nin M.'in 30 yıl nikahsız olarak birlikte yaşadığı gayri resmi eşi olduğu, müteveffa ile davacının çocukları olmayınca C.'nin davacı ile evlendiğini, müteveffa ile davacının ve resmi eşin aynı evde birlikte yaşadıkları belirtilmiştir. O halde, davacı ile müteveffanın resmi evlilik olmadan hayatlarını birleştirip eylemli ve düzenli olarak karı-koca gibi birlikte yaşayıp yaşamadıklarının, dolayısıyla destek olgusunun öncelikle zabıta marifetiyle araştırılması, olayla ilgili olarak K. Asliye Ceza Mahkemesi'ne açılan ve dosyada mevcut iddianameye göre davacının (gayri resmi nikahlı eş sıfatıyla) müşteki olduğu ceza davası dosyasının getirtilip eldeki davanın konusu yönünden incelenmesi, ilgili muhtarlık kayıtlarının getirtilmesi, elektrik, su, telefon aboneliği kayıtlarının araştırılması, seçim kurulu*

birlikteliğin bulunması hâlinde dinî nikâhlı eşin tazminat talep edip edemeyeceği doktrinde de tartışmalı olmakla birlikte[43], bu çalışmada söz konusu tartışmanın ayrıntılarına girilmemiş, konu Suriyeliler bakımından fiilî destek ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Suriyeliler tarafından gerçekleştirilen birlikteliklerde somut olayın özellikleri dikkate alınarak fiilî destek ilişkisinin varlığı araştırılmalıdır. Suriyelilerin Türkiye'de gerçekleştirdiği dinî nikâhlı birliktelikler Türk hukuku bakımından yok hükmünde kabul edilse de, taraflar fiilen birlikte yaşıyor ve aralarında sürekli bir ekonomik destek ilişkisi bulunuyorsa, destekten yoksun kalma tazminatı mirasçılık sıfatından bağımsız olduğundan geride kalan kişinin tazminat talep edebilmesi gerekir. TBK m. 55/1'in son cümlesi gereğince hesaplanan destekten yoksun kalma tazminatı, miktar esas alınarak hakkaniyet düşüncesiyle artırılıp azaltılamayacağından tazminattan hakkaniyet indirimi yapılmaması gerekir.

Çocuk yaşta kurulan birlikteliklerde ise çocuğun üstün yararı gözetilmeli ve somut olayın özellikleri çerçevesinde fiilî destek ilişkisinin varlığı tespit edildiği ölçüde destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilebilmelidir. Örneğin Suriyelilerin Suriye'de küçük yaşta evlenmeleri nedeniyle evliliğin Türkiye'de kamu düzenine aykırılık sebebiyle yok hükmünde sayılması, tarafların Türkiye'de birlikte yaşamaya devam etmeleri ve aralarında fiilî bir destek ilişkisinin bulunması hâlinde destekten yoksun kalma tazminatı talep etmelerine engel teşkil etmemelidir. Bu durumda çocuğun üstün yararı da gözetilerek destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilmesi mümkün olmalıdır.

Suriye'de kendi kanunlarına göre aynı anda birden fazla kişiyle evlilik yapılması ve ilk evlilik dışında kalan evliliklerin Türkiye'de mutlak butlanla malul sayılması da tek başına destekten yoksun kalma tazminatı talep edilmesini engellememelidir. Buna göre Suriye'de birden fazla evlilik yapıp Türkiye'ye gelen Suriyeli erkek fiilen eşleriyle birlikte yaşıyor, birbirlerine fiilî ve sürekli

---

kayıtlarının getirtilmesi, ondan sonra tüm dosya kapsamı birlikte irdelenerek desteklik olgusunun varlığı halinde tazminat hesabı için aktüer bilirkişiden hesap raporu alınması ve varılacak sonuca göre karar verilmesi gerekirken, eksik incelemeyle yazılı şekilde karar verilmesi doğru görülmemiştir…"; Bknz. Yargıtay (Kapatılan) 17. HD, T. 07.07.2020, E. 2019/1957-K. 2020/4421: "*Somut olayda, davacı nikahsız eş H.'in resmi nikahla başka bir kişiyle evli olduğu, bu nedenle destek tazminatı talep edemeyeceği gerekçesiyle dava bu davacı yönünden reddedilmiş ise de, dosya kapsamındaki tanık beyanlarında davacı H.'in destekle birlikte de yaşadığı, ortak dört çocuklarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, davacı H.'in de destekten yoksun kaldığının kabulü ile tazminat hesabı için ek rapor alınması gerekirken yazılı olduğu şekilde yanılgılı değerlendirmeyle karar verilmesi doğru görülmemiştir…*"; Bknz. Yargıtay (Kapatılan) 17. HD, T. 23.9.2013, E. 2012/15414-K. 2013/12685: "*…Davalı vekili, eş desteğinden mahrum kalan davacı için iki kere hesaplama yapıldığını, oysa eşlerden birinin imam nikahlı diğerinin resmi nikahlı olduğunu her iki eşin eşit oranda destek olacağını bu nedenle tazminattan hakkaniyet indirimi yapılması gerektiğini savunmuştur. Mahkemece, bu savunma üzerinde durularak, BK.'nun 43. ve 44. maddeleri uyarınca, tazminattan indirim yapılıp yapılmayacağı karar yerinde tartışılıp değerlendirilmeden, yazılı şekilde hüküm kurulması doğru görülmemiştir…*"

[43] Bknz. Ayrıntılı değerlendirme için; Özsoy, R., a.g.m., s. 2628, 2629, n. (20-21).

olarak destek oluyorlarsa, erkeğin ölümüyle sağ kalan eşlerin destekten yoksun kalma tazminatı talep edebilmeleri mümkündür. Bununla birlikte, Türk hukukunun kamu düzenine ilişkin ilkeleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle çok eşli aile yapılarının söz konusu olduğu durumlarda, eşler için nasıl pay ayrılacağı sorunu ortaya çıkar.

B. Çok Eşli Yapılarda Pay Sorunu

Destekten yoksun kalma tazminatında zarar hesabı yapılırken desteğin gelirinin destek görenlere belirli oranlarda paylaştırılması usulü esas alınmaktadır. Bu hesaplamada Yargıtay uygulamasına göre desteğin kendisi, eşi, çocukları, annesi ve babası için belirli paylar öngörülmektedir.[44] Ancak fiilî olarak çok eşli aile yapılarının bulunduğu durumlarda eş için öngörülen payın nasıl uygulanacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlarda ilk bakışta yalnızca resmî nikahlı eşe pay verilmesi gerektiği ileri sürülebilir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi destekten yoksun kalma tazminatının temelinde mirasçılık ilişkisi değil, fiilî destek ilişkisi yer aldığından, yalnızca resmî nikahlı eşin dikkate alınması tazminatın amacıyla her zaman bağdaşmayabilir. Nitekim destek sağ iken fiilen aynı ekonomik destekten yararlanan birden fazla kişi bulunduğu halde, desteğin ölümüyle resmî nikahlı olmayan eşlerin tamamen dışlanması, destekten yoksun kalma tazminatının telafi edici niteliğiyle de uyumlu olmayacaktır. Zira destekten yoksun kalma tazminatında zarar, fiilî destek ilişkisinin sona ermesinden doğmaktadır. Bu nedenle hak sahipliğinin belirlenmesinde şekli statüden çok, taraflar arasındaki ekonomik gerçekliğin dikkate alınması gerekir. Bu nedenle fiilî olarak çok eşli aile yapılarının

[44] Bknz. Yargıtay 4. HD, T. 12.06.2024, E. 2022/9846–K. 2024/6181: "…*Destekten yoksun kalma zararının hesabında destekten yoksun kalanlara müteveffanın sağlığında sağlamış olduğu/olacağı yardım miktarı doğru şekilde belirlenmelidir. Dairemizce kabul görmüş pay esasına göre; çocuksuz durumda desteğin gelirini eşi ile ortak paylaşacağı varsayımına dayalı olarak, gelirden desteğin %50 ve eşin %50 pay alacağı kabul edilmektedir. Çocukların eş ile birlikte destek payı alacağı durumda ise destek gelirden eşi ile birlikte 2'şer pay alırken, çocuklara birer pay verileceği, yine eş, çocuklar ile ana babanın pay alacağı durumlarda desteğe 2 pay, eşe 2 pay, çocukların her birine 1'er pay, ana ve babaya 1'er pay ayrılarak böylece gelirin tamamının dağıtılacağı esasına dayalıdır. Çocukların sayısı arttıkça hem desteğe ayrılan pay, hem de eş ve çocuklar ile ana ve babaya ayrılacak paylar düşecektir. Çocukların destekten çıkması ile birlikte destekten çıkan çocuğun payları destek, eş ve diğer çocuklara dağıtılacak, anne ve babaya verilmeyecektir. Böylece geriye kalan eş ve çocukların payları ile desteğin payı artacaktır. Bu pay esası Türk aile sistemine çok uygun düşmektedir. Çünkü Türk aile sisteminde desteğin geliri aile bireyleri tarafından birlikte paylaşılmakta, aile bireyleri arttıkça gelirden alınacak pay düşmekte, aile bireyi azaldıkça da gelirden alınacak pay yükselecektir. Ana ve babadan birinin destekten çıkması ile payı diğerine aktarılacak, ana ve baba ile çocukların tamamının destekten çıkması durumunda ise yine çocuksuz eş gibi desteğe 2 pay, eşe 2 pay esasına göre %50 pay desteğe, %50 pay eşe verilerek varsayımsal olarak gelir paylaştırılarak tazminat bu ilkelere göre hesaplanmalıdır. Somut olayda desteğin bütün geliri kendisi, eşi ve çocukları arasında paylaştırılmış olup desteğin anne babasının sağ olup olmadığı araştırılmamıştır. Dosyaya sunulan nüfus aile kayıt tablosuna göre desteğin annesinin hayatta olduğu ancak bilirkişi raporunda destek payları belirlenirken anneye pay ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bilirkişiden ek rapor alınarak desteğin annesine de pay ayrılarak destek paylarının belirlenmesi, sonrasında usuli kazanılmış haklar dikkate alınarak destek tazminatı hesabının yapılması ve oluşacak sonuca göre karar verilmesi gerekirken yazılı olduğu şekilde eksik inceleme ile hüküm kurulması doğru olmamıştır…"*

bulunduğu durumlarda eş sayısının artması nedeniyle eş için öngörülen iki payın her bir eş için ayrı ayrı uygulanması, tek eşli aile yapısına kıyasla eşlerin toplam payının artmasına yol açacaktır. Bu durum ise Türk hukukunun çok eşliliği tanımayan kamu düzeni anlayışı ile bağdaşmayabilir. Bu nedenle eşler için öngörülen toplam payın iki ile sınırlı kabul edilmesi ve bu payın fiilî eşler arasında paylaştırılması daha dengeli bir çözüm yolu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Destekten yoksun kalma tazminatı, bir kişinin ölümü nedeniyle onun sağladığı ekonomik destekten mahrum kalan kişilerin uğradıkları zararın giderilmesini amaçlayan özel bir tazminat türüdür. Bu tazminat türünde hak sahipliğinin belirlenmesinde belirleyici olan unsur mirasçılık sıfatı değil, ölen kişi ile talepte bulunan kişi arasında fiilî ve süreklilik arz eden bir ekonomik destek ilişkisinin bulunup bulunmadığıdır. Bu yönüyle destekten yoksun kalma tazminatı, şekli aile statülerinden ziyade taraflar arasındaki ekonomik gerçekliği esas alan bir koruma mekanizması niteliği taşımaktadır.

Türkiye'de yaşayan Suriyeliler bakımından ise aile yapılarının Türk hukukunda öngörülen klasik evlilik modelinden farklılık gösterebildiği görülmektedir. Resmî şekle aykırı birliktelikler, erken yaşta kurulan evlilikler ve çok eşli aile yapıları, bu kişilerin özel hukuk ilişkilerinde çeşitli hukuki sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Türk hukukunda resmî şekle aykırı evlilikler yok hükmünde kabul edilmekte, çok eşli evlilikler ise mutlak butlanla malul sayılmaktadır. Erken yaşta kurulan evlilikler bakımından ise yabancı hukuka göre geçerli şekilde kurulmuş olsalar dahi bunların Türk hukukunda hangi ölçüde sonuç doğuracağı kamu düzeni müdahalesi çerçevesinde ayrıca değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, hukuken geçersiz veya tartışmalı olan bu birlikteliklerin fiilen bir aile hayatı ve ekonomik destek ilişkisi doğurabildiği de bir gerçektir. Destekten yoksun kalma tazminatının amacı dikkate alındığında, yalnızca hukuki statüye dayanarak fiilî destek ilişkisinin tamamen göz ardı edilmesi tazminatın telafi edici işleviyle bağdaşmayacaktır. Bu nedenle hukuken geçersiz veya tartışmalı birlikteliklerde de somut olayın özellikleri çerçevesinde fiilî destek ilişkisinin varlığı araştırılmalı ve hak sahipliği buna göre belirlenmelidir.

Erken yaşta kurulan birlikteliklerde ise değerlendirme yapılırken çocuğun üstün yararı da gözetilmelidir. Yabancı hukukta geçerli kabul edilen bir evliliğin Türk hukukunda kamu düzenine aykırı bulunması, taraflar arasında fiilen mevcut olan destek ilişkisinin her durumda tamamen göz ardı edilmesini gerektirmemelidir. Somut olayda fiilî destek ilişkisinin varlığı tespit edildiği

ölçüde, çocuğun üstün yararı da dikkate alınarak destekten yoksun kalma tazminatına hükmedilebilmesi mümkün olmalıdır.

Çok eşli aile yapılarının söz konusu olduğu durumlarda ise destekten yoksun kalma tazminatının hesaplanmasında pay sisteminin nasıl uygulanacağı ayrı bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Eş sayısının artması nedeniyle eş için öngörülen payın her bir eş için ayrı ayrı uygulanması, tek eşli aile yapısına kıyasla eşlerin toplam payının artmasına yol açabilecektir. Bu durum Türk hukukunun çok eşliliği tanımayan kamu düzeni anlayışı ile bağdaşmayabilir. Bu nedenle eşler için öngörülen toplam payın iki ile sınırlı kabul edilmesi ve bu payın fiilî eşler arasında paylaştırılması, hem fiilî destek ilişkisinin korunması hem de kamu düzeni ilkelerinin gözetilmesi bakımından daha dengeli bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, destekten yoksun kalma tazminatında hak sahipliğinin belirlenmesinde hukuki statüden ziyade taraflar arasındaki fiilî destek ilişkisinin esas alınması gerekir. Bununla birlikte bu değerlendirme yapılırken Türk hukukunun kamu düzenine ilişkin sınırları ile özellikle çocuklar bakımından çocuğun üstün yararı ilkesi birlikte dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

1. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2016), Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Arasındaki Evlilik İlişkileri Araştırması. (https://www.aile.gov.tr/Raporlar/ATHGM/Suriyeliler_ile_Turkiye_Cumhuriyeti_Vatandaslari_Arasindaki_Evlilik_Iliskileri_Arastirmasi.pdf)
2. Acun Mekengeç, Merve/Yener Keskin, Cansu, Şematik Milletlerarası Özel Hukuk Ders Kitabı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2022.
3. Akgün, Cansu, "*Konsolosluk Evlenmelerinin Şekline Uygulanacak Hukuk*", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 3, (2017):109-136.
4. Akıncı, Ziya/Demir Gökyayla, Cemile, Milletlerarası Aile Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2010.
5. Altunkaya, Mehmet/Çomaklı, Edanur, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Destek Kavramı*", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(2), (2025):51-61.
6. Can, Hacı, Milletlerarası Özel Hukuk, Adalet Yayınevi, Ankara 2023.
7. Can, Hacı/Tuna, Ekin, Milletlerarası Özel Hukuk, Adalet Yayınevi, Ankara 2021.
8. Can, Mehmet Çelebi/ Küçük, Abdüssamet, "*Sigorta Hakem Kararlarında Bedensel Zarar ve Destekten Yoksun Kalma Tazminatının Hesaplanmasında Yöntemsel Sorunlar*", TFM, C. 11, S.1, (2025): 59-75.
9. Certel, Nurgül/Atasü Topçuoğlu, Reyhan, "*Suriyeli Kadınlarla Yapılan Evliliklerin Medyadaki Görünümü: Sosyal Hizmette Savunuculuk İçin Bir Çağrı*", Toplum ve Sosyal Hizmet, 33(2), (2022): 537-562.
10. Çoban, Aslıhan, "*İstisnai Yolla Türk Vatandaşlığının Kazanılmasında Çok Eşlilik Sorununa İlişkin Bazı Değerlendirmeler*", Karatekin Hukuk Dergisi 4, sy. 1 (Ocak 2026): 27-45.
11. Doğan, Vahit/Yılmaz, Alper Çağrı/Ayhan İzmirli, Lale, Milletlerarası Özel Hukuk, Savaş Yayınevi, Ankara 2024.
12. Dural, Mustafa/Öğüz, Tufan/Gümüş, Mustafa Alper, Türk Özel Hukuku Cilt III: Aile Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 2024.
13. Ekşi, Nuray, Türkiye'ye Sığınan Yabancıların Aile ve Şahsın Hukuku Davaları, Beta Yayınevi, İstanbul 2021.
14. Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Ankara 2015.
15. Eren, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Legem Yayınevi, Ankara 2024.
16. Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. I, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976.

17. Gençcan, Ömer Uğur, Milletlerarası Aile ve Usul Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2020.
18. Güngör, Gülin, Türk Milletlerarası Özel Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
19. Gürsoy, Kemal Tahir,*"Destekten Yoksun Kalma Tazminatı"*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 1, (1972): 143–198.
20. Hatemi, Hüseyin/Gökyayla, Kadir Emre, *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017.
21. Karahasan, Mustafa Reşit, Tazminat Hukuku-Maddi Tazminat Öğreti Yargıtay Kararları, Beta Yayınevi, İstanbul 2001.
22. Kıcalıoğlu, Mustafa, Haksız Fiillerden Doğan Tazminat Davaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2015.
23. Kılıçoğlu, Ahmet, Aile Hukuku, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2022.
24. Kocabaş, Gediz, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatının Unsurları*", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 20, no 3, (2014):273-302.
25. Küpe, Bahar, Milletlerarası Özel Hukukta Şekil, Adalet Yayınevi, Ankara 2021.
26. Narter, Sami, Destekten Yoksun Kalma Tazminatı ve Davaları, Adalet Yayınevi, Ankara 2018.
27. Oğuzman, M. Kemal/ Öz, Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C.2., Vedat Kitapçılık, İstanbul 2021.
28. Özel, Sibel/Erkan, Mustafa/Pürselim, Hatice Selin, Milletlerarası Özel Hukuk, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2024.
29. Özgür, Çiçek, Milletlerarası Özel Hukukta Evlilik Birliğinin Kurulması ve Sona Ermesi, Adalet Yayınevi, Ankara 2020.
30. Özsoy, Rabia, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Resmi Nikahsız Karı Koca Hayatı Yaşayanlar Aleyhine Yapılan İndirimler*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 73 (4), (2024):2621-2639.
31. Öztürk, Aslıhan Burcu/Albayrak, Hande/Karataş, Kasım ve Aslan, Harun, "*Dynamics of Child Marriages among Syrian and Afghan Refugees in Turkey*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 25, S. 1, (2021): 251-269.
32. Sayman, Yücel, Türk Devletler Hususi Hukukunda Evlenmenin Kuruluşu, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982.
33. Saymen Ferit H./Elbir, Halid K., Türk Borçlar Hukuku- Umumi Hükümler, Filiz Kitabevi, İstanbul 1966.

34. Seven, Vural, "*Sigorta Güvence Hesabının Kapsamı ve Destekten Yoksun Kalma Tazminatı*", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. (157-158), s. 31-62, (2017): 31-62.
35. Solmaz, Meryem, "*Türk Kanunlar İhtilafı Kurallarına Göre Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının Evlenme Konularına Uygulanacak Hukuk ve Karşılaşılan Problemler*", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 3, (2025): 953-1000.
36. Şahin Caner, Ayşenur, "*Destekten Yoksun Kalma Tazminatında Mirasçılar*", *9.* Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (26-27 Ekim 2019 Kuşadası-Aydın): 51-58.
37. Şanlı, Cemal/Esen, Emre/Ataman Figanmeşe, İnci, Milletlerarası Özel Hukuk, 6. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2024.
38. Şensöz Malkoç, Ebru, "*Yabancıların Türkiye'de Evlenmesi Konsolosluk Evlenmelerinin Hukuki Geçerliliği ve Sonuçları*", Public and Private International Law Bulletin, C. 37, S. 2, (2017): 711-760.
39. Tandoğan, Haluk, Türk Mes'uliyet Hukuku, Ankara 1961.
40. Tandoğan, Haluk*,* Türk Mes'uliyet Hukuku- Akit Dışı ve Akdi Mes'uliyet*,* Vedat Kitapçılık, İstanbul 2010.
41. Tekinay, Selahattin Sulhi, Ölüm Sebebile Destekten Yoksun Kalma Tazminatı*,* İstanbul 1963.
42. Tekinay, Selahattin Sulhi/Akman, Sermet/Burcuoğlu, Haluk/Altop, Atilla*,* Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Filiz Yayınevi, İstanbul 1993.
43. Tuztaş, Hüseyin, Trafik Kazalarından Kaynaklanan Bedensel Zararlar-Destekten Yoksun Kalma Tazminat Davaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2023.
44. Ulusu Karataş, Ayşe Elif, "*Geçici Koruma Altındaki Suriye Vatandaşlarının Çocuk Yaşta Evliliklerinin Mukayeseli Hukuka ve Türk Hukukuna Göre Geçerliliği",* İstanbul Hukuk Mecmuası*,* C. 78, S. 1, (2020): 21-81.
45. Uygur, Turgut, Açıklamalı-İçtihatlı Borçlar Kanunu, Seçkin Yayınevi, Ankara 2003.
46. Yılmaz Eren, Esra, "*Geçici Koruma Statüsü ve Türkiye'deki Suriyelilere Sağlanan Hizmetlere İlişkin Bir Değerlendirme*", Middle East Journal of Refugee Studies, 1(2), (2016): 109-139.
47. Yılmaz, İbrahim, "*İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar*", Bilimname, S. 37, C. 2019, (2019): 559-591.

17. Bölüm

"Asimetrik Güç" Kavramı Çerçevesinde Filistin-İsrail Meselesinde Uzlaşı

Selin CENGİZ[1], Muharrem Hilmi ÖZEV[2]

Özet

Bu çalışmada çatışma çözümü kapsamında önemli bir yer tutan meselelerden biri olan Filistin – İsrail meselesi, 'asimetrik güç' kavramı kapsamında değerlendirilerek söz konusu çatışma süreci kapsamında gerçekleştirilen müzakereler irdelenmiş ve çatışma dahilindeki gelişmelerden söz edilerek uzlaşıya giden yolda atılması gereken adımlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: asimetrik güç, bölünmüşlük, Filistin, güç dengesi, güçlü taraf, İsrail, uzlaşı, zayıf taraf

Abstract

In this study, the Palestinian and Israel issue which is one of the significant issues within the framework of conflict resolution was utilized within the scope of the notion of asymmetric power and the negotiations carried out within the scope of the process were studied and the developments in this conflict was tried to explain the steps to be taken towards reconciliation.

Key Words: asymmetrical power, balance of power, consensus, dividedness, Israel, Palestine, powerful side, weak side

[1] Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Uysal ve Hasan Kalan Sağlık Hizmetleri MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü
selincengiz@kmu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1695-4330
[2] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası İlişkiler ABD
hilmi.ozev@istanbul.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-5240-075X

Giriş

Bilindiği üzere siyaset yüklü bir kavramdır. Genel itibariyle, dört ana tanım ile açıklanmaktadır. Söz konusu tanımlar, 'hükümet etme sanatı olarak siyaset (*art of government*)', 'kamusal işler/kamu meseleleri olarak siyaset (*public affairs*)', 'uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset (*compromise&consensus*)' ve 'iktidarın ve kaynakların dağıtımı olarak siyaset (*distribution of power&other resources*)' olarak karşımıza çıkmaktadır (Heywood, 2013: 23). Siyasetin hem yüklü bir kavram olması hem de söz konusu dört tanım üzerinden açıklanıyor olması çatışmanın siyasi boyutlarını belirli bir çerçevede değerlendirmeye yahut belirli bir kalıba oturtmaya yardımcı olmaktadır. Üçüncü tanımdan -uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset (*compromise&consensus*)- yola çıkıldığı takdirde 'asimetrik güç' kavramı çerçevesinde Filistin-İsrail meselesinde 'uzlaşı' kavramı daha net bir biçimde değerlendirilebilmektedir. Bu minvalde siyaset tanımı, politika yürütme alanından ziyade 'karar alımı' ile alakalıdır. Siyaset, bu tanım çerçevesinde, 'çatışma çözümü'nde bir yöntem olarak görülmektedir. Yumuşak gücün temel alındığı bu tanım bağlamında, 'diyalog', 'müzakere' ve 'uzlaşma' kavramları sıklıkla kullanılmaktadır. Söz konusu yaklaşım, 'mümkün olanın sanatı (*the art of the possible*)' olarak da ifade edilmektedir. Bu yaklaşımın çıkış noktası ise *Aristoteles*'in 'polity' kavramına dayandırılabilmekte ve güncel temsilcileri arasına *Bernard Crick* dahil edilebilmektedir. Söz konusu yaklaşım iktidarın yaygın biçimde dağıtılması hususunu temel almaktadır. Bu tür bir yaklaşım her iki taraf için de sert güç kavramının karşısına yumuşak güç kavramının oturtulması ile 'liberal-rasyonalist" çizgide ve 'olumlu' bir çözüm sunmaktadır (Heywood, 2013: 28, 29). Dolayısıyla siyaset kavramının temel tanımları içerisinde yer alan 'uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset (*compromise&consensus*)' ve 'mümkün olanın sanatı (*the art of the possible*)' tanımları birleştirildiğinde ortaya yumuşak güç temelinde olumlu bir çözüm yöntemi çıkmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu yönteme çıkış noktası olarak belirlenerek Filistin – İsrail meselesinin çözümü irdelenecek ve 'asimetrik güç' kavramı çerçevesinde bir uzlaşı önerisi sunulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntem

Bu çalışma temel olarak kavramsal analiz ve nitel analiz yöntemlerine dayanmaktadır. Çalışmanın temel amacı ise Filistin-İsrail çatışmasını mevcut literatür ışığında asimetrik güç kavramı ile çatışma çözümü yaklaşımları arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. bu kapsamda bu çalışma ikincil kaynaklara dayalı bir biçimde yürütülerek çatışma çözümü literatürü içerisinde yer alan temel teorik yaklaşımlar Filistin-İsrail meselesi üzerinde uygulanmıştır. Bu çalışma bir vaka analizi niteliği taşımakla birlikte konuya dair açıklayıcı ve betimleyici bir

çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Bu yönü ile bu çalışma kavramsal-teorik çözümleme yaklaşımını benimsemekle birlikte Filistin-İsrail çatışması bağlamında uzlaşı perspektifinde yeniden düşünmeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Bu çalışma Filistin-İsrail meselesini asimetrik güç kavramı bağlamında ele almaktayken çatışma çözümü literatürü içerisinde yer almakta olan barış yapımı (peace-making), güç dengesi, müzakere, uzlaşı vb. kavramlarını hep birlikte değerlendirmektedir. Realist teori çerçevesinde asimetrik güç kavramı güç dağılımındaki mevcut eşitsizliklere işaret etmekteyken çatışma çözümü literatürü ise söz konusu eşitsizliklerin nasıl dönüştürülebileceği hususuna odaklanmaktadır. Bu çerçevede bu çalışma realist teorideki güç vurgusu ve güvenlik vurgusu ile birlikte aynı zamanda Galtung, Kelman ve Zartman vb. teorisyenler tarafından geliştirilmiş olan çatışma çözümü yaklaşımlarını ele almakta olan melez nitelikte bir kuramsal perspektif benimsemektedir. Bu minvalde Filistin-İsrail çatışması sadece askeri güç dengesizlikleri ve maddi güç dengesizlikleri üzerinden değil aynı zamanda kimlik sorunsalı, meşruiyet algısı, müzakere kapasitesi ve uluslararası müdahale dinamikleri üzerinden analiz edilmektedir. Böylelikle bu çalışma asimetrik güç kavramının salt betimleyici nitelikte bir araç olarak değil, aynı zamanda çatışma çözümüne yönelik bir analitik çerçeve olarak da konumlandırmaktadır.

1. Arabuluculuk/Barış Yapımı/Uzlaştırma (*Peace-Making*)

Bu çalışmanın giriş bölümünde siyasetin yüklü bir kavram olması hususundan ve söz konusu kavramın çeşitli tanımlarından söz edilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın konsepti ile uyumlu siyaset kavramı tanımlarının ise 'uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset (*compromise&consensus*)' ve 'mümkün olanın sanatı (*the art of the possible*)' olduğundan söz edilmiştir. Laswell'in bu hususstaki görüşü ise genel itibariyle, siyaseti kimin neyi, ne kadar, ne zaman ve nasıl aldığına dayanmaktadır. Dolayısıyla, siyaset 'devlet işleri' ile sınırlandırılamamaktadır. Esasen, siyaset kavramının tam manasıyla karşılığı ve söz konusu kavramın bu tanımının özü bir 'paylaşım savaşı'na dayanmaktadır. Kimin, neyi, ne kadar, ne zaman ve nasıl alacağı söz konusu 'paylaşım savaşı'nın ve buna bağlı olarak 'çatışma'nın da temelidir. Easton ise yine genel manası ile siyaset kavramını toplumsal boyutta maddesel yahut maddi olmayan değerlerin yetkeye dayalı bölüşümü olarak tanımlamaktadır. Yazara göre otorite meşru güçtür. Modern dönem otoritesi ise buna bağlı olarak tektir. O otorite de devlettir. Çatışmanın bulunduğu yerde meşruiyet sorunu da kendiliğinden ortaya

çıkmaktadır. Dolayısıyla, çatışma, meşruiyet ve siyaset kavramları birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. *Siyaset Bilimi* disiplininde böylesi tanımlara sahip olan 'siyaset' kavramı ve 'paylaşım savaşı', *Uluslararası İlişkiler* literatürüne gelindiğinde ise realizmin kurucusu Morghenthau aracılığı ile *realist* bir bakış açısına bürünerek temel amaç olarak 'iyileştirme' güdülmektedir. Çünkü söz konusu disiplinin realist perspektifinde de 'çatışma çözümü' hususu değerlendirilmekte ve sonuç itibariyle mevcut 'paylaşım savaşı'nı yahut 'çatışma'yı tamamen engellemeye değil daha çok iyileştirmeye yönelik adımlar atılmaktadır. 'Çatışma' kavramının temeli bu disiplinler dahilinde Burton tarafından atılmış olsa da söz konusu kavram dahilinde güncel gelişmeler çoğunlukla Galtung tarafından desteklenmiştir. Böylelikle hem *Siyaset Bilimi* hem de *Uluslararası İlişkiler* disiplinleri bağlamında literatürde 'siyaset' kavramına bağlı olarak 'çatışma' ve 'paylaşım savaşı' kavramlarının büyük önemi haiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çatışma kavramı ise Lasswell bakış açısı ile ele alındığında, esasında değer meselesi ve kimlik meselesi boyutlarında değerlendirilmeye tabi tutulmuş bulunmaktadır. Mevcut değerler ve kimliklere olumsuz yaklaşımda bulunan ve zarar veren her şey birer 'tehdit unsuru' olarak algılanmaktadır. Deyim yerindeyse, herhangi bir devlet, millet yahut topluluğa karşı "Sen 'şu'sun, 'bu' değilsin." ithamı dahi bir çatışma fitilini ateşlemek için yeterli bir öge olarak konumlandırılmaktadır. Bir devletin, milletin yahut toplumun iktidarına meşru itaati o devletin, milletin yahut toplumun düzeni için gerekli bir unsur iken gayrimeşru bir iktidar yahut gayrimeşru bir itaat söz konusu devlet, millet yahut toplumun düzeninin bozularak zayıflamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda değer, kimlik ve iktidar yahut itaat kavramları birbiriyle bağlantılı kavramlardır. Değerler ve kimlikler, iktidarlar ile çeşitli ve karşılıklı çıkarlar vasıtasıyla bağlantılıdır. Devletler bu bağlantıyı itaat yolu ile korumaktadır. Dolayısıyla, değerler ve kimliklerin oluşumu ile korunması hususunda başarılı bulunan devlet, millet yahut toplumların kendi evrensel çıkarlarını oluşturmak ve aynı zamanda koruma hususunda da başarılı olacakları tahmin edilmektedir. Bu bağlamda devreye 'diplomasi' kavramı girmektedir.

Diplomasi ise 'diyalog', 'müzakere' ve 'uzlaşma' ile diğer şiddet içermeyen yöntemler ile yabancı hükümet ya da kuruluşların davranışlarını ve kararlarını etkileme yoludur. Genel itibariyle, *Dışişleri Bakanlıkları* yahut bunlara denk kuruluşlar tarafından yürütülen diplomasi, araçsal yönden salt bu kuruluşlar ile sınırlandırılmamaktadır. Devlet içerisinde -ilgili- herhangi bir kurum ya da kuruluş diplomasiyi sürdürebilmektedir. Diplomasi yolları eğitim diplomasisi, enerji diplomasisi, halk diplomasisi, istihbarat diplomasisi, kültür diplomasisi, spor diplomasisi, ticaret diplomasisi vb. şekillerde oluşturulabilmektedir.

Vestfalya Anlaşması/Barışı ile temeli atılmış bulunan diplomasi kavramı esasında 'modern' bir kavramdır. Örneğin, modern devletler kapsamındaki diplomatik süreçlerde 'büyükelçi' statüsü, 'devlet başkanı' statüsü ile denktir. Dolayısıyla, modern bir kavram olan diplomasi esasında bir denge oyunudur. Çok kutuplu bir sistemde yapılabilecek diplomatik manevralar sayesinde birçok hususta 'çatışma çözümü' sürecinin başlatılabilmesi ve sürdürülebilmesi mümkün görünmektedir. Diplomasi hususunda dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise taraflardan birinin muhakkak 'devlet' olmasıdır. Örneğin, bir sivil toplum kuruluşu (STK) ile diğer bir sivil toplum kuruluşu (STK) arasındaki diyalog, diplomasi olarak adlandırılamamaktadır. Bu minvalde en az bir tarafın 'devlet' statüsünde bulunması ile birlikte müzakere süreci başlatılabilir hale gelmektedir.

Müzakere ise herhangi bir sorunu her iki tarafın da kabul edilebilir nitelikte bulduğu şekilde çözmeyi hedefleyen stratejik bir tartışma yöntemidir. Bu tartışma yönteminde her bir taraf diğer tarafı kendi bakış açısını kabul etmeye ikna etmek için çalışmaktadır. Müzakere yolu ile ilgili tüm taraflar çözümsüzlük durumundan kaçınmaya çalışmaktayken aynı zamanda bir tür uzlaşıya varabilmeyi hedef edinmektedir. Müzakerelerin en önemli özelliği ise tüm tarafları bir masa etrafında toplaması ve belirli bir pazarlık sonucunda bir çözüme ulaşmayı sağlamasıdır. Fakat, daha önce de belirtildiği üzere, taraflar için değerler ve kimlikler ne pahasına olursa olsun korunması gereken temel ögelerdir. Dolayısıyla, taraflar adına değerler ve kimlikler hakkında yahut üzerinde pazarlık yapılmasının söz konusu olamayacağı belirtilmektedir. Pazarlık yapılabilecek konular belirli ve sınırlı niteliktedir. Pazarlık süreci, tarafların pozisyonlarının belirlenmesi ile başlar ve bir anlaşma ile sona erer. Bu hususta, güç dengesi ziyadesiyle önem arz etmektedir. 'Güç dengesi'nin bulunmadığı çatışmaların çözümleri güç dengesinin mevcudiyeti ile yapılan çözüm amaçlı görüşmeler ve pazarlıklardan çok daha zor hale gelmektedir. Tam da bu noktada, 'asimetrik güç' kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın sonraki bölümünde "asimetrik güç (*asymmetrical power*)" kavramı açıklanmaya çalışılacaktır.

'Arabuluculuk/ara bulma', 'barış yapımı' yahut 'uzlaştırma' olarak Türkçeye çevrilebilen 'Peace-Making' kavramı Uluslararası Çatışmaların Analizi ve Çözüm Yöntemleri alanında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrası dünyada şiddetli çatışmaların sona erdirilmesi ve barışı yeniden sağlama çabaları gündeme gelmektedir. Söz konusu çabalar başarılı olarak veya başarısız olarak sonuçlanabilmektedir. Bu kapsamda atılan adımlar çatışmasızlık, ön görüşmeler, uzlaşı, görüşmeler ve barış müzakereleri olarak sıralanabilmektedir. Ayrıca 'dönüştürücüler' kavramının da savaş sonu çatışma çözümündeki yeri göz ardı edilmemelidir. Soğuk Savaş sonrası döneme gelindiğinde, uluslararası çatışma çözümü kapsamında Azar'ın 'sürüncemeli

sosyal çatışma (*protracted social conflict*)' kavramının büyük önem taşıdığı görülmektedir. Örneğin 1989-1999 yılları aralığında, sayısı 110'u bulan şiddet içerikli çatışma görülmüştür. Bu çatışmaların 21'i barış antlaşmaları, 32'si etkisizlik ve 22'si mutlak zafer ile sonuçlanmıştır (Woodhouse vd., 2005: 160). Dolayısıyla bir çatışmanın barış, etkisizlik yahut zafer vb. farklı biçimlerde sonuçlanması muhtemeldir. Bununla birlikte bir çatışmanın veya bir çatışma çözümü sürecinin barış antlaşması ile sonuçlanması, söz konusu çatışmanın bir daha tekrarlanmayacağı manasına da gelmemektedir. Ayrıca çatışma çözümü süreci önünde de çeşitli engeller bulunmaktadır. Çeşitli boyutlarda ortaya çıkabilen söz konusu engeller, savaşın oluşturduğu ekonomik yıkım sonucu savaş tekrarı olasılığının artması, savaş kaynaklı gelirler, savaşa bağlı sürdürülen kariyerler, savaş sonu rol ve statü kaybı olarak sıralanmaktadır (Woodhouse vd., 2005: 161, 162). Çatışma çözümü ve savaş sonu aşamasında Vayrynen (1991) tarafından belirlenen beş temel 'dönüştürücü' söz konusu süreçlerde genel birer çerçeve çizilmesi yönünde etkili olmaktadır. Vayrynen'in söz konusu dönüştürücüler yaklaşımı Galtung'un fikirleri ile paralellik arz etmektedir. 'Üçüncü taraf müdahalesi' yaklaşımı ise farklı grupları içermekte, farklı gruplara hitap etmekte ve amaçları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu gruplar, hükümetler, STK'lar ve uluslararası kuruluşlar olarak sıralanabilmektedir. 'Yıpratıcı çıkmaz (*hurting stalemate*)' kavramı da çatışma çözümünde önem arz eden kavramlardan biridir. Kazanan ya da kaybedenin olmadığı bu yıpratıcı çıkmaz durumu bazı bağlamlarda kasıtlı bir biçimde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Barış süreçlerinde ise bazı anlaşmazlıklar (*sticking points*), 'dönüm noktaları (*turning points*)' ve 'oyunbozanlar (*spoilers*)' bulunmaktadır. Anlaşmaların ve müzakerelerin başarılı sayılabilmesi için ise bazı kriterler mevcuttur. Bu çalışma kapsamında söz konusu kriterler sunulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada kapsamında sunulacak tespitler, esasında, Filistin – İsrail meselesi kapsamındaki 'çatışma çözümü' aşamasının önündeki engeller ile mevcut meseledeki 'çatışma çözümü'nün yapı taşlarını belirlemektedir. Çatışmanın sona ermesi için gerekli faktörler ve söz konusu çözümde rol oynaması muhtemel 'dönüştürücüler' büyük önem arz etmektedir. Çatışma çözümü aşamasından sonra ise barışı yeniden sağlama aşaması gelmektedir. Bu bağlamda, 'çatışma çözümü' ve 'savaş sonu' aşaması dahilinde Woodhouse vd. çalışmalarında, Galtung'un fikren tamamlayıcısı olarak nitelendirdikleri Vayrynen'i takip ederek 'doğası gereği' dinamik nitelikte olan çatışmalarda izlenmesi gereken yollarda sorumluluk yüklenmesi muhtemel 'dönüştürücüler' kavramını beş ana madde halinde sınıflandırmışlardır:

1. “Bağlam dönüşümü”,
2. “Yapısal dönüşüm”,
3. “Aktör/Oyuncu dönüşümü”,
4. “Sorun/Problem dönüşümü”,
5. “Kişisel dönüşüm ve Grup dönüşümü” (Woodhouse vd., 2005: 163, 164).

Bu tür dönüştürücülerin genel itibariyle sınıflandırılmış olması, Filistin – İsrail çatışması örneği için de genel bir çerçeve sunmaktadır.

Bir çatışmanın çözümü için önemli olan diğer faktörler ise ‘üçüncü taraf müdahalesi (*third party intervention*)’, müdahaleler için ‘uygun anlar (*ripe moments*)’, ‘barış süreçleri: anlaşmazlıklar, dönüm noktaları ve oyunbozanlar (*peace processes: sticking points, turning points and spoilers*)’, ‘anlaşmalar ve müzakereler (*settlements and negotiations*)’ olarak sıralanabilmektedir.

Dolayısıyla, bir çatışmanın çözümü hususunda bir tek yol değil birçok çeşitli yol bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu çözüm yollarının içeriği de stabil halde kalmamakta ve dinamik niteliği gereği değişikliklere uğrayabilmektedir. Bu yüzden, Filistin – İsrail meselesi kapsamında uygulanmaya çalışılacak olan ‘uzlaşı’nın dengesi, dinamiği ve içeriği her an değişebilecektir. Güncel Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatürlerinde yer tutan bir meselenin söz konusu boyutlarında değişiklik olması da normal karşılanmalıdır. Çünkü güç asimetrisi kapsamındaki tarafsal uygulamalar da her an değişebilmektedir. Bir sonraki bölümde ise ‘asimetrik güç (*asymmetrical power*)” kavramı açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Asimetrik Güç (*Asymmetrical Power*)

Arabuluculuk/barış yapımı/uzlaştırma (*peace-making*) sürecinin önemli yansımaları Filistin - İsrail meselesinde olduğu üzere Güney Afrika ve Kuzey İrlanda örneklerinde de gözler önüne serilmiştir. Bilhassa Filistin - İsrail meselesinde ön plana çıkan “*asimetrik güç*” kavramı Filistin-İsrail çatışmasının ve çatışma çözümü başlangıcının temelini oluşturmaktadır. Bu noktada Filistin’deki bölünmüşlük ve bu bölünmüşlüğün sebepleri ile söz konusu bölünmüşlüğün İsrail cephesindeki yansımaları önem arz etmektedir. Bu durum, iki güç yahut iki taraf arasındaki ilişkiyi etkilemekte ve güçlerin asimetrik dağılımı hususu müzakere süreçleri üzerinde de etkili olmaktadır. Esen’in (2019) “*Asimetrik Güç: Filistin ve İsrail*” eserinde de iki güç arası asimetri ve Filistin’e özgü bölünmüşlük birlikte değerlendirilmektedir. Esen’e göre, Filistin’deki bölünmüşlük ile Filistin’in çatışmadan olumsuz etkilenmesi arasında bir bağ ve etkileşim bulunmaktadır. Yazara göre, bu bölünmüşlüğün giderilmesi yönünde atılacak adımlar çatışmanın asimetrik niteliğini değiştirebilecek güçtedir. Bu

asimetrinin değişimi ise Filistin – İsrail meselesinin çözümüne giden yolda önemli bir adım niteliği taşıyacaktır.

Oslo Görüşmeleri aşamasının büyük önem arz ettiği bu mesele, sorunların ötelenmesi ve yeni sorunların ortaya çıkışı ile seyir değiştirmiştir. Bu minvalde Filistin – İsrail meselesi Azar'ın "*protracted social conflict*" biçiminde öne sürdüğü '*sürüncemeli sosyal çatışmalar*' kavramının somut bir örneğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çatışmanın sürüncemeli olmasının bir sebebi de Filistin ve İsrail taraflarına özgü 'güç asimetrisi'dir. Asimetrik gücü oluşturan etkenlerdeki değişiklikler söz konusu çatışmanın niteliklerinin değiştirilmesi hususunda etkili olacaktır. Bu kapsamda, Filistin'deki bölünmüşlük ve bu bölünmüşlüğün İsrail tarafındaki yansımalarının çözümlenmesi de bir hayli önemlidir. Güç asimetrisinin değiştirilmesi hususu ise anlaşmaların uygulanması ve çatışmanın güçlü tarafının güven artırıcı önlemler alması ile mümkündür. Bu meselede ise hem anlaşmaların uygulanma süreci sekteye uğramış hem de çatışmanın güçlü tarafı güven telkin edici önlemler alma hususunda yetersiz kalmıştır. Böylelikle sorunların çözümsüz kalması ile tırmanan asimetrik gerilim söz konusu mesele üzerinde çatışmanın sürdürülmesi yönünde etki oluşturmuştur. Ayrıca, Filistin – İsrail meselesinin çözüme kavuşturulmasında bu hususdaki güncel gelişmelerin takibi ve analizi önem taşımaktadır. Çatışmanın süregelen aşamalarındaki aktörler, bağlamsal dönüşümler, çatışmanın yapısı, çatışmaya dahil olan taraflar ve oluşan sorunlar söz konusu meselenin çözümü için analiz gerektiren ögeler konumundadır. Bu çalışma kapsamında, 'asimetrik güç' kavramı temelinde ve Filistin – İsrail meselesi çerçevesinde, sözü edilen analizlerin uygulanması amaçlanmaktadır. Filistin – İsrail meselesi kapsamında uzlaşıya giden yolda 'asimetrik güç' kavramı odaklı analizlerin belirleyici birer nitelik taşıyacağı düşünülmektedir.

Asimetrik güç kavramı, bir çatışma kapsamında güçlü tarafın ve zayıf tarafın varlığına dayanan bir kavramdır. Çatışma yahut çatışma çözümü kapsamında, güçlü taraf olarak nitelendirilen taraf kelime manası itibariyle daha üstün gözükse dahi, zayıf olan taraf hiçbir müdahalede bulunamıyor durumda değildir. Çatışma dahilinde her iki taraf için de içinden çıkılamayan koşullar yahut ilişkiler ağı söz konusu olabilmektedir. Çatışmaya ve çatışma çözümüne hem uluslararası boyutta hem de bölgesel/yerel boyutta bakıldığı takdirde dahi mevcut sistemin ve mevcut yapının bir anda değişebilmesi olasılığı düşüktür. Dolayısıyla Çatışma çözümleri belirli süreçleri kapsayan yöntemlerdir. Ayrıca 'asimetrik güç' kavramı odağında yaşanan her bir çatışma ve her bir çatışmaya bulunan çözüm, benzer özellikler taşımakla birlikte, her biri esasında - ve deyim yerindeyse- nev-i şahsına münhasır çatışmalar ve çatışma çözümlerdir. Bu bağlamda, Filistin – İsrail meselesi adına bulunabilecek çözüm de tıpkı diğer çözümler gibi nev-i şahsına

münhasır olacaktır. Bu çalışma bu noktada deyim yerindeyse mevcut yangına bir karınca ağzında taşınan bir damla su misali bir nitelik taşımaktadır.

3. Filistin ve İsrail Cephelerinde Yaşanan Gelişmeler

Filistin tarihi incelendiği takdirde Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaklaşık 400 yıllık bir Filistin hakimiyeti göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından 1516-1517 yılları aralığında imparatorluğa dahil edilen Filistin topraklarının stabilitenin hâkim olduğu bir 400 yıl geçirmiş olduğu, bununla birlikte Filistin topraklarının Osmanlı hakimiyetinde bulunduğu 19. yy.a kadar 'Filistin meselesi'ne yahut 'Filistin sorunu'na dair bir bulgu bulunmamakta olduğu tespiti yapılabilmektedir. Armaoğlu (2020) tarafından belirtildiği üzere 19.yy. sonlarında Siyonizm düşüncesi ile ivme kazanan Filistin sorunu yahut Filistin meselesi, 'İsrail Devleti'nin kuruluşu ile sonlanmayarak tam tersine 21. yy.a uzanan yepyeni bir dinamizmin fitilini ateşlemiştir. Dolayısıyla 'Filistin meselesi' yahut 'Filistin sorunu'nun, dini arka planı ve kültürel arka planı hariç tutulduğu takdirde 19. yy. itibariyle reel-politik gündemine giriş yaptığı söylenebilmektedir. Armaoğlu'na (2020) göre Filistin sorunu, tarihin herhangi bir döneminde ve dünyanın herhangi bir yerinde rastlanmış olan herhangi bir sorun ile benzerlik taşımamaktadır. Yazara göre, Filistin halkı ve Yahudiler Filistin topraklarının savunusunu yapmaya başlarken mevcut mücadelenin bu denli sert ve bu denli uzun soluklu olacağı tahmin edilememekteydi. Tarihsel açıdan bakıldığında Filistin, 1920 yılında 'manda rejimi' adı altında Milletler Cemiyeti eliyle İngiltere yönetimine bırakılmıştır. Bu dönemde, Filistin hem mevcut durumda İsrail elinde bulunan topraklardan hem de Ürdün'den -arada bir sınır varlığı ile- oluşmaktaydı. 1920 ila 1948 yılları arası Filistin toprakları adına '*Britanya mandası*' dönemi olarak adlandırılabilmektedir. Söz konusu topraklar için bir sonraki dönem ise *Birleşmiş Milletler* (BM) eliyle 1947 yılı itibariyle başlatılmıştır. Söz konusu dönemdeki karar ise Filistin toprakları üzerinde bir Arap ve bir Yahudi devleti kuruluşu ile '*Kudüs*'ün *uluslararası bir statü* kazanması idi. Fakat söz konusu karar uygulama aşamasına dökülemeden 'savaşlar dönemi' başlamıştır. 1948-1949 yılları *Arap-İsrail Savaşları*, ardından 1967 yılında başlayan *Altı Gün Savaşları*, 1973 yılında başlayan *Yom Kippur Savaşı* ile uzun vadede şiddetli savaşlar dönemi yaşanmıştır. Ardından, İsrail Lübnan'ı işgal etmiş ve 1993 yılında yine İsrail Lübnan'a saldırı düzenlemiştir. Filistin toprakları üzerindeki Arap ve Yahudi mücadelesi Armaoğlu (2020) tarafından "modern çağın en uzun kavgası" olarak nitelendirilmektedir. Modern çağın bu en uzun kavgasının, uluslararası arenaya da ağırlıklı olarak yansıtılarak gündeme oturduğu tespiti yapılabilmektedir. Yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin ardından imparatorluğun

Ortadoğu'daki boşluğunun istikrarlı bir biçimde doldurabilmesinin bir yolu bulunamamıştır. 'Filistin meselesi'nin yahut 'Filistin sorunu'nun da öncelikle Türk'ün Ortadoğu'dan çekilmesi sonucu oluşan boşluk sebebiyle ve devamında süregelen olaylar neticesinde bu hale dönüştüğü söylenebilmektedir. Dolayısıyla, reel-politiğe 19. yy. itibariyle geçiş yapan mevcut sorunun Türk-Ortadoğu ilişkisi ile de yakından bağlantısı bulunmaktadır. (Armaoğlu, 2020: 9, 15).

1993 yılındaki *Oslo Deklarasyonu* yahut *Oslo Görüşmeleri* ise Filistin – İsrail meselesinin çözümü için esasında ziyadesiyle büyük bir fırsat idi. Fakat neticesi itibariyle büyük bir hayal kırıklığı haline gelmiştir. Ayman'a göre söz konusu yıl içerisinde *Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)* ile *İsrail* tarafları arasında gerçekleşen bu görüşmeler mevcut sorun kapsamında bir 'dönüm noktası' niteliği taşımaktadır. Bir önceki barış müzakereleri olarak adlandırılabilecek olan *Camp David Müzakereleri*'ndeki problem tarafların birbirlerini tam olarak tanımamaları idi. *Oslo Görüşmeleri* kapsamında ise söz konusu sorun da ortadan kalkmış durumda gözükmekteydi. *Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)* ve *İsrail* tarafları resmen birbirlerini tanımış ve müzakere masasına birlikte oturmuşlardı. *Camp David Müzakereleri*'nde sağlanamayan karşılıklı tanınma ortamı bu defa sağlanmış gibi gözükmekteydi. Fakat, Filistin tarafından barışa bir an önce kavuşma beklentisi içerisinde yapılan bu görüşmeler yine aynı tarafı -Filistin Ulusal Hareketi'ni- ikiye bölmekteydi. Ayman'a göre sürecin başlangıcından itibaren Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve İsrail tarafları müzakereleri tamamıyla farklı cihetlerden ele alarak kendi bakış açıları çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bu şartlara rağmen, yine de, anlaşma sürecinde kısa bir zamanda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir ve ilerlemeler hususundaki en sürükleyici konu ise *Gazze Şeridi* olmuştur (Ayman, 2009: 43, 44, 45).

Tüm bu mevcut gelişmeler ve ilerlemelere rağmen *Oslo Görüşmeleri* kapsamında birçok belirsizlik de göze batmaktaydı. Anlaşma bir yandan umut vaad ederken bir yandan da tarafları şüpheye düşürmekteydi. Ayman'a göre mevcut belirsizliklerin sebebi taraflarca 'iç güvenlik' hedeflerinin çatışması idi. Bu minvalde 'iç güvenlik' hedefleri çatışmaktayken bir uzlaşı fikrinden bahsetmek pek mümkün görünmüyordu. Belirsizliklere yol açan bir başka sebep ise müzakerelerin geleceğinin belirsizliği ve soyut niteliği idi. *Filistin Kurtuluş Örgütü* (*FKÖ*)'ne vaad edilen *devlet* sözü de böylesine belirsiz ve soyut nitelikte idi. Filistin tarafı bağlamında, gündemdeki yolsuzluk suçlamalarını örtbas etmek amacıyla, 'gerçek' bir 'barış anlaşması' edasıyla sunulan *Oslo Görüşmeleri*, aynı tarafın bir başka aktörü olan *Hamas*'ın süreçten dışlanması ile Filistin tarafının içsel bir bölünme durumuna sürüklenmesine neden olmakta idi. Dolayısıyla, bir tarafta *Filistin Kurtuluş Örgütü* (*FKÖ*) ve bir tarafta *İsrail*'in bulunduğu söz konusu anlaşma, daha önce söz edilmiş bulunan birçok sorun ile birlikte,

taraflardan birinin statüsü dolayısıyla da çöküş noktasına gelmişti. İlkin çöküş noktasında bırakılan bu süreç, 1995 yılında *II. Oslo Görüşmeleri* adı altında devam etmiştir (Ayman, 2009: 46, 47, 48). İkinci kez müzakere masasına oturulan *Oslo Görüşmeleri* sürecine süreç sonunda dönemin İsrail başbakanı *Rabin*'in suikasta uğraması damgasını vurmuştur. Kelman, oluşan bazı asimetriler, yaşanan bazı belirsizlikler ve mevcut çelişkilere rağmen bu süreci Filistin – İsrail meselesinin çözümü dahilinde 'temel bir atılım' olarak nitelendirmektedir (Kelman, 1997: 183). Bu suikast sonrasında ise 1998-1999 yılları aralığında *Wye Memorandumu* adı altında yeni görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra 2001 yılında tekrar gündeme gelen müzakere süreci başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tüm dünyada farklı bir atmosfer oluşturan *11 Eylül Saldırıları* ile süreç farklı bir hal almıştır. Galtung, bu süreci ABD'nin askeri kanadına, dış politikasına ve ekonomisine yapılmış korkunç bir saldırı olarak nitelendirirken bu saldırı sonrasında dünyanın bir daha eski haline dönmeyeceği vurgusunu yapmaktadır (Galtung, 2001: 59). Aynı zamanda, *İslamofobi*'nin baş gösterdiği ve söz konusu söylemlerde *ABD*'nin başı çektiği mevcut atmosferde taraflarca karşılıklı saldırılar devam etmiştir. Karşılıklı saldırıların yanı sıra, Filistin'de yaşanan iç karışıklıklar da bu çatışma çözümünü olumsuz yönde etkileyen faktörlerdendir. Filistin'in iç aktörlerinden *El-Fetih* ilr *Hamas* arasındaki gerilimin bir iç çatışmaya dönüşmesi ile Filistin içerisinde bir 'iç savaş' tehlikesi gündeme gelmiştir. Bu gelişme sonrasında ise çatışma çözümü kapsamında 'dönüm noktası (*turning point*)' olarak adlandırılabilecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. Çatışmalı iç aktörler *El-Fetih* ile *Hamas* bir koalisyon hükümeti kurmuş fakat bu gelişme de hüsranla sonuçlanmıştır. 2007 yılında ABD tarafından 'barış görüşmeleri' talebinde bulunulmuş fakat 2008 yılındaki İsrail saldırıları ile barış umudu yine başka bir bahara kalmıştır (Ayman, 2009: 58, 59). Dolayısıyla, bu mevcut gelişmeler yeniden 'asimetrik güç (*asymmetrical power*)' kavramına, Filistin – İsrail meselesi çerçevesinde değinilmesini gerektirmektedir. Çünkü, mevcut durumda, halihazırdaki çözümsüzlük ortamının belirli bir sebebi de taraflar arası güç dengesizliğidir. Söz konusu asimetride güçlü taraf İsrail gibi gözükmekteyken zayıf taraf ise Filistin olarak konumlandırılmaktadır. Böylesi çatışmalar ve çatışma çözümlerinde yapılması gereken 'zayıf taraf' lehine hareket edilerek bir güç dengesi atmosferinin sağlanmaya çalışılması ve söz konusu denge sağlandıktan sonra bir arabuluculuk/ara bulma, barış süreci, barış yapımı, uzlaşı/uzlaştırma yahut müzakereler için ortak bir masaya oturulmasıdır. Bu denge sağlandıktan sonra, diğer bir deyişle sıcak yahut şiddetli çatışma süreci sonlandıktan sonra, ancak çatışma çözümünün barış yapımı (*peace-making*) sürecine geçilerek gerekli adımlar atılabilmektedir.

Filistin ve İsrail cephelerinde yaşanan gelişmelerin özet mahiyetinde açıklanmaya çalışıldığı bu bölümden sonra, bir önceki bölümde söz konusu edilen 'asimetrik güç (*asymmetrical power*)' kavramına tekrar bir dönüş sağlanarak söz konusu kavram Filistin – İsrail meselesi yahut sorunu çerçevesinde değerlendirilecektir. Tüm bu arkaplan ve mevcut güncel gelişmelere rağmen, 'güç dengesi'nin sağlanması ile mevcut sorunun çözüme ulaşması olasılığı her zaman için mevcuttur. Bu kapsamda, mühim olan söz konusu 'güç dengesi' içerisinde, daha önce siyaset tanımında da bahsedildiği üzere, kim tarafından, neyin, ne zaman ve nasıl alınacağıdır. Filistin zayıf tarafı güçlendirilerek İsrail güçlü tarafına eşitlendiğinde yapılacak müzakereler sonucunda bu sorulara cevap aranabilme olasılığı doğabilecektir.

4. Filistin – İsrail "Güç Dengesi" ile Mevcut "Güç Asimetrisi"

Filistin – İsrail meselesindeki güç dengesizliğinin bağlı olduğu faktörler çatışma çözümü kapsamında aktarılmaya çalışılmıştır. Bu hususta birçok farklı boyut bulunmaktaysa da Esen (2020) *Asimetrik Güç Filistin ve İsrail* başlıklı eserinde söz konusu soruna yol açan en mühim engellerden birinin "Filistin'in bölünmüşlüğü" olduğunu öne sürmektedir. Söz konusu bölünmüşlük İsrail tarafından mevcut sorunun derinleştirilmesi yönünde kullanılan bir araç niteliğindedir.

Yazara göre 'güç' kavramı, realist bakış açısı çerçevesinde değerlendirildiğinde tarafların güçlerini yahut güvenliklerini -başkalarına bağlı olmaksızın- maksimize etmek istedikleri tespiti yapılabilmektedir. Dolayısıyla mevcut anarşik uluslararası düzene bakıldığı takdirde bu maksimizasyon denemesinin bir örneğinin de Filistin ile İsrail arasındaki meselede gözlemlendiği aşikardır. *Yumuşak güç* kavramı ise diğerlerine gönüllü bir biçimde veya istekleri doğrultusunda bir şey yaptırma olarak tanımlanmaktadır. Yumuşak gücün hükümetler bağlamında kullanılması daha zor ve sonucu daha geç alınan bir güç türü olarak açıklanmaktadır. *Sert güç* kavramı da tam tersi bir biçimde askeri yönden ve ekonomik yönden istek dışı güç kullanımı olarak tanımlanabilmektedir (Esen, 2019: 8, 9, 10). Bu tanımlar birlikte değerlendirildiğinde, Filistin – İsrail meselesi çerçevesinde yer yer *yumuşak güç* kullanımı denenmekle birlikte genel itibariyle *sert güç* kullanımına başvurulduğu tespiti yapılabilmektedir. Bu sebeple, güç dengesinin sağlanabilmesi için öncelikli şart olarak her iki tarafın da eşgüdümlü bir biçimde *sert güç* kullanımı veya *yumuşak güç kullanımı* sağlanmalıdır. Aksi takdirde 'asimetrik güç (*asymmetrical power*)' kavramı söz konusu mesele için bu cihette geçerli olmayı sürdürecektir.

Filistin – İsrail meselesindeki *zayıf taraf* ve *güçlü taraf* dengesizliğinin yol açabileceği ikincil sorun ise mevcut *güçlü taraf* İsrail'in gücünün farkında olarak

eylemlerine devam etmesi ve eylemlerinin şiddetini artırmasıdır. Esen'e göre bu durum kapsamında *güçlü taraf*, istediği biçimde hareket edebilme ile kuvvet kullanabilme yetkisini kendisinde görebilme yaklaşımını sergileyebilmektedir (Esen, 2019: 11). Dolayısıyla, *güçlü taraf* ile *zayıf taraf* ayrımı güç dengesi kapsamında *güçlü taraf*ın haksız müdahaleleri ile sonuçlanabilmektedir. Bu bağlamda, güç dengesinin sağlanması, *güçlü taraf*ın kendisini haklı görerek başvurduğu uygulamalara son vermesini de içerisinde barındırabilmektedir. Fakat, son tahlilde, bu dengenin sağlanması *zayıf taraf*ın elinde olmayabileceği gibi *güçlü taraf*ın da elinde olmayabilir.

Esen'e göre Filistin tarafı, *devlet olmayan aktörler*in *İsrail devleti*ne karşı mücadelesi ile tanımlanmaktadır. Fakat aynı zamanda *Oslo Görüşmeleri* vasıtasıyla oluşturulan yönetim altındaki bölgeler dahilinde seçimlere gidilmektedir. Dolayısıyla, Filistin tarafı henüz *devlet dışı aktör* statüsünde bulunmakla birlikte, yapılan bölgesel seçimler kapsamında belirli bir devlet statüsüne kavuşarak güç kazanmayı hedeflemektedir. Bu minvalde ise Filistin – İsrail meselesi kapsamında güç dengesini sağlayacak olan adım Filistin *zayıf* tarafının statüsünün tıpkı İsrail *güçlü* tarafı gibi 'devlet' kapsamına alınmasıdır. Ancak bu şekilde bir güç dengesinden söz edilerek bu kapsamda bir karşılıklı müzakere masasına oturulabilme imkânı bulunabilecektir. Aralarında güç dengesi bulunmayan bu meseleye özgü olarak biri devlet diğeri ise henüz devlet statüsünde olmayan iki tarafın müzakere masasına otursa dahi eşit şartlarda oturamayacağı ziyadesiyle açık ve nettir (Esen, 2019: 12).

Devletler arası güç dengesizliğinin yahut güç dağılımı kapsamında meydana gelen değişikliklerin savaşa yol açabileceği ihtimali her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Bu husus Filistin – İsrail meselesi kapsamında da aynı şekilde değerlendirilebilmektedir. İsrail'in halihazırdaki devlet statüsüne kavuşmayı uman ve bu yolda adımlar atmak isteyen Filistin tarafının bu çabaları, bir başka bakış açısı ile, uluslararası sistem dengesini bozabilecek bir unsur olarak da değerlendirilebilmektedir. Yazar, bu hususta, *baskın güç* kavramı üzerinden bir değerlendirme yaparak söz konusu gücün gerilemesi ile birlikte mevcut güce karşı yeni bir güç yükselmeye başladığında savaş ihtimalinin yükselebileceğinden söz etmektedir. Aksi yöndeki durumun da uluslararası dengeyi korumak adına her zaman yeterli olmadığını da ayrıca belirtmektedir. (Esen, 2019: 14, 15). Bu minvalde, 'güç dengesi' kavramı da göreceli hale gelmektedir. Anarşik yapıda bulunan uluslararası düzende bu kavram farklı biçimlerde değerlendirilebilmektedir. Bu minvalde 'güç dengesi'nin sağlanabilmesi amacıyla yazar tarafından dört ana yol önerilmektedir. Birinci yöntem, 'düşman' olarak adlandırılan tarafın bölünmüşlüğü üzerinden yürütülmektedir. İkinci yöntem ise 'belirli toprak ödünleri'nin verilmesidir.

Üçüncü yöntem, 'silahlanma' yahut 'silahsızlanma' üzerine kurulabilmektedir. Bu minvalde, karşılıklı bir biçimde silahlanma yahut yine karşılıklı olarak silah bırakma söz konusudur. Dördüncü ve en son yöntem ise 'ittifaklar' yöntemidir. Bu yöntem kapsamında, benzer güçlere sahip birkaç önder ülkenin mevcut güçlerini ittifaklar yoluyla dengelemesi söz konusudur (Esen, 2019: 16, 17). Mevcut Filistin – İsrail meselesinde de *zayıf taraf* Filistin lehine kurulabilecek ittifakların söz konusu tarafın gücünü artırarak 'güç dengesi'ne katkıda bulunabileceği ihtimali açıktır. Fakat, Esen 'ittifak yöntemi'nin 'güç dengesi' kavramına katkıda bulunmasının yanı sıra söz konusu kavramı olduğu gibi 'barış'ı da bozabileceği görüşündedir. Bu minvalde, 'düşman' olarak adlandırılan taraf yeni ittifaklar arayışında bulunabileceği gibi söz konusu atmosfer istikrarsızlığı ziyadesiyle artırabilecektir. İttifak oluşumları ise genelgeçer manada 'tarafsız' konumda olan yahut tarafsız kalmak isteyen bir devleti de karşı tarafa itebilecektir. Ayrıca, ittifakların oluştuğu üzere aynı şekilde kalması, bazı koşullar dahilinde, pek de mümkün olmayabilir (Esen, 2019: 19). Dolayısıyla, mevcut mesele kapsamında dördüncü yöntemin hem olumlu hem de olumsuz yönlerinin bulunduğu tespiti yapılabilmektedir.

Güç asimetrisi durumunun mevcut çatışmalara etkisi hususunda ise üç ana seçenek bulunmaktadır. Birinci seçenek, askeri gücün eşit dağılımı kapsamında çatışma ihtimalinin düşmesidir ki bu ihtimal Filistin – İsrail meselesinde teknik olarak halihazırda mümkün gözükmemektedir. İkinci seçenek, gücün asimetrik dağılmış olması seçeneğidir ki bu seçenek tam olarak Filistin – İsrail meselesini ifade etmektedir. Üçüncü ve son seçenek ise gücün çatışma üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı seçenektir. Yazara göre, güç asimetrisi olarak adlandırılan ikinci seçenek güçler arasında fazlasıyla bir dengesizlik hali bulunduğunda ortaya çıkmaktadır. Mevcut meselede gündeme gelmesi gereken seçenek de budur. Bu hususta, uluslararası sistem dengesi içerisinde karşımıza iki yol haritası çıkmaktadır. Mevcut çatışmanın çözümü dahilinde ya 'güç dengesi' sağlanacak ya da 'güç geçişi' adı verilen realist yöntem uygulanacaktır. Bu hususta, daha önce de belirtildiği üzere, *zayıf taraf*ın güçlendirilmesi suretiyle bir güç dengesinin sağlanması en hakkaniyetli çatışma çözümü yöntemi olarak gözükmektedir (Esen, 2019: 20, 21). Dolayısıyla, Filistin – İsrail meselesinde mevcut seçenek ikinci seçenek 'güç asimetrisi' ve uygulanması gereken çatışma çözümü yöntemi ise daha önce de belirtildiği üzere 'güç dengesi' yöntemidir.

Çatışmalarda bulunan iki taraftan *güçlü taraf*ın çatışma çözümü sonucunda mevcut çatışmadan galip çıkabileceği inancı da yaygın bir düşüncedir. Fakat z*ayıf taraf*ın kazanabileceği olasılıklar da çatışma çözümleri kapsamında her zaman mevcuttur. Dolayısıyla, bu kapsamda, salt güç boyutunun çatışma yahut savaşın sonucunu tayin ettiği öngörüsü yanlışlanabilir hale gelmektedir. Bu minvalde,

mevcut çatışmanın uzamakta olması çatışmanın *zayıf tarafı*, bu mevzuda Filistin, için ciddi bir motivasyon kaynağıdır. Bilhassa, bu mevzu üzere 'asimetrik' nitelikli çatışmalarda sürenin uzamakta olması *zayıf tarafı* destekler nitelikte bir gelişmedir. Bu kapsamda, Filistin – İsrail çatışmasının çözümünün uzamakta olması da *zayıf taraf* olarak nitelendirilmekte olan Filistin için hem bir 'motivasyon kaynağı' hem de 'olumlu' yönde sayılabilecek bir gelişme olarak zayıf tarafı destekleyici bir unsurdur. Mühim olan, Filistin tarafının mücadeleden vazgeçmemesidir (Esen, 2019: 24, 25).

Asimetrik güç kavramının çeşitli boyutlarından yukarıda bahsedilmiştir. Son olarak bahsedilen çatışmanın uzaması hususu kapsamında, bu durum *zayıf tarafın* lehine olabileceği gibi, *terör* kavramı kapsamında ise çatışmanın her iki tarafı için de zarar verici nitelikte olabilmektedir. Esen'e göre 'terörizm' siyasal şiddetin *en asimetrik formu*dur. Mevcut Filistin – İsrail meselesinde *güçlü taraf* olan İsrail *zayıf taraf* olan Filistin'in terörizm kapsamında sivilleri hedefe koyduğu iddiasında bulunurken İsrail devletinin bilhassa *Gazze* saldırılarında da birçok sivil yaşamını yitirmektedir (Esen, 2019: 32, 33). Böylece, terörizm, ne yazık ki, mevcut çatışmada her iki taraftan da sivil can kaybı ile sonuçlanmaktadır.

Sivil kayıplar ile kritik bir noktaya ulaşan mevcut çatışmanın çözümü kapsamında, güç dengesi ile birlikte müzakereler de kritik bir önem arz etmektedir. Asimetrik Güç (*Asymmetrical Power*) bulunan bir çatışmanın çözümünde müzakere süreçlerinin adil şartlarda gerçekleşemeyeceği hususundan daha önce söz edilmiştir. Buna bağlı olarak, güç dengesi kapsamında, müzakerelerin adil şartlarda yürütülebilmesi için gücün simetrik hale getirilmesi, *zayıf tarafın*, daha önce de söz edildiği üzere, şartlarının *güçlü taraf* ile eşitlenmesi gerekmektedir. Diğer birçok çatışma çözümü örneğinde olduğu üzere, Filistin – İsrail çatışma çözümü için de bu dengenin sağlanması gerekmektedir. Eğer müzakere süreci adil şartlarda sağlanamayacak ise 'üçüncü taraf müdahalesi (*third party intervention*)' gerekli hale gelebilmektedir. Bu bağlamda, *zayıf taraf* mevcut asimetri atmosferinde güçlü bir müttefik ile güç dengesi kavramı çerçevesindeki dengeye yakın duruma gelebilecektir. Mevcut Filistin – İsrail çatışmasının çözümü kapsamında Filistin'e bir müttefik gerekmektedir ki denge oluşturulabilecek bir atmosfere girilebilsin. Fakat tarafların müzakere sürecine adil şartlarda girmiş olması ve mevcut müzakerelerin söz konusu şartlarda yürütülmüş olması da sonucun başarısına dair bir garanti sunmamaktadır. Dolayısıyla, müzakereler kapsamında tarafsal şartlar eşitlenmeye çalışılmalı fakat bu eşitliğe sonsuz bir güven duyularak müzakerelerin başarıya mutlaka ulaşacağı düşünülmemelidir (Esen, 2019: 39, 41).

Sonuç itibariyle, müzakere süreçleri adil şartlarda yapılmakta ise ve netice itibariyle de bir başarıya ulaştı ise bir anlam ifade etmektedir. Gerçi, bu durum bile bir kalıcılığın garantisi sayılmamaktadır. Esen'e göre, Filistin – İsrail çatışma çözümünde yürütülebilecek müzakere sürecinde, *zayıf taraf* Filistin'in isteği Filistin toprakları üzerindeki İsrail işgalinin sona ermesidir. *Güçlü taraf* İsrail ise işgal topraklarının statüsünü kalıcı bir biçimde ele geçirmek amacındadır. Bu yüzden, taraflar arası hedeflerde derin ayrılıkların bulunduğu bir müzakere süreci sanıldığından daha da zor yürütülebilecektir. Bu bağlamda, *yumuşak güç* kavramının dahil edileceği bir güç dengesi de kurulamayabilir. Çünkü müzakereler sonucunda nihai amaç "sürdürülebilir bir barış" sağlamaktır (Esen, 2019: 43, 44). Tam da bu noktada Özev, Ortadoğu'da *yumuşak güç kullanımı*nın risklerinden söz ettiği makalesinde, *dış güçler*in etkisindeki söz konusu bölge kapsamında *yumuşak güç* kavramının 'yanlış' ve 'yersiz' kullanımının yarardan çok zarar getirebilme potansiyeli taşıdığı üzerinde durmaktadır. Bu durumda, 'iç bölünme' tehdidi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu hususta, Arap milliyetçiliği kapsamında 'sembolik sermaye'nin C. Abdünnasır eliyle, diğer devlet ve rejimlerin aleyhine kullanılmaya kalkışılmasını en çarpıcı örnek olarak gözler önüne sermektedir Buna göre, mevcut Filistin – İsrail çatışması kapsamında da *yumuşak güç* kullanımı bu hususstaki çatışma çözümünü tehlikeye düşürebilme ihtimalini her zaman için taşımaktadır (Özev, 2018: 2). Filistin – İsrail çatışmasının çözümü kapsamında *yumuşak güç kullanımı*nın diğer bir riski olarak ise 'ters tepme' olarak nitelendirilmektedir. Bu kapsamda, geliştirilmeye çalışılan yöntem bölgesel güçlerin ve küresel güçlerin bu yönteme karşıt hamleler geliştirilmesi usulüyle ters tepebilmektedir. Bölünmüşlük, içerik değişimi ve uyumsuzluklar boyutlarında sakıncaları da bulunan *yumuşak güç kullanımı* Ortadoğu için çok da uygun bir güç türü kullanımı olarak görülmemektedir. (Özev, 2018: 3). Dolayısıyla, Filistin – İsrail meselesi için *yumuşak güç kullanımı* mevcut durumu olumsuz yönde daha da derinleştirebilme riski taşımaktadır.

*Yumuşak güç kullanımı*nın hem bölgesel boyutu ile Ortadoğu için hem de mevcut Filistin – İsrail çatışması özelindeki risklerinden söz edilmiştir. Bu noktada Esen, Filistin tarafındaki bölünmüşlükten söz ettiği makalesinde, söz konusu bölünmüşlüğün 'çatışma çözümsüzlüğü' üzerindeki etkisini irdelemektedir. Filistin tarafındaki *El-Fetih* ile *Hamas* bölünmüşlüğü mevcut çatışmayı daha da çözümsüz hale getirmektedir. Çünkü mevcut bir 'iç çatışma', bir 'dış çatışma'nın çözümüne giden yolda bir engel oluşturmaktadır. Yazara göre, Filistin – İsrail meselesinin çözülebilmesi için öncelikle, *El-Fetih* ile *Hamas* bölünmüşlüğüne dayalı, Filistin iç çatışması çözümlenmelidir (Esen, 2020: 784). Dolayısıyla, bu kapsamda geçmişten günümüze dek sorun haline gelmiş bu iç mesele öncelikle müzakere edilmeli ve dış çatışma çözümü ikinci bir aşamada

değerlendirilmelidir. Çünkü, Esen'in de belirttiği üzere, 'bölünmüş bir Filistin' hem askeri açıdan hem de siyasi açıdan İsrail karşısında güçlü bir biçimde duramamaktadır. Çatışmanın böylece sürüp gitmesi İsrail tarafı açısından da belirli bir maliyet oluşturmaktadır (Esen, 2020: 803). Bu şartlarda, Filistin bölünmüşlüğünün öncelikli bir biçimde çözümlenip Filistin – İsrail çatışmasının da ikincil olarak ivedilikle çözülmeye çalışılmasının atılacak en uygun adım olacağı tespiti yapılabilmektedir.

Filistin – İsrail meselesinde öncelikli çözümden ve ikincil çözümden söz edildikten sonra 'kalıcı ve sürdürülebilir bir barış'ın mümkün olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Filistin iç çatışmasının bittiği ve Filistin – İsrail çatışmasının da en hakkaniyetli biçimde çözümlendiği güzel günlere ulaşılırsa böyle bir soru da gündeme gelebilecektir. Bu durum düşünüldüğünde ise Arı'nın *Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün Mü?* makalesine başvurulabilmektedir. Arı, makalesinde Filistin'in mevcut durumundan, her iki tarafın hedeflerinden ve önceliklerinden, İsrail'in ne istediğinden, *Camp David*'den, *Oslo Süreci*'nden ve süreç için dört aşamalı bir yol haritasından söz ettikten sonra şu tespitlerde bulunmaktadır:

> "... 'sözde barış' türünden yaklaşımların bir diğer örneği de 'yol haritası' olarak bilinen ve hâlâ masada olan çerçeve metindir. *Oslo Süreci*'nde olduğu gibi burada da sorunları erteleyerek barış yapmış görüntüsü verilmeye çalışılacaktır... Zira yol haritası için o kadar ön şart ileri sürüldü ki bunların başında Filistin tarafının liderlerini değiştirmesinin bile istendiği demokratik bir hükûmete sahip olmaları ve şiddeti bırakmalarıydı" (Arı, 2007: 33).

Dolayısıyla, bu kapsamda güncel 'sözde barış yaklaşımları' asıl sorunun çözümü konusunda yeterli olamamaktadır. Tıpkı *Oslo Görüşmeleri*'nde olduğu üzere sorunların ertelenmesi yolu ile uzatılan süreç, güncel durumda da benzer bir tarzda -son yıllarda 'terörizm' etkeninin doruk noktasına ulaşması farkı ile- ilerlemektedir. Öne sürülen şartlar sonrasında şiddet bir yana bırakılmak yerine, mevcut çatışmanın ana ekseni haline gelmiş bulunmaktadır. Yine Arı'nın bu adımdan sonrasında yaşananlara dair tespitleri önem arz etmektedir:

> "Filistin'de serbest seçimler sonunda demokratik yöntemlerle oluşan parlamentoda çoğunluğu kazanan *Hamas* olunca ve hükûmet de bunlar tarafından kurulunca kızılca kıyamet koptu. Zira *Hamas*, *Oslo* öncesinde olduğu gibi İsrail'in varlığını tanımayan ve İsrail'e karşı silahlı mücadeleden ilkesel anlamda vazgeçmeye yanaşmayan bir anlayışa

sahipti ve bu anlayışı sürdürmekte kararlı görünüyordu. Bu durum doğal olarak İsrail ve ABD tarafına müzakereye yanaşmama konusunda yeterli gerekçeyi sunmaktaydı. Bu çerçevede Mahmut Abbas ile müzakereleri yürütmek yerine Filistin'de bir iç, savaşa varacak siyasi mücadelenin fitilini ateşlemeyi tercih ettiler ve *Hamas* hükûmetine ekonomik tecrit uygulayarak ve mevcut hükûmeti by-pass ederek doğrudan Devlet Başkanı Mahmut Abbas ile muhatap olma yolunu seçtiler. Fakat bu yaklaşımın da özünde barış sürecini ilerletmekten ziyade masada olmak vardı" (Arı, 2007: 33).

Dolayısıyla, şartların öne sürüldüğü ilk adım ve harekete geçildiği ikinci adımdan sonra dahi amaç 'barış süreci'nin ilerlemesi değil, masada bulunmuş olmaktır. Bu amaç ise mevcut çatışmanın çözümüne dair bugüne dek bir gelişme getirmemiştir ve halihazırda getirmemektedir. Tam da bu noktada, *Zartman*'ın uygun anlar yahut uygun zamanlar (*ripe moments*) kavramı devreye girebilmektedir. Çatışmaların çözümü için uygun anların yahut uygun zamanların kullanılmasının gerektiğini savunan Zartman'a göre yine bu 'uygunluk' şartı da bir durumdan ibarettir ve bir çatışma çözümü için 'gerekli' olduğu halde 'yeterli' olmayabilir (Zartman, 2001: 9). Dolayısıyla, Filistin – İsrail çatışması kapsamında uygun anlar yahut zamanlar oluşmuş, oluşmakta ya da oluşacak olabilir. Fakat, bu zamanlar mevcut çatışmanın çözümü için gerekli olduğu halde yine de yeterli gelmemiş, gelmemekte veyahut gelmeyecek olabilir.

Uygun anların yahut uygun zamanların (*ripe moments*) çatışma çözümü için genel itibariyle ve mevcut Filistin – İsrail çatışması için gerekli olduğu fakat yeterli olamayabileceğinden söz edilmiştir. Zartman'ın tespitlerine göre, müzakere süreçleri müşterek yahut ortaklaşa yürütülebilecek süreçlerdir. Dolayısıyla 'güç', 'kararlılık', 'simetri' boyutları dahilinde ve uygulama süreçlerinde birçok problem ortaya çıkabilmektedir (Zartman, 1977: 619). Dolayısıyla, hiçbir 'barış' yahut 'çatışma çözümü' süreci problemsiz bir biçimde yürütülemeyeceğine göre, bir anda yahut tek bir uygulama eliyle mevcut Filistin – İsrail çatışmasının çözümü beklenmemelidir.

Bir anda yahut tek bir uygulama eliyle beklenemeyecek olan Filistin – İsrail çatışmasının çözümüne dair Kelman da mevcut çatışmanın çözümünün zorluklarına rağmen karşılıklı 'anlayış'ın daha fazla önem arz ettiği tespitinde bulunmaktadır. Söz konusu durum her iki taraf için de geçerli kılınabilir ise bu adım mevcut çatışma çözümünün lehine bir adım olacaktır (Kelman, 1982: 74). Bu hususta, her iki tarafın da taleplerini suçlama içermeksizin birbirlerine sunmaları ve kabul sürecini bir uzatma sürecine çevirmemeleri gerekmektedir. Bu noktada Kelman, mevcut sürecin politik psikolojisine odaklandığı *How Can*

We Overcome the Barriers to a Negotiated Solution? başlıklı makalesinde ise mevcut sorun dahilinde altı ana -psikolojik temellendirmeye sahip- sebep sunmaktadır: 1. "Millet olma durumu yahut milliyet". 2. "Toprak paylaşımı". 3. "Diasporanın rolü". 4. "Meşru liderlik". 5. "Müzakerelere ilgi". 6. "Müzakerenin olmazsa olmaz şart olduğu ulusal mevcudiyet hakkı" (Kelman, 1987: 349, 353). Dolayısıyla, yukarıda sayılmış bulunan şartlar yanında, çatışma çözümünün sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için, bu altı psikolojik temelli şartın da sağlanması gerekmektedir. Yine Kelman'a göre tüm bu çatışma çözümü süreci sonunda gündeme gelebilecek olan 'sürdürülebilir barış' beklentisinin ele alınması 'prensip içerikli bir barış'ı da gerektirmektedir (Kelman, 1998: 43). Bu prensip içerikli barış sürecinin adımları ise yine yazar tarafından dört ana madde halinde belirtilmiştir:

"1. Müzakereler, nihai sonucun iki-devletli bir çözüm olacağı anlayışına dayanmalıdır.

2. Müzakereler sonucu Filistin devleti, gerçekten bağımsız bir devlet için gerekli olan egemenlik, yaşayabilirlik ve güvenlik özelliklerine sahip olmalıdır.

3. Böyle bir devlet, Filistin halkına anlamlı vatandaşlık sağlamak için karşılıklı olarak kabul edilebilir tek araçtır ve,

4. Müzakerelerin sonucu bir diğerinin millet olma durumu ve insanlığının karşılıklı olarak kabul edilmesine bağlanmalıdır" (Kelman, 1998: 44).

Mevcut Filistin – İsrail çatışması için Kelman, söz konusu dört ana maddeyi kalıcı bir barış ortamı için gerekli görmektedir. Galtung ise bu hususta, 'barış' ve 'şiddet'e dair birçok sınıflandırmada bulunduğu *Violence, Peace and Peace Research* başlıklı makalesinde, 'barış' kavramının varlığını birçok şarta bağlarken 'şiddet' kavramının varlığını ise temel olarak *durumsal şiddet* ve *kişisel şiddet* olarak ikiye ayırmaktadır (Galtung, 1969: 173). Dolayısıyla, 'barış' kavramı da *durumsal barış* ve *kişisel barış* olarak ikiye ayrılabilecektir. Tıpkı *durumsal şiddet* ve *kişisel şiddet* kavramlarının etkileşimli doğası gibi *durumsal barış* ve *kişisel barış* kavramları da etkileşimli bir çerçevede bulunabilecektir. Filistin – İsrail çatışmasında durumsal olarak kontrol edilebilecek şiddet, sivillere yönelik şiddeti durdurabilecek nitelikte olduğu gibi, durumsal olarak oluşturulabilecek barış ortamı kişiler arası barışı da etkileyebilecek niteliğe ulaşabilecektir. Her türlü ihtimal göz önüne alındığı takdirde durum bunun tam tersi de yönde de ilerleyebilecektir. Chomsky ve Pappe tarafından vurgulandığı üzere bu durumdaki en kötü olası senaryo Filistin'in yok oluşudur. Olası en iyi senaryo ise 'iki-devletli' çözüm olarak sunulmaktadır (Chomsky & Pappe, 2011: 29). Dolayısıyla, Filistin-İsrail meselesindeki en iyi çözüm yahut senaryo iki-devletli çözüm olarak gözükmekteyken en kötü çözüm yahut senaryo ise *zayıf taraf* olan Filistin'in yok oluşudur.

Sonuç ve Öneriler

Neredeyse her çatışma çözümü için geçerli olan birkaç nitelik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, çatışma çözümünün 'arabuluculuk/barış yapımı/uzlaştırma (*peace-making*)' adımından daha fazlası olduğudur. İkincisi ise çatışma çözümünün farklı aşamalarında farklı adımlar atmak gerekebildiği hususudur.

Çatışma çözümünün temel alındığı bu çalışmada, Filistin ve İsrail arasındaki çatışma, 'asimetrik güç' kavramı çerçevesinde, "Arabuluculuk/Barış Yapımı/Uzlaştırma (*Peace-Making*)", "Asimetrik Güç (*Asymmetrical Power*)", "Filistin ve İsrail Cephelerinde Yaşanan Gelişmeler", "Filistin – İsrail "Güç Dengesi" ile Mevcut "Güç Asimetrisi" başlıkları altında irdelenmeye çalışılmıştır.

Filistin – İsrail çatışması, söz konusu başlıklar altında irdelenen görüşler kapsamında da gözlemlenmektedir ki, bir çıkmaza girmiş bulunmaktadır. *Camp David*'den *Oslo Görüşmeleri*'ne değin süregelen ve güncel gelişmeler ile 'terörizm' boyutunda derinleşen söz konusu çatışma, 'asimetrik güç (*asymmetrical power*)' kapsamında değerlendirildiğinde ise *güçlü taraf*ın Filistin, *zayıf taraf*ın ise İsrail olduğu görülmektedir.

Mevcut Filistin – İsrail çatışmasının çözümünde asimetrik güç (*asymmetrical power*) kavramı kapsamında sunulan birçok görüş ekseninde genel bir değerlendirme yapıldığı takdirde müzakere süreçlerinin çatışma çözümü aleyhine gereksiz bir şekilde uzatıldığı, alınan kararlar ve konu başlıklarına taraflarca mutabık kalınmadığı tespitleri yapılabilmektedir. Mevcut durumda ise 'terörizm' kavramı ekseninde gelişmeler yaşanmaktadır.

Bu çalışmanın sonucu olarak bu çatışmada kullanılabilecek en uygun çözüm yöntemlerinden birinin, 'asimetrik güç' kavramı bağlamındaki her iki tarafın eşitlenerek 'güç dengesi' kapsamında hakkaniyetli bir biçimde sürdürülecek müzakereler olduğu tespitine varılmıştır. Ek olarak bu çalışma Filistin-İsrail çatışmasını yalnızca siyasi bir sorun yahut tarihsel bir sorun olarak asimetrik güç ilişkilerinin çatışma çözümü yaklaşımları üzerindeki belirleyici etkilerini ortaya koymakta olan bir örnek vaka olarak ele almıştır. Bu yönü ile bu çalışma asimetrik güç literatürüne barış yapımı ve uzlaşı perspektiflerini esas alan kavramsal bir katkı da sunmaktadır.

Kaynakça

Arı, T. (2007). Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün Mü?. *Akademik Orta Doğu*, *2* (1), ss. 11-34.

Armaoğlu, F. (2020). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*. İstanbul: Kronik Kitap.

Ayman, G. S. (2009). Filistin Çıkmazı Üzerine Yeniden Düşünme Gereği. *Akademik Orta Doğu*, *3*(2), ss. 41-61.

Chomsky, N. & Pappe, I. (2011). *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze: Dünden Bugüne Filistin Sorunu*. İstanbul: BGST Yayınları.

Esen, B. (2019). *Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*. İstanbul: Der Yayınları.

Esen, B. (2020). Güç Asimetrisi Çerçevesinde Filistin'deki Bölünmüşlüğün İsrail ile Çözümsüzlüğe Etkisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *16* (36), ss. 783-819. 21 Ocak 2026 tarihinde erişilmiştir.

doi: 10.17752/guvenlikstrtj.847718

Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research, *Journal of Peace Research*, *6* (3), p. 167-191. Retrieved January 21, 2026, from https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002234336900600301.

Galtung, J. (2001). The United States, the West and the Rest of the World. *Peace and Conflict Studies*, *8* (2), p. 59-60. Retrieved January, 21, 2026, from https://nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1019&context=pcs.

Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (Çev. B. B. Özipek vd.). (9. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.

Kelman, H. C. (1982). Creating the Conditions for Israeli-Palestinian Negotiations. *The Journal of Conflict Resolution, 26*(1), p. 39-75. Retrieved June 21, 2026, from http://www.jstor.org/stable/173671.

Kelman, H. C. (1987). The Political Psychology of the Israeli-Palestinian Conflict: How Can We Overcome the Barriers to a Negotiated Solution?. *Political Psychology*, *8* (3), p. 347-363. Retrieved June 21, 2026, from https://scholar.harvard.edu/hckelman/publications/political-psychology-israeli-palestinian-conflict-how-can-we-overcome-barriers.

Kelman, H. C. (1997). Some Determinants of the Oslo Breakthrough. *International Negotiation*, *2*, p. 183-194. Retrieved June, 21, 2026, from https://scholar.harvard.edu/hckelman/publications/some-determinants-oslo-breakthrough.

Kelman, H. C. (1998). Building a Sustainable Peace: The Limits of Pragmatism in the Israeli-Palestinian Negotiations. *Journal of Palestine Studies*, *28* (1), p. 36-50. Retrieved January, 21, 2026, from

https://scholar.harvard.edu/hckelman/publications/building-sustainable-peace-limits-pragmatism-israeli-palestinian-negotiations.

Özev, M. H. (2018). İdeolojik Temelli Yumuşak Gücün İkilemi: Ortadoğu Örneği. *TASAM - Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, ss. 1-4. 21 Ocak 2026 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51259/ideolojik_temelli_yumusak_gucun_ikilemi_ortadogu_ornegi adresinden erişilmiştir.

Woodhouse, T., Miall, H. and Ramsbotham, O. (2005). *Contemporary Conflict Resolution*. Oxford: Polity Press.

Zartman, I. W. (1977). Negotiation as a Joint Decision-Making Process. *The Journal of Conflict Resolution, 21*(4), p. 619-638. Retrieved January 21, 2026, from http://www.jstor.org/stable/173615.

Zartman, I. W. (2001). The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments. *Global Review of Ethnopolitics*, *1* (1), p. 8-18. Retrieved June 21, 2026, from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14718800108405087.

18. Bölüm

Tarımsal Üretim Tarzlarının Tarihsel Evrimi ve Kapitalist Dönüşüm Teorileri Üzerine Bir İnceleme

Ahmet Emre BİBER[1]

1. Giriş: Politik Ekonominin Merkezinde "Tarım Sorunu"

İktisadi düşünce tarihi ve politik ekonomi disiplini içerisinde "tarım sorunu" (agrarian question), yalnızca sektörel bir analiz alanı değil, toplumsal formasyonların çözülüş ve kuruluş dinamiklerinin anlaşılmasında merkezi bir turnusol kağıdı işlevi görmüştür. İnsanlığın avcılık-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişiyle başlayan, sanayi devrimiyle biçim değiştiren ve günümüzde küresel gıda rejimleri (food regimes) tartışmalarıyla süregelen bu süreç, özünde mülkiyetin, emeğin ve artı-değerin nasıl organize edildiği sorusuna yanıt arar.

Bu çalışmanın temel problematiği, tarımsal yapıların kapitalist üretim tarzı karşısındaki özgün ve dirençli yapısını, tarihsel materyalist bir perspektifle analiz etmektir. Sanayi kapitalizmi, üretim araçlarını ve emeği hızla homojenleştirip kendi yasalarına tabi kılabilirken; tarım, doğaya bağımlılığı, mülkiyetin parçalı yapısı ve köylülük gibi tarihsel bir sınıfın varlığı nedeniyle bu sürece farklı tepkiler vermiştir. Bu bağlamda bölüm, tarımsal üretim tarzlarının tarihsel evrimini, doğrusal bir ilerleme çizgisi olarak değil; çatışmalı, kopuşlu ve eklemlenmeli bir süreç olarak ele almayı amaçlamaktadır.

2. Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri ve Tarımsal Artığın Doğuşu

Kapitalist tarımı anlamak, onun antitezi olan ve tarihsel süreçte bağrından çıktığı kapitalizm öncesi formasyonları anlamayı zorunlu kılar. İnsan-doğa etkileşiminin (metabolizmasının) en saf haliyle gözlemlendiği bu dönemler, mülkiyetin kökenine dair de en kritik verileri sunar.

2.1. İlkel Komünal Toplum Ve Neolitik Devrim: Mülkiyetin Yokluğu

İnsanlık tarihinin en uzun dönemini kapsayan ilkel komünal toplum, üretim araçlarının (toprak ve basit aletler) ortak mülkiyetine ve elde edilen ürünün eşit paylaşımına dayanıyordu. Gordon Childe'ın (1936) "Neolitik Devrim" olarak

[1] Prof. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Bolu, Türkiye, biber_a@ibu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5251-3156

adlandırdığı tarımsal üretime geçiş süreci, insanlık tarihindeki ilk büyük iktisadi kopuşu temsil eder.

Bu dönemde üretim, "gerekli emek" (subsistence labor) ile sınırlıydı. Yani topluluk, biyolojik varlığını sürdürecek kadar üretiyor, birikim yapmıyordu. Marx (1979), bu durumu "doğal işbölümü" olarak tanımlar. Henüz sınıfların, devletin ve sömürünün olmadığı bu aşamada, tarımsal üretim doğanın ritmine tam bir teslimiyet içinde gerçekleşiyordu. Ancak tarımın keşfi, yerleşik hayata geçişi zorunlu kılmış; yerleşik hayat ise nüfus artışını ve daha karmaşık toplumsal organizasyonları tetiklemiştir.

Neolitik devrimle birlikte ortaya çıkan en kritik olgu "Artı Ürün" (Surplus Product) kavramıdır. Tarımsal tekniklerin gelişmesi (sabanın icadı, sulama kanalları vb.), bir insanın kendi tüketiminden daha fazlasını üretebilmesine olanak tanımıştır. Mandel'in (1962) vurguladığı gibi, "Artı ürünün ortaya çıkışı, bir grubun çalışmadan yaşayabilmesinin, yani sınıfın ve sömürünün maddi temelidir." Bu artı ürüne kimin, nasıl el koyacağı sorunu, tarihi ilkel komünalizmden sınıflı toplumlara (köleci, feodal, kapitalist) taşıyan ana motor olmuştur.

2.2. Antik Ve Köleci Üretim Tarzında Tarım

Artı ürüne el koymanın ilk sistematik biçimi, üreticinin bizzat kendisinin bir "üretim aracı" (konuşan alet - instrumentum vocale) olarak görüldüğü köleci toplumda ortaya çıkmıştır. Antik Yunan ve Roma'da tarımsal üretim, devasa latifundia arazilerinde köle emeğiyle gerçekleştirilmiştir.

Burada mülkiyet, hem toprak hem de emek üzerinde mutlaktır. Ancak bu sistemin tıkandığı nokta, teknolojik ilerlemeye kapalı olmasıdır. Köle, üretimden hiçbir pay almadığı ve üretim araçlarına (hayvanlara, aletlere) zarar verme eğiliminde olduğu için, sistem verimlilik artışına değil, sürekli yeni köle kaynakları (savaşlar) bulmaya dayalı bir yayılmacılığa muhtaçtır. Weber'in (2012) analizine göre, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, köle temininin zorlaşması ve büyük latifundiaların ekonomik rasyonelitesini yitirerek yerini "kolonat" (toprağa bağlı köylülük) sistemine bırakmasıyla başlamıştır. Bu dönüşüm, feodalizmin habercisidir.

3. Feodal Üretim Tarzı: Rant, Zor ve Mülkiyet

Feodalizm, tarımsal üretim tarzları tarihinde, kapitalizme geçişin doğrudan öncülü olması bakımından en kritik aşamadır. Feodalizmi anlamadan, kapitalist toprak rantını veya ilkel birikim sürecini kavramak imkansızdır.

Feodal üretim tarzının temel karakteristiği, doğrudan üretici olan köylünün (serf), üretim araçlarına (toprağa) fiilen sahip olması, ancak hukuken feodal beyin (senyör) mülkiyetinde bulunmasıdır. Serf, kendi geçimi için gerekli olanı kendi parselinde

üretir; ancak haftanın belirli günlerinde beyin arazisinde çalışmak (angarya) veya ürününün bir kısmını bey'e vermek zorundadır.

Marx (1990), bu el koyma biçimini kapitalizmden ayıran temel farkın "Ekonomi Dışı Zor" (Extra-economic coercion) olduğunu belirtir. Kapitalizmde işçi, aç kalma korkusuyla (ekonomik zor) çalışır; feodalizmde ise serf, askeri, hukuki veya dinsel baskı (ekonomi dışı zor) altında artı-emeğini bey'e devreder.

Perry Anderson (1974), "Mutlakiyetçi Devletin Kökenleri" adlı eserinde, feodalizmin bu parçalı mülkiyet yapısının (toprağın üst üste binen mülkiyet hakları), Batı Avrupa'da hukukun ve sivil toplumun gelişmesine paradoksal bir zemin hazırladığını savunur. Lord ile Serf arasındaki bu gerilimli ilişki, rantın biçim değiştirmesiyle çözülme sürecine girmiştir.

3.1. Rantın Evrimi ve Feodalizmin Çözülüşü

Feodalizmin çözülüşü, rantın tarihsel metamorfozu ile açıklanır:

Emek Rantı (Angarya): En ilkel biçimdir. Serf, haftanın 3 günü lordun tarlasında çalışır. Bu durumda sömürü mekansal ve zamansal olarak çok açıktır.

Ürün Rantı (Ayni Rant): Serf, kendi tarlasında ürettiği buğdayın %50'sini lorda verir. Serf, üretim sürecinde daha "özgür"dür ancak sömürü oranı sabitlenmiştir.

Para Rantı (Nakdi Rant): Pazarın gelişmesiyle lordlar, nakit paraya ihtiyaç duyar ve rantı para olarak talep eder.

Dobb (1963) ile Sweezy (1976) arasındaki ünlü "Geçiş Tartışması" (Transition Debate), tam bu noktada düğümlenir. Sweezy'ye göre feodalizmi yıkan "dışsal" etkendir (ticaretin, kentlerin ve pazarın gelişmesi). Dobb'a göre ise feodalizmi yıkan "içsel" çelişkilerdir (lordların rant baskısını artırması sonucu serflerin topraktan kaçması veya direnmesi).

Hangi görüş kabul edilirse edilsin, para rantına geçiş, köylüyü ürününü pazarda satmaya zorlamış, bu da köylüleri piyasa dalgalanmalarına açık hale getirmiştir. Zenginleşen köylüler toprağı kiralarken, yoksullaşanlar mülksüzleşmiştir. Bu süreç, kapitalist çiftçiliğin ve ücretli tarım işçiliğinin (proletarya) doğum sancılarıdır.

3.2. Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) Tartışması ve Farklılaşan Yörüngeler

Batı Avrupa feodalizmden kapitalizme evrilirken, Doğu toplumlarında (Osmanlı, Çin, Hindistan) farklı bir mülkiyet yapısı hakim olmuştur. Marx'ın "Asya Tipi Üretim Tarzı" (ATÜT) olarak adlandırdığı bu sistemde, toprak mülkiyeti şahıslara (feodal beylere) değil, "Devlet"e (Baba-Devlet) aittir.

Divitçioğlu (1967) ve İslamoğlu (1987) gibi yazarların Türkiye bağlamında derinlemesine incelediği bu yapıda, devlet ile köylü arasında, artı-ürüne el koyan bir feodal sınıf yoktur (veya çok sınırlıdır). Devlet, vergisini doğrudan alır. Bu durum, Batı'daki gibi topraksızlaşan bir serf sınıfının ve toprak biriktiren bir aristokrasinin

oluşmasını engellemiştir. Sonuç olarak, Türkiye gibi ATÜT mirasına sahip ülkelerde kapitalizme geçiş, feodalizmin tasfiyesi yoluyla değil, devletin çözülmesi ve küçük köylülüğün pazara açılması yoluyla, çok daha geç ve sancılı olmuştur. Bu tarihsel arka plan, bugünkü Türkiye tarımının neden hala "küçük aile işletmeleri" ağırlıklı olduğunu açıklayan en güçlü argümandır.

4. Kapitalist Üretim Tarzının Tarımsal Kökenleri: İlkel Birikim Ve Mülksüzleşme

Feodalizmin çözülüşü gerekli bir koşul olsa da, kapitalist üretim tarzının egemen hale gelmesi için yeterli değildir. Kapitalizm, iki özel meta sahibinin piyasada karşılaşmasını zorunlu kılar: Bir yanda para, üretim araçları ve geçim araçları sahibi olan sermaye; diğer yanda ise emek gücünden başka satacak hiçbir şeyi olmayan özgür işçi. Bu tarihsel karşılaşma, kendiliğinden değil, Marx'ın (1990) "İlkel Birikim" (Primitive Accumulation) olarak adlandırdığı şiddet dolu bir süreçle gerçekleşmiştir.

4.1. Köylülüğün Topraktan Koparılması Ve Çitleme Hareketleri

Marx, *Kapital*'in birinci cildinde İngiltere örneği üzerinden bu süreci detaylandırır. 15. yüzyılın sonlarından itibaren yün fiyatlarının artmasıyla birlikte, feodal lordlar tarım arazilerini koyun otlağına çevirmek istemişlerdir. Bu amaçla, köylülerin ortak kullanımında olan meralar ve tarlalar "çitlenerek" (enclosures) özel mülkiyete geçirilmiş, üzerindeki köylü nüfus ise zorla topraktan atılmıştır.

Bu süreç, ikili bir sonuç doğurmuştur:

Üretim Araçlarının Sermayeleşmesi: Toprak artık feodal bir egemenlik alanı değil, kâr amacıyla işletilen bir "sermaye" haline gelmiştir.

Emeğin Metaşlaşması: Topraksız kalan köylüler, ya gelişen sanayi kentlerine göç ederek "sanayi yedek ordusunu" oluşturmuş ya da kırsalda kalarak kapitalist kiracı çiftçilerin yanında ücretli tarım işçisi olarak çalışmaya başlamıştır.

Marx'a (1979) göre bu süreç, "üretici ile üretim araçları arasındaki bağın koparılması" sürecidir. Bu kopuş, tarımsal yapıyı geri dönülemez biçimde değiştirmiş ve "meta üretimi"ni genelleştirmiştir.

4.2. Kapitalist Çiftçi Ve Toprak Rantı Teorisi

Kapitalizmin tarıma girişiyle birlikte rantın niteliği de değişmiştir. Marx'ın *Kapital* Cilt III'te incelediği "Kapitalist Toprak Rantı", feodal ranttan tamamen farklıdır. Feodal rant, artı-ürünün tamamına yakınının zorla alınması iken; kapitalist rant, oluşan "artı-kâr"ın (surplus profit) toprak sahibine ödenen kısmıdır.

Marx (1995), tarımda üçlü bir sınıf yapısının oluştuğunu belirtir:

Toprak Sahibi: Toprağın mülkiyetini elinde tutar ve rant geliri elde eder.

Kapitalist Çiftçi: Toprağı kiralar, sermaye yatırımı yapar, işçi çalıştırır ve "ortalama kâr" elde eder. Artı-kârı ise rant olarak toprak sahibine verir.

Tarım İşçisi: Emeğini satarak ücret geliri elde eder.

Bu teorik model, tarımın tamamen sanayileştiği ve kapitalistleştiği (İngiltere gibi) ülkeler için geçerlidir. Ancak Marx, Batı Avrupa dışındaki coğrafyalarda sürecin farklı işleyebileceğini de not etmiştir. Yine de Marx'ın genel öngörüsü, rekabet yasalarının tarımda da işleyeceği ve küçük üreticiliğin eriyerek yerini büyük kapitalist işletmelere bırakacağı yönündedir. Literatürde "Tasfiye Tezi" (Disappearance Thesis) olarak bilinen bu görüş, takipçileri Kautsky ve Lenin tarafından revize edilerek geliştirilmiştir.

5. "Tarım Sorunu"Nun Teorik İnşası: Kautsky ve Lenin

19.yüzyılın sonlarında, Avrupa tarımında beklenen hızlı kapitalistleşmenin gerçekleşmediği, aksine köylü işletmelerinin sayıca arttığı görülmüştür. Bu durum, Marksist teorisyenleri tarım konusunu yeniden ele almaya itmiştir. Karl Kautsky ve V.I. Lenin, bu dönemin en önemli iki eserini vererek "Tarım Sorunu" literatürünü kurmuşlardır.

5.1. Karl Kautsky ve Tarımın Sanayileşmesi

Kautsky'nin 1899 tarihli *The Agrarian Question* (Tarım Sorunu) adlı eseri, tarımdaki dönüşümün sanayideki gibi düz bir çizgi izlemediğini ortaya koyan başyapıttır. Kautsky (1988), tarımsal üretimin biyolojik ve doğal süreçlere bağımlı olmasının, sermayenin devir hızını yavaşlattığını ve merkezileşmeyi zorlaştırdığını belirtir.

Kautsky'nin analizindeki en çarpıcı nokta, "küçük işletmelerin direncini" açıklamasıdır. Büyük işletmeler teknolojik ve mali açıdan üstün olsalar da, küçük köylü işletmeleri yok olmazlar. Kautsky'ye göre bunun iki temel nedeni vardır:

Aşırı Çalışma ve Yetersiz Tüketim (Over-work and Under-consumption): Küçük köylü, bir kapitalist gibi kâr odaklı değil, geçim odaklıdır. Rekabet edebilmek için kendini ve ailesini, ücretli bir işçinin asla kabul etmeyeceği kadar ağır şartlarda çalıştırır ve tüketimini kısar. Kautsky buna "açlık sanatı" der. Kapitalist işletme kâr oranı düştüğünde iflas ederken, köylü işletmesi "kendi kendini sömürerek" ayakta kalır.

Büyük İşletmelerin İşgücü İhtiyacı: Büyük kapitalist çiftlikler, özellikle hasat zamanlarında yoğun işgücüne ihtiyaç duyarlar. Ancak yılın geri kalanında bu işçileri beslemek istemezler. Bu nedenle, yanı başlarında kendi küçük toprağıyla yetinen ama ek gelir için mevsimlik işçi olarak çalışmaya hazır bir "küçük köylü" kitlesinin varlığı, büyük işletmelerin çıkarınadır.

Kautsky, sermayenin tarımı sadece üretim alanında (büyük çiftlikler kurarak) değil, aynı zamanda girdi sağlama, kredi verme ve ürünü pazarlama süreçlerini kontrol ederek (dolaylı yoldan) de ele geçirebileceğini öngörmüştür. Bu tespit, bugünkü "sözleşmeli çiftçilik" modelinin erken bir tanımıdır.

5.2. Lenin ve Köylülüğün Ayrışması (Differentiation)

Lenin, aynı yıl (1899) yayınladığı *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı eserinde, Rus Narodniklerinin "Rusya'da kapitalizm gelişemez çünkü iç pazar yok" tezine şiddetle karşı çıkar. Lenin (1975), istatistiki verilerle Rus köyünün artık homojen bir yapı olmadığını, pazar ilişkilerinin köylülüğü içten içe çürüterek sınıflara ayırdığını kanıtlamaya çalışır.

Lenin'in "Köylülüğün Ayrışması" tezi şöyledir: Meta ekonomisinin gelişmesiyle birlikte eski "orta köylü" (kendi kendine yeten) kitlesi çözülür ve iki uca savrulur:

Kırsal Burjuvazi (Kulaklar): Toprak kiralayan, gelişmiş aletler kullanan ve en önemlisi ücretli işçi çalıştıran zengin köylüler. Bunlar artık köylü değil, kapitalist girişimcidirler.

Kır Proletaryası: Toprağını kaybeden veya toprağı yetmediği için emeğini satmak zorunda kalan yoksul kitleler.

Orta Köylülük: Bu iki grup arasında eriyen, istikrarsız ve geçici bir katmandır.

Lenin'e göre, köylülüğün sayıca artması veya yok olmaması kapitalizmin gelişmediğini göstermez; aksine, köylülük biçim değiştirerek kapitalizme entegre olmaktadır. Lenin (2004) ayrıca tarımda kapitalizme geçişin iki tarihsel yolunu (Junker ve Farmer Yolu) tanımlayarak, siyasi mücadelenin bu yollardan hangisinin seçileceği üzerine kurulması gerektiğini savunur. "Amerikan Yolu" (Farmer), feodal kalıntıları temizlediği için üretici güçlerin gelişimine daha açıktır ve işçi sınıfı için daha "demokratik" bir zemin sunar.

6. Popülist İtiraz: A.V. Chayanov ve Köylü Ekonomisi Kuramı

Marksist "tasfiye" ve "ayrışma" tezlerine en ciddi teorik meydan okuma, Sovyet tarım iktisatçısı Alexander Chayanov'dan gelmiştir. Chayanov, Lenin'in aksine, Rus köylüsünün kapitalist bir mantıkla hareket etmediğini ve sınıfsal olarak ayrışmadığını savunmuştur.

6.1. Köylü İşletmesinin Özgün Mantığı: Kâr Yok, Geçim Var

Chayanov (1966), *The Theory of Peasant Economy* adlı eserinde, köylü ailesinin ekonomik davranışlarını "Marjinal Fayda" teorisine benzer bir yaklaşımla analiz eder. Ona göre köylü işletmesinde "ücret" ve "kâr" kategorileri yoktur; çünkü işveren ve işçi aynı kişidir (aile).

Chayanov'un teorisinin merkezi kavramı **"Emek-Tüketim Dengesi"**dir (Labor-Consumer Balance). Köylü ailesi, üretim kararını verirken kâr maksimizasyonuna bakmaz. Bunun yerine, "elde edilecek ek ürünün marjinal faydası" ile "bu ürünü elde etmek için harcanacak emeğin zahmeti" (drudgery) arasında bir denge kurar. Ailenin temel ihtiyaçları karşılanana kadar çalışmanın marjinal faydası yüksektir; ancak ihtiyaçlar karşılandığında, köylü daha fazla çalışmayı (veya daha fazla kâr etmeyi) değil, boş zamanı tercih eder. Bu nedenle, fiyatlar arttığında kapitalist çiftçi üretimi artırırken, Chayanovcu köylü üretimi azaltabilir (tersine arz eğrisi).

6.2. Demografik Farklılaşma Tezi

Chayanov, Lenin'in "sınıfsal ayrışma" tezine karşı "Demografik Farklılaşma" (Demographic Differentiation) tezini geliştirir. Köylerdeki toprak büyüklüğü farkları, bir sınıf oluşumunun değil, ailenin yaşam döngüsünün bir sonucudur.

Genç bir aile (az çocuk, az işgücü) küçük bir işletmeye sahiptir.

Çocuklar büyüdükçe (işgücü ve tüketim ihtiyacı artar) aile daha fazla toprak işler ve "zenginleşmiş" gibi görünür.

Çocuklar evlenip evden ayrıldığında aile küçülür ve topraklar bölünür.

Dolayısıyla Chayanov'a göre köylülük, kapitalizm içinde eriyip giden bir kalıntı değil, kendine özgü yasaları olan ve kapitalizme direnebilen dayanıklı bir üretim tarzıdır. Bu görüş, günümüzde "Küçük Köylülüğü Savunmak" isteyen hareketlerin (Via Campesina vb.) temel teorik dayanağını oluşturmaktadır (Bernstein, 2009).

7. Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi: Kapitalizmin "Gelişmemişliği" Koruma Stratejisi

Klasik Marksist teorinin (özellikle Kautsky öncesi yorumların) en büyük açmazı, kapitalizmin girdiği her coğrafyayı hızla homojenleştireceği ve feodal kalıntıları temizleyeceği varsayımıydı. Ancak 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da kapitalist pazar ilişkilerinin derinleşmesine rağmen, kırsal yapıların arkaik biçimlerini koruduğu, hatta bazı durumlarda yeniden üretildiği gözlemlendi. Bu paradoksu açıklamak üzere 1970'lerde Fransız Marksist Antropoloji okulu (Rey, Meillassoux) tarafından geliştirilen "Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi" (Articulation of Modes of Production) kuramı, tarım sorununa yeni bir soluk getirmiştir.

7.1. Eklemlenme Nedir? Kapitalizmin Seçiciliği

Pierre-Philippe Rey (1973), kapitalizmin pre-kapitalist (kapitalizm öncesi) üretim tarzlarıyla karşılaşmasını üç aşamada inceler:

Ticari Aşama: Kapitalizm sadece malların değişimi yoluyla ilişki kurar, üretim yapısına dokunmaz.

Hammadde Sömürüsü: Kapitalizm, hammadde ve emek gücü temini için yerel yapıları zorlamaya başlar, ancak onları yok etmez; "eklemler".

Tam Hakimiyet: Kapitalizmin üretimi tamamen devraldığı aşamadır (Ancak Rey, Üçüncü Dünya'da bu aşamaya nadiren geçildiğini savunur).

Bu kurama göre kapitalizm, girdiği her yerde "özgür işçi" yaratmak zorunda değildir. Eğer pre-kapitalist yapılar (aşiret bağları, hanehalkı üretimi, feodal sadakat), sermaye için daha ucuz maliyetli bir sömürü olanağı sunuyorsa, kapitalizm bu yapıları "muhafaza ederek dönüştürür" (conservation-dissolution). Yani "geri kalmışlık", kapitalizmin yetersizliğinden değil, bilinçli stratejisinden kaynaklanır (Wolpe, 1980).

7.2. Kostas Vergopoulos ve "Biçimsel Sahiplik" Tezi

Eklemlenme kuramının tarımdaki en somut izdüşümünü Kostas Vergopoulos, "Çarpık Kapitalizm" teziyle ortaya koymuştur. Vergopoulos (1978), modern tarımda küçük aile işletmeciliğinin tasfiye edilmemesini, sermayenin kârlılık rasyoneli ile açıklar.Tarım, doğası gereği riskli (iklim, hastalıklar), üretim süresi ile emek süresinin örtüşmediği (kışın çalışılmayan dönemler) ve kâr oranlarının sanayiye göre düşük olduğu bir sektördür. Büyük sermaye, toprağı satın alıp, işçi kiralayıp, tüm bu riskleri (don, kuraklık vb.) üstlenmek istemez. Bunun yerine, üretimi küçük köylüye bırakır. Vergopoulos'a göre bu sistemde köylü, hukuken "toprak sahibi" gibi görünse de, ekonomik olarak sermayenin "evde çalışan işçisi" (outworker) konumundadır. Köylü:

Girdiyi (tohum, gübre, ilaç) tekelci şirketlerden alır.

Ürününü tüccara veya sanayiciye satar.

Fiyatlar üzerinde hiçbir kontrolü yoktur.

Sonuç olarak, sermaye üretim sürecine doğrudan girmeden, "dolaşım alanı" üzerinden tarımsal artı-değere el koyar. Köylü ise, piyasa fiyatları düştüğünde kendi emeğini sömürerek (self-exploitation) hayatta kalır. Sermaye için bu durumun avantajı açıktır: Gıda fiyatları düşük tutulur, böylece kentsel işçi ücretleri baskılanabilir. Vergopoulos buna "Sermayenin Köylüleşmesi Değil, Köylülüğün Sermayeye Tabi Kılınması" adını verir.

8. Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistemi Analizi: Küresel Gıda Rejimleri

Tarım sorunu, sadece ulusal bir "üretim ilişkisi" sorunu değil, aynı zamanda küresel bir işbölümü sorunudur. Wallerstein, Amin ve Frank gibi düşünürlerin geliştirdiği Dünya Sistemi ve Bağımlılık teorileri, tarımı "Merkez" (Gelişmiş Kuzey)

ve "Çevre" (Gelişmekte Olan Güney) arasındaki sömürü mekanizmasının kalbine yerleştirir.

8.1. Merkez-Çevre İlişkisi ve Eşitsiz Mübadele

Samir Amin (1974), çevre ülkelerin tarımsal yapılarının "içe dönük" (halkın beslenmesi) değil, "dışa dönük" (merkezin hammadde ihtiyacı) olarak şekillendirildiğini vurgular. Sömürgecilik döneminde kurulan plantasyon ekonomileri (kahve, kakao, şeker kamışı), yerel gıda güvenliğini yok ederek ülkeleri tek ürüne bağımlı (monokültür) hale getirmiştir.

Arghiri Emmanuel'in (1972) "Eşitsiz Mübadele" (Unequal Exchange) teorisine göre, tarımsal ticaret, çevre ülkelerden merkeze doğru sürekli bir değer transferi yaratır. Çevre ülkelerde emek ucuz olduğu için tarım ürünlerinin fiyatları düşüktür. Karşılığında merkezden ithal edilen sanayi ürünleri (traktör, ilaç) pahalıdır. Bu durum, "ticaret hadlerinin" sürekli tarım ülkeleri aleyhine bozulmasına neden olur (Prebisch-Singer Tezi).

8.2. Gıda Rejimleri (Food Regimes) Teorisi

Friedmann ve McMichael (1989), dünya tarım tarihini "Gıda Rejimleri" üzerinden okuyarak bu analizi derinleştirir:

Birinci Gıda Rejimi (1870-1914): İngiliz hegemonyası altındadır. Sömürgelerden (Kanada, Avustralya, Arjantin) Avrupa'ya ucuz buğday ve et akışı sağlanır. Bu ucuz gıda, Avrupa'daki sanayi devrimini finanse etmiştir.

İkinci Gıda Rejimi (1945-1973): ABD hegemonyası altındadır. Yeşil Devrim teknolojileri ve ABD'nin tarımsal üretim fazlası, "Gıda Yardımı" (PL-480) adı altında Üçüncü Dünya'ya akıtılmıştır. Bu süreç, çevre ülkelerin yerel tahıl üretimini çökertmiş ve onları ABD buğdayına bağımlı hale getirmiştir.

Üçüncü Gıda Rejimi (1980-Günümüz): Şirket Gıda Rejimi (Corporate Food Regime). DTÖ kuralları, biyoteknoloji (GDO), süpermarket zincirleri ve finansallaşma üzerine kuruludur. Artık "devletler" değil, "şirketler" (Cargill, Monsanto, Nestle) belirleyicidir.

9. Türkiye Tarımında Teorik Tartışmalar: Feodalizm Mi, Küçük Meta Üretimi Mi?

Türkiye tarımının tarihsel dönüşümü, yukarıda anlatılan evrensel teorilerin yerel dinamiklerle çatıştığı ve sentezlendiği özgün bir laboratuvar niteliğindedir. 1960'lardan itibaren Türk akademisi ve sol hareketi, Osmanlı-Türkiye tarımsal yapısını tanımlamak için şiddetli bir teorik savaşa girmiştir.

9.1. Feodalizm Tezi ve "Ağalık" Düzeni

1960'ların baskın görüşü (özellikle Yön Dergisi çevresi ve MDD hareketi), Türkiye tarımının (özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da) "Yarı-Feodal" bir karaktere sahip olduğunu savunuyordu. Bu görüşe göre, toprak ağaları (mütegallibe) köylüyü sömürüyor, teknolojik gelişimi engelliyor ve siyaseti kontrol ediyordu. Çözüm, radikal bir toprak reformu ile feodalizmin tasfiyesiydi. Bu tez, Lenin'in "Junker Yolu" (gerici yol) analizine dayanıyordu.

9.2. Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ve Küçük Meta Üretimi (KMÜ)

Bu görüşe karşı çıkan İdris Küçükömer, Sencer Divitçioğlu ve daha sonra Çağlar Keyder, Osmanlı toprak düzeninin feodalizmden farklı olduğunu savundular. Onlara göre Osmanlı "tımar" sistemi, toprağın devlete ait olduğu (miri arazi), köylünün ise kullanım hakkına sahip olduğu merkeziyetçi bir yapıydı (ATÜT).

Çağlar Keyder (1989), bu mirasın Cumhuriyet'e "Küçük Meta Üretimi" (Petty Commodity Production) olarak devredildiğini belirtir. Keyder'e göre Türkiye'de (İstisnalar hariç) hiçbir zaman Avrupa'daki gibi büyük toprak aristokrasisi oluşmamıştır. Tarımsal yapı, kendi toprağını işleyen, aile emeğine dayalı küçük üreticilerden oluşur. Bu nedenle Türkiye'de "klasik tasfiye" (köylünün proleterleşmesi) çok yavaş gerçekleşmiştir. Çünkü köylünün mülksüzleşmesini zorlayacak bir "büyük toprak sahibi" baskısı yoktur.

9.3. Popülizm ve Devlet-Köylü İttifakı (1950-1980)

Korkut Boratav (1980), 1950-1980 dönemini "Popülizm" kavramıyla açıklar. Demokrat Parti ile başlayan süreçte, siyasi iktidarlar köylülüğü bir oy deposu olarak görmüş ve onları "Destekleme Alımları", ucuz kredi ve sübvansiyonlarla desteklemiştir.

Boratav'a göre bu dönemde devlet, tarımsal artığa el koyan bir sömürücü değil, aksine tarıma kaynak transfer eden (veya en azından sömürüyü sınırlayan) bir mekanizma işlevi görmüştür. Bu "zımni ittifak", küçük köylülüğün pazara eklemlenmesini sağlamış ancak mülksüzleşmesini (proleterleşmesini) geciktirmiştir. Köylü, toprağında kalmış ve "meta üreticisi"ne dönüşmüştür.

Ancak 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan Neoliberal dönem, bu ittifakın sonu olmuştur. Boratav'ın (2004) tespitiyle, "devletin tarımdan çekilmesi", küçük üreticiyi uluslararası tekellerin ve piyasa güçlerinin insafına terk etmiştir. Bu yeni süreç, "mülksüzleşmeden proleterleşme" (kendi toprağında işçileşme) dönemini başlatmıştır.

10. Neoliberal Dönüşüm: Ulusal Tarımdan Küresel Gıda Zincirlerine

1980'li yıllar, dünya ekonomisinde olduğu gibi tarımsal üretim ilişkilerinde de radikal bir kırılma noktasını temsil eder. Keynesyen refah devleti uygulamalarının ve ithal ikameci sanayileşme modellerinin krize girmesiyle birlikte, "Washington Uzlaşısı" olarak bilinen neoliberal politikalar seti, tarım sektörünü de yeniden dizayn etmiştir. Bu dönemin temel karakteristiği, tarımın ulusal kalkınmacı bir perspektiften koparılarak, küresel pazarın kurallarına tabi kılınmasıdır.

10.1. GATT, DTÖ ve Tarımın Serbestleşmesi

Kapitalizmin tarımdaki "küreselleşme" hamlesinin kurumsal çerçevesi, Uruguay Turu Görüşmeleri (1986-1994) ve nihayetinde Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Tarım Anlaşması ile çizilmiştir. Bu anlaşma, tarımsal ürün ticaretindeki "istisnai" durumu (korumacılık) sona erdirmeyi ve tarımı diğer herhangi bir meta (demir-çelik veya tekstil) gibi serbest ticaret kurallarına bağlamayı hedeflemiştir.

McMichael (2005), bu süreci "Kalkınma Projesi"nden "Küreselleşme Projesi"ne geçiş olarak tanımlar. Artık ulus-devletlerin yerel üreticiyi korumak için gümrük duvarları koyması, taban fiyat belirlemesi veya girdi sübvansiyonu vermesi "ticareti bozucu etki" olarak yaftalanmakta ve yasaklanmaktadır. Bu yeni rejimin kazananı, küresel ölçekte örgütlenmiş çok uluslu tarım şirketleri (TNCs) olurken; kaybedeni, koruma kalkanları elinden alınan Güney'in küçük üreticileridir.

10.2. Ulus-Ötesi Şirketlerin Hegemonyası ve Finansallaşma

Neoliberal dönemde tarımsal üretim, "tarladan sofraya" uzanan dikey bütünleşik bir yapıya dönüşmüştür. Bu yapının kontrolü, üretimi bizzat yapan çiftçide değil, girdi ve çıktı piyasalarını tekelinde tutan devasa şirketlerdedir.

Girdi Piyasası: Tohum, gübre ve zirai ilaç piyasası, Bayer-Monsanto, Syngenta, Corteva gibi bir elin parmaklarını geçmeyen şirketlerin kontrolündedir. Patent hakları ve fikri mülkiyet yasaları (UPOV) aracılığıyla, köylünün kendi tohumunu saklaması ve yeniden ekmesi engellenerek, üretici her yıl şirketten tohum almaya mecbur bırakılmıştır (Shiva, 2016).

Perakende Piyasası: Süpermarket zincirleri (Walmart, Tesco, Carrefour), belirledikleri standartlar (kalite, boyut, zamanlama) ve fiyat politikalarıyla üretici üzerinde mutlak bir tahakküm kurmuştur.

Bu süreçte tarım, aynı zamanda finansal spekülasyonun bir alanı haline gelmiştir (Finansallaşma). Gıda fiyatları artık arz-talep dengesine göre değil, Chicago Ticaret Borsası'ndaki vadeli işlem kontratlarına (futures) göre belirlenmektedir. 2008 Gıda Krizi, bu finansallaşmanın yarattığı yıkıcı etkinin en somut örneğidir.

11. "Yeni" Tarım Sorunu: Ekoloji, Sözleşmeli Çiftçilik ve Mülksüzleşme

Bernstein (2010), 21. yüzyılda klasik tarım sorununun (sermayenin tarıma nüfuzu) biçim değiştirdiğini ve "Emek Sorunu"na dönüştüğünü savunur. Artık sorun, köylülüğün kapitalizme geçişi değil, kapitalizmin ihtiyaç duymadığı bir "artık nüfusun" hayatta kalma mücadelesidir.

11.1. Sözleşmeli Çiftçilik: Proleterleşmenin Yeni Yüzü

Neoliberal dönemin en yaygın üretim modeli, "Sözleşmeli Çiftçilik"tir (Contract Farming). Bu modelde şirket, çiftçiyle ekim öncesi bir anlaşma yapar. Şirket tohumu, ilacı ve teknik bilgiyi verir; çiftçi ise emeğini ve toprağını koyar. Hasat sonunda ürün, önceden belirlenen fiyattan şirkete teslim edilir.

Görünüşte "garantili satış" gibi duran bu model, aslında riskin (iklim, hastalık) üreticiye, kârın ise şirkete ait olduğu bir sömürü mekanizmasıdır. Watts (1994), bu durumu "Mülksüzleşmeden Proleterleşme" olarak kavramsallaştırır. Çiftçi kendi tarlasında, kendi traktörüyle çalışır ama üretim süreci üzerindeki tüm kontrolünü (ne ekeceği ne zaman hasat edeceği) kaybetmiştir. O artık kâğıt üzerinde "mülk sahibi", gerçekte ise şirketin "parça başı çalışan işçisi"dir.

11.2. Ekolojik Kriz ve Gıda Egemenliği

Endüstriyel tarım modelinin yarattığı toprak bozulması, su kaynaklarının tükenmesi ve biyoçeşitlilik kaybı, tarım sorununa ekolojik bir boyut eklemiştir. Marx'ın "Metabolik Yarılma" (Metabolic Rift) kavramıyla işaret ettiği, insanın doğadan aldığını doğaya geri vermemesi durumu, bugün küresel bir krize dönüşmüştür.

Bu krize karşı, köylü hareketleri (La Via Campesina) tarafından geliştirilen "Gıda Egemenliği" (Food Sovereignty) paradigması, tarımı sadece ticari bir faaliyet olarak değil, halkların kendi gıda sistemlerini belirleme hakkı olarak tanımlar. Bu yaklaşım, neoliberal gıda rejimine karşı politik ve ekolojik bir alternatif sunmaktadır.

12. Tarihsel Bir Süreklilik Olarak "El Koyma"

Bu çalışmada, tarımsal üretim tarzlarının ilkel komünal toplumdan günümüzün neoliberal küresel düzenine uzanan evrimi ve bu süreci açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Yapılan analiz, üretim araçlarının mülkiyeti ve artı-ürüne el koyma biçimlerinin, tarihsel süreçlerin motor gücü olduğunu ortaya koymaktadır.

Feodalizmde "kılıç zoruyla" (ekonomi dışı zor) gerçekleşen el koyma süreci, kapitalizmde yerini "piyasa mekanizmasına" (ekonomik zor) bırakmıştır. Ancak mekanizma değişse de temel dinamik olan "kırsal artığın merkeze/sermayeye transferi" değişmemiştir.

Klasik Marksist teorisyenlerin (Marx, Kautsky, Lenin) öngördüğü "köylülüğün tasfiyesi", doğrusal ve mutlak bir süreç olarak gerçekleşmemiştir. Chayanov'un vurguladığı "direnç" ve Eklemlenme Kuramı'nın işaret ettiği "işlevsel bütünleşme" mekanizmaları sayesinde, köylülük biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Bugün karşımızda duran yapı, ne saf feodal ne de saf kapitalisttir; sermayenin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, hibrid ve hiyerarşik bir "Küresel Değer Zinciri"dir.

Türkiye özelinde ise, devletin himayesinde ve "küçük meta üretimi" temelinde şekillenen tarımsal yapı, 1980 sonrası neoliberal politikalarla çözülme sürecine girmiştir. Devletin çekildiği alanı uluslararası şirketlerin doldurduğu bu yeni dönemde, Türk çiftçisi "bağımsız üretici" kimliğini kaybetmekte ve küresel tarım-gıda kompleksinin edilgen bir halkasına dönüşmektedir.

Sonuç olarak, tarım sorunu kapanmış bir defter değildir. Aksine, gıda krizleri, iklim değişikliği ve kırsal yoksulluk ekseninde, 21. yüzyılın en hayati politik ekonomi tartışmalarından biri olmaya devam etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlık tarihinin iktisadi ve toplumsal evrimi, özünde insanın doğa ile kurduğu metabolik ilişkinin ve bu ilişki üzerinden şekillenen üretim tarzlarının dönüşüm hikayesidir. İlkel komünal toplulukların eşitlikçi ve doğayla uyumlu yapısından, modern kapitalizmin doğayı ve emeği sonsuz bir birikim aracı olarak gören yapısına uzanan bu süreçte, tarım sorunu her daim merkezi bir konum işgal etmiştir. Politik ekonominin en çetrefilli tartışmalarından biri olan tarımsal dönüşüm, sadece toprağın mülkiyeti veya üretim tekniklerinin değişimi ile sınırlı bir olgu değildir. Aksine bu süreç, toplumsal artığa kimin, nasıl ve hangi mekanizmalarla el koyduğuna dair sınıfsal bir mücadelenin ve tarihsel bir kopuşun ifadesidir. Tarihsel materyalist perspektif, tarımsal yapıların dönüşümünü doğrusal bir ilerleme çizgisi olarak değil; çatışmalar, dirençler, eklemlenmeler ve tasfiyelerle dolu diyalektik bir hareket olarak kavramayı zorunlu kılar.

Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci, artı-ürüne el koyma biçiminin radikal bir başkalaşımını temsil eder. Feodal üretim tarzında sömürü, üreticinin üretim araçlarından henüz koparılmadığı bir zeminde, kılıç zoru, gelenek veya hukuki statü gibi ekonomi dışı zor araçlarıyla gerçekleşirken; kapitalizm bu ilişkiyi tersyüz etmiştir. Sermaye birikim rejiminin şafağında, köylülüğün topraktan koparılması ve mülksüzleşmesi, emeğin meta formuna girmesinin ön koşulu olmuştur. İngiliz çitleme hareketleriyle sembolleşen bu ilkel birikim süreci, tarımsal üreticinin "özgür" işçiye dönüşmesini ve sömürünün artık kırbacın zoruyla değil, piyasanın görünmez eli ve açlığın disipliniyle gerçekleşmesini sağlamıştır. Rantın ayni formdan nakdi forma dönüşmesi, sadece bir ödeme aracı değişikliği değil, kullanım

değeri üretiminden değişim değeri üretimine geçişin, yani tarımın metalaşmasının kesin zaferidir.

Klasik Marksist teorinin öngördüğü, sanayideki sermaye yoğunlaşmasının tarımda da birebir gerçekleşeceği ve küçük köylülüğün hızla tasfiye olarak yerini devasa kapitalist çiftliklere bırakacağı tezi, tarihsel sürecin karmaşıklığı karşısında mutlak bir geçerlilik kazanamamıştır. Sermayenin tarıma nüfuzu, sanayiden çok daha farklı, dolambaçlı ve hibrid mekanizmalarla ilerlemiştir. Küçük aile işletmeleri, kapitalist rasyonalitenin iflas edeceği koşullarda bile, kendi kendini sömürü mekanizması ve emek-tüketim dengesi sayesinde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bu direnç, köylülüğün kapitalizme karşı kazandığı bir zaferden ziyade, kapitalizmin köylülüğü kendi yeniden üretimi için işlevsel bir araç olarak kullanma stratejisinin bir sonucudur. Sermaye, doğa koşullarına bağlı, riskli ve kâr oranı düşük olan tarımsal üretim sürecinin doğrudan yükünü üstlenmek yerine, bu riskleri küçük üreticinin omuzlarına yükleyerek, onu girdi ve çıktı piyasaları üzerinden kontrol etmeyi tercih etmiştir.

Bu bağlamda tarımsal gerilik veya küçük üreticiliğin yaygınlığı, feodal bir kalıntı olmaktan çıkıp, modern kapitalizmin yapısal bir unsuru haline gelmiştir. Üretim tarzlarının eklemlenmesi kuramı, sermayenin girdiği her yerde üretim ilişkilerini homojenleştirmediğini, aksine arkaik formları dönüştürerek muhafaza ettiğini ve onları küresel değer zincirine eklemlediğini göstermektedir. Köylü, hukuken toprağının sahibi gibi görünse de ekonomik gerçeklikte uluslararası gıda tekellerinin, tohum şirketlerinin ve süpermarket zincirlerinin evde çalışan işçisi, taşeronu konumundadır. Bu biçimsel boyunduruk, sermayenin üretim sürecine doğrudan girmeden, dolaşım alanı üzerinden artı-değere el koymasına olanak tanıyan, maliyeti düşük ve son derece kârlı bir sömürü modelidir. Dolayısıyla modern çağda tarım sorunu, köylülüğün niceliksel varlığı veya yokluğu üzerinden değil, sermayeye bağımlılık derecesi ve biçimi üzerinden okunmalıdır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında şekillenen küresel iş bölümü, tarım sorununu ulus-devlet sınırlarından çıkarıp dünya sistemi ölçeğinde bir bağımlılık ilişkisine dönüştürmüştür. Merkez ülkelerin sanayi ürünleri ihracına karşılık, çevre ülkelerin hammadde ve ucuz gıda deposu olarak konumlandırılması, eşitsiz mübadele mekanizmasını derinleştirmiştir. Gıda rejimleri analizi, bu sürecin tesadüfi olmadığını; önce sömürgecilik, ardından gıda yardımları ve nihayetinde DTÖ kuralları aracılığıyla sistematik olarak inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Ulusal kalkınmacı politikaların ve korumacı duvarların yıkıldığı neoliberal dönemde, tarımsal üretim artık halkların beslenme ihtiyacına göre değil, küresel piyasaların spekülatif taleplerine göre organize edilmektedir. Finansallaşma olgusu, gıdayı bir insan hakkı olmaktan çıkarıp, borsalarda işlem gören bir yatırım aracına dönüştürerek, gıda krizlerini ve açlığı yapısal hale getirmiştir.

Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerin tarımsal dönüşüm serüveni, bu küresel dalganın yerel dinamiklerle girdiği etkileşimin özgün bir örneğini sunar. Osmanlı'dan devralınan küçük meta üretimi mirası ve devletin popülist destekleme politikaları, uzun süre köylülüğün mülksüzleşmesini geciktiren bir tampon işlevi görmüştür. Ancak neoliberal politikaların hayata geçirilmesiyle birlikte, devletin tarımdan çekilmesi ve desteklerin tasfiyesi, küçük üreticiyi uluslararası tekellerin insafına terk etmiştir. Sözleşmeli çiftçilik modelinin yaygınlaşması, üreticinin özerkliğini tamamen yok ederek, onu kendi toprağında proleterleştirmiştir. Bu süreç, klasik anlamda topraksızlaşarak şehre göç eden bir kitle yaratmanın ötesinde, mülksüzleşmeden proleterleşen, borçlandırma yoluyla sisteme zincirlenen yeni bir kırsal yoksulluk biçimi doğurmuştur.

Gelinen noktada, endüstriyel kapitalist tarım modelinin yarattığı tahribat, sadece ekonomik ve toplumsal bir sorun olmanın ötesine geçerek, gezegenin ekolojik sınırlarını zorlayan bir varoluş krizine dönüşmüştür. Marx'ın metabolik yarılma kavramıyla işaret ettiği, insanın doğadan aldığını doğaya geri vermemesi durumu, bugün toprak bozulumu, su kaynaklarının tükenmesi, biyoçeşitlilik kaybı ve iklim değişikliği ile somutlaşan küresel bir felaketin habercisidir. Sermayenin kâr hırsına dayalı, monokültüre ve kimyasal girdilere bağımlı üretim modeli, doğayı sadece bir hammadde deposu olarak görerek, yaşamın biyolojik temellerini aşındırmaktadır.

Son tahlilde, tarımsal üretim tarzlarının tarihsel analizi, geleceğe dair de önemli ipuçları sunmaktadır. Yirmibirinci yüzyılın tarım sorunu, verimlilik ve teknoloji tartışmalarının ötesinde, gıda egemenliği, ekolojik sürdürülebilirlik ve toplumsal adalet ekseninde yeniden tanımlanmak zorundadır. Sermayenin mantığına göre örgütlenmiş bir tarım sisteminin ne üreticinin refahını ne de tüketicinin sağlıklı gıdaya erişimini garanti edemeyeceği açıktır. Toprağın, suyun ve tohumun metalaştırılmadığı, üretimin kâr değil kullanım değeri odaklı planlandığı, insan ile doğa arasındaki metabolik dengenin yeniden kurulduğu bir tarımsal düzen arayışı, sadece romantik bir özlem değil, insanlığın ve gezegenin geleceği için ertelenemez bir zorunluluktur. Tarihsel diyalektik, mevcut çelişkilerin nihai bir son değil, yeni bir sentezin ve dönüşümün habercisi olduğunu bize hatırlatmaktadır. Tarımın geleceği, sermayenin sınırsız birikim dürtüsüne karşı, yaşamı ve doğayı savunan küresel bir mücadelenin seyrine göre şekillenecektir.

Kaynakça

Amin, S. (1974). *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.

Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolutist State*. London: NLB.

Aydın, Z. (1986). *Underdevelopment and Rural Structures in Southeastern Turkey*. London: Ithaca Press.

Bernstein, H. (2010). *Class Dynamics of Agrarian Change*. Nova Scotia: Fernwood Publishing.

Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: SBF Yayınları.

Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.

Chayanov, A. V. (1966). *The Theory of Peasant Economy*. (Ed. D. Thorner, B. Kerblay & R. E. F. Smith), Homewood: Irwin.

Childe, V. G. (1936). *Man Makes Himself*. London: Watts & Co.

Divitçioğlu, S. (1967). *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*. İstanbul: Elif Yayınları.

Dobb, M. (1963). *Studies in the Development of Capitalism*. London: Routledge.

Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. New York: Monthly Review Press.

Friedmann, H., & McMichael, P. (1989). Agriculture and the state system: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present. *Sociologia Ruralis*, 29(2), 93-117.

İslamoğlu-İnan, H. (1987). *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kautsky, K. (1988). *The Agrarian Question*. (Trans. P. Burgess), London: Zwan Publications. (Orijinal eser tarihi: 1899).

Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lenin, V. I. (1975). *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*. Ankara: Sol Yayınları. (Orijinal eser tarihi: 1899).

Lenin, V. I. (2004). *Tarım Sorunu ve "Marx'ın Eleştirmenleri"*. (Çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.

Mandel, E. (1962). *Marxist Economic Theory*. London: Merlin Press.

Marx, K. (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (Çev. S. Nişanyan), İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (1990). *Kapital Cilt I: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*. (Çev. M. Selik & E. Özar), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1995). *Kapital Cilt III: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*. (Çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.

McMichael, P. (2005). Global development and the corporate food regime. *Research in Rural Sociology and Development*, 11, 265-299.

Meillassoux, C. (1981). *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Community*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rey, P. P. (1973). *Les Alliances de Classes*. Paris: Maspero.

Shiva, V. (2016). *The Violence of the Green Revolution*.Lexington: University Press of Kentucky.

Sweezy, P. M. (1976). *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London: NLB.

Vergopoulos, K. (1978). Capitalism and peasant productivity. *Journal of Peasant Studies*, 5(4), 446-465.

Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I*. New York: Academic Press.

Watts, M. J. (1994). Life under contract: Contract farming, agrarian restructuring, and flexible accumulation. In P. D. Little & M. J. Watts (Eds.), *Living Under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa* (pp. 21-77). Madison: University of Wisconsin Press.

Weber, M. (2012). *Agrarverhältnisse im Altertum*. (Çev. H. O. Şen), İstanbul: İletişim Yayınları.

Wolpe, H. (1980). *The Articulation of Modes of Production*. London: Routledge.

19. Bölüm

Duygusal Tasarım (Affective Design) Literatürünün Bibliyometrik Analizi: 2003–2025 Yılları Üzerine Bir İnceleme

Tayfun YÖRÜK[1], Nedime Yeşim IŞIK[2]

Giriş

Günümüz tasarım anlayışı, salt fonksiyonelliğin ötesine geçerek kullanıcının sistemle kurduğu duygusal etkileşimi merkeze almaktadır. Duygusal tasarım (affective design), bir ürünün kullanıcıda uyandırdığı psikolojik tepkileri sistematik bir şekilde analiz ederek tasarım sürecine entegre eden çok disiplinli bir araştırma alanıdır. Alanın akademik literatürdeki gelişimi, mühendislik ve bilgisayar bilimleri gibi teknik disiplinlerin yanı sıra psikoloji, sosyoloji ve eğitim gibi insan odaklı bilimlerin katkılarıyla şekillenen disiplinlerarası bir yapı göstermektedir.

Bu disiplinler arası etkileşim, "nasıl çalışır?" sorusundan ziyade "nasıl hissettirir?" sorusuna odaklanarak kullanıcı deneyimini daha derin bir boyutta ele almaktadır. Sistematik literatür incelemelerinde akademik arama sistemlerinin uygunluğu; sorgulama hassasiyeti, tekrarlanabilirlik ve sistematik kanıt sentezi sağlama kapasitesi bakımından kritik bir öneme sahiptir (Gusenbauer ve Haddaway, 2020).

Bu çalışmada duygusal tasarım literatürü bibliyometrik ve içerik analizi yöntemleriyle incelenmiştir. WoS veri tabanında 2003–2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar taranmış; filtreleme ölçütleri ve konu uygunluğu değerlendirmeleri sonucunda analiz seti 113 makaleden oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ışığında, literatürün 2010 yılından itibaren belirgin bir artış gösterdiği, özellikle 2017 ve 2018 yıllarında en yüksek üretkenlik seviyelerine ulaştığı gözlenmiştir. Ayrıca, VOSviewer aracılığıyla gerçekleştirilen anahtar kelime eş-oluşum analizi ile alanın tematik yapısı; kullanıcı algısı, algoritma ve modelleme gibi başlıklar altında dört ana kümede çözümlenmiştir. Bu çalışma, duygusal tasarımın evrimini ve mevcut eğilimlerini bütüncül bir perspektifle sunarak gelecek araştırmalar için bir yol haritası oluşturmayı amaçlamaktadır.

[1] Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, tayfun@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4900-5705
[2] Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilişim Sistemleri ABD, nyisik@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0009-0000-4194-3476

Kuramsal Çerçeve

Duygusal tasarım, modern tasarım paradigmasında ürünün yalnızca fonksiyonel gerekliliklerini değil, aynı zamanda kullanıcıda uyandırdığı duyuşsal tepkileri de sistematik bir biçimde ele alan bir disiplindir. Geleneksel yaklaşımların aksine, duygusal tasarım süreci, insan psikolojisi ile mühendislik parametreleri arasında bir köprü kurmayı hedefler. Bu kuramsal yapı, literatürdeki baskın eğilimlerle paralel olarak; Kansei mühendisliği, kullanıcı deneyimi (UX), yapay zekâ tabanlı modellemeler ve çok disiplinli ürün tasarımı ekseninde şekillenmektedir.

Duygusal tasarımın temel taşlarından biri olan Kansei Mühendisliği, tüketicilerin bir ürün hakkındaki psikolojik duygularını ve ihtiyaçlarını tasarım alanına tercüme eden bir teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Literatürde en yüksek etkiye sahip çalışmalardan biri olan Jiao ve diğerleri (2006), duygusal tasarımı sistematik bir veri madenciliği süreciyle ilişkilendirerek "Kansei mining" kavramını ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım, kullanıcıların ürün özelliklerine yönelik örtük duygusal tepkilerini belirlemek için ileri düzey algoritmaların kullanımını zorunlu kılmaktadır. Özellikle ürün geliştirmede kaba küme teorisi (rough set theory) ve karar destek yaklaşımları, tüketicinin duygusal memnuniyetini artırmada kritik bir rol oynamaktadır (Zhai ve diğerleri, 2009).

Kullanıcı ihtiyaçlarının çeşitliliği ve bu ihtiyaçların tasarıma yansıtılması, duygusal etkileşimin başarısını belirleyen bir diğer temel unsurdur. Khalid (2006), duygusal tasarımda kullanıcı ihtiyaçlarının heterojen yapısının kavranmasının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, duygusal arayüzlerin tasarımı yalnızca fiziksel ürünlerle sınırlı kalmayıp dijital oyunlar ve etkileşimli sistemleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir (Johnson ve Wiles, 2003). Kullanıcının sistemle olan etkileşimi, sadece bilişsel süreçlerle değil, aynı zamanda "duygusal amplifikasyon" ve retansiyon ekonomileri üzerinden şekillenen karmaşık bir yapı sergilemektedir (Ash, 2012).

Son yıllarda duygusal tasarım literatürünün en dikkat çekici dönüşümü, teknolojik ve uygulamalı bilimlerin sürece yoğun katılımıdır. Web of Science verilerinin de gösterdiği üzere, mühendislik ve bilgisayar bilimlerinin baskınlığı, tasarım süreçlerinde makine öğrenmesi ve yapay zekâ kullanımını tetiklemiştir. Özellikle çevrimiçi müşteri yorumlarının Kansei entegreli modellerle analizi (Jin ve diğerleri, 2022) ve genetik algoritmalar ile nöral ağların kullanımı (Li ve diğerleri, 2017), tasarım spesifikasyonlarının belirlenmesinde veriye dayalı bir temel oluşturmaktadır. Kwong ve diğerleri (2016), duygusal tasarımın mühendislik ve pazarlama ile entegre edildiği yapay zekâ tabanlı metodolojilerin, yeni ürün geliştirme süreçlerinde hata payını azalttığını ve kullanıcı beklentileriyle tam uyum sağladığını belirtmektedir.

Duygusal tasarımın geleceği, kitlesel kişiselleştirme (mass personalization) ve akıllı ortamlar (ambient intelligence) ile daha da karmaşıklaşmaktadır. Zhou ve diğerleri (2013), duygusal ve bilişsel tasarımın kitlesel kişiselleştirme üzerindeki etkilerini inceleyerek, alanın gelecekteki gelişim yönünü disiplinler arası bir perspektifle sunmuştur. Robotik tasarımlarda estetik ve duygusal tercihlerin derin evrişimli üretken ağlar (DCGAN) gibi ileri teknolojilerle entegrasyonu (Gan ve diğerleri, 2021), duygusal tasarımın sadece bir estetik unsuru değil, aynı zamanda karmaşık bir mühendislik ve bilişim problemi olduğunu kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, bu kuramsal çerçeve, duygusal tasarımın insan merkezli bir anlayıştan teknoloji odaklı, veri güdümlü ve çok disiplinli bir yapıya doğru evrildiğini göstermektedir.

Yöntem

Bu araştırmada, duygusal tasarım literatürünün mevcut durumunu ve entelektüel yapısını sistematik bir şekilde haritalandırmak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi benimsenmiştir. Çalışma kapsamındaki makale seçim süreci, akademik şeffaflık ve tekrarlanabilirliği sağlamak adına PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) protokolü (Moher vd., 2009) takip edilerek gerçekleştirilmiştir. Birincil veri kaynağı olarak kullanılan Web of Science (WoS) veri tabanında tarama yapılmış; dahil etme kriterleri doğrultusunda yalnızca makale türündeki çalışmalar seçilmiş; kitap bölümleri ve inceleme yazıları elenerek, konu dışı kategorilerin (parapsikoloji, araç dinamikleri kontrolü vb.) dışlanmasıyla analiz seti 113 çalışmaya indirgenmiştir.

Araştırma süreci iki ana aşamadan oluşmaktadır: İlk aşamada, WoS ara yüzü üzerinden yayınların yıllara göre dağılımı, ülke katkıları ve en çok atıf alan çalışmalar gibi performans analizi metrikleri elde edilmiştir. İkinci aşamada ise VOSviewer yazılımı aracılığıyla anahtar kelime eş-oluşum (co-occurrence) analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile alanın tematik yapısı, kavramsal kümeler ve araştırma eğilimleri içerik analizi yoluyla derinlemesine çözümlenmiştir.

Performans Analizi

Bu araştırmada birincil veri kaynağı olarak Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. WoS, gelişmiş sorgulama seçenekleri ve kapsamlı filtreleme olanakları sunması nedeniyle akademik literatür taramalarında sıklıkla tercih edilen önde gelen veri tabanlarından biridir. Özellikle sosyal bilimler ve işletme alanları başta olmak üzere farklı disiplinlerden dergileri kapsayan geniş bir indeksleme yapısına sahiptir (Mongeon ve Paul-Hus, 2016; Norris ve Oppenheim, 2007). Sistematik derleme çalışmalarında akademik arama sistemlerinin uygunluğunu inceleyen araştırmalar, WoS'un sorgulama hassasiyeti, tekrarlanabilirlik ve

sistematik kanıt sentezi için sağladığı olanaklar bakımından öne çıkan veri tabanları arasında yer aldığını göstermektedir (Gusenbauer ve Haddaway, 2020).

Kapsamlı bir veri tabanı olarak kabul edilen Scopus ile karşılaştırıldığında WoS'un daha seçici bir indeksleme politikasına sahip olduğu ve özellikle yüksek etki faktörüne sahip hakemli dergileri kapsama konusunda daha sınırlı fakat daha seçici bir yapı sunduğu belirtilmektedir (Harzing ve Alakangas, 2016; Mongeon ve Paul-Hus, 2016). Scopus daha geniş bir dergi kapsamına sahip olsa da WoS'un seçici indeksleme yaklaşımı, özellikle yüksek atıf etkisine sahip akademik çalışmaların yoğunlaştığı alanlarda güvenilir bir veri kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Harzing ve Alakangas, 2016).

Bu doğrultuda literatür taraması, WoS veri tabanında "affective design" metin dizisi kullanılarak topic alanı (title, abstract, author keywords ve keywords plus) seçilerek 11.07.2025 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu sorgu sonucunda 2003–2025 yılları arasında yayımlanan toplam 215 kayda ulaşılmıştır. Elde edilen kayıtlar arasından yalnızca makale türündeki çalışmalar araştırmaya dahil edilmiş; bildiri, derleme ve kitap bölümü gibi diğer belge türleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bu filtreleme sonucunda 91 kayıt elenmiş ve incelenen çalışma sayısı 124'e düşmüştür.

Tarama sürecinin bir sonraki aşamasında Citation Topics Micro kategorileri incelenerek araştırma konusuyla doğrudan ilişkili olmayan alanlar belirlenmiş ve bu alanlara ait çalışmalar analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda Health Claims, Urban Mobility, Philosophical Semiotics, Motor Control, Digital Health Literacy, Heart Rate Variability, Uncertainty Theory, ICT Curriculum, Particle Swarm Optimization, Fringe Projection, Qualitative Inquiry, Antitrust, Parapsychology, Fuzzy Decision-making ve Vehicle Dynamics Control kategorilerinde yer alan 11 kayıt konu dışı olduğu gerekçesiyle çıkarılmıştır. Bu işlem sonucunda uygunluk değerlendirmesine alınan kayıt sayısı 113'e düşmüştür.

Son aşamada geriye kalan 113 çalışma, araştırmanın belirlenen dahil etme kriterleri doğrultusunda içerik açısından değerlendirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda herhangi bir çalışmanın kapsam dışında bırakılmasına gerek duyulmamış (n = 0) ve 113 çalışmanın tamamı sistematik incelemeye dahil edilmiştir.

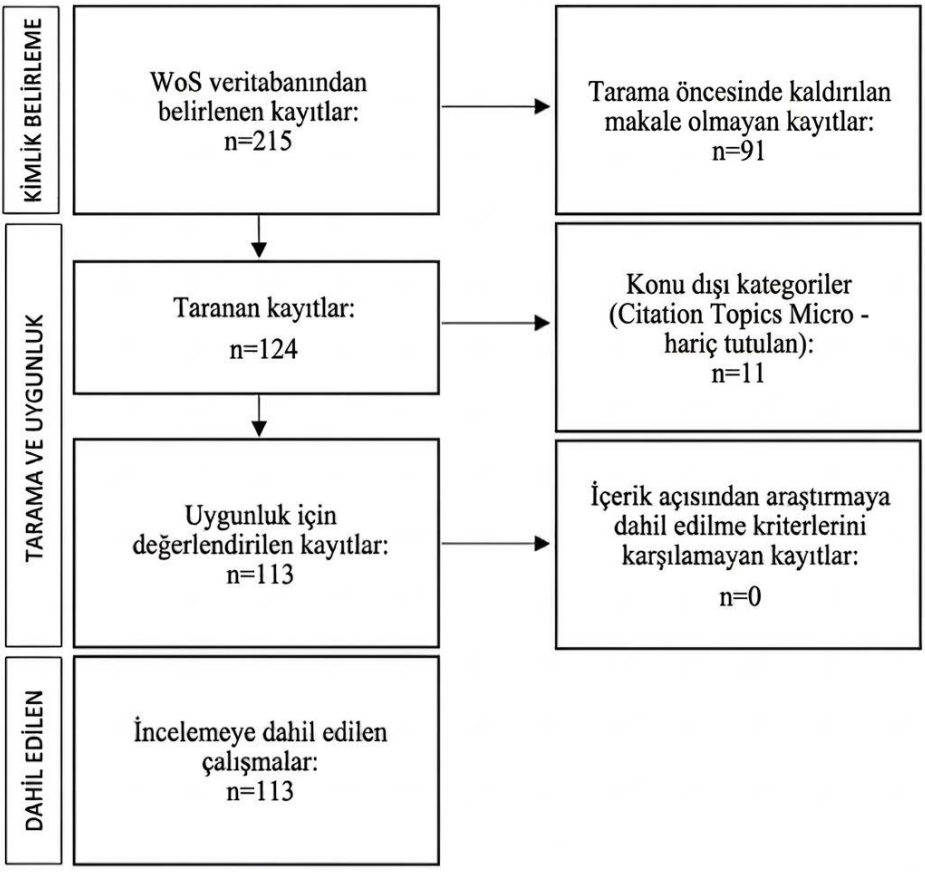

Şekil 1. PRISMA Akış Diyagramı

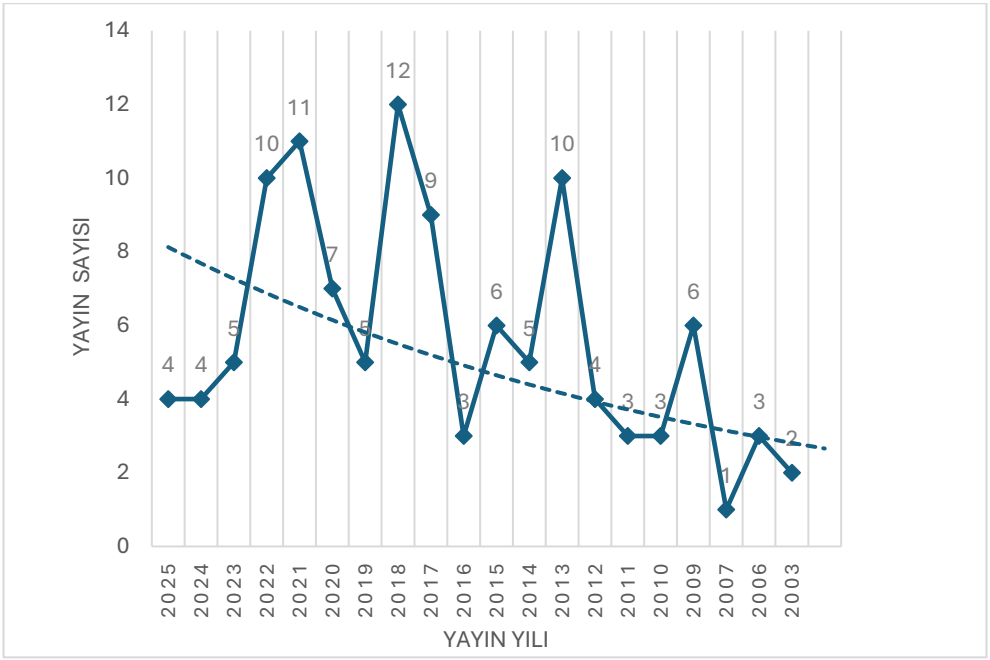

Grafik 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları

Grafik 1 incelendiğinde, 2003–2025 yılları arasında "affective design" metin dizisi kapsamında yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımının dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genel olarak artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. İlk yayınların yer aldığı 2003–2007 döneminde üretimin oldukça sınırlı olduğu ve bazı yıllarda 1–3 yayın seviyesinde kaldığı dikkat çekmektedir. 2010 yılı sonrasında ise yayın sayılarında belirgin bir artış yaşanmış ve alanın akademik literatürde daha fazla ilgi görmeye başladığı anlaşılmıştır. Bu artış eğilimi 2013 yılında 10 yayına ulaşılmasıyla daha belirgin hale gelirken, 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla 9 ve 12 yayın ile analiz edilen dönem içindeki en yüksek üretkenlik seviyelerine ulaşılmıştır. Ayrıca 2020–2022 yılları arasında yayın sayılarının 11 ve 10 gibi yüksek seviyelerde seyretmesi, araştırma alanının bu dönemde olgunlaşma sürecine girdiğini göstermektedir. Bununla birlikte 2023 yılından itibaren yayın sayılarında sınırlı bir düşüş gözlenmekle birlikte, genel dağılım değerlendirildiğinde toplam 113 yayının yıllara yayılan dengeli dağılımı, duygusal tasarım konusunun akademik literatürde sürdürülebilir bir araştırma ilgisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

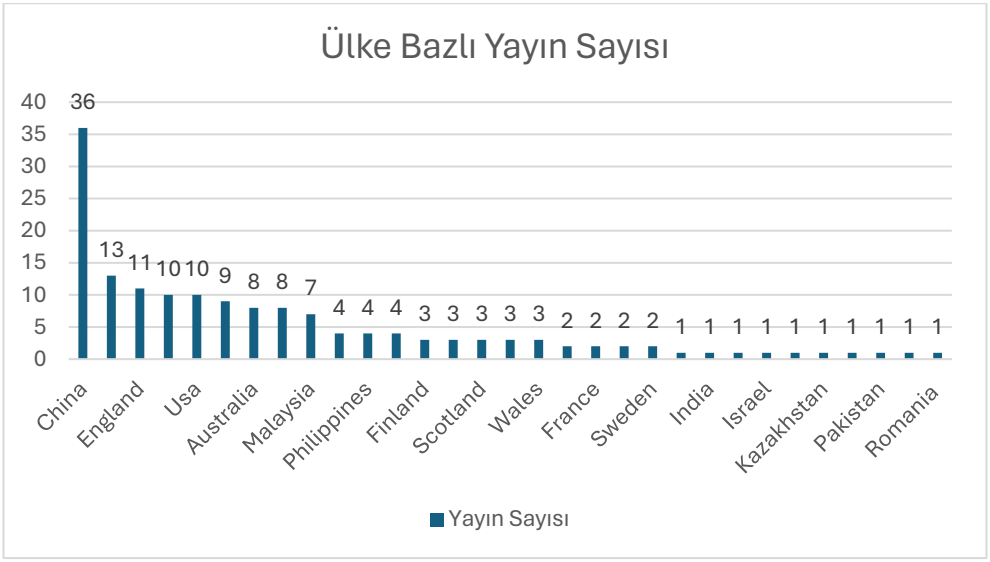

Grafik 2. Ülkelere Göre Yayın Sayısı

Ülkelere göre dağılım incelendiğinde, literatürün büyük ölçüde Çin merkezli olduğu görülmekte; Çin, 36 yayınla açık ara en fazla katkı sağlayan ülke konumundadır. Onu sırasıyla Tayvan, İngiltere, Singapur, ABD ve Güney Kore takip etmektedir. Asya ülkelerinin belirgin bir ağırlığa sahip olması, konunun bölgesel olarak bu coğrafyalarda yoğun ilgi gördüğünü göstermektedir. Avrupa ülkelerinden ise sınırlı sayıda katkı sağlanmış; İngiltere dışında özellikle İskandinav ülkeleri, Almanya ve Fransa gibi merkezlerin daha düşük oranlarda temsil edildiği dikkat çekmektedir. Türkiye ise üç yayınla listede yer almakta ve araştırma alanına sınırlı ancak dikkate değer bir katkı sunmaktadır. Genel olarak tablo, araştırma çıktılarının bölgesel yoğunluklar gösterdiğini ve özellikle Doğu Asya'nın konuya yön veren merkezlerden biri haline geldiğini ortaya koymaktadır.

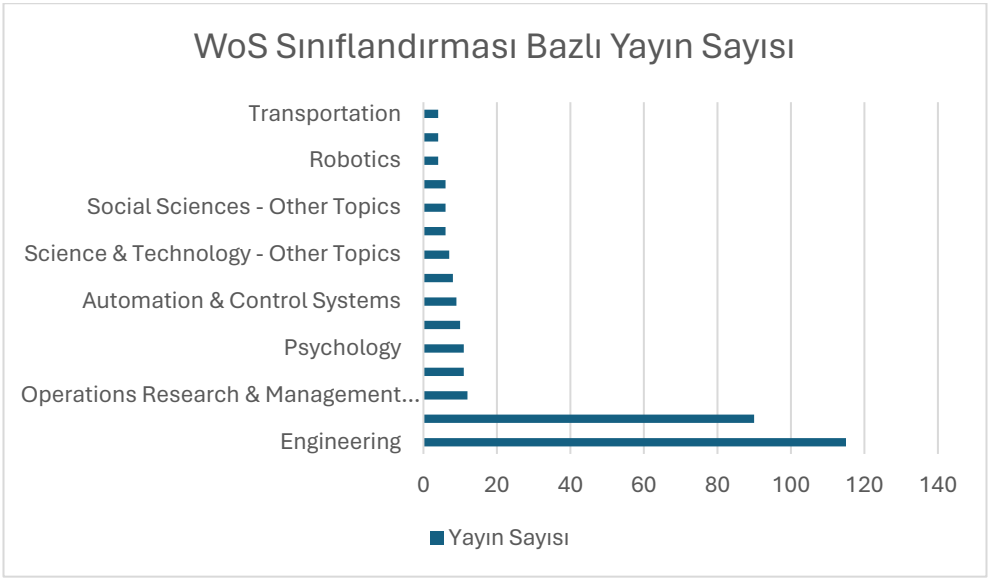

Grafik 3. WoS Sınıflandırmasına Göre Yayın Sayısı

Web of Science (WOS) sınıflandırmasına göre yayınların büyük çoğunluğu mühendislik (%~37) ve bilgisayar bilimleri (%~29) alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu durum, araştırma konusunun teknik ve uygulamalı bilimler ekseninde şekillendiğini ve teknolojik temelli yaklaşımların ön planda olduğunu göstermektedir. Operasyon araştırmaları, malzeme bilimi, psikoloji ve işletme-ekonomi gibi alanlar ise ikincil düzeyde katkı sağlamaktadır. Özellikle psikoloji, sosyoloji ve eğitim gibi disiplinlerin varlığı, konunun yalnızca teknik yönleriyle değil, insan ve toplum boyutlarıyla da ele alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Otomasyon, robotik ve ulaşım gibi alanlardaki yayınlar ise uygulama odaklı disiplinler arası çalışmalara işaret etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, literatürün çoğunlukla mühendislik ve bilgi teknolojileri temelli geliştiği, ancak sosyal bilimlerin de anlamlı bir şekilde katkı sunduğu çok disiplinli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Duygusal Tasarım Alanında En Çok Atıf Alan Makaleler

Yazarlar	Yayın Yılı	Çalışmanın Başlığı	Dergi Adı	Atıf Sayıları
Jiao, JX; Zhang, YY; Helander, M	2006	A Kansei mining system for affective design	Expert Systems With Applications	160
Johnson ve Wiles	2003	Effective affective user interface design in games	Ergonomics	134
Zhou, Feng; Ji, Yangjian; Jiao, Roger Jianxin	2013	Affective and cognitive design for mass personalization: status and prospect	Journal Of Intelligent Manufacturing	102
Khalid, Halimahtun M.	2006	Embracing diversity in user needs for affective design	Applied Ergonomics	97
Ash, James	2012	Attention, Videogames and the Retentional Economies of Affective Amplification	Theory Culture & Society	95
Jin, Jian; Jia, Danping; Chen, Kejia	2022	Mining online reviews with a Kansei-integrated Kano model for innovative product design	International Journal Of Production Research	78
Kwong, C. K.; Jiang Huimin; Luo, X. G.	2016	AI-based methodology of integrating affective design, engineering, and marketing for defining design specifications of new products	Engineering Applications Of Artificial Intelligence	67
Gan, Yan; Ji, Yingrui; Jiang, Shuo; Liu, Xinxiong; Feng, Zhipeng; Li, Yao; Liu, Yuan	2021	Integrating aesthetic and emotional preferences in social robot design: An affective design approach with Kansei Engineering and Deep Convolutional Generative Adversarial Network	International Journal Of Industrial Ergonomics	65
Zhai, Lian-Yin; Khoo, Li-Pheng; Zhong, Zhao-Wei	2009	A dominance-based rough set approach to Kansei Engineering in product development	Expert Systems With Applications	65
Zhai, Lian-Yin; Khoo, Li-Pheng; Zhong, Zhao-Wei	2009	A rough set based decision support approach to improving consumer affective satisfaction in product design	International Journal Of Industrial Ergonomics	63
Hwang, Jihong; Park, Taezoon; Hwang, Wonil	2013	The effects of overall robot shape on the emotions invoked in users and the perceived personalities of robot	Applied Ergonomics	56
Ho, Chun-Heng; Lu, Yen-Nien	2014	Can pupil size be measured to assess design products?	International Journal Of Industrial Ergonomics	53
Jiang, Huimin; Kwong, C. K.; Park, W. Y.; Yu, K. M.	2018	A multi-objective PSO approach of mining association rules for affective design based on online customer reviews	Journal Of Engineering Design	48

Jiao, Roger J.; Xu, Qianli; Du, Jun; Zhang, Yiyang; Helander, Martin; Khalid, Halimahtun M.; Helo, Petri; Ni, Cheng	2007	Analytical affective design with ambient intelligence for mass customization and personalization	International Journal Of Flexible Manufacturing Systems	48
Li, Zairan; Shi, Kai; Dey, Nilanjan; Ashour, Amira S.; Wang, Dan; Balas, Valentina E.; McCauley, Pamela; Shi, Fuqian	2017	Rule-based back propagation neural networks for various precision rough set presented KANSEI knowledge prediction: a case study on shoe product form features extraction	Neural Computing & Applications	46

Tablo 1 incelendiğinde, Jiao, Zhang ve Helander (2006) tarafından yayımlanan "A Kansei Mining System for Affective Design" başlıklı çalışmanın 160 atıf ile en yüksek etkiye sahip çalışma olduğu görülmektedir. Bunu Johnson ve Wiles (2003) tarafından yayımlanan ve oyunlarda duygusal kullanıcı arayüzü tasarımını ele alan çalışma 134 atıf ile takip etmektedir. Ayrıca Zhou, Ji ve Jiao (2013) ile Khalid (2006) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların da yüksek atıf sayılarıyla literatürde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Çalışmaların yayımlandığı dergiler incelendiğinde ise Expert Systems with Applications, Applied Ergonomics, International Journal of Industrial Ergonomics, Engineering Applications of Artificial Intelligence ve Journal of Intelligent Manufacturing gibi disiplinlerarası dergilerin öne çıktığı dikkat çekmektedir. Bu durum, duygusal tasarım araştırmalarının insan-bilgisayar etkileşimi, ergonomi, yapay zekâ ve ürün tasarımı gibi farklı alanlarla güçlü bir şekilde ilişkilendirildiğini göstermektedir.

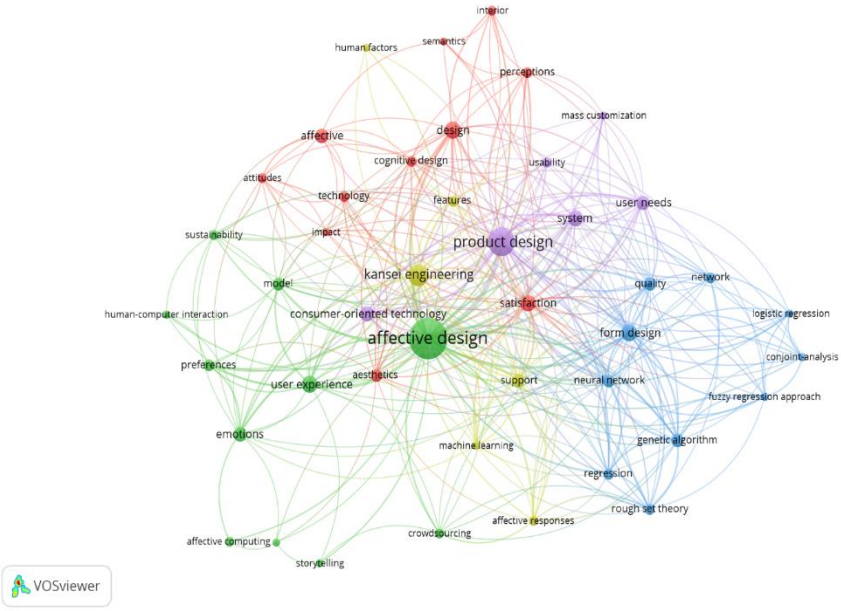

Şekil 2. Anahtar kelimelerin eşzamanlılık analizi

İçerik Analizi

Araştırmanın içerik analizi safhasında, literatürdeki entelektüel yapıyı ve kavramsal ilişkileri çözümlemek amacıyla VOSviewer yazılımı aracılığıyla anahtar kelime eş-oluşum (co-occurrence) analizi gerçekleştirilmiştir. Bu teknik, belirli anahtar kelimelerin aynı akademik metin içerisinde birlikte bulunma sıklığını temel alarak kavramlar arasındaki anlamsal mesafeyi ve ağ yapısını haritalandırır (van Eck ve Waltman, 2010). Analiz sürecinde başlangıçta elde edilen beş küme, kavramsal örtüşmeleri minimize etmek ve daha yorumlanabilir bir tematik yapı kurmak amacıyla yeniden değerlendirilmiştir. Bu düzenleme neticesinde duygusal tasarım alanı; "Algoritma ve Modelleme", "Duygusal Tasarım", "Kullanıcı Algısı ve Etkileşim" ve "Ürün ve Sistem Tasarımı" gibi disiplinler arası odak noktalarını temsil eden dört ana küme altında bütüncül bir biçimde yapılandırılmıştır.

Bu kapsamda "consumer-oriented technology" terimi kullanıcı odaklı teknolojilerin kullanıcı davranışı ve deneyimi ile doğrudan ilişkili olması nedeniyle "Kullanıcı Algısı ve Etkileşim" kümesine dahil edilmiştir. Benzer şekilde "machine learning" terimi ise algoritmik yöntemler ve veri temelli modelleme yaklaşımlarıyla doğrudan bağlantılı olduğundan "Algoritma ve Modelleme" kümesine aktarılmıştır. Bu düzenleme sonucunda kümeler arasındaki kavramsal örtüşmeler azaltılmış ve

duygusal tasarım literatürünün tematik yapısı daha bütüncül ve yorumlanabilir dört ana araştırma alanı altında ele alınmıştır.

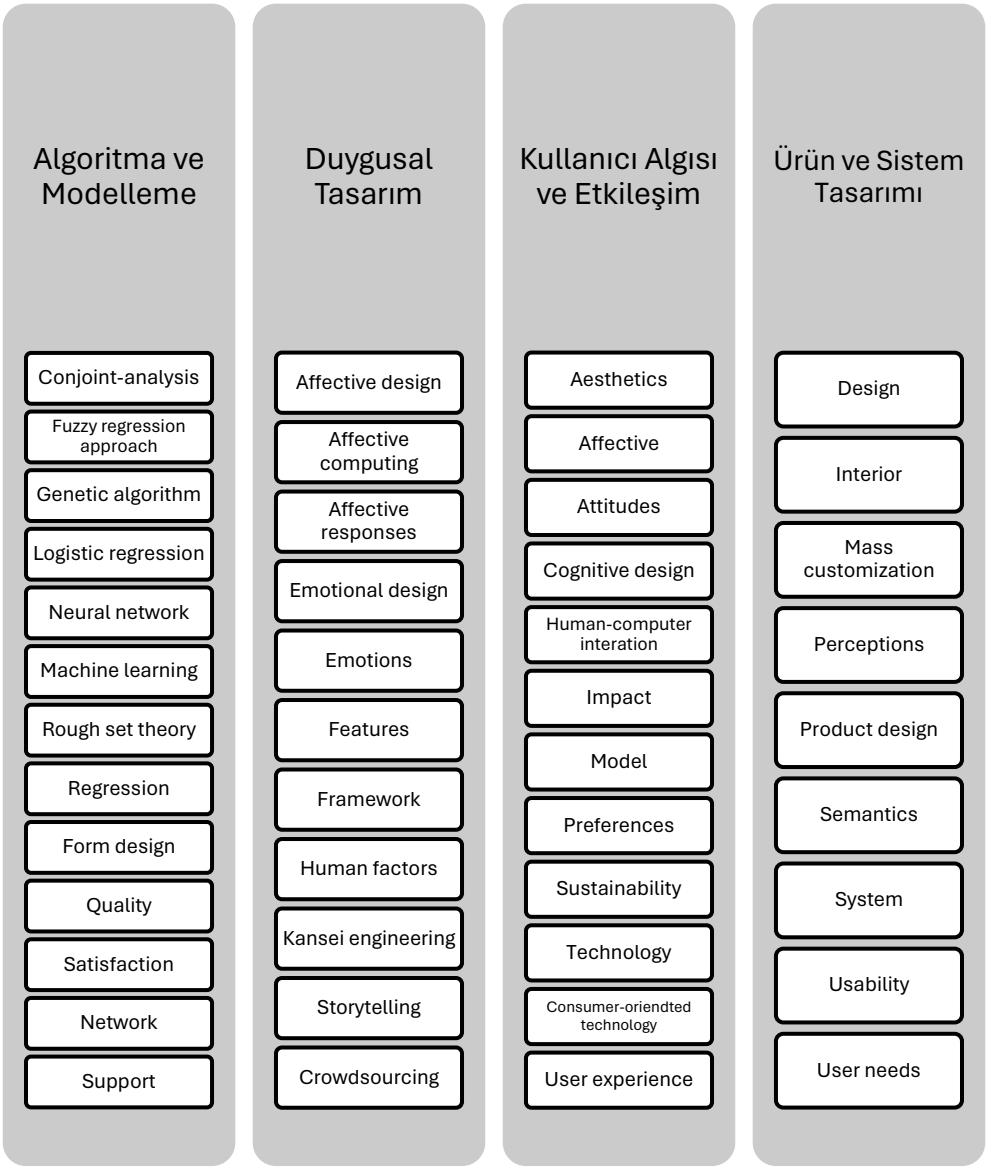

Şekil 3. Anahtar Kelimeler ve Ait Oldukları Kümeler

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, 2003–2025 yılları arasını kapsayan süreçte "affective design" (duygusal tasarım) literatürünün gelişimini ve entelektüel yapısını 113 akademik makale üzerinden bibliyometrik bir perspektifle analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, alanın son yirmi yılda doğrusal olmayan ancak kararlı bir büyüme eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2010 yılı sonrasında yayın sayılarında gözlenen belirgin artış, duygusal tasarımın akademik bir niş alan olmaktan çıkıp olgunlaşma evresine giren disiplinler arası bir araştırma odağına dönüştüğünü göstermektedir. 2017 ve 2018 yıllarında ulaşılan en yüksek üretkenlik seviyeleri, dijital dönüşüm ve kullanıcı deneyimi (UX) kavramlarının endüstriyel tasarıma entegre olmaya başladığı dönemsel trendlerle örtüşmektedir.

Literatürün coğrafi dağılımı incelendiğinde, Çin (36 yayın) ve Tayvan'ın başı çektiği Doğu Asya merkezli bir yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Bu durum, duygusal tasarımın kuramsal temellerinden biri olan ve kullanıcıların psikolojik tepkilerini mühendislik parametrelerine dönüştüren Kansei Mühendisliği'nin bu bölgedeki köklü geçmişiyle açıklanabilir. Asya ülkelerinin bu domine edici etkisi, küresel üretim ve teknoloji geliştirme merkezlerinin duygusal tasarım metotlarını ürün geliştirme süreçlerine daha erken ve daha yoğun bir şekilde adapte ettiğini kanıtlar niteliktedir. Buna karşın Türkiye'nin sınırlı ancak mevcut olan katkısı (n=3), alana yönelik yerel farkındalığın gelişmekte olduğunu göstermektedir.

Disipliner dağılım açısından mühendislik (%37) ve bilgisayar bilimlerinin (%29) baskınlığı, duygusal tasarımın metodolojik olarak teknik bir zeminde yükseldiğini teyit etmektedir. Ancak psikoloji, sosyoloji ve eğitim gibi disiplinlerin de %20'ye yaklaşan kümülatif payı, alanın yalnızca teknik bir optimizasyon süreci değil, aynı zamanda insan odaklı bir sosyal bilimler meselesi olduğunu vurgulamaktadır. En çok atıf alan çalışmaların başında gelen Jiao ve diğerlerinin (2006) "Kansei mining" yaklaşımı, literatürde hala bir "altın standart" olarak kabul edilmekte ve güncel çalışmaların çoğunlukla bu algoritmik temel üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Gerçekleştirilen bu sistematik inceleme, duygusal tasarım alanının son yirmi yılda kullanıcı beklentilerini matematiksel modellere döken çok katmanlı bir yapıya evrildiğini göstermiştir. Yapılan içerik analizleri sonucunda, başlangıçta elde edilen karmaşık kavram kümelerinin; "Kullanıcı Algısı ve Etkileşim" ile "Algoritma ve Modelleme" gibi daha rafine temalar altında birleştiği tespit edilmiştir. Özellikle "machine learning" (makine öğrenmesi) ve "consumer-oriented technology" (tüketici odaklı teknoloji) kavramlarının merkezi konumu, alanın gelecekte daha fazla yapay zekâ entegrasyonu ve kişiselleştirilmiş veri madenciliği yaklaşımları üzerinden şekilleneceğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, 113 makaleden oluşan bu veri seti üzerinden elde edilen bulgular, duygusal tasarımın artık yalnızca estetik bir tercih değil, teknolojik sistemlerin

başarısını belirleyen kritik bir mühendislik disiplini haline geldiğini ortaya koymaktadır. Gelecekteki araştırmaların, özellikle duygusal tepkileri gerçek zamanlı analiz eden nöro-tasarım yöntemlerine ve robotik sistemlerdeki estetik-duygusal tercihlere (Örn: derin evrişimli ağlar) daha fazla odaklanması beklenmektedir. Bu çalışma, mevcut literatürün röntgenini çekerek araştırmacılar için bu dinamik alanda kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır.

Kaynakça

Ash, J. (2012). Attention, Videogames and the Retentional Economies of Affective Amplification. *Theory Culture & Society*, 29(6), 3–26.

Gan, Y., Ji, Y., Jiang, S., Liu, X., Feng, Z., Li, Y., & Liu, Y. (2021). Integrating aesthetic and emotional preferences in social robot design: An affective design approach with Kansei Engineering and Deep Convolutional Generative Adversarial Network. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 82, 103079.

Gusenbauer, M., ve Haddaway, N. R. (2020). Which academic search systems are suitable for systematic reviews or meta-analyses? Evaluating retrieval qualities of Google Scholar, PubMed, and 26 other resources. *Research Synthesis Methods*, 11(2), 181–217.

Harzing, A. W., & Alakangas, S. (2016). Google Scholar, Scopus and the Web of Science: A longitudinal and cross-disciplinary comparison. *Scientometrics*, 106(2), 787–804.

Jiang, H., Kwong, C. K., Park, W. Y., & Yu, K. M. (2018). A multi-objective PSO approach of mining association rules for affective design based on online customer reviews. *Journal of Engineering Design*, 29(4-5), 185–203.

Jiao, J. X., Zhang, Y. Y., & Helander, M. (2006). A Kansei mining system for affective design. *Expert Systems with Applications*, 30(4), 658–673.

Jin, J., Jia, D., & Chen, K. (2022). Mining online reviews with a Kansei-integrated Kano model for innovative product design. *International Journal of Production Research*, 60(22), 6708–6727.

Johnson, D., & Wiles, J. (2003). Effective affective user interface design in games. *Ergonomics*, 46(13-14), 1332–1345.

Khalid, H. M. (2006). Embracing diversity in user needs for affective design. *Applied Ergonomics*, 37(4), 409–418.

Kwong, C. K., Jiang, H., & Luo, X. G. (2016). AI-based methodology of integrating affective design, engineering, and marketing for defining design specifications of new products. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 47, 49–60.

Li, Z., Shi, K., Dey, N., Ashour, A. S., Wang, D., Balas, V. E., ... & Shi, F. (2017). Rule-based back propagation neural networks for various precision rough set presented KANSEI knowledge prediction: a case study on shoe product form features extraction. *Neural Computing and Applications*, 28(11), 3175–3191.

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., ve Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264-269.

Mongeon, P., ve Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: A comparative analysis. *Scientometrics*, 106(1), 213–228.

Norris, M., & Oppenheim, C. (2007). Comparing alternatives to the Web of Science for coverage of the social sciences' literature. *Journal of Informetrics*, 1(2), 161–169.

van Eck, N. J., ve Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.

Zhai, L. Y., Khoo, L. P., & Zhong, Z. W. (2009). A dominance-based rough set approach to Kansei Engineering in product development. *Expert Systems with Applications*, 36(1), 393–402.

Zhou, F., Ji, Y., & Jiao, R. J. (2013). Affective and cognitive design for mass personalization: status and prospect. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 24(5), 1047–1069.

20. Bölüm

Yükseköğretimde Kalite Güvencesi Bağlamında Kurumsal Marka Değerinin Değerlendirilmesi

Sefa ÜSTÜNER[1]

GİRİŞ

Küreselleşme, bilgi ekonomisinin gelişimi ve yükseköğretime yönelik artan toplumsal talep, üniversitelerin rolünü önemli ölçüde dönüştürmüştür. Üniversiteler artık yalnızca eğitim ve araştırma faaliyetleri yürüten kurumlar olmaktan çıkarak bilgi üretimi, ekonomik kalkınma ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde kritik rol oynayan stratejik kurumlar hâline gelmiştir. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle yükseköğretim alanında artan rekabet, üniversitelerin performanslarının ve sundukları hizmetlerin kalitesinin daha fazla sorgulanmasına neden olmuştur (Tezsürücü ve Aybarç Bursalıoğlu, 2013).

Yükseköğretim sistemlerinde öğrenci sayısının hızla artması, uluslararası öğrenci hareketliliğinin yaygınlaşması ve yükseköğretime yönelik toplumsal beklentilerin yükselmesi, üniversitelerin faaliyetlerinin sistematik biçimde değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda kalite kavramı yükseköğretim alanında giderek daha merkezi bir konuma yerleşmiş ve kurumların eğitim, araştırma ve yönetim süreçlerinin belirli standartlar doğrultusunda izlenmesini sağlayan kalite güvencesi sistemleri önem kazanmıştır. Kalite güvencesi, yükseköğretim kurumlarının eğitim, araştırma, toplumsal katkı ve idari faaliyetlerinin düzenli ve sistematik biçimde değerlendirilmesini sağlayan bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Seçmenoğlu ve Erkasap, 2023).

Kalite kavramı, tarihsel süreç içerisinde farklı disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olmakla birlikte genel olarak bir ürün veya hizmetin kullanıcı beklentilerini karşılayabilme düzeyi ile ilişkilendirilmektedir. Yükseköğretim bağlamında ise kalite, yalnızca eğitim çıktılarının değerlendirilmesi ile sınırlı olmayıp kurumsal yönetim, araştırma faaliyetleri, paydaş memnuniyeti ve kurumsal performans gibi çok boyutlu unsurları içeren dinamik bir süreç olarak ele alınmaktadır (Soyer ve Güler, 2021). Bu nedenle yükseköğretimde kalite değerlendirmesi, farklı paydaşların beklentilerini dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımı gerektirmektedir.

[1] Dr., Kayseri Üniversitesi, Kalite ve Strateji Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi, sefaustuner@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1231-5694.

Küreselleşmenin etkisiyle yükseköğretim sistemlerinde yaşanan dönüşüm, üniversitelerin rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermesine neden olmuş ve yükseköğretim kurumlarının performanslarını ölçen kalite güvencesi sistemlerinin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Artan öğrenci talebi, kamu finansmanındaki değişimler ve uluslararası akademik hareketlilik gibi faktörler, yükseköğretim kurumlarının daha hesap verebilir ve performans odaklı bir yönetim anlayışı benimsemelerini gerekli kılmıştır (Tezsürücü ve Aybarç Bursalıoğlu, 2013).

Bu dönüşüm sürecinde Avrupa yükseköğretim alanında önemli bir rol oynayan Bologna Süreci, yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bologna Süreci ile birlikte yükseköğretim kurumlarının eğitim ve araştırma faaliyetlerinin belirli standartlar çerçevesinde değerlendirilmesi ve kurumların iç ve dış kalite güvence süreçleri aracılığıyla sürekli iyileştirme mekanizmaları oluşturması teşvik edilmiştir (Soyer ve Güler, 2021).

Türkiye'de yükseköğretimde kalite güvencesi çalışmalarının gelişimi de benzer şekilde uluslararası gelişmelerden etkilenmiştir. Özellikle Bologna Süreci'ne dâhil olunması ile birlikte yükseköğretim kurumlarında kalite yönetimi uygulamaları yaygınlaşmış ve bu süreçte çeşitli kurumsal mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu kapsamda yükseköğretim kurumlarının iç değerlendirme ve dış değerlendirme süreçlerinin yürütülmesi, kurumsal performansın izlenmesi ve sürekli iyileştirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Özen, 2022).

Türkiye'de yükseköğretimde kalite güvencesi sisteminin kurumsallaşmasında Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) önemli bir rol üstlenmektedir. YÖKAK tarafından yürütülen dış değerlendirme ve kurumsal akreditasyon süreçleri, üniversitelerin güçlü ve gelişmeye açık yönlerini belirlemelerine yardımcı olmakta ve yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün yaygınlaşmasını desteklemektedir (Soyer ve Güler, 2021).

Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin yaygınlaşması, üniversitelerin yalnızca akademik performanslarını değil aynı zamanda kurumsal itibarlarını ve marka değerlerini de etkilemektedir. Günümüzde üniversiteler ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet edebilmek, nitelikli öğrencileri ve akademisyenleri çekebilmek ve araştırma iş birliklerini artırabilmek için güçlü bir kurumsal imaj ve marka değerine ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada kalite güvencesi süreçleri, kurumların şeffaflık, hesap verebilirlik ve sürekli iyileştirme ilkeleri doğrultusunda faaliyet göstermelerini sağlayarak kurumsal güvenilirliğin ve marka değerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Bu çerçevede bu bölümde yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin gelişimi ve bu sistemlerin üniversitelerin kurumsal marka değeri üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Özellikle Türkiye'de yükseköğretimde kalite güvencesi sisteminin gelişimi, kurumsal akreditasyon süreçleri ve bu süreçlerin üniversitelerin kurumsal algısı ve marka değerine olan katkıları literatür çerçevesinde incelenecektir.

1. Yükseköğretimde Kalite Güvencesi Yaklaşımı

Yükseköğretim sistemleri son yıllarda küreselleşme, artan rekabet, bilgi ekonomisinin gelişimi ve toplumsal beklentilerin değişmesi gibi faktörlerin etkisiyle önemli bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm sürecinde üniversitelerin yalnızca eğitim ve araştırma faaliyetleri yürüten kurumlar olmaktan çıkarak toplumsal kalkınmaya katkı sağlayan, hesap verebilir ve performans odaklı kurumlar hâline gelmesi beklenmektedir. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının sundukları eğitim hizmetlerinin niteliğinin sistematik biçimde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla kalite güvencesi sistemleri önemli bir yönetim aracı olarak ortaya çıkmıştır (Tezsürücü ve Aybarç Bursalıoğlu, 2013; Işık ve Beykoz, 2018).

Kalite kavramı genel olarak bir ürün veya hizmetin belirlenen standartlara ve kullanıcı beklentilerine uygunluk düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Ancak eğitim kurumlarında kalite yalnızca çıktıların ölçülmesi ile sınırlı olmayan çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Eğitim kurumlarında kalite; etkinlik, verimlilik, performans, yeterlilik ve güvenilirlik gibi çeşitli boyutları içeren geniş bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Hesapçıoğlu, 2006). Bu bağlamda kalite güvencesi sistemleri, eğitim kurumlarının faaliyetlerini belirli standartlar doğrultusunda planlamalarını, uygulamalarını izlemelerini ve sürekli iyileştirme faaliyetleri gerçekleştirmelerini sağlayan kurumsal mekanizmalar olarak tanımlanmaktadır (Dill, 2007).

Yükseköğretimde kalite güvencesi yaklaşımının gelişiminde özellikle küreselleşme ve yükseköğretimde kitleselleşme süreçlerinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Üniversite sayısındaki ve öğrenci sayısındaki artış, yükseköğretim sistemlerinde kalite standartlarının belirlenmesini ve kurumların performanslarının düzenli olarak değerlendirilmesini gerekli hâle getirmiştir. Bu süreçte yükseköğretim kurumlarının hesap verebilirliği, şeffaflığı ve kurumsal performanslarının izlenmesi ön plana çıkmıştır (Gür ve Özer, 2011; Tezsürücü ve Aybarç Bursalıoğlu, 2013).

Kalite güvencesi sistemleri yükseköğretim kurumlarında eğitim, araştırma, toplumsal katkı ve yönetim süreçlerinin belirli standartlara uygun olarak yürütülmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sistemler aracılığıyla üniversiteler

kendi faaliyetlerini sistematik biçimde değerlendirerek güçlü ve gelişmeye açık yönlerini belirleyebilmekte ve kurumsal gelişim stratejilerini buna göre şekillendirebilmektedir. Bu nedenle kalite güvencesi sistemleri yalnızca bir denetim mekanizması değil aynı zamanda kurumsal gelişimi destekleyen stratejik bir yönetim aracı olarak değerlendirilmektedir (Uludağ, Bora ve Çatal, 2021).

Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin temel özelliklerinden biri iç kalite güvencesi ve dış kalite güvencesi mekanizmalarının birlikte işletilmesidir. İç kalite güvencesi sistemleri üniversitelerin kendi bünyelerinde oluşturdukları kalite yönetim süreçlerini ifade ederken, dış kalite güvencesi mekanizmaları ise bağımsız değerlendirme kuruluşları veya akreditasyon kurumları tarafından yürütülen değerlendirme süreçlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda üniversitelerin akademik faaliyetleri, eğitim programları ve kurumsal yönetim yapıları belirli standartlar doğrultusunda değerlendirilmekte ve kalite düzeyleri analiz edilmektedir (Dill, 2007; Taşçı ve Lapçın, 2023).

Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin önemli bir bileşeni de akreditasyon süreçleridir. Akreditasyon, bir eğitim kurumunun veya programının belirli kalite standartlarını sağladığını belgeleyen resmi bir değerlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal akreditasyon süreçleri, üniversitelerin yönetim yapısı, eğitim faaliyetleri, araştırma performansı, toplumsal katkı faaliyetleri ve idari süreçlerinin kapsamlı biçimde değerlendirilmesini içermektedir. Bu süreç sayesinde üniversiteler kurumsal kalite kültürünü geliştirme, şeffaflık sağlama ve paydaş güvenini artırma fırsatı elde etmektedir (Taşçı ve Lapçın, 2023).

Kalite güvencesi sistemlerinin etkin biçimde uygulanabilmesi için kurumlarda sistematik yönetim süreçlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarında sıklıkla kullanılan yönetim yaklaşımlarından biri Planla–Uygula–Kontrol Et–Önlem Al (PUKÖ) döngüsüdür. PUKÖ döngüsü, kurumların faaliyetlerini planlamalarını, uygulamalarını değerlendirmelerini ve elde edilen sonuçlara göre gerekli iyileştirme faaliyetlerini gerçekleştirmelerini sağlayan bir yönetim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım sayesinde kurumlar kalite geliştirme süreçlerini sürekli bir döngü hâlinde yürütebilmekte ve kurumsal performanslarını sistematik biçimde izleyebilmektedir (Derdiyok, 2019; Soyer ve Güler, 2021).

Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin kurumsallaşmasında bütünleşik kalite yönetim sistemlerinin de önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle kamu üniversitelerinde uygulanan bütünleşik kalite yönetim sistemleri, kurum içindeki kalite süreçlerinin daha etkin şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Bu sistemler stratejik planlama, performans yönetimi, risk yönetimi ve paydaş katılımı gibi süreçlerin bütüncül bir şekilde ele alınmasını

mümkün kılmaktadır. Böylece kalite güvencesi faaliyetleri yalnızca belirli dönemlerde yürütülen değerlendirme faaliyetleri olmaktan çıkarak kurumsal yönetim süreçlerinin doğal bir parçası hâline gelmektedir (Şimşek, Özarslan ve Özelçik, 2025).

Kalite güvencesi sistemlerinin etkinliğini artıran bir diğer önemli unsur paydaş katılımıdır. Üniversitelerin kalite geliştirme süreçlerinde öğrenciler, akademik personel, idari personel ve dış paydaşların görüşlerinin dikkate alınması kalite yönetim süreçlerinin daha kapsayıcı ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Özellikle öğrencilerin kalite güvencesi süreçlerine aktif biçimde katılımı, eğitim programlarının geliştirilmesi ve öğrenme süreçlerinin iyileştirilmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır (Uludağ, Bora ve Çatal, 2021).

Bununla birlikte yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin risk temelli bir yaklaşımla ele alınması da giderek önem kazanmaktadır. Kurumların faaliyet süreçlerinde ortaya çıkabilecek risklerin belirlenmesi ve bu risklerin yönetilmesi, kalite güvencesi sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir. Risk temelli kalite yönetimi yaklaşımı, kurumların stratejik hedeflerine ulaşmasını engelleyebilecek potansiyel riskleri önceden belirleyerek gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır (Seçmenoğlu ve Erkasap, 2023).

Uluslararası literatürde yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin sürdürülebilir kalite yönetimi ile doğrudan ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Üniversitelerin yüksek kaliteli eğitim hizmeti sunabilmesi, akademik standartların korunması ve sürekli iyileştirme süreçlerinin etkin biçimde işletilmesine bağlıdır. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarının kalite yönetim sistemlerini kurumsal stratejileri ile bütünleştirmeleri ve uzun vadeli gelişim hedefleri doğrultusunda kalite kültürü oluşturmaları büyük önem taşımaktadır (Javed ve Alenezi, 2023).

Türkiye'de yükseköğretimde kalite güvencesi sisteminin gelişimi özellikle son yıllarda hız kazanmıştır. Bologna Süreci ile birlikte yükseköğretimde kalite standartlarının belirlenmesi ve kurumların performanslarının değerlendirilmesine yönelik çalışmalar artmıştır. Bu süreçte Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından yürütülen kurumsal değerlendirme ve akreditasyon süreçleri, yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Özen, 2022; Soyer ve Güler, 2021).

Sonuç olarak yükseköğretimde kalite güvencesi sistemleri, üniversitelerin eğitim, araştırma ve toplumsal katkı faaliyetlerinin belirli standartlar doğrultusunda yürütülmesini sağlayan stratejik yönetim araçları olarak değerlendirilmektedir. Kurumsal akreditasyon süreçleri, PUKÖ döngüsü, risk temelli yönetim yaklaşımları ve paydaş katılımı gibi unsurlar kalite güvencesi

sistemlerinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu mekanizmalar sayesinde yükseköğretim kurumları faaliyetlerini sistematik biçimde değerlendirerek sürekli iyileştirme anlayışını kurumsal kültürün bir parçası hâline getirebilmektedir (Dill, 2007; Taşçı ve Lapçın, 2023; Şimşek, Özarslan ve Özelçik, 2025).

2. Yükseköğretimde Kurumsal Akreditasyon ve Kalite Güvencesi Uygulamaları

Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin uygulanmasında en önemli araçlardan biri akreditasyon süreçleridir. Akreditasyon, bir yükseköğretim kurumunun veya eğitim programının belirli kalite standartlarını karşılayıp karşılamadığını değerlendiren sistematik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte üniversitelerin eğitim, araştırma, yönetim ve toplumsal katkı faaliyetleri belirlenen kriterler doğrultusunda incelenmekte ve kurumların kalite düzeyleri objektif ölçütler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Dill, 2007; Taşçı ve Lapçın, 2023).

Akreditasyon süreçleri yalnızca bir değerlendirme mekanizması değil, aynı zamanda kurumların sürekli gelişimini teşvik eden bir kalite geliştirme aracı olarak da değerlendirilmektedir. Kurumsal akreditasyon programları aracılığıyla üniversiteler güçlü yönlerini ve gelişmeye açık alanlarını belirleyebilmekte, stratejik planlarını bu doğrultuda güncelleyebilmekte ve kurumsal kalite kültürünü güçlendirebilmektedir. Bu nedenle akreditasyon süreçleri yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesi sistemlerinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Özen, 2022; Soyer ve Güler, 2021).

Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin etkinliği büyük ölçüde kurumların iç kalite güvence mekanizmalarının etkin biçimde işletilmesine bağlıdır. İç kalite güvencesi sistemleri, üniversitelerin eğitim ve araştırma faaliyetlerini düzenli olarak izlemelerini, performans göstergelerini değerlendirmelerini ve iyileştirme faaliyetleri yürütmelerini sağlayan kurumsal süreçleri kapsamaktadır. Bu sistemler sayesinde üniversiteler yalnızca dış değerlendirme süreçlerine hazırlık yapmakla kalmayıp aynı zamanda sürekli gelişimi hedefleyen bir kalite yönetim anlayışı geliştirebilmektedir (Şimşek, Özarslan ve Özelçik, 2025).

Yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesi sistemlerinin etkin biçimde uygulanabilmesi için stratejik yönetim süreçleri ile kalite yönetim süreçlerinin bütünleşik biçimde yürütülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda birçok üniversitede kalite güvencesi sistemleri stratejik planlama, performans yönetimi ve risk yönetimi süreçleri ile entegre edilmektedir. Böylece kalite yönetimi yalnızca belirli dönemlerde yürütülen değerlendirme faaliyetleri olmaktan çıkarak

kurumsal yönetimin sürekli bir parçası hâline gelmektedir (Seçmenoğlu ve Erkasap, 2023).

Kalite güvencesi sistemlerinin kurumsallaşmasında kullanılan önemli yönetim yaklaşımlarından biri Planla–Uygula–Kontrol Et–Önlem Al (PUKÖ) döngüsüdür. Bu yaklaşım kurumların faaliyetlerini planlamalarını, uygulamalarını izlemelerini ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda iyileştirme faaliyetleri gerçekleştirmelerini sağlayan sistematik bir yönetim modelidir. Üniversitelerde PUKÖ döngüsünün uygulanması, kalite güvencesi süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlayarak kurumsal performansın sürekli olarak geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Derdiyok, 2019; Soyer ve Güler, 2021).

Bununla birlikte kalite güvencesi sistemlerinin başarısı yalnızca kurumsal yönetim süreçlerine bağlı değildir. Bu sistemlerin etkin biçimde uygulanabilmesi için paydaş katılımının sağlanması da büyük önem taşımaktadır. Özellikle öğrencilerin kalite güvencesi süreçlerine aktif katılımı, eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi ve öğrenme süreçlerinin iyileştirilmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır. Öğrenci katılımı sayesinde eğitim programlarının etkinliği daha doğru biçimde değerlendirilebilmekte ve üniversitelerin eğitim kalitesini artırmaya yönelik politikalar geliştirmesi mümkün olmaktadır (Uludağ, Bora ve Çatal, 2021).

Türkiye'de yükseköğretimde kalite güvencesi sisteminin gelişimi son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Bologna Süreci ile birlikte yükseköğretim kurumlarının kalite yönetim süreçlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar hızlanmış ve kalite değerlendirme sistemleri kurumsal yapı içerisinde daha sistematik bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından yürütülen kurumsal değerlendirme ve akreditasyon programları, üniversitelerde kalite kültürünün gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Işık ve Beykoz, 2018; Özen, 2022).

Kurumsal akreditasyon süreçleri üniversitelerin yalnızca mevcut performanslarını değerlendirmekle kalmamakta aynı zamanda kurumların geleceğe yönelik stratejik gelişim planlarını da şekillendirmektedir. Akreditasyon değerlendirmeleri sırasında üniversitelerin yönetim yapısı, kalite yönetim süreçleri, eğitim faaliyetleri, araştırma kapasitesi ve toplumsal katkı faaliyetleri kapsamlı biçimde incelenmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda üniversitelerin kurumsal gelişim alanları belirlenmekte ve kalite geliştirme süreçlerinin daha etkin biçimde yürütülmesi teşvik edilmektedir (Taşçı ve Lapçın, 2023).

Öte yandan yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından kurumsal kalite kültürünün oluşturulması kritik bir öneme sahiptir. Kalite kültürü, kurum içindeki tüm paydaşların kalite geliştirme süreçlerine aktif

biçimde katılım göstermesi ve kaliteyi kurumsal değerlerin bir parçası olarak benimsemesi ile oluşmaktadır. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesi sistemlerinin başarısı yalnızca yönetsel mekanizmalara değil aynı zamanda kurum içerisinde oluşturulan kalite bilincine de bağlıdır (Hesapçıoğlu, 2006; Javed ve Alenezi, 2023).

Sonuç olarak yükseköğretimde kalite güvencesi sistemleri ve akreditasyon süreçleri, üniversitelerin kurumsal gelişimini destekleyen ve eğitim hizmetlerinin niteliğini artırmayı amaçlayan önemli yönetim araçlarıdır. Bu süreçler aracılığıyla üniversiteler faaliyetlerini sistematik biçimde değerlendirebilmekte, stratejik hedeflerini geliştirebilmekte ve kalite kültürünü kurumsal yapı içerisinde yaygınlaştırabilmektedir.

3. Yükseköğretimde Kurumsal Marka Değeri

Küreselleşme ve yükseköğretimde artan rekabet ortamı, üniversitelerin yalnızca akademik faaliyetleri ile değil aynı zamanda kurumsal kimlikleri ve marka değerleri ile de değerlendirilmesine neden olmuştur. Günümüzde yükseköğretim kurumları öğrenciler, akademisyenler, araştırma fonları ve uluslararası iş birlikleri açısından rekabet eden kurumlar hâline gelmiştir. Bu nedenle üniversitelerin kurumsal marka değerini güçlendirmesi, kurumsal sürdürülebilirlik ve rekabet avantajı açısından önemli bir stratejik unsur olarak görülmektedir (Hemsley-Brown ve Oplatka, 2006; Chapleo, 2011).

Marka kavramı geleneksel olarak pazarlama literatüründe ürün ve hizmetlerin rakiplerinden farklılaştırılmasını sağlayan bir unsur olarak tanımlanmıştır. Ancak zamanla bu kavram hizmet sektörlerine ve özellikle yükseköğretim kurumlarına da uyarlanmıştır. Üniversitelerde marka değeri, kurumun paydaşlar tarafından algılanan itibarı, güvenilirliği, akademik kalitesi ve kurumsal kimliği ile ilişkilendirilen çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır (Mourad, Ennew ve Kortam, 2011). Bu bağlamda yükseköğretimde marka değeri yalnızca bir pazarlama aracı değil aynı zamanda kurumsal itibarın ve akademik performansın bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Yükseköğretimde marka değeri kavramının önem kazanmasının temel nedenlerinden biri üniversitelerin giderek daha rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermesidir. Özellikle uluslararası öğrenci hareketliliğinin artması ve üniversiteler arasındaki küresel rekabet, kurumların marka kimliğini güçlendirmesini gerekli kılmıştır. Güçlü bir üniversite markası, kurumun daha nitelikli öğrencileri çekmesine, akademik kadrosunu güçlendirmesine ve uluslararası iş birliklerini artırmasına katkı sağlamaktadır (Ivy, 2008; Chapleo, 2015).

Yükseköğretim kurumlarında marka değeri aynı zamanda kurumun paydaşları tarafından algılanan kurumsal itibar ile yakından ilişkilidir. Kurumsal itibar, üniversitenin eğitim kalitesi, araştırma performansı, toplumsal katkısı ve mezunlarının başarıları gibi unsurların bütüncül bir değerlendirmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu nedenle üniversitelerde güçlü bir marka değeri oluşturulabilmesi için akademik kalite, kurumsal yönetim ve paydaş memnuniyeti gibi faktörlerin birlikte ele alınması gerekmektedir (Nguyen ve LeBlanc, 2001; Dennis vd., 2016).

Literatürde yükseköğretimde marka değerinin oluşumunda etkili olan çeşitli faktörler olduğu belirtilmektedir. Bu faktörler arasında akademik kalite, öğretim kadrosunun niteliği, araştırma performansı, uluslararasılaşma düzeyi, öğrenci deneyimi ve kurumsal iletişim stratejileri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle öğrencilerin üniversite tercih süreçlerinde kurumun marka imajı ve itibarı önemli bir belirleyici faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Hemsley-Brown ve Oplatka, 2010; Pinar, Girard ve Basfirinci, 2020).

Üniversite marka değeri aynı zamanda öğrenci memnuniyeti ve öğrenci bağlılığı ile de ilişkilidir. Güçlü bir kurumsal marka imajına sahip üniversitelerde öğrencilerin kuruma yönelik aidiyet duygusunun daha yüksek olduğu ve mezuniyet sonrasında da kurumla ilişkilerini sürdürme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu durum üniversitelerin mezun ağlarının güçlenmesine ve kurumsal itibarın uzun vadede sürdürülebilir hâle gelmesine katkı sağlamaktadır (Mourad, Ennew ve Kortam, 2011; Dennis vd., 2016).

Bununla birlikte yükseköğretimde marka değeri yalnızca dış paydaşlara yönelik bir algı yönetimi süreci olarak değerlendirilmemelidir. Üniversitelerde güçlü bir marka değerinin oluşturulabilmesi için kurum içindeki akademik ve idari süreçlerin de kalite odaklı bir anlayışla yönetilmesi gerekmektedir. Bu noktada yükseköğretimde kalite güvencesi sistemleri kurumsal marka değerinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Kalite güvencesi mekanizmaları sayesinde üniversiteler eğitim, araştırma ve yönetim süreçlerini sistematik biçimde iyileştirerek kurumsal itibarlarını güçlendirebilmektedir (Dill, 2007; Javed ve Alenezi, 2023).

Kalite güvencesi sistemleri ile kurumsal marka değeri arasındaki ilişki özellikle akreditasyon süreçlerinde daha belirgin hâle gelmektedir. Akreditasyon, üniversitelerin belirli kalite standartlarını karşıladığını gösteren önemli bir güven göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Akreditasyon belgeleri ve kalite değerlendirme sonuçları, üniversitelerin kurumsal güvenilirliğini artırarak marka değerine doğrudan katkı sağlamaktadır (Chapleo, 2011; Taşçı ve Lapçın, 2023).

Son yıllarda yapılan çalışmalar yükseköğretimde marka değerinin yalnızca öğrenci tercihleri üzerinde değil aynı zamanda üniversitelerin uluslararası

görünürlüğü üzerinde de önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Güçlü marka değerine sahip üniversitelerin uluslararası sıralamalarda daha görünür olduğu ve küresel akademik ağlarda daha etkin rol aldığı görülmektedir. Bu nedenle üniversitelerin marka stratejileri, kalite yönetimi ve kurumsal itibar yönetimi süreçleri ile entegre biçimde yürütülmektedir (Chapleo, 2015; Pinar, Girard ve Basfirinci, 2020).

Sonuç olarak yükseköğretimde kurumsal marka değeri, üniversitelerin rekabet avantajı elde etmelerinde ve sürdürülebilir kurumsal gelişim sağlamalarında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Akademik kalite, araştırma performansı, paydaş memnuniyeti ve kurumsal itibar gibi unsurlar üniversitelerin marka değerinin oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının kalite güvencesi sistemlerini etkin biçimde uygulamaları, kurumsal marka değerlerinin güçlenmesine ve ulusal ile uluslararası düzeyde rekabet güçlerinin artmasına katkı sağlayacaktır.

4. Kalite Güvencesi ve Kurumsal Marka Değeri Arasındaki İlişki

Yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesi sistemleri ile kurumsal marka değeri arasındaki ilişki son yıllarda giderek daha fazla araştırılan bir konu hâline gelmiştir. Üniversitelerin rekabetçi yükseköğretim ortamında sürdürülebilir bir konum elde edebilmesi, yalnızca akademik performanslarına değil aynı zamanda paydaşlar tarafından algılanan kurumsal itibarlarına ve marka değerlerine de bağlıdır. Bu bağlamda kalite güvencesi sistemleri, üniversitelerin akademik ve yönetsel süreçlerini sistematik biçimde geliştirmelerine katkı sağlayarak kurumsal marka değerinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Dill, 2007; Hemsley-Brown ve Oplatka, 2006).

Kalite güvencesi sistemleri üniversitelerde eğitim, araştırma ve yönetim süreçlerinin belirli standartlar doğrultusunda yürütülmesini sağlayan kurumsal mekanizmaları kapsamaktadır. Bu sistemler aracılığıyla üniversiteler faaliyetlerini sürekli olarak değerlendirmekte ve geliştirmektedir. Kurumların kalite standartlarını sistematik biçimde uygulaması, paydaşlar tarafından algılanan güvenilirlik ve kurumsal itibar üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu nedenle yükseköğretimde kalite güvencesi uygulamalarının güçlü olduğu kurumların marka değerinin de daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Chapleo, 2011; Javed ve Alenezi, 2023).

Yükseköğretim literatüründe kurumsal marka değeri genellikle paydaşların üniversiteye yönelik algıları ile ilişkilendirilmektedir. Öğrenciler, akademisyenler, mezunlar ve iş dünyası gibi farklı paydaş gruplarının üniversite hakkında oluşturduğu algılar, kurumun marka değerinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda üniversitelerin akademik kaliteyi güvence altına

alan sistemlere sahip olması, paydaşların kuruma duyduğu güveni artırmakta ve kurumsal marka değerini güçlendirmektedir (Nguyen ve LeBlanc, 2001; Mourad, Ennew ve Kortam, 2011).

Kurumsal marka değeri aynı zamanda üniversitelerin rekabet avantajı elde etmelerinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Güçlü bir kurumsal marka imajına sahip üniversiteler, nitelikli öğrencileri çekme, uluslararası akademik iş birlikleri geliştirme ve araştırma fonlarına erişim sağlama konusunda daha avantajlı bir konuma sahip olmaktadır. Bu nedenle üniversitelerin kalite yönetimi uygulamalarını kurumsal marka stratejileri ile entegre biçimde yürütmeleri önem taşımaktadır (Ivy, 2008; Chapleo, 2015).

Kalite güvencesi sistemleri ile marka değeri arasındaki ilişki özellikle akreditasyon süreçlerinde daha belirgin hâle gelmektedir. Akreditasyon, üniversitelerin belirli kalite standartlarını karşıladığını gösteren önemli bir güven göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Akredite edilmiş üniversiteler paydaşlar tarafından daha güvenilir ve kaliteli kurumlar olarak algılanmakta ve bu durum üniversitelerin marka değerinin artmasına katkı sağlamaktadır (Taşçı ve Lapçın, 2023).

Bunun yanı sıra kalite güvencesi sistemleri üniversitelerin kurumsal şeffaflığını ve hesap verebilirliğini artırarak paydaşlarla olan ilişkilerini güçlendirmektedir. Üniversitelerin faaliyetlerini düzenli olarak değerlendirmesi ve kalite raporları aracılığıyla kamuoyu ile paylaşması, kurumların güvenilirliğini artırmaktadır. Kurumsal güvenin artması ise üniversitenin marka değerinin ve kurumsal itibarının güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Dennis vd., 2016).

Öte yandan yükseköğretimde marka değeri yalnızca dış paydaşların algıları ile sınırlı değildir. Kurum içindeki kalite kültürü de marka değerinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Üniversitelerde kalite güvencesi sistemlerinin etkin biçimde uygulanması, akademik ve idari personelin kalite odaklı bir anlayış benimsemesini sağlayarak kurum içi bağlılığı güçlendirmektedir. Bu durum üniversitenin kurumsal performansının artmasına ve dolayısıyla marka değerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Hemsley-Brown ve Oplatka, 2010).

Literatürde kalite yönetimi uygulamalarının kurumsal itibar ve marka değeri üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle yükseköğretim kurumlarında uygulanan kalite güvence sistemlerinin, öğrenci memnuniyetini artırarak üniversitelerin kurumsal imajını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Öğrencilerin eğitim deneyimleri ve üniversiteye ilişkin algıları, kurumun marka değerinin oluşumunda önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır (Pinar, Girard ve Basfirinci, 2020).

Sonuç olarak yükseköğretimde kalite güvencesi sistemleri ile kurumsal marka değeri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kalite güvencesi uygulamaları

üniversitelerin akademik performansını, kurumsal güvenilirliğini ve paydaş memnuniyetini artırarak kurumsal marka değerinin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu nedenle üniversitelerin kalite yönetimi uygulamalarını yalnızca kurumsal değerlendirme süreçleri kapsamında değil aynı zamanda kurumsal marka stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak ele almaları gerekmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Yükseköğretim sistemlerinde yaşanan küresel dönüşüm, üniversitelerin yalnızca eğitim ve araştırma faaliyetleri yürüten kurumlar olmaktan çıkarak rekabetçi, hesap verebilir ve kalite odaklı organizasyonlar hâline gelmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm süreci, yükseköğretim kurumlarının sundukları hizmetlerin niteliğinin sistematik biçimde değerlendirilmesini ve sürekli geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda kalite güvencesi sistemleri, üniversitelerin eğitim, araştırma ve yönetim süreçlerinin belirli standartlar doğrultusunda izlenmesini sağlayan önemli bir kurumsal mekanizma olarak öne çıkmaktadır (Dill, 2007; Soyer ve Güler, 2021).

Bu bölümde ele alınan literatür, yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin yalnızca akademik kaliteyi güvence altına alan bir yönetim aracı olmadığını, aynı zamanda üniversitelerin kurumsal itibarını ve marka değerini güçlendiren stratejik bir unsur olduğunu göstermektedir. Üniversitelerde uygulanan kalite yönetimi yaklaşımları, akreditasyon süreçleri, iç ve dış değerlendirme mekanizmaları ile sürekli iyileştirme faaliyetleri, kurumların paydaşlar tarafından algılanan güvenilirliğini ve saygınlığını artırmaktadır. Bu durum üniversitelerin kurumsal marka değerinin oluşumuna doğrudan katkı sağlamaktadır (Chapleo, 2011; Hemsley-Brown ve Oplatka, 2006).

Yükseköğretimde kurumsal marka değeri, öğrenciler, akademisyenler, mezunlar ve diğer paydaşların üniversiteye yönelik algılarının bir sonucu olarak ortaya çıkan çok boyutlu bir kavramdır. Üniversitelerin eğitim kalitesi, araştırma performansı, toplumsal katkı faaliyetleri ve kurumsal yönetim yapısı gibi unsurlar, kurumların marka değerinin oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda kalite güvencesi sistemlerinin etkin biçimde uygulanması, üniversitelerin akademik performansını güçlendirmenin yanı sıra kurumsal itibarın ve marka algısının da gelişmesine katkı sağlamaktadır (Nguyen ve LeBlanc, 2001; Mourad, Ennew ve Kortam, 2011).

Özellikle kurumsal akreditasyon süreçleri, üniversitelerin belirli kalite standartlarını karşıladığını gösteren önemli bir güven göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Akreditasyon süreçleri sayesinde üniversitelerin eğitim ve yönetim süreçleri kapsamlı biçimde değerlendirilmekte ve kurumsal gelişim

alanları belirlenmektedir. Bu süreçlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesi, paydaşların üniversitelere duyduğu güveni artırmakta ve kurumların marka değerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Taşçı ve Lapçın, 2023).

Türkiye'de yükseköğretimde kalite güvencesi sisteminin gelişimi özellikle son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Bologna Süreci ile başlayan kalite odaklı dönüşüm, Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından yürütülen kurumsal değerlendirme ve akreditasyon süreçleri ile daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Üniversitelerde oluşturulan kalite koordinatörlükleri, stratejik planlama süreçleri, performans göstergeleri ve paydaş katılım mekanizmaları, kalite güvencesi sistemlerinin kurumsal kültürün bir parçası hâline gelmesine katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarının kalite güvencesi sistemlerini yalnızca bir değerlendirme veya denetim mekanizması olarak değil, aynı zamanda kurumsal gelişimi destekleyen stratejik bir yönetim aracı olarak ele almaları önem taşımaktadır. Üniversitelerde kalite kültürünün yerleşmesi, kurumsal süreçlerin sistematik biçimde iyileştirilmesi ve paydaş katılımının güçlendirilmesi, kurumların uzun vadede sürdürülebilir bir marka değeri oluşturmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak kalite güvencesi sistemleri ile kurumsal marka değeri arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kalite güvencesi uygulamaları üniversitelerin akademik performansını, kurumsal güvenilirliğini ve paydaş memnuniyetini artırarak kurumsal marka değerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarının kalite yönetimi uygulamalarını kurumsal stratejileri ile bütünleşik biçimde yürütmeleri, hem akademik gelişim hem de kurumsal marka değeri açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Kaynaklar

1. Chapleo, C. (2011). Exploring rationales for branding a university: Should we be seeking to measure branding in UK universities? *Journal of Brand Management*, 18(6), 411–422.
2. Chapleo, C. (2015). Brands in higher education: Challenges and potential strategies. *International Studies of Management & Organization*, 45(2), 150–163.
3. Dennis, C., Papagiannidis, S., Alamanos, E., & Bourlakis, M. (2016). The role of brand attachment strength in higher education. *Journal of Business Research*, 69(8), 3049–3057.
4. Derdiyok, T. (2019). Üniversitelerde Kalite Güvence Sistemi Kapsamında PUKÖ Yönetim Döngüsü Uygulamasında Bir Model Önerisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 173-198.
5. Dill, D. D. (2007). Quality assurance in higher education: Practices and issues. Oxford: Elsevier.
6. Gür, B. S., & Özer, M., (2011). *Türkiye'de yükseköğretimin yeniden yapılanması ve kalite güvence sistemi*. Ankara: SETA Yayınları.
7. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2006). Universities in a competitive global marketplace: A systematic review of the literature on higher education marketing. *International Journal of Public Sector Management*, 19(4), 316–338.
8. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2010). Market orientation in universities: A comparative study of two national higher education systems. *International Journal of Educational Management*, 24(3), 204–220.
9. Hesapçıoğlu, M. (2006). Eğitim kurumlarında kalite olgusu ve kalite güvence sistemleri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 23, 143-160.*
10. Işık, S., & Beykoz, S. Y. (2018). Türkiye'de yükseköğretimde yeni bir arayış: Kalite güvencesi sistemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 7-22.
11. Ivy, J. (2008). A new higher education marketing mix: The 7Ps for MBA marketing. *International Journal of Educational Management*, 22(4), 288–299.
12. Javed, Y., & Alenezi, M. (2023). Quality assurance practices and sustainable development in higher education institutions. *Sustainability*, 15 (10), 8136.
13. Mourad, M., Ennew, C., & Kortam, W. (2011). Brand equity in higher education. *Marketing Intelligence & Planning*, 29(4), 403–420.

14. Nguyen, N., & LeBlanc, G. (2001). Image and reputation of higher education institutions in students' retention decisions. *International Journal of Educational Management*, 15(6), 303–311.
15. Özen, E. (2022). Yükseköğretimde kalite güvencesi ve akreditasyon: Açık ve uzaktan eğitim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 87-93.
16. Pinar, M., Girard, T., & Basfirinci, C. (2020). Examining the relationship between brand equity dimensions and university brand equity: An empirical study in Turkey. *International Journal of Educational Management*, 34(7), 1119-1141.
17. Seçmenoğlu, N. S., & Erkasap, A. (2023). Yükseköğretimde kalite güvence sisteminin risk yapılandırılması: Bir vakıf üniversitesi örneği. *International Journal Of Sustainability*, 1(1), 28-47.
18. Soyer, B., & Güler, M. (2021). Yükseköğretimde yeniden yapılanma: Türk yükseköğretiminde kalite güvencesi sisteminin gelişimi. *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 1(1), 45-89.
19. Şimşek, H., Özarslan, D., & Özçelik, F. C. (2025). Bütünleşik kalite yönetim sisteminin (BKYS) kamu üniversitelerinde iç kalite güvencesi sisteminin kurumsallaşmasına katkısının belirlenmesi. *TÜBA Higher Education Research/Review*, 15, 151–163.
20. Taşçı, D., & Lapçın, H. T. (2023). Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemi: kurumsal akreditasyon raporları üzerinden bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2023(1), 1-16.
21. Tezsürücü, D., & Aybarç Bursalıoğlu, S. (2013). Yükseköğretimde değişim ve kalite arayışları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 97-108.
22. Uludağ, G., Bora, M., & Çatal, S. (2021). Türk yükseköğretiminde kalite güvencesi sistemi ve öğrenci katılımının önemi. *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 1(1), 91-111.

21. Bölüm

Yeni Nesil Direniş: Sessiz İstifa

Zafer SAYGILI[1]

Giriş

Yirmi birinci yüzyılın üçüncü on yılı, iş yaşamının temel paradigmalarında köklü bir dönüşüme tanıklık etmektedir. Geleneksel istifa eyleminin ötesinde, daha sinsi ve yaygın bir olgu olarak "sessiz istifa" (quiet quitting), küresel işgücünün tutum ve davranışlarını şekillendiren merkezi bir kavram haline gelmiştir. Kavram, her ne kadar 2021-2022 yıllarında sosyal medya platformları aracılığıyla popülerlik kazanmış olsa da (Karakaş ve Yılmaz, 2023: 3), teorik kökleri örgütsel davranış literatüründe uzun süredir incelenen işe yabancılaşma, psikolojik kopuş ve düşük bağlılık olgularına dayanmaktadır (Kahn, 1990: 692; Gallup, 2022).

Sessiz istifa, çalışanın fiziksel olarak işte kalmaya devam etmesine karşın psikolojik ve duygusal bağlılığını asgari düzeye indirgemesi olarak tanımlanabilir. Bu durumdaki birey, yalnızca iş sözleşmesinde belirtilen temel görevleri yerine getirmekte; iş ve özel yaşam arasındaki sınırları katı biçimde koruyarak ekstra çaba göstermekten kaçınmaktadır (Saygılı ve Avcı, 2023: 214-215). Özellikle COVID-19 pandemisinin tetiklediği varoluşsal sorgulamalar ve çalışma kültüründeki zorunlu dönüşüm, bu fenomenin küresel ölçekte yaygınlaşmasını hızlandırmıştır (Çalışkan, 2023: 192). Nitekim Gallup araştırmalarına göre, günümüzde küresel işgücünün yaklaşık yarısı "sessiz istifacı" kategorisinde değerlendirilmekte; bu da olgunun örgütsel verimlilik açısından taşıdığı kritik önemi gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma, sessiz istifa fenomenini teorik temelleri, ortaya çıkış nedenleri, bireysel ve örgütsel sonuçları ile çözüm stratejileri bağlamında kapsamlı biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürdeki güncel araştırmalar ışığında, sessiz istifanın anatomisi ve modern iş dünyasındaki yansımaları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Sessiz İstifanın Tanımı

Sessiz istifa, çalışanların iş faaliyetlerini resmî görev tanımlarıyla sınırlandırmaları, işveren beklentilerini asgari düzeyde karşılamaları, ek sorumluluk üstlenmekten kaçınmaları ve tüm bu eylemleri yalnızca mevcut istihdam durumlarını koruma amacıyla gerçekleştirmeleri şeklinde

[1] Dr.; Milli Savunma Bakanlığı. drzafersaygili@gmail.com ORCID No: 0000-0002-4500-9952

tanımlanmaktadır (Akça, 2025: 254). Başka bir deyişle sessiz istifa, çalışanın örgütsel hedefler yerine kendi refahını önceliklendirdiği bilinçli bir tercihi ifade etmektedir (Arar, Çetiner ve Yurdakul, 2023: 124).

Fiili işten ayrılmadan farklı olarak sessiz istifa, çalışanın fiziksel varlığını sürdürdüğü ancak duygusal ve zihinsel olarak işten koptuğu bir duruma işaret etmektedir (Atalay ve Dağıstan, 2023: 3). Erdoğan (2025) bu durumu, "bedenini işyerine getiriyor ancak ruhunu dışarıda bırakıyor" sözleriyle betimlemektedir. Söz konusu davranış örüntüsü pratikte şu şekillerde gözlemlenmektedir (İz Gazete, 2023):

- Ek görev, liderlik rolleri veya sorumluluklar için gönüllü olmamak
- Doğrudan söz hakkı verilmedikçe toplantılarda konuşmamak
- Mesai saatleri dışında e-posta veya mesajlara yanıt vermemek
- İş tanımı dışındaki görevleri geri çevirmek
- Ekip arkadaşlarından izole olmak ve sosyal etkinliklerden kaçınmak
- Alışılmışın üzerinde hastalık izni kullanmak

Sessiz istifa kavramı; örgütsel sessizlik, örgütsel sinizm ve işte var olamama gibi kavramlarla ilişkili olmakla birlikte, bunlardan ayrışan özgün niteliklere sahiptir (Avcı, 2023: 971). Örgütsel sessizlik, çalışanların bilgi, görüş veya endişelerini paylaşmaktan kaçınmasını ifade ederken (Hamouche, Koritos ve Papastathopoulos, 2023: 4301); sessiz istifa, daha kapsamlı bir duygusal ve davranışsal geri çekilme hâlini betimlemektedir.

2. Sessiz İstifanın Ortaya Çıkış Nedenleri

Sessiz istifa, tek bir nedene indirgenemeyecek ölçüde karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde, bu fenomenin ortaya çıkışında bireysel, örgütsel, kuşaksal ve toplumsal pek çok faktörün etkili olduğu vurgulanmaktadır (Yıldız vd., 2023: 72). Söz konusu faktörler, birbirini besleyen ve etkileşim içinde işleyen dinamikler bütünü olarak sessiz istifanın yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bölümde, sessiz istifaya yol açan bireysel, örgütsel, kuşaksal ve toplumsal faktörler dikkate alarak ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

2.1. Tükenmişlik Sendromu

Christina Maslach'ın (1982: 32) öncülük ettiği tükenmişlik kavramı, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma şeklindeki üç temel boyutla tanımlanmaktadır. Kronik iş stresi, uzun çalışma saatleri ve dinlenme için yetersiz zaman, çalışanları tükenmişliğe sürükleyen başlıca etkenler arasında yer alır. Tükenmişlik, sessiz istifanın en önemli bireysel nedenlerinden biri olarak öne

çıkmakta; aşırı çalışma, yüksek iş yükü ve sürekli baskı, çalışanların tükenmişlik hissini artırarak işe bağlılıklarını azaltmaktadır (Akça, 2025: 256).

İş Talep-Kaynak (JD-R) modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, çalışanların iş gerekleri (iş yükü, zaman baskısı, duygusal talepler) ile iş kaynakları (özerklik, sosyal destek, geri bildirim) arasında dengesizlik oluşması, tükenmişliğe ve nihayetinde sessiz istifaya zemin hazırlamaktadır (Demerouti vd., 2001: 502). Akça'ya göre (2025: 258), sessiz istifa; zayıf dışsal motivasyon, tükenmişlik ve üstlere ya da örgütsel yapıya yönelik kızgınlık gibi faktörlerin birleşimiyle ortaya çıkmaktadır. Nitekim Psychology Times'da yayınlanan bir analizde, tükenmişlik yaşayan çalışanlarda işe karşı ilgisizlik, motivasyon düşüklüğü ve enerji azalması gibi belirtilerin gözlendiği, bu durumun uzun vadede sessiz istifa davranışını tetiklediği vurgulanmaktadır (Bayındır, 2025).

2.2. Değer Görmemek

Çalışanların iş yerinde hak ettikleri değeri görememeleri, sessiz istifanın temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Düşük ücretler, kariyer ilerleme fırsatlarının yetersizliği ve takdir edilmeme, iş tatminsizliğine yol açarak sessiz istifa eğilimini pekiştirmektedir (Esen, 2023: 301). Adams'ın (1965: 280) Eşitlik Kuramı'na göre çalışanlar, işe sundukları girdiler (emek, zaman, beceri) ile elde ettikleri çıktılar (maaş, takdir, terfi) arasında adil bir denge arar. Bu dengenin bozulması, adaletsizlik algısı yaratır ve çalışanlar dengeyi yeniden sağlamak için girdilerini azaltma, başka bir deyişle sessiz istifa yoluna başvurabilir.

Özellikle yüksek enflasyon ortamlarında reel ücretlerin düşmesi, çalışanların ekstra çaba gösterme motivasyonunu kırmaktadır. Bunun yanı sıra, çabaların yönetim tarafından fark edilmemesi, takdir edilmemesi veya anlamsız işlerle karşı karşıya kalınması, çalışanda derin bir değersizlik hissi uyandırmaktadır (Ariely vd., 2008, 669). Sosyal değişim teorisi perspektifinden bakıldığında, çalışanlar örgüte katkıda bulunur ve karşılığında belirli ödüller bekler. Beklentiler karşılanmadığında, katkıları azaltarak dengeyi sağlamaya çalışırlar (Adams, 1963: 425). Çimen ve Yılmaz'ın (2023: 29) vurguladığı gibi, algılanan adaletsizlik ve değersizlik hissi, çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarından kaçınmasına ve yalnızca iş tanımıyla sınırlı performans sergilemesine yol açmaktadır.

2.3. Yeni Nesil İş Anlayışı

Sessiz istifa, özellikle genç kuşaklar arasında yaygınlaşan yeni bir iş anlayışının yansıması olarak değerlendirilmektedir. Erdoğan'ın (2025) ifadesiyle, "Gençler sisteme kendilerine ödenenden fazlasını vermek istemiyorlar. Bu bir tür duygusal geri çekilme. 'Çalışmak istemiyor' değiller; zamanımı, enerjimi, sağlığımı neden başkasını zengin etmek için harcayayım?' diye soruyorlar."

Kuşaklar arası farklılıklar bağlamında konuya yaklaşıldığında, her kuşağın sessiz istifa ile ilişkisinin farklı dinamikler taşıdığı görülmektedir (Erdoğan, 2025). X Kuşağı (1965-1980) "dişini sıkma" stratejisi benimsemiş, bir an önce emekli olma hayaliyle içten içe sessiz istifa moduna girmiştir. Y Kuşağı (1981-1996), büyük umutlarla başladıkları iş hayatında liyakatsizlik ve geçim kaygısıyla karşılaşmış; birikim yapamamış ve önlerinde uzun çalışma yılları bulunan bir kuşak olarak tükenmişlik yaşamaktadır. Z Kuşağı (1997 sonrası) ise ailelerinden öğrendikleri "çok çalış, bir gün senin de olur" anlatısını sorgulamakta; işi hayatın merkezine değil, yalnızca bir geçim aracına dönüştürmektedir.

Deloitte'un (2023: 42) araştırması, kuşaklar arasındaki bu farklılaşmayı sayısal olarak da ortaya koymaktadır: X Kuşağı'nda sessiz istifa oranı %39 iken, bu oran Y kuşağında %58'e, Z Kuşağı'nda ise %67'ye yükselmektedir. İşgücüne hakim olmaya başlayan Y ve Z kuşakları, önceki kuşaklardan farklı değer ve beklentilere sahiptir. Baby Boomer'ların "yaşamak için çalışma" anlayışının aksine, bu kuşaklar "çalışmak için yaşama" ve iş-yaşam bütünleşmesi arayışındadır. Onlar için iş, kimliğin yalnızca bir parçasıdır; hayatın tamamı değildir. Anlam, özerklik, esneklik ve sosyal etki, finansal kazanç kadar önemli hale gelmiştir (Twenge, 2010: 220). Hiyerarşik ve katı yapılara tahammül etmekte zorlanan bu kuşaklar, katılımcı ve şeffaf bir yönetim tarzı beklemekte; bu beklentiler karşılanmadığında sessiz istifa onlar için makul bir seçenek haline gelmektedir.

2.4. Pandemi Sonrası Dönüşüm

COVID-19 pandemisi, çalışma kültüründe köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönüm noktası olmuştur. Pandemi, işveren ile çalışanlar arasındaki bağın zayıflamasına ve tükenmişlik hissinin belirginleşmesine yol açarak sessiz istifa kavramının gün yüzüne çıkmasını hızlandırmıştır (Formica ve Sfodera, 2022: 902).

Pandemiyle birlikte yaygınlaşan uzaktan çalışma, iş-yaşam dengesini yeniden tanımlamış; çalışanların iş ve özel yaşam arasındaki sınırları sorgulamasına neden olmuştur (Gone, Naim ve Peethambaran, 2025: 5). Zorunlu uzaktan çalışma deneyimi, birçok çalışana iş-yaşam dengesinin mümkün olduğunu ve ofise gitmenin mutlak bir gereklilik olmadığını göstermiştir (Bloom, 2021: 4). Büyük İstifa hareketiyle de bağlantılı olarak, çalışanlar işlerine ve kariyerlerine bakış açılarını köklü biçimde dönüştürmüş; işin doğası ve anlamına dair kalıcı bir paradigma değişimi yaşanmıştır (Formica ve Sfodera, 2022: 900).

2.5. Kötü Yönetim ve Kurumsal Kültür

Sessiz istifanın ortaya çıkışında örgütsel düzeydeki faktörler, bireysel nedenlerden çoğu zaman daha belirleyici olmaktadır. Kötü yönetim uygulamaları,

zayıf iletişim, yönetici desteğinin eksikliği ve olumsuz kurumsal kültür, çalışanları sessiz istifaya iten başlıca etkenler arasında yer almaktadır (Swanzy vd., 2025: 4).

Sessiz istifanın en doğrudan ve yaygın nedenlerinden biri, yetersiz liderlik ve olumsuz çalışma ortamıdır. Mikro yönetim, şeffaflık eksikliği, iletişimsizlik, favoritizm ve çalışanların fikirlerine değer verilmemesi, motivasyonu hızla tüketen unsurlardır. Toksik kurumsal kültür, çalışanlar arasında güvensizlik, korku ve bitkinlik yaratan; performansı değil siyaseti ödüllendiren bir ortamı ifade eder. Harvard Business Review analizine göre, toksik kültür "Büyük İstifa"nın en büyük itici gücü olduğu gibi, sessiz istifanın da temel besleyicisidir (Sull vd., 2022). Böyle bir ortamda çalışanlar kendilerini güvende hissetmez ve ekstra çaba göstermenin anlamsız olduğuna inanır.

Çalışma ortamındaki olumsuz insan ilişkileri, mobbing ve saygısızlık gibi faktörler de sessiz istifa eğilimini tetiklemektedir (Samnani ve Robertson, 2025: 1324). Arar ve arkadaşları (2023: 128) tarafından geliştirilen teorik çerçevede, düşük örgütsel adalet algısı, psikolojik sözleşme ihlalleri ve destekleyici olmayan liderlik uygulamaları, sessiz istifanın temel örgütsel belirleyicileri olarak tanımlanmaktadır.

3. Sessiz İstifanın Sonuçları

Çalışan açısından bakıldığında, sessiz istifa başlangıçta bir tükenmişlikle başa çıkma mekanizması gibi görünse de, zamanla motivasyon kaybı, mesleki aidiyette azalma ve kariyer gelişiminde duraklama gibi bireysel sorunlara yol açabilmektedir. İşverenler açısından ise sessiz istifa, verimlilik düşüşü, yenilikçi fikirlerin azalması, ekip içi iletişimde zayıflama ve dolaylı olarak artan iş gücü devir hızı gibi örgütsel sorunları beraberinde getirmektedir. Bu bölümde, sessiz istifanın birey ve kurum düzeyindeki sonuçları çok yönlü bir biçimde ele alınacaktır.

3.1. Bireysel Etkiler

Sessiz istifa, ilk bakışta birey için bir "kurtuluş stratejisi" olarak görünse de uzun vadede olumsuz psikolojik sonuçlar doğurabilmektedir. İşten tamamen kopmamak ancak onunla anlamlı bir bağ da kuramamak, varoluşsal bir boşluk, beceri durgunluğu (skill stagnation) ve kariyer gelişiminde tıkanıklık yaratabilir. Sürekli asgari düzeyde performans göstermek, bireyin öz saygısını ve profesyonel kimliğini zedeleyerek "içsel istifa" olarak adlandırılan, motivasyon ve yaratıcılığın tamamen kaybolduğu daha derin bir psikolojik duruma evrilebilir.

Sessiz istifanın bireysel düzeyde hem olumlu hem de olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Olumlu açıdan değerlendirildiğinde, bazı çalışanlar için bilinçli bir koruma mekanizması işlevi görebilmektedir (Gone vd., 2025: 8). Çalışanlar, iş

tanımlarıyla sınırlı kalarak kendilerini tükenmişlikten korumakta; duygusal ve fiziksel kaynaklarını muhafaza ederek işin olumsuz etkilerinden uzaklaşabilmektedir (Akça, 2025: 261). Bu bağlamda, sessiz istifanın iyileştirilmiş ruh sağlığı gibi olumlu bireysel çıktıları olabileceği belirtilmektedir (Bayındır, 2025).

Olumsuz bireysel etkiler açısından bakıldığında ise sessiz istifa, çalışanları terfi ve zam gibi ödül mekanizmalarının dışında bırakma riski taşımaktadır. Yöneticiler tarafından fark edildiklerinde uyarı alma ve işten çıkarılma olasılığı bulunan bu çalışanlar, kariyer gelişiminde sekteye uğramakta; örgüt içinde fark edilme, yeni beceriler edinme ve ilerleme fırsatlarını kaçırmaktadırlar (Yıldız vd., 2023: 78).

Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, sessiz istifa eden bireylerde şu deneyimler sıklıkla gözlenmektedir (Bayındır, 2025):

Tükenmişlik: İşe karşı ilgisizlik, motivasyon azalması, enerji düşüklüğü.

Anlamsızlık hissi: "Bu işi neden yapıyorum?" sorusuna yanıt bulamamak.

Stres: Fiziksel ağrılar, uyku bozuklukları, sinirli ruh hali.

Özsaygı düşüşü: Yetersizlik, başarısızlık ve bilgisizlik düşünceleri.

3.2. Kurumsal Etkiler

Sessiz istifanın en görünür ve ölçülebilir sonuçları, örgütsel düzeyde ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler, performanstan takım dinamiklerine kadar geniş bir yelpazede kendini göstermektedir.

Performans ve verimlilik kaybı. Sessiz istifanın en doğrudan sonucu, çalışan performansındaki düşüştür (Gone vd., 2025: 10). Çalışanlar yalnızca asgari düzeyde katkı sağladığında, örgütsel verimlilik kaçınılmaz olarak azalmakta; bu durum uzun vadede kurumsal hedeflere ulaşmayı güçleştirmektedir (Akça, 2025: 263).

Örgütsel vatandaşlık davranışlarında azalma. Sessiz istifa ile birlikte, çalışanların gönüllülük esasına dayalı katkılarında anlamlı bir düşüş yaşanmaktadır (Samnani ve Robertson, 2025: 1328). Psikolojik sözleşme ihlali algısıyla hareket eden çalışanlar, işverenleriyle olan değişim ilişkisini dengelemek için ekstra rol davranışlarından kaçınmaktadır (Arar vd., 2023: 132). Bu durum; işbirliği, yardımlaşma, gönüllü katkılar ve örgütsel gelişime destek gibi "fazladan" davranışların ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

İşgücü devri ve işten ayrılma niyeti. Sessiz istifa, işten ayrılma niyeti ile güçlü bir ilişki sergilemektedir (Gone vd., 2025: 12). Duygusal olarak işten kopan ve yalnızca asgari düzeyde katkı sağlayan çalışanlar, uygun bir fırsat bulduklarında örgütten ayrılma eğilimi göstermekte; bu da işgücü devir oranlarını artırarak kurumsal istikrarı tehdit etmektedir.

Takım dinamiklerinde bozulma. Bir ekip üyesinin sessiz istifası, özellikle sıkı işbirliği gerektiren görevlerde diğer ekip üyelerinin iş yükünün artmasına neden olmaktadır (Samnani ve Robertson, 2025: 1330). Bu durum, ekip içinde adaletsizlik algısına ve huzursuzluğa yol açabilmekte; sessiz istifanın diğer çalışanlara da bulaşmasıyla zincirleme bir etki yaratabilmektedir.

3.3. Ekonomik Etkiler

Sessiz istifanın makroekonomik etkileri de oldukça çarpıcıdır. Gallup araştırmalarına göre, sessiz istifanın küresel ekonomiye maliyetinin 8,8 trilyon dolar, yani dünya gayri safi yurtiçi hasılasının yaklaşık %9'u olduğu tahmin edilmektedir (Gallup, 2022). Bu rakam, sessiz istifanın yalnızca bireysel bir insan kaynakları sorunu değil, aynı zamanda makroekonomik ölçekte verimlilik kaybına yol açan yapısal bir mesele olduğunu gözler önüne sermektedir.

4. Sessiz İstifa İle Başa Çıkma Yolları

Sessiz istifa ile başa çıkmak, örgütlerin, yöneticilerin ve çalışanların çok boyutlu stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Ne var ki bu karmaşık soruna basit, tek seferlik müdahalelerle çözüm bulmak mümkün değildir. Sessiz istifa, çalışanların işe yabancılaşmasının bir görünümü olduğu için, onun üstesinden gelmek, ancak köklü, sistemik ve kültürel bir dönüşümü gerektirmektedir. Bu bölümde, sessiz istifanın önlenmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi amacıyla örgütsel düzeyde alınabilecek önlemler, yöneticilere düşen sorumluluklar ve çalışanların kendi motivasyonlarını korumaya yönelik geliştirebilecekleri bireysel stratejiler, bütüncül bir yaklaşımla ele alınacaktır.

4.1. Liderlik ve Yönetim Yaklaşımlarının Dönüşümü

Sessiz istifayı önlemede liderlik yaklaşımları kritik bir önem taşımaktadır. Geleneksel emir-komuta zincirine dayalı yönetim anlayışı yerine, destekleyici, geliştirici ve koçluk yaklaşımını benimseyen liderlik modelleri öne çıkmaktadır (Swanzy vd., 2025: 9). Robert K. Greenleaf'in (1977: 7) ortaya attığı Hizmetkâr Liderlik modeli, liderin öncelikle çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılamaya, onları geliştirmeye ve güçlendirmeye odaklanmasını öngörür. Empati, dinleme, şeffaflık ve topluluk inşası gibi ilkelere dayanan bu yaklaşımda, çalışanlar kendilerine değer verildiğini ve desteklendiğini hissettiklerinde içsel motivasyonları ve bağlılıkları artmaktadır. Benzer biçimde, otantik liderlik ve dönüşümcü liderlik de güven inşa etme ve anlamlı bir vizyon sunma yoluyla işten kopuşu azaltabilmektedir (Avolio ve Gardner, 2005: 327).

Duygusal zekâ ve empati geliştirme. Yöneticilerin duygusal zekâ, empati, kırılganlık ve dinleme becerileri gibi öğrenilebilir özellikleri geliştirmeleri

gerekmektedir (Swanzy vd., 2025: 12). Şefkatli bir alan yaratmak, bir yöneticinin 'Kötü bir gün geçiriyorsun, biraz izin almak ister misin?' diyebilme cesaretini göstermesini gerektirir.

Açık iletişim ve düzenli bire bir görüşmeler. Yöneticilerin, çalışanların sorunlarını rahatça dile getirebilecekleri açık bir iletişim ortamı oluşturması zorunludur (Arar vd., 2023: 134). Özellikle hibrit çalışma ortamlarında düzenli bire bir görüşmeler kritik önem taşımaktadır. Bu görüşmeler hem işle ilgili konuları hem de gayriresmî sohbetleri kapsamalı; çalışanların özgürce konuşabilecekleri güvenli bir alan sunmalıdır.

Takdir etme ve kamusal övgü. Çalışanların işlerini ve başarılarını kamuoyu önünde takdir etmek, iş yeri moralini yükseltmek için düşük maliyetli ancak yüksek etkili bir yöntemdir (Akça, 2025: 265). Takdir, çalışanların şirkete katkılarının değerli olduğunu görmelerine yardımcı olarak aidiyet duygusunu pekiştirmektedir.

4.2. Esnek Çalışma Düzenlemeleri ve İş Tasarımı

Geleneksel 9-5 çalışma modelinin sorgulandığı günümüzde, esnek çalışma düzenlemeleri sessiz istifayı önlemede etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, esnek çalışma olanakları ve kariyer gelişim fırsatlarının çalışan bağlılığını ve elde tutma oranlarını anlamlı ölçüde artırdığını göstermektedir (Gone vd., 2025: 15). Çalışanlar, nerede ve ne zaman çalışacakları konusunda daha fazla kontrole sahip olmayı talep etmekte; hibrit çalışma modelleri, ofis ve uzaktan çalışmanın avantajlarını birleştirerek bu ihtiyaca yanıt verebilmektedir.

Ancak esneklik yalnızca mekânsal bir düzenleme değil, aynı zamanda iş tasarımı ile ilgili bir kavramdır. Hackman ve Oldham'ın (1976: 256) İş Karakteristikleri Modeli, beceri çeşitliliği, görevin önemi, özerklik, geri bildirim ve görev kimliği gibi unsurların içsel motivasyonu artırdığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede, çalışanlara anlamlı görevler ve bu görevleri nasıl yerine getirecekleri konusunda özerklik tanımak, sessiz istifayı önlemede kritik bir rol oynamaktadır.

Çalışanların işlerini evden veya asenkron olarak yürütebilmeleri, iş-yaşam dengesini kurmalarını kolaylaştırmakta ve tükenmişlik olasılığını azaltmaktadır (Formica ve Sfodera, 2022: 905). Bu bağlamda örgütlerin, çalışanların kişisel zamanlarına saygı göstermesi ve mesai saatleri dışında iletişim kurmaktan kaçınması, güven temelli bir çalışma kültürünün inşasında belirleyici olmaktadır.

4.3. İçsel Motivasyonu Artıran Yaklaşımlar

Daniel Pink'in (2009: 80-110) "Drive" adlı çalışmasında ortaya koyduğu gibi, modern işgücünü motive eden temel unsurlar yalnızca dışsal ödüller (para) değil, aynı zamanda özerklik, ustalık ve amaç gibi içsel faktörlerdir. Bu çerçevede örgütlerin, çalışanların içsel motivasyonunu besleyecek çok boyutlu stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

Rol ve beklentilerin netleştirilmesi. Belirsizlik, çalışanların iş tatminini azaltmakta, özgüvenlerini zedelemekte ve strese neden olmaktadır (Swanzy vd., 2025: 7). Yöneticilerin, çalışanların kariyer ilerlemesi ve rol netliği konusunda net bir yol haritası görebilmeleri için proaktif iletişim başlatmaları gerekmektedir.

Gelişim ve öğrenme fırsatları sunma. Eğitim ve gelişim olanaklarına erişebilen çalışanların, işlerinde daha yetkin ve bağlı hissetme olasılıkları artmaktadır (Gone vd., 2025: 16). Kariyer gelişim fırsatlarının görünür ve ulaşılabilir olması, çalışanlara kişisel hedeflerini kurumsal hedeflerle uyumlu hale getirme imkânı sunar.

Anlamlı iş tasarımı. Çalışanların işlerini anlamlı bulmaları, içsel motivasyonu artıran en önemli faktörlerden biridir (Akça, 2025: 266). İşin etkisini netleştirme, çalışanların güçlü yönlerini keşfetme ve onları enerjilendiren görevleri ön plana çıkarma, anlamlı iş tasarımının temel unsurları arasında yer almaktadır.

Anlamlı geri bildirim ve tanınma. Düzenli, yapıcı geri bildirim ve maddi olmayan takdir programları, çalışanların katkılarının değerli olduğunu hissetmelerini sağlayarak bağlılığı pekiştirmektedir.

Amaç odaklılık Kurumun misyonunu ve çalışanların bireysel katkılarının nasıl bir fark yarattığını sürekli vurgulamak, işe yüklenen anlamı derinleştirerek içsel motivasyonu beslemektedir.

4.4. İş-Yerinde Psikolojik Güvenliğin Sağlanması

Amy Edmondson'un (1999: 354) kavramsallaştırdığı psikolojik güvenlik, bir takım içinde kişilerin utanç, aşağılanma veya cezalandırılma korkusu olmaksızın fikirlerini, sorularını ya da hatalarını ifade edebilme duygusudur. Psikolojik güvenliğin yüksek olduğu ortamlarda çalışanlar risk almaktan, inisiyatif göstermekten ve işbirliği yapmaktan çekinmezler ki bu durum, sessiz istifanın tam karşıtı bir örgütsel iklime işaret eder. Liderler, "mükemmel olma" baskısını azaltarak, hatalardan öğrenmeyi teşvik ederek ve tüm seslere açık olarak psikolojik güvenliği inşa edebilirler.

Psikolojik güvenlik iklimi oluşturma. Çalışanların duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilecekleri, eleştirilmekten veya cezalandırılmaktan korkmayacakları bir ortam yaratılmalıdır (Samnani ve Robertson, 2025: 1334). Bu iklim, çalışanların sessiz kalmak yerine sorunları dile getirebilmelerini sağlayarak sessiz istifanın önlenmesinde temel bir rol oynar.

Çalışan refahına yatırım. İşverenlerin ruh sağlığı yardımlarına yaptığı yatırımlar, çalışan bağlılığını doğrudan etkilemektedir (Bayındır, 2025). Wellbeing programları, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığını destekleyen; tükenmişliği önleyen ve işe bağlılığı artıran önemli araçlar arasında yer almaktadır.

Düzenli nabız yoklamaları. Yıllık bağlılık anketleri yerine, iş akışı içinde düzenli nabız yoklamaları yapmak daha etkili bir yöntemdir (Arar vd., 2023: 135). Haftalık bazda sorulan sorular, çalışanların duygu durumlarını, nasıl katkıda bulunduklarını ve

iş dışındaki gerçekliklerle bağlantılarını anlamak için eyleme dönüştürülebilir içgörüler sağlamaktadır.

Sınır koyma becerilerinin geliştirilmesi. Psikolojik sağlıklı sınırlar koyabilmek, sessiz istifaya karşı geliştirilebilecek önemli bir alternatiftir (Bayındır, 2025). Çalışanların "hayır" diyebilme, görev tanımına sadık kalma ve fazla mesaiyi reddedebilme becerilerini geliştirmeleri, tükenmişliği önlemede ve sağlıklı bir iş-yaşam dengesi kurmada etkili olabilmektedir.

Sonuç

Sessiz istifa, küresel işgücünde giderek yaygınlaşan ve çalışanların iş tanımlarıyla sınırlı kalarak duygusal bağlılıktan uzaklaştıkları bir süreci ifade etmektedir. COVID-19 pandemisi sonrasında görünürlük kazanan bu fenomen, aslında yeni bir olgu olmamakla birlikte, pandemiyle birlikte çalışma koşullarında yaşanan köklü dönüşümler neticesinde daha belirgin hale gelmiştir.

Sessiz istifanın ortaya çıkışında; tükenmişlik, değer görmeme, yeni nesil iş anlayışı, pandemi sonrası dönüşüm ile kötü yönetim ve kurumsal kültür gibi çok çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörlerin karmaşık ve çok boyutlu yapısı, sessiz istifa ile başa çıkma stratejilerinin de aynı ölçüde kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Fenomenin sonuçları bireysel, kurumsal ve ekonomik düzeyde farklılaşmaktadır. Bireysel düzeyde bir yandan tükenmişliğe karşı koruyucu bir kalkan işlevi görebilirken, diğer yandan kariyer gelişimini sekteye uğratma riski taşımaktadır. Kurumsal düzeyde performans kaybı, örgütsel vatandaşlık davranışlarında azalma ve işgücü devrinde artış gibi olumsuz etkiler yaratmakta; ekonomik düzeyde ise küresel ekonomiye maliyetinin trilyon dolarlarla ifade edildiği tahmin edilmektedir.

Sessiz istifa ile başa çıkmak için örgütlerin, liderlik ve yönetim yaklaşımlarını dönüştürmeleri, esnek çalışma modellerini benimsemeleri, içsel motivasyonu artırıcı stratejiler geliştirmeleri ve psikolojik güvenliği sağlamaları gerekmektedir. Bu çok boyutlu dönüşüm, basit çözümlerin ötesinde, sistemik ve kültürel bir değişimi zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, sessiz istifa bir alarmdır. Duygusal yüklerini taşıyamayan bireylerin kendi içinde oluşturduğu mesafeyi temsil eden bu fenomen, bir vazgeçiş olarak değil, dönüşüm ve değişimin habercisi olarak görülmelidir. Örgütlerin sessiz istifayı yalnızca bir "sorun" olarak ele almak yerine, çalışma ortamında iyileştirilmesi gereken alanlara işaret eden bir "sinyal" olarak değerlendirmeleri, daha yapıcı, insan merkezli ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Adams, J. S. (1963). Towards an understanding of inequity. The Journal of Abnormal and Social Psychology, 67(5), 422–436.
2. Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), Advances in experimental social psychology (Vol. 2, pp. 267-299). Academic Press.
3. Akça, C. (2025). Sessiz İstifanın Anatomisi: Teorik Temeller, Öncüller ve Sonuçlar. Journal of Organizational Behavior Review, 7(2), 251-269.
4. Arar, T., Çetiner, N. ve Yurdakul, G. (2023). Quiet quitting: Building a comprehensive theoretical framework. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 15(28), 122-138.
5. Ariely, D., Kamenica, E., & Prelec, D. (2008). Man's search for meaning: The case of Legos. Journal of Economic Behavior & Organization, 67(3-4), 671-677.
6. Atalay, M. ve Dağıstan, U. (2023). Quiet quitting: A new wine in an old bottle? Personnel Review, 1-16.
7. Avcı, N. (2023). Örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işte sözde var olma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiler: İstanbul Maltepe Belediyesi örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 14(39), 968-989.
8. Avolio, B. J., & Gardner, W. L. (2005). Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. The Leadership Quarterly, 16(3), 315-338.
9. Bayındır, C. N. (2025). Gidip de kalmış gibi: Sessiz istifa üzerine psikolojik bir bakış. Psychology Times Türkiye. https://psychologytimes.com.tr/gidip-de-kalmis-gibi-sessiz-istifa-uzerine-psikolojik-bir-bakis/ adresinden 09 Şubat 2026 tarihinde alınmıştır.
10. Bloom, N. (2021). Hybrid is the future of work. Stanford University, Working Paper. Retrieved from https://siepr.stanford.edu/publications/policy-brief/hybrid-future-work adresinden 03 Şubat 2026 tarihinde alınmıştır.
11. Çalışkan, K. (2023). Sessiz istifa: Sonun başlangıcı mı yeniden diriliş mi? Journal of Organizational Behavior Review, 5(2), 190-204.
12. Çimen, A. İ. ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz? Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 5(1), 27-33.
13. Deloitte. (2023). 2023 Global human capital trends. Deloitte Insights.
14. Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., ve Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. Journal of Applied Psychology, 86(3), 499–512.

15. Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. Administrative Science Quarterly, 44(2), 350-383.
16. Erdoğan, B. (2025). Çalışanların 'duyulmayan çığlığı': Yeni nesil 'bir tuhaf' mı yoksa 'sessiz istifa'nın eşiğinde mi? Sputnik Türkiye. https://anlatilaninotesi.com.tr/20250724/calisanlarin-duyulmayan-cigligi-yeni-nesil-bir-tuhaf-mi-yoksa-sessiz-istifanin-esiginde-mi-1097874868.html adresinden 08 Şubat 2026 tarihinde alınmıştır.
17. Esen, D. (2023). Quiet quitting in public institutions: A descriptive content analysis. International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences, 13(1), 296-326.
18. Formica, S. ve Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. Journal of Hospitality Marketing & Management, 31(8), 899–907.
19. Gallup, Inc. (2022). State of the global workplace. https://www.gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx adresinden 07 Şubat 2026 tarihinde alınmıştır.
20. Gone, Y. S. P., Naim, M. F. ve Peethambaran, M. (2025). Sounding the silence: examining the antecedents and outcomes of quiet quitting. International Journal of Organizational Analysis.
21. Greenleaf, R. K. (1977). Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness. Paulist Press.
22. Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. Organizational Behavior and Human Performance, 16(2), 250-279.
23. Hamouche, S., Koritos, C. ve Papastathopoulos, A. (2023). Quiet quitting: Relationship with other concepts and implications for tourism and hospitality. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 35(12), 4297-4312.
24. İz Gazete. (2023). Sessiz istifa nedir? Sessiz istifa nasıl anlaşılır? İz Gazete. https://www.izgazete.net/sessiz-istifa-nedir-sessiz-istifa-nasil-anlasilir adresinden 05 Şubat 2026 tarihinde alınmıştır.
25. Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. Academy of Management Journal, 33(4), 692-724.
26. Karakaş, A. ve Yılmaz, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: Sessiz istifa. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 1-15.
27. Maslach, C., & Jackson, S. E. (1982). Burnout in health professions: A social psychological analysis. In G. S. Sanders & J. Suls (Eds.), Social psychology of health and illness (pp. 227-251). Lawrence Erlbaum.

28. Pink, D. H. (2009). Drive: The surprising truth about what motivates us. Riverhead Books.
29. Samnani, A.-K. ve Robertson, K. (2025). More Than a Personal Decision: A Relational Theory of Quiet Quitting. Human Resource Management, 64(5), 1321-1335.
30. Saygılı, Z. ve Avcı, N. (2023). Çalışanların görev Odaklı ve insan odaklı liderlik tarzı algılarının adanmışlıktan sessiz istifaya değin farklılaşması üzerine bir inceleme. Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3(1), 212-227.
31. Sull, D., Sull, C., & Zweig, B. (2022). Toxic culture is driving the Great Resignation. MIT Sloan Management Review. https://sloanreview.mit.edu/article/toxic-culture-is-driving-the-great-resignation/ adresinden 03 Şubat 2026 tarihinde alınmıştır.
32. Swanzy, E. K., Desouza, M., Attiogbe, E. J. K. ve Asante, R. E. (2025). Leading from afar, losing from within: how and when laissez-faire leadership fuels quiet quitting behaviours of employees. Cogent Business & Management, 12(1), 2595719.
33. Twenge, J. M. (2010). A review of the empirical evidence on generational differences in work attitudes. Journal of Business and Psychology, 25(2), 201-210.
34. Yıldız, B., Erener Özalçın, S. ve Demirkaya, H. (2023). İnsan kaynaklarında sessizliğin yankıları: Örgütlerde sessiz istifa fenomeninin anatomisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi, 2(2), 69-88.

22. Bölüm

Yerel Ekonomik Kalkınmanın Teşvikinde Özel Endüstri Bölgeleri: Dünya ve Türkiye Uygulamaları[1]

Filiz KUTLUAY TUTAR[2], Ceylan ÇELİK[3]

ÖZET

Günümüzde kalkınma politikaları, yalnızca ekonomik büyümeye odaklanmak yerine, sosyal, çevresel ve

mekânsal unsurları da kapsayan sürdürülebilir bir anlayışa doğru evrilmektedir. Bu bağlamda, yerel kalkınmanın sürdürülebilirliğinin; merkezi yönetimin stratejilerinin yanı sıra, yerel kaynakların etkin kullanımına, bölgesel planlamaya ve özellikle özel sektörün itici gücüne bağlı olduğu bilinmektedir. Türkiye'de yakın dönemde hayata geçirilen Özel Endüstri Bölgeleri (ÖEB) modeli, bu hedeflere ulaşmayı amaçlayan yeni nesil kalkınma araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye'de son yıllarda uygulamaya konulan Özel Endüstri Bölgeleri modelini yapısal, hukuki ve işlevsel yönleriyle inceleyerek bu bölgelerin sanayi politikası içindeki yerini analiz etmektir. Çalışmada Özel Endüstri Bölgeleri uygulamasının sürdürülebilir yerel kalkınmaya katkıları değerlendirilmiş, modelin temelleri ve mevcut uygulamaları incelenmiştir. Araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmış hem dünyada hem de Türkiye'deki başarılı Özel Endüstri Bölgeleri uygulamaları incelenmiştir. Kalkınma anlayışının evrimi ve yerel yaklaşımların önemi vurgulandıktan sonra, ÖEB'lerin küresel ve AB'deki gelişim süreci, çeşitli sektörlerden örneklerle zenginleştirilmiştir. Kalkınma anlayışının evrimi ve yerel yaklaşımların önemi vurgulandıktan sonra, ÖEB'lerin küresel gelişim süreci ve Türkiye'deki uygulamaları çeşitli sektörlerden örneklerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca SWOT analizi aracılığıyla Türkiye'deki ÖEB'lerin güçlü ve zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri kapsamlı biçimde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Sürdürülebilir Yerel Kalkınma, Özel Endüstri Bölgeleri, SWOT Analizi.

---

[1] Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Prof. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR danışmanlığında hazırlanan "Sürdürülebilir Yerel Kalkınmanın Yeni Pusulası: Özel Endüstri Bölgeleri Uygulaması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Prof.Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, flztutar51@gmail.com ORCID: 0000-0002-2574-9494

[3] Bilim Uzmanı, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, ceylanminelcelik@gmail.com ORCID: 0009-0000-9286-2430

ABSTRACT

Today, instead of focusing solely on economic growth as the main focus, development policies are evolving towards a sustainable approach that encompasses social, environmental and spatial elements. In this context, it is known that the sustainability of local development depends not only on the strategies of the central government, but also on the effective use of local resources, regional planning and especially the driving force of the private sector. The recently launched Special Industrial Zones (SIZs) model in Turkey stands out as one of the new generation development tools aiming to achieve these goals. The main purpose of this study is to analyze the Special Industrial Zones (SIZs) model, which has been implemented in Turkey in recent years, in terms of its structural, legal and functional aspects, and to analyze the place of these zones in industrial policy. In the study, the contributions of Special Industrial Zones to sustainable local development are evaluated and the foundations and current practices of the model are analyzed. In the research, literature review and comparative analysis methods are used to examine successful Special Industrial Zone applications both in Turkey and around the world. After emphasizing the evolution of the development concept and the importance of local approaches, the development process of SEZs globally and in the EU is enriched with examples from a variety of sectors. Furthermore, through SWOT analysis, the strengths, weaknesses, opportunities and threats of SEZs in Turkey are comprehensively presented.

Keywords: Regional Development, Sustainable Local Development, Special Industrial Zones, SWOT Analysis.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma; günümüzde zorlu küresel şartlar altında yaşanan çevresel, ekonomik ve sosyal sorunlara karşı bugünün ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda geleceğe ışık tutarak bu yolculuğa yön veren bir kalkınma anlayışıdır. Ekonomik büyümenin yanı sıra çevreyi gözeterek mekânsal düzeni sağlanıp daha sağlam bir yapıya kavuşturmayı hedefleyen bu anlayış, kalkınma politikalarının temelini oluşturmaktadır. Günümüzde kalkınma politikaları ekonomik büyümeye odaklanmanın yanı sıra özellikle sürdürülebilirliğe önem vermekte olup çevresel ve mekânsal unsurları da gözetmektedir. Yerel kalkınma anlayışında sürdürülebilirlik olgusu ise bölgesel planlamaların etkinliğine bağlıdır. Bu bağlamda yerel kalkınmada sürdürülebilirlik; kaynakların etkin kullanımına ve özel sektörün yönlendirmesine bağlıdır. Bu noktada kalkınmada merkezi yönetim politikalarının yanı sıra özellikle bölgesel planlamalar sürecin işleyişinde ve kazanımında önemli bir rol oynamaktadır (Göymen, 2009:97).

Çalışmanın birinci bölümünde kalkınma kavramının tarihsel gelişimi, yerel

kalkınmanın dönüşümü ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı ele alınmış; teşvikler, STK'lar, kalkınma ajansları, KOSGEB, OSB ve ÖEB gibi yerel araçlar incelenmiştir. İkinci bölümde Özel Endüstri Bölgelerinin küresel ve bölgesel uygulamaları, Avrupa Birliği ve farklı ülkelerden örneklerle başarı stratejileri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de OSB ve ÖEB yapılanmaları, tarihsel gelişimi, mevzuatı, uygulama örnekleri ve SWOT analizi ile incelenmiştir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL EKONOMİK KALKINMA YAKLAŞIMI

Kalkınma kavramı, ülkelerin refah düzeylerini artırmaya yönelik belirlenen hedefler doğrultusunda sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda dengeli ve planlı bir ilerleme sağlamasını ifade etmektedir. Ekonomik kalkınmanın temel göstergeleri arasında üretim faktörlerinin etkin kullanımı, kişi başına düşen milli gelir artışı ile sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelir içindeki payının yükselmesi yer almaktadır. Sürdürülebilirlik ise bir durumun uzun vadede devam ettirilebilme kapasitesine işaret etmekte; bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma, üretim süreçlerinde çevresel sorumluluğu gözeterek gelecek nesillerin ihtiyaçlarını korumayı amaçlamaktadır (Chapin vd, 1996: 1017).

Yerel kalkınma yaklaşımı, bölgesel aktörlerin kaynakları ortak planlar çerçevesinde kullanmasını esas alarak merkeziyetçi politikaların yetersizliklerine alternatif sunmuş ve her bölgenin özgün dinamiklerine dayalı stratejilerin geliştirilmesini teşvik etmiştir. Bu kapsamda istihdamın artırılması, girişimciliğin desteklenmesi ve yerel kurumların güçlendirilmesiyle ekonomik ve sosyal gelişim sağlanırken, uluslararası kuruluşların da katkısıyla sürdürülebilirlik, yoksulluğun azaltılması ve eşitsizliklerin giderilmesi gibi hedefler ön plana çıkmıştır (Gürler, 2011:87).

2.1. Kalkınma Olgusunun Tarihsel Gelişimi ve Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Kalkınma kavramı Türk Dil Kurumunda "durumu düzeltmek, aşamalı bir biçimde zenginleştirmek" olarak tanımlanmıştır (TDK). Bu tanıma göre kalkınma; devinim içerisinde gerçekleşen yaşam süreçlerinin doğal gelişme süreci olarak ifade edilmesidir. Bu doğal gelişim süreci ise kalkınmanın gelişme yaşanan süreçte süregelen içsel ve dışsal faktörlere bağlı kalarak aşamalar halinde gelişme kaydetmesi olarak tanımlanmıştır. Burada gözetilen fark kavramın insan için kullanıldığında içsel faktörler kullanılarak gelişmesi, iktisadi açıdan kullanıldığındaysa nitel gelişmelerin ekonomiye yansıması şeklinde açıklanmaktadır. Kalkınma kavramının iktisadi açıdan incelenmeye başlanması

ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında, toplumların gelişim sürecine bağlı olarak değişen dönemlerinde olmuştur (Palabıyık, 2009:41). Bu açıdan kavram artık tek başına ele alınmayarak; sosyal ve iktisadi gelişmelerin bir sonucu olarak tanımlanmaya başlamıştır. Gelişen toplumun ilerleme kaydetmesi, kurumsal çalışmalarda ekonomiyi canlandırması sonucunu doğurmaktadır. Bu durumun ekonomiyi canlandırıp çalışmalarda insan ilişkilerini, dolayısıyla da sosyal yapıyı sağlamlaştırdığı gözlemlenmiştir (Şahin, 2021:37).

Kalkınma politikalarının geçmişine bakıldığında çoğu zaman benzer süreçlerden geçmiş olduğu görülmektedir. Sanayi Devrimi sonrası 1950'li yılların başında; ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre politikalar yürütülmüş, bu açıdan hem iktisadi hem de yeni bir yapılaşma ile sosyal ve siyasal nitelik kazanmıştır. Kavram, 1970'li yıllarda Birinci Dünya Savaşının etkisiyle sanayileşme sürecinden sıyrılarak modernleşme süreci doğrultusunda yeniden tanımlanmış, 1980'li yıllara gelindiğinde gelişen ve gelişmekte olan ülkelerin hükümetler tarafından yeniden oluşturulmuştur (Sevinç, 2011:260).

2.1.1. Geleneksel Kalkınma Yaklaşımları

Geleneksel kalkınma teorileri, sanayileşme ve sermaye birikimini merkeze almıştır. Klasik büyüme teorileri, Adam Smith'in iş bölümü ve serbest piyasa ilkelerine dayanırken, Keynesyen yaklaşım devlet müdahalesini öngörmüştür.

- Dengeli Kalkınma Teorileri yatırımların sektörler arasında eş zamanlı yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu teorilere örnek olarak Büyük İtiş Kuramı, Rosentein Rodan tarafından geliştirilmiş olup az gelişmiş ülkelerde sanayileşmeyi teşvik eden bir yaklaşımdır. Sermaye yetersizliği ve piyasa darlığı nedeniyle büyümenin mümkün olmadığını savunan bu kuram, sanayileşmenin ancak büyük yatırımlar ve uluslararası ekonomiyle bütünleşme yoluyla gerçekleşebileceğini ileri sürer. Kapalı Çember (Kısır Döngü) Kuramı ise Ragnar Nurkse tarafından ortaya atılmıştır ve yoksulluğun düşük gelir, düşük tasarruf ve düşük yatırım döngüsüyle sürdüğünü savunur. Bu kısır döngüden çıkışın, aynı anda farklı sektörlere yatırımlar yapılması ve dış kaynak (dış borç veya yabancı sermaye) kullanımıyla mümkün olabileceğini öne sürer (İsmayilov, 2007:67).
- Dengesiz Kalkınma Teorileri belirli sektörlerde yoğun yatırımla kalkınma ivmesi yaratılabileceğini ileri sürmüştür. Dengesiz kalkınma teorisinin öncüsü olarak görülen Hirschman; az gelişmiş ülkelerde tüm sektörlere aynı anda yatırım yapılmasının olumsuzluğunu açıklayarak dengesiz bir süreçte yapılan yatımların ekonomiyi daha da dibe sürükleyeceğini, bu sebeple de doğru yatırımın kalkınmayı sağlayacak birkaç sektöre yapılarak çalışmaların o sektörlerde yoğunlaşması gerektiğini savunur (Erkan, 2023:49).

2.1.2. Geleneksel Kalkınma Yaklaşımına Alternatif Yaklaşımlar

1950-60'lı yıllarda hedeflenen ekonomik kalkınma yaklaşımlarının ardından ekonomik kalkınmanın gelişmiş ülkeler üzerinde etki ettiği ancak AGÜ'lerin önemli bir kısmının hayat kalitesinde bir artış yaşanmadığı görülmüştür. Yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik gibi sorunların devam ettiği ülkelerde kalkınma politikalarının ekonomide etkili olup olmadığı soru işaretleri oluşturmuştur. Kişi başına düşen milli gelirde yaşanan artışın aksine istihdamdaki görülen düşüş ise bu soruları onaylar niteliktedir.

Temel İhtiyaçlar Kuramı, 1970'lerin sonunda ILO tarafından yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri azaltmak amacıyla ortaya atılmış, sağlık, eğitim, su, gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasını hedeflemiş ancak gelişmiş ülkeler tarafından desteklenmediği için 1980'lerde terk edilmiştir (Öztürk,2005'ten aktaran Palabıyık, 2009). Neo-Klasik Kalkınma Kuramı, 1970'lerdeki ekonomik istikrarsızlık sonrası devlet müdahalesini güçlendirmeyi savunmuş, dış ticaret ve serbest piyasa yoluyla ekonomik büyümeyi ve rekabeti artırmayı önermiştir (Kazgan,2002'den aktaran Palabıyık, 2009). İnsani Kalkınma Yaklaşımı ise kalkınmayı yalnızca ekonomik büyüme değil, insanın refahı, özgürlüğü ve temel ihtiyaçlarını karşılamasıyla tanımlamış; gerçek kalkınmanın bireyin yaşam kalitesine odaklanan bir ekonomiyle mümkün olacağını ileri sürmüştür. Yerel yaklaşımlarda yerel ekonomik kalkınma olgusu; kalkınma planlarının ulusal gereklilikler göz önünde bulundurularak yapılması, yeni planlamalarda elde bulunan planlamaya ek olarak yeni yaklaşımlar geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Merkezi yönetim ile idare edilen kalkınma anlayışında hükümet söz hakkı sahibidir. Bu noktada kalkınmaya destek için devreye girerek kamu araçları ile finansal destek sağlayarak siyasi sorumluluğunu yerine getirmektedir (Gül, 2004:203). Geleneksel yaklaşımın ekonomik açıdan rekabetçi pazar koşullarına ayak uyduramaması, yeni teknolojik dünyada geri planda kalması ve yaşlı nesillerin vefatı sonucu bilgilerineksik kalması gibi sorunların ortaya çıkması sebebiyle günümüzde daha yaygın olarak kullanılan ve yeni bir kavram olan Yeni Yerel Yaklaşımlar kullanılmaktadır. Ancak aynı zamanda günümüzde Geleneksel Yerel Yaklaşım kavramı sürdürülebilirlik kavramının önemli hale gelmesiyle birlikte tekrardan canlanmıştır. Özellikle iklim değişikliği ve doğal kaynakların tükenmesi konusundaki ciddi küresel sorunlar geleneksel yöntemlerin gün yüzüne çıkarılarak canlanmasını sağlamıştır. Eksik bilgiler yenilenerek modernleşme ve küreselleşme süreçlerinde gelenekleşmiş değerlerin gelecek nesillere aktarımı önem taşır hale gelmiştir.

Yeni yerel yaklaşım yerel kaynak ve avantajların kullanılarak belirli bir bölgede kamu ve özel sektör arası ortaklık faaliyetini geliştirilmesine imkân

tanıyarak genel bir kalkınma stratejisi oluşumunu hedefler. Bu bağlamda yeni yerel kalkınma çok katılımlı bir yaklaşımı destekler. Bu yaklaşım toplum ihtiyaçlarının yanı sıra küresel trendleri ve modern teknolojiyi de dikkate alarak hem geleneksel bilgiyi hem modern bilgiyi harmanlayarak birlikte bir kullanıma teşvik eder (Van Boekel & Van Logtestijn, 2002:7-8). Yeni yerel kalkınma kavramı ekonomideki gücü artırmak için yerel yönetimlerin, toplumsal ve özel grupların ortaklığının oluşturduğu bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçler değerlendirildiğinde kalkınmadaki önemli faktörler şu şekilde sıralanmıştır;

1. Ekonomik kalkınmanın tüm sektörlerle eş zamanlı şekilde yapılması,
2. Girişimciliğin önünün açılması,
3. İşbirliğinin artırılması için sağlıklı ortamlar sağlanması,
4. Yerel kapasitelerin genişletilmesi,
5. Yerel değerlerin korunmasına önem gösterilmesi,
6. Liderlik ruhunun sağlanması, çalışkan liderler bulunması (Eceral, Özelçi & Özmen Altınkaya, 2009: 46).

2.1.3. Yeni Başlangıç: Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Ekonomik kalkınmada az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin büyüme ihtiyacı özellikle toplumların refah düzeyinin yüksek olduğu bir ekonomide oluşmaktadır. Bu durum sonucunda refah kavramı; yeni dünyada milli hasıladaki niteliksel artışlar olarak ele alınmayı bırakmış, bunun yerine çevresel büyüme, çevresel sürdürülebilirlik, sınırlı kaynaklarla bol tüketim gibi daha niceliksel kavramlarla ele alınmaya başlamıştır (Berber, Yılmaz & Yıldız, 2023). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlatılan "Büyümenin Sınırları" adlı raporda yer almıştır. Raporun içeriğinde; sınırsız insan ihtiyaçlarının dünyadaki kıt kaynaklar kullanılarak nasıl yetinileceği sorunu ele alınmış, dünyadaki kontrolsüz büyümenin yarattığı çevre tahribine karşın sürdürülebilir önlemlere yönelinmiştir. 1972 yılında sürdürülebilirliğin ele alındığı bir diğer yaklaşım" Stockholm Konferansıdır" (Birleşmiş Milletler İnsani Çevre Konferansı). Konferans ile kabul edilen çevre bildirgesi; kaynak kullanımında gelecek nesilleri gözeterek ekonomik ve sosyal gelişmenin çevresel bağlantısını ele alan kapsamlı bir çevre eylemidir (Yeni, 2014). İlerleyen yıllarda; 1987 yılında "Brutland Raporu" ile ele alınan sürdürülebilir kalkınma 1992'de Rio de Janeiro'da toplanan Yeryüzü Zirvesi olarak da anılan "Rio Konferansı" ile ekonomik, çevresel ve toplumsal açıdan etkileşime girmiştir. Rio Konferansında sivil toplum örgütlerinin, devletlerin ve sektörlerin iş birliği halinde olması gerekliliğine vurgu yapılmış, gerçekleştirilen diğer konferanslardan ayrı olarak çok katılımcılı bir anlayış benimsenmiştir (Torunoğlu, 2023:2). Sürdürülebilir Kalkınmanın incelendiği Rio Konferansında

da ele alınan ekonomik, çevresel ve toplumsal etkileşim sürdürülebilirliğin sağlanmasında oldukça önemlidir. Bu konu üzerine çalışma yapan Munasinghe 'de oluşturduğu Sürdürülebilir Kalkınma Üçgeninde bu kavramlara yer vermiştir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında iç içe olan bu üç ana etkenin ekonomide canlanma yaratmak, çevresel duyarlılığı artırmak ve sosyal ilişkileri geliştirmek gibi etkileri olsa da aslında doğrudan doğruya toplumların kalitesini artırmaktadır. Bu durumda refah düzeyi artan toplumdaki gelişim istenilen düzeyde devam etmektedir.

2.2. Yerel Kalkınmaya Yönelik Araçlar

Küreselleşen dünya 1980'li yıllardan itibaren geçmişte benimsediği geleneksel kalkınma teorilerinden uzaklaşıp güncel, sürdürülebilir ve yerel kalkınma teorilerini kabullenmeye başlamıştır. Bu kabullenme sonucunda ülkelerin ellerinde bulundurduğu kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlayan sürdürülebilirliği sağlamak için çalışmalara başlamışlardır. Ülkeler arasında görülen gelişmişlik farkları, ülkelerin farklı bölgelerinde de görülebilmekte, bunun sebebini ülkedeki bölgelerin coğrafi, sosyal, kültürel ya da doğal açıdan farklılıklar gözetilmesine bağlamaktadırlar. Bölgesel istikrarsızlık da aynı ülkede farklı yerlerde görülen bütün eşitsizlikleri ifade eder. Gelişmiş ülkelerdeki farkın daha hızlı kapatıldığı bu dengesizlikte gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde artış görülmektedir (Gürbüzer & Bayazıt Hayta, 2020:612). Modern kalkınma anlayışının yanı sıra sürdürülebilir kalkınma anlayışında ekonomide canlanmanın sürdürülebilir olması hedeflenmektedir. Bu sebeple özellikle bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının eşitlenmesini açısından verilecek olan destekler, sürdürülebilir kalkınma için önemli bir kriter olarak görülmektedir. Bölgeler gelişmişlik düzeyine bağlı olarak gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Az gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere kıyasla ekonomik ve sosyal açıdan geride kalmış olan, avantajsız bölge olarak tanımlanmaktadır.

Sürdürülebilirliğin sağlanması için çeşitli sektör ve düzeylerde kullanılacak olan politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar sürdürülebilir kalkınmaya yardımcı araçlar olarak adlandırılmış, kalkınmanın teşviki için bölgesel bazda ele alınan çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirliğe katkıda bulunacak olan araçlar yaratılmıştır. Bu araçlar; Sürdürülebilir Şehirler, Teşvikler, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Kent Ekonomisi Formu, KOSGEB, Kooperatifler, Sivil Toplum Kuruluşları, Sıfır Atık Uygulaması, İş Geliştirme Merkezleri ve Organize Sanayi Bölgeleri gibi kurum ve kuruluşlardan oluşmaktadır.

2.2.1. Teşvikler

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için literatürde devlet teşvikleri ilk sırada yer almaktadır. Teşvik en geniş şekilde devletin işletmelere sosyal ve ekonomik kalkınmada yardımcı olması için sağladığı maddi ve manevi destekler olarak tanımlanmıştır (Topal, 2016:36). Devlet ülkelere verdiği teşvikleri; amaçlarına, kapsamlarına, veriliş aşamalarına, kaynaklara, kullanılan araçlara ve veriliş şekillerine göre sınıflandırılmaktadır.

Bu sınıflandırma uluslararası alanda yaşanan karmaşıklığı gidererek politikaları işleyiş ve uygulayış şekilleri bakımından daha kolay sınıflandırılmasını mümkün kılmıştır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde teşvik politikalarının uygulanmasın sebepleri; işsizliği azaltmak, ihracatı artırmak, bölgelerarası gelişmişlik farkını gidermek, ülkedeki değişimlere ayak uydurabilmek ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için kullanılırken gelişmiş ülkelerdeki teşviklerin veriliş amacı; rekabeti güçlendirmek, ülkeden sermaye çıkışını önlemek, teknolojik gelişmeyi artırmak ve az çalışan sektörlerin güçlenmesini sağlamaktır (Duran, 2003: 8).

2.2.2. Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma Ajansları

Sivil toplum kavramı en basit tanımıyla devletten bağımsız şekilde oluşturulmuş olan bir toplumu ifade etmektedir. Oluşturulan bu toplum ise aile, vatandaş ya da devleti temsil etmeyen bir alan olarak açıklanmaktadır. Kendi kendini yaratmış bir toplum olan sivil toplumun, devletin içerisinde olmadığı kabul gören günümüzde, hakkında tartışma yaratılmadan uzlaşılan tek konu sivil toplumun ekonomiyi içermediğidir (Aslan, 2010:189). Sivil toplumun oluşturduğu Sivil Toplum Kuruluşları ise "toplum yararı gözetilirken, hükümet dışı faaliyetlerde gönüllülük esas alınarak yapılan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar" olarak açıklanmaktadır (Tiyek, 2013:117).

Bölgesel kalkınma ajansları ise hükümetten bağımsız bir idarecilik anlayışıyla kurulmuş olan, belirlenen bölgelerdeki sosyo-ekonomik imkânı geliştirmeyi hedefleyen kuruluşlardır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği bölgesel kalkınma ajanslarını şu şekilde açıklamıştır; Bölgesel kalkınma ajanslarının önce bölgedeki sektörel ve genel kalkınma sorununu belirleyerek bu problemlerin çözümüne yönelik çözüm olanaklarını saptar (EURADA, t.y.). Daha sonra ise bu çözümleri geliştirebilecek olan projeleri destekleyerek bölgede potansiyel olarak büyüme yaratır. BKA'nın temel aldığı ilke bölgelerarası gelişmişlik farkını en aza indirmektir. Bu sayede ajanslar, rekabetin artmasıyla birlikte oluşturulan yeni fikirler sonucu girişimciliğe kapı aralamayı sağlamaktadır.

2.2.3. KOSGEB ve Kooperatifler

KOSGEB, Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) destek sağlamak amacıyla 1990 yılında kurulmuş olan bir kuruluştur. Kuruluşun amacı, KOBİ'leri rekabete hazır hale getirerek gücünü artırmak, işletmenin kalitesini yükseltmek ve özellikle istihdamı desteklemektir. 2013 yılında Türkiye'deki tüm illerde varlığını tamamlayan kuruluş KOBİ'lerin sorunlarını sınıflandırarak ihtiyaca göre çalışmalarını sürdürmektedir. Ticarete yeni adım atmış girişimciler için iş kurma sürecinde yatırım imkânı, imalat sürecinde kaliteli mala ulaşım imkânı ve pazarlama sürecinde çeşitli olanaklara ulaşma imkânı sunmaktadır (Bilen & Solmaz, 2014: 57).

Kooperatiflerin temel kuralıysa çalışmaların gönüllülük esasıyla yapılması, işlerin şeffaflıkla sergilenmesi, bağımsız olunması ve toplumsal fayda için çalışılmasıdır. Günümüzde gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilen kooperatifler; şirket mantığı ile yönetilen, gerektiğinde sivil toplum örgütü gibi davranış sergileyebilen ve sosyal düzende etkin bir role girerek ekonomide istihdam artışına yaratabilen kurumsal bir yapıdır. Kurumlar arası rekabetin yetersiz görüldüğü yerlerde bir sosyal politika aracı olarak görülebilen, ulusal ve uluslararası düzeyde desteklenen bir iş modeli olan kooperatifler bulunduğu bölgede istihdam yaratarak bölge ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmaktadır (Yıldız, 2009:1270). Sonuçta bulunduğu koşullara ayak uydurarak organizasyonun sağlanması ile toplumun faydasını gözeten bu yapılaşma ile eğitimler ile desteklenerek alınabilecek maksimum fayda elde edilmelidir**.**

2.2.4. Organize Sanayi Bölgeleri ve Özel Endüstri Bölgeleri Yapılanması

Organize Sanayi Bölgeleri; planlı bir kalkınma yaklaşımı çerçevesince benimsenmiş sanayileşme modeli olarak tanımlanmaktadır. Organize Sanayi Bölgeleri BM tarafından; birbirleriyle etkileşim kurarak üretim yapan küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının planlı bir alanda ortak hizmetlerin birbirlerinden yararlanacak şekilde oluşturduğu fabrika toplulukları şeklinde tanımlanmıştır (Yücel, 1986, akt. Demirdöğen & Bilgili, 2004). Bu tanımlamaya göre OSB birbiri içerisinde benzer faaliyet gösteren kuruluşların çoğunlukla endüstriyel nitelik bakımından uyuşarak üretim ve ticarete teşvik eden kuruluşlardır. OSB'ler işletmelerin gelişebilmesi için oldukça önemli olmakla birlikte, kuruluş içerisinde yer alan firmaların; güncel üretim teknikleri, teknolojik gelişmeleri ve pazar koşullarıyla sürekli etkileşim halinde olduğu bilinmektedir. Organize Sanayi Bölgelerinin kuruluş amaçları şu şekildedir;

- Özellikle sanayi bölgelerinin gelişmesine teşvik sağlar, ithalat ve ticaretin yoğunlaştığı bölgelerde sanayiye teşvik olanağı yaratır,
- Ülke içerisindeki dengesizliğin giderilmesi açısından yoğunlaşılıp,

çalışılacak bölgeler belirler,

- Kuruldukları bölgede yerel açıdan istihdam artışı sağlayarak işgücü yaratır,
- Büyük şehirlerde göç planlaması yapılarak hızın azaltılmasını sağlar,
- Modern teknolojiye dayalı üretim süreci için teknolojiden yararlanır, işletmelerde rekabeti artırarak endüstriyel açıdan kalkınmaya sebep olur,
- Faaliyetlerin kendi oluşturdukları organlar tarafından devlet kontrolü ile yönetilmesini sağlar,
- Çevresel yapılanmaya önem verir, sürdürülebilir üretim uygulamalarına teşvik eder.

Özel Endüstri Bölgesi yapılanmasındaki amaç ise yerli ve yabancı yatırımcıların ülkeler arasındaki faaliyetlerini kolaylaştırmak için planlanan bölgelerde daha hızlı şekilde etkinliğini sürdürmesini sağlamak bu sayede ülkeye sermaye girişini hızlandırmaktır. Özel Endüstri Bölgesi yapılanmasının temel amacı ekonomik büyümeye teşvik etmek, yeni iş imkanlarına olanak sağlamak ve çalışılan bölgeye yatırım çekmektir. Belirlenen bölgelerde genel anlamda vergi avantajı ile finansal destek sunularak istenilen endüstri bölgesinde uzmanlaşmaya gidilmesi hedeflenmektedir (Staber, 1998, akt. Özer, 2008). Dünyada birçok hükümet tarafından Özel Endüstri Bölgesi yapılanması ekonomiye yardımcı araç durumundadır. Ekonomik kalkınmada öncü görülen bu bölgeler özellikle istenilen hedefe hızlı ulaşma amacıyla kullanılmakta bunun yanında ise amaçları; ülkeye istihdam artışı sağlamak ve doğrudan yabancı yatırım yapılması şeklinde belirlenmiştir. Özel Endüstri Bölgesi tanım olarak belirli bir çerçeve içinde oluşturulmuştur. Bu çerçeve coğrafi açıdan sınırlanmış olup yönetim tarafında kontrolü sağlanmaktadır. Geleneksel ticari bölgelerin en gelişmiş versiyonu olan Endüstri Bölgeleri; işletme bölgeleri, serbest ticaret bölgeleri, endüstriyel alanlar vb. bölgeleri içerir (World Bank, 2009). Türkiye'de Özel Endüstri Bölgesi Yapılanmasına ilişkin ilk adım; 4737 sayılı Endüstri Sanayi Bölgeleri Kanunuyla atılmıştır. Kanun 19.01.2002 tarihinde yürürlüğe girmiş olup kanunda ülke ekonomisinde canlanma sağlayarak teknoloji transferi yapmak, istihdamı artırmak ve yabancı sermaye girişini artırmak amaçlanmıştır.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan önermeler sonucu Endüstri Bölgeleri Koordinasyon Kurulu tarafından belirtilen noktalarda kurulan Endüstri Bölgeleri, Bakanlar Kurulu tarafından kurulmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, t.y.). Endüstri Bölgeleri, Organize Sanayi Bölgelerinden farklı olarak kamulaştırma işlemlerini devlet hazinesi adı altında yaparak masrafları devlet tarafından karşılanmakta, bu işlemler işin harcanılan miktar, verilen ödenekler için ödeme alınmamaktadır Endüstri Bölgelerinin genel özellikleri şu şekildedir;

- Tasarrufların yatırıma dönüştürülmesine teşvik ederek ülkeye giren yabancı sermayeyi artırmayı hedefler,
- İşletmelerin ihtiyaç duyabileceği; ulaşım desteği, doğal gaz desteği ve lojistik destek gibi altyapı hizmetlerini sağlar,
- Teknolojiyle iç içe çalışmayı hedefler, bunun sebebi sürekli gelişim ve sürdürülebilir bir dünya isteğidir,
- Endüstriyel faaliyetler için odaklandığı sektörlerin kalkınmasını hedefleyerek iş birliği içerisinde çalışmayı uygun görür (STB, t.y.).

3. KÜRESEL PERSPEKTİFTE ÖZEL ENDÜSTRİ BÖLGELERİ

Özel endüstri bölgeleri, ülkelerin sanayi üretimini artırmak, doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve küresel değer zincirlerine entegrasyonu hızlandırmak amacıyla geliştirilen mekânsal ve kurumsal kalkınma araçlarıdır. Bu bölgeler; vergi teşvikleri, gelişmiş altyapı olanakları ve bürokratik kolaylıklar yoluyla firmalara rekabet avantajı sağlayarak üretim, istihdam ve bölgesel kalkınmayı desteklemektedir. Küresel ölçekte Çin'deki Shenzhen Özel Ekonomik Bölgesi, Güney Kore'deki Incheon Serbest Ekonomik Bölgesi ve Singapur'daki Jurong Adası başarılı uygulama örnekleri arasında yer alırken; Türkiye'de BAYKAR Makine Sanayi, SOCAR Türkiye ve Gemlik Gübre Sanayi Özel Endüstri Bölgeleri dikkat çekmektedir. Bununla birlikte organize sanayi bölgeleri ve serbest bölgeler, sanayinin mekânsal planlamasını güçlendiren tamamlayıcı yapılar olarak üretim ekosistemine katkı sunmaktadır. Bu çerçevede, stratejik yatırımlara hızlandırılmış izin süreçleri ve altyapı destekleri sağlayan endüstri bölgeleri, sürdürülebilir kalkınma, teknoloji yoğun üretim ve uluslararası rekabet gücünün artırılması açısından önemli bir politika aracı niteliği taşımaktadır.

3.1. Dünyada Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Özel Endüstri Bölgesi yapılanması 1950'li yılların sonunda sanayileşme hızı artmış olan ülkelerin uyguladığı; çok uluslu şirketlerden yabancı yatırım çekmek için tasarlanan ve farklı ülkelerin bünyesinde pozitif yönlü bir büyüme yaratarak yatırım faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla stratejik bir konuma ve büyümede fark yaratacak olan potansiyel bir altyapıya sahip özel tasarım alanlardır. Council for the Development of Cambodia (t.y.) tarafından sunulan bilgilere göre Özel Endüstri Bölgeleri ekonomik bölge sınıflandırması aşamasına geçtiği döneme kadar farklı kalkınma tanımları ile adlandırılmıştır. Bunlara; Sanayi Bölgeleri, Serbest Bölgeler ve Kalkınma Fonları gibi kalkınma projeleri örnek olarak verilebilir. Özel Endüstri Bölgeleri; ekonomik kalkınma ve sanayileşme açısından oldukça büyük bir öneme sahip olan bu bölgeler, belirli sektörlerin gelişim ve yatırımlarına teşvik için özel olarak düzenlenmiş alanlardan

oluşmaktadır. UNCTAD bu doğrultuda 17 Mayıs 2022 tarihinde dünyada 7000'in üzerinde Özel Endüstri Bölgesi bulunduğunu açıklamıştır (UNCTAD, 2022). ÖEB'ler belirli sektörlerin gelişimini desteklemek, sanayileşmeyi hızlandırmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için düzenlenmiş alanlardır. Bu bölgelerin temel amaçları; sermaye ve işgücünü artırarak bölgesel gelişimi desteklemek ve ülke ekonomisine katkıda bulunmaktır. Uygulamalar yalnızca devlet eliyle değil, özel sektör yatırımlarıyla da yürütülmektedir. Bölgeler; yatırımcılar için vergi avantajları, esnek düzenlemeler ve modern altyapılar sunarak cazip hâle gelir. ÖEB'lerin Sağladığı Başlıca Avantajlar;

- ✓ Yatırım Çekme: Yabancı sermaye için cazip alanlar oluşturarak doğrudan yatırım çeker.
- ✓ Teknolojik Gelişim: AR-GE merkezleri ve ileri üretim tesisleriyle inovasyonu destekler.
- ✓ Bölgesel Kalkınma: Az gelişmiş bölgelerde istihdam yaratır ve yaşam standartlarını artırır.
- ✓ Özel Teşvikler: Vergi muafiyetleri ve esnek çalışma kuralları girişimciler için avantaj sağlar.
- ✓ İstihdam Artışı: Büyük ölçekli üretim tesisleriyle yeni iş fırsatları yaratır.
- ✓ İhracatı Geliştirme: İhracata yönelik üretimi artırarak dış ticaret dengesini güçlendirir.
- ✓ Rekabet ve Yenilik: İnovasyonu ve küresel rekabeti destekler.
- ✓ Sürdürülebilirlik: Çevre dostu üretim ve yeşil enerji uygulamalarını teşvik eder.

Dünyada ilk ÖEB örneği 1897'de İngiltere'deki Trafford Park olarak kabul edilmektedir. Ardından ABD'de Central Manufacturing District (1908) modern sanayi bölgelerinin öncüsü olmuştur. Bu yapılar başlangıçta tamamen özel girişimlerle kurulmuş ve sanayileşmede kritik bir rol oynamıştır. Günümüzde Çin, Hindistan, Meksika, Güney Kore, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye ÖEB uygulamalarında öne çıkan ülkeler arasındadır. Ayrıca Brezilya, Polonya, Rusya, Singapur, Malezya ve Vietnam gibi ülkelerde de bu bölgeler yaygındır. Çin, ekonomik bölge kavramını oluşturması ve uygulamalarıyla en başarılı örnek olarak kabul edilmektedir (Encyclopaedia Britannica, t.y.). Özel Endüstri Bölgesi yapılanmaları; deneyimleri harekete geçirerek başarıya ulaşmayı sağladığı gibi bu doğrultuda bünyesine ulusal çalışmaları da katmaktadır. Bunun yapılmasının amacı ekonomik kalkınmaya geniş kapsamlı bir teşvik sağlamaktır. Bu sayede endüstri bölgelerinin yanı sıra serbest ticaret bölgeleri, kalkınma bölgeleri ve ihracat işleme bölgelerinde hem ulusal hem bölgesel düzeyde çalışmalar geliştirilir. Bu doğrultuda başarıyı yakalamak için bazı değişkenlere dikkat

çekilmektedir. Bu önem arz eden değişkenler şu şekildedir;

- ✓ Coğrafi alanların doğru belirlenmesi ve denetimi
- ✓ Tek elden yönetimde netlik ve etkin idari yapı
- ✓ Fiziksel ve lojistik altyapının güçlü olması
- ✓ Siyasi istikrar ve liderlik desteği
- ✓ Teknolojik yenilik ve AR-GE yatırımları
- ✓ Rekabet gücü ve ihracat odaklı stratejiler
- ✓ Çalışma koşullarında iyileştirmeler ve çalışan motivasyonu
- ✓ Güçlü dış ekonomik bağlantılar

Her ne kadar dünyada Özel Endüstri Bölgeleri uygulamaları birçok ülkede yaygınlaşmış ve farklı sonuçlar doğurmuş olsa da çalışmada odak noktası olarak yalnızca başarılı ve büyüme kaydeden örneklere yer verilmiştir. Zira birçok ülkede karşılaşılan başarısızlıklar; altyapı eksiklikleri, yetersiz yönetişim, siyasi istikrarsızlık ve sosyal direnç gibi nedenlerle şekillenmiş, bu durum kalkınma süreçlerinin bütüncül şekilde değerlendirilmesini güçleştirmiştir.

3.1.1. Çin'de Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Çin Dünya geneline bakıldığında Özel Endüstri Bölgesi yapılanması konusunda en başarılı ülkelerden biridir. Ülke 1980'lerde uygulamaya başladığı reform ve dışa açılma politikaları kapsamında Özel Endüstri Bölgeleri kurarak büyük bir değişimin, yenilenmenin kapılarını aralamıştır. Geniş kapsamlı, ileriye dönük ekonomik çalışmaları ile geleceğe yatırım yapan küresel aktörlere yardımcı konumunda olan Endüstri Bölgeleri 1980 yılında dört adet Özel Endüstri Bölgesi oluşturarak faaliyetlerine başlamıştır. Guangdong ve Fujian eyaletlerinde oluşturduğu bu bölgelerin ardından 1999 yılında Çin ve Mısır arasında gerçekleşen anlaşma ile Süveyş Kanalında bir sanayi bölgesi oluşturma fikriyle yükselişe geçtiği bilinmektedir (Orakçı, 2020). Çin Özel Endüstri Bölgesi ülkenin kalkınmasının yanı sıra küresel ekonomiye entegrasyon sürecini hızlandırarak ekonomik büyümede kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle Shenzhen şehri bu süreçte öne çıkarak Çin'in en önemli ekonomik bölgesi haline geldiği bilinmektedir.

- Shenzhen Özel Endüstri Bölgesi; Pearl Nehri Deltasında yer alan Shenzhen; Çin ve Hong Kong arasında köprü niteliğinde bir işlev görmektedir. Bu bölge Çin'de oluşturulan ilk Özel Endüstri Bölgesidir. Shenzhen'de bir nevi deney niteliğinde kurulan bu bölge Çin'in ekonomik açıdan yükselişinin başladığı dönem olarak bilinmekte ve Çin'in Dünyaya Açılan Penceresi olarak adlandırılmaktadır. Elbette Shenzhen'in Özel Endüstri Bölgesi seçilmesinin altında yatan önemli bir sebep de

bulunmaktadır. Bu sebep zengin toprak ve su kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra içerisinde bir balıkçı köyü bulunmasıdır. Bu açıdan kurumsal bir yapıya sahip olup belirli bir konuda belirli bir hedefe yürümeyi sağlayabilecektir. Shenzhen bölgesel ticaret ve dünyanın en serbest pazarı olarak bilinmekle birlikte ayrıca körfezlerine ulaşımın açık oluşu ve liman konumu da bölgeye üstün bir özellik kazandırmaktadır. Kentin çevresinde bulunan derelerden elde edilen su ile oldukça zengin bir sulama sistemi kullanılmakta, bu da çevresindeki bölgelere su hizmeti vermesini sağlamaktadır (Zeng, 2010:56).

- Shanghai Pudong Özel Endüstri Bölgesi; Şangay Pudong Özel Endüstri Bölgesi Şangay'ın doğusunda ve Huangpu Nehri'nin karşısında yer almaktadır. Pudong 1990 yıllarında Çin hükümetinin dışa açılma politikalarının önemli bir parçası olarak Özel Endüstri Bölgesi statüsünü kazanmıştır. Pudong ticaret ve ulaşım açısından da oldukça popülerdir. Pudong Çin'deki en önemli finansal ve ticari merkezlerin başında gelen ve dünyaca ünlü Şangay Borsası Lujiazui Finans ve Ticaret Bölgesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra bölgede dünyanın en büyük havaalanlarından biri olan Pudong Uluslararası Havalimanı da yer almaktadır. Ulaşım sektöründe gelişmiş olan Pudong ayrıca Şangay'ın ünlü tren hattına sahiptir. Pudong serbest ticaret bölgesi olarak anılmaya başladıktan sonra geliştirdiği sistemlerle gümrük vergilerini en aza indirmiştir. Bu da endüstri bölgesine olan yatkınlığını artırmış, 2013 yılında yabancı yatırımcılar için en aktif Serbest Ticaret Bölgesi haline gelmiştir (Shanghai Pudong New Area Government, 2022).

3.1.2. Afrika'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Afrika'da Özel Endüstri Bölgeleri hükümetler tarafından belirli teşvik ve vergi indirimleriyle, altyapı hizmeti ve ticari kolaylıklar sunulması amacıyla kurulmaktadır. Afrika'da Özel Endüstri Bölgelerine atılan ilk adımlar 1970'te Liberya'da, 1971'de Mauritius'da, 1974'te Senegal'de atılmıştır. 1990'lı yılların ardından Afrika'da bölgeler her ne kadar sıklaşmış olsa da dünyada diğer endüstri bölgelerine kıyasla geri kalmış durumdadır. Bu başarısızlığın ana sebebi ulaşım altyapısının zayıflığıdır. Siyasi istikrarsızlık, ihracat pazarlarına erişimin seyrekliği, bölgesel entegrasyon eksikliği ve özellikle eğitim ile işgücü yetersizliği de eklendiğinde ülke küresel rekabette oldukça geride kalmıştır. Bu noktada yatırım ortamının sağlıklı şekilde oluşturularak risk ve maliyet hesabının doğru yönetilmesi oldukça önemlidir. Örneğin sıklıkla tekrarlayan elektrik altyapı sorunları, su eksikliği, ağır bürokrasi şartları gibi yatırımı engelleyen sebeplerin ortadan kaldırılması için çalışmalar yapılmalıdır. Afrika kıtasında farklı ülkelerde

çeşitli Özel Endüstri Bölgeleri bulunmaktadır. Bu bölgeler ülkelerin ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermek için ülkenin kalkınmasının ne yönlü olacağına dikkat çekmektedir. Afrika'nın gelecekteki ekonomik kalkınmasında Özel Endüstri Bölgelerinin yaygınlaşması beklenmektedir. Özellikle kıtanın tedarik zincirleriyle olan bağını kuvvetlendirmesi hedeflenmektedir (Farole, 2010:4).

- Etiyopya: Hawassa Endüstri Parkı; Hawassa Endüstri Parkı, Etiyopya'da bulunan, ülkenin tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde çalışmalarıyla öne çıkan önemli bir sanayi parkıdır. Etiyopya'nın Sidama Bölgesi'nde ve Hawassa şehrinde yer alan park 2016 yılında açılmıştır. Endüstriyel parkın ülkedeki sanayileşme ve kalkınma çabalarının bir parçası haline getirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda da Afrika'nın en büyük sanayi parklarından biri olarak hedefe de ulaşılmıştır. Parkın içerisinde Çin, Amerika, Hindistan, Sri Lanka gibi 18 öncü tekstil şirketi faaliyet göstermektedir. Parkta 37 fabrika kulübesi bulunmakta, yenilenebilir enerjiyle sürdürülebilirlik hedeflenmektedir (Hawassa City Administration, t.y.).
- Mısır: Süveyş Kanalı Ekonomik Bölgesi; Mısır'da ekonomik kalkınma için kritik öneme sahip olan bölge Süveyş Kanalı Ekonomik Bölgesidir. Bu bölge Süveyş kanalı boyunca uzanır ve ülkedeki lojistik, üretim ve sanayi alanlarında önemli bir merkez durumundadır. 2015 yılında Mısır tarafından başlatılan bu proje Mısır'ın küresel ticaretteki rolünü artırarak ekonomide çeşitlendirmeyi planlanmıştır. Süveyş Kanalı Ekonomik bölgesi; ilaç üretimi, otomotiv üretimi, tıbbi cihaz üretimi, aktif ilaç içerikleri üretimi ve güneş enerji sistemleri üretimi üzerine yatırım fırsatları sunmaktadır (Gaziantep Sanayi Odası, 2024).

3.1.3. Güney Kore'de Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Güney Kore Endüstri Bölgeleri ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak, yabancı yatırımcıları çekmek ve ihracat desteği sağlamak amacıyla kurulmuş alanlardır. Güney Kore yüksek teknolojili üretim ve AR- GE faaliyetleri odaklı, neredeyse tamamen inovasyon odaklı diyebileceğimiz bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu nedenle Özel Endüstri Bölgeleri de küresel ticaretteki konumunu yükseltmektedir. Elektronik, otomotiv ve kozmetik sektörleri Kore'nin başlıca endüstrilerinin gelişimini ortaya çıkararak hedeflenen sonuç için yol haritasını çıkartmaktadır. Bu öncü sektörlerin yanı sıra Güney Kore endüstriyel yapısını geliştirmede kaynak yönetim politikaları kolaylaştırması ve elektronik ticaretin gelişmesi için de Özel Ekonomik Bölgelerdeki gelişmeleri takip etmektedir.

- Incheon Serbest Ekonomik Bölgesi; 2003 yılında kurulmuş olan bölge

Güney Kore'nin en önemli ekonomik kalkınma projelerinden biridir. Güney Kore'yi küresel bir iş merkezi haline getirmek amacıyla hayata geçirilmiş olan Incheon Serbest Ekonomik Bölgesi stratejik olarak Incheon Limanı ve Havaalanının çevresinde yer almaktadır. Incheon'da 13 uluslararası kuruluş bulunmaktadır. Bunlar içinde Dünya Bankası ve Yeşil İklim Fonu gibi seçkin kuruluşlar da bulunmakta; BMW ve Samsung BioLogics gibi de çok uluslu şirketler de yer almaktadır. Bölgeye ait alanlar arasında uluslararası hastanelerin yer aldığı, ileri teknoloji, sürdürülebilir şehircilik anlayışıyla tasarlanmış olan Songdo Uluslararası Şehri, lojistik ve turizm odaklı Yeongjong Şehri ve finans ve eğlence merkezi olan Cheonga Şehri bulunmaktadır. Esnek ticaret politikalarıyla Çin pazarına erişimin oldukça kolay olduğu Incheon'dan çevre büyük şehirlere de ulaşım imkânı kolay olduğu bilinmektedir (Korean Free Economic Zones, 2025).

- Busan-Jinhae Serbest Ekonomik Bölgesi; Busan-Jinhae Serbest Ekonomik Bölgesi yabancı yatırımlarla ilgilenerek sanayi ve lojistik sektörlerini yaygınlaştırma amacıyla 2004 yılında faaliyete geçen, ekonomik büyümeye teşvik edilmesi amacıyla kurulmuş bir serbest ekonomi bölgesidir. Busan-Jinha Serbest Ekonomik bölgesi dünyada bulunan en büyük ikinci aktarma limanı ve yedinci en büyük konteyner limanı olan yeni bir limanın etrafına konumlanmış olan Kuzeydoğu Asya'nın önde gelen lojistik merkezidir. Gemi inşası, otomotiv ve makine endüstrileri, demiryolu ağı ve bunlara ek olarak tıbbi alanlar için araştırma merkezini bünyesinde barındırmaktadır (Korean Free Economic Zones, 2025).

3.1.4. Hindistan'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Hindistan ekonomik kalkınma hedeflerine ilk olarak 1960'lı yıllarda ihracatı teşvik etmek amacıyla kurduğu İhracat İşleme Bölgesi etkinliğiyle adım atmıştır. İhracat teşviki isteminin ardından Hindistan'ın dünya standartlarının altında kaldığı, mali rejim düzensizlikleri sebebiyle ekonomide ilerleme kaydedilememesi dolayısıyla Hindistan ülkeye daha fazla yatırım çekilebilmesi amacıyla 2005 yılında Özel Endüstri Bölgeleri Politikalarını duyurmuştur. Hindistan'da çok sayıda ÖEB bulunmaktadır. Bu bölgeler çoğunlukla ilaç, tekstil, otomotiv, elektronik ve hizmet sektörü gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu bölgelerden bazıları; Navi Mumbai ÖEB, bilgi teknolojisi ve yazılım, Mundra ÖEB; lojistik ve altyapı ve Noida ÖEB, yazılım ve bilgi teknolojisi üzerine faaliyet gösteren bölgelere örnek verilebilmektedir.

- Falta Özel Endüstri Bölgesi; Falta Özel Endüstri Bölgesi Hindistan'ın doğusunda, Kalküta'ya yaklaşık 55 km uzaklıkta yer alan 1984 yılında

kurulmuş olan bir bölgedir. Hindistan dış ticaretinde önemli bir rol oynayan bölge Haldia ve Kalküta Limanlarına yakın bir konumda olmakla birlikte aynı zamanda uluslararası havalimanına yakınlığıyla da bilinmektedir. Bu yakınlık da havayolu ticaretini artırmakta, bölgeyi iç ve dış uluslararası ticarette öne çıkarmaktadır. Özellikle ihracata yönelik faaliyetlerin yapıldığı bölgede amaç; ekonomik faaliyetin yaratılması, yatırımların tanınırlığının artırılması, yerli ve yabancı kaynak yatırım tanıtımı, istihdam fırsatları yaratılması ve altyapı hizmetlerinin genişletilmesi olarak belirlenmiştir (Falta Special Economic Zone, 2025).

3.1.5. Singapur'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Singapur, bütün ülkeyi cazip bir iş ve ticaret merkezi haline getiren ekonomik politikalarıyla tanınan bir ülkedir. Resmi anlamda Özel Endüstri Bölgesi tanımlaması olmasa da Singapur'da çeşitli özel endüstri bölgeleri ve serbest ticaret bölgeleri bulunmaktadır. Bu bölgeler, sanayi gelişimi ve yabancı yatırımcıların çekilmesi amacıyla belirli avantajlar sunmaktadır. Bu bölgelerin bazılarına Jurong Adası, Tuas Biomedical Park, One-North ve Singapore Science Park örnek olarak verilebilmektedir. Singapur için dönüm noktası ise bütünleşmiş bir plan olan 1965 yılında ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra Jurong Bölgesidir. Bölge 1970'te Jurong Adası Endüstri Bölgesine; yıllar içinde de Küresel Petrokimya Bölgesine dönüşmüştür (Encyclopaedia Britannica, 2025).

- Jurong Adası; Jurong Adası; Singapur'un güneybatısında yer alan yapay bir adadır. Ülkenin en önemli sanayi bölgelerinden biri olan bu ada çeşitli endüstriler; özellikle petrol ve petrokimya endüstrisi için önemli bir merkez haline gelmiştir. Jurong Adası 1990'larda Singapur'un petrokimya pazarında faaliyet göstererek başlayan proje; adları Pulau Ayer Chawan, Pulau Ayer Merbau, Pulau Seraya, Pulau Pesek, Pulau Mesemut Laut, Pulau Sakra ve Pulau Pesek Kecil olan minik adaların birleşimi ile tamamlanmıştır. 1995 yılında deniz dolgusu ve arazi ıslah çalışmalarıyla adalar birleştirilip tek bir yapay ada haline getirilip birbirine bağlanmıştır. Birleştirme ve arazi doldurma çalışmalarının ardından hızlı bir enerji üssüne dönüşen Jurong Adası özellikle petrokimya ve enerji sektörünce faaliyet gösteren uluslararası şirketlerin dikkatini çekerek, bölgede dev rafineri tesisleri kurulumunu gerçekleştirmişlerdir. Yüzölçümü oldukça küçük olan adanın küçük adalar ile birleştirildiği ve bu şekli ile dünyanın en başarılı kümelenmesi olarak adlandırıldığı Jurong Adası; sürdürülebilir başarı esasına dayanan, yüksek nitelikli eğitmenlerin bulunduğu ve eğitimin kalitesinin oldukça yüksek olduğu bir bölgedir (Encyclopaedia Britannica, 2025).

3.2. Avrupa Birliğinde Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Avrupa Birliğinin Özel Ekonomik Bölge tanımlamasının öncesinde bu fikri hayata geçirmeye yönelik ilk adımları Serbest Bölge tanımlamasıyla karşılık bulmuştur. Serbest bölge; bir ülkenin dış ticaret rejimi için gerekli olan mevzuat ve kısıtlamaların kısmen veya komple uygulama dışı bırakılarak, çoğunlukla uluslararası bir liman veya havaalanı yakınında yer alan, ihracata yönelik faaliyetlerde kullanılmak üzere belirlenen ticari ve sınai alanlar şeklinde açıklanmıştır (Güner, 1995:3). 19. yüzyılda Amerika'da görülmeye başlayan serbest bölge uygulaması 1930'lu yıllarda dünyaya yayılmaya başlamıştır. Uygulama; 1929 Büyük Buhranını izleyen yıllarda ekonomik çöküntünün etki alanını daraltma çalışmalarında bir araç olarak kullanılmaya başlamış bu çalışmalar sonucunda da özellikle Hong-Kong ve Singapur serbest limanları ile bu limanları izleyen Tayvan, Güney Kore ve Panama serbest bölgelerinin elde ettiği ekonomik başarı serbest bölge fikrinin faaliyet alanını oldukça genişletmiştir (Paksoy & Güllü, 2011:114).

İkinci Dünya Savaşı sonrası endüstriyel devrimin ardından Avrupa Birliğinde serbest bölge uygulamasına göz atıldığında dünya ekonomisinde bir yapı taşı olarak kabul edilecek düzeyde teknolojiyi başarılı kullanan çok uluslu şirketlerin ihracata yönelik ilk adımlarını 1958 yılında attığı görülmektedir. Özellikle savaş sonrası özel yabancı sermayede görülen artış dünya ekonomisinde önemli ölçüde yer kaplayan şirketlerce sağlanmıştır. Avrupa Birliğinde kurulan ilk serbest bölge Shannon Serbest Bölgesidir. 1959 yılında kurulan bölge ihracata yönelik kurulan ilk serbest bölge özelliğini taşımaktadır. İrlanda'nın batısında bulunan Shannon Serbest Bölgesi; İrlanda'nın kırsal ekonomisini canlandırarak uluslararası ticaret merkezi yaratmayı amaçlamıştır. Shannon Havalimanı'nın ekonomik krizden sonra eski öneminin yitirileceği korkusu ile başlayan bu proje dünya genelinde Özel Ekonomik Bölgelerin öncüsü kabul edilmektedir (Yazıcılar, S., 2017:64) Shannon Serbest Bölgesinde yatırımcılar için tanınan bazı ayrıcalıklar ve teşvikler aşağıdaki şekildedir;

- ✓ Bölgeye üçüncü ülkelerden getirilen ürünlerin depolama veya işleme amaçlı kullanıldığı bildirildiği taktirde ihracat vergisinden muaf tutulmaktadır.
- ✓ Avrupa'daki vergi indiriminin en düşük olduğu yerdir.
- ✓ Bölgenin en temel avantajı ürün taşımacılığının hızlı yapılmasıdır. Bu ülkelere finansal açıdan kolaylık sağlamaktadır.
- ✓ Bölgeye getirilen mallar bölgede herhangi bir süre kısıtı olmadan kalabilmektedir.
- ✓ Bölgede elde edinilen kazançlar stopajın dışında tutulmaktadır.
- ✓ Bölgedeki firmalar İrlanda'nın diğer ülkeler ile imzalamış olduğu çift vergilendirmeyi önleme sözleşmesinden yararlanabilmektedir (Shannon Chamber, t.y.).

Shannon modeli büyük bir başarı elde ederek yerel istihdamı artırmış ve havacılık sektörünü geliştirmiştir. Bu model ilerleyen yıllarda diğer AB ülkelerinde de

benimsenen bir model olarak anılmış Özel Endüstri Bölgeleri için ilham kaynağı olmuştur. Özel Endüstri Bölgesi Yapılanmasının Avrupa Birliği kapsamında incelendiği bu başlıkta; Avrupa Birliğinde öne çıkan Özel Ekonomik Bölgeler incelenecektir.

3.2.1. Almanya'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Almanya planlarını destekleyen federal bir yapılanmaya sahip, serbest bölgeler açısından oldukça zengin ve yapıcı olan; Özel Endüstri Bölgelerinde daha çok belirli sektörlere yönelen bir ülkedir. 2. Dünya Savaşının ardından sanayi bölgelerinden yeniden yapılanmaya giden ülke ekonomik kalkınma odaklı sanayi kümelenmeleri belirlemiştir. Uygulamaya konan politikalar daha önce merkezi hükümetçe yönetilmiş ardından eyaletlere görevlendirme verilmiştir (Bohler, 2010). Ülkede farklı endüstri kollarındaki uzmanlaşma ve kalkınma sistemleri ile şekillenmiş olan gelişmiş altyapılar yatırımcıların ilgi odağı halindedir. Almanya'daki ticaret bölgelerinde hem yerli hem de yabancı yatırımcılar eşit koşullarda faaliyet gösterebilmekte, bu durum herhangi bir gruba ayrıcalık tanınmasının önüne geçerek herkes için adil bir ticaret ortamı oluşturmaktadır. Bölgelerde ucuz ancak yüksek nitelikli iş gücü bulunmakta; ayrıca uygulanan politikalar esnek ve küresel pazarla güçlü bir etkileşim içerisindedir.

- Ruhr Serbest Bölgesi; Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya Bölgesinde bulunan ve Ruhr Nehri yakınlarında yer alan dağlık bir bölgedir. Ülkedeki en büyük sanayi bölgelerinden biri olan bölgenin Almanya'nın en yoğun yerleşimli alanlarından biri olduğu bilinmektedir. Sanayi devriminin ardından sanayi endüstrisinin merkezi haline gelen bölge; 1980'ler itibarıyla kömür ve çelik üretimindeki artış ile Alman Sanayisinin yapıtaşı haline gelmiştir. Ardından ülke 1. ve 2. Dünya Savaşlarından sonra stratejik ve ekonomik önemi dolayısıyla doğrudan hedef haline gelmiş ancak savaş sonrasında toparlanma sürecini uzatmayarak bölgesel olarak yeniden yapılanmaya girmiştir. Günümüzde Ruhr Bölgesi'nin dünyaya kazandırdığı en önemli dönüşüm Zollverein Kömür Madeni'dir. Bu maden ocağı işçi odaları, makine daireleri, kömür kuyu çıkarım evleri, birimler arası transfer asansörleri ve saha içerisindeki birçok yapı korunmakta ve sergilenmektedir. Ayrıca maden ocağı savaş sonrası dönüşümü simgelemekte olup UNESCO Dünya Miras Listesinde de yer almaktadır. (Derya, 2015:112).
- Hamburg Serbest Ticaret Limanı; Avrupa'nın en büyük ticaret limanlarından biri olan Hamburg limanı kara ve hava yolu ulaşımı bakımından oldukça gelişmiştir. 1988 yılında kurulan limanda ürün işleme faaliyetleri ve mal depolaması yapılmaktadır. Liman; Avrupa'ya Kuzey Denizi üzerinden açılan en büyük limanlardan biri ve bunun yanı sıra Çin ABD ve Asya ülkeleriyle

ticarette köprü görevi üstlenmektedir. Günümüzde dijitalleşme ile enerji altyapısı güçlendirilmiş, daha modern hale gelmiştir. Liman; Avrupa'nın üçüncü, Almanya'nın ise en büyük konteyner limanıdır (Karlı vd., 2021:6).

3.2.2. İtalya'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

İtalya, toplam 20 bölge ve bölgeler içerisinde 8 ekonomik bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgeler ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşma alanlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Sanayileşmiş olan Lombardiya, Piemonte ve Veneto gibi bölgeler İtalya ekonomisini canlı tutan bölgelerdir. Milano ve Venedik gibi şehirleri barındırır. Toksana ve Emilia-Romagna gibi merkez bölgeler de turizm, tarım ve sanayi üçlüsünü dengede tutmaktadır. Ekonomik bölgeler ve odaklandığı ekonomik formlar aşağıdaki gibidir (OpportunItaly, t.y.);

- ✓ Adriyatik; yenilenebilir enerji kaynakları ile iç içe olan ve bölgenin güzelliğini korumak için yeşil ekonomiyi sürdürmeyi hedefleyen ekonomik bölgedir.
- ✓ Calabria; Akdeniz'in en büyük aktarma limanına sahiptir. Tarım ve gıda sektörü ile üniversite araştırma merkezlerinin faaliyetleri yürütülmektedir.
- ✓ Campania; iki büyük liman, demir yolu, kara yolu ve su yolu taşımacılığı ile iki büyük yük köyü barındıran lojistik bir alandır. Bu bölge mühendislik, tarımsal fayda ve gemi yapımı için faaliyetlere odaklanmaktadır.
- ✓ İyonya; bölge için daha yeşil bir rota çizilmiş, enerji dönüşümlerine yoğunlaşılmıştır. Otomotiv, biyoekonomi ve yaratıcı endüstrilerin oldukça yararlanacağı bir endüstriyel yenileşme hedeflenmiştir.

3.2.3. İspanya'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

İspanya'da Özel Ekonomik Bölge yapılanması genellikle Serbest Ticaret Bölgesi olarak adlandırılmaktadır. İspanya'da aktif olarak hem adalarda hem de karada önemli serbest ticaret bölgeleri bulunmaktadır. Bölgeler genelde liman şehirlerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi de ticaretin kolaylaştırılmasıdır çünkü bu; bu tür bölgelerin temel amacıdır. İspanya'daki serbest ticaret bölgeleri, AB'nin gümrük ve ticaret politikalarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle, bu bölgelerdeki faaliyetler AB içindeki diğer ülkelerle serbest ticareti kolaylaştırır, ancak aynı zamanda bölgenin dışındaki ülkelerle ticarette AB kurallarına uyulmasını gerektirir. İspanya Hükümeti tarafından işletilen en büyük dört serbest bölge; Kanarya Adaları Serbest Bölgesi, Cediz Serbest Bölgesi, Barselona Serbest Bölgesi ve Vigo Serbest Bölgesidir. İspanya'nın ve AB'nin en avantajlı özel ekonomik bölgelerinden biri olan Kanarya Adaları incelenecektir (Healy Consultants., 2023).

- Kanarya Adaları Serbest Bölgesi; AB'nin ve İspanya'nın en avantajlı Özel Ekonomik Bölgelerinden biridir. Bölge; AB'nin dış sınırında olduğu için birçok vergi avantajına sahip olan ve teşvikler sunan ÖEB statüsüne sahiptir. Atlantik'teki stratejik konumuyla Kanarya Adaları, Avrupa, Amerika ve Afrika arasında güçlü bir noktada yer aldığı için etkin şekilde üç kıtada da faaliyet gösterilebilmektedir. Adalar kıtaların pazarlarına erişimi kolay olduğundan uluslararası bir platform görevi görmektedir.Başkentte ve başkent dışında bulunan adalarda yatırım ve iş imkânı gereklilikleri farklıdır. Başkent adalarda (Gran Canaria ve Tenerife) iş imkânı arttıkça yatırım azalmaktadır. Yani ilişki ters orantılıdır, iş yaratıldıkça yatırım ihtiyacı azalmaktadır. Başkent dışı adalarda (El Hierro, La Palma, Ka Gomera, Lanzarote ve Fuerteventura) ise durum tam tersidir. İş yaratmanın yatırıma doğrudan etkisi vardır. İş dinamizmi artmakta ve iş hedefi doğrultusunda yatırımlar yapılarak vergide avantaj sağlanmaktadır. Adalar arasında en gelişmiş ve en kalabalık olanı Tenerife Adasıdır. Ada bünyesinde barındırdığı Siyah Plajı, Teide Yanardağı ve eşsiz iklimi ile özellikle kültür ve turizm açısından büyük bir yatırım merkezidir. Santa Cruz Karnavalı ve Tenerife Karnavalı da bölgenin turistik cazibesini artırarak yıl boyu turist çekmektedir (Advixy, t.y.).

3.2.4. Polonya'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Polonya'da ÖEB'lerin fırsatlarından yararlanmak isteyen girişimciler; ayrı alanlara sahip olacak, yatırım teşvik imkanlarına sahip olacak ve vergi muafiyetlerinden yararlanacaklardır. Polonya'daki en önemli Özel Ekonomik Bölgeler ve faaliyetleri şu şekildedir;

- Katowice Özel Ekonomik Bölgesi; Polonya'nın mevcut en büyük ekonomik bölgesidir. Yerel yatırımcılara güçlü desteği ile bilinen bölge özellikle otomotiv sektöründeki yatırımları ile dikkat çeker. Bölgede çok çeşitli yatırım parsel alanları, üretim tesisleri, ofis alanları ve depolar bulunmaktadır.
- Pomeranian Özel Ekonomik Bölgesi; Baltık Denizi bölgesinde yer alan bölge, denizcilik, lojistik ve teknoloji sektörlerindeki yatırımlara yoğunlaşmaktadır. Denizden rüzgâr enerjisi elde ederek yenilenebilir enerjiyi destekleme ve Avrupa'nın en büyük limanlarından biri olan Gdańsk Limanındaki ticari faaliyetler bölgede önemli bir rol oynar.

3.2.5. Finlandiya'da Özel Endüstri Bölgesi Yapılanması

Finlandiya Helenski Ekonomik Bölgesi, Finlandiya ekonomisinin omurgası olarak nitelendirilebilen; lojistik, teknoloji, yenilik ve sürdürülebilirlik alanlarında birinci, Avrupa'nın en dinamik bölgelerinden birisi olarak

bilinmektedir. Finlandiya'nın başkenti olan Helenski Avrupa genelinde dikkat çeken bir bölge konumundadır. Finlandiya ekonomik bölgeleri Özel Endüstri Bölgesi modelinden ziyade inovasyon odaklı yapılanmaları ile öne çıkmakta, ülke için katma değer yaratmada öne çıkarmaktadır. Ekonomik açıdan oldukça ünlü şirketlerin yer aldığı bölgede Nokia gibi dünya çapında bilinen bir teknoloji şirketi ve Rovio adı ile ve bilinen adıyla Angry Birds gibi oyun şirketleri yer almaktadır (Andersson J. 2023).

4. TÜRKİYE'DE ÖZEL ENDÜSTRİ BÖLGESİ YAPILANMASI

21. yüzyılda Türkiye, küresel rekabet koşullarına uygun sanayi bölgeleri oluşturmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda amaç, büyük ölçekli, yüksek katma değerli ve stratejik yatırımları desteklemektir. Bu hedeflerle, 4737 Sayılı Kanun çerçevesinde Endüstri Bölgeleri (EB) ve Özel Endüstri Bölgeleri (ÖEB) kurulmuştur. Endüstri Bölgeleri, yatırım için kamu arazileri üzerine kurulur ve planlama ile altyapısı devlet tarafından yapılır. Özel Endüstri Bölgeleri ise belirli yatırımcıların taleplerine göre, yatırımcının kendi mülkünde kurulan, daha esnek ve yatırımcı dostu alanlardır. Sanayi bölgeleri, genellikle küçük işletmelerin belirli konularda üretim yaptığı ve bu alanlarda uzmanlaştığı üretim alanlarıdır. Türkiye'de planlı sanayileşme süreci 20. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Sümerbank, Etibank ve Karabük Demir-Çelik gibi kamu kuruluşları ile temeller atılmıştır (Resmî Gazete, 2000).

1960'lardan sonra Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) oluşturulmuş ve ilk OSB 1962'de Bursa'da kurulmuştur. Sanayi yatırımlarının şehirlerde yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle, üretimin planlı alanlara taşınması zorunlu hâle gelmiştir. Bu nedenle OSB'ler bölgesel kalkınmayı desteklemek ve çarpık kentleşmenin önüne geçmek için kurulmuştur. Uzun süre tüzel kişiliği olmayan OSB'ler, 2000 yılında çıkan 4562 sayılı Kanun ile yasal statü kazanmıştır. Aynı yıl, sanayi yatırımlarını daha stratejik alanlara yönlendirmek için 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Böylece yalnızca OSB'lerle sınırlı kalmayan, yüksek teknolojiye dayalı ve esnek sanayi bölgeleri oluşturulmuştur. Ancak zamanla bu yapılar bazı sorunlar ortaya çıkarmıştır:

- OSB'lerde mevzuat sabit olduğundan yatırımcılara esneklik sağlanamamıştır.
- Küçük ve orta ölçekli yatırımlar için uygunken, büyük yatırımlara alan oluşturulamamıştır.
- Altyapı süreçleri devlet tarafından yürütüldüğü için süreçler uzamıştır.

Endüstri Bölgeleri'nde ise;

- Kamu arazileri nedeniyle planlama alanı sınırlı kalmıştır.
- Yer temini ve onay süreçleri yatırımı yavaşlatmıştır.

- Karar alma süreci bakanlık denetiminde olduğundan yatırımcılar özgür hareket edememiştir.

Bu nedenle Türkiye, özellikle 2000'li yıllardan sonra yüksek teknoloji, petrokimya, yenilenebilir enerji, savunma ve otomotiv gibi sektörlerde büyük yatırımlar çekmek istemiştir. Bunun için gerekli koşullar; hızlı altyapı oluşturabilme, özel teşviklere kolay erişim, yatırımcıya ait geniş arazi imkânı ve sürecin yatırımcılar tarafından yönetilmesi olarak belirlenmiş ancak bu koşullar OSB ve EB'lerde tam olarak sağlanamadığından, Özel Endüstri Bölgeleri kurulmuştur.

4.1. Organize Sanayi Bölgeleri ve Kavramsal Çerçevesi

Organize Sanayi Bölgeleri 19. Yüzyılın sonlarına doğru ABD ve Almanya başta olmak üzere Avrupa'da ortaya çıkmış olan ilk kalkınma araçlarındandır (Çetin & Kara, 2015:52). Birleşmiş Milletlerin (BM) tanımlamasına göre Organize Sanayi Bölgeleri "Birbirleriyle iş birliği halinde üretim yapan orta ve küçük işletmelerin, planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanacak şekilde standart fabrikalar binaları içinde toplanmalarıdır" şeklindedir (Yücel, 1986'dan akt. Demiröğen ve Bilgili, 2004:) Türkiye'de ilk OSB Bursa'da kurulmuştur. 1962 yılında kurulan Bursa OSB 2000 yılına kadar yasal güvenceye sahip olmadan devam etmiş, bu sürecin sistemin siyasal altyapısını ise 15.04.2000 tarihli ve 24021 sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu oluşturmuştur (Resmî Gazete, 2000). Bursa OSB ile başarıyla sürdürülen bu sanayileşme süreci devletin de desteği ile birçok ile taşınmıştır. Türkiye'de Bursa'nın ardından zaman içerisinde; Konya, Manisa, Gaziantep, Erzurum ve Eskişehir'de OSB'ler kurulmuştur. İl merkezli Organize Sanayi Bölgeleri zamanla ilçelere de dağılarak büyümüştür.

Türkiye'de sanayi üretiminin disiplinli ve sürdürülebilir şekilde gelişimini hedefleyen Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), sanayileşmenin planlı şekilde yürütülmesi hedefiyle önemli roller üstlenmiş olsa da yıllar içerisinde birçok yapısal, yönetsel ve çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar, OSB'lerin sürdürülebilir ve verimli sanayi alanları olma misyonunu zaman zaman sekteye uğratmaktadır. Bu eksiklikler sonucu da sanayi bölgeleri yenileşmeye ihtiyaç duymuştur. OSB'lerin karşılaştığı bu sorunlar da Endüstri Bölgelerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıda Organize Sanayi Bölgelerinin karşılaştığı başlıca sorunlar incelenecektir. (Ölmez, Bayrak & Karakılçık, 2024:362).

- Altyapı sorunları; Bilgi ve teknolojik altyapıların yetersizliği sebebiyle bölgelerin danışmanlık hizmetleri yetersizdir. Hukuk, AR-GE, insan kaynakları ve yönetim konusundaki eksiklikler yapısal bozulmalara yol

açmaktadır.

- Mali sorunları; OSB, bölgeler henüz kuruluş aşamasındayken devletten alınan kredilerin ödeme zamanı geldiğinde, ödeme yapılırken faiz oranlarının indirilmesi ve borç ertelemesi talep edilmektedir. Sonuçta cari dönem giderleri halihazırda devam ederken geçmiş dönem durdurmaları nedeniyle gelecek dönemler de sıkıntıya girmektedir.
- Merkezi sorunları; OSB yasal olarak özel hukuk tüzel kişiliğe sahip olsa da devletin kurumuna bağlı bir organ gibi faaliyet göstermektedir. Bu da vesayet sorunlarına ve yatırımcıların yatırımlarını sorgulamasına yol açmaktadır.
- Ruhsat sorunları; Organize Sanayi Bölgelerinde uygun boş parseller olmasına karşın yeni sanayi tesisler bu bölgelerin dışına kurulmaktadır. Bu sebeple belediyelerin sanayi imarlı alan oluşturması doluluk oranını etkilemekte ve bu tür sanayi yapılaşmaları rant sorunlarına neden olmaktadır.

Dolayısıyla bu süreç; Organize Sanayi Bölgelerindeki yapısal eksiklikler ve yatırım ortamının iyileştirilmesi ihtiyacı, günümüzde daha esnek bir üretim modeli olan "Endüstri Bölgeleri" kavramını gündeme getirmiştir.

4.2. Endüstri Bölgeleri Tarihi ve Kavramsal Çerçevesi

Endüstri Bölgeleri, Türkiye'de sanayileşmenin planlı bir şekilde geliştirilmesi ve özellikle yüksek katma değerli, büyük ölçekli yatırımların desteklenmesi amacıyla oluşturulan özel üretim alanlarıdır. 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu 19/01/2002 tarihli ve 24645 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve yasal zemine oturtulmuştur. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından ilan edilen bu bölgelerin temel hedefleri; yatırım sürecini hızlandırmak, bürokrasiyi azaltmak ve stratejik sektörlerde üretimi teşvik etmek olan bölgeler 2000’li yılların başından itibaren limanlara, enerji kaynaklarına ve stratejik konumlara yakın alanlarda ilan edilmiştir. Zamanla bu bölgeler, petrokimya, savunma sanayi ve ileri teknoloji gibi alanlarda yoğunlaşarak Türkiye’nin kalkınma hedeflerine hizmet eden yapılar haline gelmiştir. 1 Temmuz 2017 tarihli ve 30111 sayılı Resmî Gazete ‘de yayımlanarak yürürlüğe giren "Sanayinin Geliştirilmesi ve Üretimin Desteklenmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair

Kanun" ile, endüstri bölgelerinde yönetici şirket modeli ve özel endüstri bölgeleri gibi yeni uygulamalar hayata geçirilmiştir. 20 Ekim 2022 tarihinde yasalaşan ve 27 Ekim 2022 tarihli, 31996 sayılı Resmî Gazete ‘de yayımlanarak yürürlüğe giren Kanun Değişikliği ile, büyük ölçekli ve bütünleşmiş yatırımlara uygun bir ortam sunan endüstri bölgeleri, yatırımcılar ve

bölge yönetimleri açısından çok daha cazip hale getirilmişti (STB, 2023). Endüstri Bölgelerinin öncelikli hedefi bürokrasiden kaynaklanan engellerin kaldırılmasını öngörmektir.

Yerli ve yabancı yatırımcıların bölgeye yatırım yapabilmeleri için yapılacak olan yatırımların üç ay içinde bitirilmesini hedeflenmektedir. Bu da yatırım için süre kısıtının olabileceği anlamına gelmektedir. Aslında esnek ve yoğun üretimin gerçekleşeceği Endüstri Bölgeleri özellikle yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek için bir teşvik uygulamasıdır. Bir başka ifadeyle Endüstri Bölgeleri; yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi için mekânsal bir bölge oluşturmaktır. Bununla birlikte ihtisas Endüstri Bölgeleri modeli olarak tanımlanan ve ileri teknoloji kullanımı, tıp ve tarımsal endüstri, AR-GE imkânı ve bilişim gibi konularda yoğunlaşan bölgelerin oluşturulması hedeflenmektedir (Coşkun, 2004'ten aktaran Kılıçer & Peker, 2019).

Türkiye'de endüstri bölgeleri, yüksek katma değerli üretimi teşvik etmek ve büyük ölçekli yatırımları ülkeye çekmek amacıyla oluşturulmuş olmakla birlikte, uygulamada çok boyutlu yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Öncelikli olarak, endüstri bölgelerinin önemli bir bölümünde altyapı yatırımlarının eksikliği veya tamamlanmasındaki gecikmeler, yatırımcıların üretime başlama süreçlerini yavaşlatmakta ve bu durum ekonomik büyüme hedeflerini doğrudan olumsuz etkilemektedir. İzin ve ruhsat süreçlerinde karşılaşılan yoğun bürokratik engeller ise yatırım ortamının cazibesini azaltmakta, özellikle yabancı yatırımcıların karar alma süreçlerinde ciddi tereddütler yaratmaktadır. Bu sebeple süreçleri hızlandırmak adına Özel Endüstri Uygulamaları Türkiye için bir kalkınma aracı haline gelmiştir.

4.3. Özel Endüstri Bölgeleri: Türkiye'de Bir Sanayi Politikası Aracı

Türkiye'de sanayi politikalarının yeniden şekillendiği son yıllarda, büyük ölçekli ve stratejik yatırımları desteklemek amacıyla Özel Endüstri Bölgeleri önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu çerçevesinde tanımlanan bu bölgeler, yatırımcılara altyapı, teşvik ve bürokratik kolaylıklar sunarak hem üretim kapasitesini artırmayı hem de dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Özel Endüstri Bölgeleri, sadece fiziksel bir üretim alanı değil, aynı zamanda kamu-özel sektör iş birliğinin somut bir görünümü olarak değerlendirilmekte; istihdam, ihracat ve teknoloji transferi gibi çok boyutlu ekonomik katkılar sunmaktadır. "Üzerinde kurulu sanayi tesisi bulunan, arazi alanı yüz bin metrekareden büyük, kurulduğu dönemde geçerli olan imar plânları uyarınca gerekli izinleri alarak faaliyete geçmiş ve yeni yapılacak yatırım yeri için en az elli bin metrekare büyüklüğündeki ilave alanlar veya üzerinde kurulu sanayi tesisi bulunmayan yüz elli bin metrekareden büyük alanlar

gerçek ya da tüzel kişilerin başvurusu üzerine Cumhurbaşkanınca Özel Endüstri Bölgesi olarak ilan edilir" (Resmî Gazete, 2002).

Türkiye'de sanayi üretimini artırmak, yatırımları teşvik etmek, teknolojik gelişimi desteklemek ve yabancı sermaye girişini sağlamak amacıyla 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu 19 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile sanayi yatırımlarında bürokrasinin azaltılması ve modern bir yönetim yapısının oluşturulması hedeflenmiştir. İlerleyen süreçte, doğabilecek sorunlara açıklık getirmek için 1 Temmuz 2004 tarihinde 5195 sayılı Kanun ile düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, 16 Aralık 2004 tarihinde yayımlanan Endüstri Bölgeleri Yönetmeliği ile bölgelerin ilanı, işletilmesi ve yönetimine ilişkin esaslar belirlenmiştir. 18 Haziran 2018 tarihinde yayımlanan 7033 sayılı Kanun ile de "Özel Endüstri Bölgesi" kurulmasına yeniden imkân tanınmıştır. Endüstri bölgeleri, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na yapılan başvurular, teknik incelemeler ve Endüstri Bölgeleri Koordinasyon Kurulu'nun onayı ile Cumhurbaşkanı kararıyla kurulmaktadır. Özel Endüstri Bölgeleri için belirlenen şartlar arasında; mevcut sanayi tesislerinin bulunduğu alanların en az 150.000 m² olması ve 50.000 m² genişleme imkânı sunması, bakir alanlarda ise minimum 100.000 m² büyüklüğe sahip olması bulunmaktadır. Ayrıca, imar planına uygunluk, altyapının tamamlanmış olması, 5 yıl içinde yatırımın gerçekleştirilmesi, her yıl yeniden değerleme oranına göre en az 750 milyon TL yatırım taahhüdü verilmesi, başvuru sahibinin alanın en az

%51'ine sahip olması ve ÇED olumlu veya ÇED gerekli değil belgesi alınması zorunludur. Başlatılmış ancak tamamlanmamış yatırımlar da yeni yatırım kapsamında değerlendirilebilmektedir. ÖEB ilan edilen alanlar sadece sanayi faaliyetlerine ayrılır ve başka amaçlarla kullanılamaz. Bu sınırlama, tapuya şerh edilerek mülkiyet güvenliği ve yasal denetim açısından güvence altına alınmaktadır (Resmî Gazete, 2002).

Özel Endüstri Bölgelerinin etkin yönetimi ve yatırımcıların ihtiyaçlarına hızlı yanıt verilmesi amacıyla, 7033 sayılı Kanun ile 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu'na eklenen 4/D maddesi, "yönetici şirket" modelini yasal zemine oturtmuştur. Yönetici şirketin ortaklık yapısında sanayi şirketleri, yerel yönetimler, meslek kuruluşları, bankalar, kamu kurumları, ihracatçı birlikleri, dernekler, kooperatifler ve yabancı sermayeli şirketler yer alabilir. Yönetici şirket, yatırımcı talebine dayalı başvurularda ilgili gerçek veya tüzel kişilerce, Bakanlığın yürüttüğü süreçlerde ise sanayi odası veya uygun görülen kuruluşlarca kurulur ve tüm işlemleri Bakanlık denetimine tabidir. Kanuni hedeflerden sapma durumunda şirket uyarılır, gerekirse mahkeme aracılığıyla yönetim değişikliği veya tasfiye süreci başlatılır. Bölge faaliyete geçene kadar mali yükümlülükler kurucu ortakların katkılarıyla, sonrasında ise yatırımcılardan

alınan katılım paylarıyla karşılanır. Katılım payı yönetici şirketçe belirlenir ve Bakanlık onayına sunulur. Ayrıca, altyapı çalışmaları, imar ve parselasyon planları yönetici şirketin sorumluluğundadır. Yönetici şirket, yatırım faaliyetlerine ilişkin verileri düzenli olarak Bakanlığa bildirmek, yıllık etki analiz raporu hazırlamak ve hesaplarını her yıl yeminli mali müşavire denetletmekle yükümlüdür.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na göre Türkiye'deki Özel Endüstri Bölgeleri, yatırımcılara geniş avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar arasında, özel mülkiyete konu alanlarda kamulaştırma yetkisinin Bakanlığa verilmesi ve masrafların karşılanabilmesi, ruhsat ve izin işlemlerinin harçsız ve Bakanlık tarafından hızlıca sağlanması yer almaktadır. Karma veya ihtisas endüstri bölgelerinde altyapı masrafları Bakanlık tarafından üstlenilirken, Özel Endüstri Bölgelerinde bu masraflar yatırımcıya aittir. ÇED raporları en geç iki ayda sonuçlandırılır, diğer izinler 15 gün içinde tamamlanır. Ayrıca, imar planı, etüt raporu ve proje onayları Bakanlık tarafından yapılmakta, Hazine arazilerinde 49 yıla kadar irtifak hakkı veya kullanım izni düşük bedellerle sağlanabilmektedir. Bölgede yer alan yapılar emlak vergisinden, arsaların tahsisine yönelik sözleşmeler ise damga vergisinden muaftır. Buna ek olarak, Cumhurbaşkanı kararı ile Özel Endüstri Bölgelerine ilave teşvikler verilebilmekte, diğer bölgeler ise mevcut yatırım teşviklerinden yararlanmaktadır.

Türkiye genelinde ilan edilen ve literatürümüze çok yakın bir zamanda girmiş olan 28 adet Özel Endüstri Bölgesi bulunmaktadır. Çalışmada SOCAR Türkiye Enerji, Eti Bakır, BAYKAR Makine ve Sanayi Ticaret, Ford Otomotiv Sanayi, ASAŞ Alüminyum Sanayi ve Ticaret ve İskenderun Demir ve Çelik Anonim Şirketi incelenerek bölgelerin neden kurulduğu, hangi sektörlerde yoğunlaştıkları, gerçekleştirdikleri yatırımların büyüklüğü ve yerel ekonomik yapıya olan etkileri ele alınacaktır.

4.3.1. SOCAR Türkiye Enerji Anonim Şirketi Özel Endüstri Bölgesi

SOCAR Türkiye Enerji A.Ş., Azerbaycan devletine ait SOCAR tarafından 2008 yılında Petkim'in %51 hissesinin alınmasıyla Türkiye'de faaliyete başlamış stratejik bir yatırım şirketidir. İzmir Aliağa'da yer alan SOCAR Türkiye Özel Endüstri Bölgesi (ÖEB), 2018'de Cumhurbaşkanı kararıyla ilan edilmiş ve Türkiye'nin ilk ÖEB'si olmuştur. Bölge, enerji, petrokimya, rafineri, lojistik ve depolama faaliyetlerini entegre ederek operasyonel verimlilik ve tedarik zincirinde bütünlük sağlamaktadır. Yatırımcılara gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası ve uzun vadeli teşvikler sunulmakta; böylece doğrudan yabancı yatırım çekilmektedir.

SOCAR Türkiye, Petkim, STAR Rafineri, TANAP, SOCAR Terminal,

SOCAR Depolama gibi projelerle Türkiye'nin en büyük endüstriyel gruplarından biri haline gelmiştir (SOCAR Türkiye, 2022). STAR Rafineri, Türkiye'nin en büyük rafineri yatırımı olarak 2018'de faaliyete geçmiş; şirketin toplam yatırım tutarı 2022 itibarıyla 18 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. 2025 yılı itibarıyla bu tutarın 19,5 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Ayrıca TANAP projesiyle Hazar gazının Türkiye ve Avrupa'ya taşınması, SOCAR'ı bölgesel enerji merkezlerinden biri konumuna getirmiştir. Bölge, enerji arz güvenliği, yerli üretimi artırma ve ithalat bağımlılığını azaltma hedefleri doğrultusunda önem taşımaktadır. Ancak BP ile ortak planlanan petrokimya tesisinin ertelenmesi gibi sorunlar, hedeflerin gerçekleşmesini geciktirmektedir. Söz konusu tesis hayata geçirilirse polyester üretiminde kullanılan PTA, P-Xylene ve benzen gibi hammaddelerin yerli üretimi mümkün olacak, Türkiye'nin petrokimya sektöründe dışa bağımlılığı azalacaktır. Bu nedenle SOCAR ÖEB, hem Türkiye'nin sanayi politikaları hem de bölgesel enerji stratejileri açısından kritik bir yatırım olarak değerlendirilmektedir (Şimşek, 2024).

4.3.2. Eti Bakır Anonim Şirketi Samsun Özel Endüstri Bölgesi

Eti Bakır A.Ş., Cengiz Holding bünyesinde faaliyet gösteren ve Türkiye'nin önde gelen bakır ve maden üreticilerinden biridir. Şirket, Türkiye'de sekiz tesiste bakır, kobalt, nikel, fosfat, antimuan ve gübre üretimi gerçekleştirirken, Kırgızistan'daki Tereksay İşletmesiyle Orta Asya'da ilk Türk madencilik yatırımını yapmış ve altın üretimi alanında da faaliyet göstermektedir. Birleşmiş Milletler 'in sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çalışmalar yürüten Eti Bakır, çevre dostu üretim ve geri kazanıma odaklanmaktadır. 1 Şubat 2025 tarihli Cumhurbaşkanı kararıyla, Samsun'un Tekkeköy ilçesindeki 241,2 hektarlık alan "Özel Endüstri Bölgesi" olarak ilan edilmiştir (Resmî Gazete, 2025). Bu karar, Eti Bakır'a vergi muafiyetleri ve uzun süreli tahsis avantajı sağlayarak şirketin üretim kapasitesini ve ihracat potansiyelini artırma hedeflerini desteklemektedir. Ancak karar, çevresel etkiler ve yerel halkın yaşam kalitesi açısından tartışma yaratmıştır. Özellikle Hedef Halk Gazetesi (2025) belirtildiği üzere 2022'de halk tepkisiyle iptal edilen kimyasal atık depoları projesinin yeniden gündeme gelmesi, çevresel sürdürülebilirlik ve halk sağlığı konularında endişelere yol açmıştır. Sonuç olarak, Özel Endüstri Bölgesi ilanı ekonomik kalkınma açısından önemli bir adım olmakla birlikte, çevresel etkilerin titizlikle değerlendirilmesi ve yerel halkın katılımını esas alan bir yaklaşımın benimsenmesi, uzun vadeli başarı için kritik öneme sahiptir.

4.3.3. BAYKAR Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. İstanbul Özel Endüstri Bölgesi

Baykar, 1986 yılında Özdemir Bayraktar tarafından kurulan ve Türkiye'nin savunma sanayisinde İnsansız Hava Araçları (İHA) alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan bir firmadır. 2000'li yıllarda İHA projelerine başlayan şirket, 2004'te ilk uçuş testlerini gerçekleştirmiş, 2014'ten itibaren yurt dışına ihracat yapmış ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne İHA teslimatları gerçekleştirmiştir (Baykar Teknoloji, t.y.). 2021-2025 döneminde ise Bayraktar Kızılelma gibi ileri teknolojiye sahip yeni nesil projeler geliştirilmiştir. 03 Ekim 2019 tarihinde İstanbul'da 18,2 hektarlık bir alan Baykar için Özel Endüstri Bölgesi (ÖEB) olarak ilan edilmiştir. Bu bölge zaman içinde üç aşamalı genişleme ile 2023 yılı itibarıyla toplam 100,7 hektara ulaşmıştır. Genişleme sürecinde İstanbul'un yanı sıra Tekirdağ Çorlu ve Edirne Keşan ilçeleri de kapsama alınmıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). ÖEB ilanının başlıca nedenleri arasında şirketin savunma sanayi açısından stratejik önemi, yüksek teknolojiye dayalı üretim yapması ve ihracat potansiyeliyle ülkeye döviz girdisi sağlaması yer almaktadır. Baykar ÖEB'de TB2, Akıncı ve Kızılelma gibi İHA ve SİHA sistemlerinin üretimi, AR-GE, tasarım ve yazılım geliştirme faaliyetleri yürütülmektedir. Bu kapsamda yapay zekâ tabanlı uçuş kontrol sistemleri, elektronik ve yazılım entegrasyonu, mekatronik ve güç sistemleri tasarımları geliştirilmektedir. Türkiye'nin yerli ve milli savunma politikalarının bir göstergesi olan Baykar ÖEB, savunma teknolojileri alanında stratejik bir üretim modeli oluşturarak sektördeki konumunu güçlendirmektedir.

4.3.4. Ford Otomotiv Sanayi Anonim Şirketi Kocaeli Özel Endüstri Bölgesi

Ford Otosan, Türkiye'nin en köklü otomotiv üreticilerinden biri olup, temelleri 1966 yılında Türkiye'nin ilk yerli seri üretim otomobili Anadol'un üretimiyle atılmıştır. 1977'de Ford Motor Company ile yapılan anlaşma sonrası "Ford Otosan" adını alan şirket, 1983'te Eskişehir İnönü Fabrikası'nda Ford Cargo kamyonlarının üretimine başlamış, 1998'de Gölcük'te yeni bir fabrikanın temellerini atmıştır. Şirket bugün Türkiye ve Avrupa'da ticari araç üretiminde öncü konumdadır. Ford Otosan'ın üretim ve AR-GE ağı; Kocaeli Fabrikaları (Gölcük ve Yeniköy), Craiova (Romanya), Eskişehir İnönü Fabrikası, Sancaktepe AR-GE Merkezi ve diğer yedek parça dağıtım merkezlerinden oluşmaktadır. Gölcük Fabrikası, Global Lighthouse Network içerisinde yer alan dört otomotiv fabrikasından biri olarak Transit modelinin dünya üretim merkezi konumundadır. Yeniköy Fabrikası Custom modellerinin global üretim üssü, Craiova Fabrikası ise Courier modelinin tek üretim merkezidir. 2021 yılında, Kocaeli'deki Gölcük ve

Başiskele tesisleri "Ford Otomotiv Sanayi AŞ Kocaeli Özel Endüstri Bölgesi" olarak ilan edilmiştir. Bu karar, Cumhurbaşkanı kararı ile Resmî Gazete'de yayımlanmış ve Kocaeli, Özel Endüstri Bölgesi statüsü kazanan yedinci il olmuştur (Ford Otosan, t.y.).

4.3.5. ASAŞ Alüminyum Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Sakarya Özel Endüstri Bölgesi

ASAŞ, Türkiye'nin önde gelen sanayi kuruluşlarından biri olup; inşaat, otomotiv, enerji, ambalaj, raylı sistemler ve denizcilik gibi birçok sektörde faaliyet göstermektedir. Şirket, alüminyum mimari sistemler, PVC kapı-pencere çözümleri, kompozit paneller ve tasarım odaklı alüminyum ürünler gibi geniş bir ürün yelpazesi sunmaktadır. Bunun yanında AR-GE ve Ür-Ge çalışmalarına önem vererek kendi markasına ait yenilikçi ürünleri pazara sunmaktadır. 2023 yılında, Sakarya'nın Akyazı ve Karapürçek ilçelerinde yer alan tesisler "ASAŞ Alüminyum A.Ş. Sakarya Özel Endüstri Bölgesi" olarak ilan edilmiştir (ASAŞ, t.y.). Bu karar, yeni bir fabrika yatırımı ve alüminyum vagon gövdeleri üretimi amacıyla bölgenin sınırlarının genişletilmesi ihtiyacından doğmuştur. 100 milyon Euro'yu aşan bu yatırım, ASAŞ'ın stratejik büyüme hedeflerinin bir parçasıdır. 2020- 2025 döneminde şirket önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. 2020'de profil üretim kapasitesini artırmış, 2021'de Avrupa pazarına ihracatını %63,1 oranında yükseltmiştir. 2022'de kompozit panel üretimi yıllık 7,5 milyon m²'ye, 2023'te eloksal kaplama kapasitesi 40 bin tona ulaşmıştır. 2024 ve 2025'te kapasite artırımı ve Avrupa'nın en büyük ekstrüzyon pres hattı yatırımı hedeflenmektedir. ASAŞ, inovasyon kültürünü yaşam boyu öğrenme, proje yönetimi, iş birliği ve entelektüel varlık yönetimi üzerine kurmuştur. 2015'te sektöründe onaylanan ilk AR-GE merkezi olma başarısını elde etmiş ve yenilikçi üretim anlayışıyla sektördeki lider konumunu pekiştirmiştir (ASAŞ, 2025).

4.3.6. İskenderun Demir ve Çelik Anonim Şirketi Özel Endüstri Bölgesi

İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. (İsdemir), 1970 yılında Türkiye'nin ağır sanayi altyapısını güçlendirmek amacıyla Hatay'da kurulmuştur. Başlangıçta yalnızca uzun mamul üretimi yapan şirket, 2002 özelleştirmesiyle Erdemir'e devredilmiş ve 2006'da OYAK çatısı altına girerek modernizasyon yatırımlarına hız vermiştir. 2008'den itibaren yassı mamul üretimine başlayan İsdemir, entegre üretim yapısıyla demir cevherinden nihai çelik ürünlerine kadar tüm süreçleri yürütmekte ve otomotiv, savunma sanayi, inşaat ile makine sektörlerine temel girdiler sağlamaktadır. 28 Ekim 2021'de, 1.444,2 hektarlık alanı kapsayan İskenderun-Payas sanayi bölgesi, Cumhurbaşkanlığı kararıyla İsdemir Hatay Özel Endüstri Bölgesi (ÖEB) olarak ilan edilmiştir. İsdemir, çevresel

sürdürülebilirlik odaklı bir şirket olup; 2050 yılına kadar sıfır emisyona ulaşmayı, 2030'a kadar karbon emisyonunu ton başına %25, 2040'a kadar ise %40 azaltmayı hedeflemektedir. Çalışan hakları ve kariyer gelişimine önem vermekte, AR-GE ve dijital dönüşüm ile üretim süreçlerini optimize etmektedir. Ayrıca liman kapasitesini artırmayı ve altyapıyı sürdürülebilir şekilde güçlendirmeyi amaçlayan projeleri, HIT-30 Teşvik Programı kapsamında ödüllendirilmiştir. İsdemir Limanı, yıllık 16 milyon ton işlem kapasitesi ve çeşitli tahliye/yükleme rıhtımlarıyla hammadde temini ve ürün dağıtımında kritik bir lojistik üs olarak görev yapmaktadır (İsdemir., t.y.).

TABLO1.TÜRKİYE'DE ÖZEL ENDÜSTRİ BÖLGELERİ AÇISINDAN SWOT ANALİZİ

GÜÇLÜ YANLAR	ZAYIF YANLAR
• Karar alma süreçlerinde esneklik sağlaması • Sanayi politikalarına uyum sürecini kolaylaştırması • Lojistik avantajlar hammadde tedarikini kolaylaştırması • Benzer sektörleri bir araya getirerek Ar-Ge iş birliği sağlaması • Önemli ölçüde vergi indirimi sağlaması • Yerel tedarik zincirlerini güçlendirmesi • Hukuki açıdan güvenli olması	• Altyapı ve kurulum maliyetlerinin yüksek olması • Özel yapılar olduğundan dolayı diğer sanayi bölgelerine kıyasla daha az denetime tabi olması • Henüz sınırlı sayıda bulunması nedeniyle yatırımcı fikirlerini olumsuz etkileyebilmesi • Yerel halkın yaşam kalitesini düşürerek sosyal gerilimlere yol açması • Yoğun sanayileşmenin bölgedeki sürdürülebilirliği tehdit etmesi
FIRSATLAR	**TEHDİTLER**
• Yüksek teknoloji sektörleri için ideal alanlar sunması • Büyük ölçekli tesislerin kurulumu sonucu bölgedeki istihdam olanaklarını genişletmesi • Yenilenebilir enerji kullanımı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine bağlı kalması • Özel statü ile tanımlanan hukuki güvenceler sonucunda orta ve uzun vadeli yatırım yapabilmesi • Araştırma kurumları ile iş birliği yaparak Ar-Ge ve inovasyon tesisleri kurması	• Küresel ekonomik krizlerin bölgelerdeki ihracat ve ithalatı doğrudan olumsuz etkileyebilmesi • Sanayileşmenin yol açtığı kirlilik, gürültü gibi sorunlar karşısında toplumun direnişi sonucu yatırımların önünün kesilmesi • Çevresel bilincin artmasıyla sıkılaşan önlemlerin ek maliyet yaratması • Kur ve faiz oranlarındaki değişmelerin işletmenin maliyetini yükselterek rekabet gücünü azaltması

Kaynak: Tarafımızca Hazırlanmıştır.

Türkiye'deki Özel Endüstri Bölgeleri (ÖEB), yatırımcılar için esnek karar alma süreçleri, lojistik avantajlar, AR-GE ve inovasyon iş birlikleri ile finansal teşvikler gibi güçlü yönlere sahip olup, sanayi politikalarıyla uyumlu bir üretim ortamı sunmaktadır. Ancak yüksek altyapı maliyetleri, sınırlı sayıları, coğrafi kısıtlılıkları, yönetişimdeki esneklik nedeniyle oluşabilecek şeffaflık sorunları ve sanayileşmenin yol açtığı çevresel ve sosyal etkiler zayıf yönler olarak öne çıkmaktadır. ÖEB'ler, yüksek teknoloji yatırımları, yenilenebilir enerji entegrasyonu, bölgesel istihdam yaratma ve AR-GE iş birlikleri gibi fırsatlar sunarken, küresel ekonomik krizler, makroekonomik dalgalanmalar, sıkı çevre mevzuatları ve toplumsal tepkiler gibi dışsal tehditlerle de karşı karşıyadır. Bu bağlamda, bölgelerin sürdürülebilirliği, güçlü yönlerin etkin kullanımı, zayıflıkların giderilmesi, fırsatların stratejik değerlendirilmesi ve tehditlere karşı esnek yönetim stratejilerinin geliştirilmesine bağlıdır.

5. SONUÇ

1980 sonrası dönemde dünya genelinde kalkınma politikalarında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Klasik merkezi planlamaya dayalı kalkınma modelleri, uygulamada kaynak yetersizliği, kurumsal eksiklikler ve yerel ihtiyaçların göz ardı edilmesi nedeniyle sürdürülebilirlik açısından yetersiz bulunmuştur. Bu eksiklikler, kalkınma sürecinin yerel aktörlerin katılımıyla, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bir arada ele alan yerel ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarının önemini artırmıştır. Yerel kalkınma; ekonomik büyümenin ötesinde toplumsal eşitlik, çevresel denge ve çok aktörlü karar alma mekanizmalarını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, Özel Endüstri Bölgeleri (ÖEB), hem Türkiye'de hem de dünya genelinde kalkınma stratejilerinin etkin bir aracı hâline gelmiştir.

Avrupa'da Almanya, İtalya, Polonya ve Finlandiya örnekleri, ÖEB'lerin yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, sosyal bütünleşmeyi, kültürel değerlerin korunmasını ve inovasyonu destekleyen çok boyutlu yapılar olduğunu göstermiştir. Doğu Asya'da Singapur, Güney Kore ve Çin'de Shenzen ÖEB ise güçlü devlet desteği ve altyapı yatırımlarıyla yüksek teknolojili üretim ve ekonomik başarı sağlamıştır. Türkiye'de ise OSB'lerle karşılaştırıldığında ÖEB'lerin daha esnek, yatırımcı dostu ve yüksek katma değerli üretim için uygun bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. ÖEB'ler, gümrük avantajları, teşvik paketleri ve kamu-özel iş birliği modelleriyle yatırımcılar için cazip ortam sunarken, altyapı eksiklikleri, bürokratik engeller ve çevresel-sosyal sorunlar gibi uygulama sorunları nedeniyle bazı bölgelerde yatırımların geciktiği veya sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Başarılı örnekler arasında SOCAR Aliağa, STAR Rafineri, Ford Otosan Kocaeli ve İSDEMİR gibi yüksek teknoloji ve

sürdürülebilirlik odaklı üretim yapan bölgeler öne çıkmıştır. Bu çalışmalar, ÖEB'lerin sadece üretim kapasitesini artıran yapılar olmadığını; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, teknoloji transferi, istihdam çeşitliliği ve küresel rekabet gücü artırıcı unsurlar sunduğunu ortaya koymuştur. SWOT analizine göre, Türkiye'deki ÖEB'ler güçlü yönler ve fırsatlar barındırırken, sınırlı sayı, yüksek kurulum maliyetleri ve yerel toplumsal gerilimler zayıf yönler olarak öne çıkmıştır.

Özel Endüstri Bölgeleri, sürdürülebilir ve teknoloji odaklı kalkınmayı destekleyen modern sanayi politikalarının kritik araçlarıdır. Bu bölgelerin etkinliğini artırmak için altyapı eksikliklerinin giderilmesi, kamu- özel sektör iş birliğinin güçlendirilmesi, finansal dayanıklılık stratejilerinin geliştirilmesi ve çevresel-sosyal etkilerin etkin yönetimi gerekmektedir. Ayrıca üniversite-sanayi iş birliği, nitelikli iş gücü programları ve dijitalleşme temelli süreçler, ÖEB'lerin yüksek katma değerli üretim ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Doğru stratejilerle ÖEB'ler, yalnızca üretim kapasitesini artıran bölgeler olmaktan çıkarak, sürdürülebilir kalkınma, toplumsal katılım ve teknoloji odaklı büyüme sağlayan dinamik sanayi modelleri hâline gelebilecektir.

KAYNAKÇA

Advixy. (t.y.). ZEC – Canary Islands Special Zone. https://advixy.com/en/zec-canaryislands- special zone/ (Erişim Tarihi: 02.07.2025)

Andersson, J. (2023). Fin ekonomik ve sosyal başarısını ve mutluluğunu açıklamak. Studia Europejskie – Avrupa İşleri Üzerine Çalışmalar, 4(2022), 177–198.

ASAŞ. (2025). ASAS Sürdürülebilirlik Raporu 2023 [PDF]. https://www.asastr.com/sites/1/upload/files/ASAS_Surdurulebilirlik_Raporu_2 023_small-2327.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2025).

ASAŞ. (t.y.). AR-GE. https://www.asastr.com/arge/ (Erişim Tarihi: 12.05.2025).

Aslan, S. (2010). Sivil toplum: Kavramsal değişim ve dönüşüm. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9(33), 188– 212.

Baykar Teknoloji. (t.y.). Teknolojik yetkinlikler ve kabiliyetler. https://www.baykartech.com/tr/teknolojik- yetkinlikler-kabiliyetler/ (Erişim Tarihi: 08.05.2025).

Berber, M., Yılmaz, M. S., & Yıldız, B. (2023). 21. yüzyılda sürdürülebilir büyüme anlayışı değişiyor mu?

Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 14(2), 621–650.

Bilen, A., & Solmaz, H. (2014). KOBİ'LERİN KARŞILAŞTIKLARI YAPISAL SORUNLAR VE ÇÖZÜM

ÖNERİLERİ (DİYARBAKIR ÖRNEĞİ). Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(7), 60-79.

Bohler, K. F. (2010). Langlebige regionale Disparitäten. Bundeszentrale für politische Bildung OpportunItaly. (t.y.). OpportunItaly – Business Acceleration Programme. https://opportunitaly.gov.it/ Erişim Tarihi: (10.08.2025).

Chapin, F. S., III, Torn, M. S., & Tateno, M. (1996). Principles of ecosystem sustainability. *American Naturalist*. Demirdöğen, O., & Bilgili, B. (2010). Organize sanayi bölgeleri için yer seçimi kararlarını etkileyen faktörler:

Erzurum örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2).

Derya, H. (2015). Almanya ve Japonya'nın sanayileşme sürecinde korumacı politikaların önemi. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (48), 97–117.

Duran, M. S. (2003). Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları (Araştırma İnceleme Dizisi, No: 33).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı

Eceral, T. Ö., & Özmen, C. A. (2009). BEYPAZARI'NDA TURİZM GELİŞİMİ VE YEREL EKONOMİK

KALKINMA. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi46-74.

Encyclopaedia Britannica. (2025, Nisan 6). Jurong. Britannica. https://www.britannica.com/place/Jurong (Erişim Encyclopaedia Britannica. (t.y.). Special economic zone (SEZ). https://www.britannica.com/money/special-economic-zone (Erişim Tarihi: 09.08.2025)

Erkan, E. (2023). Hirschman'ın politik ekonomisi (Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı).

EURADA. (t.y.). Home- EURADA. https://www.eurada.org/ (Erişim Tarihi: 15.03.2024).

Falta Special Economic Zone. (2025). Falta Special Economic Zone. https://fsez.gov.in/ (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

Farole, T. (2010). Second-best? Investment climate and performance in Africa's special economic zones (Policy Research Working Paper No. 5447).

Ford Otosan. (t.y.). Özet tablolar. Ford Otosan Yatırımcı İlişkileri. https://www.fordotosan.com.tr/tr/yatirimcilar/finansal-raporlar/ozet-tablolar (Erişim Tarihi: 09.05.2025).

Gaziantep Sanayi Odası. (2024, Ocak 4). Süveyş Kanalı Ekonomik Bölgesi'ndeki yatırım fırsatları. https://www.gso.org.tr/tr/duyurular/suveys-kanali-ekonomikbolgesindeki- yatirim-firsatlari-5656.html (Erişim Tarihi: 19.07.2025)

Global Journal of Economics and Business Studies, 9(18), 1–16. EBF Consulting. (t.y.). EBF Consulting – Business consultants in Canary Islands. https://www.ebfconsulting.com/ (Erişim Tarihi: 21.08.2025)

Göymen, K. (2004). Yerel kalkınma önderi ve paydaşı olarak belediyeler. In E. Kaya (Ed.), Yerel kalkınmada belediyelerin rolü (s. 49–65). Pendik Belediyesi Kültür Yayınları.

Gül, H. (2004). Ekonomik kalkınmada yerel alternatifler. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Ankara: DPT Yayını, Cilt 1.

Güner, S. (1995). Serbest bölgeler. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Gürbüzer, G. B., & Bayazıt Hayta, A. (2020). Sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir sigortacılık ilişkisi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(4), 609–619.

Gürler Hazman, G. (2011). *Türkiye'de belediyeler ve yerel ekonomik kalkınmaya katkılar* (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Hawassa City Administration. (t.y.). Hawassa Industrial Park. https://www.hawassa.gov.et/en/landmarks/hawassa-industrial-park (Erişim Tarihi: 19.07.2025).

Hedef5. (t.y.). Genel bilgi. https://www.hedef5.org/genel-bilgi/ (Erişim Tarihi: 28.02.2024). https://www.fez.go.kr/portal/en/ifez.do (Erişim Tarihi: 26.08.2025).

İsdemir. (t.y.). Sürdürülebilir büyüme. https://www.isdemir.com.tr/surdurulebilirlik/surdurulebilirlikyaklasimimiz/ surdurulebilir-buyume (Erişim Tarihi: 21.05.2025).

İsmayilov, A. (2007). *Agü'lerin iktisadi kalkınma sorunu: Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi örneği*

(Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Karlı, H., Öztaş Karlı, R. G., & Aydın, H. (2021). Rotterdam, Antwerp ve Hamburg limanlarının akıllı liman Kılıçer, Ö. Ü. E., & Peker, İ. (2019). Bir yatırım teşvik kurumu olarak özel endüstri bölgeleri. Vergi Sorunları

Dergisi, 42(371), 130–137.

Korean Free Economic Zones. (2025). Incheon Free Economic Zone (IFEZ).

Learned.

https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/Africa/Investing% 20in%20Africa%20Forum/2015/investing-in-africa-forum-special-economiczones. pdf (Erişim Tarihi: 10.07.2025)

Orakçı, S. (2020, Ocak 16). Afrika'da yeni yatırım alanları: Özel ekonomik bölgeler. İNSAMER. https://www.insamer.com/tr/afrikada-yeni-yatirim-alanlari-ozelekonomik- bolgeler_2612.html (Erişim Tarihi: 11.06.2025).

Ölmez, M., Bayrak, B., & Karakılçık, Y. (2024). Türkiye'de organize sanayi bölgelerinin yapısal sorunları ve çözüme yönelik öneriler. Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(3), 354–371.

Özer, Y. E. (2008). Sanayi bölgelerinin gelişim sürecinin Türkiye ve dünyadaki yansımaları. Yönetim Bilimleri Dergisi, 6(1), 91–102.

Öztürk, N. (2005). Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım. Ankara: Roma.

Paksoy, S., & Güllü, M. (2011). Serbest bölgeler üzerine bir araştırma. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(35), 113–133.

Palabıyık, S. (2009). Geleneksel ve yeni kalkınma kuramlarının analizi: Türkiye örneği (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Palabıyık, S. (2009). Geleneksel ve yeni kalkınma kuramlarının analizi: Türkiye örneği (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Resmî Gazete. (2000, Mart 9). 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000 (Erişim Tarihi: 10.08.2025).

Resmî Gazete. (2000, Nisan 15). 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000 (Erişim Tarihi: 10.08.2025).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). Endüstri Bölgeleri Genel Müdürlüğü Raporları. https://www.sanayi.gov.tr (Erişim Tarihi: 10.07.2025).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (t.y.). Endüstri Bölgeleri Hizmetleri. https://www.sanayi.gov.tr/sanayi- bolgeleri/endustri-bolgeleri-hizmetleri (Erişim Tarihi: 04.07.2024).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (t.y.). Endüstri bölgeleri hizmetleri. https://sanayi.gov.tr/sanayi-bolgeleri/endustri- bolgelerihizmetleri/ sf0203011605 (Erişim Tarihi: 02.08.2025).

Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye'de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6*(2), 35–54.

Shanghai Pudong New Area Government. (2022, 14 Şubat). Overview of the China (Shanghai) Pilot Free Trade Zone. https://english.pudong.gov.cn/chinashftz/ (Erişim Tarihi: 20.08.2025)

Shannon Chamber. (t.y.). Shannon Free Zone. https://www.shannonchamber.ie/about/about-shannon/shannon-forbusiness/ shannon-free-zone/ (Erişim Tarihi: 21.08.2024).

SOCAR Türkiye. (2022, Mart 30). Kamu ilişkileri politikası (Doküman No: SCCGVR- POL-0001). https://www.socar.com.tr/uploads/scc-gvr-pol-0001-kamuiliskileri- politikasi.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2025).

Staber, U. (1998). Sociology and economic development policy: The case of industrial district promotion.

Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie, 239–261.

Şahin, M. S. (2021). Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları ve yönetim projelerinin yönetim sorunsalı (Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Şimşek, G. (2024, Şubat 7). SOCAR'ın yatırımları neden aksıyor? Haber Aero. https://haber.aero/yazarlar/guntay- simsek/socarin-yatirimlari-neden-aksiyor (Erişim Tarihi: 01.05.2025)

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021, Şubat 3). Plan değişikliği gerekçe raporu [PDF].

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2024). İlan edilen endüstri bölgeleri listesi (V21) [PDF]. https://sanayi.gov.tr/assets/pdf/sanayibolgeleri/ EBHIlanEdilenEndustriBolgesiV21.pdf (Erişim tarihi: 27.07.2025).

Tarihi: 15.07.2025)

Tiyek, R. (2013). Sivil toplum kuruluşlarında kurumsal performansın ölçülmesi: Bir model önerisi. Çalışma İlişkileri Dergisi, 4(1), 115–134.

Topal, M. H. (2016). Teşvik politikalarının gerekçeleri ve etkinliği: Kuramsal bir yaklaşım. The Journal of International Scientific Researches.

Torunoğlu, E. (2023). Tübitak Vizyon 2023: Panel için notlar: Sürdürülebilir kalkınma paradigması üzerine ön notlar. Ankara: Tübitak.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *https://sozluk.gov.tr/* (Erişim Tarihi: 14.03.2024)

UNCTAD. (2022, Mayıs 17). New global alliance of special economic zones to boost development. https://unctad.org/news/new-global-alliance-special-economiczones- boost-development (Erişim Tarihi: 09.07.2025).

Van Boekel, G., & Van Logtestijn, M. (2002). Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique. Cooperative Branch International Labour Office, Geneva: Switzerland.

World Bank Group. https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/ documentdetail/367151468003572504/second-best-investmentclimate-and-performance-in-africas- special-economic-zones.

World Bank. (2015). Special Economic Zones: China's Experience and Lessons

Yazıcılar, S. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye'de serbest bölgeler (Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Bursa, Türkiye.

Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(3), 181–208.

Yıldız, R. (2009). Tarım kooperatiflerinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yücel, A. (1986, Şubat). Türkiye'de organize sanayi bölgeleri uygulaması. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

Zeng, D. Z. (2010). China's first special economic zone: The case of Shenzhen.

23. Bölüm

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin Türk Dünyası ile Kültürel ve Politik Etkileşimi: 1923-1940 Dönemi

Furkan SARAÇ*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu ve çok dinli yapısından modern, üniter bir ulus-devlet yapısına geçişin en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin iç yapısını olduğu kadar dış ilişkilerini ve bölgesel bağlarını da derinden etkilemiştir. Özellikle tarihi ve kültürel bağlarla birbirine bağlı olan Türk Dünyası'yla kurulan ilişkiler, Cumhuriyetin ilk döneminde yeni bir yön kazanmıştır.

Atatürk'ün öncülüğünde başlayan milli kimlik inşası ve modernleşme süreci, Türkiye'nin hem kendi sınırları içinde hem de sınırları dışında yaşayan Türk topluluklarıyla dayanışma ve iş birliği temelinde ilişki kurmasını önemli kılmıştır (Ahmad, 1993).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde Türkiye'nin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, coğrafi ve siyasi olarak Sovyetler Birliği ile sınırdaş olmasıdır. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk toplulukları üzerindeki baskıcı politikaları, Türkiye'nin bu bölgelerde doğrudan siyasi ya da askeri müdahalede bulunmasını engellemiştir. Buna karşın Türkiye, bu topluluklarla tarihsel ve kültürel bağlarını koparmamaya çalışmış, diplomatik ve kültürel kanallar aracılığıyla ilişkilerini sürdürmüştür. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türk Dünyası ile ilişkiler daha çok entelektüel ve kültürel düzeyde gelişmiş; siyasi anlamda ise temkinli ve dengeli bir yaklaşım benimsemiştir (Yılmaz, 2023).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusalcılık yaklaşımı, bilimsel ve tarihsel gerçeklere dayanarak Türk kimliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda kurulan TTK ve TDK gibi devlet kurumları, yalnızca Türkiye'deki milli kimlik inşasına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türk Dünyası ile entelektüel

* Öğretim Görevlisi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000 -0001-9089-6143

bağların kurulmasına olanak tanımıştır. Bu kurumlar ortak tarih ve dil bilinci oluşturmayı hedeflemiştir.

Eğitim alanında gerçekleştirilen reformlar da bu sürecin önemli bir parçasıdır. 1933'te Üniversite Reformu kapsamında Türkiye'ye davet edilen bilim insanları arasında Türk Dünyası kökenli akademisyenlerin katılımı, Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki entelektüel ilişkileri derinleştirmiştir. Bu akademisyenler, yalnızca bilimsel üretime katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki entelektüel etkileşimin gelişmesine de önemli katkılarda bulunmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde Türk Ocakları ve Halkevleri gibi sivil toplum kuruluşları, milli bilinç oluşturma ve yayma görevini üstlenmiştir. Bu kurumlar, tarih, dil ve kültür temelli faaliyetlerde aracılığıyla Türk Dünyası'na dair farkındalığın artırılmasına katkı sağlamıştır.

Özellikle tarihi şahsiyetlerin ve ortak kültürel değerlerin öne çıkarılması, halk arasında Türk kimliğine bağlılığın pekiştirilmesinde önemli bir araç olmuştur. Böylece devletin resmi politikaları ile sivil toplum girişimleri birbirini tamamlamış, Türk kimliği ve milli bilinç toplumsal düzeyde güçlendirilmiştir.

Bütün bu gelişmeler ışığında, Cumhuriyetin kuruluş döneminde Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkileri, coğrafi, siyasi ve uluslararası kısıtlamalar nedeniyle doğrudan siyasi iş birliği şeklinde değil, kültürel, entelektüel ve diplomatik kanallar aracılığıyla yürütülmüştür. Bu dönemde izlenen politikalar, uluslararası konjonktür ve Sovyetler Birliği'nin baskısı dikkate alınarak dengelenmiş; ancak Türk kimliği ve dayanışması devletin resmi politikaları ve sivil toplum kuruluşları eliyle korunmuştur.

1. Cumhuriyetin Kuruluşu ve Yeni Dış Politika Yönelimi

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu ve çok dinli yapısından, modern, üniter ve laik bir ulus-devlete geçiş sürecinin mihenk taşlarından biridir. Bu dönüşüm, sadece Türkiye'nin içyapısını değil, aynı zamanda uluslararası konumunu ve dış politika stratejisini köklü biçimde dönüştürmüştür (Tunçay, 2005). Yeni rejim, özellikle milli kimlik inşası bağlamında, geçmişin çok kültürlü yapısından farklı olarak ortak bir ulusal bilinç yaratmayı hedeflemiştir(Ahmad, 1993). Bu yönelim, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinin Batı etkisiyle yeniden şekillenmesi olarak da değerlendirmektedir(Lewis, 2002).

Atatürk'ün dış politika vizyonu, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi etrafında şekillenmiş ve Türkiye'nin bölgesel barış ve istikrarın korunmasına yönelik pragmatik bir yaklaşım benimsemesine neden olmuştur(Ahmad, 1993). Bu strateji, aynı zamanda Türkiye'nin yeni uluslararası düzene uyum sağlaması ve

büyük güçlerin rekabeti arasında dengeli bir konum elde etme çabasını da yansıtmaktadır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile uzun bir sınırı paylaşması ise bu süreçte önemli bir faktör olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler çıkar ve Batı'ya karşı iş birliği temelinde gelişmiş, ancak bu ilişkiler hiçbir zaman tam bir güven ortamına dayanmamıştır(Benhür, 2008; Yılmaz, 2023). Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk toplulukları üzerinde uyguladığı baskıcı ve merkeziyetçi politikalar, Ankara'nın bu bölgelerde doğrudan siyasi veya askeri müdahalede bulunmasına büyük ölçüde engellemiştir (Landau, 1995). Bu nedenle Türkiye, bölgedeki soydaşlarına yönelik politikalarında temkinli ve dengeli bir dış politika benimsemiş; daha çok diplomatik, kültürel ve eğitim alanındaki iş birlikleriyle sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurduğu ilişkiler, ideolojik bir yatkınlıktan ziyade karşılıklı güvenlik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda şekillenmiştir. 1920'li yıllarda imzalan anlaşmalar ve yürütülen diplomatik temaslar, Ankara'nın Sovyetler ile doğrudan çatışmadan kaçınan bir denge siyaseti izlediğini göstermektedir(Benhür, 2008).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tutanakları ve resmi belgeleri, Ankara'nın Türk Dünyası ile bağlarını koparmamak ve kültürel dayanışmayı artırmak için yoğun diplomatik ve entelektüel çabalar sarf ettiğini göstermektedir(TBMM Zabıt Ceridesi, 1933). Bu çabaların önemli bir parçasını, 1933'te Üniversite Reformu gibi eğitim alanındaki yenilikler oluşturmuştur. Bu reformlar, Türkiye'ye davet edilen Türk Dünyası kökenli akademisyenlerin Türkiye'de görev yapmasına olanak tanımış, bu sayede bilimsel ve kültürel etkileşim artmıştır. Akademisyenler, sadece eğitim ve araştırma faaliyetlerine katılmakta kalmamış, aynı zamanda Türk kimliği ve milli bilinç oluşumuna akademik bir katkı sağlamıştır. Atatürk döneminde kurulan TTK ve TDK, ortak tarih ve dil bilinci yaratma amacıyla çalışmalar yürütmüş, bu sayede Türk Dünyası ile Türkiye arasında tarihsel ve kültürel bağların akademik temelde güçlenmesine öncülük etmiştir (Zürcher, 2017).

Aynı dönemde, Türk Ocakları ve Halkevleri gibi sivil toplum kuruluşları da milli bilinç oluşturma ve yayma faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Bu kuruluşlar, tarihi şahsiyetler ve ortak kültürel değerler etrafında halk arasında Türk kimliğine bağlılığın pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece, devletin resmi politikaları ile sivil toplum inisiyatifleri birbirini tamamlamış ve Türk Dünyası ile dayanışmanın tabana yayılması sağlanmıştır(Tunçay, 2005).

Dış politika alanında, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfuzunu dikkate alarak geliştirdiği temkinli ve dengeli yaklaşım, sert müdahalelerden kaçınmış; diplomasi, kültürel iş birliği ve eğitim alanlarında yumuşak güç unsurlarını önceliklendirmiştir. Bu strateji, Türkiye'nin hem uluslararası

sistemde saygın bir aktör olarak konumlanmasını sağlamış hem de sınır ötesinde Türk topluluklarıyla dayanışmasını sürdürmesine imkân vermiştir(Oran, 2013).

Bu dönemde izlenen politikalar, uluslararası konjonktür, Sovyetler Birliği'nin güvenlik kaygıları ve Türkiye'nin iç politik öncelikleri dikkate alınarak titizlikle şekillendirilmiştir. Türkiye, milli kimlik inşası ve modernleşme doğrultusunda, Türk Dünyası ile ilişkilerinde doğrudan siyasi ve askeri müdahaleden ziyade kültürel ve entelektüel bağların güçlendirilmesine odaklanmıştır (Yılmaz, 2023). Bu yaklaşım, sonraki dönemlerde Türkiye'nin Türk Dünyası politikalarının temel taşlarını oluşturmuş ve bölgesel dayanışmanın gelişmesinde kritik bir rol oynamıştır(Zürcher, 2017).

Bu yaklaşım, Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış ilişkilerinde sakin ve dengeli politika izleyerek uluslararası çatışmalardan kaçınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda sınır ötesi Türk topluluklarıyla ilişkilerin tamamen kopmasını engellemiştir.

2. Atatürk Döneminde Türk Dünyası Algısı

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Dünyası'na yönelik yaklaşımı, Cumhuriyet ideolojisinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilir. Atatürk, Pan-Türkizm veya Turancılık gibi geniş kapsamlı ideolojik projeleri doğrudan benimsememekle birlikte, Türk milletinin tarihsel ve kültürel bağlarını güçlü bir biçimde vurgulamıştır. Bu bağlamda, onun milliyetçilik anlayışı etnik veya yayılmacı bir zeminden ziyade, tarihsel köklere dayalı, bilimsel verilere dayanan bir kültürel milliyetçilik olarak tanımlanabilir.

Bu yaklaşım en somut yansımalarından biri, 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) ve 1932'de Türk Dil Kurumu'nun (TDK) kurulmasıdır. Atatürk'ün doğrudan talimatıyla kurulan bu kurumlar, Türkiye'nin milli kimliğini inşa etme sürecinde stratejik bir rol üstlenmiş; aynı zamanda Türk Dünyası ile entelektüel ve kültürel bağların güçlendirilmesine aracılık etmiştir. TTK, Türklerin tarih sahnesindeki yerini bilimsel metotlarla ortaya koyarak, Türk kimliğini tarihsel kökenlerine dayandırmayı hedeflemiştir. TDK ise Türkçenin ortak kökenlerini araştırmıştır, farklı Türk lehçeleri arasındaki bağları incelemiş ve dil birliğine yönelik çalışmalar yürütmüştür (Togan, 1969). Bu kurumların çalışmaları, yalnızca Türkiye sınırları içinde değil, Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan Türk toplulukları için de ortak bir kültürel bellek oluşturma amacını taşımıştır.

1933 yılında gerçekleştirilen Üniversite Reformu da Atatürk döneminde Türk Dünyası ile kurulan entelektüel bağların önemli bir göstergesidir. Bu reform kapsamında Türkiye'ye davet edilen yabancı bilim insanların, Türk Dünyası'ndan gelen seçkin aydınlar da Türk akademisine kazandırılmıştır.

Özellikle Zeki Veli Togan'ın İstanbul Üniversitesi'nde görev alması, bu dönemin entelektüel atmosferinde Türk Dünyası'nın doğrudan temsil edilmesini sağlamıştır (Togan, 1969). Togan'ın çalışmaları, hem Türk tarihçiliğinde yeni metodolojik yaklaşımların gelişmesine katkıda bulunmuş hem de Türkiye ile Orta Asya arasındaki kültürel ve düşünsel etkileşimin derinleşmesine aracılık etmiştir. Bunun yanı sıra, Sovyet baskısından kaçan bazı Türk aydınların Türkiye'ye sığınarak akademi ve basın dünyasında faaliyet göstermeleri, Cumhuriyet dönemi entelektüel hayatını zenginleştirmiştir.

Atatürk'ün Türk Dünyası algısı, ideolojik bir yayılmacılıktan ziyade, bilimsel ve tarihsel verilere dayalı bir kültürel bilinç olarak öne çıkar. Bu çerçevede, Pan-Türkist politikaları doğrudan benimsememekle birlikte, ortak tarih, dil ve kültür bilincinin korunmasına büyük önem vermiştir(Landau, 1995). Bu anlayış, Cumhuriyet'in uluslararası konjonktürde temkinli bir dış politika izlenmesini sağlarken, Türk Dünyası ile bağların özellikle kültürel düzeyde sürdürülmesine olanak tanımıştır. Atatürk dönemi devlet adamları ve aydınları, bu hassas dengeyi gözeterek hem Türkiye'nin sınırları içinde ulus-devlet kimliğini pekiştirmiş hem de Türk Dünyası ile entelektüel bağları canlı tutmuştur(Benhür, 2008).

3. Kültürel Diplomasi: Türk Ocakları, Halkevleri ve Dil-Tarih Politikaları

1920'ler ve 1930'larda Türkiye'de milliyetçi bilinç oluşturma ve yayma faaliyetleri yalnızca devlet eliyle değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşları ve kültürel kurumlar aracılığıyla da yürütülmüştür(Tunçay, 2005). Cumhuriyet'in erken döneminde Türk Ocakları ve Halkevleri, milliyetçilik, tarih ve dil bilinci çerçevesinde toplumu şekillendirme hedefiyle kurulan ve geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan en önemli kurumlar arasında yer almıştır(Ahmad, 1993). Bu kuruluşlar, Cumhuriyet ideolojisinin toplumsal tabanda benimsenmesini sağlayarak birer kültürel araç olarak görülmüş, aynı zamanda dönemin ulus-devlet inşası sürecinde stratejik bir işlev üstlenmiştir(Zürcher, 2017; Bora, 2017).

Türk Ocakları, 1912'de kurulan ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde etkinliğini artıran bir entelektüel merkez olarak, Türk milletinin tarihi ve kültürel mirasını araştırmayı ve yaymayı temel hedef edinmiştir(Zürcher, 2017; Bora, 2017). Bu kurum, özellikle Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar gibi tarihi Türk coğrafyalarına yönelik ilgi ve destek faaliyetlerinde bulunmuş; çeşitli konferanslar, araştırma faaliyetlerinde ve yayın çalışmalarıyla yalnızca Türkiye sınırları içinde değil, sınır ötesindeki Türk topluluklarıyla da entelektüel bir bağ kurmuştur. Ocakların yayımladığı Türk Yurdu dergisi, Türk Dünyası'na ilişkin tarihi ve kültürel bilgilerin aktarılmasında önemli bir araç olmuş, bu yayınlarda

hem Osmanlı'dan devralınan tarih mirası hem de Cumhuriyet'in modernleşme hedefleriyle uyumlu bir Türk kimliği inşa edilmiştir(Zürcher, 2017; Bora, 2017).

Halkevleri ise 1932'de kurulmuş ve özellikle kırsal alanlarda halk eğitimi yoluyla milli bilincin yaygınlaştırması görevini üstlenmiştir. Bu durum, merkez-çevre ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, devletin ideolojik ve kültürel politikalarının topluma yayılma mekanizması olarak da yorulabilir(Mardin, 1973). Bu kurumlar, eğitim faaliyetleri, konferanslar, tiyatro gösterileri ve halk dersleri aracılığıyla Cumhuriyet değerlerini taşraya taşımış, milli kültürün tabana yayılmasına katkı sağlamıştır. Halkevlerinin yayın organı olan Ülkü dergisi, dönemin entelektüel tartışmalarına ev sahipliği yapmış; Türk tarihi, dili ve kültürü üzerine makaleler yayımlayarak halkın bilinçlenmesini sağlamayı hedeflemiştir. Böylelikle Halkevleri, yalnızca Cumhuriyet ideolojisini tanıtmakla kalmamış, aynı zamanda Türk Dünyası ile tarihsel ve kültürel bağların canlı tutulmasında da bir kültürel etkileşim ve diplomatik temaslar aracı olarak işlev görmüştür(Çeçen, 2018)

Türk Dil Kurumu (TDK), 1932'de Atatürk'ün doğrudan yönlendirmesiyle kurulmuş ve Ural-Altay dil akrabalığı teorisi çerçevesinde Türkçenin ortak kökenlerini araştırarak dil birliği temelinde Türk kimliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. TDK'nin yürüttüğü sadeleştirme ve tasfiye çalışmaları, yalnızca dilde milli birliği sağlama hedefiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türk lehçeleri arasındaki ortak unsurları ortaya çıkararak Türk Dünyası ile entelektüel bağlarının korunmasına hizmet etmiştir. Bu süreçte Türkiye'ye göç eden Azerbaycanlı, Kırımlı ve Kazanlı aydınların akademik çalışmalara katkı sağlamıştır. Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini zenginleştirmiş ve Türk Dünyası ile entelektüel etkileşimi derinleştirmiştir.

Kültürel diplomasi, bu dönemde Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkilerini doğrudan siyasi ve askeri angajmanlara girmeksizin sürdürülmesinin temel yollarından biri olmuştur. Atatürk dönemi politikaları, tarihi ve kültürel ortakları ön plana çıkararak bir tür "kültürel dayanışma diplomasisi" yaklaşımı benimsenmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri, Manas Destanı ve Kaşgarlı Mahmud gibi tarihi şahsiyetler ve eserler, hem akademik çalışmalarda hem de halkı bilgilendiren yayınlarda öne çıkarılarak ortak Türk kimliğinin pekiştirilmesine katkı sağlamıştır(Akçura, 1991). Bu çabalar, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikalarında izlediği dengeli yaklaşımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kültürel diplomasi, devletin resmi sivil toplumun faaliyetlerini birbirine tamamlayan bir çerçevede birleştirilmiş; böylece erken Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliği, toplumsal ve entelektüel zeminde güçlendirilmiştir(Akçura, 1991). Bu kurumlar, devlet politikaları ve sivil toplum

faaliyetlerini birleştirerek kültürel diplomasi işlevi görmüş, Türk kimliği ve milli bilinç oluşumunu hem iç hem de dış düzeyde desteklemiştir.

4. Sovyet Baskısı ve Türk Dünyası ile İlişkilerin Sınırları

Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politika stratejisi, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi ekseninde şekillenmiş ve bu doğrultuda temkinli, dengeli ve pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin hem Sovyetler Birliği hem de Batı arasında denge kurma amacını yansıtmaktadır(Tunçay, 2005). 1921 Moskova Anlaşması, Türkiye-Sovyetler arasında dostane ilişkiler kurulmasına zemin hazırlasa da, Sovyetler Birliği'nin iç politikada uyguladığı sert milliyetçilik karşıtı ve asimilasyoncu politikalar, Ankara yönetimini Türk Dünyası ile ilişkilerde daha temkinli olmaya zorlamıştır(Tunçay, 2005). Nitekim dönemin diplomatik belgelerine dayanan çalışmalar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde ideolojik bir yönelimden ziyade pragmatik bir denge politikası izlediğini ortaya koymaktadır(Benhür, 2008).

Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk halkına yönelik politikaları, özellikle Stalin döneminde baskıcı ve sindirici bir karakter kazanmıştır. Bu dönemde uygulanan Latin alfabesine geçiş politikaları, daha sonra zorunlu Kiril alfabesine dönüş, bölgedeki kültürel bağların zayıflatılması ve Ruslaştırma sürecinin hızlanması ile sonuçlanmıştır(Bennigsen & Wimbush, 1986). Ayrıca 1930-40'lı yıllarda uygulanan sürgünler, hapisler ve aydın tasfiyeleri, Türk kimliği etrafında örgütlenebilecek toplumsal yapıyı zayıflatmaya yönelik sistematik uygulamalar olarak görülmüştür. Bu politikalar, Türkiye'nin Sovyetler ile sınırdaşlığı ve güç dengesi sebebiyle Türk Dünyası ile doğrudan ilişki kurmasını engellemiştir(Oran, 2013). Bu çerçevede Türkiye, Sovyetler ile ilişkilerini bozacak adımlardan kaçınmış; dış politikasını büyük ölçüde güvenlik kaygıları ve uluslararası dengeler doğrultusunda şekillendirmiştir(Benhür, 2008).

Türkiye'de ise Orta Asya'daki bu gelişmeler dikkatle izlenmiş ve kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Dönemin gazeteleri ve entelektüel dergileri, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Zeki Veli Togan gibi Türk Dünyası kökenli aydınların katkısıyla Sovyet baskılarını dile getirmiştir(Akçura, 1991; Togan, 1969). Özellikle Türk Yurdu ve Ülkü dergilerinde yayımlanan makaleler, kültürel direniş ve ortak bilinç oluşturma işlevi görmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) zabıtları da Türk Dünyası'na yönelik hassasiyetin siyasal yansımasıdır. 1930'larda çeşitli milletvekilleri Sovyetlerin Orta Asya Türklerine uyguladığı baskıları gündeme getirerek uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır(TBMM Zabıt Ceridesi, 1933).Bu temenniler, Türkiye'nin resmi diplomatik sınırlarının ötesinde kültürel ve insani

dayanışma isteğini göstermektedir(TBMM Zabıt Ceridesi, 1933). Ancak Türkiye'nin bu denge siyaseti, bazı Pan-Türkist ve milliyetçi düşüncelerin baskı ve sansürle karşılaşmıştır. 1930'ların ikinci yarısında dış politika gerekleriyle bu tür faaliyetler kısıtlanmış ve sınırlandırılmıştır(Landau, 1995). Fakat Türkiye'ye göç eden Azerbaycan, Kırım ve Kazan kökenli aydınlar entelektüel bağların devamlığını sağlamışlardır. Özellikle Zeki Veli Togan'ın İstanbul Üniversitesi'nde yürüttüğü akademik faaliyetler, Ahmet Ağaoğlu'nun kültürel ve siyasi çalışmaları ile Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki etkinlikleri bu sürecin en önemli örneklerindendir.

Türkiye'nin Sovyetler ile dengeli ilişkiler kurma çabası, uluslararası konjonktür ve bölgesel güç dengeleri göz önünde alındığında anlaşılır bir pragmatizm olarak değerlendirilmiştir(Tunçay, 2005). Bu strateji, Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış politikasında Sovyetler baskıcı uygulamalarına karşı duyarlılıkla çatışma riskini azaltma çabası arasında hassas bir denge kurmasına olanak sağlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde izlediği temkinli ve dengeli dış politika, hem Sovyetler ile çatışmayı önlemiş hem de Türk Dünyası ile kültürel bağları koparmadan sürdürme stratejisi olarak değerlendirilebilir(Benhür, 2008).

Sonuç

1923-1940 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulan bir devlet olarak hem içerdeki milli birliğini pekiştirmeye hem de dış politikada bölgesel ve uluslararası dengeleri gözetmeye büyük özen göstermiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin temel hedeflerinden biri, kendi sınırları içinde sağlam bir ulus-devlet yapısı inşa etmek olurken, diğer yandan da tarihsel ve kültürel olarak derin bağlara sahip olduğu Türk Dünyası'yla ilişkilere devam etmek olmuştur. Ancak dönemin uluslararası konjonktürü, özellikle Sovyetler Birliği'nin baskıcı ve sınırlandırıcı politikaları, Türkiye'nin bu ilişkilere siyasi ve askeri düzeyde müdahil olması engellemiş ve onu daha çok kültürel ve entelektüel iş birliği alanında faaliyet göstermeye yönlendirmiştir.

Bu bağlamda, devletin milli kimlik inşasında ortaya koyduğu kurumlar; TTK ve TDK gibi yapılar, sadece Türkiye'nin iç dinamiklerine odaklanmakla kalmamış; aynı zamanda sınırların ötesindeki Türk topluluklarıyla kültürel ve tarihsel ortaklıkları koruma sorumluğunu üstlenmiştir. Bu kurumların çalışmaları, ortak tarih ve dil bilinci oluşturmayı hedeflemiş, Türkiye'yi, Türk Dünyası ile entelektüel bir köprü olarak konumlandırmıştır. Böylece milliyetçilik anlayışı, bilimsel temeller üzerine oturtulmuş ve daha kapsayıcı, tarihsel gerçeklerle uyumlu bir zemine yerleştirilmiştir.

Aynı dönemde, Türk Ocakları ve Halkevleri gibi sivil toplum kuruluşları, milliyetçi bilincin yaygınlaştırılmasında ve toplumsal tabana inmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Bu kurumlar, halkın farklı kesimlerine Türk tarihini, kültürünü ve ortak değerlerini aktarmak için eğitim ve yayın faaliyetleri gerçekleştirmiş; bu sayede milli kimlik, yalnızca siyasi söylem düzeyinde değil, toplumun geniş kesimlerinde karşılık bulan bir bilinç haline gelmiştir. Özellikle kırsal bölgelerde etkin olan Halkevlerinin bu anlamdaki rolü, Cumhuriyet'in modernleşme ve ulus inşası projelerinde halkın katılımını sağlamak açısından büyük önem taşımıştır.

Öte yandan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sınırdaşlığı ve bölgesel güç dengeleri, Türk Dünyası'yla ilişkilerin siyasi ve askeri alanlarda doğrudan gelişmesini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki baskıcı uygulamaları, Türkiye'nin bu bölgedeki Türk topluluklarına yönelik doğrudan müdahalede bulunmasını engellemiş; ancak bu durum, Türkiye'deki entelektüel ve kamuoyu çevrelerinde akademik alanlarda, Türk kimliği ve kültürünün ortak paydalarını vurgulayarak, dayanışmayı canlı tutmayı başarmıştır. Böylece Türkiye, resmi siyasetin sınırlarını aşan bir kültürel etkileşim ve diplomatik temaslar ve dayanışma pratiği geliştirmiştir.

Bu dönemde, Türkiye, özellikle eğitim reformları ve üniversitelerdeki akademik kadrolar aracılığıyla Türk Dünyası ile entelektüel bağlarını güçlendirmiştir. Orta Asya ve diğer Türk coğrafyalarından gelen aydınların Türkiye'deki akademik faaliyetleri, sadece bilgi üretimini artırmakla kalmamış; aynı zamanda kültürel etkileşimi ve karşılıklı anlayışı da derinleştirmiştir. Böylece Türkiye, Türk Dünyası'nın entelektüel merkezi olmaya aday bir konuma yükselmiştir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet ilk dönemi, Türk Dünyası ile ilişkilerinde sınırlamalar ve engeller olmasına rağmen, bu bağları koparmadan sürdürme çabalarının yaşandığı bir evredir. Türkiye, hem iç politikada hem de dış ilişkilerde, Türk kimliğinin bilimsel ve kültürel temellerini sağlamlaştırırken, bu temelleri tarihsel süreklilik içinde Türk Dünyası'yla paylaşmaya çalışmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi politikaları, daha sonraki yıllarda Türk Dünyası ile daha görünür ve aktif iş birliği süreçlerinin temelini oluşturmuştur.

Günümüzde, Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve diğer Türk devletleriyle geliştirdiği siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kökleri, bu erken dönemin zorlukları içinde atılmış temellere dayanmaktadır. O dönemde oluşturulan ortak dil, tarih ve kültür bilinci, günümüz Türk Dünyası'nın iş birliği ve dayanışma anlayışına ışık tutmaktadır. Bu anlamda, 1923-1940 dönemi, sadece bir ulus-devlet inşası süreci değil; aynı zamanda coğrafi sınırların ötesinde genişleyen bir kültürel ve entelektüel dayanışmanın da başlangıcıdır.

Özetle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uyguladığı dengeli dış politika ve kültürel diplomasi, Türk Dünyası ile ilişkilerin sürekliliği ve gelişimi açısından kritik bir tarihsel eşik teşkil etmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin hem ulusal çıkarlarını koruyup hem de tarihi ve kültürel bağlarını canlı tutma başarısını yansıtmaktadır. Böylece, Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan adımlar, Türk Dünyası ile kurulan ilişkilerin sonraki dönemlerde daha kapsamlı ve aktif bir hal almasının önünü açmıştır. Bu dönem, siyasi sınırların ötesinde şekillenen kültürel bir Türk dünyası vizyonunun temellerini atmıştır.

Bu bağlamda erken Cumhuriyet dönemi politikaları, yalnızca Türkiye'nin ulus-devlet inşası sürecini değil, aynı zamanda Türk Dünyası ile kurulan kültürel ve entelektüel bağların tarihsel temelini de oluşturmuştur.

Kaynakça

Ahmad, F. (1993). *Modern Türkiye'nin oluşumu.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Y. (1991). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Benhür, Çağatay. (2008). 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı 24*, ss. 277-313.

Bennigsen, A. & Wimbush, S. E. (1986). *Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World*. University of Chicago Press.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çeçen, A. (2018). *Atatürk'ün kültür kurumu Halkevleri*. İstanbul : Tarihçi Kitabevi.

Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkism: From İrredentism to Cooperation.* Bloomington, IN: Indiana University Press.

Lewis, B. (2002). *Modern Türkiye'nin doğuşu(3. baskı).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus, 102(1),* 169-190.

Oran, B. (2013). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar.* İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.

Togan, Z. V. (1969). *Hatıralar.* İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması(1923-1931).* İstanbul, Türkiye: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi.(1933). *TBMM Zabıt Ceridesi (Cilt 18).* Ankara: TBMM Matbaası.

Yılmaz, M .E. (2023). Türkiye-Rusya ilişkilerinin Gelişimi(1923-2023). *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi,* 10(Özel Sayı Cumhuriyetin 100. Yılı), 24-45.

Zürcher, E. J. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.